

**Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
Історичний факультет
Кафедра суспільних дисциплін**

Карасевич А.О., Шачковська Л.С.

**Політологічна енциклопедія
Навчальний посібник для вищих навчальних закладів
Книга IX**

ЛІТЕРИ – Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я.

Умань - 2016

УДК 32(031)
ББК 66 я 20
П 50

Рекомендовано Вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, як навчальний посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів. Протокол № 10, від 21 червня 2016 р.

Рецензенти:

Кривошеїн В.В. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри соціології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Третяк О.А. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Священко З.В. – доктор історичних наук, професор кафедри загальної історії Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичин

П 50 Політологічна енциклопедія: Навчальний посібник / укл.: Карасевич А.О., Шачковська Л.С. – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2016. – Книга - IX – 478 с.

Пропонований навчальний посібник «Політологічна енциклопедія» є спеціальним навчальним і науковим виданням, в якому пропонуються основні фундаментальні термінологічні поняття у галузі політичного знання, що використовуються у зарубіжній та вітчизняній науці про політику і у політичній діяльності.

Розрахований на студентів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, політичних і громадських діячів, а також широкої аудиторії читачів, які цікавляться особливостями формування політичної культури.

Карасевич А.О., Шачковська Л.С.
УДК 32(031)
ББК 66 я 20

ЛІТЕРИ – Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я

ХАЛІФАТ

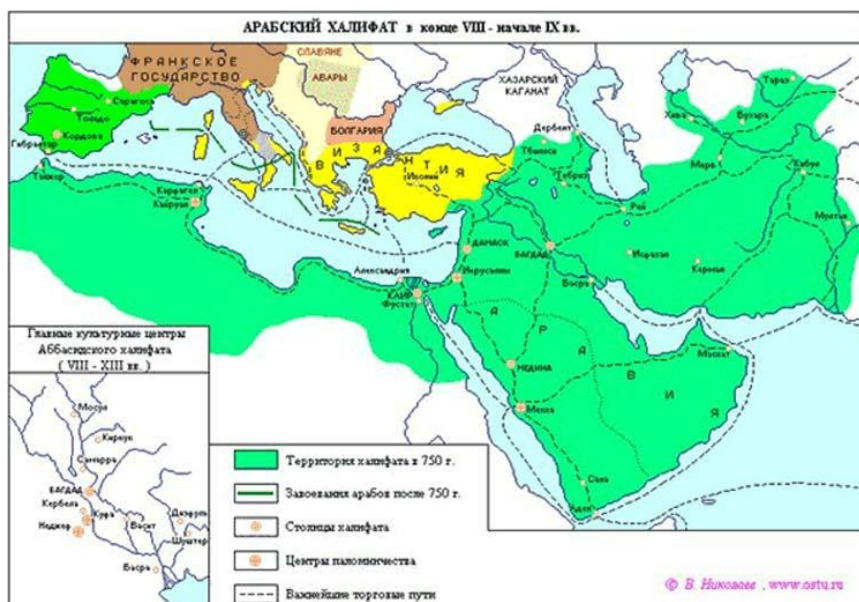
ХАЛІФА́Т (араб. *إسلامية خلافة*) — феодальна теократична арабомусульманська держава, що виникла внаслідок арабських завоювань VII—IX ст. і очолювалася халіфами.

Також халіфат як термін означає ісламську теократичну державу, яка має об'єднувати усіх мусульман. Втім лише перший Омейядський халіфат дійсно об'єднував усю умму.

Під контролем цієї держави у період її розквіту були землі Близького Сходу, Африки і південного заходу Європи. Халіфат контактував з такими регіонами як Європа і Великий Євразійський Степ, тісно взаємодіяв з тодішніми утвореннями на цих землях - Великою Булгарією, Тюркським і Хазарським каганатом, Великим князівством Руським, Східною Римською імперією.

ІСТОРІЯ

Первісним ядром Халіфату стала створена Мухаммадом на початку VII ст. у Хіджазі (Західна Аравія) мусульманська громада — умма.

Арабський Халіфат у кінці VIII — початку IX ст.

У результаті арабських завоювань була створена величезна держава, що включала Аравійський півострів, сучасні Ірак, Іран, більшу

частину Закавказзя, Середню Азію, Сирію, Ізраїль, Йорданію, Єгипет, Північну Африку, більшу частину Іспанії та Португалії, частину Північної Індії. Слово Халіфат (араб. «спадкоємець», «представник») — означає як титул халіфа, так і велику державу, створену після Мухаммада арабами-завойовниками під керівництвом його «халіфів» — «представників».

Епоха існування Багдадського Халіфату, разом з декількома наступними століттями розквіту загальноісламської науки й культури, іменуються у західній історіографії Золотою добою ісламу.

ДЖЕРЕЛА:

Большаков О. Г. История Халифата. В 4 томах. Т. 1. Ислам в Аравии (570?–633). М., изд. фирма «Восточная литература», 2002. 312 с.; Т. 2. Эпоха великих завоеваний (633–656). М., изд. фирма «Восточная литература», 2002. 294 с.; Т. 3. Между двух гражданских войн (656–696). М., изд. фирма «Восточная литература», 1998. 382 с.; Мец А. Мусульманский ренессанс. М., «ВиМ», 1996. 544 с.; Фильштинский И. М. История арабов и Халифата (750–1517 гг.). М., «Муравей», 2001. 352 с.; Фильштинский И. М. Халифат под властью династии Омейядов (661–750 гг.). М., «Северо-принт», 2005. 232 с.

ХАММАРШЕЛЬД ДАГ ЯЛЬМАР АГНЕ КАРЛ (29 ЛИПНЯ 1905 - 18 ВЕРЕСЕНЬ 1961 РР.)

Шведський державний діяч, який займав різні посади у міністерстві фінансів і Банку Швеції, а пізніше - у міністерстві закордонних справ; з 1953 р. до кінця життя - Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй. Організатор першої миротворчої операції ООН (у Єгипті у 1956 р.).

Відомий також як поет, журналіст і есеїст. Член Шведської Академії (з 1954 р.). Лауреат Нобелівської премії миру 1961 р. (премія була присуджена посмертно).

Загинув в авіаційній катастрофі у Північній Родезії під час миротворчої операції ООН в Конго. Точні причини і обставини катастрофи досі невідомі.

Йончепінг, вул. Екстра Стургатан, 91. У цьому будинку у 1905 р. народився Даг Хаммаршельд.

Даг Хаммаршельд народився 29 липня 1905 р. у районі Лільехолмен міста Йончепінг, який знаходиться на березі озера Веттерн на півдні центральної частини Швеції, приблизно у 280 км на північний захід від Стокгольма. Його батьками були великий шведський державний чиновник Яльмар Хаммаршельд (1862-1953 рр.) і Агнес М. К. Хаммаршельд (1866-1940 рр.), уроджена Альмквіст. У Яльмара і Агнес було четверо синів, з них Даг - наймолодший.

Засновником шведського дворянського роду Хаммаршельда був Педер (Пер) Мікаельссон (бл. 1560-1646 рр.), який перебував на військовій службі у короля Швеції Карла IX. У 1610 р. він отримав дворянство і прізвище Хаммаршельд; пізніше він був призначений головнокомандуючим військами на острові Еланд. Серед його нащадків переважали військові, але були і люди, відомі в інших областях діяльності, як, наприклад, письменник і історик літератури Лоренцо Хаммаршельд (1785-1827 рр.), брат прадіда Дага.

Батько Дага був професором юриспруденції. Незабаром після народження Дага, у тому ж 1905 р., він з сім'єю переїхав до столиці Данії Копенгаген, отримавши там дипломатичну посаду. Яльмар Хаммаршельд спеціалізувався на питаннях міжнародного права, брав участь у Другій Гаазької конференції з міжнародного права (1907), що наклало відбиток як на його власну кар'єру, так і на кар'єру його дітей: в майбутньому питаннями міжнародного права займалися і сам Даг, і два його старших брата - Бу Хаммаршельд (1891-1974) зробив кар'єру на державній службі, Оке Хаммаршельд (1893-1937) працював у Міжнародному суді ООН.

У 1907 р. батько Дага отримав нову посаду - губернатора лена Уппсала і разом з сім'єю переїхав до Уппсалу (60 км на північ від Стокгольма). У роки Першої світової війни Яльмар Хаммаршельд займав пости прем'єр-міністра Швеції (1914-1917) і, одночасно, військового міністра (у 1914 р.). Його сім'я продовжувала жити в Уппсалі; саме це місто стало для Дага рідним, тут він вчився в школі, а потім в місцевому університеті.

Мати Дага, Агнес, була дочкою Густава Фрідольфа Альмквіст (швед.) Рос. (1814-1886), генерального директора шведської тюремної служби (Fångvårdsstyrelsen), який припадав зведеним братом шведському літературному класику Карлу Юнас Луве Альмквіст. Саме з Агнес були пов'язані літературні інтереси сім'ї: і літературні заняття самого Дага, і доля ще одного зі старших братів Дага, Стіна Хаммаршельда (1900-1972), який став письменником.

У 1923 р. Даг Хаммаршельд, закінчивши гімназію, вступив до Упсальського університету. Перші два роки він займався історією Франції та французькою літературою, а також соціальної філософією і політичною економією, після чого отримав ступінь бакалавра мистецтв з відзнакою. Наступні три роки він займався вивченням економіки, після чого йому було присвоєно ступінь ліценціата філософії в галузі економіки. У 1930 р., після ще двох років навчання в Упсальському університеті, він отримав ступінь бакалавра права.

У 1933 р. Даг Хаммаршельд, вже працюючи у Стокгольмі, отримав ступінь доктора і звання доцента політичної економії, захистивши в Стокгольмській вищій школі (нині Стокгольмський університет) докторську дисертацію з економіки на тему «Стадії економічного циклу: теоретичний та історичний огляд».

У 1930 р. Даг Хаммаршельд переїхав з Уппсали в Стокгольм. По 1934 р. він перебував на посаді секретаря урядового Комітету з проблеми безробіття і, показавши себе ініціативним працівником, у 1935 р. був запрошений до Міністерства фінансів.

У 1936 р., після року роботи на посаді секретаря Банку Швеції (центрального банку країни), Хаммаршельд став статс-секретарем Міністерства фінансів і займав цю посаду протягом десяти років, до 1945 р. З 1941 - 1948 рр. він одночасно був Головою правління Банку Швеції (особи на цю посаду призначаються урядом).

З кінця Другої світової війни (з початку 1945 р.) Хаммаршельд став відігравати важливу роль у формуванні фінансової політики Швеції, займаючи посаду радника кабінету міністрів з фінансових та економічних питань. Зокрема, він займався плануванням і організацією заходів, пов'язаних з подоланням структурних проблем в шведській економіці в ті роки. До цього ж періоду відноситься і початок активних занять Хаммаршельда міжнародними справами, оскільки йому регулярно доводилося брати участь в торгових і фінансових переговорах, які Швеція вела з різними країнами, в тому числі зі Сполученими Штатами і Великобританією.

У 1947 р. Хаммаршельд перейшов на роботу в Міністерство

закордонних справ. Два роки він обіймав посаду статс-секретаря міністерства, займаючись всім комплексом економічних питань. Серед іншого, у 1947 р. він входив до складу делегації Швеції на конференції в Парижі, на якій було обговорено механізм здійснення плану Маршалла; у 1948 р. він очолював делегацію Швеції на конференції в Парижі, на якій для координації проектів економічної реконструкції Європи в рамках плану Маршалла була створена Організація європейського економічного співробітництва, ОЄЕС (зараз - Організація економічного співробітництва і розвитку, ОЕСР); у 1948-1949 рр. Хаммаршельд був заступником Голови Виконавчого комітету цієї організації. У 1949 р. він став генеральним секретарем Міністерства закордонних справ; на цій посаді він в 1950 р. очолював делегацію Швеції на установчій конференції ЮНІСКАН - організації, заснованої з метою розвитку економічного співробітництва між Великобританією, Данією, Норвегією і Швецією.

Хаммаршельд завжди вважав себе політично незалежним і ніколи не був членом будь-якої партії; незважаючи на це, у 1951 р. він увійшов до складу кабінету міністрів, сформованого соціал-демократами, як безпартійний міністра без портфеля, ставши по суті заступником міністра закордонних справ з питань економічного співробітництва. До цього періоду відноситься і початок активної участі Хаммаршельда в діяльності ООН; він бере участь у двох сесіях Генеральної Асамблеї ООН: на шостій сесії в Парижі (1951-1952 рр.) - як заступник глави шведської делегації, а на сьомій сесії у Нью-Йорку (1952-1953 рр.) - в якості керівника делегації своєї країни.

7 квітня 1953 р. по рекомендації Ради Безпеки ООН Даг Хаммаршельд був одноголосно призначений Генеральною Асамблеєю на посаду Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй.

Хаммаршельд вступив на посаду 10 квітня 1953 р. Свою діяльність він почав з заходів по зміцненню суверенітету ООН, його метою було створення цивільної служби, що є нейтральною по відношенню до всіх держав-членів. Всі службовці ООН перейшли з підпорядкування державних органів в підпорядкування Генеральному секретарю, було вжито заходів щодо захисту співробітників ООН, які є громадянами США, від звинувачень, висунутих проти них Комісією з розслідування антиамериканської діяльності (Комісією Маккарті). 3 приміщень ООН були видалені співробітники ФБР.

З 1953 - 1957 рр. помічником, а потім заступником Хаммаршельда був радянський дипломат Ілля Семенович Чернишов (1912-1962 рр.)

У 1955 р. позиції Хаммаршельда в якості Генерального секретаря ООН, а також і всієї Організації Об'єднаних Націй як значною і при цьому незалежною сили істотно зміцнилися. Це було пов'язано в першу чергу з успіхом переговорів про звільнення 15 американських льотчиків, що потрапили в китайський полон під час Корейської війни (1950-1953 рр.). Формально ці льотчики під час бойових дій перебували під командуванням ООН, тому після того, як у листопаді 1954 р. з'явилася інформація про те, що частина льотчиків за шпигунство засуджені до тривалих термінів ув'язнення, пішли різкі заяви американської адміністрації, при цьому відповідальність за долю льотчиків президент США Дуайт Ейзенхауер поклав на ООН. Переговори з Чжоу Еньлаєм, керівником Китайської Народної Республіки, вів особисто Хаммаршельд, який знаходився у Пекіні з 30 грудня 1954 - 13 січня 1955 рр. Завдання було тим складніша, що КНР не мала дипломатичних відносин зі Сполученими Штатами, була членом ООН, а місце Китаю в Раді Безпеки займав Тайвань. Зусилля Хаммаршельда привели до того, що в травні були звільнені четверо льотчиків, а на початку серпня - залишилися 11 осіб. Ці події широко висвітлювалися в засобах масової інформації і сприяли підняттю престижу ООН.

У жовтні 1956 р. після націоналізації Єгиптом Суецького каналу виник новий міжнародний криза, пов'язана з бажанням ряду держав утримати канал під своїм контролем (в історіографії ці події отримали назву Суецький криза, або Друга арабо-ізраїльська війна). 22 жовтня 1956 р., між Францією, Великобританією і Ізраїлем було укладено таємний союз (так звані «Севрський угоди»), згідно з яким Ізраїль повинен був почати військові дії проти Єгипту. Планувалося, що потім Франція і Великобританія вимагають виведення військ як Ізраїлю, так і Єгипту з території Суецького каналу, після чого контроль над цією територією перейде до англо-французьким військовим силам, Ізраїль же після закінчення війни анексує весь Синай або, принаймні, його східну третину по лінії Ель-Аріш - Шарм-еш-Шейх. 29 жовтня 1956 р. ізраїльські війська вторглися в Єгипет, однак плани Франції і Великобританії з різних причин не були реалізовані. Рада Безпеки ООН так і не зміг прийняти жодної резолюції - ні запропонованої США, ні запропонованої пізніше Радянським Союзом: в обох випадках Франція і Великобританія накладали на резолюцію вето. У цій ситуації Генеральна Асамблея доручила Хаммаршельда створити спеціальні миротворчі сили ООН - Надзвичайні збройні сили Організації Об'єднаних Націй, - і забезпечити їх перекидання і розміщення в зоні

конфлікту. Одночасно перед Хаммаршельда стояло завдання переконати керівництво Єгипту дозволити розміщення цих військ на своїй території. Обидва завдання були успішно вирішені; вже 6 листопада 1956 р. набула чинності угода про перемир'я, а 15 листопада у зоні каналу були розміщені перші підрозділи сил ООН. Ця операція стала першою миротворчою операцією ООН і послужила моделлю для численних миротворчих операцій в майбутньому.

У вересні 1957 р. Хаммаршельд був одноголосно призначений на посаду Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй ще на один п'ятирічний термін. У кінці п'ятдесятих років тривали різні дії ООН з підтримання миру на Близькому Сході, в реалізації яких Хаммаршельд брав участь; серед них можна виділити створення Групи Організації Об'єднаних Націй із спостереження у Лівані (ЮНОГІЛ, група діяла з червня по грудень 1958 р. народження, її метою було недопущення незаконного переміщення осіб і зброї через ліванський кордон) і установа у тому ж 1958 р. канцелярії спеціального представника Генерального секретаря в Йорданії.

У 1959-1960 рр. Хаммаршельд активно займався проблемами Африки; це було пов'язано в першу чергу з проголошенням багатьма країнами цього континенту державної незалежності. Тільки в період з 18 грудня 1959 - 31 січня 1960 рр. Хаммаршельд відвідав в Африці 21 країну і територію.

У липні 1960 р. Хаммаршельд вперше за час свого перебування на посаді Генерального секретаря скористався правом, наданим йому статтею 99 Статуту ООН, і зажадав скликання Ради Безпеки в зв'язку з ситуацією в Республіці Конго (колишньому Бельгійському Конго). 30 червня 1960 р. цю країну (пізніше називалася Заїр, нині - Демократична Республіка Конго) проголосила незалежність від Бельгії, проте центральна влада нової держави була ще дуже слабка. Моїз Чомбе, лідер сепаратистських сил Катанги, проголосив провінцію незалежною від іншої частини країни і закликав бельгійські збройні сили на допомогу для підтримки порядку. Жозеф Касавубу, президент країни, і Патріс Лумумба, який займав пост прем'єр-міністра, розцінили дії бельгійських сил як втручання у внутрішні справи суверенної держави - і 12 липня направили в ООН телеграму з проханням негайно надати країні військову допомогу і забезпечити захист країни від агресії. Ситуація ускладнювалася тим, що в країні, в тому числі і в столиці, Леопольдвілле (зараз - Кіншаса), почалися заворушення. Рада Безпеки ООН 14 липня ухвалила резолюцію, в якій було доручення Генеральному секретарю надати військову допомогу

уряду і армії Республіки Конго. Хаммаршельд приступив до формування військового контингенту для виконання цього доручення, і йому це вдалося в дуже стислі терміни, при цьому перші підрозділи (з Тунісу) у рамках цієї операції, названої ONUC («Операція ООН у Конго»), висадилися в Леопольдвіллі вже на наступний день, 15 липня.

У початку 1961 р. Хаммаршельд займався також проблемами расової сегрегації в Південно-Африканському Союзі і в січні особисто їздив в цю країну. По дорозі він зупинявся в Конго, де знову вів переговори, пов'язані з продовженням «Операції ООН у Конго».

Критика, яка лунала з різних сторін на адресу Хаммаршельда і раніше, посилилася під час Конголезької кризи 1960 р. Оскільки Радянський Союз зблизився з режимом Патріса Лумумби, радянське керівництво болісно відреагувало на початок переговорів Хаммаршельда і лідера повстанців Моїз Чомбе.

У вересні 1960 р. у Конго почалося двовладдя: після того, як президент Касавубу оголосив про усунення ним Лумумби з поста прем'єр-міністра, той по радіо оголосив, що Касавубу більш не є главою держави. Діями ООН і особисто Хаммаршельда у цей період були незадоволені як США, так і СРСР: США вважали, що війська ООН повинні були надати Касавубу пряму підтримку, одночасно з цим СРСР звинувачував Хаммаршельда в «колоніалістських діях». До критики СРСР на адресу генсека ООН на цьому етапі приєдналася і Франція.

У результаті, на сесії Генасамблеї, що проходила восени 1960 р., Микита Хрущов знову засудив діяльність ООН в Конго. Одночасно він вніс пропозицію про зміну схеми керівництва Організацією - створення так званої «трійки» генеральних секретарів, яка повинна стояти на чолі Секретаріату (одна людина від західних держав, один - від соціалістичного табору, один - від неприєднаних країн). Після того, як ця пропозиція, а також всі компромісні варіанти були відкинуті, Хрущов знову виступив з нападками на генсека ООН, заявивши, що той «не вистачало мужності, щоб подати у відставку».

Відповідь Хаммаршельда на ці слова в літературі нерідко називають історичним: «Подавши у відставку у нинішньому важкому і небезпечному становищі, я б віддав Організацію на поталу всім вітрам. Я не маю права це зробити, бо несу відповідальність перед усіма державами-членами... Не Радянському Союзу і... не іншим великим державам потрібні Об'єднані Нації для захисту своїх інтересів: це потрібно всім іншим... Я залишуся на своїй посаді до закінчення мого терміну, служачи Організації в інтересах всіх цих націй до тих пір, поки

вони вважають, що я повинен це робити. Представник СРСР говорив тут про мужність. Подати у відставку легко; куди важче залишатися на своєму посту. Куди як легко поступитися натиску великої держави. Інша річ - чинити опір.... Мені неодноразово доводилося це робити раніше... Якщо така воля націй, які бачать в ООН найкращий захист своїх інтересів в сьогодишньому світі, я зроблю це знову».

Після того, як Патріс Лумумба на початку 1961 р. був убитий прихильниками Чомбе, критика на адресу Хаммаршельда з боку СРСР відновилася. Представник СРСР в ООН Валеріан Зорін зажадав прийняття санкцій проти Бельгії, арешту Мобуту і Чомбе, припинення операції ООН в Конго, а також відсторонення Хаммаршельда з посади, однак реальних наслідків ця заява не мало.

Даг Хаммаршельд з юності захоплювався поезією. В Упсальський університеті його спеціалізацією були французька історія і французька література. Після його смерті було знайдено рукопис, що складається з щоденникових записів, віршів (в тому числі в жанрі хайку) і заміток, що відносяться до періоду з 1925 - 1961 рр. У 1963 р. книга була опублікована під назвою Vägmarken. (Можливі переклади на російську мову - «Віхи», дослівно «Колійні знаки» - на думку фахівців, мається на увазі біблійний образ: «постав собі дороговкази», Книга пророка Єремії, 31:21; у 1964 р. ця книга вийшла англійською мовою у перекладі і з передмовою відомого англо-американського поета Уист Х'ю Одена (1907-1973 рр.).

Ще одним серйозним захопленням Хаммаршельда була фотографія. Багато знімків були зроблені ним під час численних поїздок в гори північній Швеції та присвячені красоті природи. У 2005 р., до 100-річчя від дня його народження, в Швеції вийшов фотоальбом з чорно-білими фотографіями, зробленими Хаммаршельда, до яких було підібрано близько 30 його віршів в жанрі хайку з книги Vägmarken.

У 1954 р. громадський авторитет Дага Хаммаршельда був відзначений обранням його у Шведську Академію - одну з Королівських Шведських академій, яка складається з 18 місць, довічно займаних шведськими письменниками, вченими і громадськими діячами, і відповідає за нормування шведської мови, а також присуджує Нобелівську премію з літератури. Наприкінці 1953 р. помер Яльмар Хаммаршельд, батько Дага, член Шведської Академії з 1918 р. 20 грудня 1954 р. Даг Хаммаршельд, ставши членом Шведської Академії, зайняв то саме крісло № 17, яке займав його батько, - це був єдиний подібний випадок в історії Шведської Академії.

Багато вищих навчальних закладів відзначили діяльність Хаммаршельда, присвоївши йому ступінь почесного доктора. Серед них - Оксфордський університет (Велика Британія), Карлтонському коледж (зараз - Карлтонському університет) та Університет Макгілла (Канада), Гарвардський, Єльський, Каліфорнійський, Колумбійський, Пенсільванський, Принстонський університети, Університет штату Огайо, Університет Джонса Хопкінса і Коледж Амхерста (США), Упсальський університет (Швеція).

Даг Хаммаршельд був релігійно орієнтованим людиною, прийнявши лютеранську віру від своєї матері. На формування його світогляду вплинули роботи теологів Майстера Екхарта і Йоганна Рюйсбрука.

Про особисте життя Дага Хаммаршельда достовірної інформації не існує. Він був холостяком, і про будь-які його відносинах з жінками нічого не відомо. Він пояснював своє небажання одружуватися тим, що його мати сильно страждала від самотності через постійну зайнятість батька на державній службі і що він сам не хотів би заподіяти такі страждання комусь ще. Біографи Хаммаршельда повідомляють про поширені чутки щодо його гомосексуальності (а деякі - і про те, що ці чутки посмертно розпускалися його недоброзичливцями). Заступник Хаммаршельда Брайан Уркхарт у своїй біографії генерального секретаря (1972) гнівно відкидає таку версію, заявляючи: «Тупі або зловмисні люди час від часу виступали з вульгарним припущенням, що, раз Хаммаршельд не був одружений, він повинен бути гомосексуалом, хоча ніхто, хто добре знали його або тісно працювали з ним так не думав». Не менш різко проти такого припущення протестував у своїй книзі «Даг Хаммаршельда: державний діяч і його віра» відомий американський релігійний діяч Генрі Ван Дью, який стверджував, що Хаммаршельда не вдалося встановити відносини з жінками через його «крайню фізичну скромність», а також тому, що він прагнув до «ідеалу взаєморозуміння», недосяжного, на його думку, у шлюбі.

У той же час припущення про гомосексуальність Хаммаршельда було підтримано політиком і письменником К. К. О'Брайеном (у 1961 р. виконував обов'язки спеціального представника генсека ООН у Катанге) у його п'єсі про Хаммаршельда «Убивчі ангели» (1969, що викликала скандальну реакцію, і в опублікованих у 1999 р. мемуарах. Друг Хаммаршельда поет Вістен Г'ю Оден, який переводив книгу Vägmarken на англійську мову, був переконаний в гомосексуальності Хаммаршельда (повідомляється, що це думка, висловлена Оденом у

лекції, прочитаної під час поїздки по країнах Скандинавії, варто було поетові Нобелівської премії, яку йому пророкували у 1960-х рр.), - деякі дослідники, проте, вважають, що Оден розумів і передавав думки Хаммаршельда перекручено. Ряд новітніх шведських біографій Хаммаршельда не знаходять для твердження про його гомосексуальність достатніх підстав, обмежуючись міркуваннями про його замкнутому характер, що сформувався в результаті ніжної прихильності до матері і складних відносин з владним і вимогливим батьком.

12 вересня Хаммаршельд знову, вже у четвертий раз, прибув у Конго. У вересні 1961 р. криза, пов'язана з Катанга, загострилася, сили сепаратистів почали чинити активний опір військам ООН, розміщеним у цій провінції. На думку Хаммаршельда, для пошуку виходу з склав кризи слід терміново організувати прямі переговори між призначеним у серпні главою конголезького уряду Сирілом Адула і лідером сепаратистських сил провінції Катанга Моїз Чомбе. Єдиним способом забезпечити початок таких переговорів Хаммаршельд вважав свою особисту зустріч з Чомбе.

Рожевої лінією на карті позначений передбачуваний маршрут літака Хаммаршельда (чорної лінією позначений маршрут літака, що здійснював відволікаючий маневр, - він вилетів з Леопольдвілля приблизно за годину до літака генсека і приземлився у Ндоле о 22:35 17 вересня)

На 18 вересня була запланована його зустріч з лідером повстанців Чомбе в місті Ндола, яке лежало в той період на території Федерації Родезії і Ньясаленда (зараз - на території Замбії). Увечері 17 вересня невеликий літак Генерального секретаря вилетів з Леопольдвілля. На підльоті до Ндоле пілот повідомив авіадиспетчера, що бачить вогні аеропорту, потім зв'язок перервався. Уламки літака були знайдені у 15 км від аеропорту; судячи з зупиненим часом, катастрофа сталася у 0:20 за місцевим часом 18 вересня. Всі 16 чоловік, що знаходилися на борту, - 10 пасажирів, включаючи Хаммаршельда, і 6 членів екіпажу - загинули.

Було проведено шість офіційних розслідувань. В ході розслідування висувалися численні версії, серед яких - технічні несправності, диверсія на борту, відсутність палива, обстріл літака ООН тим єдиним військовим літаком, який був у повстанців Катанги, проте ні для однієї з них не знайшлося переконливих доказів. Як найбільш вірогідна причина була названа наступна: літак Хаммаршельда заходив на посадку на занадто низькій висоті і зачепив дерева.

Через десять днів після катастрофи останки Хаммаршельда були доставлені до Швеції. Церемонія прощання, яка проходила в Кафедральному соборі Уппсали, транслиувалася по телебаченню. 29 вересня 1961 р. Даг Хаммаршельд був похований в родинній могилі на старому кладовищі Уппсали (швед.).

Старе кладовище Уппсали. Плита на могилі Дага Хаммаршельда з написом «Генеральний секретар ООН». ... Задубіння, небуття, холод ночі. Над небіжчиком тихо горятьмовчазні зірки.

Архієпископ Десмонд Туту, нобелівський лауреат і голова Комісії правди і примирення ПАР, 19 серпня 1998 р. оголосив, що з розсекречених листів Секретної служби Південної Африки слід, що вона причетна до загибелі генсека ООН, так само як і ЦРУ з МІ5. Британський Форін-офіс назвав ці документи «можливої радянської дезінформацією».

У серпні 2011 р. британська газета The Guardian опублікувала результати незалежного розслідування, згідно з яким літак Хаммаршельда був збитий. Міжнародна комісія юристів заново розслідує обставини смерті генерального секретаря ООН Дага Хаммаршельда. До комісії увійдуть колишні посадові особи і академіки, а очолить її британський політик Девід Лі. Її члени сподіваються через рік надати звіт про своє розслідування ООН.

30 березня 2015 р. почала діяти робота з вивчення обставин авіакатастрофи незалежна група експертів, призначена Генеральним секретарем ООН Пан Гі Мун.

Крім версії про причетність Лондона до авіакатастрофи в Африці (Хаммаршельда перед смертю прямував в місто Ндола на переговори

з лідерами Катанги - регіону, що відділився від Конго. Генсек підозрював, що Лондон підтримує сепаратистів і не бажає перемир'я), висловлювалися і інші теорії, в тому числі, що генсека ООН вбили за наказом радянської влади.

На посаді Генерального секретаря ООН Даг Хаммаршельд взяв участь у врегулюванні приблизно двадцяти міжнародних криз, причому саме Хаммаршельда була організована і успішно проведена перша миротворча операція (в Єгипті у 1956 р.), яка вимагала формування сил спеціального призначення під командуванням ООН. Це завдання було тим складнішим, що про такого роду заходах нічого не говорилося в Статуті ООН. У той же період Хаммаршельда були сформульовані і основні для подібних місій принципи - оперативне втручання у конфлікт і оприлюднення інформації про те, що відбувається. Показавши свою високу ефективність, такий підхід став одним з основних шляхів вирішення виникаючих конфліктів; з 1956 р. по теперішній час (2011 р.) Організацією Об'єднаних Націй та іншими міжнародними організаціями було проведено понад сто миротворчих операцій.

Ще один напрямок діяльності, яке Хаммаршельд вважав ефективним засобом для запобігання конфліктам і яким успішно користувався на посаді генсека ООН, - так звана «превентивна дипломатія», суттю якої є проведення переговорів з усіма що у конфлікті сторонами на самих ранніх стадіях кризи. Він прагнув особисто зустрічатися з лідерами країн світу і встановлювати з ними шанобливі стосунки, використовуючи при цьому для вирішення проблемних ситуацій потенціал ООН.

Дуже важливим Хаммаршельд вважав становлення Секретаріату ООН як в значній мірі нейтрального органу, що є знаряддям колективної волі країн-учасників Організації, але при цьому не перебуває у залежності від конкретних держав. Зробивши певні кроки у цьому напрямку, Хаммаршельд, проте, в значній мірі не досяг поставленої мети: в останні роки його перебування на посаді ООН зазнала серйозні фінансові труднощі, у зв'язку з чим для її функціонування стали життєво важливі добровільні внески. Держави, які робили такі вклади, отримували у результаті можливість впливу на прийняття Організацією рішень, особливо у питаннях заняття посад. Неможливо Хаммаршельда реалізувати і ідею створення потужного аналітичного відділу, який знаходився б у розпорядженні Генерального секретаря ООН.

Хаммаршельд також вніс істотний внесок в організацію кількох

міжнародних конференцій ООН - «Щодо використання атомної енергії у мирних цілях» (1955 і 1958 рр.) і «По застосуванню досягнень науки і техніки в інтересах менш розвинених країн» (відбулася у 1962 р., вже після смерті Хаммаршельда).

Його мудрість і скромність, його беззаперечна чесність і цілеспрямована відданість обов'язку встановили для всіх службовців міжнародного співтовариства, і, в першу чергу, для його наступників настільки високий стандарт поведінки, що відповідати йому дуже непросто. І немає кращого правила для Генерального секретаря, якщо пошук вирішення кожної нової проблеми він почне з того, що задасть самому собі питання: «А як вчинив би в цьому випадку Хаммаршельд?»

16 листопада 1961 р. бібліотеці, що є структурним підрозділом Штаб-квартири ООН у Нью-Йорку, було присвоєно ім'я Дага Хаммаршельда; Бібліотека Дага Хаммаршельда є основним сховищем документів Організації Об'єднаних Націй. Крім нью-йоркської Бібліотеки Дага Хаммаршельда існує також Бібліотека Дага Хаммаршельда в Упсальському університеті.

У 1962 р. у Швеції був створений Фонд Дага Хаммаршельда. Свою метою ця установа оголосило сприяння соціальному, політичному, економічному, екологічному та культурному розвитку в усьому світі у дусі Дага Хаммаршельда. Фонд - автономне установа, здійснюють власні програми роботи.

У 1964 р. Фонд Дага Хаммаршельда сформував спеціальний комітет, щоб увічнити в Замбії пам'ять про загиблого Генеральному секретареві. У 10 км від Ндоло, на місці падіння літака Хаммаршельда, був створений Меморіальний комплекс. У його центрі було встановлено пам'ятний знак, навколо був розбитий парк. У 1970 р. меморіал був оголошений у Замбії національним пам'ятником. З 1981 р. на території меморіалу відкритий музей, в якому, зокрема, розміщені деякі предмети, пов'язані з авіакатастрофою. У 1997 р. Замбія подала заявку в ЮНЕСКО на включення меморіалу у Список всесвітньої спадщини. Центральний стадіон Ндоло також названий ім'ям Хаммаршельда.

22 липня 1997 р. Організацією Об'єднаних Націй була заснована Медаль Дага Хаммаршельда як посмертна нагорода для військовослужбовців, службовців поліції і цивільних осіб, які загинули під час виконання своїх обов'язків під час операцій з підтримки миру, що проводяться Організацією Об'єднаних Націй.

6 жовтня 1998 р. перша медаль була передана рідним Дага

Хаммаршельда.

У Швеції 2005 р. був оголошений Шведським урядом роком Дага Хаммаршельда у зв'язку зі сторіччям з дня його народження.

Навесні 2011 р. Банк Швеції повідомив про плани випуску у 2014-2015 рр. нової серії грошових знаків; на аверсі банкноти найвищого гідності (1000 шведських крон) буде розміщений портрет Дага Хаммаршельда. На зворотному боці банкноти буде знаходитися зображення, пов'язане з Лапландією: як сказано в обґрунтуванні, присутньому у рапорті Банку Швеції, «Даг Хаммаршельд був великим другом Лапландії і шведських гір».

У багатьох містах Швеції, а також в деяких інших країнах ім'ям Дага Хаммаршельда названі вулиці, проспекти і площі.

Одна з найбільш повних біографій Дага Хаммаршельда - книга Брайана Уркхарт «Хаммаршельд», вперше видана у 1971 р. і з тих пір неодноразово перевидавалася.

ДЖЕРЕЛА:

Валленстен Петер. Даг Хаммаршельд Peter Wallensteen. Dag Hammarskjöld / Пер. со швед.: Евгений Ривелис. — Стокгольм: Шведский институт, 2005. — 49 с. — (Знаменитые шведы);,; Хаммаршельд, Даг. Нобелевская премия мира 1961 г. // Лауреаты Нобелевской премии. Энциклопедия. — М.: Прогресс, 1992.; Лесиовский В. М. Тайна гибели Хаммаршельда. — М.: Мысль, 1985. — 351 с.

ХАММУРАПІ (1792 – 1750 РР. ДО Н. Е.)

Хаммурапі, як і численні царі Дворіччя до нього, почав своє царювання з традиційного заходу – встановлення «справедливості», тобто зі скасування боргів і прощення недоїмок. Перші 5 років Хаммурапі присвятив містобудуванню і, ймовірно, підготовці військових дій проти суперників.

На 6-му р. правління (бл. 1787 р. до н. е.) Хаммурапі зважився завдати удару по Ларсі. Були взяті Ісин і Урук, вавилонське військо стояло в одному переході від столиці Рим-Сіна. Проте торжество молодого царя було передчасним. На наступний рік війна з Ларсою продовжилася (так треба розуміти вказівку на країну ямутбали у біографічній формулі 8-го р. царювання Хаммурапі (1785 р. до н. е.). Вороги династії Кудурмабуга зазвичай називали царство Ларс країною племені ямутбали), але військові дії йшли вже набагато ближче до Вавилону, ніж до Ларсі, на берегах «бурякового каналу», прокопав ще за наказом Апіль-Сина, діда Хаммурапі, і, значить, не на території царства Ларса. З цього часу між Хаммурапі і Рим-Сином надовго встановлюється світ. Наступальні дії Хаммурапі веде тепер в інших напрямках.

У 1782 р. до н. е. він розорив (але не зайняв) місто Малгіум поблизу гирла річки діяль. Відомо, що Хаммурапі відкинув пропозицію союзу з боку Ешнунни і незабаром особисто зустрівся і уклав союз з її заклятим ворогом Шамши-Адад I, тоді безперечно наймогутнішим з месопотамських царів. Імовірно, що договір цей ставив Хаммурапі у кілька залежне становище, але зате дав, мабуть, можливість зібратися з силами. За союз з Шамши-Адад Хаммурапі виговорив собі у того міста Туттуль (сучасна Хіт) і Рапікум на Середньому Ефраті. Перш ніж Рапікум перейшов до Шамши-Адад, він був самостійним містом-державою і союзником Ешнунни. У 1781 р. до н. е. Хаммурапі приєднав Рапікум до свого царства.

Потім Хаммурапі веде тривалу підготовку до подальших наступальних воєн, але враховуючи силу суперників, будує і в себе потужні укріплення, з яких особливо важливою була, ймовірно, «Головна стіна проти гірської країни», тобто, треба думати, що забезпечує тил проти пастуших племен високої степу. Після смерті Шамши-Адада (бл. 1781 р. до н. е.) Хаммурапі сприяв поверненню на престол Марі Зімпі-Ліма і вигнання звідти сина Шамши-Адада Ясмах-Адада. Надалі між Хаммурапі і Зімпі-Лімом був укладений союзний договір. Близько 1768 р. до н. е. Хаммурапі провів найважливішу адміністративну реформу, що зводилася до значного зміцнення царської влади і царського господарства. Чи був тоді видано перший варіант його законів, неясно.

Близько 1772 р. до н. е. еламський цар Шурукдух в союзі з царем Ешнунни Ібаль-пі-Елем II обложили місто Рацама. Проте Хаммурапі розгромив їх і змусив зняти облогу. Можливо, що Шурукдух загинув у цій битві, так як про це говорять таблички з Марі. Мабуть, це

була проба сил і Хаммурапі її виграв.

Лише з 30-го р. правління (бл. 1764 р. до н. е.), навчений досвідом, Хаммурапі починає серію своїх великих походів, на цей раз безперечно переможних. Цього року він розбив з'єднану армію царів Ешнунни, Малгіума, Еламу і цариці Навара, а також підкріплення, надіслані гірськими племенами (текст називає субареєв і Гутієв, але це, можливо, тільки традиційні позначення горян, які могли належати до якої завгодно етнічної групи, швидше за все мова йде про хурритами). Після чого Хаммурапі завдав Еламу великої поразки. Затвердження Хаммурапі в датировочній формулою про перемогу над Еламом не було простим хвастощами, так як з його листування ми знаємо, що наприкінці життя він дійсно здійснював реальну владу в цій країні.

Перемогою над цими ворогами, як він сам вважав, Хаммурапі затвердив підставу царства Шумера і Аккада, вперше оголосивши своє Вавилонське царство об'єднанням всієї Нижньої Месопотамії. Це було рівнозначно визнанню влади Рим-Сіна незаконною. Забезпечивши собі фланги з боку Тигра і гір, Хаммурапі в союзі з царем Марі Зімпрі-Лімом рушив проти старого Рим-Сіна і в 1764 р. до н. е. зайняв Ніппур, а на наступне літо підійшов до стін Ларси. З кінця місяця Елул (серпень - вересень) 1763 р. до н. е. почалася облога Ларси. Скільки часу протрималися обложені, точно невідомо, але у всякому разі документи стали датуватися за часом правління Хаммурапі в Куталлу не пізніше ніж з нісана (березень-квітень), а в Ларсі не пізніше ніж з сивана (травень-червень) 1762 р. до н. е... Треба зауважити, що з Елул (1763 р. до н. е.) по нісан (1762 р. до н. е.) з цих міст взагалі не дійшло документів. Яким чином було покінчено з Рим-Сіном, невідомо. Хаммурапі успадкував від Рим-Сіна титул «Батька амореїв». Замість колишнього правителя був посаджений Сініддин, можливо, нащадок поваленого Кудурмабугом династії, але вже тільки як намісник вавилонського царя. До нас дійшла цікаве листування Хаммурапі з ним, в якій порушені найрізноманітніші проблеми державного управління. У Ларсі Хаммурапі відновив зіккурат і храм Шамаша Е-Баббар, побудовані там ще Нарам-Сином.

На 32-му р. (бл. 1762 р. до н. е.) Хаммурапі знову зіткнувся з Ешнуннами та її союзниками - гірськими племенами (текст називає всіх же субареєв і Гутієвих). Хаммурапі зайняв місто Манкісум на Тигру і закріпився уздовж берега цієї річки між гирлами Діяль та Адема. У 1762 р. до н. е., 33 р. правління Хаммурапі, він встиг завоювати по черзі, і Малгіум разом з деякими хурритськими поселеннями за Тигром, і царство Марі, колишнього свого вірного союзника Зімпрі-Ліма. Два

роки потому, на 35-му р. (бл.1759 р. до н. е.) Хаммурапі віддав наказ зірвати стіни, як Малгіума, так і Марі; Зімпі-Лім, мабуть, був страчений. В умовах оточення цих міст кочовими племенами знесення їхніх стін був рівносильний знищення самих міст. Хоча Хаммурапі і стверджував згодом, що «вкрив людей Малгіума під час лиха і затвердив в багатстві їх оселі» та «помилував людей Марі», проте місто Малгіум вже більше ніколи не відроджувалося, а місто Марі втратило взагалі своє політичне і адміністративне значення.

На 37-му р. (бл. 1757 р. до н. е.) Хаммурапі розгромив сутіїв, субареїв і горців Загроса (згадуються поселення Турукку і Какму). Можливо, що в цю кампанію він підкорив і Ассирію, про що мовчать датировочні формули. Але згадує про цей факт його стела з законами, там Хаммурапі каже, що він розпоряджався в Ашшур («Повернув в Ашшур його милостивого ламассу (зберігача)») і у Ніневії («в храмі Емішміш дав засяяти імені Інанны»), тобто в основних центрах Ассирії. Також в одному зі своїх листів Хаммурапі згадує про наявність своїх гарнізонів в Ассирії. Похід 1757 р. до н. е. показав, що Хаммурапі не має наміру продовжувати політичні стосунки з сином Шамши-Адада Ишме-Даганом. Зміст відносин впливає з укладеного ним самим, у свій час, договору про «братерство» з Шамши-Ададом. На 38-му р. правління (бл. 1756 р. до н. е.) Хаммурапі розгромив і, мабуть, в кінці кінців підкорив Ешнунну. Таким чином, у результаті цих завоювань під його владою опинилася вся Месопотамія.

Проте все ж виникає враження, що в останні роки правління Хаммурапі його володіння швидше скорочувалися, ніж розширювалися. Назви останніх двох років явно показують, що він був змушений оборонятися, борючись близько від своєї столиці. Сорок другий рік (бл. 1751 р. до н. е.) вказує на будівництво стіни уздовж Тигру і Євфрату, а наступний рік згадує земляну стіну, побудовану для того, щоб захистити (мабуть, як крайній засіб) місто Сіппар.

При Хаммурапі досягли найвищого розвитку процеси, які були започатковані після падіння III династії Ура: зростання товарно-грошових відносин, приватних рабовласницьких господарств, посилення торгівлі. Відбулося посилення централізації держави та зміцнення царської влади.

Зрошення полів і водні шляхи були предметом особливої турботи Хаммурапі. За його наказом споруджуються нові канали (один з них називається «Хаммурапі, благословення народів»), очищаються старі (в Уруке, даманов). Але ще більшу увагу приділяв Хаммурапі правосуддю. Уже в листах і написах ця сторона його діяльності

виступає з достатньою ясністю. Так, в одному листі він дає інструкцію про суд над хабарниками, в інших зайнятий справами про лихварів, або вимагає надсилати йому в Вавилон людей, які могли б, будучи очевидцями, повідомити йому про злочинні справи, а іноді вимагає арешту чиновників, причетних до криміналу.

Хаммурапі також належить найдавніший зі збережених законодавчих збірників, висічений на камені у 35-й р. його владарювання. (бл. 1759 р. до н. е.). Спочатку цей прикрашений малюнками камінь стояв у Сіппаре, але через 600 років він був доставлений у Сузи в якості трофея, видобутого в результаті успішного набігу еламитів на Вавилон, де і був пізніше знайдений археологами. Крім нього, цар поставив такі ж пам'ятні камені і в інших центрах країни: у вавилонській Есагілі і у самих Сузах (від останнього також знайдені фрагменти); у Ніппурі знайдений сучасний до епохи Хаммурапі фрагмент глиняної таблички.

Правив Хаммурапі 43 роки. Зберігся лист сина Хаммурапі Самсу-илуни, який показує, що останній захопив трон ще до смерті свого хворого батька.

Цар Хаммурапі був неабиякою особистістю. Талановитий полководець, досвідчений дипломат, обачний політичний діяч. «Розбивши поодиночі дрібних царів і правителів, він під кінець життя об'єднав під своєю владою багато народів Месопотамії, майже всього Двोरіччя, перетворив своїх ворогів у солому». З його іменем пов'язане піднесення Вавилонського царства. За час свого правління Хаммурапі склав кодекс «Законів Хаммурапі».

Це унікальне джерело, яке проливає світло на характер суспільних відносин у Стародавньому Вавилоні. Виявлені на початку ХХ ст. французькими археологами в еламській столиці Сузах «Закони Хаммурапі», викарбувані на двометровому базальтовому стовпі. На жаль, низка статей цих законів не збереглася, проте втрачений текст вдалося майже повністю відновити завдяки знахідкам фрагментів цієї історичної пам'ятки. Датується вона XVIII ст. до н. е. Сьогодні зберігається у Луврі.

У верхній частині лицьової сторони зображений Хаммурапі. Він стоїть перед богом сонця і справедливості Шабашем, який передає йому судейський жезл.

Текст складається з трьох частин: вступу, самих законів та висновків. Мова законів – класичний вавилонський діалект аркадської мови.

Перша частина кодексу – це вступ, у якому подається перелік

богів, шанованих у вавилонському суспільстві досліджуваного періоду, ставлення до них царя Хаммурапі. «Я – Хаммурапі, пастир названий Енлілем, який зробив все для Ніппура, попечитель Екура, який очистив ритуал Сабзу». У вступі Хаммурапі вказує, що його мета в тому, щоб «засяяти в країні істина й справедливість, щоб сильний не утискував слабого, вдову і сироту». Істинне правосуддя можливе лише на основі його указів і настанов. Цар закликає своїх спадкоємців дотримуватися його законника.

Закони Хаммурапі – це добре упорядкована збірка звичаєвого права, в центрі уваги якої – юридичний захист власності та правове оформлення використання чужої праці. Закони згруповані окремими блоками, які стосуються процесуальних норм і основних принципів вавилонського правосуддя.

У статтях (§ 1–5), йдеться про охорону державної та приватної власності. Стаття § 2 «Якщо чоловік вкрав майно бога, тоді ця людина повинна бути покарана, тобто позбавлена життя». У § 4: «Якщо чоловік скоїв крадіжку і був схоплений, ця людина повинна бути позбавлена життя». Проаналізувавши ці статті можна сказати, що в Стародавньому Вавилоні існували три форми власності на землю: державна, общинна і приватна з помітним переважанням першої. Приватне землеволодіння не існувало в чистому вигляді, воно зберігало елементи общинної власності. Індивідуальний власник ще перебував у певній залежності від общини.

У статтях (§ 6–25) йдеться про майно одержане від царя за службу. Стаття § 9: «Якщо син редума, який був захоплений у полон підчас поразки царя, має можливість нести ільк, тоді поле та сад повинні бути віддані йому». Стаття § 20: «Якщо він зник лише на рік, потім повернувся, тоді йому повинні повернути його ільк». Державі потрібно було сильне військо, тому вона піклувалася про воїнів, надаючи їм привілеї. «Закони Хаммурапі» оберігали воїнів від лихварів і свавільних командирів. Заборонялося відбирати за борг чи купувати майно у воїна, хіба що це була земля, придбана воїном додатково до царського наділу. Пограбування, продаж у рабство воїна командиром вважалися злочином і каралися смертю. Майно воїна міг успадкувати його старший син, якщо він ішов по стопах батька. Коли у воїна не було повнолітніх синів, третина його майна залишалася вдові, щоб вона могла виростити дітей. Воїнів, які потрапляли в полон, викупували за кошти державної казни. За все це воїн мав віддячувати державі сумлінною службою. Коли він запізнювався в похід чи прислав замість себе найманця, тобто непрофесіонала, і при цьому

продовжував користуватися службовим майном, його страчували. Стаття § 25: «Якщо редум прийняв для царського походу невмілого найманця, і посилав його замість себе, цей редум повинен бути позбавлений життя». У статтях (§ 26–41) йдеться про операції з нерухомим майном і відповідних правопорушень. Стаття § 27: «Якщо чоловік віддав поле садівнику для насадження дерев, садівник посадив сад, чотири роки він повинен сад ростити, протягом року господар і садівник ділять прибутки порівну».1 Активно розвивалися орендні відносини. В оренду здавали землю, садки, худобу. Закон, намагаючись устигати за життям, регулював цю сферу суспільних зв'язків. Він дозволяв орендувати поле строком на 1–2 роки, цілину – на 1–3 роки, садок – на 5 років, регламентував орендну плату за користування полем третиною зібраного врожаю, садком – двома третинами. Поле можна було здавати в оренду й на умовах половинщини (за половину врожаю), але в такому випадку землевласник мав допомогти орендареві робочою худобою та посівним матеріалом. Щоб землевласник не боявся за свої прибутки, закон установлював розмір орендної плати у неврожайні роки такий самий, як і в благополучні. «Якщо чоловік не закінчив насадження на полі і залишив пустоту, тоді її повинні включити йому в частину його частки». «Якщо садівник не опилив сад і скоротив прибуток, тоді садівнику не видадуть розрахунку».3

У статтях (§ 42–50) йдеться про торгові стосунки. Закон оберігав власника від недобросовісного покупця. Позови щодо угод з нерухомістю під час розгляду в суді, крім показань свідків, мали забезпечуватися письмовими документами, що було вигідно заможним громадянам. У статті § 45: «Якщо чоловік купив раба, не прийшов місяць, а на нього напала епілепсія, тоді покупець може повернути своєму продавця раба та отримати срібло назад». З часів Хаммурапі у Вавилоні товарно-грошові відносини досягли вищого рівня, ніж у Стародавньому Шумері. Община переживала кризу. Згідно з законом вона мала право вільно розпоряджатися своєю нерухомістю: продавати, віддавати в заставу, міняти, здавати в оренду, передавати у спадок. Аби розпоряджатися майном, общиннику не треба було згоди з боку общини. У статті § 48: «Якщо чоловік купив із рук сина чоловіка срібло без свідка або договору – цей чоловік крадій». У статтях (§ 50–126) йде мова про норми сімейного права. Основною ланкою вавилонського суспільства була сім'я, яка мала яскраво виражений патріархальний характер. Чоловік платив за наречену калім, тому, хоча розмір посагу й перевищував

розмір викупу, вважав її своєю власністю, навіть міг продати її та дітей у рабство. Сімейно майно належало чоловікові і після його смерті діставалося не вдові, а старшому синові.

У статті § 60: «Якщо чоловік хоче покинути свою дружину, то він повинен віддати їй одну міну срібла». Хоч закон і ставав на захист жінки, тільки для того, що наруга над жінкою сприймалася як образа її чоловіка, опікуна, суспільства. В сім'ї та суспільстві жінка була заляканою, затурканою істотою, вона навіть не мала права вільно висловлювати свої думки. Відповідне застереження їй фіксувалося у шлюбному контракті. У статті § 65: «Якщо чоловік одружився і жінка йому сказала, що ти мені не чоловік, її зв'яжуть і кинуть у воду». Покохати іншого заміжня жінка могла лише ціною власного життя. Але в деяких випадках жінка мала право вдруге вжити заміж, якщо ставала вдовою чи коли її чоловік потрапляв у полон. У статті § 70: «Якщо чоловік потрапив у полон, а в його домі немає коштів на прожиття, і його дружина увійшла в дім іншого чоловіка, тоді ця жінка невинна». Придане належало жінці, на випадок розлучення вона забирала його собі, а заодно й частину спільно нажитого майна. З хворою жінкою чоловік міг розлучитися, однак не міг прогнати її з дому, мав до кінця днів утримувати її. У статті § 120: «Якщо чоловік взяв собі дружину, а вона захворіла, він не може її покинути, але може знову одружитися».

У статтях (§ 127–214) йде мова про покарання за вчинення навмисних і ненавмисних тілесних ушкоджень. Також йде мова про операції з рухомим майном та відповідних правопорушень. У статті § 140: «Якщо чоловік виколов око іншому чоловікові, тоді повинні виколоти око йому». Раби входили до складу майна вавилонян. Держава оберігала рабовласницькі устрої, зокрема опікала работоргівлю, допомагала розшукувати рабів-утікачів, карала за переховування чужого раба, за знищення на ньому рабського тавра. У статті § 162: «Якщо чоловік приховав у своєму домі біглого раба, цей чоловік повинен бути позбавлений життя».

У висновку «Законів Хаммурапі» йдеться про возвеличення царя Хаммурапі, наслідки законів для країни. Говориться про повагу до людей, які сприйняли закони, не відкинули їх, дотримуються і підкоряються: «нехай вони правлять людьми в справедливості. Якщо ж цей чоловік не буде поважати постанов, тоді його покарають: Ениль, Нінліль, Шамаш, Син, Іштар та Нергал».

Отже, у «Законах Хаммурапі» відображені не всі сторони життя вавилонського суспільства. У них навіть не згадується досить числена в Старовавилонському царстві соціальна група халіу (люди, що

втратили засоби для існування і займалися розбоєм), нічого не говориться про соціально – економічний стан монастирів, про стосунки між царською адміністрацією та общинами міст. Закони відображали лише спірні випадки, коли потребувався верховний арбітраж царя та його чиновників. Зміст документу свідчить про те, що вавилонське право ще не поділялося на карне, цивільне, процесуальне, державне. Цей збірник встановлював відразу й норми поведінки, й відповідальність за їх порушення. У «Законах Хаммурапі» нічого не говориться про те, де використовувалась рабська праця, тим часом докладно йдеться про сферу використання найманої праці, на підставі чого деякі вчені вважають старовавилонське суспільство капіталістичним, хоч вільний найм існував ще в докапіталістичну добу і не обов'язково є ознакою саме ринкової економіки. Вавилонське право не регламентувало цю сторону виробничого життя, очевидно, тому, що вважало використання рабської праці особистою справою самих рабовласників.

Вавилонці були дбайливими господарями. Вони використовували у господарстві шадуф, за допомогою якого подавали воду на ті земельні ділянки, до яких не сягали паводкові води. Освоєння високих полів сприяло насамперед розвитку садівництва. У Вавилоні виникла «легенда про райський сад». Держава подбала про ефективне функціонування економічного нерва країни – іригаційної системи. «За регулярний і достатній полив земельних ділянок, орендованих приватними особами в державі, за вчасний та якісний ремонт каналів і дамб відповідали спеціальні чиновники, а також кожен вавилонець персонально». Раціональне ведення іригаційного землеробства дало можливість успішно розвивати тваринництво, яке посідало у господарському житті країни також дуже важливе місце. Заможні господарі тримали великі стада худоби, яку вони здавали в оренду без тягловим селянам. Розвивалося у країні ремісниче виробництво, зокрема будівельна справа, теслярство, гончарство, ткацтво, ковальство, суднобудування, виробництво цегли, парфумів тощо. Проте чи не найбільших успіхів досягло місцеве населення у торгівлі, чому сприяли відсутність на Півдні Месопотамії найважливіших видів промислової сировини та вигідне розташування Вавилону на прадавніх караванних шляхах. Розвивався переважна зовнішній ринок. Вавилоні вимінювали на зерно, рослинну олію, фініки та вовну залізі руди в еламців та асирійців, рабів – у племен гірської країни Гутіум тощо. Вся торгівля здійснювалася під контролем держави. «Зовнішньою торгівлею опікувалися тамкари – колишні

вільні купці, перетворені державою на своїх торгових агентів». Тамкари та їхні помічники шамаллуми – не лише торгували в зарубіжжі, а й викупляли з полону вавилонців, займалися шпигунською діяльністю на користь свого царя. Держава контролювала ринкові ціни.

Економіка країни залишалася натуральною. Хоча торговим еквівалентом слугувало срібло, яке бралось на вагу, не меншу роль у торгових операціях відігравало зерно. Оплата найманої праці здійснювалася переважно натурою. В умовах нерозвиненого грошового обігу дрібні господарства, прибутки яких від реалізації лишків сільськогосподарської продукції мали сезонний характер, дуже залежали від кредиту. Це зумовило інтенсивний розвиток лихварства. «Кредиторами були храми, а також приватні особи». Позбавлені можливості обертати боржників під заклад майна, в тому числі майбутньому врожаю, і таким чином пускали багатьох своїх клієнтів «із торбою по світу». Торгівля й лихварство зробили вавилонське суспільство значною мірою гендмерським.

Верхня частина стели «Кодекс законів царя Хамураппі»

У Стародавньому Вавилоні співіснували три форми власності на землю: державна, общинна і приватна, із значним переважанням державної. «Земля з державного фонду роздавалася у службове користування воїнам, чиновникам, персоналу царсько-храмового господарства». Община у Вавилоні була традиційно міцною. Розвиток торгівлі та лихварства підточував її з середини, проте не руйнував: вона пристосовувалася до нових умов. Міцніла общинна верхівка, яка вже не дбала про захист родових общинників від чиновницького свавілля, а навпаки, сама утискувала їх. Також розвивалися орендні відносини. «Закони Хаммурапі» поділяли вавилонське суспільство на три соціальні стани: авелумів – мужів, мушкенулів – покірних та вардумів – рабів». Авелумами називали повноправних членів сільської

чи міської общини, власників певної частини общинної землі. Мушкенуми користувалися обмежаними громадськими правами у суспільстві.» За образу мушкенума передбачалося менш сурове покарання, аніж за таку саму образу авелума». Майно мушкенума охоронялось меншим штрафом, здоров'я оцінювалося дешевше тощо. Ким були мушкенуми, точно не встановлено. Ясно лише, що до цієї соціальної групи, якою опікувалася царська адміністрація, входили також бідняки, адже споріднене її назві слово мушкенуту означало «убогість, злидні».

У радянській історіографії прошарок із представників інших соціальних груп, яких об'єднували служба царю та спільна назва, одним словом – «царських людей». Між мушкенумами та авелумами соціальних бар'єрів не існувало, адже земля у Вавилоні вільно купувалася й продавалася, тому ті мушкенуми, в яких водилися гроші, могли придбати землю й стати повноправними членами міської чи сільської общини, тобто авелумами.

У «Законах Хаммурапі» багато уваги приділяється рабовласницьким відносинам – свідчення того, що рабство у Вавилоні було важливим суспільним явищем. «Основними джерелами рабства були війни, работоргівля, спадкове рабство, обернення на рабів правопорушників». Серед вавилонських рабів існувала певна градація. Так, рабиня – наложниця користувалася перевагами перед іншими рабинями, її саму та її дітей заборонялося продавати, а після смерті пана всі вони ставали вільними. Відпускалися на волю також колишні вавилонські громадяни, які потрапили у рабство за межами країни.

Окремим суспільним прошарком у Стародавньому Вавилоні були воїни. Державі потрібно було сильне військо, тому вона піклувалася про воїнів, надавала їм низку привілеїв. У вавилонському суспільстві процвітали лихварство та його атрибут – кабала. «Закони Хаммурапі» забороняли тримати в кабалі авелума, мушкенум же мав відробляти борг у господарстві кредитора лише впродовж трьох років». Закон оберігав від непомірного визиску також найманих робітників, праця яких стала широко використовуватись у Месопотамії саме в старовавилонський період. Ще одною ланкою вавилонського суспільства була сім'я, яка мала яскраво виражений патріархальний характер. Дівчина виходила заміж у 12–14 річному віці, а заручини відбувалися ще раніше.

Поширеним явищем у Вавилоні була проституція – побутова і храмова. Храмівій проституції у вавлонському суспільстві відводилась така важлива роль, що, за свідченням Геродота: «Кожна вавилонянка

мала бодай раз у житті віддатися за безцінь першому стрічному в храмі богині кохання Іштар». Бідняки віддавали за плату в будинки розпусти своїх малолітніх дочок. Для храмової підготовки жриць кохання існували спеціальні школи. До представниць найдавнішої в світі професії у Вавилоні ставилися поблажливо, хоч і без пієтету. Вавилонська проститутка могла зробити собі непогану кар'єру, скажімо, придбати у власність публічний дім, а траплялася – навіть вибитись у цариці.

«Закони Хаммурапі» оберігали моральність суспільства, зокрема встановлювали жорстоке покарання за наклеп, за дворушництво, за образу дітьми свого батька чи опікуна, за кривосвідчення. Особливо пильнували в державі за благопристойністю й добропорядністю жриць. «Коли б котрась із них приохотилась до чарки, її могли спалити живцем». У країні існувала сильна монархічна влада, яка базувалася на розвиненому державному секторі економіки. Цар контролював усі сторони життя суспільства, втручався у найдрібніші деталі управління. Помічником царя у сфері управління був ну банда. Він мав свій адміністративний апарат, за допомогою якого погоджував, спрямовував і контролював роботу всіх відомств імперії з організації населення на очищення каналів, будівництво дамб, спорудження палаців і храмів, з управління військом і комплектування ополчення, збору податків, організації охорони громадського порядку.

Помічник нубанди, шапір нарим, відповідав за стан систем водопостачання; мушепіш – за мобілізацію населення на громадські роботи; глава корпорації лихварів вакіль – тамкари – за збір царських податків. Військове відомство очолював вакіль – амуррі.

У провінціях функції місцевого управління і представника царської влади здійснювали: рабианум або хазианум, шапір нарим і шаган – шакканакум. Рабианум міг бути градоначальником. Йому підпорядковувались квартальні старости, а в сільській місцевості – органи общинного управління.

Названі чиновники очолювали у своїй місцевості всю адміністративну діяльність по збору податей, податків, мобілізації населення на громадські роботи, відповідали за прибуття ополченців до армії. Зовнішня торгівля була монополією держави, її вели купці на чолі з вакіль – тамкари. Запроваджена Хаммурапі номенклатура посадових осіб на місцях різко обмежила повноваження екі, лугарів, які відігравали в Шумері й Аркаді центральну роль. У царських і храмових володіннях функції управління здійснювали царські чиновники різних рангів і ступенів. Однак органи общинного

управління ще не втратили своїх повноважень. У Стародавньому Вавилоні справно функціонувала досить розвинена судова система. Суддями були спеціальні чиновники, які керувалися у своїй роботі писаним правом. У державі вже склалося процесуальне право, яке вимагало від суддів не обмежуватися вислуховуванням свідків, а проводити розслідування у справі. «Закони Хаммурапі» встановили карну відповідальність за кривосвідчення». Звичайно, вавилонську Феміду, як у цьому переконують джерела, важко запідозрити у справедливості й непідкупності. Судові зловживання були буденним явищем, судді у своїй масі були завзятими хабарниками.

У Вавилоні нерідко складні судові справи вирішувалися за допомогою «божого суду», тобто клятви іменем богів. «Боги неодмінно покарають того, хто дасть неправдиві свідчення, тому відмова давати клятву прирівнювалася до визнання своєї провини». Судові справи також вирішувалися водними ордаліями – обвинуваченого кидали в річку і якщо він впливав, вважали його невинним. Отже, в історичній літературі нерідко можна зустріти ідеалізацію державного механізму Вавилону. Зокрема, висловлюється думка, що держава у Вавилоні забезпечувала «гармонійну рівновагу» між різними суспільними верствами й прошарками.

Насправді «соціальна гармонія» в суспільстві, де існували раби й рабовласники, бідні й багаті, простолюди і вельможі, була утопією. Старовавильонське суспільство знало, що таке соціальні негаразди, а можливо – й соціальні вибухи. Отже, аналіз стану наукового вивчення теми дозволив дійти висновку, що старовавильонське суспільство є одним з малодосліджених питань історичної науки, що і підтверджує необхідність даного навчального посібника.

Місце держави шумерів і аккадів близько 2057 р. до н. е. зайняла Вавильонська держава. Її столицею був Вавильон, закладений у місці, де ріки Євфрат і Тигр найбільше наближувалися до себе й де найсильніше розвивалася торгівля. У давніші часи Вавильон не відігравав значної політичної ролі, а мав тільки релігійний вплив на сусідні міста. Його значення піднесла династія, що походила із семітського племені амореїв. Її засновником був Сумуабум, який перший відбив сусідні міста й заклав основи могутності своєї країни.

Історичне значення мала діяльність царя цієї династії (1955–1913 рр. до н. е.) – Хаммурапі, який вславив своє ім'я збірником законів. Він підкорив Ассирію, а на захід поширив свою владу на Каркоміш і провадив успішні бої з гірськими племенами, що набігали на Месопотамію. Цей цар об'єднав різні провінції в одну державу і

всюди завів єдине право та адміністрацію. Закони торкалися різних карних і цивільних справ, зокрема, крадіжок, пограбувань, зневаги святині, умов продажу, спадщини, невільництва, права помсти й багато інших. Кари за злочини були суворі: часто засуджували на кару смертю. Однак, у «Законах Хаммурапі» відображені не всі сторони життя вавилонського суспільства. Нічого не говориться про соціально-економічний стан монастирів, про стосунки між царською адміністрацією та общинами міст.

Закони відображали лише спірні випадки, коли потребувався верховний арбітраж царя та його чиновників. У «Законах Хаммурапі» нічого не говориться про те, де використовувалась рабська праця, тим часом докладно йдеться про сферу використання найманої праці, на підставі чого деякі вчені вважають старовавилонське суспільство капіталістичним, хоч вільний найм існував ще в докапіталістичну добу. Вавилонське право не регламентувало виробничу сторону життя, тому що вважало використання рабської праці особистою справою самих рабовласників. Вавилонці використовували в землеробстві шадуф, за допомогою якого подавали воду на ті землі, до яких не сягали паводкові води. Освоєння високих полів сприяло розвиткові садівництва та ефективному функціонуванню іригаційної системи.

Розвивалося в країні ремісниче виробництво, будівельна справа, теслярство, гончарство, ткацтво, ковальство, суднобудування, виробництво цегли та парфумів. Господарство в країні носило натуральний характер. Торговим еквівалентом служило срібло, яке бралось на вагу, не меншу роль у торгових операціях відігравало зерно. Чи не найбільших успіхів досягло місцеве населення у торговій діяльності, чому сприяли відсутність на півдні Месопотамії найважливіших видів промислової сировини та вигідне розташування Вавилону на прадавніх караванних шляхах. Розвивався переважно зовнішній ринок. Вавилонці вимінювали на зерно, рослинну олію, фініки та вовну, залізні руди в еламців та асирійців, рабів у племен гірської країни Гутіум тощо. Характерно, що вся торгівля здійснювалася під контролем держави. Зовнішньою торгівлею, наприклад, опікувалися тамкари – колишні вільні купці, перетворені державою на своїх торгових агентів. Тамкари та їхні помічники шамаллуми – не лише торгували в зарубіжжі, а й викупляли з полону вавилонців, займалися шпигунською діяльністю на користь свого царя. Держава контролювала ринкові ціни.

Держава оберігала рабовласницький устрій, зокрема опікала работоргівлю, допомагала розшукувати рабів – утікачів, карала за

переховування чужого раба, за знищення на ньому рабського тавра.

У країні існувала сильна монархічна влада, яка базувалася на розвиненому державному секторі економіки. У Стародавньому Вавилоні справно функціонувала досить розвинена судова система. Суддями були спеціальні чиновники, які керувалися у своїй роботі писаним правом. Нерідко складні судові справи вирішувалися за допомогою «божого суду», тобто клятви іменем богів чи водних ордалій. У «Законах Хаммурапі» знаходимо сліди існування у вавилонському суспільстві рудиментів первісно родових відносин: таліону (еквівалентної помсти), кругової поруки, самосуду. Отже, за всією цивілізованістю це суспільство ще стояло однією ногою у варварстві. «Закони Хаммурапі» – це ще не кодекс законів, а лише добре упорядкована збірка звичаєвого права, в центрі уваги якої – юридичний захист власності та правове оформлення використання чужої праці.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ХАНТИНГТОН САМУЕЛЬ ФІЛЛІПС (17 КВІТНЯ 1927 — 24 ГРУДНЯ 2008 рр.)

Американський політолог, директор Інституту стратегічних досліджень у Гарвардському університеті. Автор теорії Хантінгтона про зіткнення цивілізацій у сучасну епоху. Фахівець у галузі порівняльної політології татранзитології — розділу політології, який вивчає перехід від авторитаризму до демократії.

Народився 18 квітня 1927 р. У віці 18 років він на відмінно

закінчив Єльський університет, у 23 роки, відслуживши в армії і отримавши докторський ступінь у Гарварді, почав там викладати. За своє життя Гантінгтон узяв участь у роботі у цілому над 17 книгами, частину з яких він написав сам, а частину — у співавторстві з іншими ученими.

У «Зіткненні цивілізацій», виданій у 1996 р., передбачив, зокрема, майбутній конфлікт між Заходом і ісламським світом. Одне з основних послань книги полягає у тому, що у майбутньому світі конфлікти матимуть не ідеологічну, а релігійну природу. За Гантінгтоном основний критерій розвитку — інституціоналізація. Високий рівень політичної інституціоналізації є основою політичної стабільності та стійкості у перехідних суспільствах.

Його концепція зіткнення цивілізацій активно використовувалась для пропаганди війни в Афганістані (2001) і Іраку (2003).

ДЖЕРЕЛА:

Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. — М.: РОССПЭН, 2003.; Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. — М.: АСТ, 2003.; Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. — М.: Прогресс-Традиция, 2004.; Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. — М.: АСТ, 2008.

ХАНЬ ДИНАСТІЯ (206 р. до н. е. – 220 р. н. е.)

Численними невдоволеннями і соціальними протестами селянських мас, скористався один із вождів повсталого люду Лю Бан, якому вдалося захопити в руки столицю, створити відповідну державну владу і на руїнах Цінської імперії заснувати нову державу на чолі з династією Хань. І хоча на першому етапі нової династії життя селян було полегшено (були значно знижені податки, особливо учасникам перевороту, полегшені державні трудові повинності), в подальшій державній політиці аристократи, які приєдналися до повстанців, захопивши верховну владу, поступово забули свої обіцянки і відновили стару машину державного гніту.

Поступовий розклад сільських общин привів до подальшого розорення широких верств населення, а головне — до зростання рабовласницького землеволодіння. Багаті аристократи-землевласники зосереджують у своїх руках великі землеволодіння, що привело до тотального розорення селянства і збільшення рабів у Китайській державі. Траплялися випадки, коли збіднілі китайці продавали своїх

дітей у рабство («Історія першої династії Хань»).

Але рабовласницька експлуатація була не ефективною. З метою підвищення продуктивності праці раба, рабовласники прикріплюють рабів до землі, нарізають їм власні наділи, даючи змогу вести власне господарство. Це свідчило про появу перехідних форм господарювання від рабовласництва до феодалізму, що нагадує староримський колонат. Паралельно розвивалися і арендні стосунки. Безземельна біднота часто брала у багатів в аренду землю, за що повертала хазяїну 50 відсотків урожаю в рахунок арендної плати, що неминуче приводило до закріпачення селян.

Характерною рисою політичного життя в період династії Хань була зовнішня торгівля і завойовницька політика Китайської держави. Так, при імператорові У Ді (140 – 87 рр. до н. е.) китайці відчували себе хазяїном Середньої Азії. Китайські каравани можна було бачити в Східному Туркестані і Фергані, Бактрії і Сирії, Персії і Римській імперії. Пізніше, китайський полководець Бань Чао завойовує Східний Туркестан, а на сході китайці проникають у Корею, у ряд областей Індокитаю і шукають шляхи на Індію. На якісно новий рівень піднімається дипломатична служба – такі стосунки були встановлені з 36 країнами.

У період династії Хань керівництво держави дбає про розвиток культури. У цей час засновуються академії, бібліотеки, держава підтримує письменників, вводить прилюдні екзамени для підвищення кваліфікації чиновничого апарату. Хоча простий люд жив у злиднях. Для покращення його становища і недопущення соціальних катаклізмів у Китайській державі провадяться ряд реформ. Найбільш відомими були реформи Дун Чжун-шу, який запропонував заборонити зосередження земельних володінь в одних руках, скасувати монополії на сіль і залізо, «покінчити з рабством, скасувавши необмежене право рабовласників убивати своїх рабів». Чжун-шу запропонував зменшити податки, полегшити військові і трудові повинності.

У свою чергу, Ван Ман, що в результаті повстання захопив владу у 8 р. н. е., проводить ряд реформ, згідно яких вся земля, що належала аристократам була конфіскована і оголошена «царською землею».

Продаж рабів і землі був заборонений, прочому рабів Ван Ман пропонував у своїй реформі називати «приватно-залежними», що було першим кроком до скасування рабства. Реформатор посилив послаблені державні монополії на залізо, сіль, вина, гірничі промисли. Знову були відновлені тверді ринкові ціни. Проте реформи

Ван Мана закінчилися невдачею – уже у 12 р. до н. е. (через 3 роки) була скасована земельна реформа.

Паперова банкнота династії Хань

Цілком логічно є те, що соціальні негаразди, нестабільна державна політика щодо землеволодіння приводили до повстань, бо зачіпали інтереси всіх верст населення. Помітним серед них, як по чисельності учасників, так і за територіальним розмахом було повстання «червонобрових» на чолі з Фань Чуном у 18 р. н. е. У повстанні брали участь і незадоволені реформами Ван Мана реакційні аристократичні групування. Повстанці розгромили Ван Мана, була взята столиця, але у 27 р. н. е. аристократи, що приєдналися до «червонобрових», зрадили селянам і розгромили повсталих.

Друге велике повстання було у 184 р. н. е. і носило воно назву «жовтих тюрбанів». Його організаторами були відомі діячі політичного руху Чжан Цзяо і його брати. Організатори повстання були прихильниками ідеї загальної рівності. Їх вчення отримало назву «Шлях до загального миру», а самі керівники отримали велику популярність серед повсталих народних мас. Вони були оголошені народними героями, а один з них – «Богом війни». Не дивлячись на широкий розмах народного руху (повстанців нараховувалося кілька сот тисяч одиниць), повстання було придушене. Історичне значення його в тому, що воно остаточно підірвало устої династії Хань.

Ханська імперія розвалилася і на її руїнах були створені три царства:

- 1) Північне царство, яке отримало назву - Вей;
- 2) Південно-східне, яке отримало назву - У;
- 3) Південно-західне, яке отримало назву – Шу-Шань.

Офіційно кінцем імперії Хань прийнято вважати 220 р. н. е. – коли був скинутий з трону останній цар династії. Але фактично єдність

імперії перстала існувати тоді, коли три військових чиновники – Цао Цао, Лю Бей та Сунь Цюань, завершили поділ території імперії між собою. Це сталося у 192 р. н. е.

Наслідки чергового перерозподілу Китаю мали відповідні історичні наслідки.

По-перше, крах династії Хань остаточно ствердив розвиток феодальних стосунків у Китаї.

По-друге, криваві розправи з повсталими, міжусобні війни і голод привели до великих людських втрат. Неопрацьованих земель стало так багато, що Чжун Чжан-тун, один із відомих публіцистів кінця імперії писав: «Сьогодні у землі немає власника, у народа немає постійного місця проживання».

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ХАНЬ ФЕЙ (280—233 рр. до н. е.)

Давньокитайський філософ, один із апологетів легізму. Створення цілісного вчення легізму пов'язується з іменем Хань Фея, вихідця з аристократичної родини, близької до правлячої родини царства Хань. Відомо, що він навчався у Сюнь-цзи, цікавився ідеями Шан Яна, Шень Бухая (помер у 337 р. до н. е.), а також цікавився вченням даосизму.

Брав участь в управлінні державою, щоправда, запропонована ним законодавча реформа була відхилена. Його головний твір «Хань Фей-цзи» високо оцінив імператор Цінь Шихуан. Пізніше імператор взяв до уваги основні положення щодо мистецтва управління запропоновані Хань Феєм і зміг успішно завершити об'єднання країни.

А у 140 р. до н. е. був виданий спеціальний імператорський едикт, який забороняв приймати на державну службу прихильників легізму. У ньому був абзац, де ім'я Хань Фея було віднесене до списку тих осіб, літературну спадщину яких, було небажано у майбутньому використовувати у статусі державних документів.

«Якщо серед тих, кого рекомендували в число мудрих вчених, знайдуться люди, які управляти країною, використовуючи вчення Хань Фея то просимо таких залишити службу при дворі». Адже в свій час Хань Фей пропонував Цинь Шихуану знищити всю філософську спадщину Конфуція: «В державі мудрого правителя немає книг вчених». А хіба не справедливим є вирок віків таким людям і їх діям: «Не стріляйте в минуле з пістолета, бо майбутнє вистрілить у вас з гармати»? У цілому, ця праця є узагальненням існуючих легістських концепцій, де-яких ідей моїзму та даосизму, історичного досвіду Китаю. За структурою – вона складається з 55 розділів. Спостерігаючи піднесення царств (Цинь) та їх ослаблення (його рідне Хань), він дійшов висновку, що головні причини загибелі держав пов'язані із станом центральної влади. Що слабкіший правитель і бракує твердих законів, то сильніші шляхетні сімейства, які для свого вдоволення будують розкішні палаци, розоряючи тим самим народ. Що бідніший народ, то бідніша держава. Тоді процвітають маги, і люд «захоплюється жертвоприношеннями духам». Відновити порядок можна, тільки подолавши ці перешкоди. Мудрий і сильний правитель повинен спиратися на справедливі закони, вміти використовувати силу влади і вправно керувати людьми. Закони мають бути обов'язковими для всіх — і шляхетних, і простих людей.

Закон виконується через покарання та нагородження, але головним є покарання, яким мало б бути «покарання знищенням». Тоді суворість законів викличе жах, усі будуть слухняними і карати буде нікого. Мистецтво управління важливе тому, що інтереси правителя і чиновників, тобто тих, хто буде впроваджувати закони в життя, — протилежні.

«Закони – це батько і мати народу. Правитель і чиновники, вищі і нищі, знані і підлі – всі повинні поважати закон. Це і можна назвати великим мистецтвом правління» (Гуань Чжун, середина VII ст. до н. е., перший радник в царстві Ці). «Тому шлях освіченого правителя у тому, щоб створити єдиний закон для держави» - приходять до висновку Хань Фей.

Спираючись на ідеї Шан Яна, який ставить на перше місце закон, Шень Бухая, який за основу бере мистецтво влади і Шень Дао, який

надавав першості силі ієрархії – Хань Фей обґрунтовує вчення про три інструменти і два важелі в управлінні державою. На його думку такими інструментами є виконання закону, наявність влади і мистецтво управління. Але у кожному законі є два першопочатки, вони виступають в ролі важелів. Це важіль покарання і важіль нагороди. Проблему обґрунтування політичної концепції Хань Фей розв'язує, виходячи з принципу утилітаризму, притягуючи найрізноманітніший за змістом матеріал. Онтологія близька до лаоської. Він приймає закон «Дао» як природний закон речей. Але замість «Де» вводить поняття «Лі» — частковий закон, конкретний прояв «Дао» у речах. Людина може правильно діяти, пізнавши «Дао» та «Лі».

Основний зміст теорії пізнання збігається з інтерпретацією Сюнь-цзи поглядів моїстів, але з посиленням акценту на залежність істинності від користі. У галузі моралі Хань Фей доходить висновку, що природа людини еґоїстична, тобто схильна до вигоди і несприйнятна до біди. Незважаючи на зовнішню схожість із «злою природою людини» у Сюнь Цзи, себелюбство не оцінюється з позицій добра і зла. Природа людини полягає у дотримуванні своїх інтересів і її неможливо змінити, але можна використати.

Мораль — не вроджене почуття, а відповідність користі людини і користі держави — всі розмови про «людинолюбство, обов'язок, любов і милість» — даремна витрата часу. Вигоду держави визначає закон, отже поза законом добро і зло не існує.

Що стосується філософських проблем, то теоретичні побудови Хань Фея не несуть у собі нових ідей. Мислитель немов підсумовує певний етап розвитку філософської думки Китаю, хоча й розв'язував він зовсім інші питання. Вимоги обґрунтування певної політичної концепції привели його до необхідності перероблення культурної спадщини та поглядів сучасників.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ХАРІЗМА

ХАРІЗМА (грец. χάρισμα, «милість, божественний дар, благодать») — наділення особистості властивостями, що викликають високу повагу до неї та безумовну віру в її можливості; висока обдарованість, особлива привабливість.

Подібний феномен характерний переважно для великих груп, схильних персоніфікувати свої ідеали в процесі згуртування, та частіше виникає в екстримальних історичних обставинах, коли харизматичному лідеру приписують всі успіхи його прихильників і навіть явні невдачі обертаються на його користь.

Харизма знайома з давніх часів, вона притаманна безумовним суспільним лідерам, історичним особам, які виявили не безперечну здатність вести людей за собою людські маси: вожді, пророки, царі, полководці, революційні лідери, голови держав, керівники великих компаній.

Слово *χάρις* уживалося у старогрецькій міфології для позначення здатності привертати до себе увагу. Харитами називалися старогрецькі богині краси, грації і витонченості.

У соціологію термін ввів Ернст Трельч. Поняття харизматичного авторитету займало важливе значення в рамках аналізу німецьким соціологом Максом Вебером ідеальних типів держав. За його класичним визначенням: «Харизмою називається якість особи, що визнається надзвичайною, завдяки якій вона оцінюється, як обдарована надприродними, надлюдськими або, щонайменше, специфічно особливими силами і властивостями, не доступними іншим людям». Феномен харизми має місце в малих і особливо великих групах, де спостерігається персоніфікація ідеалів в процесі об'єднання. Харизма найчастіше виникає в екстремальних історичних умовах, коли формується відповідна соціально-психологічна потреба. Якості харизматичного лідера, що діє на релігійній або політичній арені, містифікуються. Його вважають пророком, гігантською історичною фігурою, рятівником, напівбогом, що здійснює «велику місію» приписуються всі успіхи його прихильників.

Навіть явні невдачі обертаються його прославленням (втеча сприймається як порятунок, будь-які втрати — як необхідні жертви або підступи ворогів, абсурдні твердження — як незбагненна мудрість). Серед відомих історії харизматичних осіб є засновники світових релігій — Будда, пророк Магомет, Мойсей і Христос. До харизматів належать творці напрямів усередині світових релігій — Мартін Лютер і Кальвін, наприклад. З іншого боку, це великі державні і військові діячі, такі, як Чінгісхан або Наполеон. У XX ст. серед таких діячів — не лише Гітлер і Муссоліні, Ленін, Сталін і Троцький, але й також Магатма Ганді, Мартін Лютер Кінг й Тупак Шакур. Властивість харизми безвідносна до роду діяльності та її морального змісту: харизматичним лідером з однаковим успіхом може бути і святий, і злочинець.

Повсякденний вираз «У нього є харизма» означає, що людина справляє на інших сильне враження, вони піддаються її чарівності й готові слідувати за нею. Усупереч поширеній думці, цей термін не варто застосовувати для опису чи характеристики неживих предметів (наприклад: «харизматичний дизайн»).

У релігійному значенні харизма є особливим даром Бога, який людина може отримати лише задарма, коли Бог проявить до неї свою приязнь.

Харизмати священства

Ніхто не може сам собі подати благодать – вона повинна бути дана і подарована. Це передбачає наявність служителів благодаті, які отримали від Христа владу і достоїнство». Найдосконалішу жертву для Бога склав Ісус Христос, Втілений Божий Син. Церква складає цю жертву з Ним і через Нього. У цій справі непідмінну роль виконують у Церкві покликані до служіння. Силою особливої участі в священничій місії Христа, вони заслуговують, щоб називати їх священиками. На відміну від універсального священства, вони репрезентують «сакраментальне священство», «єрархійне священство» (з гр. Hierarchia = свята влада), «священство служіння» (тобто призначене для релігійного служіння). Тому важливо задуматися, що є суттю таїнства священства, чим обдаровує Господь людей, які приймають це таїнство і які завдання перед ними ставить.

Чернече життя – це організована і тривала форма життя у спільноті охрещених, які складають обіти вбогості, послуху та чистоти. Внутрішнім змістом цих обітів є віддання себе Богові, служіння Йому, поширення Його слави та співдія з Богом для спасіння людей. Чернече життя має знамення багатовимірного дару, першим виміром є євангелійні ради, які Церква отримала від Христа. Святий Дух діє і є джерелом різних харизм. Основними засадами монашого життя є наступні. Євангелійна вбогість. Мт 19, 21; Мт 5, 3. Христос задля нас „став бідним, буди багатим, щоб ви його божеством розбагатіли” (2 Кор 8, 9). Добровільна убогість дає високу ступінь свободи духа. Така особа не здобуває скарбів у цьому світі, але дбає про скарби вічні.

Слова Христа до багатого юнака, писав Іван Павло II, можна розуміти як заохочення до більше «бути» ніж «мати».

Євангелійна чистота. Відмова від подружньої любові і радості фізичного батьківства задля любові до Бога. Христос стає возлюбленим, єдиною Любов'ю, якій людина віддає своє серце. Богопосвячена чистота можлива і має сенс тільки тоді, коли її „душею” є любов.

Євангелійний послух. Йдеться про наслідування Христа у повному підпорядкуванні Божій волі (Мт 26, 39). Бог промовляє через вуста наставників та настоятелів.

Чернече покликання народжується зі сповненого любові погляду Христа в глибину людського серця. Людина відповідає любов'ю на любов. Таке вибрання не нищить природних дарів, а навпаки доповнює надприродними. Цими дарами людина служить Церкві, яка приймає її обіти та допомагає виконати її завдання. Вклад монаших згромаджень в життя Церкви великий (апостольство, харитативна діяльність, суспільна діяльність). Вони стають живою Євангелією та закликом для світу жити в любові Бога. Вони є знаком „майбутнього віку”, там не будуть одружуватися і виходити заміж (пор. Лук 20), там наступить повне з'єднання з Богом у любові.

ДЖЕРЕЛА:

Харизма. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І. Франка, 2014. – 416с.; Особистість харизматична // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х.:Право, 2015.

ХА́РТІЯ

ХА́РТІЯ (лат. charta, від грец. Χάρτης — папір, грамота), у Середньовіччя й Новий час — назва деяких документів публічно-правового характеру (конституцій та інших актів), у яких знайшли відображення політичні вимоги соціальних шарів та класів. У наш час у міжнародному праві хартія — це правовий акт, що не має обов'язкової сили, за змістом майже завжди є декларацією і формулює загальні принципи й цілі будь-яких міжнародних домовленостей.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

ХИМЕРА

ХИМЕРА — неприродне поєднання в одному предметі елементів різних систем. В образотворчому мистецтві прикладом химери є образ демона, що поєднує голову лева, тулуб кози та хвіст дракона. У

науковий вжиток цей термін вперше запровадив Л. Гумільов для означення так званих химерних етносів. Для адекватного розуміння того, що має на увазі під хемерою цей дослідник, необхідно звернути увагу ще на кілька понять, які відіграють ключову роль в етнологічній концепції Гумільова. Насамперед йдеться про поняття «суперетнос», під яким розуміють етнічну систему, що складається з кількох етносів, які співіснують одночасно в одному ландшафтному регіоні.

Таке співіснування може бути більш-менш гармонійним, тоді можна говорити про етнічний симбіоз — наступне принципове поняття гумільовської етнології, згідно з яким кожний етнос займає свою екологічну нішу. За умов симбіозу на суперетнічному рівні обидва компоненти системи живуть за рахунок природного ландшафту, хоча таке співіснування не виключає спорадичних локальних конфліктів. Але всі жахи суперетнічних зіткнень за умов симбіотичного існування тьмяніють, зазначає Гумільов, перед отрутою хемерою на суперетнічному рівні. Співіснування несумісних етносів в одній екосистемі є руйнівним, оскільки один етнос починає жити за рахунок іншого, у такий спосіб виснажуючи його пасіонарну енергію — ще одне ключове поняття для розуміння концепції загалом і природи химерності зокрема.

Механізм «химеризації» за Гумільовим полягає у тому, що у суперетнічну систему, яка складається з кількох етносів, що співіснують і живуть за рахунок природи і праці, чи етнічну систему, яка може складатися із субетнічних елементів етносистеми, проникає чужа етнічна цілісність, яка, не знаходячи для себе екологічної ніші, змушена існувати не за рахунок ландшафту, а за рахунок тих етносів, які посіли відповідні екологічні ніші та адаптувалися до них. Це, зауважує Гумільов, не просто сусідство чи симбіоз, а химера., тобто поєднання в одній цілісності двох різних несумісних систем.

Таким чином, «химерний етнос» за Гумільовим — це утворення, які виникли у зоні контактів етнічних систем, що суттєво відрізняються між собою традиціями та стереотипами поведінки. У химері домінують еклектичні форми відносин і зв'язків, які порушують гармонію і цілісність етнічної (суперетнічної) системи, що виявляється у смаках, поглядах, уявленнях та поведінкових стереотипах. Це спільнота, яка втратила етнічні ознаки, а її носії — манкурти і безбатченки. На цій підставі вчений вважав, що химера нездатна до розвитку, а може лише існувати певний проміжок часу, розчиняючись у якомусь іншому етнічному потоці. Утворення химерного типу вчений називав «антисистемами», тобто її представники виступають

ініціаторами кровопролитних конфліктів, самі стаючи жертвами інших етносів — систем. Прикладами утворень типу химери Гумільов називав контакт гунів та китайців у III ст. н. е., який завершився знищенням майже усіх етносів, що увійшли до цього об'єднання. Іншим випадком химери він вважає середньовічну державу — Арабський халіфат, де завдяки гаремам відбулося змішування з іншими суперетнічними спільнотами. Такі процеси відбувалися, на його погляд, в Османській Порту, а раніше — у Болгарському царстві, створеному вихідцями з Поволжя за участю слов'янського етнічного елемента. Тут виникла антисистема богомилів. Химери існували також у доколумбовій Америці (цивілізації інків та муїсків), знищених іспанськими конкістадорами). Переважна більшість перерахованих химер сформувалася внаслідок вторгнення представників одного суперетносу в розташування іншого, після чого агресор намагається існувати не за рахунок використання ландшафту, а експлуатації підкорених народів. Внаслідок цього відбувається занепад химери, оскільки переможці деградують не меншою мірою, ніж їхні жертви.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ БОГДАН МИХАЙЛОВИЧ (6 СІЧНЯ 1596 – 6 СЕРПНЯ 1657 рр.)

Український військовий, політичний та державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, очільник Гетьманату (1648–1657 рр.). Керівник Хмельниччини — повстання проти зловживань коронної шляхти в Україні, котре переросло у загальну, очолену козацтвом, визвольну війну проти Речі Посполитої. Перший з козацьких ватажків, котрому

офіційно було надано титул гетьмана. Намагався розбудувати незалежну українську державу, укладаючи протягом свого правління союзи з Кримським ханатом та Московським царством. Представник роду Хмельницьких.

Про життя Богдана Хмельницького до 1647 р. відомо дуже мало. Як зазначав Михайло Грушевський: «Особиста біографія Хмельницького настільки ж убога на реалії і безсумнівні факти, наскільки багата на легенди»

Місцем народження вважається Чигирин, як рік народження вказують або 1595 або 1596 р. При хрещенні отримав імена Богдан-Зиновій; другим ім'ям ніколи не користувався.

Батько — чигиринський підстароста Михайло Хмельницький — перебував на службі у коронного гетьмана Станіслава Жолкевського, потім у його зятя Івана Даниловича. Історики мають надзвичайно мало відомостей про Михайла Хмельницького. Досі невідомо, з якого поселення — Хмільника, Хмелева, Хмеліва, Хмельного чи Хмелівки — походив рід Хмельницьких. Іван Крип'якевич припускав, що він — вихідець із с. Хмільника, розташованого у Перемиській землі. Є версія про польське (мазовецьке) походження Михайла, котру не підтримують українські історики. Роберт Маґочі у своїй історії України пише про білоруське походження Михайла Хмельницького. Мати Хмельницького походила з козацького роду.

На портреті того часу, внизу, розміщений герб Сирокомля Богдана Хмельницького. Факт шляхетства Хмельницького не доведений. За найпопулярнішою версією, його батько — шляхтич, внаслідок баніції був позбавлений титулу.

Згодом шляхетство отримав син гетьмана — за гербовниками Каспера Несецького (1715–1724 рр., Львів) та Яна Непомуцена Бобровіча (1835) — з 1659 р. Хмельницькі користувалися гербом Масальських, саме ним король Ян II Казимир офіційно нагородив Юрія Хмельницького під час нобілітації.

Звідси ще одна поширена версія, за котрою Хмельницькі походили з руського шляхетського роду Масальських — нащадків чернігівських князів.

Вступивши до реєстрового козацтва, Хмельницький під час одного з боїв під Москвою врятував королевича Владислава, і потім той завжди прихильно до нього ставився. Повернувшись на батьківщину, брав участь у польсько-османській війні 1620–1621 рр., під час якої у битві під Цецорою батько й син Хмельницькі потрапили у османський полон. Іншої думки — старший Хмельницький загинув у

цій битві — дотримувався, зокрема, Мирон Кордуба. Ще за одною версією, батько загинув у османському полоні, сам Богдан потрапив у полон. 2 роки важкого рабства (за однією версією — на османській галері, за іншою — у самого адмірала) для Хмельницького не пройшли даремно: вивчивши досконало турецьку і татарську мови, він зважується на втечу (за іншими даними, був викуплений родичами). Знаходячись у Стамбулі, Богдан фактично виконував обов'язки перекладача при одному з командувачів османського флоту, удосконаливши своє знання турецької мови.

Цецорська битва

У 1622 р. Хмельницький утік з полону (версії про викуп, матір'ю чи знайомими, вважаються малоімовірними в останніх біографіях Богдана Хмельницького) Інформація про прийняття ним ісламу — легенда. Батько залишився в Османській імперії, незабаром помер. Повернувшись до Суботова, був зарахований в реєстрове козацтво.

З кінця 1620 рр. почав активно брати участь у морських походах запорожців на османські міста (кульмінацією цього періоду став 1629 рік, коли козакам вдалося захопити передмістя Константинополя).

Від 1633 р. на службі у великого коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського, отримав квартиру у Бродах. Під час оглядин новозбудованого Бродівського замку у 1633 р., на які була запрошена місцева шляхта, Хмельницький необачно висловився: «...все створене людськими руками, ними ж може знищитися»

Мова велася щодо фортеці, розгнівивши цим коронного гетьмана. За даними Івана Крип'якевича, фразу: «Збудоване руками можна руками зруйнувати» було сказано під час огляду Кодацької фортеці у 1639 р. Від гніву С. Конєцпольського мусив шукати схованки на Запоріжжі, лише через деякий час повернувшись до Суботова.

Веспасіян Коховський стверджував, що Б. Хмельницький

допомагав Тарасу Трясилу, «...ішов слідами бунтівників Якова Острянина і Дмитра Гуні, був учасником жахливого діла, яке самі призвідці спокутували смертю, а він уникнув заслуженої кари».

Під час конфлікту з чигиринським підстаростою — Даніелем Чаплинським, який виконував «замовлення» діди́ча — Александра Конєцпольського, привілей щодо права власності на Суботів підступом був відібраний у Хмельницького, про що він сам пише у своїх листах до великого коронного гетьмана Миколая Потоцького «Ведмежої лапи», до короля Яна II Казимира у 1648 р. Юристи пояснили, що через відсутність документів виграти справу неможливо. Малоімовірно, Б. Хмельницький подав скаргу до сейму, який відмовив — необхідним було підтвердження А. Конєцпольського. Тоді Б. Хмельницький звернувся до короля Владислава IV, який привілеєм від 22 липня 1646 р. затвердив Суботів за ним. А. Конєцпольський на це не зважив. Проти Хмельницького виступав також багатий чигиринський орендар Захарій Сабиленко.

Були намагання ворогів знищити його фізично. Зокрема, у 1647 р. на Б. Хмельницького під час татарського нападу на Чигирин, один польський жовнір вдарив його шаблею по шиї; врятувала залізна сітка, прикріплена до шолому. Жовнір виправдовувався: «Я думав, що це татарин».

Не змігши нічого довести (королі Сигізмунд III, Владислав IV на той час не жили), отримавши тільки 150 злотих відшкодування, Богдан Хмельницький подався до низового козацтва.

Після довгого перебування на Запоріжжі Хмельницький повернувся до Чигирин, одружився з Ганною Сомко і отримав посаду сотника чигиринського. В історії наступних повстань козаків проти Речі Посполитої між 1630 і 1638 рр. ім'я Хмельницького не зустрічається. Єдина його згадка у зв'язку з повстанням 1638 р. — договір про капітуляцію повсталих був писаний його рукою (він був генеральним писарем у повсталих козаків) і підписаний ним та козацькою старшиною. Після поразки знову зведений у ранг сотника.

Від 1622-1637 рр. немає певних відомостей про життя і діяльність Хмельницького. Всі пізніші оповіді про його великі подвиги у війнах з татарами, османами, Москвою (під час Смоленської війни 1632–1634 рр.) не мають документального підтвердження. Безперечне лише те, що у 1620 рр. Хмельницький зв'язався з Козаччиною, де він служив, мабуть, у Чигиринському полку, брав участь у військових походах козаків проти татар і коронного війська.

Біля 1625–1627 рр. Хмельницький одружився з Ганною

Сомківною (козачкою з Переяслава) й заклав свою родину. Тоді ж він оселився на успадкованому від батька хуторі Суботові, біля Чигирина. З 1637 р. Хмельницький серед вищої козацької старшини. Він брав участь у повстанні проти Речі Посполитої і як військовий писар — підписав капітуляцію під Боровицею 24 грудня 1637 р. Дмитро Вирський припускав, що у 1638 р. брав участь у боях на стороні коронного війська. Восени 1638 р. Хмельницький був членом козацького посольства до короля Владислава IV Вази. Є підстави вважати, що він належав тоді до тієї старшини, яка вважала за можливе порозуміння Війська Запорозького з Річчю Посполитою. Однак, дальший хід подій довів йому повну неможливість згоди. Польська ординація 1638 р. скасувала автономію Війська Запорозького й поставила Козаччину в безпосередню залежність від військової влади Речі Посполитої в Україні. Хмельницький втратив військове писарство (цей уряд був скасований) і став одним з сотників Чигиринського полку. Наступні роки Хмельницький присвятив головно своєму господарству на Чигиринщині (Суботів, слобода Новоселище й суміжні землі).

ХМЕЛЬНИЧЧИНА

З'єднання козаків Хмельницького з татарами Тугай-Бея

У 1646–1647 рр. король приймав в умовах великої секретності делегації козаків, до яких входили Іван Барабаш (як старший) та троє його супутників, серед яких був Б. Хмельницький, щодо участі козаків у планованій війні проти османів. На одній з цих таємних аудієнцій Іван

Барабаш був призначений наказним гетьманом козаків-реєстровців у майбутній війні з османами, отримав від короля 2 важливі привілеї, за одним з яких дозволялось озброєння козаків, за іншим дозволялось збільшення компуту реєстровців з 6 до 12-ти тисяч, дозвіл робити набіги на османське узбережжя Чорного моря. Викрадені Б.Хмельницьким у грудні 1647 р., за версією польських дослідників, привілеї мали послужити для підбурювання козаків, приготування повстання у 1648 р.

Можна вважати, що десь у другій половині 1640 рр. нав'язав ближчий контакт з автономістичними колами української шляхти й вищого православного духовенства. Вже віддавна можновладці Речі Посполитої в Україні, політичні противники короля Владислава IV, дивилися на Хмельницького скося («кривим оком»). Особливо вороже ставилися до нього нові (з 1633 р.) власники Чигиринщини.— Конєцпольські: коронний гетьман Станіслав і його син, коронний хорунжий Олександр.

Вїзд Хмельницького до Києва

За допомогою свого чигиринського підстарости Д. Чаплінського, який мав особисті рахунки з Б. Хмельницьким, вони вирішили позбавити його маєтку в Суботіві. Чаплінський вчинив ґвалтовий «заїзд» на Суботів (хоч Хмельницький мав на нього королівський привілей з 1646 р.), що було в ті часи звичною справою, зруйнував економію й пограбував майно Хмельницького, а слуги Чаплінського одночасно на Чигиринському ринку важко побили малого сина Хмельницького. Серед цих турбот і тривог 1647 р. померла дружина

Хмельницького, а у кінці того ж року А. Конєцпольський наказав ув'язнити й стратити Б. Хмельницького, якого врятувала лише допомога й порука його друзів, серед чигиринської старшини, зокрема полковника С. М. Кричевського — кума й однодумця Хмельницького.

У кінці грудня 1647 р. Б. Хмельницький та його старший син Тиміш з невеличким (300 чи 500) загоном козаків подався на Запоріжжя.

20 січня 1648 р. Хмельницький підійшов під Січ; 24 січня захопив усі човни і провіант; 25 січня заволодів фортецею, при цьому значна частина реєстровців перейшла на бік повстанців. Невдовзі його було обрано за гетьмана. По підготовці до збройного виступу Хмельницький прийняв заходи:

Хмельницький з Тугай-Бєєм під Львовом

- розіслав універсали до українського народу із закликами вступити до лав козацького війська;

- налагодив виробництво пороху, організував закупівлю зброї та боєприпасів;

- заручившись підтримкою Османської імперії, у лютому-березні 1648 р. у Бахчисараї українські послы уклали угоду з кримським ханом Іслам-Гіреєм III про військову допомогу у війні проти Речі Посполитої.

Це був початок нового козацького повстання, яке незабаром

перетворилося на Національно-визвольну війну українського народу, очолену Б. Хмельницьким.

Конфлікт з А. Конецпольським і напади його агентури на майно і родину Хмельницького були тільки приводом для повстання його проти РП.

Багато досліджень доводять, що причини розриву з Річчю Посполитою були значно глибші, що виступ і боротьба проти неї готувалися віддавна і не були несподіванкою ані для українських кіл, ані для уряду Речі Посполитої та його адміністрації в Україні.

Переговори Хмельницького з польським послом Смяровським

Саме тому його перемоги у 1648 р. у битвах під Жовтими Водами, Корсунем і Пилявцями запалили всенародне повстання українського народу проти адміністрації й шляхти Речі Посполитої та її агентури в Україні. Саме тоді було здійснено облогу Львова й Замостя, визволено з-під влади Речі Посполитої велику територію України. Учасник подій — Самовидець (Р. Ракушка) так описує цю хвилю революції, яка почалася у 1648 р. й дійшла до свого вершка наступного року:

«Так усе, що живо, піднялося в козацтво, аж заледво знайшов в яком селі такого чоловіка, жеби не міг albo сам, albo син до войска йти; а ежели сам нездужал, то слугу паробка посилав, а иніе килко их было, всі йшли з двора, тилко одного зоставали, же трудно было о наймыта..., навет где в городах были й права майдебурскіе — и присягіе бурмистрове й райцы свої уряды покидали, и бороди голили, до того войска ишли».

Тріумфальний в'їзд Хмельницького у Київ у неділю 27 грудня після вечірні і зустріч його на Різдво 1648 р. як «пресвітлого володаря й князя Руси» із вищим православним духовенством, київською інтелігенцією та єрусалимським патріархом Паїсієм свідчили, що початок нової козацько-гетьманської держави, власне держави Хмельницького був зроблений.

Рішення Б. Хмельницького воювати проти гнобителів освятив Патріарх Константинопольський (Йоанникій II або Парфеній II) у 1651 р., надіслав корінфського митрополита з мечем, освяченим на гробі Господнім, який перепоясав ним гетьмана.

У своїй боротьбі проти Речі Посполитої Хмельницький створив, одну за однією, три коаліції.

КОАЛІЦІЇ

Першою коаліцією була українсько-кримсько-османська, утворена у 1647–1648 рр. Вона паралізувала небезпеку з боку коронно-московського союзу А. Киселя 1647 р. й допомогла Україні здобути великі мілітарні успіхи, завершені Зборівською угодою 1649 р. Але, внаслідок трикратної зради кримського хана (Зборів — 1649 р., Берестечко — 1651 р., Жванець — 1653 р.), й пасивності Османської імперії, Б. Хмельницькому не вдалося повністю використати успіхи й здобути остаточну перемогу над Короною.

Друга коаліція — українсько-московська, з царем Олексієм I Михайловичем, укладена у Переяславі 1654 р (додатково затверджена березневими статтями 1654 р., які козацьке посольство уклало з московським царем у м. Москва), згідно з якою Україна увійшла до складу Московської держави на конфедеративній основі, й скерована також проти Речі Посполитої.

Текст угоди так і не вдалося знайти, а представники Московії спираються лише на чернетки.

Ця угода не принесла Україні всіх тих воєнних і політичних успіхів, задля яких її було створено. Частина вищого українського суспільства, козацька старшина, також духівництво та київський митрополит не підтримали угоди й відмовилися присягати цареві. 1656 р. московський цар підписав у Вільно договір між Московією та Річчю Посполитою, без участі українських представників, і фактично зрадив переяславські домовленості.

Якщо перші дві коаліції мали на меті завдати Речі Посполитій військово-політичної поразки й забезпечити та гарантувати цілісність і незалежність козацької держави, то третя антипольська коаліція (1656–1657 рр.) — союз між Україною, Швецією, Семигородом та

іншими державами (Бранденбург, Молдавія, Валахія), — за планом Хмельницького, мала створити незалежну Руську державу (Велике князівство Руське) в межах цілої етнографічної території України та Білорусі під владою гетьмана й Війська Запорізького.

Богдан Хмельницький з полками (позначені булавами).
Малюнок 18 століття

Також у планах союзників була цілковита ліквідація держави Речі Посполитої («снести б Коруну вся, будто Коруну Польская и не бывала»), що дуже збентежило московський уряд, який доклав усіх зусиль, щоб перешкодити успіхові цієї коаліції. Московія, після підписання миру з Річчю Посполитою, розпочала війну зі Швецією. Одночасно на теренах Речі Посполитої вирувала війна, що увійшла в історію під назвою «Потоп». Військові невдачі та нереалізація дипломатичних планів Б. Хмельницького прискорила його смерть.

Відновлення церков. За його сприяння у 1655 р. було покрито міддю та позолочено верх церкви Архистратига Михаїла Золотоверхого монастиря у Києві.

Богдан Хмельницький в останні роки свого життя часто хворів. Прагнув спадкової передачі влади (гетьманства) своєму синові Юрію. За даними Мирона Кордуби, після звістки про бунт відділу козаків, висланого для рятунку Ракоці від нападу татар, призвела доапоплексії у вже хворого гетьмана, через що втратив дар мови. Упокоївся вранці 27 липня (6 серпня за новим стилем) 1657 р. у Чигирині і 25 серпня був

похований у Суботіві, в Іллінській церкві, яку сам збудував. Вона мала стати родовою усипальницею Хмельницьких.

У 1664 р. Стефан Чарнецький сплюндрував Суботів, наказав викинути тіла Богдана Хмельницького та його сина Тимофія з родинної гробниці. Також під його супроводом київський митрополит Йосип Тукальський-Нелюбович та Юрій Хмельницький були відіслані у Мальборський замок. Там вони знаходилися до 1667 р.

Але після смерті забальзамоване і поховане тіло гетьмана зникло. Де саме воно знаходиться зараз, невідомо. Власне, існує дві версії цієї події, так звана польська й українська. За польською версією, руський воєвода Стефан Чарнецький 1664 р. напав на Суботів, викопав домовину з тілом гетьмана, спалив і попіл вистрілив з гармати. Український варіант це припущення повністю відкидає, мовляв, тіло Богдана було перепоховано його старим другом Лавріном Капустою. Щоб не допустити нової наруги над його тілом, нове місце поховання знало дуже обмежене коло осіб, які у ході війн загинули. Вчені припускають, що ймовірним місцем перепоховання праху Хмельницького може бути «Семидубова гора» у с. Івківці, що неподалік Суботова. Доказів підтвердження обох версій поки що немає.

Прапор Богдана Хмельницького. Абревіатура: Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорозького, його королівської милості.

Дружини

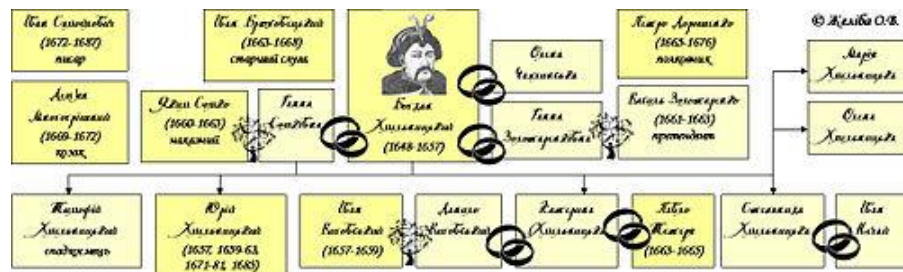
Богдан Хмельницький був одружений тричі:

перша дружина його Ганна Сомківна — донька багатого переяславського купця, мати всіх його дітей. З нею Богдан взяв шлюб біля 1625–1627 рр.. Померла передчасно;

другий шлюб на початку 1649 р. зв'язав його з колишньою жінкою його ворога Чаплинського — Мотроною, найбільшим коханням гетьмана, яка була страчена його сином Тимошем у травні 1651 р. за підозрою у зраді;

влітку 1651 р. Богдан Хмельницький одружився втретє з Ганною Золотаренківною, міщанкою з Корсуня, вдовою полковника Пилипа (Пилипця). Радниця Хмельницького і розпорядник сімейного скарбу, вона надовго пережила його, і у 1671 р. стала черницею з ім'ям Анастасія Києво-Печерського жіночого монастиря.

Діти

Хмельницький мав двох синів і чотирьох доньок (за деякими даними семеро дітей):

старший син Хмельницького Тимофій (Тиміш), народився у 1632 р., був одружений у 1652 р. з донькою молдавського господаря Василя Лупула — Розандою (Роксандою). Його Хмельницький вважав своїм спадкоємцем, але Тиміш загинув 15 вересня 1653 р., смертельно поранений під час облоги молдавської фортеці Сучави, яку він боровив зі своїм козацьким військом, захищаючи тестя — Василя Лупула. Він залишив двоє дітей-близнят, доля яких невідома;

молодший син Хмельницького — Юрій (Юрась) народився у 1641 р., навчався у Києво-Могилянській Колегії, і у 1657 р. за життя батька був обраний гетьманом-наступником при регенті Івані Виговському, який 27 серпня 1657 р. перебрав булаву. Згодом Юрась двічі був гетьманом (раз від поляків на Лівобережній Україні, вдруге після 9 років османської в'язниці Семи Веж (Еди-Куле), був у інтересах султана проголошений гетьманом у 1678 р. на Україні). Загинув у 1679 р. у битві під Кизикерменом.

донька Хмельницького — Катерина (Олена) була одружена з Данилом Виговським, і після його смерті у московському полоні стала другою дружиною гетьмана Павла Тетері. Померла у 1668 р.;

друга донька — Степанида (Степанія) була дружиною Івана

Нечая. Їхнє весілля відбулося у середині 1650 р. 4 грудня 1659 р. під час облоги Бихова Степаниду разом з чоловіком взято у полон. Припускають, що її заслано у Сибір;

імена двох інших доньок гетьмана лишилися невідомими — одна з них була за корсунським сотником Глизьком (Улезком), який загинув у війні з Річчю Посполитою у 1655 р., друга вийшла за новгород-сіверського козака Л. Мовчана (1654). Гетьманський рід Хмельницького згас у кінці XVII ст. Пізніші Хмельницькі, яких чимало було на Лівобережній Україні і у Росії у XVIII—XIX ст., були іншого походження.

Українська держава Богдана Хмельницького викликала захоплення численних сучасників — дипломатів, мандрівників, літописців. Італієць Альберто Віміна, який особисто бачив гетьмана 1656 року й неодноразово розмовляв з ним, у своїх спогадах пише про український народ у період його найвищого злету в часи Хмельниччини.

Особливо його вразила демократична форма правління козаків — скликання Ради для обговорення важливих державних питань, коли козаки у присутності гетьмана спільно їх вирішують. Подорожні нотатки сирійського архідиякона Павла Алеппського, який описав подорож антіохійського патріарха Макарія Україною у 1654 і 1656 рр., зафіксували для нас подробиці побуту і звичаїв українців, які здивували його тим, що скрізь зустрічали хлібом-сіллю як символом добробуту. Описуючи своє враження від гетьмана Хмельницького, Павло Алеппський підкреслює: «Так ось він, Хмель, якого слава й ім'я рознесли по всьому світу».

Багато і захоплено пише мандрівник про освіту в державі Хмельницького: «Всі вони, за винятком небагатьох, навіть більшість дружин і дочок, уміють читати і знають порядок церковних служб... Число письменних особливо збільшилося з часу появи Хмеля». Алеппського вразила велика друкарня у Києво-Печерській лаврі, де «виходять усі їхні церковні книги дивного друку, різного кольору і вигляду, а також малюнки на великих аркушах, визначні місця країн, ікони святих, вчені дослідження тощо».

Польський історик Людвік Кубаля, котрий присвятив багато років дослідженню життя й діяльності Богдана Хмельницького, порівнював українського гетьмана з його сучасником — вождем Англійської революції середини XVII ст. Олівером Кромвелем, відзначаючи при цьому, що завдання у Богдана Хмельницького виявилось набагато складнішим, оскільки «він не мав у своєму

розпорядженні вишколеної інтелігенції й засобів старої, сильної держави.

Військо, фінанси, державне господарство, адміністрація, відносини з сусідніми державами — все це треба було створити...

Він мусив добирати і вчити людей. Була то людина з кожного погляду надзвичайних вимірів, він переростав талановитих людей настільки, що переступав межі збагненного».

Т. Шевченко. Смерть Богдана Хмельницького (1836–1837)

Великий український поет неодноразово звертався до образу Б.Хмельницького як у поетичній, так і у художній творчості. Вперше — у 1837 році, в офорті «Смерть Богдана Хмельницького». Свої враження про події минулого Шевченко передав також у роботах «Дари в Чигрині 1649 року», «Богданові руїни в Суботові», «Богданова церква в Суботові», в останніх — переважає елегічний настрій.

У поетичній творчості образ Хмельницького проходить у багатьох творах, зокрема у віршах («Розрита могила», «Великий льох», «Стоїть в селі Суботові», «За байраком байрак», «Осії. Глава XIV», «Якби-то ти, Богдане п'яний...» та ін.), драмах («Назар Стодоля», «Никита Гайдай»), російськомовній прозі («Близнецы», «Прогулка с удовольствием и не без морали»). Оцінка Хмельницького виглядає доволі неоднозначною. У ряді творів поет називає Хмельницького «славним», «благородним», «праведним гетьманом», «козацьким розумним батьком».

У той же час Шевченко негативно оцінює наслідки єднання з Московією:

Ото церков Богданова.
Там-то він молився,
Щоб москаль добром і лихом
З козаком ділився.

Т. Шевченко. Богданові руїни у Суботіві

Мир душі твоїй, Богдане!
Не так воно стало;
Москалики, що заздріли,
То все очухрали.
Могили вже розривають
Та грошей шукають,
Льохи твої розкопують
Та тебе ж і лають,
Що й за труди не находять!
Отак-то, Богдане!
Занапастив єси вбогу
Сироту Україну!
За те ж тобі така й дяка...
Найвідвертішого осуду Хмельницький отримує у вірші «Якби-то ти, Богдане п'яний», що був тривалий час забороненим до друку:
Великий, славний! та не дуже...Якби ти на світ не родивсь
Або в колисці ще упивсь... То не купав би я в калюжі
Тебе преславного. Амінь.

ІСТОРИКИ ПРО БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

«Великий рух народній, піднятий Хмельницьким, дав новий лад усій східній Україні — Гетьманщині».

Михайло Грушевський, 1913;

Втім визнаючи за гетьманом талан до військового керівництва Грушевський значно критично оцінював його як політика.

«Хмельницький став керівником Визвольної війни завдяки тому, що здобув довір'я мас. Він ріс і жив серед козацтва, розумів його прагнення й інтереси. Народні маси зустріли Хмельницького з цілковитим довір'ям, розуміючи, що він є справжнім захисником їх інтересів».

Іван Крип'якевич, 1954;

«Він повадився так, неначе був монархом суверенної держави, й розвинув широку дипломатичну акцію на міжнародному полі для зміцнення свого становища».

Дмитро Дорошенко, 1921.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ХОДЖА ЕНВЕР ХАЛІЛ (16 ЖОВТНЯ 1908 — 11 КВІТНЯ 1985 РР.)

Албанський політичний діяч, фактичний керівник Народної Соціалістичної Республіки Албанії у 1944–1985 рр. — 1-й Секретар ЦК Албанської партії праці (1941–1985 рр.), Голова Ради Міністрів Албанії

(1946–1954 рр.), міністр закордонних справ Албанії (1946–1953 рр.) і головнокомандувач Збройних сил Албанії (1944–1985 рр.).

Творець марксистського течії «сталінізм-ходжаїзм» (крило «антиревізійонізму»), що характеризується боротьбою з радянським «ревізійонізмом» марксизму-ленінізму.

Ходжа народився в Ергірі (турецька назва Гірокастри), місті на півдні Албанії. Його батько, торговець тканинами, постійно був у роз'їздах по Європі, тому вихованням займався в основному його дядько, Хісені Ходжа. Хісені Ходжа був прихильником незалежності Албанії (Енверу було чотири роки, коли Албанія здобула незалежність) і борцем проти репресивної політики урядів, які правили країною після здобуття самостійності. Енвер перейнявся ідеями дядька, особливо після того, як у 1928 р. до влади в країні прийшов король Зогу.

У 1926 р. закінчив школу у Гірокастрі, потім ліцей у Корчі (влітку 1930 р.). Захоплювався музикою, писав вірші, організовував диспути і літературні вечори. До 25 років Енвер устиг опанувати французьку і турецьку мови, публікувався у пресі і почав знайомитися з працями Маркса, Енгельса і Леніна.

У 1930 р. Ходжа поїхав на навчання в університет міста Монпельє (Франція) на державну стипендію, яку дала королева-мати на факультет природничих наук. Він був присутній на засіданнях і конференціях асоціації робітників, організованих Французькою комуністичною партією, але незабаром переїхав до Парижа, сподіваючись отримати ступінь з філософії або права. Не маючи великого інтересу до біології, у Парижі він закінчив курси з філософії у Сорбонні, співпрацював з комуністичною газетою «Юманіте», писав статті про становище в Албанії під псевдонімом Луло Малезорі. Відтак Ходжа вступив до Французької комуністичної партії. Він познайомився з діячами албанської секції Французької компартії, а також з лідерами французьких комуністів Марселем Кашеном, Морісом Торезом, Анрі Барбюсом, Луї Арагоном. Захоплювався діяльністю Сталіна і ВКП(б), вважаючи, що Албанії потрібна саме така партія. Перекладав албанською найважливіші промови Сталіна, постанови більшовицької партії, виступи лідерів Комінтерну.

З 1934 - 1936 рр. був секретарем албанського консульства у Брюсселі. Тут він вступив до Бельгійської комуністичної партії. Був звільнений з роботи після того як консул виявив, що його співробітник зберігає марксистські матеріали та книги. Повернувся до Албанії у 1936 р. і став шкільним учителем граматики у Корчі.

Ходжа вільно володів французькою, знав італійську, грецьку, турецьку, сербську, англійську та російську мови. Ходжа був усунений від викладання у школі після італійського вторгнення у 1939 р. за відмову приєднатися до албанської фашистської партії. Він відкрив тютюновий магазин у Тирані, де незабаром почали збиратися комуністичні гуртки. У 1938 р. вперше відвідав Москву, де у квітні зустрівся зі Сталіном та Молотовим. Навчався в інституті марксизму-ленінізму та інституті іноземних мов. Займався перекладом албанською мовою промов Сталіна, Молотова, Вишинського.

Підпільна конференція комуністів Албанії, скликана у Тирані 7 листопада 1941 р., проголосила створення Компартії Албанії. Її першим секретарем був обраний суперник Ходжі Кочі Дзодзе. Заступником Дзодзе став Енвер. Він же був затверджений як головнокомандувач партизанськими формуваннями.

У 1942 р. Ходжа одружився з 20-річною Неджміє Рут, дочкою робітника нафтопромислу з міста Кучова. Вона стала одnodумцем чоловіка в усіх його починаннях. Пізніше вона буде членом політбюро, секретарем ЦК, головою Демократичного фронту Албанії (так з 1946 р. став називатися створений у 1943 р. Національно-визвольний фронт).

Восени 1942 р. Ходжа приїхав у Москву, де зустрівся зі Сталіним, Молотовим, Ждановим, Маленковим, Мікояном і Димитровим. Він запевнив їх у невідворотності розгрому фашистів, у намірі побудувати соціалізм в Албанії на основі вчення Леніна-Сталіна. Наприкінці перебування Ходжі у Москві СРСР виступив із заявою (грудень 1942 р.), в якому наголошувалося на потребі відновлення незалежності Албанії й відкидалися територіальні претензії Італії та Греції до цієї країни. Ця заява стала ударом по планах Черчіля, який не виключав можливості розділу після війни Албанії між Італією, Грецією та Югославією.

Після розгрому нацистів під Сталінградом і Курськом і успішних операцій Албанської народно-визвольної армії (АНВА) стратегічна ініціатива в Албанії повністю перейшла до комуністів. У 1944 р., коли німецькі війська в Албанії розгромлено, а їх залишки пішли до Югославії, АНВА брала участь у визволенні північно-західної Греції, а також Чорногорії, Македонії та Сербії (Косово). 3 жовтня 1944 р. Енвер Ходжа став прем'єр-міністром і одночасно міністром закордонних справ у знову сформованому уряді. Верховним головнокомандувачем Енвер Ходжа залишався аж до своєї кончини. На Потсдамській конференції (1945) Сталін застеріг Черчіля від реалізації планів розділу Албанії. Ходжа оголосив себе переконаним марксистом-ленінцем і захоплювався особистістю Сталіна. Про свою підтримку

нової Албанії Сталін заявив Ходжу особисто у період його візиту в СРСР у червні 1945 р. Ходжа був присутній на Параді Перемоги, був у Сталінграді, отримав запевнення у радянській технічній та науковій допомоги.

Уже у серпні 1945 р. в Албанію прибули перші радянські пароплави з продовольством, обладнанням, машинами, медикаментами. У країну стали приїжджати з СРСР геологи, нафтовики, конструктори, викладачі, лікарі. Сотні албанських студентів почали навчатися у радянських вузах. Е. Ходжа сказав у тому ж році, що Албанії належить індустріалізація, колективізація, «культурна перевиховання народу» і вона піде по шляху СРСР.

Відразу після війни виник конфлікт між Ходжа і Тіто. Тіто, Джилас і Кардель вмовляли Енвера підтримати ідею утворення конфедерації і входження Албанії до складу Югославії. Але Ходжа був непохитний. Він переконував Політбюро ЦК ВКП (б) у небезпеці політики Тіто, попереджав, що Белград обманює сталінське керівництво. Коли його колишні союзники - югославські комуністи - ідеологічно розійшлися з Москвою у 1948 р., він порвав з ними відносини.

Ходжа і його прихильники, підтримувані Москвою, у 1947 р. зробили переворот у партії. Енвер став першим секретарем ЦК, а М. Шеху - його першим заступником. Пізніше, у 1954 р., Шеху був призначений прем'єр-міністром.

Влітку 1947 р. Ходжа знову приїхав у СРСР. Сталін вручив йому орден Суворова, який Енвер завжди одягав під час офіційних церемоній. Албанії було надано пільговий кредит на закупівлю різноманітних радянських товарів. Ходжа заявив на обіді у Кремлі, що «Сталін і Радянський Союз - наші рятівники та товариші. Ми, албанці, клянемося вам у вічній дружбі і відданості». У 1950 р. Албанія вступила у РЕВ, а у 1955 р. - до Варшавського договору.

Після того, як Ходжа став лідером партії, його ім'ям було названо перший в Албанії автотракторний комбінат, побудований у Тирані у 1946 р. за допомогою СРСР. Згодом ім'я Ходжі було присвоєно багатьом заводам, колгоспам, вулицям, школам, гірських вершин, а також столичному університету. І з'їзд Албанської компартії (незабаром перейменованої у партію праці), що відбувся у 1948 р., декларував прихильність досвіду СРСР і ВКП (б), солідаризувався з Комінформбюро і закликав албанців виконувати «сталінські п'ятирічки». На цьому з'їзді був присутній і виступив Шепілов. У 1948-1951 рр. у країні і партії розгорнулася кампанія «боротьби з ворогами

народу і агентурою Тіто». Згідно з кримінальним кодексом Албанії (1948) максимальний термін заслання або тюремного ув'язнення становив 30 років.

II з'їзд Албанської партії праці (1952 р.) оголосив про завершення відновлення країни і її планомірному розвитку. Перший 5-річний план Албанії був розроблений у радянському Держплані. Сталін і Ходжа внесли у цей план ряд коректив, після чого його направили в Албанію, де розгорталися колективізація сільського господарства, будівництво електростанцій і підприємств, переробляють різноманітне албанське сировину. Почали розвиватися зв'язку Албанії з Китаєм, В'єтнамом, НДР і іншими країнами народної демократії. На початку 50-х рр. у Тирані і Дурресі були споруджені заводи-дублікати ЗІС і ЗІМ - подарунок Сталіна Албанії. За допомогою СРСР будувалися залізниці і школи, нові міста і селища, оснащувалася албанська армія.

У промові на XIX з'їзді КПРС Ходжа висловився про позитивну роль Сталіна, успіхи СРСР, критикував США, Захід і Тіто. Ще будучи у Москві, Ходжа схвалив чергову «чистку» в Албанії, яка тривала до 1955 р. Повернувшись до Тирані у січні 1953 р., він трохи пізніше дізнався про смерть Сталіна.

Він став більш обережним з новими лідерами у Москві і більш жорстким у своїй власній країні. 5 березня 1953 р. він не поїхав на похорон Сталіна, пославшись на раптову хворобу. Чи не був присутній у ті дні в Москві і Мао Цзедун. І Ходжа, і Мао підозрювали оточення Сталіна в змові проти нього.

Зовні нічого не змінювалося: Ходжу, як і раніше, у радянській пресі називали другом і союзником, а Албанію - братською країною. Але підспудно протиріччя наростали. Ходжа був не згоден з політикою лібералізації життя СРСР, що проводиться Хрущовим. На XX з'їзді КПРС, коли Хрущов виступив із закритим доповіддю про «культ особи» Сталіна, Ходжа і Чжоу Еньлай у знак протесту покинули з'їзд, не дочекавшись його закриття. Незабаром відбувся III з'їзд АПТ (1956), на якому багато делегатів, під впливом хрущовського доповіді у Москві, піддали різкій критиці Ходжу і Шеху. Припускають, що ця акція була підготовлена за допомогою хрущовського Політбюро.

Однак у тому ж році в Албанії почалася нова кампанія боротьби з «реставраторами капіталізму», у ході якої було репресовано сотні опонентів Ходжі і члени їх сімей. Керівництво Албанії (разом з лідерами КНР) відмовилося від десталінізації географічних назв і країни в цілому. Більш того, напередодні 80-річчя Сталіна Е. Ходжа

заснував орден Сталіна. Радянсько-албанські відносини погіршилися і через кілька років були перервані на довгі роки. Розрив з Албанією позбавив СРСР військово-морської бази на Балканах і сприяв падінню авторитету Хрущова. Офіційний албанський погляд на ці події дан в романі Ісмаїлов Кадаре (російський переклад «Сувора зима» 1992 р.). Серед персонажів цієї книги Ходжа, Хрущов, Долорес Ібаррурі. Ходжу автор, за власним зізнанням, наділив якостями, якими той насправді не мав, наприклад гуманністю. Кадаре не говорить про спроби албанського керівництва розіграти «китайську карту». Енвер представлений як спадкоємець усіх албанських національних героїв, починаючи з легендарних ілірійських царів, які боролися за незалежність в поодинці. Одночасно з цим албанські лідери зблизилися з Китаєм. Керівництво КНР у 1957 р. запевнило Ходжу в політичній і економічній підтримці.

Влітку 1959 р. Хрущов приїхав в Албанію, сподіваючись змусити її лідерів змінити політику, і пригрозив припинити допомогу Тірані. Розбіжності врегулювати не вдалося. У 1962 р. Албанія вийшла з РЕВ, а у 1963 р. заявила, що не має наміру виплачувати борги СРСР і його союзникам.

Ходжа переорієнтувався на Китай і «закрив» країну для решти світу. У шістдесяті-сімдесяті роки Албанія співпрацювала з Китаєм, його економічна та технічна допомога була їй необхідна. Маючи в своєму розпорядженні різноманітними природними ресурсами, країна гостро потребувала переробних галузях промисловості, комунікаціях, в інвестиціях і кваліфікованих кадрах. Оборонний потенціал Албанії теж підтримувався в ті роки за рахунок імпорту. Тому Ходжа, незважаючи на ідеологічну «несумісність» з маоїстами, всіляко сприяв албано-китайському співробітництву.

З 1962 - 1972 рік Албанія представляла інтереси КНР в ООН, а з 1972 р. китайці і албанці в ООН спільно критикували керівництво СРСР і США, закликали країни, що розвиваються об'єднатися в боротьбі з наддержавами. Для КНР Албанія довгий час залишалася єдиним політичним союзником в Європі і світі, «глашатаєм» в ООН і важливим пропагандистським партнером.

Наприкінці шістдесятих років КНР пішла на примирення з Заходом. Албано-китайські відносини різко погіршилися. У 1968 р. Ходжа заявив про вихід з Варшавського договору у зв'язку з введенням військ до Чехословаччини. Єдиною країною Варшавського блоку, з якої підтримувалися відносини, була Румунія, лідер якої, Чаушеску, засудив вторгнення у Чехословаччину. У міру можливостей

албанська влада і спецслужби намагалися сприяти ортодоксально-комуністичним угрупованням в країнах Східної Європи, зокрема Комуністичної партії Польщі Казімежа Міял.

Ходжа продовжував надавати допомогу Індокитаю, арабським країнам, жертвам «ізраїльської агресії» (а також западносахарського республіці, проголошеної у 1967 р. і яка боролася з марроканської інтервенцією), активізував відносини з Кубою і з Угорщиною. У зв'язку зі скороченням економічних контактів з Китаєм Албанія відновила торгівлю з країнами РЕВ, крім СРСР. Продовжуючи критикувати Тіто, Ходжа санкціонував торговий обмін і з Югославією. Але від співпраці з Заходом Албанія як і раніше рішуче відмовлялася.

Енвер Ходжа з повагою ставився до де Голлю, який, у свою чергу, симпатизував Ходжу і Албанії, що не залежить від США і СРСР. Це сприяло розвитку албано-французьких зв'язків, в тому числі і у військовій області. З багатьох проблем (Індокитай, Південна Африка, ядерні озброєння) де Голль і Ходжа мали схожі позиції. VIII з'їзд АНТ (1981) проголосив перемогу соціалізму і початок будівництва комунізму в Албанії. Одночасно Ходжа почав пробувати розширювати зовнішньоекономічні зв'язки.

Економічні причини змусили Албанію збільшити торгівлю з Югославією, скандинавськими країнами, з країнами РЕВ (крім СРСР), Іраном і відновити з 1984 року торговельний обмін з Китаєм. Ходжа НЕ примиряє з керівництвом СРСР. Радянське керівництво не відповідало на критику Тирани з 1965 р. Албанію замовчували в засобах масової інформації. Радянська пропаганда замовчувала про розвиток Албанії.

Внутрішня політика Ходжі відповідала «сталінської моделі», яку він визнавав найбільш прийнятною, а культ особистості Ходжі в Албанії нагадував культ особи Сталіна, якого він вважав зразком керівника. Зокрема, військова форма і знаки відмінності в Албанії були скопійовані з радянських зразків сталінських часів. Усередині країни албанська таємна поліція «Сигур» використовувала репресивні методи, запозичені у КДБ і східнонімецького міністерства держбезпеки. Щоб викоринити активність внутрішньої опозиції, влади вдавалися до систематичних «чисткам» - противників режиму звільняли з роботи, направляли на каторжні роботи і навіть стратили.

До кінця 1980 рр. в Албанії зберігався культ Сталіна, його ім'ям називався сучасний місто Кучова, твори Сталіна перевидавалися (в тому числі російською мовою), дні народження і смерті Сталіна офіційно широко відзначалися (як і ленінські дні, і річниця Жовтневої

революції) . Уже після смерті Ходжі, у 1986 р., з нагоди кончини В. М. Молотова в Албанії був оголошений національний траур.

Ідеологічні вороги режиму іменувалися «хрущівцями» і «Тітовцями»; їм приписувалася зв'язок з владою СРСР і межувала з Албанією Югославії. Вживання цих ярликів було аналогічно «троцькістів» у СРСР у 1930-і рр. В умовах конфронтації з іншими соцстранами Східної Європи Ходжа закликав «жити, працювати і боротися як в оточенні», виходячи з тези «будівництва комунізму в оточенні ревізіоністів і імперіалістів». На озброєння було взято радянські гасла і методи тридцятих-сорокових років. В Албанії все було підпорядковане «блокадній» життя. Проводилися «антиревізіоніські» кампанії, «чистки» партдаржаппарата. У країні прискорено впроваджувався продуктообмін, що заміняв товарно-грошові відносини. Громадянам було заборонено мати автомашину, дачу, слухати рок-музику, джаз, носити джинси, користуватися «ворожою» косметикою і тому подібним.

У 1967 р., після двох десятиліть, відбувалися все більш жорсткі гоніння на церкву, Ходжа урочисто проголосив свою країну першим атеїстичною державою в історії. Натхненні китайської культурною революцією, він піддав конфіскації майно та будівлі мечетей, церков, монастирів і храмів. Багато з цих будівель були демонтовані, в інших розміщували майстерні, склади, стайні і кінотеатри. Батькам забороняли давати дітям церковні імена. Переслідувань піддавалося навіть таємне дотримання релігійних обрядів. Відомий випадок страти в Шкодері католицького священика, який хрестив дитину в домашніх умовах.

В Албанії виросло ціле покоління, хто не відвідує церкви і мечетей. Ходжа говорив: «У албанців немає ідолів і богів, але є ідеали - це ім'я і справа Маркса, Енгельса, Леніна і Сталіна».

Ходжа вважав, що якщо політичні діячі, а тим більше комуністи мають привілеї, то партія не може вважатися комуністичною, а країна - соціалістичною. З середини вісімдесятих років по його вказівкою знижувалася заробітна плата працівників партійного і державного апарату. Це дозволило заощадити гроші на збільшення пенсій та допомог, оплати праці в сільському господарстві, збільшення окладів робітників і службовців.

У 1960 р. був скасований податок на прибуток, а у 1985 р. скасований податок на холостяків і малосімейних. З середини 1970 - 1990 рр. включно у країні щорічно знижувалися роздрібні ціни на багато товарів і послуги.

Важливим компонентом енверістської політики був націоналізм. Пропагувалася теорія походження албанців від ілірійців, які таким чином виявлялися найдавнішим народом на Балканах. Підносилися ілірійські дослідження (для порівняння: дакійські у чаушеській Румунії), називання дітей іменами ілірійських царів і героїв. Ілірійська теорія знайшла відображення у деяких творах Ісмаїлова Кадаре.

До позитивних тенденцій можна віднести політику емансипації жінок і майже повну ліквідацію традиційних бичів Албанії: малярії, сифілісу, кровної помсти. Остання відродилася у 1990-і рр., особливо після так званої революції вкладників у 1997 р.

У країні була створена система вищої освіти (Університет Тірани), професійний театр, включаючи оперу, телебачення. Все це було відсутнє в довоєнній Албанії і було створено багато у чому завдяки радянській, а потім китайської допомоги.

Після VII з'їзду АПТ (1976 р.) в Албанії був прийнятий закон, що забороняв іноземні кредити і позики. На той час у країні діяв соціально-економічний механізм, який був точною копією механізму, що діяв у 1946-1953 рр. у СРСР. Албанія перейшла до повного самозабезпечення продовольством, медикаментами, промисловим і енергетичним обладнанням, стала експортувати багато промислових товарів, скорочуючи вивезення сировини. Ходжа з цього часу міг дозволити собі посваритися з Китаєм, ще більш посиливши централізацію всіх ресурсів Албанії та її зовнішньополітичну ізоляцію. Однак деякі колеги Ходжі (у тому числі міністр оборони Бекір Баллуку, міністр економіки Абділь Келлезі, Тоді Лубоня) намагалися переконати його активізувати зв'язки з країнами РЕВ і з Югославією, не йти на «масштабний» розрив з КНР.

Він оголосив, хто вагається ворогами народу і партії. У країні знову була розгорнута «чистка кадрів всіх рівнів», яка тривала аж до смерті Енвера.

У 1978 р. Китай перервав усі відносини з Албанією. Колишні «друзі» перетворилися на «банду опортуністів і наймитів Заходу». Після сварки з Китаєм Албанія стала ще більш закритою, ніж після її розриву з СРСР. Неосталінських кампаній у країні стали щорічними. При цьому Ходжа звинувачував у ревізіонізмі Москву, і Пекін.

У 1981 р. Ходжа провів нову чистку, зрадивши страти кількох партійних і державних чиновників. 17 грудня за неясних обставин загинув Мехмет Шеху, що вважався другою фігурою албанського комуністичного керівництва. Шеху був оголошений зрадником і змовником. Коментатори припустили, що усунення Шеху відбулося в

ході боротьби трьох тенденцій в керівництві АПТ: примирення з СРСР, поступового відкриття Заходу і збереження статус-кво (Ходжа був прихильником останнього). У 1983-1985 рр. здоров'я Ходжі різко погіршився, він переніс інфаркти, інсульт, у нього загострився діабет. Він відійшов від справ, передавши велику їх частину Раміз Алії. У березні 1985 р. лікарі наказали Ходжу тривалий відпочинок маючи на увазі наростаючу серцеву недостатність. 25 вересня 1982 р. група емігрантів-антикомуністів на чолі з Шевдетом Мустафою нелегально проникла в Албанію з метою вбивства Ходжі. Мустафа ставив завдання повалення комуністичного режиму і відновлення монархії.

Пробираючись до Тирани, Мустафа зробив кілька вбивств, зокрема, застрелив патрульного МВС. 27 вересня 1982 р. він був блокований держбезпекою, відмовився здатися і загинув у перестрілці. Загинули і двоє його соратників.

Лише один з членів групи, колишній службовець «Сигур» Халіт Байрамі, залишився живий і постав перед судом. Після процесу він був депортований з Албанії і повернувся у Нову Зеландію. Настільки поблажливе рішення, можливо, пояснювалося тим, що у роки служби у «Сигур» Байрамі конфліктував з Шеху, який на момент процесу вважався ворогом режиму. Акція Шевдета Мустафи єдина документально підтверджена спроба замаху на Енвера Ходжу.

Вночі 11 квітня 1985 р., після крововиливу у мозок, Енвер Ходжа помер у віці 76 років, рівно через місяць після приходу до влади Горбачова у СРСР. Траур в Албанії тривав 9 днів. З-за кордону до Тирани допустили тільки лідерів «істинних марксистсько-ленінських партій» і емісарів з КНДР, В'єтнаму, Куби, Румунії, Лаосу, Камбоджі, НДРЙ, Нікарагуа, Ірану та Іраку.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

«ХОДІННЯ В НАРОД»

«ХОДІННЯ В НАРОД» — програма і рух російського народництва 1860 — 1870-их рр., метою якого була освітницька робота серед селян, а згодом і робітників та поширення революційної антисамодержавної свідомості.

Діяльність охопила інтелігенцію, гол. студентів, які йшли в народ з вірою в його спроможність повалити царат. Уряд переслідував

народників, а селянські маси їх не підтримали; тоді радикальніші їх представники вдалися до терору як головного засобу боротьби з царатом. «Ходіння в народ» було поширене й в Україні, але, як інародництво взагалі, тут набрало трохи інших форм. Одночасний український рух ставив собі за мету культурний розвиток українського народу та пробудження його національної свідомості.

ДЖЕРЕЛА:

Малий словник історії України / відпов. ред. В. А. Смолій. — К.: Либідь, 1997.; Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж ; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955—2003.

ХОЗАРСЬКИЙ КАГАНАТ

ХОЗАРСЬКИЙ КАГАНАТ, Хозарія, Хазарія (650–969 рр.) — середньовічна держава, створена кочовим народом хозар. Виділилася з Західно-Тюркського каганату. Контролювала територію Північного Кавказу, Нижнього і Середнього Поволжя, сучасного північно-західного Казахстану, Приазов'я, північну частину Криму, а також степи і лісостепи Східної Європи до Дніпра.

Центр держави спочатку знаходився в північній частині сучасного Дагестану, пізніше перемістився в пониззя Волги. Частина правлячої еліти прийняла юдаїзм. У політичній залежності від хазар якийсь час перебувала частина східнослов'янських племінних союзів.

Тюркський каганат при найбільшому розширенні до 600 р. н. е.

Спочатку хозари були одним з численних кочових племен, що пересувалися з Азії у ході Великого переселення народів. Вони розмовляли однією з ранніх тюркських мов і, як можна судити з

непрямих даних, мабуть, належали до племен огузької групи, перші з яких з'явилися в Європі у 463 р. Перші повністю достовірні згадки про хозарів з'являються, як вважається, не раніше VI сторіччя. Як їх європейська батьківщина в джерелах фігурує область Берсилія, що розташована в рівнинній частині сучасного Дагестану.

У 1-й половині VI ст. хозари знаходилися під впливом об'єднання савірів, у складі їх військ здійснювали успішні набіги на Закавказзя. Сасанідський Іран, що володів тим регіоном, насилу стримував цей натиск. При шахові Хосрої (531–579 рр.) перси побудували знамениті Дербенські укріплення, які перекрили вузький прохід між Каспійським морем і Кавказькими горами, але все таки не стали панацеєю від нашествия кочівників. Традиція приписує Хосрою будівництво майбутніх міст хозар в Дагестані — Беленджера і Семендера.

У 562 р. савірів розгромлено й разом з частиною хозар переселено у Закавказзя. Уламок савірського союзу продовжував існувати в Дагестані, де пізніше був відомий під ім'ям «гунів».

Піднесення хозар пов'язано з історією Тюркського каганату, з владиками якого правителі хозарів, ймовірно, мали споріднені відносини. Алтайські тюрки, очолювані каганами з роду Ашина, утворили у 551 р. величезну імперію (Тюркський каганат), яка незабаром розділилася на дві частини. В другій половині VI сторіччя сфера впливу Тюркського каганату досягла каспійсько-причорноморських степів.

Хозари як значна військова сила вперше згадуються у зв'язку з Ірано-Візантійською війною 602–628 рр., в якій правитель хозарів Джебукаган став головним провідником тюрксько-візантійського союзу, направлено проти сасанідської Персії. У 626 р. військо хозар розграбувало Кавказьку Албанію і, з'єднавшись звізантійцями, узяло штурмом Тбілісі.

Починаючи з 630 р., численні міжусобні зіткнення привели до розвалу Західно-Тюркського каганату. Результатом цього стала поява на його периферії в степах Східної Європи двох нових політичних утворень. У Причорномор'ї виникла Велика Булгарія, заснована ханом Кубратом у 632 р., а у Прикаспійському регіоні — Хозарія.

Хозари спочатку себе ніяк не проявляли, тоді як Болгарське об'єднання стало могутньою політичною силою, але цей розквіт виявився короткочасним. Після смерті Кубрата, болгарська орда була розділена між його синами. Хозари скористалися цим і в результаті зіткнення у 660-их рр., частина болгар відкочувала за Дунай,

поклавши початок сучасній Болгарії, а частина, що залишилася, визнала владу хозар. Мабуть, після цієї події правитель Хозарії прийняв вищий в кочовій ієрархії титул кагана. До кінця VII століття хозари міцно контролювали велику частину Криму, Приазов'я і Північного Кавказу. Незрозуміло, як далеко тягнувся їх контроль над степами на схід від Волги (історія цього регіону найменше висвітлена в письмових джерелах). Проте безперечно, що історичним наслідком гегемонії хозар стала зупинка безперервного потоку кочовиків, що виходили з Азії до Європи, що мало позитивні наслідки для східнослов'янських племен і країн Центральної Європи.

У цей період увага Хозарії була обернена на Східне Закавказзя, чий землеробські держави обіцяли кочівникам багаті джерела здобичі. Вторинення туди здійснювалися двома шляхами: через Дербент — до Албанії, Вірменії і далі Північного Ірану або рідше через Дар'яльську ущелину, розташовану на території аланів і веде в Грузію. Вплив хозар у регіоні був таким значним, що у ряді східних мов Каспійське море отримало назву Хозарське море.

Проте експансія хозар натрапила тут на зустрічний натиск, коли на місці Сасанідського Ірану виник Арабський халіфат. Підкоривши Сирію і Месопотамію, араби рушили на Закавказзя. У 653 р. війська Халіфату окупували Вірменію, Грузію і Албанію, після чого вийшли за Дербент і атакували володіння хозар Беленджер. Зіткнення закінчилося розгромом арабського війська і загибеллю його голови Салмана ібн Рабі.

У подальші десятиліття Халіфат тимчасово втратив контроль над регіоном через внутрішні негаразди. Хозари в цей час брали данину з Албанії і зробили ряд набігів, з яких найбільший відбувся у 685 р. У битві з ними загинули правителі Вірменії, Грузії та Албанії.

Зі встановленням династії Омейядів арабські завоювання поновилися одночасно в декількох напрямках: проти вестготів на заході, тюрків на сході і візантійців і хозар на півночі. Цього разу араби закріпилися в Закавказзі серйозно, і на початку VIII ст. починається безперервна низка арабо-хозарських війн, успіх в яких супроводив поперемінно як тій, так і іншій стороні. Часом супротивники здійснювали глибокі рейди на ворожу територію. Хозарія діяла в союзі з Візантією, яка оборонялася від Халіфату у Малій Азії. Коли в 717–718 рр. араби обложили Константинополь, хозари вторглися до Азербайджану, відтягнувши на себе частину сил. У 730 році відбувся наймасштабніший набіг хозар. Нападу піддалося іранське місто Ардебіль. 25-тисячне арабське військо було розбите, загинув один з

високопоставлених полководців Халіфату — Джеррах. Окремі загони хазарів дійшли до околиць Мосула.

Проте ресурси протиборчих сторін були нерівними. У 737 р. арабський полководець Мерван ібн Мухаммед (майбутній халіф) на чолі 150-тисячної армії раптово вторгся в Хозарію одночасно через Дербент і Дар'ял. Війська взяли штурмом столицю хозарів Семендер, після чого стали переслідувати кагана, який відступав углиб своїх володінь. У гонитві за ним араби зайшли на північ далі, ніж коли-небудь, аж до «Слов'янської річки» — очевидно, Дону або Волги. У результаті армія хозар була розбита, і каган був вимушений запросити миру. В обмін на збереження трону він пообіцяв прийняти іслам, але ця процедура, мабуть, була номінальною.

Араби не стали закріплюватися на Північному Кавказі, і після їх відходу Хозарія залишилася незалежною державою. Незабаром в Халіфаті знов виникла смута, в результаті якої до влади прийшла династія Аббасидів, що відмовилася від подальшої експансії на північ. Таким чином, Хазарський каганат зіграв роль бар'єру, який, по-перше, фізично зупинив арабське просування до Східної Європи, а по-друге, допоміг вистояти Візантії.

У другій половині VIII ст. після двадцятип'ятирічної перерви хазари зробили ще два набіги на Закавказзя, у 762–764 і 799 рр. У 780-е рр. вони надали допомогу абхазькому правителю Леону II, який проголосив незалежність від Візантії. Після чого їх втручання в справи регіону припинилося.

Геополітичним наслідком арабського натиску стало переміщення населення Хозарії від небезпечного кавказького прикордоння у внутрішні райони — на Дін, де розселилися аланські племена, і Поволжжя. У низов'ях Волги виникла нова столиця хозара — Ітиль, що незабаром перетворилася на крупний торговий центр. Дагестан із старою столицею Семендером з центральної області перетворився на південну околицю Хозарії. Ймовірно, в руслі цих же процесів відбулася поява болгар і савір в середньому Поволжжі й Прикам'ї, де в середині VIII сторіччя виникла Волзька Булгарія. З переорієнтацією уваги на північ нерідко зв'язують встановлення влади хазар над слов'янами, хоча про точну дату цієї події вістей немає.

Сусідство з візантійськими володіннями на Кримському півострові приводило до участі хазар в політиці Імперії. Біля 705 до кагана Ібузиру Глявану звернувся за допомогою повалений імператор Юстиніан II, що знаходився в засланні в Херсонесі. Каган дав йому у дружини свою дочку і пообіцяв допомогу. Проте потім під впливом

діючого імператора, змінив своє рішення і наказав убити Юстиніана. Той, довідавшись про змову, втік і повернувся до влади за допомогою дунайських болгар. Побоюючись його гніву, жителі Херсонеса добровільно перейшли під заступництво хозар, і в місті при збереженні самоврядування з'явився намісник хозар. Юстиніан спробував зруйнувати місто, але був зупинений хозарами. У результаті він був знов повалений (711 р.), а імператором за підтримки хозар став херсонський засланий Вардан Філіпик.

Союзні відносини між двома державами скріпили у 732 р. шлюбом між спадкоємцем візантійського престолу (майбутнім Костянтином V) і дочкою кагана Вірхора принцесою Чичак, названою при хрещенні Іриною. У 787 р. хозари придушили повстання у Готії (область Гірського Криму), посадивши його голову — місцевого єпископа Іоанна у в'язницю. Контроль хозар над Східним Кримом зберігався приблизно до середини XI ст., а над Таманню — аж до падіння каганату.

На контрольованій Хазарським каганатом території, зокрема на батьківщині хозар у Дагестані, проживала відносно велика кількість єврейських громад. Приблизно у 740 р. один з князів хозарів — Булан перейшов в юдаїзм. Мабуть, це зміцнило позиції його клану, тоді як положення панівної поганської династії стало погіршуватися внаслідок скорочення військової здобичі і неможливості продовжувати традиційну завойовну політику. На початку IX століття нащадок Булана Обадія зайняв другу після кагана посаду в державі і зосередив у своїх руках реальну владу. Відтоді в Хозарії встановилася система подвійного правління, при якій номінально країну продовжували очолювати кагани із старого роду, але реальне управління здійснювалося від їхнього імені беками з роду Буланідів. Можливо, що встановлення нового порядку супроводжувалося міжусобними зіткненнями. Частина хозар, відомих під ім'ям каварів, повстала проти панівної династії і після придушення заколоту перейшла до угрців. Син Обадії, Єзекія, і онук, Манассія, правили достатньо мало, щоб встигнути передати трон братові Обадії, Хануці, за лінією якого він зберігся до падіння каганату.

З цієї миті політика Хозарії переорієнтувалася із завойовних походів на розвиток міжнародної транзитної торгівлі. Проте зовнішньополітична ситуація для каганату складалася несприятливо. У IX сторіччі почалася нова хвиля Великого переселення народів, і нові азійські кочівники стали переходити Волгу. Першими виштовхнули угорці. У 830-і рр. вони зайняли Причорномор'я. Невідомо якою мірою

добровільною або вимушеною була в цьому процесі позиція хозар, проте угорці визнавали їхсюзеренітет. Угорський вождь Леведія був затверджений хозарським каганом і одружився на шляхетній хозарці. Після цього угорці брали участь у війнах хозар. У 889 р. угорці вимушені були піти в Паннонію під ударами печенігів, яких у свою чергу тіснили огузи, а тих — половці. В результаті хозари вперше втратили контроль над причорноморськими степами, опинився в скруті зв'язок з кримськими володіннями. Відомо, що хозари робили походи на печенегів.

Новий супротивник з'явився у хозар з формуванням Київської Русі. Недостатньо зрозумілим є питання про так званий Руський каганат, який вперше згаданий у джерелах під 839 р. Титул кагана пізніше носили київські князі, а його існування в IX столітті зазвичай розцінюється як претензія на рівність з хозарами. Як би там не було, варязькідружини, що проникли до Східної Європи, почали успішно оспорювати гегемонію хозар над слов'янськими племенами. Від хозар звільнилися поляни (864 р.), сіверяни (884 р.) і радимичі (885 р.). Відповідаючи на виниклі виклики, хозари за допомогою Візантії спорудили серію фортець на північно-східних кордонах. У 834 р. каган і бек звернулися до імператора Феодора з проханням допомогти в будівництві фортеці Саркел. Фортеця розташувалася на лівому березі Дону і стала головним оплотом хозар в регіоні. Окрім Саркелу, як свідчать археологічні дані, була створена мережа аналогічних замків по притоках Дону.

У кінці IX та 1-й половині X ст. Хозарський каганат ослабнув, але ще продовжував залишатися впливовою державою, завдяки навченій армії і майстерній дипломатії. Правителі проводили політику лавіювання між трьома великими силами: Візантією (що втратила інтерес до союзних відносин), кочовиками і Руссю. У кінці IX ст. у правління царя Веніаміна проти Хозарії виступила організована Візантією коаліція, що складалась з печенігів, чорних булгар, і декількох інших кочових племен. Хозари розбили її за підтримки аланів. При наступному царі, Аароні, Візантія зуміла зруйнувати хазаро-аланський союз, і тепер хазари здолали алан за допомогою одного з кочових вождів. Аланського царя полонили, але прийняли з шаною. Він віддав свою дочку за сина Аарона — Йосифа.

Агресія руських дружин до певного часу успішно перенаправлялася хазарами в Закавказзя. У 912/913 рр. за частку здобичі хозари пропустили флот русів у Каспійське море, а коли поріділе військо повернулося, напали на нього і перебили. У 930-і рр.

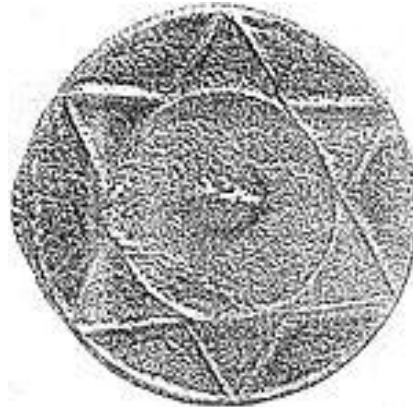
один з руських вождів Хельгу (можливо князь Олег або Ігор) через підбурювання Візантією напав на хозарську заставу Самкерць на Таманському півострові. Хозарське військо під командуванням іудея Песаха розбило русів і розграбувало Візантійські володіння у Криму. Після цієї поразки руси повернули зброю на Візантію (941 р.). А потім знову зробили рейд у Закавказзя (944 р.). На відміну від минулого набігу, що супроводжувався простим грабунком, цього разу руси перешли до планомірного завоювання території, але закріпитися надовго не змогли.

Несприятлива ситуація складалася для Хозарії і на південній межі, де на місці Халіфату виникли незалежні ісламські емірати. До початку X ст. весь Південний Прикаспій об'єднався у складі держави Саманідів. Нова держава стала активним провідником ісламу. Під її впливом релігія Мухаммеда починає розповсюджуватися серед гузів ікарлуків у Середній Азії, а потім у Волзький Булгарії. Хозарія опинилася в ісламському оточенні, що було двічі небезпечним у зв'язку з наявністю сильної ісламської партії при дворі беків. У 901, 909, 916 рр. хазари в союзі з місцевими дагестанськими з'єднаннями зробили декілька походів на Дербент. Відносини з мусульманським світом формально залишалися мирними до падіння каганату, а потім васал Саманідів Хорезм деякий час підпорядковував собі Хозарію. Звільнитися від панування хозарів прагнула і Волзька Булгарія, яка швидко набирала силу. Її правителі перейшли в іслам, розраховуючи на допомогу єдиновірців. У 922 р. цю країну відвідав посол багдадського халіфа Ібн Фадлан. В Гірському Дагестані посилювалася держава Сарір. Його населення сповідувало християнство, а правитель в арабських джерелах іноді іменувався «каганом гір». Саріріці здійснювали набіги на Хазарію.

Напередодні своєї загибелі Хозарському каганату вдалося зав'язати відносини з Кордовським Халіфатом. Міністр останнього Хасдай ібн Шапрут і хозарський цар Йосип обмінялися листами. З листа, що зберігся, Йосип (біля 961 р.) видно, що він не вважав стан своєї країни катастрофічним і, як і раніше, розглядав себе як правителя обширної території від Хорезму до Дону.

Вирішальну роль у загибелі Хозарії зіграло Київське князівство. У 964 р. князь Святослав звільнив останнє залежне слов'янське плем'я в'ятичів і у наступному 965 р. розбив військо хозарів з каганом на чолі і захопив Саркел. Потім, у 965 р. або, за іншими даними, у 968–969 рр. руси, діючи в союзі з огузами, розгромили Ітіль і Семендер. Цей момент вважається кінцем незалежної Хозарської держави.

Якийсь час руси, мабуть, панували в пониззі Волги. Царський двір в цей час ховався десь на островах Каспійського моря. Після відходу русів, у 980-ті рр., хозарський правитель отримав допомогу з Хорезму (за іншими даними Ширвану) і повернувся в Ітіль. У обмін за підтримку велика частина хозарів перейшла в іслам, пізніше (після чергової допомоги) це зробив і сам цар. У 985 р. князь Володимир зробив новий похід на Хозарію і наклав на неї данину.

Символ юдаїзму на металевому диску IX століття з р. Дону, Ермітаж

Подальша історія Хозарії простежується невиразно і розвивається ізольовано в центрі і колишніх провінціях. Хозари Поволжжя були остаточно зметені, мабуть, в середині XI ст. в ході нашествия нової кочової хвилі — торків і половців. На місці Ітіля в пониззі Волги в XII сторіч існувало місто Саксин, населене огузами. У Дагестані про скільки-небудь значну роль хозарів джерела не згадують. У 1064 р. три тисячі хазарських сімей переселилися в Закавказзя. Хозари Дону (Саркелу) і Причорномор'я потрапили під владу руського Тмутараканського князівства. Загони хозарів входили у військо Мстислава Володимировича час його битви з братом Ярославом у 1024 р. Останній раз у руському літописі хозари згадані під 1079 та 1083 рр. у зв'язку з діями князя Олега Святославича, якого вони полонили і видали Візантії.

Частина хозар асимільована тюркськими племенами, що входили у склад Волзької Булгарії. Відомі окремі свідчення про міграцію хозарів-юдеїв у країни Центральної Європи, де вони влилися до складу євреїв ашкеназі. Решта юдеїв хозарії відомі як гірські євреї або джуури на Кавказі й у Центральній Азії.

Після падіння каганату південно-руські степи потрапили в неподільне панування кочівників. У Поволжжі почалося домінування

Волзької Булгарії, а на Північному Кавказі — Аланії. Знов під однією владою ці території об'єднала Золота Орда.

Першопочатково Хазарія була типовим кочовим ханством. Політичні традиції і титулатуру вона успадкувала від Тюркського каганату.

Рунічні написи в листі юдейської громади Києва, X століття

На чолі держави стояв каган. Формально він володів всією повнотою військової і адміністративної влади, але не мав апарату для нав'язування своїх рішень. Положення каганів залежало, перш за все, від здатності успішно отримувати військову здобич і розподіляти її серед шляхти. Іншою важливою опорою їх влади була сакралізація. Каган був головою поганського культу і наділявся в очах підданих надприродними здібностями. Його влада вважалася встановленою Небом. Стати каганом міг тільки член одного царського роду, влада в якому передавалася за прийнятою у тюрків сходою системою від старшого брата до молодшого. Іноді ретроспективно вважають, що хазарами правив тюркський рід Ашина. До середини X століття каганський рід опинився на межі виродження, і один з його представників, якщо вірити джерелам, торгував на базарі.

Віра у божественну силу правителя приводила до того, що у разі нещастя, що відбувалося з країною, його могли звинуватити в невдачах і змістити. Його життя підлягало строгій регламентації, фактично могла бути перетворена на суцільні заборони. При зведенні на престол кагана душили шовковим шнуром, і він в напівнепритомному стані винен був сам назвати число років свого правління. Після закінчення цього терміну його вбивали. У доіудейський період династія каганів міцно контролювала армію і тому легко уникала сакральних обмежень. Проте після піднесення іншого клану хазар, що сповідав юдаїзм, реальна влада опинилася біля другої особи в державі — бека. На івриті його називали «мелех» — цар, араби передавали його посаду як «халіфа» — буквально «заступник» або «малік» — правитель. Влада усередині нової династії, очевидно під впливом юдаїзму, стала передаватися вже строго від батька до сина.

У новій системі за каганом залишилися сакральні функції (формально більш значущі), а всіма земними справами керував бек. При цьому бек надавав кагану ритуальні почесті, що межували з приниженням. Входявши до нього, він ставав на коліна і тримав в руках гілку, що горіла. Каган ізольовано жив в своєму палаці, виїжджаючи зазвичай лише раз на рік на чолі урочистої процесії або у разі лих, що посягають на країну. Що визнаються сусідніми поганськими народами і що мали непохитний авторитет у рядових хазар кагани служили важливим стабілізуючим чинником до самого кінця Хозарської держави.

У епоху арабо-хазарських війн основною силою могутності хазар було ополчення. На вимогу хазар залежні народи виставляли військові контингенти. Чисельність війська могла доходити до 100–300 тис. Основу армії складала кіннота. Військова тактика була типовою для кочівників: частина війська ховалася в засідці і вступала в бій у зручний момент. Хазари уміли брати міста, застосовуючи облогові машини. Військо каганату виявилось здібною до протистояння з регулярною арабською армією, під командуванням найкращих полководців Халіфату.

У IX—X ст. ситуація змінилася. Уряд, відмовившись від крупних завойовних походів, став спиратися на чужоетнічні, не зв'язані місцевими родоплемінними інтересами сили. Ядром хазарського війська стала важка кінна гвардія, що складлась з ларисіїв, — мусульманського племені хорезмійського походження, яке поселилося в Ітилі і несло беку службу на особливих умовах. Гвардія мала власного везира і мало право право не воювати з єдиновірцями (більшість супротивників хазар в цей період були поганцями). Воїни отримували платню. Чисельність гвардії досягала за різними даними від 12 до 7 тис. У Саркелі ніс службу щорічно змінюваний гарнізон з 300 воїнів.

По суті хазарська армія стала професійною, і це дозволило каганату протриматися 150 років в боротьбі з супротивниками, що багато разів перевершували їх за чисельністю. Гвардія була дуже впливовою, але не єдиною військовою силою в країні. У розпорядженні хазарських царів були наймані контингенти слов'ян і русів (що так само стояли в столиці). Власне сили хазарів склалися з вершників, яких знатні вельможі були зобов'язані поставляти згідно зі своїм положенням. Залежні народи (буртаси, болгары) продовжували виставляти ополчення. Хазари не мали флоту, хоча уміли виготовляти невеликі човни, якими користувалися для сполучення Волгою.

Військові дії велися особисто каганом і його найближчими родичами, або полководцями з числа хазарської знаті. Після відчуження каганів функція командування військом перейшла до беку.

У ранній період **економіка** базувалася на кочовому скотарстві і військовому грабунку сусідніх країн, пізніше більшою мірою на землеробстві і особливо торгівлі. Стародавнім осілим центром Хазарії був Дагестан, де отримало розвиток виноградарство. У VIII–IX в приморських областях Криму, Тамані, в пониззях Кубані і Дону важливим наслідком панування хазар став процес переходу кочовиків до сільського господарства. На початку X сторіччя Ібн-Фадлан зазначав, що головною їжею хозар була риба та рис, а майже все інше везли з «Руса, Булгара і Куяби».

**Місце хозарської фортеці Саркел.
Фото розкопок під керівництвом М. І. Артамонова**

У загальносвітовому масштабі в 2-у половину VIII- початку IX ст. почався підйом міжнародної торгівлі. Через Хазарію проходило декілька міжнародних торгових шляхів. У Східній Європі основною торговою артерією стала Волга, нижня і середня течія якої перебувала під контролем хазар. Волзький шлях йшов від гирла на Дон (через Переволок), далі в землі слов'ян і країни, що примикали до Балтійського моря. Цей шлях відмічений численними скарбами арабських дирхамів. Ключову роль на ньому з певного часу стали грати

руси. З гирла Волги, де знаходився Ітіль, купці потрапляли в акваторію Каспійського моря і, висаджуючись на його південних берегах, могли переміщатися сушею до Багдаду або до Середньої Азії. Археологічні дослідження виявили існування сухопутних маршрутів: ланцюг караван-сараїв від Хорезму до Нижнього Поволжжя. Через портові міста Криму Хозарія брала участь і в причорноморській торгівлі з Візантією.

Хозарія карбувала власну монету, хоча питання про регулярність цього процесу залишається відкритим. На території хазарського Подоння виявлена серія наслідувань арабським дирхемам з написом «земля хазар». Кілька монет належать до 2-ї пол. IX - нач. X, решта - до 830-х. До цього ж часу відносяться п'ять дирхемів, знайдених в у селі Спиллингс на острові Готланд у Швеції, на яких замість напису «Мухаммед - посланець Бога» варто «Мойсей - посланець Бога».

До теперішнього часу не існує загальноприйнятих критеріїв для ідентифікації власне хазарського етносу, а територія корінної Хазарії (особливо Нижнє Поволжжя) обстежена недостатньо. Пам'ятники на основній території каганату (Подонні, Приазов'ї, в Криму) пов'язуються, за панівною точкою зору, з Салтівською археологічною культурою. Її носіями в лісостеповій зоні було аланське населення, а в степовій тюркське.

Розкопки кварталу XI–XII ст. на Самосдельському городищі

Дослідження, що почалися на початку XX ст., були продовжені в радянський та пострадянський час і дозволили виявити велику кількість протоміських центрів та укріплень. З них з містами письмових джерел достовірно ототожнені лише Саркел — Лівобережне

Цимлянське городище (затоплено Цимлянським водосховищем) та Таматарха — Таманське городище.

Ідентифікація Беленджер та Семендер серед дагестанських городищ носить дискусійний характер. Що стосується столиці Ітиль, то його сліди достовірно не виявлені. Довгий час вважали, що він міг бути затоплений через зміни рівня Каспійського моря, однак до 2008 р. у археологів з'явилося обґрунтування версії про знаходження Ітилю на Самосдельському городищі в Астраханській області. Така ідентифікація базується на відкритті городища домонгольських часів, єдиного такого роду в дельті Волги. Нижні шари пам'ятника датують VIII–IX ст. Планіграфія городища збігається з тим, що відомо про Ітиль з письмових джерел.

До числа проблем хозарської археології відносять більш тісну інтеграцію польових даних з письмовій історією.

ДЖЕРЕЛА:

Артамонов М. И. История хазар. — Л., 1962. 2-е Изд. СПб., 2001.; Голб Н. Прицак О. Хазарско-еврейские документы X в. — М.-Иерусалим, 2000.

ХОЛІЗМ

ХОЛІЗМ (лат. Holos — цілий, увесь) — «філософія цілісності» — напрям у сучасній західній європейській філософії, який розглядає цілісність світу як наслідок творчої еволюції, що спрямовується нематеріальним і непізнаваним «фактором цілісності».

Холізм ототожнюють і застосовують тривалий час як системний підхід, тобто на рівні концептуального методу, коли всі об'єкти розглядають як систему. На практиці це був прийом обходу протиріч і застосовувалося модельне спрощення для полегшеного викладу, опису, аналізу, моделювання, проектування, тощо. Саме тотожність концептуального визначення і є адекватність холізму з системним підходом, що збігається і в часі домінування світоглядності та публікацій.

Саме тому потреби поглибленого та точного відображення систем та несистем (локус, фрагмент, частка, сукупність, ресурс як континуальні об'єкти) даються при перекладі англомовної літератури як екологічність чи системність у повноті відображення.

У відчизняній літературі переважно застосовується науково вивірений та стверджений авторитетом В.І. Глушковим термін - системологія (філософ Новіков, 1968р.).

Поняття холізму було введено південно-африканським

військовим та державним діячем Яном Смутсом у книзі «Еволюція особистості» (1926). Холізм як вчення було засновано Джоном Скоттом Холдейном у книзі «Філософські основи біології» (1931).

ДЖЕРЕЛА:

В. Г. Кремень. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. — К.: Книга, 2005.; Холізм Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. — Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І. Франка, 2014. — 416с.

«ХОЛОДНА ГОРА»

«ХОЛОДНА ГОРА» — концентраційний табір, що в роки окупації Харкова (1941—1943 рр.) діяв на Холодній горі у приміщенні в'язниці. Одночасно в ньому перебували біля 20-ти тисяч в'язнів. За час існування табору від голоду та знущань загинуло більше десяти тисяч осіб.

Тіла розстріляних і померлих від голоду радянських військовополонених відвозили на колишнє Кузінське кладовище, що розташовувалося по вул. Кладовищенській (зараз — вул. Муранова), вздовж вул. Соціалістичної, де скидали у рви та закопували (рви копалися вручну самими військовополоненими).

У післявоєнний час сліди цього масового поховання було знищено — Холодногірський цвинтар і церква були остаточно ліквідовані.

На місці цвинтаря був розбитий парк відпочинку. При земельних роботах (закладка фундаменту багатоповерхових будинків) робітники наткнулися на скупчення кісток — одну з братських могил. Частину кісток було перепоховано на 8-му кладовищі, свідченням чому є пам'ятник, установлений на ньому. Наприкінці 1970-1980-х рр. парк був ліквідований і розпочато будівництво стадіону, недобудованого й дотепер.

При будівництві стадіону робітниками також неодноразово було віднайдено речі (чоботи), кістки. У результаті будівництва стадіону на території парку було насипано землю. Нині рівень поверхні на місці поховань на 1,5-2 метра вищий, ніж був за існування цвинтаря. Нині — територія цвинтаря та братських могил це пустир (колишній стадіон «Трудові резерви», тепер — стадіон УІПА), що добре проглядається з різних точок міста.

Проведені на початку 1990-х рр. за приватною ініціативою місцевими краєзнавцями пошукові роботи довели, що на місці концтабору існують поховання тисяч радянських солдатів —

військовополонених концтабору «Холодна гора».

Урочисте відкриття пам'ятного знака на місці колишнього концтабору 30 вересня 2004 р.

У радянські часи на закритій території Відділу державної служби охорони Ленінського району м. Харкова було встановлено пам'ятний знак (загального характеру, на честь всім загиблим в роки війни), що зовсім ніяк не вказував на історичні події, які пов'язані з концтабором.

30 вересня 2004 р. відбулося встановлення закладного каменя на території стадіону УІПА (по вул. Муранова 23-а) для подальшого будівництва на цьому місці меморіалу пам'яті загиблим радянським військовим.

«Пусть всех Вас, непрославленных нами в былом, ангел славы посмертной коснется крылом»

Є.О. Євтушенко. Епітафія, вибита на камені

Всі страхіття та жахи концтабору «Холодна гора» зобразив у своїй повісті «Циклон» О. Гончар.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ХОЛОДНОЯРСЬКА РЕСПУБЛІКА (1919–1922 рр.)

ХОЛОДНОЯРСЬКА РЕСПУБЛІКА (1919–1922) — самопроголошене державне утворення на землях Української Народної Республіки (УНР), у Чигиринському повіті Київської губернії (нині Чигиринському районі Черкаської області), у районі лісового урочища Холодний Яр, зі столицею у селі Мельники.

У часи Радянського Союзу історія цього утворення і його діячів замовчувалась або подавалась викривлено, через те, що, на думку багатьох дослідників, могла викликати ріст небажаних з точки зору представників влади настроїв у суспільстві.

У 1918 — 1922 рр. православний Мотронинський монастир став осередком українського повстанського руху проти загарбників (німецьких окупантів та російських «білих» і «червоних» інтервентів), який очолювали брати Чучупаки.

У зв'язку з революцією, жителями села Мельники, на прохання ігумені, щоб вберегти Монастир від пограбування, було створено загін

самооборони Мотронинського монастиря під керівництвом Олекси Чучупака. До складу загону входило 22 особи.

**Троїцька церква Мотронинського монастиря —
осередок повстанського руху**

Пізніше, у 1919 р., загін перетворився на полк, а Василя Чучупака було обрано командиром полка (до цього він був прапорщиком Російської Імператорської армії, а ще раніше — сільським вчителем). Його брат Петро Чучупак став начальником штабу полку. Під час окупації України денікінцями полк брав участь у їхньому вигнанні із Черкас. Полк увесь час поповнювався, його чисельність досягала 2000 осіб.

Згодом утворилася Холодноярська республіка, територія якої охоплювала понад 25 навколишніх сіл та мала близько 15-тисячну селянську повстанську армію, бійці якої називали себе козаками, а своїх командирів — отаманами (на згадку про військову традицію козаччини).

У листопаді 1919 р. до Холодного Яру прибув отаман Катеринославщини і Херсонщини Андрій Гулий-Гуленко. Тоді Головним Отаманом Холодного Яру був Василь Чучупак. Йому підпорядковувалися отамани Герасим Нестеренко-Орел, Трифон Гладченко, Михайло Мелашко, Сірко, Око, Чорний Ворон (Чорногузько), Мефодій Голик-Залізник, Семен Вовк, Калюжний, Д. Канатенко, 1-й і 2-й Олександрійські полки.

У березні 1920 р. Степова Дивізія армії УНР визволила Херсон від більшовиків та повела вдалий наступ на захід (через Білозерку) по

лінії Кам'янка-Єградівка-Ружичів-Чигирин. Зупинилась дивізія в урочищі Холодний Яр, де з'єдналась з Холодноярськими збройними силами.

Василь Чучупак — головний отаман Холодного Яру

Після загибелі Василя Чучупака Холодноярську республіку очолив його заступник Іван Деркач, член Холодноярського повстанкомуну. Він керував збройними силами регіону Холодний Яр під час антирадянського повстання весни — осені 1920 р.

**Козаки Холодного Яру з села Мельники
з медалями Російської імперії на грудях**

24 вересня 1920 р. у Медведівці, де колись почалася Коліївщина, відбулася нарада холодноярських отаманів, у ній узяли участь командири Степової Дивізії, отамани інших регіонів. На цій нараді Костю Блакитного було обрано Головним отаманом усіх повстанських загонів Холодного Яру і околиць.

У жовтні 1920 р. Кость Блакитний склав повноваження Головного отамана Холодного Яру та вирушив у Катеринославську губернію на чолі Степової дивізії.

Вплив Холодного Яру не обмежувалися лише Черкащиною. Владу Холодноярської республіки визнавали й прибережні села (вгору по Дніпру до Черкас: Рацеве, Тінки, Боровиця, Топилівка, Сагунівка, Худяки, Бужин, Леськи та інші), чигиринські села, що розкинулися на берегах Тясмина (Погорільці, Чорнявка, Трушівці, Худоліївка та інші). Підтримували тісні зв'язки з Холодним Яром й вереміївські отамани Панас Келеберда та Іван Савченко-Нагірний (Золотоніський повіт Полтавської губернії, тепер Чорнобаївський район Черкаської області), отаман із с. Балаклії, що за м. Смілою у бік Києва, Іван Полтавець-Остриця, смілянський отаман Яків Водяний, Голова Уманського повстанкому Петро Дерещук (відповідно і села Уманського повіту), отаман Петро Кучма з с. Аджамки, що неподалік м. Єлисаветграда (нині Кіровоград), Єлисаветградський повстанком на чолі з Тихоном Березняком, а отже і села Єлисаветградського повіту, значна частина Олександрійського і Звенигородського повітів, мліївський ватажок Трохим Голий-Бабенко, отамани з Криворіжжя Єлісей Лютий-Черевик, та багато інших.

Останнім з Головних отаманів Холодного Яру, обраним на загальному представницькому з'їзді всіх отаманів республіки був отаман Герасим Нестеренко-Орел. Одним з етапів спецоперації ЧК із ліквідації Холодноярської республіки стала так звана «амністія», яку обіцяли тим повстанцям, котрі здадуться добровільно.

Перехід відбувся в с. Жаботин 4-го (в інших документах 7-го) серпня 1921 р. На «амністію» піддалися: голова Холодноярського окружного штабу Іван Петренко, отамани Деркач, Василенко, Олекса Чучупак, С. Чучупак, Товкаченко (Товкач), Темний, Литвиненко, Пинченко і ще більш 20 отаманів і 76 осіб охорони, зокрема Пономаренко, Віслоух, Бих і Литвиненко. Після цього «амністовані» звернулися з листом до отаманів Хмари, Загороднього, Залізняка та інших із закликом до припинення боротьби та переходу на бік української Радянської влади.

Російські більшовики з самого початку планували ліквідацію

амністованих отаманів, але не наважувались це зробити аж до листопаду, коли вже заходились ліквідовувати не лише отаманів, а й увесь повстанський, «підозрілий» і співчуваючий елемент у районі Холодного Яру. Дуже скоро, репресії проти населення стали основним засобом боротьби з повстанством. Сім'ї повстанців і куркульських елементів, що допомагали повстанцям, виселяли. У них конфісковували майно, інвентар і запаси продовольства. Всіх працездатних направляли у трудові частини, непрацездатних розміщували у містах і селищах.

Холодноряська Республіка проіснувала до 1922 р., коли більшовики обманом заманили холодноряських отаманів у засідку. Проте, навіть у полоні, у стінах Київської в'язниці, ватажки повстанців перебили охорону, захопили зброю і спробували звільнитись. Під час нерівного бою, всі вони загинули смертю героїв.

Отамани Холодного Яру та Чорного Лісу мали сильний авторитет та значну підтримку у місцевого населення. У зв'язку з неможливістю перемогти бунтівних отаманів, у ЧК розробили спеціальну операцію з нейтралізації та захоплення холодноряських отаманів.

Вона відбувалася в три етапи: 1) Вихід на одного з отаманів «Холодного Яру», який мав вплив на інших, та переконання їх в існуванні, вигаданою в надрах ЧК, «Чорноморської повстанської групи»; 2) Користуючись досягнутим, нейтралізувати дії повстанців і, посиляючись на наказ Петлюри, змусити повстанців тимчасово відмовитися від активних дій; 3) Заманити отаманів у пастку й захопити основні командні кадри холодноряської повстанської групи військ.

Безпосереднім керівником операції був Ю. Євдокимов, який після успішно проведеної операції проти рейду Юрія Тютюнника став начальником особливого відділу губернського ВЧК. Наприкінці березня 1922 р. розробку операції повністю завершили. Ідея була проста: під виглядом об'єднання повстанців створювалася «Чорноморська повстанська група» з командуванням і штабом для координації дій усіх повстанських загонів району. Чекисти перехопили полковника Петра Трохименка й сотника Юхима Терещенка, котрі йшли до Холодного Яру з Польщі. Трофименко був членом Військового комітету Центральної Ради. У 1918 р. — військовим комендантом Єлисаветграда. Під час повстання проти гетьмана Скоропадського він очолював повстанський загін, а потім працював у штабі армії УНР. Його ім'я користувалось авторитетом в українців. Його і було вирішено зробити командувачем «Чорноморської повстанської групи» під

псевдонімом генштабу «полковник Гамалія».

Начальником штабу групи чекісти призначили Юхима Терещенка, псевдонім — «сотник Завірюха». Слід відзначити, що в штабі Тютюнника було кілька українських офіцерів, котрі працювали на ЧК, зокрема Заярний, Снегірьов, а можливо, і начальник особистої контррозвідки Петлюри полковник Чеботарьов. Можливо, Трофименка та Терещенка завербували не у квітні 1921 р., а набагато раніше. Реалізацію третього етапу операції чекісти розпочали в середині серпня 1922 р. Було повідомлено, що «Командувач» видав № 7 від 28 серпня, яким призначив:

Ларіона Завгороднього — командиром 1-ї кінної Холодноярської дивізії, Мефодія Голик-Залізняка — командиром 1-го кінного полку Холодноярської дивізії та начальником дивізіону бронепоездів, Черноусова Івана («Чорний Ворон») — командиром 2-го полку Холодноярської дивізії, Дениса Гупала — командиром 3-го полку Холодноярської дивізії, отамана Вороного — командир 4-го полку Холодноярської дивізії.

На 30 вересня 1922 р. було призначено «з'їзд для вирішення плану руху та інших справ» у м. Звенигородці. 26 вересня 1922 р. Денис Гупало, Мефодій Голик-Залізник, Олексій Добровольський, Василь Ткаченко прибули до отамана Ларіона Завгороднього. Чекіст «сотник Завірюха» обіцяв отаманам зустріч з генерал-хорунжим Андрієм Гулий-Гуленком, командуючим Південною повстанською групою військ, та полковником Гамалією. На той час Андрій Гулий-Гуленко вже був заарештований.

У Звенигородці всіх отаманів заарештували без жодного пострілу. За подібним планом операції ЧК проводили по всій Україні.

На початку 1923 р. у Лук'янівській в'язниці у Києві, утримували 42 повстанських командирів та отаманів.

Чекіст-«сотник Завірюха» з фальшивим повстанським загоном продовжив «діяти», збираючи туди повстанців, котрі залишилися після арешту їхніх командирів. Упродовж 1922—1923 рр. чекісти здійснили остаточну зачистку території Чорного лісу та Холодного Яру. 2 лютого 1923 р. Ларіона Завгороднього, Дениса Гупала, Мефодія Голика-Залізняка, Трохима Компанійця, Василя Ткаченка, Костянтина Здобудь-Волю, Івана Ляшенка, Григорія Яковенка, Юрія Дробатковського засудили до розстрілу, Леонід Мушкет одержав десять років позбавлення волі. Холодноярських отаманів, козаків та декілька січових стрільців утримували разом, у камері № 1 Лук'янівської в'язниці.

9 лютого вони (всього 38 діячів національного визвольного руху) підняли повстання у в'язниці. Хто не загинув під час повстання, був розстріляний катами ГПУ.

Прапор холодноярських повстанців-майорів під час Євромайдану у Києві

У 2003 р. у центрі села Мельники було відкрито пам'ятний знак «Героям Холодного Яру». 9 жовтня 2010 р. у тому ж селі Мельники відкрито пам'ятник Юрію Горлісу-Горському, який був одним із борців за незалежність Холодноярської Республіки, а також автором історичного роману Холодний Яр. У тому ж таки селі Мельники є Вулиця Братів Чучупаків — названа на честь головних отаманів Холодноярської Республіки. 1 червня 2013 р. вулиця Котовського у Луцьку була перейменована на Вулиця Холодноярська.

На початку 2016 р. провулок Тельмана у Черкасах був перейменований на честь головних отаманів Холодноярської Республіки і тепер має назву Вулиця Братів Чучупаків.

На честь героїчних подій Холодноярської Республіки також названий Історичний клуб «Холодний Яр». 20 травня 2016 р. у Полтаві Комсомольський майдан було перейменовано на Холодноярський майдан. На початку 2016 р. у м. Кіровограді вулицю Московську було перейменовано на вулицю Холодноярську.

Про боротьбу козаків Холодноярської Республіки з більшовиками один із учасників подій Юрій Горліс-Горський написав книгу спогадів — документальний роман «Холодний Яр». В українській радянській літературі ці події були описані у романі «Холодний яр» М. Ф. Негоди. Дослідник Роман Коваль відобразив її в багатьох своїх

розвідках. Деякі з подій боротьби повстанців проти більшовицької влади на теренах Холодного Яру та в його околицях художньо описані у романі Василя Шкляра «Чорний Ворон».

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ХОНЕККЕР ЕРІХ (25 СЕРПНЯ 1912 - 29 ТРАВНЯ 1994 РР.)

Німецький державний і політичний діяч лівого спрямування. Протягом 18 років займав найвищі державні та партійні посади Німецької Демократичної Республіки. З 3 травня 1971 - 18 жовтня 1989 рр. був першим (згодом генеральним) секретарем Центрального комітету СЄПН. Двічі Герой НДР (1982, 1987), Герой Праці НДР (1962), Герой Радянського Союзу (1982).

До Другої світової війни Еріх Хонеккер був відповідальним працівником Комуністичної партії Німеччини і при націонал-соціалістів був засуджений судом до десяти років тюремного ув'язнення. Хонеккер заснував молодіжну організацію Союз вільної німецької молоді і у 1946-1955 рр. був його головою. На посаді секретаря з безпеки ЦК СЄПН був одним з організаторів будівництва Берлінської стіни і ніс відповідальність за застосування вогнепальної зброї стосовно осіб, які намагалися нелегально перетнути внутрінімецьких кордон. Протягом тривалого часу обіймав посади генерального

секретаря ЦК СЄПН, голови Державної ради НДР і голови Національної ради оборони НДР. До великих успіхів Еріха Хонеккера відноситься міжнародне визнання НДР і вступ країни в ООН у 1973 р.

У кінці 1980-х рр. як економічна ситуація і відносини з Радянським Союзом, так і внутрішньополітичне становище НДР істотно погіршилися. Хонеккер виступав з опозицією по відношенню до проведеної Михайлом Горбачовим перебудови в СРСР і інших країнах Варшавського договору. У вересні 1987 р. Хонеккер отримав відповідне визнання під час державного візиту до Федеративної Республіки Німеччини і на прийомі у федерального канцлера Гельмута Коля в Бонні. 18 жовтня 1989 р. важкохворий Хонеккер під тиском Політбюро ЦК СЄПН був змушений подати у відставку. У 1992 р. у Берліні Еріх Хонеккер постав перед судом у справі про порушення прав людини в НДР, процес був припинений у зв'язку з хворобою обвинуваченого. Хонеккер негайно виїхав до родини в Чилі, де помер у травні 1994 р.

Вільгельм Хонеккер (1881-1969 рр.), батько Еріха, був шахтарем і у 1905 р. одружився на Кароліні Катаріні Вайденоф (1883-1963 рр.). У сім'ї народилося шестеро дітей: Катаріна (Кеті, 1906-1925 рр.), Вільгельм (Віллі, 1907-1944 рр., загинув у Чопленах, Молдавія), Фріда (1909-1974 рр.), Еріх, Гертруда (1917-2010 рр, у заміжжі Гопштедтер) і Карл-Роберт (1923-1947 рр.).

Еріх Хонеккер народився у Саарську Нойнкірхене на вулиці Макс-Браун-штрассе, незабаром сім'я Хонеккером переїхала в Вібельскірхен, нині район Нойнкірхен, у будинок за адресою Кухенбергштрассе, 88.

У десятирічному віці влітку 1922 р. Еріх Хонеккер вступив у дитячу комуністичну групу у Вібельскірхене, у 14 років став членом Комуністичного союзу молоді Німеччини. У 1930 р. у 17 років Хонеккер вступив у Комуністичну партію Німеччини. У 1928 р. Еріх Хонеккер був обраний керівником місцевого осередку комсомольської організації і вважався хорошим доповідачем.

Після закінчення школи Еріха Хонеккеру не вдалося відразу знайти, де вчитися далі, і він протягом двох років працював в селянському господарстві в Померанії. У 1928 р. повернувся у Вібельскірхен і став вчитися у дядька на покрівельника, але перервав навчання, коли у 1930 р. за комсомольською путівкою був направлений у СРСР на навчання у Міжнародній ленінській школі у Москві. Брав участь у будівництві Магнітогорського металургійного комбінату у складі інтернаціональних робочих бригад.

З 1930 р. Хонеккер перебуває у КПН. Його політичним наставником став Отто Нібергаль, пізніше обирався депутатом у бундестаг від КПН. Повернувшись з Москви, Хонеккер був обраний керівником окружної комсомольської організації у Саарі. Після приходу до влади націонал-соціалістів Комуністична партія Німеччини перебувала на нелегальному становищі, але Саар перебував під мандатом Ліги Націй і не входив до складу Німецької імперії. Хонеккер деякий час перебував під арештом у Німеччині і був відпущений на свободу. У 1934 р. він повернувся у Саар і працював разом з Йоганнесом Гофманом у кампанії проти входження Саара до складу Німеччини. У 1934-1935 рр. Хонеккер брав участь в антифашистській діяльності і знаходився у тісному взаємозв'язку з тоді членом КПН, а згодом СДПН Гербертом Венери. За результатами плебісциту, проведеного 13 січня 1935 р., Саар приєднався до Німеччини, і молодий партійний працівник втік до Франції.

Під ім'ям Мартен Тяден 28 серпня 1935 р. Еріх Хонеккер нелегально прибув до Берліна з друкарським верстатом в багажі і знову включився в антифашистську боротьбу. У грудні 1935 р. Хонеккер був заарештований гестапо і спрямований на попередній висновок до берлінської в'язниці Моабіт. У червні 1937 р. Хонеккер був засуджений до десяти років тюремного ув'язнення і відбував покарання в Бранденбурзькій в'язниці. Навесні 1945 р. за хорошу поведінку Хонеккер був відправлений на будівельні роботи у берлінську жіночу в'язницю на вулиці Барнімштрассе. 6 березня 1945 р. під час авіанальоту Хонеккеру вдалося втекти і сховатися у квартирі однієї з тюремних наглядачок. Через кілька днів по її порадою Хонеккер повернувся до в'язниці. Наглядачці і начальнику будівельної команди вдалося приховати факт втечі перед гестапо, і Хонеккера повернули у Бранденбург. 27 квітня після звільнення в'язниці Червоною армією Хонеккер попрямував до Берліна. Втеча Хонеккера, не узгоджена з товаришами у в'язниці, його зникнення у Берліні, повернення і його відсутність у згуртованих лавах звільнених комуністів, які вирушили відразу на Берлін, як і зв'язок з тюремної наглядачкою привели в майбутньому до складнощів у відносинах Хонеккера з товаришами по партії і по в'язниці. У своїх спогадах та інтерв'ю Хонеккер викладав іншу версію подій, що відбулися, відповідно до якої він був звільнений радянськими солдатами у квітні 1945 р.

Після закінчення війни Хонеккер був призначений секретарем у справах молоді у КПН і головою Центрального антифашистського

молодіжного комітету. У травні 1945 р. Ганс Мале, який прибув з СРСР у складі першої групи Ульбріхта, випадково «відкрив» Хонеккера і підключив його до роботи групи. Вальдемар Шмідт познайомив Хонеккера з Вальтером Ульбріхтом. До початку літа рішення щодо подальшої роботи Хонеккера не було прийнято, оскільки на нього було накладено суворе стягнення по партійній лінії. Обговорювалося і його втечу з в'язниці на початку 1945 р. У 1946 р. Хонеккер виступив одним із засновників Союзу вільної німецької молоді, був обраний його головою і займав цю посаду до 1955 р. Після об'єднання СДПН і КПН Хонеккер був членом СЕПН з квітня 1946 р.

У жовтні 1949 р. був утворена Німецька Демократична Республіка, і політична кар'єра Еріха Хонеккера різко пішла вгору. Як голова ССНМ, він з 1950 р. організував три фестивалі молоді у Німеччині у Берліні і через місяць після першого заходу було обрано кандидатом у члени Політбюро ЦК СЕПН. Хонеккер був затятим противником церковного руху серед молоді. Після подій 17 червня 1953 р. Хонеккер разом з Германом Матірних відкрито підтримував у внутрішньопартійній дискусії сторону Вальтера Ульбріхта, у той час як більшість членів Політбюро з Рудольфом Гернштадтом на чолі намагалися домогтися його відставки. 27 травня 1955 р. Еріх Хонеккер передав свої повноваження лідера ССНМ Карлу Намокелю. У 1955-1957 рр. Еріх Хонеккер знаходився на навчанні у Вищій партійній школі при ЦК КПРС у Москві, був присутній на XX з'їзді КПРС і чув доповідь М. С. Хрущова, що викривав культ особи Й. В. Сталіна. Після повернення у НДР Еріх Хонеккер у 1958 р. був прийнятий у члени Політбюро ЦК СЕПН і відповідав за питання безпеки. У 1960 р. Хонеккер увійшов до складу Національної ради оборони. Як секретар з безпеки ЦК СЕПН, Хонеккер став одним з основних організаторів будівництва Берлінської стіни у серпня 1961 р.

Якщо Вальтер Ульбріхт вважав пріоритетним економічну політику у новій економічній системі планування і керівництва, то Еріх Хонеккер проголосив головним завданням «єдність економічної та соціальної політики». Заручившись підтримкою радянського керівництва на чолі з Л. І. Брежнєвим, Хонеккер змусив Ульбріхта вийти у відставку і 3 травня 1971 р. став його наступником на посту першого секретаря (з 1976 р. - генерального секретаря) ЦК СЕПН. У зміні влади велику роль зіграли економічні проблеми і невдоволення працівників виробничих підприємств.

У 1971 р. Хонеккер змінив Ульбріхта також на посту голови Національної ради оборони, а 29 жовтня 1976 р. Народна палата НДР

обрала Хонеккера головою Державної ради НДР. Віллі Штоф, який займав цю посаду з 1973 р., повернувся до своєї колишньої посади голови Ради Міністрів НДР. Еріх Хонеккер тим самим виявився на вершині влади в НДР. З цього моменту Хонеккер разом з секретарем ЦК з економічних питань Гюнтером Миттаг і міністром державної безпеки Еріхом Мільке приймав всі ключові рішення. До 1989 р. «мала стратегічна кліка» в складі цих трьох осіб стояла на вершині владного класу в НДР, яка монополізувала владу еліти з 520 поступово старіючих державних і партійних чиновників. За оцінкою історика Мартіна Заброва, Хонеккер, Миттаг і Мільке знайшли «повноту влади, як жоден інший правитель у новітній історії Німеччини, включаючи Людендорфа і Гітлера», у зв'язку з чим закинь іменує його «диктатором». Хонеккер завжди оперативно відповідав на звернення громадян, тому забрати за аналогією з освіченим абсолютизмом називає його «верховним благодійником своєї держави».

Найближчим соратником Хонеккера був секретар ЦК СЄПН з агітації та пропаганди Йоахім Герман. З ним Хонеккер проводив щоденні наради з питань роботи партії із засобами масової інформації, на яких визначалися макет випуску Neues Deutschland і послідовність повідомлень в новинній телепрограмі Aktuelle Kamera. На погані новини про стан економіки Хонеккер, наприклад, відреагував в 1978 р. закриттям Інституту досліджень громадської думки. Велике значення Хонеккер також надавав сфері діяльності органів державної безпеки і щотижня після засідання Політбюро ЦК СЄПН радився з Еріхом Мільке.

Під час перебування Хонеккера при владі був укладений Основоположний договір з ФРН, НДР прийняла участь в роботі Наради з безпеки і співробітництва в Європі та стала повноправним членом ООН. Ці дипломатичні успіхи вважаються найбільшими зовнішньополітичними досягненнями Хонеккера.

Під час візиту до Японії у травні 1981 р. Університет Ніхон присвоїв Хонеккеру звання почесного доктора. 31 грудня 1982 р. пічник Пауль Еслінг спробував протаранити кортеж автомобілів Хонеккера, що було представлено в західних ЗМІ як замах на вбивство. У 1985 р. Міжнародний олімпійський комітет нагородив Еріха Хонеккера Олімпійським орденом в золоті.

У внутрішньополітичному становищі спочатку намітилися тенденції до лібералізації, перш за все, у галузі культури і мистецтва, які в меншій мірі були обумовлені кадровими змінами у керівництві, а скоріше пояснювалися пропагандистськими цілями у рамках підготовки до проведення у НДР X Всесвітнього фестивалю молоді і

студентів. Через деякий час був позбавлений громадянства критик режиму Вольф Бірман, а міністерство держбезпеки НДР пригнічувало внутрішньополітичні хвилювання. Хонеккер зробив ставку на обладнання внутригерманської кордону автоматичними пружинними рушницями і нещадне застосування вогнепальної зброї при спробах несанкціонованого переходу кордону. У 1974 р. Хонеккер заявив з цього приводу, що «товаришів, успішно застосували вогнепальну зброю, слід заохочувати». В економіці Хонеккер слідував курсом на державну власність і централізацію. Складна економічна ситуація змушувала для підтримки життєвих стандартів брати в ФРН мільярдні кредити.

Незважаючи на економічні проблеми у 1980-і рр. міжнародні позиції Хонеккера зміцнювалися, про що свідчив прийом у федерального канцлера Гельмута Коля у Бонні під час державного візиту Хонеккера до Федеративної Республіки Німеччини 7 вересня 1987 р. Під час своєї поїздки по ФРН Еріх Хонеккер побував у Дюссельдорфі, Вупперталі, Ессені, Трірі, Баварії, а 10 вересня відвідав рідне місто у Саарі, де виголосив емоційну промову про те, що настане день, коли кордони перестануть розділяти людей у Німеччині. Ця поїздка планувалася з 1983 р., але постійно блокувалася радянським керівництвом, що не жило довіри до особливих відносин між двома німецькими державами. У 1988 р. Хонеккер побував з державним візитом у Парижі. Його заповітною мрією, якою так і не судилося здійснитися, був офіційний візит у США. У зв'язку з цим в останні роки існування НДР Хонеккер прагнув поліпшити відносини зі Світовим сіоністським конгресом, який міг би йому допомогти відкрити двері у США.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 25 серпня 1982 р. за особистий внесок у справу боротьби з фашизмом у роки Другої світової війни і в зв'язку з 70-річчям від дня народження Хонеккеру Еріха було присвоєно звання Героя Радянського Союзу з врученням ордена Леніна і медалі «Золота Зірка». У 1983 р. під Берліном був побудований бункер «Харнекоп», що призначався для укриття керівництва НДР і радянських військових радників у разі ядерної загрози. Велика частина конструктивних вузлів була попередньо апробована на Семіпалатинському полігоні. До 1985 р. у тюрмах НДР містилося близько 50 тисяч осіб, заарештованих за спробу втечі у ФРН.

На зустрічі керівництва Організації Варшавського договору у Бухаресті 7-8 липня 1989 р. у рамках Політико-консультаційного комітету країн Ради економічної взаємодопомоги СРСР офіційно

відмовився від доктрини Брежньєва про обмежений суверенітет країн-учасниць і проголосив свободу вибору. Як вказувалося в підсумковому документі, взаємини між країнами надалі розвиватимуться на основі рівності, незалежності та права кожної окремо взятої країни самостійно виробляти свій політичний курс, стратегію і тактику без будь-якого втручання ззовні. Гарантії Радянського Союзу щодо існування країн Варшавського договору тим самим було поставлено під сумнів. Хонеккер був змушений перервати свою участь в нараді, увечері 7 липня 1989 р. його з жовчними коліками поклали у румунську урядову клініку, пізніше він вилетів до Берліна. Після попередньої стабілізації стану здоров'я 16 і 18 серпня 1989 р. Хонеккеру були проведені операції з видалення запалитися жовчного міхура і на прободая частини товстого кишечника. За даними уролога Петера АЛБТХАУС, у ході операції було виявлено, але з огляду на поганий стан пацієнта не було видалено імовірно ракове утворення у правій нирці, про що Хонеккеру не було повідомлено. За іншими даними, пухлину просто переглянули. У наступні часи до вересня 1989 р. Хонеккер не виконував свої посадові обов'язки, його заміняло Політбюро, інформація до Хонеккеру надходила майже виключно через Гюнтера Миттаг і Йоахіма Германа. У серпні 1989 р. Хонеккер з'явився лише на кількох запланованих зустрічах.

Проте, хвиля протестних демонстрацій у містах НДР наростала, а кількість «утікачів з Республіки» через посольства НДР в Чехословаччині та Угорщині і кордони «братніх соціалістичних країн» постійно збільшувалася і становила кілька десятків тисяч чоловік в місяць. 19 серпня 1989 р. уряд УНР відкрив пропускний пункт на кордоні з Австрією поблизу Шопрон, а з 11 вересня 1989 р. відкрило кордон з Австрією на всій її протяжності. Десятки тисяч громадян НДР виїхали у ФРН через Австрію. ЧССР заявила, що не у змозі впоратися з потоком біженців з НДР. З жовтня 1989 р. НДР фактично закрила кордони зі своїми східними сусідами, скасувавши безвізовий режим перетину державного кордону з ЧССР, а на наступний день ця міра була застосована відносно транзитного сполучення через Болгарію і Румунію. НДР виявилася ізольованою залізною завісою не тільки від країн Заходу, а й від більшості країн Східного блоку. Як наслідок, громадяни НДР вийшли на акції протесту і погрожували страйками у прикордонних районах з ЧССР.

Напруженість у відносинах між Еріхом Хонеккером і генеральним секретарем ЦК КПРС і президентом СРСР М. С. Горбачовим тривала вже протягом декількох років. Хонеккер вважав

горбачовську перебудову і співробітництво СРСР із Заходом помилкою, а себе - обманутим. Він намагався запобігти публікації та розповсюдження офіційної інформації, яка надходила з СРСР, особливо, щодо перебудови. 6-7 жовтня 1989 р. в НДР відбулися святкові заходи з нагоди 40-ї річниці утворення НДР, де був присутній М. С. Горбачов, якого у НДР вітали вигуками «Горбі, Горбі, допоможи нам!». У конфіденційній бесіді, що відбулася між двома генеральними секретарями, Хонеккер розповідав про успіхи своєї країни, але Горбачов знав, що в дійсності НДР загрожувало банкрутство.

За підсумками кризового засідання Політбюро ЦК СЄПН, що відбувся 10-11 жовтня 1989 р., Хонеккеру було доручено до кінця тижня скласти доповідь про поточний стан справ, запланований державний візит у Данію був скасований, всупереч опору Хонеккера Егону Кренц вдалося наполягти на публікації офіційного повідомлення. З ініціативи Кренца у наступні дні проходили зустрічі, на яких зондувалася грунт для відставки Хонеккера. Кренц заручився підтримкою армії і МГБ ГДР і організував зустріч між Горбачовим і членом Політбюро Гаррі Тішем, який у ході свого візиту у Москву напередодні засідання Політбюро ЦК СЄПН поінформував президента СРСР про підготовку усунення Хонеккера. Горбачов побажав йому удачі, що стало потрібним сигналом для Кренца і людей у його оточенні. Головний ідеолог СЄПН Курт Хагер також вилетів до Москви і 12 жовтня 1989 р. обговорював з Горбачовим умови відставки Хонеккера.

Засідання Політбюро ЦК СЄПН, заплановане на кінець листопада 1989 р., було перенесено на кінець тижня, до порядку денного був включений пункт про склад Політбюро. Увечері 16 жовтня Кренц та Мільке по телефону намагалися домогтися підтримки з питання усунення Хонеккера у інших членів Політбюро. На початку засідання Політбюро 17 жовтня 1989 р. Хонеккер за встановленим порядком запитав про наявність пропозицій щодо порядку денного. Віллі Штоф запропонував першим пунктом порядку денного питання про звільнення товариша Хонеккера від повноважень генерального секретаря і обрання генеральним секретарем Егона Кренца. Після секундного замішання Хонеккер відкрив дебати. Всі присутні на засіданні по черзі висловилися, але ніхто не заступився за Хонеккера. Гюнтер Шабовскі навіть запропонував зняти Хонеккера з постів голови у Державній раді і Національній раді оборони. Від Хонеккера відвернувся навіть його друг юності Гюнтер Миттаг. Альфред Нойман запропонував також звільнити з посад Миттаг і Йоахіма Германа. Еріх

Мільке звинуватив Хонеккера у всіх бідах, які звалилися на НДР, і погрожував йому компроментуючою інформацією у разі, якщо Хонеккер не погодиться піти у відставку.

Одностайне рішення Політбюро було прийнято через три години. За встановленим порядком Хонеккер проголосував за свою власну відставку. ЦК СЄПН було запропоновано звільнити з посад Хонеккера, Миттаг і Германа. На наступному засіданні ЦК СЄПН було присутнє 106 членів і кандидатів у ЦК СЄПН, серед 16 відсутніх була і Маргот Хонеккер. ЦК СЄПН виконав рекомендацію Політбюро. Єдиний голос проти подала колишній ректор Вищої партійної школи імені Карла Маркса 81-річна Ханна Вольф. В офіційній заяві йшлося про те, що ЦК СЄПН виконав прохання Еріха Хонеккера про звільнення його з посади генерального секретаря, голови Державної ради НДР і голови Національної ради оборони НДР за станом здоров'я. Егон Кренц був одноголосно обраний новим генеральним секретарем. 20 жовтня 1989 р. у відставку з усіх посад пішла Маргот Хонеккер.

У середині листопада 1989 р. у Народній палаті НДР був сформований комітет з розслідування випадків корупції і зловживання посадовими повноваженнями. Голова комітету виступив 1 грудня 1989 р. з доповіддю, в якій звинуватив колишнє керівництво СЄПН у серйозних зловживаннях владою в особистих цілях. З 1978 р. Еріх Хонеккер отримував щорічно 20 тис. марок через Архітектурну академію НДР. Прокуратура НДР почала слідчі дії проти 30 колишніх керівників СЄПН вищої ланки, з яких десять були членами Політбюро ЦК СЄПН. Більшість підозрюваних було ув'язнено, 3 грудня 1989 р. були арештовані сусіди Хонеккера по Вандліц Гюнтер Миттаг і Гаррі Тиш, яким ставилося у провину особисте збагачення і розкрадання народного майна. У той же день Еріха Хонеккера виключили зі складу ЦК СЄПН. У 1992 р. він вступив у нову Комуністичну партію Німеччини, в якій перебував до своєї смерті.

5 грудня 1989 р. почалися слідчі дії щодо Хонеккера, який підозрювався в зловживаннях політичною та економічною владою в інтересах особистого збагачення і збагачення інших осіб на посаді голови Державної ради НДР і Національної ради оборони НДР і генерального секретаря ЦК СЄПН. Слідство було доручено Відомству з національної безпеки НДР, наступнику Міністерства державної безпеки НДР, яке розробило план заходів в слідчому процесі проти Еріха Хонеккера. Потім справу Хонеккера вів відділ з економічних злочинів генеральної прокуратури НДР. Під час обшуку у будинку Хонеккера у нього була конфіскована цінна колекція службового і

мисливської зброї, його особистий банківський рахунок на 218 тис. марок НДР був заблокований. Хонеккер призначив своїми представниками Вольфганга Фогеля і Фрідріха Вольффа. Народна палата НДР прийняла рішення про переобладнання лісового селища у Вандліц, де проживало керівництво НДР, у санаторій. Про термінове виселення з будинку у Вандліц Хонеккера було повідомлено 22 грудня 1989 р., і вже 3 січня 1990 р. ці фірми покинули свій будинок.

Після нового обстеження лікарською комісією 6 січня 1990 р. Хонеккер дізнався з повідомлення у новинній програмі телебачення НДР про те, що у нього рак нирки, у зв'язку з чим він не може бути поміщений під арешт. 10 січня 1990 р. у клініці Шаріте доктор Альхаус провів Хонеккеру операцію з видалення ракової пухлини у нирці. 29 січня 1990 р. Хонеккер був знову заарештований і поміщений у слідчий ізолятор у берлінському Руммельсбурге, але вже 30 січня було знову відпущений на свободу за рішенням міського суду. У Хонеккера у цей час не було житла.

Адвокат Фогель за дорученням Хонеккера звернувся за допомогою в Євангельську церкву Берліна-Бранденбурга. Пастор Уве Хольмер, який керував монастирським лікувальним закладом у Лобетале, запропонував подружжю Хонеккером кров у своєму пасторському будинку, і у той же день Альтхаус відвіз Хонеккером туди. Вже на наступний день допомога, надана Хонеккером церквою, зазнала критики, які виступали на демонстраціях, що відбулися з цього приводу, відзначали, що саме Хонеккером ущемляли у правах християн, котрі не вписувалися у рамки, встановлені режимом СЄПН. У березні 1990 р. Хонеккер виїхали в будинок відпочинку у Ліндове, але через політичні протестів були змушені повернутися в будинок Хольмер вже на наступний день. Пізніше Хонеккером перебралися в радянський військовий госпіталь у Беліце.

У ході наступного обстеження для визначення стану здоров'я Хонеккера з метою встановлення можливості його перебування у в'язниці лікарі виявили у Хонеккера злоякісну пухлину у печінці. 2 жовтня 1990 р., напередодні об'єднання Німеччини справу Хонеккера було передано Генеральною прокуратурою НДР в Генеральну прокуратуру ФРН. 30 листопада 1990 р. дільничний суд Тиргартена видав новий ордер на арешт Хонеккера, який підозрювався у видачі наказів про застосування вогнепальної зброї на внутригерманської кордоні у 1961 р. і підтвердження наказу у 1974 р. Проте, Хонеккер не був арештований, оскільки перебував під охороною у Білицькому радянському госпіталі. 13 березня 1991 р. подружжя Хонеккер

вилетіли на радянському військовому літаку с аеродрому Шперенберг у Москву, де він став «особистим гостем» президента М. С. Горбачова.

Відомство федерального канцлера було поінформовано радянськими дипломатами про майбутній виїзді Хонеккера у Москву. Офіційно Федеральний уряд обмежилося протестом, посилаючись на наявність ордера на арешт і відповідно на порушення Радянським Союзом суверенітету ФРН і норм міжнародного права. На цей момент часу Договір про остаточне врегулювання щодо Німеччини, закріплював повний суверенітет Німеччини, ще не був ратифікований Верховною Радою СРСР. Договір офіційно вступив в силу тільки 15 березня 1991 р., після того, як він разом з ратифікаційної грамотою було отримано міністром закордонних справ ФРН. З цього моменту тиск на Москву у справі Хонеккера посилювалося.

Погіршення відносин між Горбачовим і Хонеккером тривало вже протягом декількох років. СРСР, як і інші країни Східного блоку, перебували в процесі розпаду. Серпневий путч послабив позиції Горбачова. Президент РРФСР Б. М. Єльцин заборонив КПРС, генеральним секретарем якої був М. С. Горбачов. 25 грудня 1991 р. Горбачов пішов у відставку з поста президента СРСР. У грудні 1991 р. уряд РРФСР зажадало від Хонеккера покинути країну під загрозою екстрадиції. 11 грудня 1991 р. Хонеккер знайшли притулок у посольстві Чилі у Москві. За спогадами Маргот Хонеккер, притулок Хонеккером також були готові надати Північна Корея і Сирія, але вони більше вірили у захист з боку Чилі. Після військового путчу 1973 року НДР надала притулок багатьом чилійцям, у тому числі послу Клодоміро Алмейда, а дочка Хонеккером Соня була одружена з чилійцем. У Чилі у цей час при владі перебувала ліво-буржуазна коаліція, федеральний уряд ФРН заявило, що якщо Росія і Чилі хочуть претендувати на звання правових держав, то Хонеккер, відповідно до ордером на арешт, повинен бути виданий у ФРН.

У ході ультразвукового обстеження, проведеного Хонеккеру у лютому 1992 р., було виявлено осередкове ураження печінки з метастазами. Дані цього обстеження спростувала комп'ютерна томограма, проведена через три тижні, в зв'язку з чим поширилися чутки про сімулянтстві Хонеккера. Міністр юстиції Росії через три дні заявив для німецького телебачення, що Хонеккер буде виданий в Німеччину відразу після того, як покине посольство Чилі. 7 березня 1992 р. стало відомо про те, що уряд Чилі скоригував свою позицію у справі Хонеккера, посол Алмейда був викликаний для консультацій у Сантьяго, де були обурені його спробами маніпулювання інформацією

про смертельну хворобу Хонеккера для того, щоб домогтися для нього дозволу на в'їзд у Чилі. Алмейда був знятий з посади. 18 березня 1992 р. група лікарів з російського парламенту провела акцію протесту і заявила про фальсифікацію результатів обстеження Хонеккера в березні, але в очах громадськості хороше на його вік загальний стан Хонеккера свідчило проти його захворювання на рак. У червні 1992 р. президент Чилі Патрісіо Ейлвін запевнив федерального канцлера Гельмута Коля у тому, що Хонеккер покине посольство Чилі у Москві. Російська сторона також не бачила підстав для того, щоб ухилитися від свого рішення про повернення Хонеккера у Німеччину, прийнятого у грудні 1991 р. 29 липня 1992 р. Еріх Хонеккер вилетів до Берліна, де в аеропорту Тегель був заарештований і перепроваджений у в'язницю Моабит. Маргот Хонеккер прямим рейсом «Аерофлоту» вилетіла з Москви у Чилі, де її прийняла дочка Соня.

29 липня 1992 р. Хонеккер був поміщений в лікарню берлінської в'язниці Моабит. 12 травня 1992 р. проти нього було висунуто звинувачення в навмисному вбивстві в цілому 68 чоловік, скоєному у період з 1961 - 1989 рр. на посаді голови Державної ради НДР і Національної ради оборони НДР разом з декількома іншими обвинуваченими, зокрема, з Еріхом Мільке, Віллі штоф, Хайнцем Кесслером, Фріцем Штрелецем і Гансом Альбрехтом. Еріх Хонеккер як голова Національної ради оборони НДР особисто віддавав наказ про інженерно-технічному удосконаленні прикордонних споруд навколо Західного Берліна і загороджувальних споруд на кордоні з ФРН з метою запобігання їх переходу. 12 листопада 1992 р. Хонеккеру було пред'явлено звинувачення у зловживанні довірою і нанесенні збитку соціалістичної власності. Йшлося про елітне селище Вандліц.

На думку багатьох юристів результат очікуваного процесу залишався невизначеним з огляду на те, що залишалося неясним, за яким законодавством виносити вирок колишньому голові вже не існуючої НДР. У своїй заяві у суді 3 грудня 1992 р. Еріх Хонеккер визнав за собою політичну відповідальність за смерті біля Берлінської стіни і на внутрішньому німецькому кордоні, але не юридичну, а моральну провину. Відносно будівництва Берлінської стіни Хонеккер заявив про те, що в умовах посилення холодної війни керівництво СЄПН у 1961 р. прийшло до висновку про те, що іншої можливості запобігти початок Третьої світової війни, яка б принесла мільйони жертв, не було, і нагадав про одноголосну підтримку цього спільно прийнятого рішення посібниками всіх країн соціалістичного табору. Він також зазначив чисто політичні мотиви судового процесу і запропонував порівняти 49

жертв біля Берлінської стіни, вбивство яких йому ставилося, з числом жертв війни у В'єтнамі, яку вели США, або показниками самогубств у Західних країнах. НДР, на його думку, довела, що соціалізм можливий і може бути краще капіталізму. Критику за переслідування, яким громадяни НДР піддавалися з боку МГБ ГДР, Хонеккер порівняв з журналістськими сенсаціями і викриттями на Заході.

До цього часу Хонеккер вже був важко хворий. Комп'ютерна томографія, проведена 4 серпня 1992 р., підтвердила результати ультразвукового обстеження в Москві: у правій долі печінки йшов об'ємний процес розміром у п'ять сантиметрів, який імовірно був метастазами від ракової пухлини нирки, яка була видалена Хонеккеру у січні 1990 р. у клініці Шаріте. Адвокати Хонеккера подали клопотання про виділення і припинення розгляду справи Хонеккера і його звільнення з-під арешту. Хонеккер страждав від невиліковної хвороби, яка приведе його до смерті у результаті відмови печінки або метастазування інших органів. Хонеккеру залишалося жити не більше двох років, які за оцінками міг тривати судовий процес. Після кількох відхилених клопотань і звернення Хонеккера у Конституційний суд Німеччини про захист її гідності Суд землі Берлін припинив провадження щодо Еріха Хонеккера 13 січня 1993 р. Хонеккер був звільнений з ув'язнення, котрий тривав 169 днів, що викликало протести жертв режиму у НДР. Хонеккер відразу вилетів до сім'ї у Сантьяго. 29 травня 1994 р. Хонеккер помер у віці 81 року і був похований у Сантьяго.

Еріх Хонеккер був одружений тричі. Після свого звільнення у 1945 р. Хонеккер одружився на тюремній наглядачці Шарлотті Шануель, яка померла у 1947 р. У 1947-1953 рр. Хонеккер був одружений на активістці ССНМ Едіт Бауман, у них народилася дочка Еріка (рід. 1950 р. дочка Анке). Хонеккер розлучився з Едіт Бауман у 1953 р., після того, як у грудні 1952 р. у депутата Народної палати НДР Маргот Файст народилася їхня спільна дочка Соня. У тому ж році Маргот стала третьою дружиною Еріха Хонеккера. У шлюбі дочки Соні з Леонардо Яньєс Бетанкур у 1974 р. народився онук Еріха Хонеккера Роберто Яньєс Бетанкур.

Дружина Хонеккера Маргот, дочка Соня і Леонардо Яньєс Бетанкур, які розлучилися у 1993 р., онук Роберто у даний час проживають у чилійській столиці. Ще одна внучка Маріана померла у 1988 р. у дворічному віці.

Хонеккер був пристрасним мисливцем, він захопився полюванням ще в бутність головою ССНМ, коли Клемент Готвальд

подарував йому мисливську рушницю.

Нагороди: Двічі Герой НДР (1982, 1987); Герой Праці НДР (1962); п'ять орденів Карла Маркса (1969, 1972, 1977, 1982, 1985); Герой Радянського Союзу (1982); три ордени Леніна (СРСР, 1972, 1982, 1987); орден Жовтневої Революції (СРСР); орден «Перемога соціалізму» (Румунія, 1987); почесний громадянин міста Магнітогорська.

ДЖЕРЕЛА:

Нефёдов В. В. Э. Хонеккер и культурная политика СЕПГ. // XXI век: итоги прошлого и проблемы настоящего, вып.11. Пенза, 2008. — С. 3—8.; Нефёдов В. В. Роль Э. Хонеккера в культурной политике СЕПГ (до 1971 г.). // Философия в XXI веке. — Вып. 16. — Воронеж, 2008. — С. 118—126.; Нефёдов В. В. Эрих Хонеккер и культурная политика в ГДР с 1971 по 1989 гг. // Софист: социолог, философ, историк. Сб-к научн. трудов. — Вып. 3. — М., 2008. — С. 194—199.; Петелин Б. В., Степанов Г. В. Эрих Хонеккер // Вопросы истории. — 2013. — № 9. — С. 117—128.

ХОРЕМХЕБ

(1319 – 1292 рр. до. Н. е.)
(ФАРАОН ІЗ ХІХ ДИНАСТІЇ)

За походженням із роду номархів міста Ха-ніса, головного міста 18-го нома Верхнього Єгипту. Батьки Хоремхеба невідомі і сам він ніколи про них не заявляв у своїх надписах. За царювання Ехнатона Хоремхеб обіймав ряд адміністративних і воєнних посад. При Тутанхамоні він уже на високій військовій посаді, командувач військами під час азійського походу. Так як на стінах своєї гробниці він називав себе «могутнім із наймогутніших, великим повелителем

народу, властелином над Нижнім і Верхнім Єгиптом», можна прогнозувати, що у цей час йому належала вся влада в Єгипті. Тим паче, надписи були зроблені саме в часи його першого вояжу.

Після смерті Ехнатона, він опираючись на підтримку армії, сходив на фараонський трон, зобразивши здійснену узурпаторську процедуру як волевиявлення богів. Уже тоді появляються надписи, де було зафіксовано, що «серце бога запропонувало обрати свого сина на свій вічний престол».

Для того, щоб більш упевненим бути на першому престолі у державі, Хоремхеб одружується на Матнеджмет, яку більшість істориків-єгиптологів вважають молодшою сестрою Нефертіті, хоча даний факт документально не підтверджений.

Протягом свого владарювання, Хоремхеб намагався підкреслити в державницькій політиці легітимний характер своєї влади. Так, в одному із надписей він називає прізвище фараона Тутмоса III «батьком всіх батьків», а на 8-му році царювання, як великий нащадок своїх славних предків, він доручає архітектору Майя реставрувати гробницю Тутмоса IV, яку розікрали злодії.

При Хоремхебі була проведена реформа армії. Він поділив її на дві частини, відповідно до двох головних напрямків військової політики Єгипту. При ньому була спроба здійснити військову експедицію в Нубію, на стінах каменоломень були відображені нубійські полонені, а також – переможна хода єгипетської армії. На іншому зображенні – фараона несуть на носилках, попереду військові начальники прокладають дорогу процесії, а позаду ідуть війська-переможці. Крім Нубії, Хоремхеб здійснив походи в Сирію, Пунт.

Гробниця Хоремхеба

Спірним на сьогодні є питання про роки царювання Хоремхеба. Більшість істориків зупиняються на цифрі 27 чи 28 років. Щодо

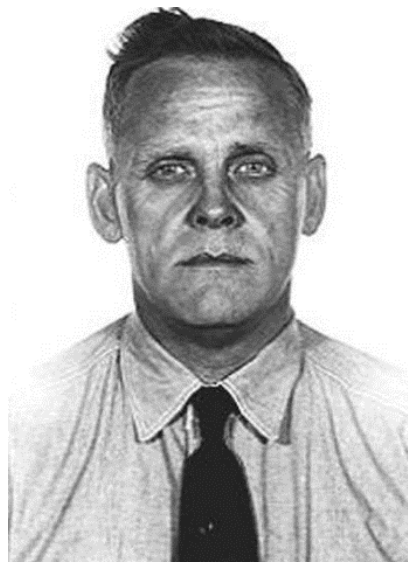
будівельної практики, то за Хоремхеба було побудовано Гіпостільний зал, що перед Карнакським храмом.

Він спорудив також для себе дві гробниці. За життя він мав дві дружини, одна з них Амені, померла ще в юності ще до того, як Хоремхеб став фараоном. Інша – Мутнеджмет померла під час родів. Хоча остання дружина народила багато дітей, однак про їх подальшу долю нічого невідомо.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000

ХОЛЛ ГЕС (8 ЖОВТНЯ 1910 – 13 ЖОВТНЯ 2000 рр.)

Американський політик, керівник Комуністичної партії Сполучених Штатів Америки. Народився у сім'ї емігрантів з Росії, за походженням і національністю фін. Трудову діяльність розпочав лісорубом, потім на сталеливарному заводі. У 1927 р. вступає у Комуністичну партію США. За партійну роботу у 1951 р. Гес Холл був заарештований. Його звинуватили в організації змови проти уряду США. У 1957 р. він виходить з в'язниці, а у 1959 р. – його обирають генеральним секретарем КП США, а з 1988 р. він Національний голова Компартії США. За роки партійної роботи чотири рази висувався на пост президента країни від різних лівих сил. Автор книг і публікацій з

питань політики, економіки і міжнаціональних відносин у Сполучених Штатах Америки. У радянській і російській літературі використовується транскрипція «Гес Холл», хоча англійське ім'я Gus вимовляється «Гас».

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. – К.: МАУП. 2005. – 792 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

ХОРТІ МІКЛОШ (18 ЧЕРВНЯ 1868 — 9 ЛЮТОГО 1957 РР.)

Регент Королівства Угорщина (1920—1944 рр.), контр-адмірал австро-угорського флоту (1918).

З 14 років навчався у Віденській морській академії, після її закінчення розпочав кар'єру морського офіцера. У 1909–1914 рр. — морський ад'ютант цісаря Франца-Йосифа І. Під час Першої світової війни 1914–1918 рр. брав участь у бойових діях, виявив себе здібним командиром. 14 травня 1917 р. командував австро-угорським флотом у битві при Отранто. 3 травня 1917 р. — адмірал. 3 січня 1918 р. — головнокомандувач австро-угорського флоту.

Після встановлення в Угорщині комуністичної диктатури Бели

Куна у травні 1919 р. у Сегеді створив альтернативний уряд та організував, за підтримки Франції, Національну армію. У середині листопада 1919 р. війська Горті здобули Будапешт. Січень 1920 р. — обраний членом угорського парламенту, який 1 січня проголосив Угорщину монархією. Горті призначено регентом з фактично необмеженою владою при королі Карлі. У 1920—1930 рр. зовнішньополітичний курс Горті спрямований на зближення з Італією та Німеччиною.

15 березня 1939 р. за наказом Горті угорські війська окупували державу Карпатська Україна. Протягом Другої світової війни стійко тримався союзу з Німеччиною, відправляв війська на Східний фронт. Але з наближенням сталінських військ до Будапешта намагався укласти сепаратний мир із державами-переможцями коаліції (подібно до того, як це зробили керівники Фінляндії та Румунії), але ці спроби були зірвані німцями, а самого Горті усунули з посади. 316 жовтня 1944 р. перебував у Берліні під домашнім арештом.

4 травня 1945 р. у Тіролі здався американським військам. Союзнницьке командування не розглядало Горті як військового злочинця і дозволило йому оселитися у Західній Європі. На запрошення португальського диктатора А. Салазара Горті з родиною з 1949 р. оселився у м. Ешторілі (Португалія).

У 1956 р. вийшли друком його мемуари. Похований в Ешторілі (Португалія). У 1993 р. перепохований в Угорщині.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ХРАМОВ ВАСИЛЬ ОЛЕГОВИЧ (НАРОДИВСЯ У 1942 Р.)

Український політолог, який створив новий науковий напрямок — політичну концептологію; автор організаційної концепції конфлікту (1977 р.) та концепції дослідження політології як системи соціального знання. З 1974 р. — викладач військової психології та педагогіки, з 1978 р. — викладач філософії, керівник предметно-методичної комісії філософії кафедри суспільних наук (Київське вище військово-авіаційно-інженерне училище — Київський військовий авіаційно-інженерний інститут), з 1999 р. — професор кафедри філософії та політології

Міжрегіональної Академії управління персоналом, де викладає політологію, загальну теорію політики та геополітику. Наукова діяльність пов'язана з викладацькою роботою у навчальних закладах СРСР та України. Працював заступником з питань науки директора Білоруського інституту інформації та прогнозу (Мінськ) та державним експертом Національного інституту проблем міжнародної безпеки при Раді Національної безпеки та оборони України.

Автор низки праць, зокрема «Марксистская философия и военная наука» (1975), "О новом качестве регулирования" (1975), "Политология как система социального знания" (1990), "Политология: методологический анализ" (1991), "Политология как феномен политической культуры" (1992), "Политическая система Беларуси и России: сравнительный анализ" (1997), "Основы политологии" (у співавт., 2000), "Философия экономики" (кол. монографія, 2002), "Зовнішньоекономічна політика" (у співавт., 2002), "Державне управління та державна служба" (у співавт., 2003), "Геополітика" (у співавт., 2004) та ін.

Значний внесок В. Храмова у розвиток політичної думки. Він вважає політологію системою взаємодіючих окремих галузей науково-політичних знань. Політична культура існує як тотальність ставлення до політичного світу людини як суб'єкта політики, тотальність, яка здійснює своє становлення у єдності соціоцентричного та космоцентричного вимірів. Тому В. Храмов розглядає політичну культуру як принцип концептуалізації політології, що відповідає потребі гуманізації науково-політичного знання, усього понятійно-категорійного устрою. Згідно з цією логікою, В. Храмов визначає основні складові (галузі — напрямки) структури політології: політична онтологія, політична антропологія, політична гносеологія, політична аксіологія, політична історія, історія політичних вчень, політична соціологія, політична праксеологія, політична психологія, політична географія, геополітика, політична етнографія (етнополітологія), теорія світової політики та міжнародних відносин, а також предмети вивчення та базові функції. Цей підхід був реалізований в аналізі предмета політології авторами першого в Україні підручника "Політологія" (Львів, 1993) та в працях окремих російських політологів (А. С. Панарин). Названі галузі політології перебувають у взаємодії та взаємозв'язку.

Згідно з політико — культурним баченням специфіки політології та її предмета та у зв'язку з необхідністю забезпечити наукову чіткість їх аналізу В. Храмов досліджує категорію "політична культура" як

понятійну модель політичного категорійного синтезу, використовуючи категорії "політичне поле" та "кабрироване політичне поле". З допомогою цих понять розглядається мова політології. Відтак вона постає як відкрита система, яка збагачується в процесі освоєння нових політичних реалій та їх закономірностей. Геополітика як окрема галузь політології постає в працях В. Храмова специфічною формою політичного світу, яка обумовлена як природою самих учасників соціальної взаємодії, так і політичними структурами світу.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998; Бенетон Ф. Введение в политическую науку. — М.: Весь мир, 2002. — 368 с.; Гаджиев К. С. Политическая Наука. Ч. 1. — М.: Межд. Отн., 1994.; Глущенко В. В. Политология: системно-управленческий подход.-М.: ИП Глущенко В. В., 2008.

ХРЕСТ ЗАСЛУГИ БУКОВИНСЬКОГО КУРЕНЯ

ХРЕСТ ЗАСЛУГИ БУКОВИНСЬКОГО КУРЕНЯ — пам'ятна відзнака для учасників бойових дій з участю Буковинського Куреня, а також інших осіб, причетних до діяльності куреня.

Лицева сторона Хреста заслуги Буковинського Куреня

Пам'ятна відзнака «Хрест заслуги Буковинського Куреня» заснована у 1986 р. Командою Буковинського Куреня в 45-ліття його створення. На лицьовому боці хреста викарбувано тризуб і напис «ОУН

1941–1945», на зворотньому боці — «Хрест заслуги Боевикови Воїневи Буковинського Куреня». Пам'ятна відзнака кріпиться на синьо-жовтій стрічці.

Хрестом заслуги нагороджуються учасники Буковинського Куреня, особи, які допомагали стрільцям Куреня у воєнні роки, а також особи, які брали участь у вшануванні пам'яті про Буковинський Курінь.

Буковінський курінь — українська добровольча військова частина часів Перших та Других визвольних змагань України за незалежність.

Перша формація (1918–1920)

Курінь було створено на взірць Українських Січових Стрільців вихідцями з Буковини, які носили українську уніформу і діяли у складі Армії УНР. Курінь, хоча й підлягав опіці Буковинської Ради в Станіславові і адміністративно належав до Української Галицької Армії (УГА), але фактично підлягав Дієвій Армії Української Народної Республіки і діяв у складі Залізної дивізії.

3 листопада 1918 р. Буковинське Віче у Чернівцях одностайно висловилося за приєднання Північної Буковини до Української Держави, а вже 6 листопада представники Української Національної Ради перебрали в Чернівцях владу від останнього австрійського намісника Буковини графа Ерцдорфа. Над державними установами столиці краю замайоріли синьо-жовті прапори, а буковинські українці вперше за багато століть відчули себе господарями на рідній землі.

Втім, цей успіх був тимчасовий. Розквартирований у Чернівцях та у Вишніці легіон Січових Стрільців під проводом Василя Вишиваного змушений був у перших числах листопада вирушити на захист zagrożеного польським наступом Львова, залишаючи Буковину без оборони. 11 листопада румунське військо під команду генерала Задіка зайняло Чернівці, а згодом, не зустрічаючи значного опору, окупувало цілий край. Український уряд Буковини був змушений емігрувати до Галичини, де продовжував діяти аж до упадку Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) як «Буковинська Рада», представляючи інтереси буковинців перед урядом ЗУНР, а також на міжнародному форумі.

Саме у цей час група буковинських українців під проводом Миколи Топущака, разом з представником Директорії Української Народної Республіки (УНР) Сергієм Бублієнком звернулися до генерал-хорунжого Володимира Сальського з пропозицією створити окрему військову частину з добровольців із Буковини. Генерал Сальський виклопотав в уряді УНР дозвіл на організацію Буковинського Куреня,

полагодив питання з його фінансуванням та озброєнням, і невдовзі М.Топущак та С.Бублієнко, отримавши чотири вагони військового спорядження, вирушили до Коломиї, де знаходилась команда Куреня. Збірна станиця для збору добровольців з Буковини була у Кутах, а запасний курінь під командою поручника Романа Ціпсера перебував у Городенці. Омеляна Кантеміра призначено ад'ютантом сотника Михайла Ціпсера, під командою якого працював штаб Куреня.

Наприкінці січня 1919 р. Буковинський Курінь був уже вишколений і мав три сотні стрільців. Однострій та озброєння Куреня були австрійські, за винятком кількох російських кулеметів. Курінь перейшов до Городенки, де сформував залог міста та виставив на кордонах Буковини застави в Серафинцях, Стецеві, Залуччі, Снятині, Кобаках і Кутах.

23 травня 1919 р. Румунія, уклавши таємну угоду з Польщею, вислала ультиматум урядові ЗУНР, в якому вимагала відступити їй південно-східну частину Галичини по лінію Дністер — Нижнів — Ворохта, а 24 травня румунські війська під проводом генерала Задіка перейшли кордон у Кутах і Снятині і вдарили в запілля українській армії. Цей несподіваний удар румунів у спину УГА, яка вела в цей час боротьбу проти польської армії Галлера, спричинив не лише велику моральну шкоду нашій державі. Трагічно відбилося на боєздатності УГА й те, що в руки ворога потрапили стратегічні запаси озброєння та амуніції, вивезти які не було змоги.

Уряд ЗУНР був змушений покинути свою тимчасову столицю Станіславів і податися в напрямі річки Збруч, що відділяла Галичину від Великої України. Над Збручем Дієва Армія УНР була затиснута більшовиками між річками Збруч, Смотрич і Дністер.

У цей час Микола Топущак отримує депешу від генерала Сальського про те, що Армія УНР готується до наступу на Кам'янець-Подільський. Курінь вирушив з Городенки 24 травня і через тиждень прибув до Скали, де приєднався до військових частин УНР. Напередодні наступу група військ полковника О.Удовиченка мала такий склад:

полк колишньої Синьої дивізії (полковник О.Вишнівський); Чорноморський полк (командир полковник Є.Царенко); окремий курінь (командир полковник Г.Чижевський); Буковинський Курінь у резерві під командою сотника М.Ціпсера та сотника-ад'ютанта О.Кантеміра. 31 травня група О.Удовиченка розпочала наступ на Оринин і, здобувши його, вийшла у тил рихтицької групи противника, а розбивши їх, група майже без боїв захопила Кам'янець.

У середині червня з групи військ полковника О.Удовиченка сформовано 3-ю пішу Стрілецьку дивізію, яка включала: 7-й Синій піший полк (600 багнетів) (командир полковник О.Вишнівський); 8-й Чорноморський полк (700 багнетів) (командир полковник Є.Царенко); 9-й Стрілецький полк (900 багнетів), створений із Запорізького загону та Буковинського Куреня (командир полковник, а згодом генерал-хорунжий Павло Шандрук); 3-я Гарматна бригада (командир полковник Г.Чижевський).

До складу дивізії входили й інші частини. Командиром дивізії був полковник генерального штабу Олександр Удовиченко, помічником командира — полковник Володимир Ольшевський, начальником штабу — сотник генерального штабу Татаринців.

Буковинський Курінь зберіг свою назву, традицію буковинського війська і мав такий склад: три сотні піхоти по 120 стрільців під командою сотенних Е.Буцури, М.Лупашка і С.Григоряка; одну сотню кулеметну з 12-ма кулеметами та 70-ма кулеметниками, командир сотні В.Величко; чоту зв'язку з 35-ма стрільцями та чотирма дівчатами-санітарками, командир Іван Пігуляк.

Штабом Куреня керували: командир сотник Михайло Ціпсер, ад'ютант — сотник Омелян Кантемір, кадровий організатор — отаман Микола Топущак, котрий водночас мав функцію зв'язкового з полком і дивізією. В складі дивізії Курінь вів успішні бої на півдні Поділля

Друга формація (1941)

Вдруге Буковинський курінь був утворений у серпні 1941 р. як напіввійськове формування ОУН. Його члени не носили уніформу, це були військовики українського націоналізму, інтегральна частина похідних груп ОУН, борці за українську державність. Членами цієї формації були переважно молоді люди зі всіх верств населення Буковини: селяни, робітники, студенти, мистці, адвокати, лікарі, вчителі. По дорозі до Києва, за директивою Проводу, багато з буковинців залишилися в містах України, де включилися в місцеву громадсько-політичну роботу, проводячи як антирадянську так і антинімецьку діяльність та пропаганду.

Засновником і керівником куреня був полковник Петро Войновський. За своєю чисельністю Буковинський курінь перевищував усі інші Похідні групи ОУН, разом узяті. На початку листопада 1941 р. курінь прибув до Києва. Тому участі у розстрілах євреїв 29-30 вересня 1941 р. у Бабиному Яру, як про це часто говорять, він не брав. Більше того, у розстрілах не брали участі жодні інші українські формування, а виключно німці із Зондеркоманди 4а Айнзацгрупи С під керівництвом

штандартенфюрера СС Пауля Блобеля за підтримки двох підрозділів полку поліції «Південь» — 45-го і 303-го батальйонів поліції (Polizei-Bataillon) порядку.

Після прибуття до Києва Буковинський курінь був об'єднаний із Київським куренем під командуванням Петра Захвалинського. Учасники Буковинського куреня одразу ж включилися у процеси національного відродження столиці, зокрема тісно співпрацювали з органами місцевого самоврядування, забезпечували діяльність українських установ, підприємств, культурних та політичних інститутів.

Наприкінці 1941 Буковинський курінь був розпущений німцями за націоналістичну діяльність, що йшла врозріз із політикою окупаційної німецької влади. Чимало членів Куреня були репресовані.

Після розпуску частина членів куреня пішла в підпілля, частина влилася до ряду батальйонів охоронної поліції (Шуцманшафт) — 109-го (Вінниця), 115-го та 118-го (Київ).

Третя формація (1944) — БУСА

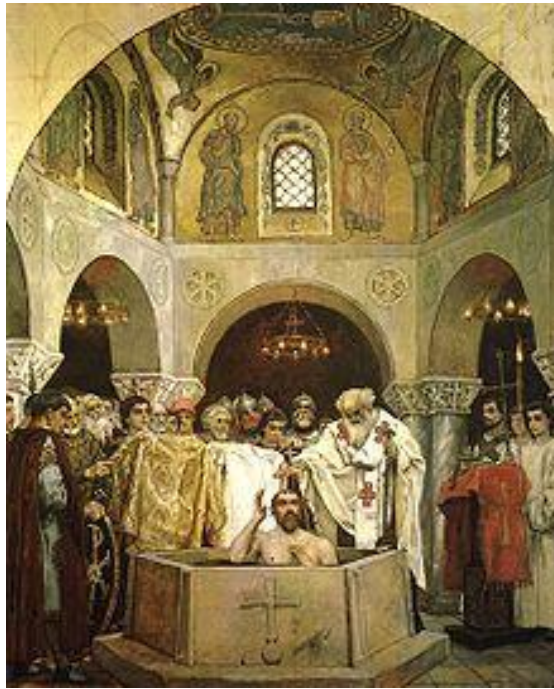
У 1944 р., на базі збройних відділів ОУН у Бесарабії та Буковині почалося створення третьої формації Буковинського Куреня — перших відділів народної самооборони, що згодом отримали назву Буковинської Української Самооборонної Армії (БУСА). Її завданням була охорона місцевого населення, головно активної його частини, перед румунським, а згодом — більшовицьким терором. БУСА діяла в основному в гірських та низовинних районах Буковини та Бесарабії. Головою армії став сільський учитель Шумка Василь Миронович («Луговий»). Загальна чисельність армії становила близько тисячі чоловік. Із наближенням до Буковини радянських військ, БУСА почала тісніше співпрацювати з ОУН-УПА. У 1995 р. у Чернівцях, у сквері на розі вулиць Руської й Садовського, споруджений пам'ятник Героям Буковинського куреня. У 1986 р. нагороду отримав француз Жільбер Амю, котрий супроводив Курінь під час його переходу до французьких повстанців.

ХРЕЩЕННЯ РУСІ

ХРЕЩЕННЯ РУСІ — процес прийняття і поширення християнства у Русі. Ключова подія — масове хрещення у 988 р. мешканців Києва, а згодом інших міст державикнязем Володимиром I Святославовичем, у результаті чого християнство стало провідною релігією на Русі.

Утвердження християнства на Русі — тривалий складний процес, що розтягнувся у часі на багато століть нашої ери, пройшовши у своєму розвитку кілька важливих стадій: спонтанного проникнення

християнських ідей і цінностей до язичницького середовища, боротьби християнства та інших світових релігій за сфери впливу, проголошення християнства державною релігією Київської Русі, протистояння язичницького суспільства новій ідеології.

**Хрещення Володимира. Фреска В. М. Васнецова,
Володимирський собор у Києві**

Судячи з різних джерел (переказів, літописів, матеріальних пам'яток), християнське віровчення на землях, які в майбутньому увійшли до складу Київської Русі, з'явилося практично одразу після початку його поширення у світі, за часів святих апостолів. Процес поширення християнства був тривалим і поступовим. Так у III ст. з'являються згадки про Скіфську єпархію у складі єдиної вселенської кафедральної православної церкви, до складу якої входила значна частина земель майбутньої Київської Русі. Християнське життя єпархії дещо занепадає з приходом гунів (в інших джерелах — болгар), союзу племен змішаного праслов'яно-тюрко-угро-фінського походження і появи держави Велика Болгарія (Гуннія, Хазарія). Але Скіфська єпархія продовжує існувати до IX ст. (тобто фактично до прийняття християнства на Русі).

У будь-якому випадку можна говорити про те, що на момент прийняття християнства у суспільстві Київської Русі існувала велика

кількість різних віровчень і напрямків, серед яких слід відмітити язичництво, християнство (грецького і латинського обрядів, все ще єдиної на той час вселенської кафолічної церкви), мусульманство (поширене у сусідній Волзькій Булгарії, а отже без сумніву відоме і на Русі), іудаїзм (віра правителів Хазарії, а також спільнот у різних містах Русі, зокрема Києві). Таким чином, перед Володимиром Великим, постало складне завдання — вибрати одне з віровчень про єдиного Бога, кожне з яких мало значну частину своїх прибічників на землях Русі — християнства грецького або латинського, ісламу чи іудаїзму у якості державного віровчення.

Питання поширення християнства на землях Русі (в ті часи Скіфії) висвітлені у працях відомих церковних істориків, таких як Іоанн Золотоустий і Тертуліан ще задовго до його прийняття у Великому Князівстві Руському.

До найвідоміших вітчизняних джерел фахівці відносять твори теоретиків київського християнства: «Слово про Закон і Благодать» митрополита Іларіона (бл. 1053 рр.), «Послання до смоленського пресвітера Фоми» наступного митрополита-русича Климента Смолятича (?-1154 р.), «Послання до братії» Луки Жидяти, «Пам'ять і похвалу Володимирові» Якова Мниха (11 ст.), «Повість временних літ» і «Житіє Феодосія Печерського» Нестора (бл. 1056-після 1113 рр.), «Києво-Печерський патерик» та інші.

Іноземні джерела про християнство у Київській Русі представлені життями святих (Георгія Амастридського, Костянтина Філософа, Стефана Сурожського), енциклікою патріарха Фотія (датована 866-867р.), творами Прокопія Кесарійського, повідомленнями західноєвропейських авторів — архієпископа Бруно (974–1009 рр.), краківського єпископа Матвія (12 ст.) та інших. Докладні дані про хрещення Русі подав арабський хроніст Яхія Антіохійський, видані в Росії як «Император Василий Болгаробойца. Извлечения из летописи Яхьи Антиохийского» (1883).

Свідчення істориків говорять про появу християнства на території, яку обіймає сучасна Україна з античних поселень Північного Причорномор'я, що були населені грецькими колоністами та в перші століття нової ери стали зосередженням християнства. З тих міст, близьких до Чорного моря, на початку нашої ери апостол Андрій Первозванний починає поширювати християнство на землях майбутньої Київській Русі та на теренах Східної Європи. Його кафедра містилася в Синопі і була апостольським осередком, найближче розташованим з північнопонтійськими землями. Особливого значення

для слов'янського світу має апокрифічний переказ, записаний у «Повісті временних літ», про те, що перший благовіст Христової віри приніс на землі Русі апостол Андрій під час однієї з своїх місійних подорожей в середині першого століття. Він благословив гори, де тепер стоїть Київ, поставив хрест на місці нинішнього Андріївського собору, і віщував місту, яке мало тут постати, торжество нової віри і світле християнське майбутнє.

Чи апостол Андрій був на території Києва, на це нема джерельних доказів, але майже певне, що він, згідно з писанням Євсевія Кесарійського, який ґрунтувався на Орігені (3 в.), одержав як місійну територію Скитію, тобто землі нинішньої України. Він мав з Синопу податися на Закавказзя, Чорне море та в Скитію (А. Карташев). Є. Голубінський і С. Томашівський вважають, що розповідь про апостольство Андрія на цих землях є твором пізнішим, але М. Чубатий вважає, що перебування Андрія на теренах майбутньої Київської Русі є майже певне.

Другим легендарно-відомим місіонером на землях Русі був учень апостола Петра римський папа Климент I (88-97 рр.). Як опозиціонера до офіційної римської релігії, його було заслано наприкінці I ст. н. е. до каменоломень Херсонесу Таврійського, де він зазнав мученицької смерті за пропаганду християнського віровчення. Повертаючись до 867 р. до Моравії, слов'янські першовчителі беруть з собою частину мощів св. Климента, щоб представити їх у Римі і Константинополі.

Розповсюдженню культу св. Климента в Київській Русі сприяло офіційне розміщення після перевезення князем Володимиром (980–1015 рр.) з Корсуня (Херсонесу) до Києва у 988 р. голови Климента, а також тіла його учня Фіва, у спеціальній раці. Автор «Слова», виголошеного на честь цієї церкви, вважає св. Климента основним святим Церкви Христової і заступником Руської землі.

Конкретніші дані про наявність християнства на українських землях походять з часів перебування на тих територіях ґотів, які прийшли у III ст. з Півночі. Ґоти нищили християнські колонії; вони доходили до Малої Азії і брали невільників аж з Каппадокії, які знайомили ґотів з християнством. Єп. західних ґотів Ульфільас переклав Св. Письмо на готську мову, т. зв. «Кодекс Арґентеус» (тепер зберігається в Упсалі в Швеції). На Соборі в Нікеї 325 брав участь єп. ґотів Теофіль. Одним з наступників Теофіля був єпископ Унило, що його висвятив св. Іван Золотоустий. Осідком Унила була Дора в Криму. Наїзд гунів (375) загальмував поширення християнства на українських

землях на довгий час, хоч у південному Криму залишилися готи, бо не всі під тиском гунів подалися на Захід. Археологічні розкопки стверджують існування церков на Причорномор'ї у — ІУ ст. Найдавніші речі церковного вжитку знайдені у Херсонесі і Керчі, походять з ІУ — У ст.

**Купель у Корсуні (суч. Севастополь) — збудована у 1997 р.
на імовірному місці хрещення Володимира**

Є відомості, що бл. 860 р., два руських князі мали б прийняти християнство, бо патріарх Фотій в одному посланні пише, що він вислав на Русь єпископа десь бл. 864. Немає, однак, певності, чи то було єпископство в Тмуторокані, чи в Києві.

Наприкінці ІХ ст. організаційно у «руській землі» оформлюється церковна структура — митрополія, на чолі якої став болгарин Михаїл (кін. ІХ ст.), який схилив київського князя Аскольда до прийняття християнства. За переказами, на могилі Аскольда мала бути збудована церква св. Миколи, що свідчило б, що він був християнином.

Однак обмеженість в перейманні візантійського християнства Аскольдом, його нехтування специфікою слов'янського світобачення призвели до того, що у 882 р. новгородський князь Олег, використавши язичницьку опозицію, захоплює Київ.

Наступник Олега на київському столі Ігор І (913–945 рр.) сприяв дуалістичному, двомірному характеру релігійного життя в державі. Він

толерантно ставився до християнства і не заважав його поступовому проникненню в країні.

Знову ж за Олега язичницька реакція придушила християнство, але воно не зникло зовсім, і є свідчення, що за кн. Ігоря існувала в Києві церква св. Іллі, бо при укладанні договору з греками 944 частина його посольства присягала на Євангеліє.

Християнство ширилось в Україні також з Заходу, з Моравії, де місійну працю провадили Кирило і Мефодій та їхні учні. Обидва слов. апостоли в дорозі до хозарів були в Криму і там найшли мощі папи Климентія I. З діяльністю Кирила і Мефодія традиція пов'язує проникнення християнства через Галичину на Волинь, де мали б бути у Володимирі єп. ще перед хрещенням Києва за Володимира Великого. Припускають, що за тих часів у Перемишлі вже було єпископство (М. Чубатий).

**Володимир Святий — Хреститель Русі (України),
пам'ятник у Києві над Дніпром**

По смерті Ігоря у 945 р. на чолі держави стає його вдова — княгиня Ольга. Під час її перебування у 957 р. у Константинополі було докладено чимало зусиль, щоб здобути найвищого державного титулу «дочки» імператора, для чого Ольга приватно (найправдоподібніше в Києві у 955 р.) приймає хрещення. У своєму почті Ольга мала пресвітера Григорія, про що докладно оповідає Константин Багрянородний. Після повернення з Константинополя княгиня починає

проводити лінію на обмеження впливу язичництва у державі, порушивши «требища бісівські» і побудувавши дерев'яну церкву святої Софії. Проте заходи Ольги не дали бажаних наслідків. По-перше, не одержавши політичних переваг від Візантії, вона повернула свій погляд на Захід, запросивши священнослужителів з німецького королівства, що піднялося за Оттона I (936–973 рр.). За свідченням німецьких хроністів, посли від княгині Ольги у 959 р. «просили посвятити для цього народу єпископа і священників». У відповідь він прислав на Русь посольство на чолі з єп. Адальберт. Проте вже у 962 р. він вернувся назад ні з чим. По-друге, намагання зберегти власну самобутність між Заходом і Сходом приводило до того, що в киево-руському суспільстві періодично відбувалося реставрування язичництва.

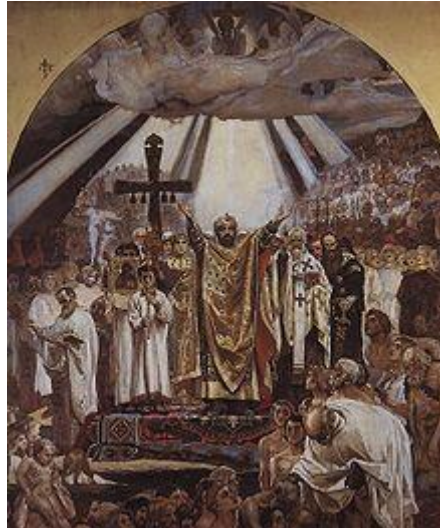
Діяльність Ольги не знаходить підтримки і розуміння у її найближчому оточенні. Навіть син Святослав, незважаючи на вмовляння матері, відмовляється від прийняття християнства, але його сини Ярополк і Олег правдоподібно вже були християнами. Більше того, у 979 р. папа Бенедикт VII вислав послів до Ярополка.

Хрестити Київську Русь і проголосити християнство державною релігією припало князю Володимирі Великому. Прийшовши до влади за допомогою варязької дружини і язичницької еліти, Володимир задля їхніх інтересів запровадив язичницький пантеон богів. На місці старого капища, де стояла подoba Перуна, з'являються 7 різноплемянних богів — Перун, Дажбог, Хорс, Стрибог, Сімаргл, Мокош, Велес.

Але трохи згодом Володимир переконався, що для зміцнення держави та її престижу потрібна нова віра. Київська держава підтримувала найтісніші стосунки з Візантією — найбагатшою, могутнішою і найбільш культурно впливовою державою того часу. Так він вирішив прийняти християнство та охрестити весь свій народ.

Хрещення відбулося у часи послаблення внутрішньополітичного стану у Візантійській імперії. У другій половині (80-х рр.) X ст. вибухає вкрай небезпечне антиурядове повстання на Сході імперії, очолюване Вардою Фокою і підтримане населенням Таврії. Скрутне становище, у якому опинився імператор Візантії, змусило його звернутися до Києва з проханням про військову допомогу. Умови, за якими Київ погоджувався допомогти Візантії, продиктував Володимир. За ними київський князь зобов'язувався допомогти імператору придушити повстання, а за це той мав би віддати за Володимира свою сестру Анну (тобто Володимир отримував би права на візантійський трон) та

сприяти хрещенню населення Київської держави. При цьому Володимир спочатку отримав відмову, і тільки захоплення ним візантійської колонії Херсонесу (Корсунь) примусило Візантію укласти цю угоду.

**Хрещення киян. Підготовчий ескіз фрески В. М. Васнецова,
Володимирський собор у Києві**

Про те, звідки прийшла ієрархія в Україну, є різні теорії. Перша, що ієрархія прийшла з Візантії (Є. Ґолубінський, М. Грушевський, Й. Пелеш, М. Міллер, Ф. Дворнік). Другу теорію (рим.) відстоюють Банімґартен, Жюжі та М. Коробка. Никонівський літопис говорить про посольства до Володимира від папи (988, 991, 1000 рр.) та до папи від Володимира (994, 1001 рр.). Третю теорію (охридську або македонську) висунув М. Приселков, а з українців її підтримують історики Т. Коструба, С. Томашівський, з росіян А. Карташов, Є. Шмурло, Г. Федотов, П. Ковалевський, німець Г. Кох. Вона ґрунтується на подібності мови. («Номоканон» прийшов в Україну в болг. ред.). Четверту теорію (тмутороканську) висунув Ю. Вернадський і за ним М. Чубатий. Обидва автори є тієї думки, що в межах Київської держави в часи хрещення Володимира вже існувала ієрархія в Тмуторокані.

Після офіційного хрещення киян у 988 р. християнство стає державною релігією Київської Русі. Християнізація Русі йшла поступово за водними шляхами, спершу її прийняли більші осередки, пізніше провінція. Не всюди цей процес відбувався без опору, як у Києві. Головний опір чинили служителі поганського культу — «волхви», вплив яких на південних землях Русі був незначний. Натомість на півночі у Новгороді, Суздалі, Білоозер'ї вони підбурювали населення

до відкритих виступів проти християнських священників. Ще довго співіснували між собою деякі елементи поганської віри, переважно обрядів, із християнством (т. зв. двовір'я).

Для унормування церковного життя у своїй державі, Володимир видав Устав, призначивши десятину на утримання церкви, та визначив права духовенства: Володимир намагався дати структурне оформлення нової релігії, подібне до візантійського. Перша згадка про митр. на Русі відома з 1037 р., хоч — раніше мусив бути архієпископ, який наглядав над руською церквою. Першим митр., який згадується, був грек Теотемпт (див. Київ. митрополія). Християнство, проповідуючи милосердя та християнську любов — підвалини цивілізованого і мирного життя, об'єднало релігійно велику державу Володимира і позитивно вплинуло на мораль керівної верхівки і населення. З прийняттям християнства на Русі поширилася писемність. Володимир закладав школи, будував церкви спершу в Києві, а згодом по інших містах. Учителями були священники. з Корсуня, які знали слов. мову. Факт, що з прийняттям християнства не прийшло до безпосереднього політичного опанування Русі Візантією, а відкрито новій християнізованій спільноті зв'язки з далекими і близькими сусідами, слід уважати найпозитивнішим наслідком акту хрещення Русі і слов. Сходу.

ДЖЕРЕЛА:

Малий словник історії України / відпов. ред. В. А. Смолій. — К.: Либідь, 1997.; Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955—2003.; Васильев М. А. // «Язычество восточных славян накануне Крещения Руси» (Языческая реформа князя Владимира), РАН Институт славяноведения, изд. Индрик, г. Москва, 1999 г., 328 с

ХРИСТИАНСТВО

ХРИСТИАНСТВО (від грец. Χριστός — «помазанник», «Месія») — один з напрямків єдинобожжя. Поряд з ісламом та буддизмом входить до числа 3-х світових релігій. Характерною особливістю християнства, яка відрізняє його від інших напрямків єдинобожжя, є віра в Ісуса Христа як втілення і прояв Бога заради спасіння всього людства і людського суспільства і настанови в істині. На відміну від християнства, іслам та юдаїзм не визнають Ісуса Христа як одну з іпостасей Всевишнього. Одна з авраамічних релігій (семітичного походження, також юдаїзм, іслам).

Християнство зародилося на сході Римської імперії (території сучасного Ізраїлю, у Палестині) у I ст. Як фактично єдина географічно-адміністративна спільнота проіснувала приблизно до 484 р., хоча з кінця I ст. у ній виникали різні секти протистояння. Остаточний розкол Християнської Церкви на Східну (Православ'я) та Західну (Католицизм) відбувся у 1054 р., у 1517 р. виник Протестантизм — 3 основні розгалуження у християнстві.

У наш час християнство — найпоширеніша у світі релігія, — його притримуються близько 2,2 млрд осіб, що становить понад 1/3 людства. Християнство посідає 1-е місце у світі за географічним поширенням, тобто майже в кожній країні світу є хоча б одна християнська громада.

Релігійним джерелом християнства було іудейське сектантство — тобто широкий рух, опозиційний панівному юдаїзмові. Його учасники поділяли іудейську віру в єдиного Бога, що опікував народ Ізраїлю. Більше того, саме себе вони вважали представниками справжнього юдаїзму, покликаного оновити старий союз (заповіт) між Богом і народами Ізраїлю. Ідеології іудейського сектантства були властиві дві основні риси:

- есхатологізм (грец. *εσχατος*, — кінець) — вчення про «кінець світу» і його наступне відновлення разом з останнім Судом над усіма, що коли-небудь жили;
- месіанство (месія — від давньогебрейського *машиах*, букв. Помазаник, Посланник Божий) — віра в божественного Спасителя, що здійснить цей переворот, відтак поверне іудеям Божу прихильність.

Християнство — віровчення про єдиного Всезнаючого, Всюдисущого та вічного Бога, Творця неба і землі у 3-х його найважливіших проявах (іпостасях) — Господа Вседержителя (Бога-Отця), єдинородного нествореного Сина — Господа Ісуса Христа (Бога-Сина, святу Істину, святе Боже Слово), та Животворчу Божу Благодать (Бога-Духа Святого), що говорив через пророків, Їх Єдину Волю та Сутність у Святій Трійці. Центральне місце в християнстві займає втілення та зішестя на землю Сина Божого з метою спасіння людства від гріха жертвним Розп'яттям на Голгофі, Його Воскресіння, Вознесіння на Небо та Друге Пришестя судити усіх живих та мертвих людей. Християнство визнає існування світу видимого і світу невидимого (світу духовного), безсмертної людської душі та ангелів), визначає природу людини — її створення, гріхопадіння (перворідний

гріх) та Викуплення Христом, її майбутню долю — воскресіння мертвих і страшний суд, її вічне блаженство (рай) або вічне прокляття (пекло).

Трон Слави: Бог Отець, Його Син, Святий Дух та ангели. Картина Ель Греко

Віруючі послідовники цих догматів зуться християнами, беруть участь в видимому поклонінні Христу в церквах (місцях особливої присутності Бога) і духовному служінні цьому Богові через сповнення Його настанов, покаяння у випадку їх порушення, регулярно спілкуються з Ним через молитву. Сотні християн покидають світське життя і віддаються в монастирі чи скити (див. ченці), щоби повністю посвятити себе служінню та хвалінню Христа.

Згідно з Християнством, метою людського життя є освячення людини, повернення до первинної природи, через обоження людини через причастя в Бозі Христі, завдяки Його Викупительній Самопожертві за людські гріхи. Особи, що досягли такого освячення, часто через мучеництво на взірець Христа і визначилися найвищими чеснотами християнської побожності, прославившись чудами, шануються у Православному та Католицькому християнстві як святі. Протестанти ж притримуються думки, що жодна людина у своїх вчинках не може бути досконалою (таким був лише Ісус Христос). Тому сподіваються на святість від Бога через віру в Кров Його Сина (як єдиний спосіб очищення від гріхів), і святыми називають всіх, хто щиро

вірять і (щодня), каючись у своїх гріхах, намагається прославити Бога всім життям (відобразити в собі Святість Христову).

**Бернард Плокгорст: Добрий Пастир.
Ісус Христос — ПроводирХристиянської Церкви**

Центром християнства є особа Ісуса Христа, який є однією з осіб Трійці — одночасно Сином Божим та Сином Людським та прийняв страждання і смерть заради спокутування первородного гріха.

Для більшості християнських конфесій і більшості християн по всьому світу беззаперечним авторитетом є Біблія. Тобто все, що написано в цій книзі, сприймається на віру і не потребує ніяких доказів. В Біблії життя і вчення Ісуса Христа викладене в 4-х канонічних Євангеліях — від Матвія, від Марка, від Луки та від Іоанна, які входять в Новий Заповіт. Крім цього основним постулатом віри є догмат про Святу Трійцю.

За християнським вченням Ісус Христос є Месія, Спаситель та Відкупитель людства з ярма гріха. Бог-Син в Святій Трійці. Поєднання в особі Христа Божого й людського являє собою поєднання людської природи, Божої природи і Божої Особи. Розглядаючи Ісуса Христа як Сина Божого, Християнська церква, в той же час, вважає Ісуса рівним із Богом-Отцем.

Деякі релігійні течії (наприклад свідки Єгови, Церква Ісуса Христа Святих останніх днів), які самі себе вважають християнськими, мають вчення про Ісуса Христа, яке суттєво відрізняється від прийнятого більшістю християнських конфесій. Наприклад: Свідки

Єгови вважають Ісуса Христа Сином Божим, однак не вважають його рівним Богові.

Божий Агнець (лат. Agnus Dei) є традиційним символом невинного Ісуса Христа, який віддав Себе в жертву за гріхи людей.

Картина Яна ван Ейка (1390–1441).

Згідно з постулатами християнства, що базуються на Біблії, внаслідок першородного гріха, вчиненого Адамом та Євою, кожна людина є грішною, відтак смертною і підлягає засудженню Богом. Оскільки Бог любить світ та людей, він послав свого Сина, який, будучи безгрішним, своєю смертю на хресті викупив людей від належного їм покарання. Таким чином, спасіння досягається вірою в Ісуса Христа та прийняттям його жертви, а також покаянням — відверненням від гріхів та приведенням свого життя у відповідність з Божими заповідями.

Детальніше дивіться: Гріхопадіння; Перворідний гріх; Викуплення; Спасіння.

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ЦЕРКВИ

Християнська Церква об'єднує християн у святу спільноту, яка теж зветься Тілом Христовим чи Нареченою Христа і розглядається як своєрідний Ноїв Ковчег, спасіння поза яким є неможливим. Через церкву передаються таїнства та благодать, вона ж уділяє хрещення(яке є духовним очищенням та оновленням у Христі) новим катехуменам.

Роль духовного наставництва та годування виконує Святе Письмо, яке вважається за Слово Боже.

Велику роль на земному шляху християнина до вічного блаженства відіграє Боже Провидіння.

Поширення християнства до 600 р

Виникнення християнства взято за основу сучасного літочислення, нової ери в історії людства, яка почалася понад 2000 років тому. Християнство зародилось в I столітті на Близькому Сході, на іудейських землях (провінція Іудея) Римської імперії, серед месіанських рухів тодішнього єврейського єдиногобожжя. Корені християнського віровчення пов'язані з дохристиянським єдиногобожжям стародавніх євреїв та вченням Старого Завіту (Закон, Пророки і Писання — Танах).

Згідно зі Святим Писанням, а також інших джерел того часу, перші спільноти християн (коло віруючих, християнська Церква) виникли в I столітті у східних провінціях Римської імперії в Палестині, місці народження Христа, Святій Землі унаслідок проповіді учнів Христа, святих апостолів та їх послідовників. Християнство від початку поширилось у переважно грекомовній східній частині Римської імперії. Св. Павло та апостоли активно подорожували по всій Імперії, засновуючи Церкви у основних містах. Перші Церкви з'явилися у Антіохії, Олександрії та Єрусалимі, а потім у двох політичних центрах — у Римі і Константинополі.

Общини первісного християнства склалися з бідних людей, у цьому розумінні первісне християнство було релігією пригноблених. Церкви, — у сучасному розумінні як окремої будівлі для збирання членів общин — не було. Збиралися або в приватних приміщеннях,

або, при переслідуванні з боку римської влади, у печерах чи катакомбах.

Тривалі гоніння на християн припинились у 313 р., коли імператор Костянтин Великий оприлюднив Міланський указ (едикт). За імператора Костянтина (323–337 рр.) християнська релігія перетворилася на державну, вона користувалася економічною, політичною та ідеологічною підтримкою держави. Відбувається подальша централізація церкви: єпископії та митрополії об'єднались у патріархії на чолі з патріархом. У першій половині IV ст. на території імперії були три патріархії — римська, олександрійська та антіохійська. Наприкінці IV ст. — єрусалимська. Протягом IV–VIII ст. доктрина, культ і правові засади християнства оформлювались на «Вселенських соборах», серед яких — Перший Нікейський, Перший Константинопольський (381), Ефеський (431), Халкедонський (451), Другий Константинопольський (553), Третій Константинопольський (680–681) і Другий Нікейський (787).

Складний процес формування доктрини супроводжувався розколами церкви та виділенням окремих доктринальних течій, що оголошувалися на Вселенських соборах ересями і засуджувалися. Становлення християнської доктрини проходило у полеміці з іншими релігійними юдаїзмом, гностицизмом, докетизмом, маніхейством та іншими течіями. Були визнані хибними неортодоксальні погляди на Святу Трійцю такі як аріанство, несторіанство, монофізитство, монотелетизм та інші.

РОЗКОЛ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Християнство почало поступово приймати елементи елліністичної та римської культури, що спричинило до численних конфліктів всередині Церкви. З християнським приматом Риму не погоджувалося багато єпископів Сходу та східноримських імператорів, що вперше яскраво проявився на Трульському соборі (692). Розбіжності стали поглиблюватися за часів патріарха Фотія, що оголосив єретичним формулювання «філіокве» і остаточно були розв'язані Розколом християнської церкви 1054 року, що розділив християнську церкву на дві основні течії — католицизм і православ'я, а сам термін «католицький» почав стосуватися лише західної гілки християнства. Остаточно поділ Церков завершився після захоплення в 1204 р. Константинополя хрестоносцями. Хрестоносці взяли місто, розграбували його і утворили в Константинополі Латинську імперію, що проіснувала понад 50 років. З тих пір православна й католицька Церкви продовжували жити й розвиватися окремо одна від одної.

У наступні століття неодноразово здійснювались спроби подолати християнський розкол, зокрема на Ліонському (1274) та Флорентійському (1438) соборах, проте ці спроби щоразу зазнавали невдачі. Натомість у XVI столітті католицизм зазнав чергової хвилі розколу, викликаної Реформацією — рухом за оновлення християнства. Реформація стала реакцією на ряд негативних явищ, що мали місце в католицькій церкві у попередні століття і призвела до виділення нових гілок християнства, зазвичай окреслюваних збірним терміном протестантизм — лютеранство (Мартін Лютер, 1517), англіканство (король Генріх VIII, 1534) і кальвінізм (Жан Кальвін, 1536), що поширилися головним чином у Німеччині, Англії, Нідерландах і Скандинавських країнах.

Реформація в Європі: поширення протестантизму

З географічними відкриттями XVI–XVII ст. Католицька церква розпочала активну місіонерську діяльність у країнах Нового світу і в Азії. Поширення католицизму відбувалося також шляхом укладання уній між Римо-католицькою церквою з православними спільнотами, найбільш значимою з яких була Берестейська унія (1596), внаслідок якої повстала Українська греко-католицька церква.

Загалом близько 2,2 млрд людей із 238 країн світу або 33,4% земного населення вважають себе християнами. На сьогоднішній день в християнській церкві, як спільноті виділяють 3 основних течії: Католицизм (понад 50% від усіх християн), Протестантизм (близько

чверті від усіх християн), Православ'я (близько 12%), та низку дрібніших.

Країни де християни становлять понад 50% виділені фіолетовим кольором, від 10% до 50% — рожевим.

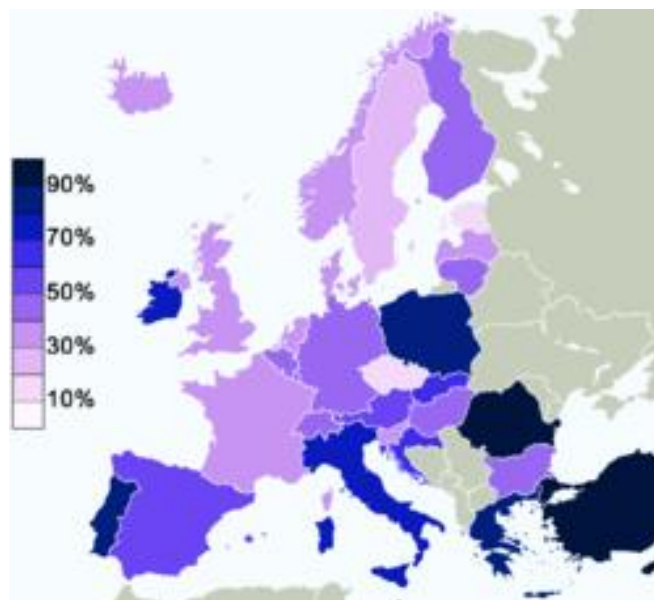
У XX ст. почався рух за зближення християнських церков, що отримав назву єкуменізм. Одним з перших єкуменічних зібрань вважається міжконфесійна протестантська місіонерська конференція 1910 р. в Единбурзі. Формування єкуменічного руху в сучасному вигляді було закладено на протестантсько-православних конференціях 1920 р. у Женеві, 1927 р. у Лозанні і довершено конференцією 1945 р. у Стокгольмі, а також створенням у 1948 р. Всесвітньої ради церков. Переломним в історії православно-католицьких відносин став 1965 р., коли Патріарх Константинопольський Афінагор I і Папа Римський Павло VI скасували взаємні анафемі, накладені 1054 р.

Є також чисельна група людей, які звуть себе християнами лише формально, без будь-якої глибокої віри в християнські догмати чи майбутню есхатологію, не беруть участі у видимому поклонінні Христу, трактуючи християнство скоріш, як традицію, в якій вони народились, і до якої вони формально належать.

Загалом рівень віри та релігійного поклоніння серед тих хто приписує себе до християнської традиції суттєво коливається в залежності від переконань та знань особи, а також впливу суспільного середовища.

В останні століття, в часи поширення матеріалістичного світогляду багато людей покидають церкву і займають позиції агностицизму або відвертого атеїзму. Останні десятиліття позначились також небувалим поширенням єресей та сект в християнстві, головне в лоні протестантизму.

Тим не менше християнство залишається домінуючою світовою релігією, а на пострадянських теренах спостерігається видиме відродження ортодоксального східного християнства після 70-літнього переслідування та скасування заборон його практикування атеїстичним комуністичним режимом.

Віра в Бога серед жителів Європейського Союзу та Туреччини.
Результати опитування організації Євробарометр у 2005 р.

У наші дні в християнстві існують такі основні напрямки:

- Католицизм; Православ'я; Протестантизм.

КАТОЛИЦИЗМ

Католицизм (лат. catholicismus) — найпоширеніший із напрямів християнства (близько 1 мільярда 196 мільйонів вірних у 2012 р.), який отримав свою назву від одного з атрибутів світової спільноти віруючих у Христа — її «кафолічність» (соборність). Головою Католицької церкви є Папа Римський, який очолює Святий Престол і державу-місто Ватикан у Римі. Католицька церква вважає Папу Римського наступником апостола Петра, якому згідно з Євангелієм, було заповідано очолити Церкву.

Католицизм є основною релігією в багатьох європейських країнах (Франція, Італія, Іспанія, Португалія, Австрія, Бельгія, Литва, Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина, Словенія, Хорватія, Ірландія, Мальта та ін.) Усього в 21 державі Європи католики становлять

більшість населення, у Німеччини, Нідерландах та Швейцарії — половину.

Поширення католицизму у світі

Католицизм поширений у всій Південній та Центральній Америці, в Мексиці, на Кубі, в Канаді та США. В Азії католики переважають на Філіппінах і в Східному Тиморі, велике число католиків є в В'єтнамі, Південній Кореї та Китаї. НаБлизькому Сході багато католиків в Лівані (мароніти та інші). В Африці проживають за різними оцінками від 110 до 175 мільйонів католиків.

ПРАВОСЛАВ'Я

Православ'я — християнська спільнота, що складається з ряду єдиних у теології помісних (автокефальних, автономних і под.) церков, що перебувають між собою у євхаристійному спілкуванні. Окрім канонічного Православ'я, існує ряд невизнаних православних церков, наприклад Українська Православна Церква Київського Патріархату, Македонська Православна Церква, старообрядці, Істинно-Руська Православна Церква (катакомбники) тощо.

Найбільше послідовників Православ'я проживає у Греції (98%), Молдові (98%), Грузії (89%), Білорусі (88%), Румунії (87%), Сербії (84%), Чорногорії (84%), Болгарії (83%), на Кіпрі (80%), у Росії (80%), Македонії (80%), Україні (80%).

Також це провідна релігія у Республіці Сербській (92%), що входить до Боснії і Герцеговини (39% населення країни), та у північному Казахстані (48% від загального населення країни). Суттєву меншість православні складають в Естонії (40%), Албанії (20%), Киргизстані (20%), Латвії (15%), Туркменістані (9%), Узбекистані (9%), Литві (4%), Хорватії (4%).

Поширення православ'я у світі

ДАВНЬОСХІДНІ ЦЕРКВИ

Церкви, котрі не прийняли сповідання віри, затверджене на Халкідонському соборі 451 р. (IV Вселенському), називаються сьогодні давньосхідними або нехалкідонськими; деякі з них історично вийшли з громад монофізитів та несторіан. Хоча нехалкідонські церкви іноді називають «давньоправославними», вони не мають євхаристійного спілкування з православними церквами.

Вірменська апостольська церква; Коптська православна церква; Ефіопська православна церква; Сирійська православна церква; Маланкарська православна церква; Ассирійська Церква Сходу (несторіанство).

ПРОТЕСТАНТИЗМ

Протестантизм — один із найпоширеніших напрямів у християнстві, що відокремився від католицизму в період Реформації у XVI ст. (лютеранство, кальвінізм та ін.) та у результаті подальшого внутрішнього поділу (адвентисти, баптисти, методисти та ін.). Церкви і спільноти протестантів національного чи локального характеру є в усьому світі, чисельність деяких сягає десятків мільйонів віруючих. Єдиного центру протестантизму не існує; організаційно протестантські помісні церкви об'єднані в регіональні організації, які, у свою чергу, формують всесвітні об'єднання церков.

Деякі релігійні течії, які вийшли з протестантизму і ідентифікують себе як християнські — Мормони, Муністи, Свідки Єгови, не визнаються за такі конфесії християнського світу через розбіжність у розумінні основоположних християнських доктрин (догмат Трійці, іншу христологію).

- Церква адвентистів сьомого дня
- Адвентисти-реформісти
- Англіканство
- Баптизм

- Євангельські християни
- Кальвіністська церква
- Квakerство
- Лютеранство
- Меноніти
- Методизм
- Пресвітеріанство
- П'ятидесятництво
- Харизматичний рух (неоп'ятидесятництво)

ХРИСТИАНСТВО І ЯЗИЧНИЦТВО

У сучасному світі деякі люди схильні трактувати християнство як вчення, завданням якого було повністю знищити стародавню язичницьку культуру, культуру язиків (племен, народів) світу. Насправді таке бачення взаємодії християнства і язичництва відповідає дійсності лише наполовину. По-перше, традиційне християнство (зокрема православ'я) розглядає себе як істинне вчення, вчення про істину, одним з найважливіших завдань якого є поширення істинного знання серед людства, незалежно від його походження (оскільки воно в будь-якому випадку походить від Бога). Зокрема в традиційному християнстві визнається, що в язичницькі часи також існували люди (праведники), які пізнавали істину і жили згідно з її законами.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х . :Право, 2015.; Мирного співіснування принцип // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

ХРИСТИАНСТВА РАНЬОГО ПОЛІТИЧНА ДУМКА

З I тисячоліття н. е. суспільно-політична думка на Сході й на Заході розвивалася переважно завдяки старанням представників богослов'я. Адже з економічним, політичним, моральним, інтелектуальним занепадом Греції та Риму земна держава поставала як втілення зла, беззаконня, несправедливості, терору, експлуатації, розбещеності. Така політична реальність створила сприятливі умови для бурхливого розвитку християнства.

Згідно з його ученням, людина — вершина творіння Бога, носій образу і подоби Божої, духовно-тілесна істота, що об'єднує матеріальне і духовне начала, вічна, безсмертна, раціональна, наділена даром творчості, вільна як перед Богом, так і перед

дияволом. Вона відповідає за лад у світі та в самій собі. Але гріхопадіння Адама і Єви, гріхи їх нащадків порушили первісну богоподібність, невинність, і людина стала носієм гріховності.

Першим переможцем гріховної сили став Ісус Христос, який приніс нове вчення, взяв на себе гріхи світу і врятував людство. Однак страждання у християнстві — не самоціль, а сила в боротьбі зі злом у собі та навколо себе. Призначення людини — не аскетичність, а самовдосконалення, законопослушність, виконання Божих заповідей і покірність церкві. Християнство виходило з ідеї свободи і рівності людей, закликало до вияву доброї волі, взаємного прощення, любові й справедливості незалежно від звань, станів, титулів, багатства і віку.

Якщо протягом перших трьох століть римські імператори нещадно нищили

прихильників та послідовників християнства, то у 313 р., за царя Константина Великого, воно було проголошено пануючою релігією в імперії. Хоча римські імператори вважали себе намісниками Бога на землі, необмеженими ніякими законами, церква все більше прагнула утвердити у суспільному житті зверхність духовної влади над світською. Єпископ Аврелій Августин (354—430) у праці «Про град Божий» виступав за верховенство церкви в політичному житті. Держава, на його думку, — сукупність людей, об'єднаних суспільними зв'язками, її зусилля повинні спрямовуватися не лише на задоволення земних потреб, а й на нищення ворогів церкви, запобігання злочинів проти Бога. Надмірне насильство небажане, але необхідне; рабство суперечить природі людини, але встановлене Богом як покарання за гріхи; свобода волі приємна, але виражається лише в схильності індивіда до порочних дій; державна влада нічим не відрізняється від зграї розбійників, але політичну опозицію треба рішуче викорінювати.

Виправданням феодального устрою, що виявилось у формулі «церква — сонце, держава — місяць», позначені суспільно-політичні теорії схоластів, які вважали, що людина взагалі (як родове узагальнення) не існує, реальними є лише окремі особи. Англієць Ансельм Кентерберійський (IX ст.) — батько схоластики — використовуючи постулати логіки, доводив необхідність втілення Бога в людині. Француз Іоанн Солсберійський (XII ст.) високо оцінював роль римського права у вихованні людини, виправдовував тираноборство. Італієць Йоахим Флорський (XII ст.) засуджував насильство, яке назавжди перемаже дух свободи, любові й миру. Німець Альберт Великий (XIII ст.) понад усе ставив совість людини, завдяки якій вона втілює універсальні принципи моральної поведінки.

Найпомітніша постать цього періоду — Фома Аквінський (1224—1274), домініканський теолог, автор праць «Сума проти язичників» та «Сума теології». Особистість він розглядає як найвище з творинь розумної природи. Якщо інтелект у Богові — сутність, то інтелект у людини — потенція сутності. Заперечуючи августиніанство (пріоритет інтуїції), залишаючись на позиціях релігійного догматизму, звертався до розуму, здорового глузду людини. Водночас поділяв людей на вищий клас — правителів, середній — воїнів, суддів, чиновників, вчених, священиків і дворян, нижчий — найманців, ремісників, «брудний люд». Природні закони, які водночас визначають і моральні норми, на його думку, поступаються і підпорядковуються законам вічним, божественному розуму, але не суперечать йому. Людські закони (право народів і позитивне право) можуть розходитись з природними, а божественні, відображені у Священному Писанні, виправляють недосконалість людських законів. Мета державної влади — забезпечити благо суспільної істоти — людини. Ідеал форми державного правління — влада одного (монархія). Фома Аквінський обґрунтовує право народу на скинення тирана, який порушує принципи справедливості. Церква має панувати над громадянським суспільством, духовна влада — над світською. Єретики підлягають смертній карі, а монахи-домініканці перетворюються на «псів Господа». Аквінський теоретично обґрунтував необхідність інквізиції і розробив вчення про Індугенції.

Традиції класичної схоластики продовжували згодом монах-францисканець Вільям Оккам (1285—1349 рр.), французький схоласт Жан Бурідан (1300—1358 рр.). Провісником свободи совісті й права народу на законодавчу владу став у XIV ст. італійський мислитель Марсилій Падуанський (1280—1343 рр.), який вважав, що Євангеліє — не закон, а вчення, і тому щодо віри не може бути примусу, вона — справа совісті людини. Він першим у середньовічній політичній думці чітко розрізняв законодавчу і виконавчу влади, розвинув ідею суспільного договору, народного суверенітету. Водночас був прихильником станової монархії, поділу суспільства на дві станові категорії: - правляча категорія — духовенство, адміністрація і військові, до компетенції якої належать керівні суспільні функції; - підлегла категорія — землероби, ремісники і торгівці, які повинні турбуватися лише про особисті інтереси.

Державний організм, на погляд Марсилія, складається з двох частин: фізичної, до якої належать люди, та нематеріальної — законів, що тяжіють над суспільством. Римський папа не може претендувати на

світську владу.

Новими рисами збагатив політичну ідеологію чеський мислитель Ян Гус (1371—1415 рр.), який виступав проти привілеїв священнослужителів. У XVI ст. з початком занепаду феодалізму нав'язаний схоластикою аскетизм став поступатися культові людини, її інтересів і потреб, а божественне — патися культові людини, її інтересів і потреб, а божественне — природному, людському. Гуманізм тоді ще не був масовим, здебільшого він мав прихильників серед мешканців міст, представників інтелігенції, які у паростках нового ладу вбачали силу, здатну звільнити людину від середньовічного аскетизму. Нова епоха, що увійшла в історію під назвою Відродження (Ренесансу), символізувала передусім відродження і широке використання досягнень античної цивілізації.

Гуманісти-італійці слідом за Франческо Петраркою (1304—1374 рр.) засуджували політичний аскетизм, захищали ідею всебічного розвитку особистості, заперечували тиранію. Леонардо Бруні створює теорію республіканізму — найсправедливішого, на його думку, устрою суспільства, що є найголовнішою умовою реалізації свободи волі як свободи особистості. У XV ст. політичну ідеологію раннього гуманізму розвивають інші італійські мислителі, поглиблюючи поняття свободи особистості як громадянської свободи, як політичного права обирати і бути обраним до владних структур, як рівність громадян перед законом, як визнання необхідності існування представницьких органів, виконавчої системи й авторитетного суду.

Найвагоміший внесок у політичну думку зробив італієць Нікколо Макіавеллі (1469—1527 рр.), який у трактатах «Государ», «Міркування на I декаду Тіта Лівія» протиставив теологічному розумінню державної влади юридичний світогляд. Вважаючи силу основою права, визначаючи поняття «держава» як загальний політичний стан суспільства, Макіавеллі стверджував, що людина втілює в собі злобність, агресивність, властолюбство, жадобу, брехливість, боязливність, малодушність, невдячність, зрадництво, лицемірство, ненависть, нестриманість тощо. Необхідність приборкання цих її рис і покликала до життя державу. Відстоюючи пріоритет світської влади, гостро критикував духовенство, а дворянство закликав знищити зовсім. Його ідеал державного устрою — сильна, жорстко централізована республіка, де владарюють представники народу, молоді буржуазії та виборний глава держави, який, враховуючи негативні якості людини, повинен бути «лисом, щоб бачити гадів, і левом, щоб нищити вовків». Для об'єднання суспільства правитель

може використовувати будь-які засоби («мета виправдовує засоби»), навіть аморальність, нечесність, жорстокість, устрашіння, демагогію, наклепи, підступність, хитрість, віроломство тощо. Лише тоді республіка буде могутньою, виправдає своє призначення, коли правитель, відкинувши закони й принципи моралі, встановить правову авторитарну диктатуру «великого перетворювача».

Держава, на думку Макіавеллі, — вищий вияв людського духу, а служіння державі — зміст, мета і щастя людини. Сповідуючи і деякі гуманістичні ідеї, він неодноразово вказував на полярність інтересів бідних і багатих, висловлювався про справедливий і досконалий державний устрій, який повинен забезпечити політичну свободу людині, демократичне міське самоврядування. Мрія Макіавеллі — сильна республіка, яка гарантує своїм громадянам не лише розквіт свободи, а й рівність, привілеї, пом'якшення майнових відмінностей. Лише свобода і ілеї, пом'якшення майнових відмінностей. Лише свобода і рівність, на його думку, здатні розвивати здібності особистості, втілювати у ній любов до загального блага і громадянські чесноти. Ідеї всезагальної рівності людей, примітивного зрівняльного комунізму, усупільнення майна, ліквідації приватної власності захищали ідеолог селянських мас у Німеччині Томас Мюнцер (1493—1525 рр.) і німецькі анабаптисти. Вимоги свободи мислення, свободи переконання.

Свободи совісті, рівності мирян і духовенства розвивав знаменитий діяч Реформації в Німеччині, фундатор однієї з найвпливовіших течій у протестантизмі Мартін Лютер (1483—1546 рр.).

При цьому він заперечував тезу про свободу волі, протиставляючи її власному гаслу про рабство волі. Жорстоко полемізував з ним засновник християнського гуманізму Еразм Роттердамський (1469—1536 рр.) у працях «Про свободу волі», «Похвала глупоті», «Заступник» та ін.

Його ідеали — освічена і гуманна монархічна влада, свобода духу, самоврядні міські громади, здоровий глузд, стриманість, миролюбність, простота.

В Англії ідеї майнової рівності людей, скасування приватної власності як причини їх нерівності, урівняльного розподілу, заперечення багатства й експлуатації людини людиною, обов'язковості праці для всіх, виборності органів влади, віротерпимості, свободи совісті проповідував гуманіст і державний діяч Томас Мор (1478—1535 рр.).

Аналогічні погляди на межі XVI—XVII ст. висловлював й італійський мислитель Томмазо Кампанелла (1568—1639 рр.). У Франції після закінчення Столітньої війни на початку XVI ст. утвердився абсолютизм, який настовхнувся на опір певної частини дворянства. А політична ідеологія французького суспільства розвивалася завдяки старанням переважно юристів.

Один з них — засновник пуританства Жан Кальвін (1509—1564 рр.), який, систематизувавши вчення Лютера, запровадив нову форму церковної організації, а проголошену його попередником свободу совісті звів до рівня свободи від католицизму.

Послідовники Кальвіна у Франції — гугеноти — виступили як опозиція королю й католицькій церкві. Розпочалися релігійні війни, під час яких народжувалася політична ідеологія кальвіністів — монархомахів (грецьк. *monarches* — єдиновладдя, *maché* — боротьба). Виходячи з ідеї народного суверенітету і договірного походження влади, вони обґрунтували право на опір народів тиранам, право міських магістратів на відсіч монарху-тирану. Одним з виразників таких поглядів у XVI ст. був правознавець Франциск Готман, який доводив, що з давніх-давен народ обирає і скидає своїх королів і саме йому належить верховна влада. Ідеї народного суверенітету, права народу на збройне повстання, несумісності тиранії з природною рівністю і природною свободою сповідувало багато тогочасних мислителів Франції.

Доктрину суверенітету використовували і для захисту королівського абсолютизму.

Наприклад, видатний французький мислитель Жан Боден (1530—1596) вважав, що суспільство формується під впливом природного середовища, а держава — кровногосподарських союзів, тобто сімей.

Сформував вчення про суверенітет, який не може бути «змішаним», бо про суверенітет, який не може бути «змішаним», бо належить або королю, або аристократії, або народу. Це вільна від підпорядкування законам влада над громадянами і підданими.

Суверен-монарх не підлягає законам, які видає сам. Він зобов'язаний лише поважати божественні, природні закони, дотримуватись недоторканності приватної власності. Демократія для Бодена ненависна, але й тиранію він не приймав, визнаючи право народу на опір тиранові аж до його вбивства. Майнова нерівність людей таїть у собі загрозу державних переворотів, яким монарх-суверен повинен запобігати.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х . :Право, 2015.; Мирного співіснування принцип // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

«ХРИСТИЯНСЬКО-ДЕМОКРАТИЧНИЙ СОЮЗ»

Політична партія України «Християнсько-Демократичний Союз» є добровільним громадсько-політичним формуванням, створеним унаслідок вільного волевиявлення людей, що діють на основі принципів християнського гуманізму в інтересах народу України.

19 березня 1994 р. у Києві відбувся Установчий з'їзд партії «Християнсько-демократичний союз». На з'їзді були присутні делегати з 13 регіонів України, які представляли 800 членів партії. У 10 областях організації були створені на базі колишніх орг. ХДПУ, ухвалено Програму, Статут; обрано керівництво: голова — Ігор Павлович Степанюк, заступник голови — В.Федько, голова виконкому — Ю.Іванов. Міністерством юстиції під цією назвою партія не зареєстрована.

13 травня 1995 р. проведено II-й з'їзд партії, на якому вирішено було зареєструвати партію під назвою «Християнсько-ліберальний союз», затверджено зміни у керівництві, головою партії обрано І.Степанюка. Зареєстровано Міністерством юстиції України 2 серпня 1995 р.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х . :Право, 2015.; Мирного співіснування принцип // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

ХРИСТІЯНСЬКО-НАРОДНА ПАРТІЯ

ХРИСТІЯНСЬКО-НАРОДНА ПАРТІЯ — політична група на Закарпатті у 1922–1938 рр. народовецького напрямку, наступниця Руської хліборобської партії.

Співпрацювала з чеською католицькою партією монсенйора Яна Шрамека. У 1925–1929 рр. мала одного посла (Августина Волошина) у чехо-словацькому парламенті. Інші діячі: М. Бращайко,

М. Долинай, о. Кирило Феделеш. Орган Християнсько-народної партії — «Свобода».

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955—2003.

ХРИСТИЯНСЬКО-СУСПІЛЬНА ПАРТІЯ

ХРИСТИЯНСЬКО-СУСПІЛЬНА ПАРТІЯ (Християнсько-суспільний союз) — поміркована консервативна галицька партія, заснована 1911 р. у Львові.

Попередником ХСП був Католицький русько-народний союз (КРНС), створений 14 жовтня 1896 р. українськими політичними діячами на чолі з Олександром Барвінським за підтримки греко-католицької ієрархії та митрополита Сильвестра Сембратовича. З 1897 р. видавав щоденний часопис «Руслан», згодом орган ХСП (виходив до 1914 р.).

Засновники КРНС не підтримали відхід Юліана Романчука від політики «нової ери» і створення у 1896 р. під час виборів до віденського парламенту блоку з москвофілами. Часопис «Руслан» звинувачував Ю. Романчука і Народну Раду у національній зраді і політичній короткозорості. З обраних 9 українських послів у 1897 р. від Галичини до Державної Ради 6 представляли КРНС (О. Барвінський, А. Вахнянин, І. Гробельський, М. Каратницький, Є.Мандичевський, В. Охримович). На першому засіданні парламенту вони створили Руський посольський клуб, а 1 квітня 1897 р. разом з християнськими депутатами від чехів, словенців, хорватів і сербів утворили «Слов'янський християнсько-національний клуб». КРНС мав представництво у Галицькому крайовому сеймі.

Союз: стояв на позиціях легітимної опозиції до австрійської адміністрації і повної вірнопідданості цісарському престолу та австрійській монархії; визнавав за українцями право на створення в рамках австрійської імперії національного коронного краю, але також і право в майбутньому на побудову соборної незалежної Української держави; виступав за рівноправність української мови в крайовій адміністрації, судівництві, шкільництві; вимагав відкриття нових українських початкових середніх шкіл, гімназій; гостро критикував москвофілів, звинувачуючи їх у антинаціональній і антидержавній діяльності.

На виборах 1907 р. до австрійського парламенту КРНС не здобув жодного мандата. Ослаблення КРНС призвело до його реорганізації і створення навесні 1911 р. ХСП.

Діяльність

За статутом ХСП — політичне товариство з осідком у Львові, що ставило собі за мету вводити практичні постулати християнства в суспільне життя на користь людини і народу. Формами діяльності ХСП були різноманітні збори, сходини, петиції, звернення, участь у виборах, підтримка християнської преси. До ХСП могли належати тільки повнолітні чоловіки католицького віровизнання. Управа ХСП була зосереджена в руках обраної старшини з 9 чоловік. Першим головою партії обрано О. Барвінського. У рамках ХСП діяли секції, створені за професійними, становими та іншими інтересами. До складу партії входили селяни, робітники, але більшість складала інтелігенція (вчителі, священики). ХСП мала свої осередки у ряді міст Галичини.

ХСП була малочисельною організацією і значної ролі в політичному житті Галичини не відігравала. За релігійний характер, консерватизм і стосунки з польськими політичними колами ХСП часто критикували інші українські партії, особливо радикали. Партія виступала за проведення змін у політичному, суспільному, культурному і економічному житті шляхом реформ. Закликала українські політичні об'єднання підтримувати австрійську монархію як гарант всестороннього національного розвитку українців. У зверненнях до польських політичних організацій закликала не підтримувати антиукраїнські сили, зокрема москвофілів та наголошувала на тому, що антиукраїнська політика деяких польських партій і діячів шкідлива насамперед для польської справи. Вимагала заборонити діяльність москвофільських організацій у Галичині. Партія відстоювала права української мови в краю, вимагала від австрійської адміністрації відкриття українського університету у Львові та нових шкіл. ХСП опікувалася сім'ями померлих священиків і молодими сільськими парохами.

Серед провідних членів ХСП були О. Барвінський, К. Студинський, Д. Лопатинський, О. Маковей, Й. Романович, отець Ю. Дзерович, Я. Гординський, І. Кокорудз, Р. Ковальов та інші.

На початку Першої світової війни ХСП відійшла від активної політичної роботи.

Відновила діяльність у період існування Західно-Української Народної Республіки. Делегатами УНРади ЗУНР від ХСП (ХСС) були:

Барвінський Богдан, Гординський Ярослав, Дзерович Юліян, Кархут Спиридон, Студинський Кирило. У 1921—1923 р. входила до Міжпартійної Ради. У середині 1920-х рр. вплив ХСП на суспільно-політичне життя Галичини значно зменшився і партія саморозпустилася. Частина її членів на початку 1930-х рр. увійшла в Українське народно-демократичне об'єднання, а частина створила у 1930 р. лояльну щодо польської влади Українську католицьку народну партію під патронатом єпископа Станиславівського.

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Партологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

ХРИСТИЯНСЬКО-СУСПІЛЬНИЙ РУХ

ХРИСТИЯНСЬКО-СУСПІЛЬНИЙ РУХ — політичний рух, що ставить за програму своєї діяльності суспільно-господарчі реформи у дусі християнської етики, головних папських соціальних енциклік.

У галицькому політичному житті кінця XIX - початку XX ст. Християнський соціальний рух репрезентував помірковане крило народоців, прихильників «Нової ери» під проводом О.Барвінського з газети «Руслан».

Рух діяв спочатку під назвою Катехізес Русько-Народного Союзу, заснованого у 1896 р., що у 1911 р. змінив назву на Християнська-Суспільна Партія. Ця організація мала репрезентацію в австрійському парламенті і галицькому сеймі, згодом продовжувала діяльність під польською окупацією.

Головні діячі: А.Вахнянин, К.Студинський, Д.Лопатинський.

На початку 1930-их рр. частина діячів влилася до УНДО, інші заснували Українську Католицьку Народну Партію з газетою «Нова Зоря» у Львові; цю партію підтримував єп. Г. Хомишин. Натомість у Львівській архієпархії засновано Український Католицький Союз, який не брав участі у партійно-політичному житті, а був лиш суспільно-релігійним рухом. Політичні діячі Союзу підтримували УНДО.

На Закарпатті прихильники Християнського соціального руху оформилися у Чехо-Словацькій Республіці спочатку як Руська Хліборобська Партія (1920 р.), яка у 1924 р. прибрала назву Християнська Народна Партія. На еміграції після 1944 р. не відновлено християнсько-суспільної політичної групи. Створений у 1954 р.

Український Християнський Рух радше продовжував традиції Українського Католицького Союзу.

Програмові засади Християнсько-суспільного руху розробляли католицькі видання у Галичині й на еміграції.

Окремо від Християнсько-соціального руху діяла під проводом ієрархії «Католицька Акція».

Деякі з названих організацій Християнсько-соціального руху співпрацювали з церковною ієрархією, навіть були залежні від неї; з тих причин їм закидували ліві соціалістичні і праві націоналістичні кола клерикалізм, себто втручання церкви до політики.

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Патологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

ХРОНОГРАФ

ХРОНОГРАФ — середньовічний твір зі всесвітньої історії.

Перші хронографи з'явилися у Візантії. На Русі починаючи з XI ст. були поширені «Хронографи», перекладені з європейських мов, вони постійно переписувалися та доповнювалися. У XV ст. в Україні були складені нові списки: «Хронограф» 1442 р. та «Руський хронограф» середини XV ст.

Можна виділити «Повість про взяття Царграда турками у 1453» Нестора-Іскандера — українця, що перебував у той час у турецькому полоні та був свідком описуваних подій.

В Україні хронографи були компіляцією з перекладних грецьких хроні Івана Малали, Гамартола, Йосифа Флавія, Біблії та українських літописів.

Сліди користування хронографами помітні вже у кінці Нестерового літопису. Галицько-Волинський Літопис теж згадує якийсь хронограф.

Пізніше відомі два типи хронографів: так званий, «еллінськорим», в основу якого покладено грецькі світські хроніки, та «юдейський», що тримається головним чином Біблії. Протягом XVI—XVII ст. створюються нові редакції «Хронографів», до яких регулярно включаються майже всі новонаписані та новоперекладені історичні та географічні твори. Вони становили головне джерело знання про античний світ.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955—2003.; Малий словник історії України / відпов. ред. В. А. Смолій. — К.: Либідь, 1997.

ХУДОЖНІЙ НАДГРОБОК В УКРАЇНІ

ХУДОЖНІЙ НАДГРОБОК В УКРАЇНІ — меморіальна галузь жанру скульптури, що мала довгий історичний період розвитку у мистецтві земель України.

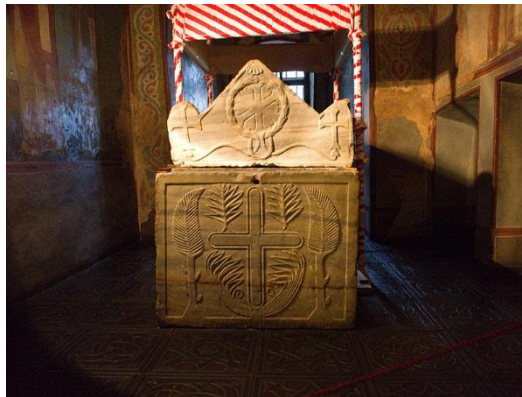

Так званий саркофаг князя Ярослава Мудрого, малюнок з видання 1820 р.

Були певні відмінності між архітектурою кам'яною та дерев'яною архітектурою. Контакти з Візантією сприяли запозиченню настанов кам'яної архітектури та її типології після запровадження християнства у київській державі. Дерев'яна і кам'яна архітектура почали співіснувати і це співіснування розтяглося на землях України до XIX ст. включно.

Настанови кам'яної архітектури потягли за собою і комплекс мистецьких складових візантійського типу, серед котрих релігійна фреска, іконопис, євангельська книжкова мініатюра, чернече життя і священство візантійського типу тощо. Культура ускладнилась і розділилась на елітарну і народну. Кам'яна архітектура ніби обслуговувала всі верства населення, залученого до християнства, котре оголошувало, що нема перед Христом ані елліна, ані іудея, а є лише християни. А феодальна система потужно вносила свої корективи, тому в храмі пройшло відокремлення князя і його дружини від наповпу. Князю і військовим відвели хори, тоді як натовп скупчувався під хорами на підлозі храма.

Серед запозичень елітарної культури опинився і кам'яний саркофаг для поховань князя та його родичів. Серед найранішніх зразків кам'яної князівської труни — саркофаг, датований 10 ст. та знайдений під час розкопок залишків Десятинної церкви у Києві. Саркофаг виготовлений з овруцького пірофілітового сланця (шифера) і формою нагадує спрощену домівку із двосхилим дахом. Фасади склепа та його дах вкриті різного типу орнаментами з християнською символікою. Швидше за все саркофаг виготовлений з місцевого матеріала запрошеними у Київ візантійськими майстрами або бригадою закордонних і місцевих майстрів, знайомих з християнськими настановами. Поховання у кам'яних саркофагах носило винятковий характер, тому цих зразків меморіальної пластики збережено мало. Їх наявність в київських храмах викликала здивування у закордонних візітерів. Архидиякон Павло Алеппський записав: «Уся загадка в тому, звідки вони здобувають цей мармур і ці величезні колони, що розташовані по-за церквою. Адже в усій цій країні немає нічого схожого на (розвідані) поклади мармуру. Виявляється що вони возили його Чорним морем з околиць Константинополя і потім пливли річкою Дніпро, котра впадає у це море, а вивантажували ж у цьому місті Києві».

Певний історико-мистецький інтерес являє собою мармуровий саркофаг, котрий ніби то призначений для поховання князя Ярослава Мудрого. Саркофаг надто нагадує античний храм із акротеріями на кутах його двосхилого даху. Античного храму цього типу не могло бути у слов'янській культурі.

Висота саркофага без кришки 91 см, з кришкою 181 см., довжина саркофага 236, а ширина 122 см. Всі площини цього саркофага вкриті орнаментами з християнською символікою, котра ускладнилась у порівнянні із оздобами X ст. Орнаменти дотримуються

симетрії, але не збігаються дзеркально. Так, одна площина двосхилого даху саркофага розділена на п'ять частин, тоді як друга лише на чотири... Серед стилізованих зображень кипариси, пальми та якісь примхливі зображення дерев, тип котрих важко ідентифікувати. Вони німі свідки іншої географічної зони. Обов'язкові хрести на поховальних саркофагах розташовані або між стилізованими зображеннями кипарисів, або у орнаментальному оточенні звивистої стрічки, що утворює своєрідну раму для хрестів. За літописом князь Ярослав помер 1054 р. у віці 76 років. Цим роком датують і сам саркофаг.

З літопису також відомо, що Софійський собор був місцем поховання і інших київських князів. В соборі розмістили саркофаг, де поховали 1125 р. князя Володимира Мономаха. У соборі до першої половини XX ст. була збережена лише одна (безіменна) кам'яна труна, тому приписувати в ній поховання Володимира Мономаха підстав нема. Так, давньоримські саркофаги мають написи. Кам'яні саркофаги у Києві не мають епітафій, а лише зображення окремих грецьких літер.

Був знайдений ще один кам'яний саркофаг, але порожній і з втраченою кришкою, дещо менший за розмірами. Його фасади теж прикрашають висічені орнаменти у вигляді плетених розеток, рослин та обов'язкових хрестів. Характер орнаментів цього саркофага збігся із орнаментами шиферного панно на парапеті хорів Софійського собору. Дослідження цих храмових панно довело, що два кам'яних панно, втрачені колись, були замінені дерев'яними з тотожним орнаментом для збереження повноти храмового декору.

Зразків надгробків доби середньовіччя збережено мало, позаяк їх мало і було у довготривалих матеріалах. У XV ст. на створення кам'яних надгробків почався потужний вплив західноєвропейських зразків, котрий витіснив впливи доби Візантії, що зникла з політичної мапи Європи внаслідок захоплення її земель турками-османами 1453 р.

Стилістика відродження розпочала вплив на культуру Польщі (і українських земель у її складі) і через релігійні зв'язки з папським Римом, і через запрошення на працю у Польщу італійських і нідерландських художників і скульпторів. Консервативні місцеві традиції у XVI ст. почали дивацькі переплітатися і співіснувати зі здобутками західноєвропейської культури і західноєвропейської меморіальної пластики, що пройшла до XVI ст. довгий період розвитку і мала власні сюжетні схеми. В меморіальній скульптурі переплетіння місцевих і західноєвропейських традицій було мешн напруженим, ніж у релігійному живопису, бо пишній, кам'яний надгробок був частиною

аристократичної (не народної), а елітарної культури і залишався таким декілька століть потому. У місцевому релігійному живопису панували настанови візантійського канону, що не піддавалися швидкому реформуванню і переходу на реалістичні зображення на кшталт нідерландських чи італійських зразків. Український релігійний живопис XVI ст. ніс на собі також уяву про православну ідентифікацію. У атмосфері агресивного ополячення і наступу католицизму український релігійний живопис XVI ст. почав відігравати роль спротиву ополяченню і прихильності до істинного віровчення, чого не ніс у собі аристократичний, художній надгробок.

Надгробок Анни Сенявської із замкової каплиці у Бережанах, музей Олеський замок, Україна

Ян Пфістер. Ліплений декор надгробкової каплиці Адама Єроніма Сенявського, бл. 1640 р. Бережани. Архівне фото

У XVI ст. художній надгробок на західних землях України набрав завершені конструктивної і сюжетної форми, що йшла від схеми

західноєвропейської. За зразок брали схему надгробка, поширену серед творів скульптора Якопо Сансовіно (1486-1570).

**Колишній Домініканський костел, Жовква.
Надгробок роботи Андреаса Шлютера**

За створення надгробків брались як маловідомі місцеві майстри (імен кортих не збережено), так і майстри з міжнародною відомістю (Ян Пфістер (1573 — 1642 рр.), що працював у Вроцлаві, Львові і Бережанах, Андреас Шлютер (1662 — 1714 рр.), що працював у Голландії, у Варшаві, Вілянові, Жовкві).

Померлого подавали лежачим у ніші і у стані вічного сну. Відбиток аристократичної культури був у парадному одязі померлого або померлої, частіше з атрибутами прихильності до християнської віри (хрест або Новий заповіт у руці, молитовно складені руки, хрест з вервицею). Чоловіків часто подають у парадних обладунках, як лицарів. У жіночих надгробках не забуті і старанно відтворені пишні сукні, коштовні мереживні коміри і ювелірні прикраси. Старанно підкреслені всі атрибути заможності, феодальної і суспільної значущості особи. Атрибути заможності, феодальної значущості відтворювали навіть у надгробках дітей із заможних і шляхетних родин, коли суспільної значущості у померлих не могло бути через їх ранній вік. Надгробок могли створити і у випадку загибелі шляхетної особи, коли самого поховання тіла в церкві не було. Так, мати Марка Собеського замовила пишний надгробок на спомин душі загиблого сина, тіла котрого не вдалося забрати з поля бою.

Серед художніх надгробків тої пори — надгробок дітей Даниловичів з Жидачева, надгробок Катерини та Йоанна Гербуртів, надгробок Олександра Ванка Лагодовського, надгробки родини Сенявських з замкової каплиці у Бережанах тощо. Серед збережених надгробків ранньобарокової доби звертає увагу надгробок Олександра Ванка Лагодовського (1573 р.), що має епітафію, написану не латиною, а кирилицею. Місцеве походження цієї пам'ятки — без сумніву.

Серед матеріалів переважали місцеві сорти каменю, менше мармур. Відомі зразки з гіпсу з подальшим захисним тонуванням поверхні. Унікальний для земель України характер мали надгробки з металу, котрі виготовив скульптор Ян Пфістер. Його металеві саркофаги родини Сенявських з каплиці Бережанського замку не мають аналогів у польському мистецтві. Владислав Лозинський стверджував, що найкращі роботи майстер виконав у Бережанах з 1627 по 1636 рр.

Місцевою особливістю надгробків було додаткове використання поліхромії (розфарбування).

Надгробок Маркіяна Шашкевича. Львів

На початок XIX ст. припав період заборон на поховання у церквах. Було видано державними діячами декілька наказів про заборону поховання у храмах та про облаштування кладовищ на приміських ділянках. Надгробок перемістили на замиський цвинтар і пишне поховання могли дозволити собі лише багатії.

Петропавловське кладовище, Чернігів. Надгробок XIX ст. із фігурою янгола

Надгробок все частіше набуває форми круглої скульптури або погруддя, бо цей процес розпочався ще з кінця XVIII ст. у межах естетики академізма і пізнього класицизма. Надгробкове погруддя в добу першого запровадження капіталізму навіть отримало декотру універсальність, воно могло бути однаковим на могилі померлого, на монументі у місті і у якомусь міському закладі (бібліотеці, учбовому закладі, місцевому музеї).

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955—2003.; «Київські збірники історії й археології, побуту і мистецтва» (Макаренко М. стаття «Скульптура і різьбярство Київської Русі предмонгольських часів»), Київ, 1930,; Німенко А., Портнов І. Українська радянська скульптура. — К., 1957,; Німенко А. Скульптура. VI т. Історії укр. мистецтва, стор. 282—320. — К., 1968,; Кресальний М.Й. «Софійський заповідник у Києві», державне видавництво УРСР, 1960,; Львівська картинна

галерея, путівник, «Каменярь», Львів, 1972.; Тихий Богдан. Бережанський замок // Бережани. Місто біля Раю / Пам'ятки України. — К. — 2013. — спецвипуск № 2 (191) (лип.). — С. 13.

ХУНВЕЙБІНИ

ХУНВЕЙБІНИ (червоні вартові) — члени створених у 1966–1967 рр. бойовничих груп та загонів студентської і шкільної молоді у Китаї, за допомогою яких Мао Цзедуну вдалося провести «Культурну революцію».

Мао Цзедун та його послідовники хотіли добитися повного розриву з минулим. Надаючи хунвейбінам змогу діяти з власної ініціативи, правляча група довкола Мао спрямовувала активність у запланованому напрямку.

Хунвейбіни підтримали заклик викорінювати чотири застарілості: старі ідеї, стару культуру, старі звичаї, старі звички. Учнів заохочували доносити на начальників, учителів і навіть батьків. Студенти вимаршовували вулицями, б'ючи у барабани, гонги і викрикуючи гасла.

Часом хунвейбіни судили жертв на вулиці проводячи їх через місто, закутими у кайданах. Хунвейбіни перейнялися культом Мао та «Червоною Книжечкою».

З часом хунвейбіни розкололися на дві фракції і міста стали ареною конфлікту (часто фізичного) між цими угрупованнями.

Підрозділи Народно-визвольної армії підтримували хунвейбінів у 1966–1968 рр., але надійно стримали їх, коли Мао наказав змінити політичну лінію.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ХУНТА (ВІЙСЬКОВА)

ХУНТА ВІЙСЬКОВА або просто хунта (ісп. Junta militar, junta, від лат. Junctus — об'єднаний, пов'язаний) — видавоторитарного політичного режиму, військово-бюрократична диктатура, встановлена внаслідок військового перевороту і яка здійснює диктаторське правління методами терору. Розповсюдження поняття отримало від військових режимів улатиноамериканських країнах. В радянській

політологічній науці під «хунтою» малася на увазі влада реакційних військових угруповань у ряді капіталістичних держав, що встановили режим військової диктатури фашистського або близького до фашизму толку.

На пострадянському просторі поняття отримало чітко негативну коннотацію, тому також використовується впропагандистських цілях для створення негативного образу уряду тієї чи іншої держави. В переносному сенсі поняття «хунта» також застосовується щодо урядів клептократичних держав з високим рівнем корупції. У розмовній мові термін може застосовуватися навіть відносно групи осіб, які діють за взаємною згодою з непорядними цілями.

ХУНТА ЯК ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА

Військова хунта була одним з наймасовіших видів авторитарних режимів, що виникли у період звільнення низки країн від колоніальної залежності і формування національних держав: у традиційних суспільствах військові виявлялись найбільш організованою і згуртованою соціальною групою, здатною об'єднати суспільство на основі ідеї національного самовизначення.

Після приходу до влади політичний курс військової верхівки у різних країнах отримував різної спрямованості: в одних державах він призводив до відсторонення від влади корумпованих компрадорських еліт і в цілому був на користь формуванню національної держави (Індонезія, Тайвань), в інших випадках військова верхівка сама ставала інструментом реалізації впливу впливових центрів сили, зокрема більшість військових режимів у Латинській Америці фінансували США.

Після Другої світової війни більшість військових хунт мали перехідний характер, зазвичай еволюціонуючи від авторитаризму до демократії (Іспанія, Чилі, Південна Корея, Бразилія, Аргентина та ін.).

Причинами цього вважаються, з одного боку — зростання політико-економічних протиріч, які не можна вирішити при авторитарній формі правління, з іншого боку — зростанням впливу індустріально розвинених країн, які намагалися розширити сферу демократичних цінностей.

НАЙВІДОМІШІ ВІЙСЬКОВІ ХУНТИ

Країна	Роки	Назва
 Таїланд	1932-1973, 1976-1980, 1991-1992 2006-2008	Військове правління Хунта 1976 року Національна миротворча

Країна	Роки	Назва
		рада Рада національної безпеки
 Нігерія	1966-1979, 1983-1998	Військові хунти
 Греція	1967-1974	Режим полковників
 Перу	1968-1980	Диктаторський військовий уряд
 Бразилія	1930, 1969	Перша військова хунта Друга військова хунта
 Сомалі	1969-1991	Верховна революційна рада
 Болівія	1970-1971, 1980-1982	Болівійські військові хунти
 Чилі	1973-1990	Диктатура Піночета
 Португалія	1974-1976	Рада національного порятунку
 Ефіопія	1974-1987	Дерг
 Аргентина	1976-1983	Процес національної реорганізації
 Сальвадор	1979-1982	Революційна Хунта
 Ліберія	1980-1986	Рада народного порятунку
 Польща	1981-1983	Військова рада національного порятунку
 М'янма	1988-2011	Державна рада миру і розвитку
 Гаїті	1991-1994	Хунта генерала Седра
 Мавританія	2008-2009	Хунта Абдель Азіза
 Єгипет	2011-2012	Вища рада Збройних сил
 Центральноафриканська Республіка	2013-2014	Уряд Мишеля Джотодія
 Мадагаскар	2009-2014	Високий тимчасовий орган

НЕВДАЛІ ВІЙСЬКОВІ ХУНТИ

Путч генералів — заколот французьких військ в Алжирі проти де

Голля (1961)

Суд над путчистами. Військовий трибунал засудив Шалля і Зеллера до 15 років ув'язнення. Але вже у 1968 р. обидва були звільнені за амністією.

Салан і Жуо деякий час перебували на нелегальному становищі, проте у 1962 р. також були арештовані і засуджені - Салан до довічного ув'язнення, а Жуо до смертної кари, але також потрапили під амністію. У листопаді 1982 р. все генерали були відновлені в кадрах армійського резерву.

Менш значні учасники путчу були звільнені раніше: (П'єр-Марі Биго звільнений в 1965., Жак Фор, представник путчистів в Парижі, звільнений в 1966., Марі-Мішель Гуро, командир армійського корпусу в Костянтині, звільнений в 1965., Жан-Луї Ніко, генерал-майор авіації, звільнений в 1965., Андре Петі звільнений в 1964).

КРАЇНИ, ЩО ЗНАХОДЯТЬСЯ ПІД УПРАВЛІННЯМ ВІЙСЬКОВИХ ХУНТ

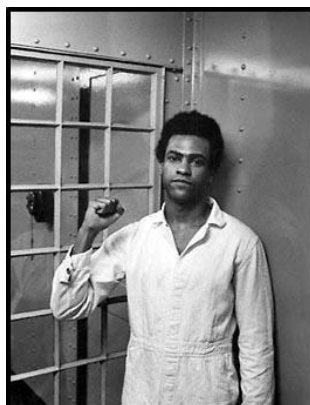
 Фіджі (з 2006);

 Таїланд (з 2014)

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник. / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. — К., «Генеза», 1997.; Українська радянська енциклопедія: [у 12-ти т.] / гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: О. К. Антонов та ін. — 2-ге вид. — К. : Голов. ред. УРЕ, 1974–1985.; Сирота Н. М. Политические системы и режимы. // Политология. Курс лекций. — С-Пб : «Питер», 2006. — С. 106-108.

ХЬЮ ПЕРСІ НЬЮТОН (НАРОДИВСЯ 17 ЛЮТОГО 1942 р)

Народився у Монро, штат Луїзіана, у бідній багатодітній сім'ї чорношкірого священика. У школу він почав ходити в Окленді, штат Каліфорнія, там же він вперше зіткнувся з білим расизмом. За його

власними словами всі білі діти автоматично записувалися в «розумниці», а чорношкірі - в «тупиці». Білі були одночасно прикладом для наслідування і недосяжним ідеалом - за висловом Ньютона, він ставився до білих зі «дивною сумішшю захоплення і ненависті». В результаті більшість чорношкірих дітей намагалися прогулювати заняття.

Про ефективність такої системи освіти говорить той факт, що після закінчення середньої школи, Хью і більшість його однолітків були «функціонально безграмотними» тобто фактично могли читати тільки обмежений набір простих фраз і писати тільки деякі слова.

Читати Хью навчився вже будучи підлітком по книзі Платона «Держава». Він перечитував її кілька разів, спочатку не вникаючи в суть написаного. Потім він почав звертати увагу на ідеї - найбільший вплив на нього справила знаменита метафора Платона про в'язнів в печері. Платон описав в'язнів, що сидять в темній печері спиною до входу.

Про те, що відбувається в реальності, вони можуть судити тільки по переміщенню тіней на задній стінці печери, і впевнені, що реальний світ саме такий. Таким же чином і більшість людей, не озброєних методом пізнання, могла судити, за Платоном, про навколишній світ.

Поступивши у 1959 р. у коледж, він продовжив читати філософські праці Аристотеля, Юма, Декарта, потім екзистенціалістів, спеціальні роботи з психофізіології, біологічному біхевіоризму, в тому числі Павлова і Скіннера. У державницькій політиці Ньютон інтуїтивно займає антиурядову позицію з усіх питань, наприклад, підтримуючи Фіделя Кастро. Цей же період Ньютон бере участь в різних дискусійних гуртках чорношкірих, де пропагуються ідеї чорного націоналізму. Однак більшість з них є богемними і не приймають неосвічених бідняків.

Зокрема Ньютон описує, як він перший раз прийшов в «Асоціацію афроамериканців», де йому насамперед вказали на його невігластво. З цього Ньютон зробив важливий висновок, що завжди і з усіма політичний активіст повинен бути ввічливим і терплячим, «нехай навіть опонент буде закінченим буржуа» - свою позицію треба пояснювати максимально докладно і доброзичливо.

Ньютон детально не описує свій перехід від націоналізму до соціалізму - лише каже що, в студентських колах було багато марксистів, в дискусіях з якими він прийшов до висновку, що без соціалізму неможливо звільнення бідняків, а так же «зрозумів зв'язок

расизму з капіталістичною системою».

Яку саме соціалістичну літературу читав Ньютон в цей період – він не згадує. Зокрема немає згадок ні про Маркса, ні про Леніна. Зате в книзі кілька разів згадується, що в процесі навчання він прочитав чотири томники Мао Цзедуну, а так само книгу Че Гевари «Партизанська війна». Зокрема, тому платформа «Чорних пантер» зазвичай визначається як маоїстська.

Чому саме маоїзм? Ми знаємо, що основною ідеєю, що відрізняє вчення голови Мао від побудов самого Маркса і Леніна, була ідея народної революції на противагу революції пролетаріату. Ця ідея була зумовлена культурною спадщиною Китаю з одного боку, і аграрним характером економіки в цій країні з іншого. Опору для революції Мао бачив в багатомільйонних селянських масах – цим же зумовлена ще одна відмінна особливість маоїзму – загравання з націоналізмом.

Ці два чинники зробили вирішальний вплив на те, що саме маоїзм став найбільш привабливою ідеологією для маси національно-визвольних рухів країн третього світу (Комуністичної Партії Перу, Філіппін, Індійської партії народної війни, Пролетарської партії Пурбе Бангла та інших).

По-перше, більшість цих країн – аграрні.

По-друге, в їх боротьбі яскраво виражений акцент на національне визволення. Можна сказати, що маоїзм цих рухів – це реакція на існуючу соціальну базу і пригнічення за національною ознакою.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ЦАРИЗМ

ЦАРИЗМ – політичне кліше, що позначає політичний режим Російської імперії з акцентуванням самодержавної ролі в ньому верховного правителя – царя, або імператора.

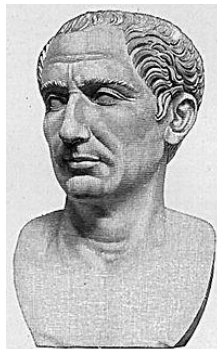
«Царське самодержавство означає необмежену владу царя. Народ не приймає ніякої участі в устрої держави і в управлінні державою», – зазначав Ленін. Найчастіше термін вживається пейоративно, з критичним зазначенням на таку позицію російських імператорів і їх підданих, як кріпацтво, становий лад, збереження самодержавства, обмеження громадянських свобод, імперіалізм у

зовнішній політиці. Термін популярний у марксистській публіцистиці та історичній літературі як дореволюційного, так і післяреволюційного часу. Після 1991 р. вжиткового позначення «царизм» у російській науковій літературі зменшилася. У ряді російських тлумачних словників царизм визначається як фактичний повний синонім монархії або абсолютизму. Хоча на практиці до неросійським монархічним режимам або до російського царства допетровських часів як правило не застосовується.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

ЦЕЗАР ЮЛІЙ ГАЙ **13 ЛИПНЯ 100 ДО Н. Е. — 15 БЕРЕЗНЯ 44 ДО Н. Е.)**

Давньоримський державний і політичний діяч, полководець.

Діяльність Цезаря докорінно змінила культурний і політичний вигляд Європи та Середземномор'я і залишила визначний слід в житті наступних поколінь.

Гай Юлій Цезар походив із стародавнього і знатного патриціанського роду Юліїв. Він сам з притаманною справжньому римлянові гордістю підносив свій рід до напівлегендарних царів і навіть до богів. Мати Цезаря — Аврелія — була зі стародавнього і знатного, але плебейського роду Авреліїв. Незважаючи на знатність походження, родина Цезаря традиційно була зв'язана з противниками сенатського режиму, з тими, кого вважають представниками демократичного крила. Така традиція могла йти від матері, в роду якої були не тільки консули, але й народні трибуни. Також сестра його батька — Юлія, була одружена зі знаменитим Гаєм Марієм.

У 84 р. до н. е. юного Гая Юлія, завдяки Гаю Марію, зобов'язали

стати фламінном Юпітера. На цю поважну посаду міг бути обраний лише той, хто належав до патриціанського роду, він не міг бути воїном і виконував лише обов'язки жреця. У тому ж 84 році до н. е. Цезаря одружили з Корнелією Циннілою, донькою консула Луція Корнелія Цинні, котрий після смерті Гая Марія залишився, фактично, єдиним правителем Риму.

У 82 р. до н. е. Рим завоювали війська Луція Корнелія Сулли і диктатором став Сулла. Спершу він скасував усі закони, прийняті Гаєм Марієм. Їх прибічники були покарані. Від Цезаря вимагалось розлучитися зі своєю дружиною Корнелією Цинною, але Цезар не виконав наказу Сулли, тому, що він не хотів бути фламінном Юпітера Найвеличнішого бо це не дозволяло йому стати воїном та полководцем. І тоді ризикуючи бути страченим диктатором Суллою через свій непослух Цезар вирішив втекти із Риму на своєму улюбленому коні із рабом-германцем Бургундом та Луцієм Декумієм «хранитель перехрестку, найманий вбивця і названий батько Цезаря». У бігах Цезар дуже сильно захворів лихоманкою і був на грані смерті, саме тоді вирішили повернутись до Риму, де Аврелія Котта випросила помилування для свого сина.

Згодом Юлій Цезар знайшов, як йому виплутатись за допомогою Сулли із клятви перед богами, нав'язаної Гаєм Марієм, відмовитись від «свого жрецького життя» та виїхати з Риму в Малу Азію, де він відбував військову повинність в штабі пропретора Марка Мінуція Ферма. Тут йому також довелося виконувати дипломатичні доручення при дворі віфінійського царя Нікомеда та отримати Віфінійський воєнно-морський флот.

Під час облоги і штурму Мітілени, де він бився з звичайними воїнами в перших рядах когорти, він заслужив військову відзнаку — *corona civica* - громадянський вінок (його плели з листя дуба), за спасіння цілої когорти і знищення великої частини військ противника. У зв'язку з реформами Сулли волода громадянського вінка негайно, незалежно від віку, ставав членом Сенату. Згодом він знаходився в Кілікії, в таборі Сервілія Ісавріка.

Після смерті Сулли (78 р. до н. е.) Цезар повернувся в Рим і включився у політичну боротьбу (виступаючи на римському Форумі з промовами проти прихильників Сулли Гнея Корнелія Долабелли і Гая Антонія, що звинувачувалися у здирництві у провінціях Македонія і Греція відповідно). Обидва процеси Цезар програв, але, попри це, отримав популярність як один з найкращих ораторів Риму.

Щоби досконало оволодіти ораторським мистецтвом, Цезар у

75 р. до н. е. відправився на Родос до знаменитого викладача Аполлонія Молона, в якого перед цим навчався Цицерон. По дорозі він потрапив у полон до кілікійських піратів, за звільнення йому довелося заплатити значний викуп у розмірі п'ятдесяти талантів, і поки його друзі збирали гроші, він більше місяця провів у полоні. Після звільнення він одразу ж зібрав в Мілеті флот, захопив піратську фортецю і наказав розіп'яти захоплених у полон піратів.

Верцінгеторікс кидає зброю до ніг Цезаря, 1899, Ліонель Ноель Ройе

62 до н. е. Цезар одержує посаду претора. 61 року до н. е. — управляє Південною Іспанією. 60 до н. е. три видатні політики Риму — Гнея Помпей, Марк Ліциній Красс та Юлій Цезар утворили Перший тріумвірат (від слів «тріумф» — три та «вір» — муж). Це був союз, спрямований проти сенату. Триумвіри поділили між собою керівництво провінціями і домовилися підтримувати один одного.

Користуючись підтримкою колег, Юлій Цезар організував військовий похід у Галлію (територія сучасної Франції). У ході тривалої Галльської війни (58-50 рр. до н. е.) приєднав до Риму величезну територію. Цезар вийшов до протоки Ла-Манш і навіть переправився на Британські острови. Завойовані землі увійшли до складу римської держави як провінції Галлія.

Поки Красс воював з парфянами в месопотамських пустелях, а Цезар придушував повстання в Галлії, Помпей залишався в Римі і все більше впливав на державні справи. Після смерті у 53 р. до н. е. Красса Помпей Великий фактично став єдиним правителем держави. Політична анархія у Римі підказувала сенатській олігархії необхідність

сильної влади. Помпей здавався сенату кращим союзником, ніж Цезар. У 52 році до н. е. Помпей був обраний консулом вперше в римській історії без колеги.

У 50 р. до н. е. Помпей, наляканий успіхами Цезаря у Галлії, почав схиляти сенат до прийняття рішення про відкликання Цезаря з завойованих земель, 1 січня 49 р. до н. е. сенат ухвалив відповідний наказ. Народні трибуни наклали на це рішення «вето» і втекли до Цезаря. У розпорядженні Гая Юлія було лише два легіони (близько 10 тисяч воїнів). Перебуваючи біля кордонів Італії, він розумів, що, перейшовши річку Рубікон, розпочне громадянську війну. Зваживши всі «за» і «проти», зі словами «Жереб кинуто!» — він переправився на той бік річки. Помпей відступив до Греції. У Греції, поблизу міста Фарсал. У 48 р. до н. е. відбулася битва двох видатних римських полководців.

Військо Цезаря становили 34 тисячі піхоти і 1 400 вершників, військо Помпея — 60 тисяч піхоти і 7 тисяч кінноти. Але Цезар переміг. Помпей втратив 15 тисяч вбитими і 24 тисячі полоненими. Помпей після своєї поразки хотів втекти до короля парфян, але друзі його відрадили, мотивуючи тим, що парфяни після війни з Крассом були дуже вороже налаштовані до римлян. Тоді Помпей поїхав до Єгипту, шукати допомоги в боротьбі з Цезарем. Але, піддавшись вмовинам придворних, молодий єгипетський король Птолемеї XIV вирішив не допомогати Помпею, щоб отримати прихильність Цезаря. Назустріч Помпеєві вислали невеликий човен із кількома людьми, які, коли втікач відвернувся, вбили його. Голову Помпея єгиптяни переслали Цезарю. Але останній, навпаки, засмутився, що його суперник так марно загинув. Цезар з-під Фарсала переїхав до Малої Азії, а потім із 25 кораблями поплив до Александрії. В Єгипті він затримався на півроку, щоб отримати гроші, які один із попередніх королів зобов'язався заплатити Римові, а також упорядкувати життя країни. Тоді у єгипетській королівській родині почалася війна за владу. Молодий Птолемеї XIV зчепився зі своєю старшою двадцятирічною сестрою Клеопатрою. Цезар став на бік останньої, але єгипетський народ збунтувався. Врятувала Цезаря допомога, яка надійшла з Азії. На той час Цезар вже мав близькі стосунки з Клеопатрою і навіть хотів взяти її собі за жінку. Разом з Клеопатрою він подорожував Єгиптом, а потім, у 46 р. до н. е., вона відвідала Цезаря в Римі. Син Клеопатри і Цезаря дістав ім'я Цезаріон. У серпні 47 р. до н. е. відбулася вирішальна битва між Цезарем і Понтійським царем Фарнаком. Цезаря було проголошено диктатором на 10 років, але щороку він

обирався консулом. Тоді «диктатором» називали людину, яка організовує боротьбу проти зовнішнього ворога. Головною метою політики Цезаря було відновлення стабільного життя держави. Він видав ряд законів про устрій міст у провінціях, про безкоштовне роздавання хліба, а також закон проти розкоші, за яким було заборонено користуватися ножами, носити пурпуровий одяг і перли.

Клеопатра VII і Гай Юлій Цезар, картина Жана-Леона Жерома

РЕФОРМИ ЦЕЗАРЯ[

Цезар необмежено користувався своєю фактичною владою. Його розпорядження вважали за законні акти, а новообрані урядовці складали присягу, що шануватимуть його волю.

Цезар змінив організацію римських урядів. Число преторів збільшив до 16, еділів — до 6, квесторів — до 40. Більше урядовців було потрібно з огляду на великий розмір Римської республіки та її провінцій. Цезар вніс проект реформи законодавства, що спиралося на право Дванадцяти таблиць та едикти преторів, і реформував також управу провінцій, намісниками яких призначав своїх людей.

Змінив він і сенат. Він пам'ятав про всі зневаги, що їх зазнав від сенаторів, тому задумав їх підкорити. Число членів сенату Цезар збільшив до 900 і ввів до нього багатьох своїх старшин, навіть нижчого ступеня, а не раз і чужинців із Галлії та Іспанії. В сенаті він займав перше місце і перше слово, тому відразу надавав тон нарадам. Сенат втратив усяку державну ініціативу і тільки приймав до відома те, що постановив всемогутній диктатор. Не мали значення також народні

збори. Цезар не скасував їх, але, як диктатор, мав право скасувати кожну їхню ухвалу, яка йому не подобалася. На народних зборах теж ніхто не відважувався відкрито виступити проти Цезаря.

Намагався Цезар змінити і соціальний устрій Риму. Не боячись непопулярності, він зменшив дотації зубожілому населенню Рима з 300 тисяч на 150 тисяч людей. Так правитель намагався стримати наплив пролетаріату до столиці.

Також Цезар розпочав широку колонізацію Італії. Він викупив багато земель і розселяв на них ветеранів своїх армій та безземельних селян. Нові поселенці розміщувалися в старих оселях по всій країні, для скорішої асиміляції з місцевим селянством. Щоб підтримати сільське населення Італії, Цезар видав розпорядження, згідно з яким в приватних маєтностях принаймні половина робітників має бути із вільних селян, а не невольників. Селянам, які мали великі родини, він визначив окремі нагороди. Цезар взяв також під свою опіку населення італійських міст і видав нові муніципальні закони, що врегулювали міський устрій.

Нові колонії Цезар створював і у провінціях в Галлії, Іспанії, Африці і місцями у Греції та на Сході. За часів його правління в провінції було переселено близько ста тисяч людей. Ця колонізація мала подвійну мету: підняти економічне становище селянства, яке в перенаселеній Італії не могло знайти прожитку, і підсилити романізацію провінцій. Цю політику Цезаря наслідували пізніше всі римські імператори. Мешканцям провінцій він щедро роздавав римське громадянство, щоб у такий спосіб тісніше зв'язати їх з Римською державою.

Щоб звеличити своє володарювання, а також дати роботу безробітним масам, Цезар розпочав велике будівництво в Римі. Він побудував новий форум (ринок), що дістав його ім'я. А серед площі поставив святиню Венери — матері юліанського роду, збоку — величавий судовий будинок, так звану Базиліку Юлія. Для сенату побудував новий будинок для засідань, так звану курію Юлія, бо старіша ратуша згоріла. Також почалося будівництво нового будинку для народних зборів на Марсовому полі, але Цезар не встиг його закінчити. Мав задум Цезар побудувати також великий театр і публічну бібліотеку, в якій хотів розмістити Александрійську бібліотеку Птолемея. Крім архітектурних робіт, Цезар задумував заснувати новий порт в Остії в гирлі Тибру, проектував нові дороги в Італії та провінціях. У своїх широких планах задумував Цезар і розбудову провінцій, і заснування нових міст, навіть заснування другої столиці держави на

Сході. А кордони римських володінь хотів пересунути за Дунай, завоювавши германів, скіфів та інші племена.

У 45 р. до н. е. за наказом Юлія Цезаря було проведено реформу календаря. Календар у Римі вели спеціальні жреці. За багато років вони так заплутали лік днів, що й самі не могли у ньому розібратися. Тому про римських полководців говорили, що вони завжди перемагали, але ніколи не знали, в який день це трапилось. Найдавніший календар у Римі обчислювали за рухом місяця. Спочатку було тільки десять місяців, а саме 6 місяців по 30 днів і 4 по 31 дню, так що рік мав 304 дні. Пізніше додано ще два місяці, причому 4 місяці мали по 31 дню (березень, травень, липень, жовтень), лютий — 28 днів, інші місяці — по 29 днів, а весь рік — 355 днів. Через те, що цей календар не погоджувався із сонячним роком, кожні два роки додавали один 31-денний місяць. Ті різномірні зміни ввели у календарні обчислення нелад і хаос. Тому Цезар, який особисто цікавився астрономією, вирішив запровадити в республіці докладніший єгипетський календар. Цезар запросив до Риму вченого-астронома з Єгипту, щоб той виправив календар. Нормальний рік мав числити 365 днів, а раз на чотири роки мав бути рік із 366 днями. Цей календар від імені Юлія Цезаря дістав назву юліанського. У нас ним користувалися аж до 1918 р. Але і зараз народ не забув юліанський календар, особливо новий рік. Його дати прийнято називати «за старим стилем».

Цезар також ввів реформу дорожнього руху. Правила Цезаря, звичайно, були не досконалі і суттєво відрізнялися від сучасних, але дещо з них використовується і зараз. Наприклад, вулиці з одностороннім рухом.

Зі сходу сонця і до кінця робочого дня (за 2 години до заходу сонця) заборонявся приїзд по Риму колісниць, екіпажів, приватних возів. А іноземці повинні були залишати транспорт за містом і пересуватися тільки пішки або в найманих паланкінах (своєрідне таксі). Щоб правила виконувалися, був створений спеціальний патруль, основне завдання якого було — не допускати сутичок між «водіями».

ВБИВСТВО ЦЕЗАРЯ

Незадоволені республіканці підготували заколот. Цезаря вбили 15 березня 44 р. до н. е., на засіданні сенату. Коли диктатор сидів на своєму кріслі, один зі змовників попросив його відкликати із заслання свого брата. Цезар рішуче відмовив. Тоді той кинувся на Цезаря, стягнув з нього червону тогу і крикнув: «Чого чекаєте, приятелі?».

Змовник Каска перший ударив Цезаря стилетом у шию. Рана не була глибока й смертельна, і Цезар вирвав стилет з окликом: «Що робиш, проклятий Каско?». Тоді інші змовники кинулися з усіх сторін із стилетами. Цезар боронився і кричав, але коли побачив одного зі своїх близьких друзів — Брута серед змовників із витягненим стилетом, закрив собі лице тогою і перестав боронитися. Оповідали пізніше, що останніми його словами були: «І ти, Бруте, проти мене?». Він упав мертвий під статуєю Помпея, діставши 23 рани, бо кожний змовник запрягся взяти участь у самосуді.

Вбивство Цезаря відновило громадянські війни у Давньому Римі, спричинило початок занепаду Римської республіки і зародження Римської імперії, яку очолив всиновлений Цезарем Октавіан Август.

Ім'я Цезаря і сьогодні живе у термінах «кайзер» і «цар», а також Юлій (Iulius) у поширеній в багатьох мовах назві липня — July, Juli і т. д.

Цезар був не тільки полководцем, а й письменником, одним з найкращих римських прозаїків. З його творів збереглися «Записки про Галльську війну» — 7 книг — важливе історичне джерело для вивчення суспільного ладу, побуту й культури кельтських і германських племен I століття до н. е.

А також «Записки про громадянську війну» — 3 книги. Для них характерна продуманість, ясна композиція, проста невимушена розповідь, точна мова, конкретність образів і тонка характеристика, як поодиноких людей, так і цілих народів (особливо галлів). Із творів Цезаря, які не збереглися до наших днів, найоб'ємнішими були, ймовірно за все, збірники його промов і листів. Відверто політичний характер мали два його памфлети, які називалися «Auticatones». Гай Юлій написав їх в 45 році до н. е., у таборі при Мунді.

Чисто літературними творами були віршовані авторства Цезаря: «Похвала Геркулесу», трагедія «Едіп», поема «Ітер», де описана його подорож із Риму до Іспанії в 46 році до н. е. Існують свідчення і про науковий твір Цезаря у двох книжках — «De analogia». Це граматичний трактат, в якому аналізується відома граматична суперечка між аналогістами і аномалістами і розв'язується на користь перших, тобто, на користь принципу закономірності. *Alea iacta est* (з лат., дослівно — Гральну кістку кинуто, Жереб кинуто) — слова, які нібито промовив Юлій Цезар (лат. Imperator Gaius Iulius Caesar) 10 січня 49 року під час переправи зі своєю армією через річку Рубікон (Північна Італія).

ДЖЕРЕЛА:

Утченко С. Л., Юлій Цезарь. - М., 1976.; Голдсуорти А. Цезарь. - М.: Эксмо, 2007. - 672 с.; Грант М. Юлій Цезарь. Жрец Юпитера. - М.: Центрполиграф, 2005. -

352 с.; Дуров В. С. Юлий Цезарь. Человек и писатель. Л.: Изд-во ЛГУ. 1991. 208 с.; Этьен Р. Юлий Цезарь / пер. с фр. Э. М. Драйтовой; предисл. Е. В. Ляпустиной. — 2-е изд. — М.: Молодая гвардия, 2009. — 299 с. ил. — (Жизнь замечательных людей: сер. биогр.; вып. 1206).; Корнилова Е. Н. «Миф о Юлии Цезаре» и идея диктатуры: Историософия и художественная литература европейского круга. М., Изд-во МГУЛ. 1999.

ЦЕНЗУРА

ЦЕНЗУРА — контроль держави, організації чи групи людей над публічним виявом думок і творчості індивіда. Як правило, проявляється у придушенні вияву певних ідей, торкання певних тем або вживання певних слів. Як привід до цензури часто називається намагання нібито стабілізувати суспільство, над яким уряд має контроль.

Відповідно до іншого визначення, цензура — це незаконна заборона поширення інформації, її обмеження, дозування, спотворення, які здійснюються шляхом прямого або опосередкованого впливу представників органів державної влади, посадових осіб, власників засобів масової інформації на ЗМІ та журналістів з метою забезпечення своїх політичних інтересів.

Цензура в ЗМІ — це будь-яка вимога з боку органів державної влади або інших структур, спрямована, зокрема, до журналіста, власника, редактора або іншого працівника засобу масової інформації, узгоджувати певну інформацію перед її оприлюдненням, заборона її поширювати чи перешкоджання її тиражуванню і розповсюдженню в будь-який інший спосіб з метою забезпечення політичних, економічних чи інших інтересів цієї структури.

Таким чином, цензура в будь-якому разі є нічим іншим як методом захисту і контролю інформаційного простору з боку певних структур. Законодавством України цензура заборонена.

Державна цензура буває відкритою та прихованою. У першому випадку видаються спеціальні закони, які забороняють публікацію або оприлюднення певних ідей. Приклади — Китай, Австралія або Саудівська Аравія, де законом заборонено відвідування веб-сторінок певної тематики. В другому випадку йдеться про залякування, коли людям забороняють висловлювати або підтримувати певні ідеї під страхом втрати роботи, суспільної позиції, загрозою їх життю або життю близьких.

Пряма цензура у свою чергу поділяється на попередній і наступний контроль. Попередній контроль полягає у тому, що відповідний урядовець (цензор) переглядає друковані видання до їх

виходу у світ та дозволяє або не дозволяє публікацію. Наступний контроль — це застосування санкцій, судові переслідування та інші дії щодо автора, видавця, ЗМІ як пост-фактум оприлюднення певної.

Російська книга 1886 р. Заборонені речення замінені крапками

У країнах комуністичного блоку українські й україністичні видання підлягали попередній цензурі на загальних засадах, а крім того, діяло зовнішнє радянське втручання. Дещо вільнішою була цензура в Югославії. Тоталітарні режими сьогочасності також використовують цензуру.

Компанія «Ґугл» змушена була розробити для китайських користувачів цензурований варіант пошукової системи. Проте влада КНР надалі критикувала цю пошукову систему, а також, за даними «Ґугла», підтримувала хакерів, які атакували корпоративну мережу та поштові аккаунти Gmail, які належали китайським правозахисникам.

У березні 2010 р. компанія заявила, що у квітні припиняє роботу на китайському ринку. Нещодавно Комітет Захисту Журналістів вирішив провести аналіз свободи слова в різних країнах. Наголос у цьому дослідженні було зроблено на країни Азії і Близького Сходу, хоча розглядалися й інші.

Як з'ясувалося, у багатьох країнах інтернет взагалі заборонений, а якщо дозволений, то тільки в інтернет-кафе, які контролюються спеціальними державними службами. Журналісти склали список з 10 країн, де з інтернетом справи зовсім погані.

Польська газета 1981 р., де на останній сторінці вилучено повідомлення «Солідарності» про підготовку до страйку

ДЖЕРЕЛА:

Скабичевский А. Очерки истории русской цензуры (1700 — 1863). П. 1892; Котович А. Духовная цензура в России. П. 1909; Об отмене стеснений малорусского печатного слова. П. 1910; Огієнко І. Як Москва нищила волю друку Київської Печерської Лаври. Тарнів 1921; Міяковський В. Ювілей цензурного акту 1876 р. Бібліографічні вісті, ч. 3. Київ 1926; Під рум. постолом. Париж 1937; Svoboda V. Shevchenko and Censorship. The Ukrainian Review. Лондон 1961–1962; Бутрин М. До історії австр. цензури. Архіви України, ч. 5. Київ 1970.; Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955—2003.; Сохар О. Коротка історія цензури. Часопис «І», № 32». Львів. 2004.

ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ ВІЗВОЛЬНОГО РУХУ»

ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ ВІЗВОЛЬНОГО РУХУ» — науково-громадська організація, що вивчає український визвольний рух у ХХ ст., зокрема:

- історію державних утворень (УНР та ЗУНР); історію громадсько-політичних рухів (УВО, ОУН, УНДО, дисидентський рух та ін.); історію військових формацій (Легіон УСС, УГА, УПА та ін.); карально-репресивну політику окупаційних режимів на українських землях у ХХ ст. ЦДВР об'єднує багатьох істориків з різних регіонів України та з-за кордону, які досліджують проблематику українського

визвольного руху в контексті історичних процесів у Центрально-Східній Європі.

У 2012 р. ЦДВР став учасником «Платформи європейської пам'яті та сумління» — міжнародного проекту, покликаного досліджувати діяльність і злочини тоталітарних режимів у Європі у XX ст. та не допустити відновлення тоталітаризму в Європі.

Головою вченої ради Центру досліджень визвольного руху є кандидат історичних наук Володимир В'ятрович.

Завдання: Створити потужний науковий центр досліджень із проблематики ОУН та УПА. Координувати діяльність окремих науковців-дослідників. Залучати до вивчення вказаної проблематики нові наукові кадри й допомагати дослідникам-початківцям. Популяризувати тематику національно-визвольної боротьби ОУН та УПА і формувати її відповідний позитивний образ у суспільстві. Збирати і зберігати документальні, усні, речові свідчення про національно-визвольну боротьбу ОУН та УПА.

Напрямки діяльності:

Архівний ЦДВР володіє унікальним архівом документів, що висвітлюють діяльність ОУН та УПА, а також фоно- та відеосвідчення. Окремим структурним підрозділом Архіву ЦДВР виступає фотоархів. Цікавими фондами є збірки документів архіву голів Проводу ОУН Миколи Лебедя та Ярослава Стецька, а також Головного командира УПА Василя Кука. ЦДВР є учасником проекту «Електронний архів українського визвольного руху».

Бібліотечний. ЦДВР володіє спеціалізованою бібліотекою з історії України кінця XIX — XX ст. Найбільшою збіркою літератури в бібліотеці є видання з тематики ОУН та УПА. Бібліотека постійно укомплектовується сучасними українськими та закордонними виданнями.

Консультаційний. Консультаційна діяльність, надання установам, організаціям та зацікавленим особам інформації, експертних оцінок що стосуються проблематики визвольного руху. Надання історичних професійних довідок щодо учасників, подій та явищ з тематики українського визвольного руху.

Популяризаційний. Розробка та впровадження програм популяризації історії визвольної боротьби в Україні в XX ст. 16 березня 2013 Прес-центр Центру досліджень визвольного руху повідомив, що 19 березня 2013 у Львові презентують Електронний архів Українського Визвольного Руху з 10 тисячами раніше недоступних документів.

Видавничий. Видання документальної бази та наукових досліджень з тематики українського визвольного руху. Центр випускає власне періодичне видання — науковий збірник «Український визвольний рух».

Видання Центру: Сотенний «Бурлака» / Головний редактор та упорядник В. В'ятрович. — Львів, 2000. — 150 с.; Володимир В'ятрович. Рейди УПА теренами Чехословаччини. — Львів, 2001.; Армія безсмертних. Повстанські світлини / Редактори: В. В'ятрович та В. Мороз. — Львів, 2002, 2006. — 212 с.; Роман Петренко. Слідами армії без держави. — Київ-Торонто, 2004. — 272 с.; Богдан Чайківський. «Фама» — рекламна фірма Романа Шухевича. — Львів, 2005. — 104 с.; Василь Галаса. Наше життя і боротьба. — Львів, 2005. — 272 с.; У кігтях СТЕПЛАГУ (Кенгір 1949–1954). Спогади. — Львів, 2005. — 272 с.; Василь Кук. Генерал-хорунжий Роман Шухевич. Головний командир Української Повстанської Армії. — Львів, 2005, 2007. — 120 с.

Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери та його товаришів / Упорядник М. Посівнич. — Львів, 2006. — 200 с.; Володимир В'ятрович. Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи. — Львів, 2006. — 140 с.; Олександра Стасюк. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.). — Львів, 2006. — 384 с.; Конгрес українських націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали / Упорядник В. Муравський. — Львів, 2006. — 420 с.; іл.; Василь Кук — «Леміш». Колгоспне рабство. — Львів, 2007. — 264 с.; Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / В. В'ятрович (відповідальний редактор), Р. Грицьків, І. Дерев'яний, Р. Забілий, А. Сова, П. Содоль. — Львів, 2007, 2008, 2011.; Українська повстанська армія. Історія нескорених. Навчально-демонстраційний посібник / В. В'ятрович ((відповідальний редактор)), І. Дерев'яний, Р. Забілий, П. Содоль. — Львів, 2007.; Ремесло повстанця. Збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка — «Хмеля» / Редактор і упорядник Р. Забілий. — Львів, 2007. — 424 с.; Володимир-Ігор Порендовський. На трасі Тайшет — Лена (Озьорлаг у роках хрущовської відлиги 1955–1959). Спогади / Редактор І. Дерев'яний. — Львів, 2008. — 176 с.; Василь Кук, Степан Шухевич. Українська скорбна мати. — Львів, 2009. — 44 с.; ОУН-УПА на Сумщині: Т. 2 / Автор-упорядник Г. Іванущенко. — Суми, 2009. — 232 с., іл.; Марія Паньків. Теофілія: про Теофілію Бзову-Федорів-Стахів. — Львів, 2009. — 192 с.; Viatrovych V., Hrytskiv R., Derevianyj I., Zabilyj R., Sova A., Sodal' P. The Ukrainian Insurgent Army: A History of Ukraine's Unvanquished Freedom Fighters. — Lviv, 2007, 2009. — 80 p.; Голодомор 1932–1933 рр. в

Україні за документами ГДА СБУ: Анотований довідник / В. Даниленко (упор.), Л. Аулова, В. Лавренюк. — Львів, 2010. — 472 с.; Микола Посівнич. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 рр. — Львів, 2010. — 368 с.; Володимир-Ігор Порендовський. Штафетні лінії. Спогади / Редактор Р. Забілий. — Львів, 2010. — 140 с., іл.; Олександр Іщук, Валерій Огороднік. Генерал Микола Арсенич: життя та діяльність шефа СБ ОУН. — Коломия, 2010. — 195 с.; Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА / Відповідальний редактор та упорядник В. В'ятрович. — Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011.; Олександр Зайцев, Олег Беген, Василь Стефанів. Націоналізм та релігія. Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930 рр.). — Львів, 2011. — 384 с. іл.; Володимир В'ятрович. Друга польсько-українська війна. 1942–1947. — Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011.; Володимир В'ятрович. Історія з грифом «Секретно». — Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011.; В'ятрович В. М., Кулик І. М., Лошак В. В., Шпак А. В. Право на правду. Практичний poradник із доступу до архівів. — Львів, 2012. — 152 с.; Володимир В'ятрович. Історія з грифом «Секретно». Нові сюжети. — Львів: Часопис, 2012. — 240 с.; Іван Патриляк. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.). — Львів, 2012. — 592 с.; Іван Патриляк. «Перемога або смерть»: український визвольний рух у 1939–1960-х рр. — Львів: Часопис, 2012. — 512 с.; Олег Стецишин. Ландскнехти Галицької армії. — Львів: Часопис, 2012. — 480 с.; Володимир В'ятрович. Друга польсько-українська війна. 1942–1947. — Вид. 2-е, доп. — Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012.; Інакодумство на Сумщині. Збірник документів та матеріалів (1955–1990 роки). Т. 1 / Упорядники: В. О. Артюх, Г. М. Іванущенко, В. О. Садівничий. — Суми: ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2012. — 300 с., іл.; Володимир В'ятрович. Історія з грифом «Секретно». Українське XX століття. — Львів: Часопис, 2013.; Ігор Дерев'яний. Сила волі. Євген Коновалець. — Львів: Часопис, 2013.; Іван Гель. Виклик системі: український визвольний рух другої половини XX століття / Упор. Ірина Єзерська. — Львів: Часопис, 2013.; Людяність у нелюдяний час. Добровичці в часи Голодомору / Упорядники В. С. Тилишак, В. М. Яременко. — Львів: Часопис, 2013.; Стецишин О. Бандерівський інтернаціонал. Грузини, росіяни, євреї... / Олег Стецишин; Центр досліджень визвольного руху. - Львів: Часопис, 2015. - 328 с., іл.; Періодичне видання «Український визвольний рух». Станом на 2015 рік вийшло 20 випусків наукового збірника;

Український визвольний рух. Збірник 1. — Львів, 2003. — 208 с., іл.; Український визвольний рух. Збірник 2: Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни. — Львів, 2003. — 194 с., іл.; Український визвольний рух. Збірник 3: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. — Львів, 2004. — 304 с., іл.; Український визвольний рух. Збірник 4: Боротьба народів Центрально-Східної Європи проти тоталітарних режимів в ХХ столітті. — Львів, 2005. — 272 с., іл. Український визвольний рух. Збірник 5. — Львів, 2005. — 240 с., іл. Український визвольний рух. Збірник 6. — Львів, 2006. — 272 с., іл. Український визвольний рух. Збірник 7. — Львів, 2006. — 312 с., іл. Український визвольний рух. Збірник 8. — Львів, 2006. — 312 с., іл. Український визвольний рух. Збірник 9. — Львів, 2007. — 320 с., іл. Український визвольний рух. Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. — Львів, 2007. — 352 с., іл. Український визвольний рух. Збірник 11. — Львів, 2007. — 264 с., іл. Український визвольний рух. Збірник 12. — Львів, 2008. — 224 с., іл. Український визвольний рух. Збірник 13. — Львів, 2009. — 248 с., іл. Український визвольний рух. Збірник 14. — Львів, 2010. — 224 с., іл. Український визвольний рух. Збірник 15. — Львів, 2011. — 344 с., іл. Український визвольний рух. Збірник 16: До 120-ліття з дня народження Євгена Коновальця. — Львів, 2011. — 320 с., іл. Український визвольний рух. Збірник 17. — Львів, 2012. — 416 с., іл. Український визвольний рух. Збірник 18. — Львів, 2013. — 336 с., іл. Український визвольний рух. Збірник 19. — Львів, 2014. — 448 с., іл. Український визвольний рух. Збірник 20. — Львів, 2015. — 328 с., іл.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ЦЕНТР ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА НАН УКРАЇНИ І УТОПІК

ЦЕНТР ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА НАН УКРАЇНИ І УТОПІК (Центр пам'ятокознавства Національної академії наук України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури) — науково-дослідна установа, діяльність якої спрямована на поглиблення теоретико-методичного рівня пам'ятокознавчих студій та пам'яткоохоронної діяльності в Україні. Центр пам'ятокознавства створений 23 травня 1991 р. за спільною постановою № 151 Академії наук України і Українського

товариства охорони пам'яток історії та культури. Є самостійною бюджетною неприбутковою науково-дослідною установою з правами юридичної особи. Входить до складу Відділення історії, філософії та права НАН України, яке забезпечує науково-методичне керівництво дослідженнями Центру.

Завдання: здійснення фундаментальних і прикладних досліджень з метою одержання нових знань у галузі пам'яткознавства та охорони культурної спадщини України; розробка проектів нормативних документів та методичних рекомендацій з питань охорони, збереження і використання пам'яток культурної спадщини.

Діяльність: Центр організовує і проводить науково-дослідні експедиції з виявлення і дослідження історико-культурних пам'яток; розробляє системні основи популяризації пам'яток, навчання і виховання населення щодо завдань збереження та відродження історико-культурного надбання України; надає науково-методичну допомогу зацікавленим міністерствам і відомствам, засобам масової інформації;

Центр вивчає і узагальнює досвід діяльності установ і організацій, що здійснюють роботу у сфері охорони, використання, реставрації пам'яток історії і культури; проводить науково-методичне забезпечення організації експозицій музеїв; здійснює підготовку та видання наукових, науково-методичних і популярних видань з проблем охорони та використання культурної спадщини.

Основні напрямки досліджень Центру пам'яткознавства:

Історія та теорія пам'яткознавства; об'єкти культурної спадщини, проблеми їх історії, охорони, консервації, реставрації та музеєфікації; музеєзнавство; церковне пам'яткознавство, історія церков і монастирів; некрополі України; нерухомі пам'ятки українського козацтва; топоніміка і картографія; діячі пам'яткознавства.

Основні досягнення Центру: Становлення нового наукового напрямку, що отримав офіційне визнання ВАК України — «пам'яткознавство» (шифр 17.00.08.); Згуртування навколо Центру широкого кола науковців та пам'яткоохоронців для вирішення проблем охорони та популяризації культурної спадщини України.; Підготовка та видання десятків монографій, збірників наукових праць з висвітленням досліджень культурної спадщини України.; Вдосконалення діяльності та розширення мережі пам'яткоохоронних закладів, зокрема, музеїв.; Завдяки участі в роботі комісій Верховної ради України по підготовці проектів Законів України щодо культурної

спадщини.; Центром вдосконалена класифікація видів об'єктів культурної спадщини і розширена кількість тих, що підлягають охороні.

Співробітництво: Центр пам'яткознавства координує наукову діяльність з міжнародними установами Західної Європи та СНД, Міністерствами, комітетами, науковими закладами, музеями, заповідниками та громадськими організаціями усіх регіонів України.

Наукові конференції: Центр пам'яткознавства є засновником і організатором (співорганізатором) наукових та науково-практичних конференцій, наукових читань, які проводяться:

Щорічно:

- «Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні», Київ, всеукраїнська, з 1991 р.; «Актуальні питання історії науки і техніки», місце проведення варіюється, всеукраїнська, з 2001 р.; «Сіверщина в історії України», м. Глухів Сумської обл., всеукраїнська, з 2002 р. (Центр пам'яткознавства співорганізатор з 2009 р.);

Що два роки:

- «Український технічний музей: історія, досвід, перспективи», місце проведення варіюється, всеукраїнська, з 2002 р. (до 2008 р. — щорічна); «Технічний музей: історія, досвід, перспективи», Київ, міжнародна, з 2008 р.; «Зарембівські читання», Київ, всеукраїнські, з 2007 р.; «Спаські читання», м. Ніжин Чернігівської обл., міжнародні, з 2010 р.

Видавнича діяльність:

Центр пам'яткознавства є засновником (співзасновником) і видавцем (співвидавцем) наступних періодичних, продовжуваних і серійних видань:

збірки наукових праць: «Праці Центру пам'яткознавства» — фахове видання з історичних наук і мистецтвознавства, засноване у 1991 р., видавалось 1 раз, з 2007 р. — 2 раз на рік.; «Ніжинська старовина» — фахове видання з історичних наук, засноване у 2005 р., 2 номери на рік; «Сіверщина в історії України» — фахове видання з історичних наук, засноване у 2009 р. спільно з Національним заповідником «Глухів», видається 1 раз на рік; «Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні» — видається щорічно з 1991.

наукові журнали: «Питання історії науки і техніки» — фахове видання з історичних наук, видається з 2007 р. 4 рази на рік;

науково-популярні журнали: «Відлуння віків» — з 2005 р. спільно з УТОПІК видається 2 рази на рік.

науково-популярні газети: «Ніжинські старожитності» — з 2011 р. спільно з Ніжинським краєзнавчим музеєм імені Івана Спаського, видається 4 рази на рік.

серійні видання: «Біобібліографічні покажчики» — заснований 2011 р.; «Сакральні пам'ятки України» — заснований 2011 р.

Центр пам'яткознавства у 1992 р. був засновником і у 1992—2002 р. видавцем відновленого дореволюційного часопису «Київська старовина».

Структура Центру пам'яткознавства:

- **Вчена рада** - (голова — к.і.н. О.М. Титова, вчений секретар — к.архіт. Б.В. Колосок).; Спеціалізований науковий семінар із проблем пам'яткознавства і музеєзнавства (керівник — д.тех.н. Л.О. Гріффен, секретар — Г.М. Бичковська).

Відділи: Відділ культурної спадщини (керівник — к.і.н. О.М. Титова, вчений секретар — к.і.н. Д.В. Кепін);

Сектори: пам'яток археології (керівник — к.і.н. О.М. Титова); пам'яток архітектури і мистецтва (керівник — к.архіт. Б.В. Колосок); церковного пам'яткознавства (керівник — к.і.н. Н.М. Сенченко); Відділ історичного пам'яткознавства (керівник — к.тех.н. В.О. Константинов, вчений секретар — С.Ю. Зозуля);

Сектори: пам'яток науки і техніки (керівник — д.тех.н. Л.О. Гріффен). При Центру пам'яткознавства діє аспірантура (керівник — к.і.н. Сенченко Н.М.) і Спеціалізована вчена рада із захисту дисертацій за спеціальністю «26.00.05 – Музеєзнавство. Пам'яткознавство» (голова — д.тех.н. Л.О. Гріффен, заступник голови — д.і.н. А.А. Непомнящий, вчений секретар — к.тех.н. В.О. Константинов).

Регіональні відділення: Східно-регіональне, м. Харків (керівник — д.і.н. С.І. Посохов); Кримське, м. Сімферополь, АР Крим (керівник — д.і.н. А.А. Непомнящий); Бахмутське, м. Часів Яр Донецької обл. (керівник — к.і.н. С.Й. Татаринів).

Керівництво Центру пам'яткознавства:

- **Директор:** Олена Миколаївна Титова, кандидат історичних наук, доктор філософії, старший науковий співробітник, доцент, Заслужений працівник культури України.;

- **Вчений секретар:** Богдан Віталійович Колосок, кандидат архітектури, старший науковий співробітник.

ДЖЕРЕЛА:

Україна наукова. Національна Академія Наук України, 2008.; Сторінка Центру пам'яткознавства на сайті НАН України.; Принь М.О. Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК: історія становлення (за документами фонду установи) //

«ЦЕНТР ПОЛІТИЧНИХ СТУДІЙ ТА АНАЛІТИКИ» (ЦПСА)

«ЦЕНТР ПОЛІТИЧНИХ СТУДІЙ ТА АНАЛІТИКИ» (ЦПСА) — це аналітично-тренінгова громадська організація, заснована у 2007 р. з метою об'єднання зусиль громадськості задля розбудови в Україні громадянського суспільства, демократичних інститутів та дієвого місцевого самоврядування. З 5 квітня 2016 р. Центр політичних студій та аналітики змінив назву на Центр Ейдос

Місія ЦПСА — активізація структурних суспільно-політичних перетворень в Україні шляхом творення сучасної світоглядної парадигми політичного мислення в українському суспільстві.

Завдання ЦПСА — зміна та розвиток політичної свідомості громадсько- та політично-активної частини населення через усвідомлення своєї проактивної ролі в процесі розвитку українського суспільства, побудову якісно нових ціннісних орієнтацій, політичного дискурсу та політичної культури.

ЦІЛІ ЦПСА:

підвищення рівня політичної освіти громадян шляхом проведення навчальних та просвітницьких заходів; здійснення якісного та кількісного аналізу міжнародної, всеукраїнської та місцевої політичної ситуації; запровадження системи прозорості та відкритості у відносинах між органами влади та громадянами; стимулювання та сприяння у створенні механізмів активного громадянського контролю за діяльністю органів законодавчої, виконавчої, судової гілок влади та місцевого самоврядування; аналіз існуючої політичної ситуації; проведення прогнозування та моделювання розвитку держави та суспільства, його структурних елементів; допомога в організації досліджень і вивчення проблем організації та управління суспільними процесами й інститутами; контроль за виборчим процесом в Україні; встановлення контролю з боку суспільства за використанням фінансів місцевими та центральними органами влади; сприяння розвитку міжнародної співпраці з організаціями, які мають подібну діяльність.

НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРОЕКТИ

Відділ боротьби з корупцією (керівник - Андрій Марусов)

Проекти:

Створення умов для боротьби з корупцією в сфері державних закупівель та політичних фінансів; Створення Методики, яка дозволить

громадськості аналізувати діяльність тендерних комітетів у освітянській сфері; Моніторинг, журналістські розслідування та громадське реагування на корупційні державні закупівлі у Запоріжській, Вінницькій та Львівській областях; Реалізація методики громадського моніторингу – основа прозорості державних закупівель.

Відділ бюджетної політики (керівник - Володимир Тарнай);

Бюджетна прозорість місцевої освіти; Активізація участі та розробка механізмів контролю громадськості за бюджетним процесом на місцевому рівні; Створення і впровадження державної системи контролю за коштами “Відкритий бюджет”; Програма обміну досвідом «СХІД-СХІД: партнерство без кордонів»; Дослідження формулювання цілей в програмах соц.-економ. розвитку міст обласних центрів на предмет відповідності SMART параметрам; Дослідження висвітлення бюджетної інформації на сайтах міст та обласних центрів; Посилення спроможності громадського контролю на місцевому рівні через впровадження “Громадського бюджету”.

Відділ доступу до інформації (керівник - Дарія Слизьконіс);

Прозора бюрократія; Організація роботи органів влади на виконання норм Закону України Про доступ до публічної інформації; Розробка політики у сфері доступу до інформації під грифом «для службового користування»; Всеукраїнська моніторингова кампанія місцевих органів влади на виконання ними Закону України Про доступ до публічної інформації «Знати щоб діяти».

Відділ політичної освіти (Керівник - Ольга Будник);

Вища політична школа. Нові принципи лідерства; Школа громадських аудиторів; Правова держава починається з Тебе!; Україна та НАТО: Міфи та реальність; Як налагодити ефективну діяльність регіональним НУО?; Підвищення ролі НУО. Можливість впливу на розробку і реалізацію регіональної політики; «Я хочу...»; Візія для України.

Відділ аналізу політики (керівник - Віталій Шарлай);

Аналітична кампанія «ЧЕСНО»; Моніторинг діяльності комітету з питань підприємництва ВРУ.

Відділ адвокації (керівник - Інна Грищенко);

Створення інформаційного порталу щодо проведення адвокації кампаній “advocacyhub”; Кампанія із адвокатування проекту Закону України «Про відкритість використання публічних коштів».

Відділ Інституційних реформ;

Проведення громадського функціонального обстеження місцевих органів влади для підвищення ефективності державної

гендерної політики.

Відділ антикорупційної експертизи (керівник - Роман Склярів).

Громадська антикорупційна експертиза актів Кабінету Міністрів України; Ініціювання та проведення високоякісної громадської антикорупційної експертизи законопроектів ВРУ.

КЕРІВНИЦТВО ОРГАНІЗАЦІЇ

Головним керівним органом Центру є загальні збори членів організації. Стратегічні рішення в організації також затверджуються Правлінням Центру. За операційне керівництво організацією відповідає директор. Від часу заснування і до травня 2014 р. директором Центру був Віктор Таран. З травня 2014 р. виконавчим директором Центром стала Ольга Будник, а Віктора Тарана обрали Головою організації. У 2012 р. було створено Наглядову Раду, до складу якої увійшли провідні українські та іноземні експерти.

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ

У вересні 2012 р. ЦПСА був прийнятий до Всесвітньої мережі захисників права на доступ до публічної інформації. У жовтні 2012 р. ЦПСА був прийнятий до Всесвітньої мережі The Global Movement for Budget Transparency, Accountability and Transparency (BTAP), яка направляє свою діяльність на створення системи прозорих бюджетів. У 2013 р. ЦПСА увійшов до Міжнародного бюджетного партнерства (International Budget Partnership).

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ

ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ (від лат. *centralis* — серединний, серцевинний, центральний) — політичний процес, на основі якого формується централізм як управлінська система з властивими для нього вертикальною структурою і субординацією, концентрацією влади в єдиному центрі.

Централізаторський процес, незважаючи на те, що його упродовж всього розвитку цивілізації постійно супроводжують відцентрові тенденції, історично домінує у політиці. Об'єктивно це зумовлено насамперед самою природою влади з її централізаторським за своєю суттю прагненням до єдиновладдя, панування і підпорядкування. Саме процес централізації виступає основним чинником утворення на рубежі Середньовіччя й Нового часу

держави — нації з її системою захисту населення від небажаного або й згубного впливу та гарантіями необхідного рівня політичної і соціальної стабільності. Суб'єктивно на розвиток централізації, на думку більшості сучасних європейських вчених-федералістів (О. Марк, Ф. Кінські, Гі Еро та ін.), істотно вплинули ідеї Ж.-Ж. Руссо про «всезагальну волю», що існує незалежно від інтересів кожного громадянина. Зазначені ідеї призвели, на думку цих вчених, до гіперцентралізації владних повноважень на одному полюсі суспільства — на його «вершині», зумовили деформацію і кризу власне поняття демократії.

Централізація, поряд з її позитивною історичною роллю і сприятливим впливом на забезпечення цілісності політичних систем, засвідчила межі своєї ефективності, переважно негативно вплинувши у своїх крайніх проявах на світовий розвиток. Це виявилось і виявляється у сутнісних ознаках породженого централізацією «всепоглинаючого» централізму, що став «функцією етатизму» (О. Марк) і найповніше втілювався у тоталітарних режимах ХХ ст. Основною з цих ознак є: виникнення на основі централізму й постійного провокування ситуацій протистояння держави й суспільства, влади й народу; узурпація правлячою елітою права діяти від імені всього народу й поширення корупції у верхніх ешелонах влади; перевантаження центральних органів керівництва й управління і, як наслідок, ослаблення ефективності їхньої діяльності; обмеження законних прав і функцій нижчих ланок у системі соціального управління; репресивні засади в управлінні суспільством, презирство до людини, недовір'я до неї і, відповідно, підпорядкування особистих інтересів національним чи державним потребам.

Характерним проявом централізації є централізаторська за своєю суттю планова економіка, що являє собою економічний устрій країни, який ґрунтується на засадах автаркії і має три визначальні риси: державна власність на засоби виробництва; централізоване планування з боку відповідних владних структур; централізоване державне управління економічною сферою на основі директивних планів та програм і пряме підпорядкування нижчих господарських органів вищим. Класичний приклад такої економіки — колишній Радянський Союз. Здійснення централізації на демократичних принципах передбачає: органічне поєднання централізації з децентралізацією й демократизацією, що означає послідовний рух у бік відкриття «доступу до структури прийняття рішень для різних груп і окремих осіб у державі» (С. Ліпсет); концентрацію в єдиному центрі

лише найсуттєвіших, корінних функцій керівництва і управління без обмеження законних прав і функцій низових ланок у системі соціального управління; врахування традицій конкретних суспільств і знаходження необхідного ступеня оптимального поєднання централізації й децентралізації з метою недопущення, з одного боку, надмірної концентрації, а з іншого — дисперсії влади.

ДЖЕРЕЛА:

Гурне Б. Державне управління. — К., 1993; Державне управління в Україні: централізація і децентралізація. — К., 1997; Державне управління: теорія і практика. — К., 1998; Цветков В. В., Горбатенко В. П. Демократія. Управління. Бюрократія. — К., 2001; Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти. — К., 2002.

ЦЕНТРАЛЬНА РАДА

ЦЕНТРАЛЬНА РАДА — спочатку український представницький орган політичних, громадських, культурних та професійних організацій; згодом, після Всеукраїнського Національного Конгресу — революційний парламент України, який керував українським національним рухом. Період дії: 4 (17) березня 1917 — 29 квітня 1918 рр.

Російська революція, що почалася у лютому 1917 р., була поштовхом для піднесення національно-визвольного руху українського народу. В Україну звістка про повалення самодержавства прийшла на початку березня 1917 р. За ініціативою Товариства українських поступовців (ТУП) і Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) у Києві 3 березня 1917 р. було скликано представників політичних, громадських, культурних та професійних організацій. Цього ж дня, на засіданні делегатів, було оголошено про створення громадського комітету.

У новоутвореному комітеті не було єдиної думки щодо майбутнього статусу України. Самостійники на чолі з М. Міхновським виступали за негайне проголошення незалежності. Автономісти (В. Винниченко, Д. Дорошенко і їх прихильники з ТУПу) бачили Україну автономною республікою у федеративному союзі з Росією.

Таким чином, сформувалися два центри національних сил з різними поглядами на державно-політичну організацію. Прагнучи уникнути розколу в національному русі, керівники обох організацій погодилися на створення об'єднаної організації, яка дістала назву Української Центральної Ради. Самостійники пішли на об'єднання з

федералістами, бо сподівалися, що розвиток революції приведе останніх до визнання необхідності незалежності України. Але ці сподівання збулися не скоро.

4 березня 1917 р. у Києві на Володимирській 42, в приміщенні українського клубу «Родина» з ініціативи Товариства українських поступовців за участю українських політичних партій, українських військовиків, робітників, духовенства, кооператорів, студентства, громадських і культурних організацій (Українське Наукове Товариство, Українське Педагогічне Товариство, Товариство українських техніків і агрономів тощо) було проголошено утворення Української Центральної Ради. Головою УЦР заочно обрано Михайла Грушевського, якого тимчасово заступав Володимир Науменко, а товаришами голови — Дмитра Антоновича і Дмитра Дорошенка.

Цього ж дня, 4 березня, УЦР телеграмою повідомила керівників Тимчасового уряду Г.Львова і О.Керенського про своє утворення. Офіційне діловодство УЦР розпочалося 9 березня, коли обговорювалось питання про виготовлення печатки УЦР, передачу УЦР будинку Педагогічного музею, утворення агітаційної школи та ін. З часом Рада мала скликати український парламент і сформував звітний перед ним уряд.

Будівля Педагогічного музею (1911)

22 березня 1917 р. УЦР видала першу відозву «До українського народу», а коли 27 березня 1917 р. керування перебрав М. Грушевський, стала дійсним дійовим центром українського національного руху. Але щойно після скликання Всеукраїнського Національного Конгресу УЦР перетворилася на своєрідний парламент,

складений з 150 чоловік, обраних від українських політичних партій, професійних і культурних організацій та делегатів від губерній. На конгресі обрано нову президію УЦР: голова — М. Грушевський, заступники голови — С. Єфремов і В. Винниченко.

Для ведення поточної праці УЦР обрала виконавчий орган — Комітет УЦР (офіційна назва — Комітет Української Центральної Ради), який згодом перейменовано на Малу Раду. Вона складалася з членів президії й секретарів УЦР та з двох представників від політичних фракцій. Всі важливі справи наперед вирішувалися на засіданнях Малої Ради, а пізніше оформлені проекти затверджував пленум УЦР.

ЗА ЧАС ЇЇ ІСНУВАННЯ ВІДБУЛОСЯ 9 ПЛЕНАРНИХ СЕСІЙ:

1917 р.:

- 19 квітня — 21 квітня;
- 6 травня;
- Кінець травня — початок червня;
- 16 червня;
- 3 липня — 14 липня;
- 18 серпня — 22 серпня;
- 11 листопада — 15 листопада;
- 25 грудня — 30 грудня;

1918 р.:

- 20 січня — 29 січня;
- 27 квітня — 29 квітня — поширена сесія Малої Ради.

Ще до I Універсалу УЦР поповнилася представниками (130 чоловік), що їх делегував II Військовий з'їзд (23 червня 1917 р.), та 133 членами Ради Селянських Депутатів, обраних на Першому Всеукраїнському селянському з'їзді (15 червня 1917 р.).

I УНІВЕРСАЛ

10 (23) червня 1917 р. Українська Центральна Рада на II Всеукраїнському Військовому з'їзді проголосила I Універсал «До українського народу, на Україні й поза її сущому». Це була відповідь УЦР Тимчасовому уряду на його негативне ставлення до автономної України. Згідно з I Універсалом, «не відділяючись від усієї Росії... народ український повинен сам господарювати своїм життям», закони повинні бути прийняті Всенародними Українськими Зборами. Автором I Універсалу був В. Винниченко. По проголошенню автономії 15 (28) червня 1917 був створений Генеральний Секретаріат.

Основні положення I Універсалу:

1. «Однині самі будемо творити наше життя». Розбудова України «не одділяючись від усієї Росії».

2. Найвищим державним органом в Україні проголошувалась УЦР.
3. Заклик до переобрання місцевої адміністрації, заміна її на представників, прихильних до української справи.
4. Запрошення до спільної праці національних меншин.
5. Скликання Всеукраїнських установчих зборів.
6. Тільки Всеукраїнські установчі збори мають право приймати закони України.
7. Запровадження особливого податку на власну справу.
8. Визнання необхідності розробки закону про розподіл поміщицьких земель.

II УНІВЕРСАЛ

16 (3) липня 1917 р. — УЦР прийняла свій II Універсал.

Основні положення II Універсалу:

1. Центральна Рада повинна поповнитися представниками інших народів, що проживають в Україні;
2. Поповнена Центральна Рада утворює Генеральний Секретаріат, склад якого затверджує Тимчасовий уряд;
3. Центральна Рада починає розробку закону про автономне обладнання України, який повинен бути затверджений Всеросійськими Установчими Зборами. До утворення даного закону, УЦР зобов'язується не здійснювати автономію України;
4. Формування українського війська здійснюється під контролем Тимчасового уряду.

II Універсал був проголошений на сесії Української Центральної Ради.

III УНІВЕРСАЛ

Після захоплення більшовиками влади в Росії УЦР проголосила Українську Народну Республіку з визначеною територією у федеративних зв'язках з Росією (III Універсал — 20(7) листопада 1917 р.). Одночасно УЦР затвердила закон про вибори до Установчих Зборів України та ряд інших законів. УЦР мала за собою більшість населення України, як це показали вибори до Всеросійських Установчих Зборів 25 листопада 1917 (українські партії здобули 75 % голосів, більшовики — тільки 11 %).

Вже з кінця листопада 1917 р. більшовики готували захоплення влади в Україні. Після невдалого повстання в Києві більшовицький уряд Росії 17 грудня 1917 р. вислав Україні ультиматум, який УЦР відкинула, і тоді більшовицька армія почала наступ на Україну. Скликаний до Києва 17 грудня 1917 р. З'їзд Рад Селянських,

Солдатських і Робітничих Депутатів висловив «цілковите довір'я і свою рішучу підтримку УЦР». Більшовицькі депутати переїхали до Харкова, де 25 грудня 1917 р. створили конкуренційний до УЦР і Генерального Секретаріату Народний Секретаріат УНР. Одночасно УЦР вислала делегацію на мирову конференцію з Центральними Державами у Бересті.

IV УНІВЕРСАЛ

Будівля Української Центральної Ради (2007)

У розпалі боротьби проти більшовиків та змагань на мирових переговорах УЦР проголосила IV Універсалом (22 січня 1918 р., затверджений 24 січня 1918 Малою Радою) що УНР стає самостійною і суверенною державою, а Генеральний Секретаріат перейменувала на Раду Народних Міністрів. Після цього УЦР ухвалила ряд законів:

- 25 січня — про 8-годинний робочий день;
- 31 січня — про земельну реформу;
- 1 березня — про державний герб Української Народної Республіки;
- 2 березня — про грошову систему (під час перебування у Житомирі й Сарнах на Волині);
- 2 березня — громадянство в УНР та територіально-адміністративний поділ України.

Найважливішим законодавчим актом УЦР було схвалення конституції УНР 29 квітня 1918 р., яка стверджувала республіканську форму держави з парламентарно-демократичним режимом.

Законодавча влада в УНР мала перевагу над виконавчою. Головним законодавчим органом стверджувались Всенародні Збори України, які обирали Голову Всенародних Зборів.

Після підписання Берестейського миру 9 лютого 1918 р. німецькі війська звільнили окуповані більшовиками українські землі, але одночасно почався конфлікт між ними і УНР через втручання німців у внутрішні справи української держави.

Німецький озброєний відділ навіть вдерся 28 квітня 1918 р. на засідання УЦР і заарештував двох міністрів УНР.

29 квітня 1918 р. за підтримкою німецьких військ відбувся переворот, який проголосив генерала П. Скоропадського гетьманом Української Держави. Своєю грамотою гетьман Скоропадський розпустив УЦР і Малу Раду, а видані ними закони скасував.

За весь час існування УЦР її головою був М. Грушевський, а у 1918 р. його заступниками були С. Веселовський, М. Шраг, А. Ніковський, Ф. Крижанівський, секретарями М. Єреміїв, М. Чечель, А. Постоловський, Я. Левченко, Є. Онацький, Л. Чикаленко. За час УЦР діяли кількаразово змінені уряди під проводом В. Винниченка (28 червня 1917 — 30 січня 1918 рр.) і В. Голубовича (30 січня 1918 — 29 квітня 1918 рр.).

Засідання УЦР (Малої Ради) відбувалися у будинку Педагогічного Музею на Велико-Володимирській вулиці, а пленарні сесії УЦР у Троїцькому Народному Домі (театрі М. Садовського). Органом УЦР були «Вісті з Української Центральної Ради»; а уряду УНР «Вісник Генерального Секретаріату УНР» (виходив з листопада 1917 р.).

При кінці липня 1917 УЦР нараховувала формально 822 депутатів (за інформацією П.Христюка; за даними мандатної комісії VI Загальних зборів УЦР — 798, І.Нагаєвський називає цифру 848).

Члени УЦР належали до таких груп: Всеукраїнська Рада сільських депутатів — 212, Всеукраїнська Рада військових депутатів — 158 (лист), Всеукраїнська Рада робітничих депутатів — 100, представники неукраїнських рад робітничих і солдатських депутатів — 50, Української соціалістичної партії — 20, Російської соціалістичної партії — 40, Єврейської соціалістичної партії — 35, Польської соціалістичної партії — 15, представники від міст і губерній — 84, представники професійних, просвітніх, економічних і громадських організацій та інших національних меншин (молдаван, німців, татар, білорусів) — 108. З цих 822 чоловік обрано Малу Раду в числі 58 чоловік, в якій національні меншини здобули 18 місць.

З ініціативи УЦР у Києві відбувся з 21 вересня - 28 вересня 1917 р. З'їзд народів Росії.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955—2003.; Грушевський М. На порозі нової України. — К., 1918.; Шульгин О. Політика. — К., 1918; Винниченко В. Відродження нації, тт. I—II. К. — Відень, 1920.; Христюк П. Записки і матеріали до історії української революції 1917—1920 рр., тт. I—II. — Відень, 1921; Золотарев А. Із історії Української Центральної Ради. — Х., 1922.; Скрипник М. Начерк історії пролетарської революції на Україні // Червоний Шлях. — Х., 1923.; Річицький А. Центральна Рада від лютого до жовтня. — Х., 1928.; Дорошенко Д. Історія України 1917—1923, т. I. Доба Центральної Ради. — Ужгород, 1932.; Гавриленко О. А., Логвиненко І. А. Гетьманський переворот 29 квітня 1918 р.: причини та наслідки // Актуальні проблеми юридичної науки у дослідженнях вчених: науково-практичний збірник. — К., 2000. — № 3. — С. 2-10.; Гонтар О. В. Українська проблема за часів Центральної Ради: співвідношення центру та регіонів // Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2001. — Вип. 11. — С. 40—51.

ЦЕРКВА

ЦЕРКВА — культова споруда у православних, католицьких та окремих протестантських християн, у якій відбуваються релігійні богослужіння.

Архітектурні традиції побудови церков почали розвиватись близько 2 тисяч років тому. Більшість церков — не звичайні споруди, а справжні витвори мистецтва. Традиції архітектурної побудови переважно залежать від релігійної конфесії.

Домініканський костел у Тернополі (тепер церква Непорочного зачаття Пресвятої Богородиці УГКЦ);— церква, виконана у стилі бароко.

Католицькі костели будуються переважно за готичними та неоготичними стилями. Православні храми будують переважно за ренесансними традиціями або за національними та фольклорними традиціями. Для протестантських кірх характерніший романський стиль. Кальвінськими зборами за часів середньовіччя у Галичині деколи ставали костели (наприклад, у Бучачі, Язловці).

Інтер'єр більшості церков багато оздоблений. У храмах зустрічаються ікони, іконостаси, фрески, вітражі, скульптури, органи тощо.

Культура та традиції

Найяскравіше церковні традиції збережені у католиків та православних. У цих релігійних конфесій тісно пов'язані парафії із самими церквами. У кожній церкві чи костелу на певне християнське свято припадає храмове свято, яке святкує кожна парафія.

Дерев'яна церква у Жовкві — зразок української національної сакральної архітектури

Різновиди церков: Костел — католицький храм. Православна церква — церкви православних християн. Кірха — церкви лютеран. Кальвінський збір — церкви кальвіністів. Дім молитви — церкви Євангелістів та Адвентистів 7 дня.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

ЦЕРКВИ АВТОКЕФАЛЬНІ

Термін «автокефальна церква» використовується з початку V ст. і застосовується до церковних організацій, які мають свою, незалежну від іншої, вищу і суверенну владу (гр. «авто» - сам; «кефалі» - голова).

У церковних канонах немає правила, яке регулювало б спосіб утворення автокефальних церков. Перша Всеправославна нарада, яка відбулася на острові Родос у 1961 р., внесла до порядкуденного наступного Вселенського собору питання про автокефалію. Але пройшло вже понад півстоліття, і досі церква працює над виробленням цього установа.

Отже, чітко виписаного канону про утворення автокефальної церкви не існує, але фактично усі православні церкви в різні періоди історії були чи залишаються автокефальними: Українська, Російська, Грецька, Румунська, Грузинська тощо.

В умовах посилення централізації церкви канону про обумовлення права тієї чи іншої помісної церкви на автокефалію просто не могло бути. Адже протягом IV-V ст., навпаки, відбувався процес об'єднання багатьох незалежних церков спочатку в екзархати, потім - у патріархати, насамперед, навколо великих політичних центрів: Риму, Александри, Антіохії, Константинополя.

Домагаючись ідеологічної єдності церкви (тобто поширення єдиного догматичного віровчення) та її централізації, політична імперська влада Візантії все ж була змушена враховувати сепаратистські настрої в державі. Вона досить обережно здійснювала уніфікаційно-об'єднавчу політику.

З іншого боку, єпископат намагався законодавчо закріпити свою безпосередню владу на місцях. Тому в окремих канонах затверджуються давні церковні звичаї, компетенція обласного єпископату, межі і права деяких автокефальних церков. Одним з перших таких канонів є 34-те Апостольське правило, яке фіксує право кожного народу на незалежність своєї церковної адміністрації.

Проте одних канонів у «чистому вигляді» для обґрунтування автокефалії не завжди достатньо. Становлення нової помісної церкви, як правило, позначене складними перипетіями історичного і політичного характеру. У такому разі церковні історики і теологи, які виконували політичне замовлення чи обстоювали інтереси власної церкви, часто виступали проти автокефалії. Маніпулюючи різними редакціями та тлумаченнями канонічного кодексу, вони нерідко

вдавалися до прямих фальсифікацій.

Прикладом такої інтерпретації може слугувати стаття професора радянської доби часів після Другої світової війни С. Троїцького «О церковной автокефалии». Професор мав непросте завдання: необхідно було обґрунтувати принцип автокефалії так, щоб виправдати автокефалію Російської православної церкви та водночас показати канонічну безпідставність деяких помісних церков, які виникли внаслідок юридичної незалежності від Московського патріархату (Української, Польської, Естонської). З іншого боку, С. Троїцькому необхідно було заперечити право влади Константинопольського патріархату надавати автокефалію цим та іншим церквам.

Виконуючи це «політично-церковне» замовлення, професор пише: «...канонічно автокефальною є та церква, яка одержала автокефалію або від самих Апостолів, або від Вселенського собору, або від тієї автокефальної церкви, в межах якої вона перебувала раніше. З цих трьох факторів автокефалії, - продовжує вчений, - практичне значення в нинішній час має лише третій чинник...» (мається на увазі воля «Матері-Церкви»). У канонічному лексиконі вона називається «кіріархальною церквою».

Отже, питання автокефалії на сьогодні звужується виключно до права кіріархальної церкви давати автокефалію новим помісним церквам. Таке формулювання фактично є зручною підставою утримувати свій духовний і політичний вплив серед інших народів чи держав.

Але ж 34-те Апостольське правило чітко і недвозначно говорить про незалежність церкви «кожного народу». Намагаючись якось обійти цю «незручну» канонічну норму, прибічники церковного централізму дуже невдало посилаються на Слово Боже: мовляв, у Церкві Христовій немає ні елліна, ні іудея, ні варвара, ні скіфа. Звідси робиться висновок: за своєю природою церква ніколи не може бути національною.

Однак такі «тлумачники» Слова Божого добре розуміють, що там йдеться про Христову (Небесну) церкву. А церква земна складається із багатьох помісних церков, які мають право на автокефалію. Навіть сам С. Троїцький з приводу цього зауважує, що існування декількох православних автокефальних церков є свідченням справжньої православної церкви. «Ніякого спільного земного центру, - наголошує він, - якому повинні були б бути підлеглі всі помісні Церкви, бути не може, бо існування такого центру, при існуванні спільного

центру небесного, вносило б дуалізм у церкву і порушувало б її єдність».

І справді, такого земного центру, доки вся церква залишалася вірною апостольському вченню, не існувало. У всьому Новому Заповіті немає ні найменшого натяку, щоб засновані апостолами помісні церкви перебували у будь-якій залежності. А 34-те Апостольське правило вказує, що всі справи кожної помісної церкви остаточно вирішуються своїм єпископом.

З огляду на сказане вище, цікавим є 2-ге Правило II Вселенського собору (381 р.) - того самого собору, який формулював вчення про єдину церкву. Він взагалі заборонив всім помісним церквам поширювати свою юрисдикцію за свої межі, а ведучи мову у своєму Символі Віри про єдність церкви, собор не вкладає у це поняття підпорядкування одному земному центрові. На користь цього твердження свідчить сама історія: в часи собору самостійними, автокефальними були церкви, якщо не у всіх римських провінціях (а їх було близько 100), то, в усякому випадку, у всіх 14 діоцезах Римської імперії.

Не знайшовши аргументованого заперечення щодо догматично-канонічних основ автокефалії національної церкви, С. Троїцький, зрештою, посилається на постанови Константинопольського собору 1872 р., який засудив принцип побудови церкви на етнічних засадах. Однак апелювання до цього собору нічого не важить, оскільки його рішення були спрямовані проти Болгарської церкви, яку щойно втратив Константинопольський патріархат, а тому вони мали упереджений, суто політичний характер.

Щоб дати повне наукове обґрунтування автокефалії, дослідник історії церкви О. Покровський пропонує розглядати це питання з трьох точок зору: а) догматично-канонічної; б) національно-історичної; в) сучасної життєво-практичної.

Сутність догматично-канонічної автокефалії з усією повнотою розкрив С. Троїцький (про це йшлося вище). О. Покровський, звертаючись до висновків авторитетних вчених з даної проблематики, зазначає, що єдина у своїй сутності церква розвивається і втілює свої цілі у різноманітних історичних формах. «Ми бачимо в дійсності багато церков, - пише він, - згідних між собою в основних догматичних віруваннях, але таких, що мають біль-менш виразні особливості у своєму устрої, формах управління, богослужіння, дисципліни. Причини цієї різноманітності полягають у відмінностях тих народностей, що входять до складу церкви і вносять у церковну сферу свої національні,

психічні і побутові особливості... Доки ці відмінності не суперечать основам християнства, вони не порушують істотної єдності церкви, але сприяють повнішому і різнобічнішому її розкриттю».

Вплив і значення національного елементу в історичному розвитку християнства чітко вирізнялися у національно-автокефальних рухах, які розгорнулися серед народів Ватиканського півострова після визвольних війн з-під османського ярма у 70-х рр. XIX ст. їхні національно-церковні прагнення до самостійності зі збереженням водночас Вселенської єдності виявилися найбільш виразно. Як відомо, тут національні церкви внаслідок історичних умов були пригнічені, доведені до втрати самостійності, але спроби поглинути їх не мали тут повного успіху.

Висновки вчених красномовно свідчать, що головний критерій автокефальності тієї чи іншої православної церкви закладено в основі їх національної ідентичності.

Такий погляд православної догматики на принцип національно-церковної автокефалії закономірно знаходить свій послідовний розвиток в історико-канонічному обґрунтуванні та сучасній автокефальній практиці. Всі першохристиянські церкви, засновані апостолами та їхніми послідовниками, були власне національно-самостійними чи автокефальними об'єднаннями. "Слово Боже, - підсумовує О. Покровський, - не знає іншої форми об'єднання віруючих, як за їхньою національно-територіальною ознакою".

Римляни, як вправні дипломати, щоб завоювати прихильність підкорених народів, тривалий час не порушували їхні усталені норми - звичаї та суспільно-політичний устрій. Тодішня полісна форма життя Малоазійського Сходу і Балкан, сповнена етнічним відособленням, замикалася в тісних рамках головного міста й навколишньої території, окремого народу чи етнографічної групи (афіняни, беотійці, мегеряни, корінфяни, спартанці тощо). Такий округ чи область греки називали єпархією, а римляни - провінцією. Етнос складав основу суспільно-адміністративного устрою Римської імперії.

З плином часу Рим втягує народи у свою орбіту й поступово виявляє об'єднувчі тенденції централізму в системі адміністративного поділу (реформи імператорів Севера, Діоклетіана, Костянтина Великого), аж поки ці об'єднання не вирости до окремих самостійних імперій - Східної та Західної.

Паралельно з удосконаленням політико-адміністративного устрою держави йшов аналогічний розвиток і церковно-адміністративних округів, який був згодом узаконений канонами IV і VI

Вселенських соборів. Округи спочатку перетворювалися на митрополії (відповідно до провінцій), а потім на патріархати (відповідно до діоцезів). Автокефальний принцип ніби занепадає і замінюється системою митрополичого об'єднання. Але таке утворення мало свої межі і не зменшувало самостійності кожної окремої помісної церкви. Вищої адміністративної інстанції над митрополитом - предстоятеля помісної церкви не існувало. Справи загальноцерковного значення вирішувалися на регіональних або Вселенських соборах.

Об'єднання церков у патріархати поступово ліквідовує або обмежує самостійність помісних церков.

Отже, автокефальність не визначається канонами, а може ними лише підтверджуватися. Згідно з еклезіологією православ'я та висновками вчених, суворо канонічний критерій автокефалії - це не що інше, як національне самовизначення народу та його церковно-історична практика.

На сьогодні Вселенська церква складається з 15 помісних автокефальних церков. Автокефальною прийнято вважати помісну церкву яка є повністю самостійною і незалежною від будь-якої іншої помісної церкви. Хоча всі автокефальні церкви, будучи частинами церкви Вселенської, взаємозалежні. А тому співставляти церковну автокефалію з державним суверенітетом можна лише з певними обмовками. Всі автокефальні церкви є рівноправними між собою, хоча і посідають різні місця в диптисі, де йдеться лише про переваги честі однієї церкви перед іншою, але ніяк не про перевагу у правах.

Сутність автокефалії у тому, що автокефальна церква має самостійне джерело влади. Її перший єпископ, її глава поставляється своїми архієреями. Оскільки для архіпастирської хіротонії канони вимагають участі трьох єпископів, які здійснюють поставлення на вакантну кафедру, то з цього неминуче виходить, що для автокефального статусу церква повинна мати у себе не менш як чотири єпископські кафедри.

Факторами, які дають підстави для запровадження нової автокефальної церкви, може бути, по-перше, повна або часткова політична самостійність території, на якій передбачається створити автокефальну церкву; по-друге, її географічна віддаленість, етнічні і мовні відмінності регіону від головної території кріархальної церкви (церкви-матері). Проте самі по собі ці фактори є недостатніми умовами автокефалізації. Чи не найважливішою умовою запровадження автокефалії є бажання церковного люду, духовенства і єпископату певної церковної області чи цілої країни. Саме вони мають

вирішувати долю своєї церкви, а не хтось інший. Тому зовсім недоречними (якщо не сказати гостріше) звучать твердження деяких російських теологів про те, що «решение о даровании автокефалии принимается высшей властью кириархальной Церкви». Історії не відомі приклади, коли кіріархальна церква добровільно надала б самостійність котрійсь із своїх частин. Постанова Константинопольського собору 1872 р., який жорстко засудив відокремлення Болгарської національної церкви від Константинопольської кірвархальної церкви - тому підтвердження.

Самостійність автокефальних церков має, зрозуміло, обмежений характер, проявляючись здебільшого щодо інших помісних церков. Тому не може йтися про самостійність окремої помісної церкви у віровченні, про що категорично заявляє 37-ме Апостольське правило і 2-ге Правило Трульського собору. Будь-яка розбіжність з істиною, яку охороняє вся церква, тягне за собою відпадання від Вселенської церкви. Всі помісні церкви дотримуються святих канонів, застосовуючи їх до місцевих умов. У сфері богослужіння самостійність автокефальних церков обмежена обов'язковою відповідністю богослужіння єдиному догматичному вченню. Але автокефальна церква сама готує для себе святе миро, сама канонізує своїх святих, сама складає нові чинопоследовності і піснеспіви. Повною самостійністю користуються автокефальні церкви у галузі адміністративної і судової діяльності.

Питання про право на автокефалію і у наш час продовжує залишатися гострим і складним. Навколо нього виникають спори, які нерідко набувають болісного характеру, ведуть до розмежування, аж до розриву канонічного спілкування. Для вияснення канонічно беззаперечних критеріїв автокефалії перш за все необхідно відповісти на запитання, хто має право запроваджувати самостійну церкву або дарувати автокефалію. Принцип: ніхто не може дати іншому більше прав, ніж має сам, - юридична і канонічна аксіома. Тому заснувати нову автокефальну церкву може або єпископат Вселенської церкви на Вселенському соборі (що сьогодні практично неможливо), або іншим шляхом, у тому числі і найвища влада кіріархальної церкви.

Ми вже зазначали, що у стародавні часи висловлювалися помилкові судження про те, що автокефальними можуть бути лише церкви, засновані самими апостолами. Папа Лев Великий на цій підставі оспорював автокефалію Константинопольської церкви. Антіохійський патріархат відмовляв у автокефалії Грузинській церкві, спираючись на той історично сумнівний факт, що ніхто з апостолів не

був у Грузії. А між тим, з одного боку, багато з церков апостольського походження автокефалії ніколи не мали (як, наприклад, Корінфська церква), а з іншого - існують церкви, самостійність яких є загально визнаною, хоча вони не можуть похвалитися апостольським походженням (як, наприклад, Російська, Румунська, Польська).

Свою автокефалію церкви набували і втрачали в процесі історії. Будучи наступником апостольського сонму, всесвітній єпископат має беззаперечне право суверенно вирішувати питання про запровадження чи скасування автокефалії, про кордони між помісними церквами. На Вселенських соборах - найвищих і надзвичайних органах єпископської влади - дійсно вирішувалися питання про запровадження помісних церков (I Вселенський собор); про їхні ранги і кордони між ними (II Вселенський собор); про запровадження чи скасування автокефалії деяких з церков (Ефеський, Халкідонський собори).

Але, оскільки Вселенські собори і в давнину були подіями виключними і надзвичайно пам'ятними, а вже впродовж тисячоліття не скликаються, зазвичай питання про нову автокефалію чи про скасування старої вирішується єпископатом помісних церков, компетенція якого, на відміну від Вселенського єпископату, поширюється лише в межах своєї церкви. При цьому волю помісного єпископату може виражати як повний собор, так і (у виключних випадках) малий собор єпископів.

Крім Вселенського собору, тільки воля кіріархальної церкви може бути законним фактором у запровадженні нової автокефалії. Йдеться саме про колективну волю матері-церкви, а не рішення її керівництва. Але історія знає й інші випадки, коли автокефалія проголошувалася органом державної влади чи місцевим єпископатом, який самовільно вийшов з підпорядкування соборному єпископату автокефальної церкви і її першого єпископа.

Так сьогодні сталося із самопроголошеними українською, македонською автокефаліями. Незаконність таких акцій з канонічної точки зору очевидна: хоча у тих випадках, коли це було викликано дійсно назрілими потребами церковного життя, церква спромоглася залагодити спір наступним законним даруванням автокефалії з боку церкви-матері. Так, елладський єпископат проголосив автокефалію Елладської церкви у 1833 р., а дарована вона була аж у 1850 р.; незалежність Румунської церкви була самочинно проголошена у 1865 р., за двадцять років до дарування їй автокефалії Константинопольським патріархатом; польські автокефалісти у 1923 р.

пішли на розрив з Російською церквою, отримали автокефалію від Константинопольського патріархату, але лише у 1948 р. питання про автокефалію

Польської православної церкви було вирішене у канонічно правильному порядку.

Така сама причина (самостійне проголошення автокефалії) викликала розрив у спілкуванні між Російською і Грузинською церквами, який продовжувався від 1917 - 1943 рр. Визнаючи те, що автокефалія церкви сьогодні вже ніким добровільно не дарується, і що вона іноді виборюється національними церквами впродовж десятиліть, сучасні російські шовіністично налаштовані каноністи ставлять Українську церкву у якесь «виключне» становище. «В этот ряд, - зазначає протоієрей Владислав Ципін, - совершенно невозможно поставить группировки автокефалистов на Украине, которые представляют не большинство православных на своей территории, как это имело место с самочинно провозглашенными в свое время автокефалиями Элладской, Румынской или Болгарской Церквей, или как это ныне обстоит с автокефалией Македонской Церкви, но схизматическое меньшинство». Цікаво було б дізнатися, як протоієрей церкви сусідньої держави міг так точно підрахувати кількість прихильників і противників автокефалії Української церкви. Називати майже третину парафіян нашої країни, які належать до церков національного спрямування, «групировкой автокефалистов» - значить виявляти неповагу не лише до сусідньої держави, а й до своїх єдиновірців, «братів і сестер у Христі». Сучасні апологети неподільності Російської православної церкви раптом «забули», з якими потугами майже півтора століття (з 1448 - 1589 рр.) виборювала Російська церква свою незалежність від Константинопольського патріархату.

Церковні канони стверджують, що влада помісного єпископату поширюється лише в межах помісної церкви. Цей принцип не може мати свою імперативність стосовно тих патріархатів, які були родоначальниками Вселенської церкви і які з повним правом на сьогодні визнаються центрами Західної та Східної церков. Йдеться про Константинопольський патріархат і Римський єпископат. З огляду на це канонічно витриманими є дії Константинопольського патріархату, який у 1922 р. устами патріарха Мелетія IV проголосив доктрину про право Константинопольського патріархату на виключну юрисдикцію на всю православну діаспору. Це означало поширення його юрисдикції на єпархії, приходи, монастирі і місії, які виникли в результаті місіонерського служіння інших помісних церков у діаспорі, а також на

єпархії, які виникли у новостворених державах у результаті розпаду Російської імперії (ці території й до цього часу Московський патріархат вважає «исторически сложившейся единой канонической территорией Русской Церкви»).

Це - Польща, Фінляндія, Латвія і Естонія. Константинопольський патріархат пішов тоді назустріч політичним інтересам урядів цих держав, які спонукали місцеве священне керівництво просити Константинопольського патріарха прийняти їх під свою юрисдикцію. Так, у 1923 р. до юрисдикції Константинополя всупереч невдоволенню Московського патріархату були прийняті православні єпархії у Польщі, Фінляндії та Естонії, а у 1935 р. - Латвії. А вже у 1924 р. Константинопольський патріарх Григорій VII надав автокефалію православної церкві у Польщі.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

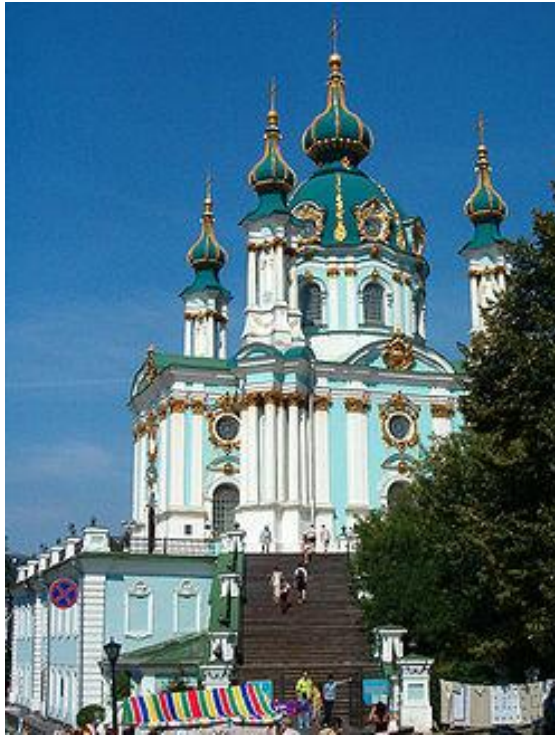
ЦЕРКВА УКРАЇНСЬКА АВТОКЕФАЛЬНА ПРАВОСЛАВНА

Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) — православна церква в Україні та в українській діаспорі Західної Європи й Північної Америки, що відродилася під час національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.). На Першому Всеукраїнському Православному Церковному Соборі у Києві 14–30 жовтня 1921 р. проголошено три основні засади УАПЦ — автокефалію, соборноправність, українізацію.

Після Лютневої революції 1917 р. у Росії, національно-визвольний рух, що охопив Україну, заявив про себе на повний голос і в церковному житті. У другій половині 1917 р. у Києві була створена Всеукраїнська Церковна Рада, що складалася з духовенства та мирян.

Головою ВПЦР був обраний архієпископ Олексій Дородніцин. Раніше (в середині 1917 р.), владика Олексій видав перший молитовник українською мовою. До ради також увійшли протоієреї Василь Липківський, Олександр Маричів та інші визначні духовні та світські особистості. Вона ставила собі за мету створення Української Автокефальної Православної церкви. Але швидкому вирішенню цих питань заважала, як політична нестабільність в Україні та більшовицька агресія проти УНР, так і те, що майже вся православна ієрархія складалась з етнічних росіян, які зайняли антиукраїнську позицію. Уперше ідею апеляції до арбітражу Константинополя при

врегулюванні питання статусу православної церкви в Україні висловив у грудні 1917 р. саме архієпископ Олексій (Дородніцин). Як історик церкви, він прекрасно знав усі суперечливі моменти пов'язані із підпорядкуванням Київської митрополії Московському патріархату та можливості перегляду канонічних відносин між Петербургом (Москвою) та Києвом. Однак урядової підтримки до кінця 1918 р. ця ідея не здобула.

Андріївська церква у Києві — значний сучасний осередок УАПЦ

На початку 1918 р. у Києві було скликано Всеукраїнський Церковний Собор, який виступив за створення незалежної від московського патріархату української церкви. Однак, 19 січня робота Собору перервалася наступом більшовиків на Київ.

Після створення Української Держави, гетьман Павло Скоропадський також всіляко сприяв створенню української автокефальної церкви. Проте, намагання Всеукраїнської церковної ради та гетьманського уряду домогтися автокефалії для Української Церкви знову наштовхнулися на спротив єпископів-росіян. Замість автокефалії єпископи погодились на обмежену автономію від МП.

Після антигетьманського перевороту та встановлення влади Директорії, 1 січня 1919 р. був прийнятий «Закон про верховне управління Української Православної Автокефальної Синодальної

Церкви». До участі у Першому Святому Синоді уряд, серед інших, запросив архієпископа Катеринославського Агапіта (Вишневецького), єпископа міста Кременця Діонісія (Валединського) та протоієрея Василя Липківського.

5 травня 1920 р. УАПЦ проголосила про своє відновлення як незалежної помісної церкви. Тим часом в Україні не залишилось жодного єпископа, який би був прихильником української церкви. Одночасно більшість священиків та мирян підтримували дії Всеукраїнської церковної ради.

14-30 жовтня 1921 р. у Києві відбувся Перший Всеукраїнський Церковний Собор, що підтвердив автокефалію УАПЦ, проголошену Всеукраїнською Православною Церковною Радою 5 травня, і вписав її до канонів УАПЦ, як одну з головних засад: «Українська Православна Церква є автокефальною, ніякому духовному урядові інших Православних Церков не підлегла, і сама порядкує своїм духовним життям за провідництвом Святого Духа.» Протягом 1917–1921 рр. УАПЦ вже мало понад 1500 парафій і в кожній з них священиків, 30 окружних церковних рад, 30 єпископів, в Києві відбувся випуск 300 слухачів теологічних курсів (спочатку були місячні, опісля тримісячні і згодом піврічні богословські курси).

В ситуації, коли неможливо було провести канонічне поставлення єпископів, собор вирішив провести висвячення єпископів через рукоположення самих священиків, що є грубим порушенням згідно з Православними канонами (1 правило святих Апостолів). Таким чином було висвячено протоієрея Василя Липківського, який став митрополитом УАПЦ та протоієрея Нестора Шараєвського. Після цього, вони рукоположили інших 27 єпископів для УАПЦ.

Все священство та активні вірні УАПЦ були заарештовані, заслані та розстріляні НКВД протягом 1930 — 1937 рр. Напередодні Другої світової війни були ліквідовані майже всі прояви УАПЦ в підрадянській Україні.

У 1942 р. єпископами Польської Православної Церкви на чолі з архієпископом Полікарпом Сікорським Українська Автокефальна Православна Церква була відновлена, але вже канонічно визнаними ієрархами. Та після війни УАПЦ знову була заборонена комуністичним режимом. Єпископат і частина духівництва виїхала за кордон, де УАПЦ продовжувала діяти.

Подальша діяльність УАПЦ аж до проголошення Україною незалежності, в основному пов'язана з Українською православною церквою США в Європі та Австралії.

Пріоритетним завданням відтворення богословсько-історичної спадщини вважає для себе значна частина вірних УАПЦ, стоячи на ідеологічних засадах автокефалії української церкви, проголошеної священномучеником Василієм Липківським. Ініціативна група по відродженню набутків руху за автокефалію двох перших періодів відродження УАПЦ веде широку просвітницьку діяльність, УАПЦ. Учасники цього руху поділяють переконання, що українську самобутність у Церкві можна зберегти лише зберігши історичні коріння сучасної УАПЦ з Церквою, що зародилася в Україні у 1919-1921 рр. На сьогодні УАПЦ має канонічну хіротонію та цілком очевидне Апостольське приємництво.

**Частка громад Української автокефальної православної церкви
станом на 01.01.2010**

«Пролипківський» рух, на думку групи підтримки церкви, дасть змогу оживити занедбане віковичне стремління свідомих українців мати у своїй незалежній державі і незалежну Церкву.

На Вербну неділю 1944 р. у Варшаві відбувся собор єпископів УАПЦ, на якому митрополита Діонісія Валединського було проголошено «Патріархом всієї України». Проте наступ радянських військ на Україну та Польщу не дав змоги реалізуватися планам канонічного оформлення українського патріархату.

У 1976 р. під час перебування на засланні задекларував свою приналежність до УАПЦ священник Василь Романюк (майбутній патріарх УПЦ-КП Володимир (Романюк)). У 1989 р. священник Володимир Ярема та єпископ Іоан (Боднарчук) переходять під омофор митрополита Мстислава (Скрипника).

Занепад комуністичного режиму дозволив УАПЦ відновити своє легальне існування в Україні. 5-6 червня 1990 р. пройшов перший

собор УАПЦ в Києві, де затверджено Статут УАПЦ й обрано її главу — Патріарха Мстислава (1898–1993 рр.). Після смерті Патріарха Мстислава 7 вересня 1993, Помісний Собор обрав наступника: Патріарха Димитрія (1915–2000 рр.) — та надав йому титул Патріарха Київського і всієї України. Інtronізований на Патріарха Київського і всієї України 14 жовтня 1993 р.

На Соборі УАПЦ 14-15 вересня 2000 р. предстоятелем УАПЦ обраний митрополит Мефодій з титулом високопреосвящений митрополит Тернопільський і Подільський. У 2009 р. він нагороджений орденом «За заслуги» I ступеня за багатолітню плідну церковну діяльність, утвердження ідеалів духовності, милосердя і злагоди в суспільстві.

24 лютого 2015 р. митрополит Мефодій помер. На 40-й день з дня смерті Блаженнішого Мефодія, у Тернополі, на місці його поховання, у присутності всіх архиєреїв УАПЦ був оприлюднений Духовний Заповіт митрополита Мефодія. У Заповіті наголошується на доцільності синодальної форми управління в УАПЦ на основі канонічної моделі Елладської Православної Церкви, а також на продовженні довголітнього курсу УАПЦ на встановлення співпричастя зі Вселенським Патріархатом.

Також Блаженніший заповідав продовжити діалог з єпископатом УПЦ Київського Патріархату та україноцентричною частиною єпископату УПЦ на чолі з митрополитом Олександром (Драбинкою) про об'єднання в єдину помісну та канонічно визнану Вселенським Православ'ям Православну Церкву, але не приймати рішень щодо поєднання з іншими православними юрисдикціями в Україні без канонічного благословення Вселенського Патріарха Варфоломія.

27 лютого 2015 р. Архиєрейський собор обрав Місцеблюстителем престолу УАПЦ Митрополита Львівського, керуючого Рівенсько-Волинською і Таврійською єпархіями Макарія. 4 червня 2015 р. Помісним собором УАПЦ обраний предстоятелем церкви.

ЕПАРХІЇ

1. Вінницька єпархія. Правлячий архиєрей — Високопреосвященніший митрополит Вінницький і Брацлавський Роман (Балащук). 32 парафії, 28 священників.

2. Дніпропетровсько-Запорізька єпархія. — Предстоятель Блаженніший митрополит Львівський Макарій (Малетич). 27 парафій, 8 священників. Консисторія: м. Київ, Андріївський узвіз, 43

3. Житомирська єпархія. Правлячий архієрей — Архієпископ Житомирський і Поліський Володимир (Шлапак). 7 парафій, 8 священиків.
4. Закарпатська єпархія. Правлячий архієрей — Преосвященний єпископ Закарпатський Кирил (Михайлюк). 4 парафії, 5 священиків.
5. Західноєвропейський екзархат УАПЦ. — Блаженніший митрополит Львівський Макарій (Малетич).
6. Івано-Франківська єпархія. Правлячий архієрей — Високопреосвященний митрополит Галицький Андрій (Абрамчук). 151 парафія, 164 священики. 3 монастирі, 3 скити Духовна школа: Івано-Франківська духовна семінарія. Консисторія: 76000, м. Івано-Франківськ, вул. Вірменська, 5.
7. Карпатська єпархія. 11 парафій, 10 священиків. Правлячий архієрей - Преосвященний єпископ Мукачівський і Карпатський Віктор (Бедь).
8. Київська єпархія. Предстоятель Блаженніший митрополит Київський і всієї України Макарій (Малетич). Преосвященний єпископ Вишгородський і Подільський, вікарій Київської єпархії Володимир (Черпак) — 54 парафії, 32 священики. Духовна школа — Колегія свт. Петра Могили. Консисторія: м. Київ, вул. Трьохсвятительська 8-а.
9. Львівська єпархія. Правлячий архієрей — Блаженніший митрополит Львівський Макарій (Малетич). Львівська Духовна Семінарія. Консисторія: 79010, м. Львів, вул. Федорова, 11. - 389 парафій, 245 священиків.
10. Рівненсько-Волинська єпархія (Рівненська і Волинська області). Правлячий архієрей — Блаженніший митрополит Львівський Макарій (Малетич). 19 парафій, 16 священиків.
11. Таврійська єпархія. (Миколаївська і Херсонська області) Правлячий архієрей — Преосвященніший Єпископ Херсонський Миколаївський Борис (Харко). 57 парафій, 20 священиків.
12. Тернопільська єпархія. Правлячий архієрей — Високопреосвященніший Мстислав (Гук), Архієпископ Тернопільський і Подільський, — 254 парафії, 151 священик. Духовна школа: Тернопільська Духовна Семінарія і Академія. Консисторія: 46000, м. Тернопіль, вул. Руська, 22.
13. Харківсько-Полтавська єпархія (Харківська, Полтавська, Донецька, Луганська області). Правлячий архієрей — Преосвященний Архієпископ Харківський і Полтавський Афанасій Шкурупій. 22 парафії, 11 священиків.

14. Хмельницька єпархія. Керуючий архієрей — Архієпископ Мстислав (Гук). 22 парафії 16 священиків.

15. Черкасько-Кіровоградська єпархія (Черкаська і Кіровоградська області). 57 парафій, 20 священиків.

16. Чернівецька єпархія. Правлячий архієрей — Високопреосвященніший Архієпископ Чернівецький і Хотинський Герман (Семанчук). 17 парафій, 2 монастирі, 11 священиків, 4 диякони, 1 ігумен, 3 монахи.

Українська Автокефальна Православна Церква визнає за джерела Божого Одкровення Святе Письмо і Святе Передання. Зберігає сім таїнств: хрещення, миропомазання, сповідь, євхаристію, вінчання, священство, єлеєпомазання. За посередництва єпископів Константинопільської, Болгарської, Єрусалимської, а пізніше — Російської та Польської Православних Церков зберігає апостольське спадкоємство свячень. Через відправу святих таїнств здійснюється невидима благодатна присутність у Церкві Святого Духа, що за молитвою Ісуса Христа зійшов у день П'ятдесятниці на апостолів.

УАПЦ відправляє богослужіння згідно з традицією візантійського обряду. Як і кожна з Православних Церков, УАПЦ виробила власний різновид візантійського обряду — візантійсько-український. Йому властиві особливе шанування Пресвятої Богородиці, українських святих, самобутні церковні розспіви, широке використання вишитих облачень, хоругов, рушників, оригінальна храмова архітектура, увага до проповіді, часта відправа молебінь і акафістів, а в пості — відправа чину пасії. Зберігається старий (юліанський) календар церковних свят, традиційний грецький покрій священичих риз. Мова богослужіння — сучасна українська та церковнослов'янська. Сучасна мова запроваджується у богослужіння з 1919 р. УАПЦ визначає себе як автокефальну Церкву. Поняття «автокефальний» походить від грецьких слів *autos* — сам і *kephalos* — голова. Воно означає статус церкви, самостійної в керівництві й сполученої з іншими автокефальними Православними Церквами шляхом євхаристійного спілкування в єдину Святу Соборну Апостольську Церкву, главою якої є Ісус Христос. Проте нині УАПЦ не має євхаристійного спілкування з жодною Помісною Православною Церквою світу, що свідчить не лише про невизнання статусу автокефалії, а й про невизнання УАПЦ як частини Вселенської Православної Церкви. Автокефалія Православної Церкви Америки теж не визнається частиною Помісних Церков, проте вона має євхаристійне спілкування з ними усіма.

Архієпископ Уманський, голова богословсько-канонічної комісії УАПЦ Іоан (Модзалевський) критично ставився до УАПЦ Василя Липківського: «Своя» національна/українська церква була створена. Але вона не лише не мала канонічного статусу і якихось перспектив входження у світове православ'я, а й виявилася нежиттєздатною через специфіку свого церковного устрою».

Іоан (Модзалевський), архієпископ Уманський, голова богословсько-канонічної комісії УАПЦ

Нині УАПЦ усвідомлює свою ізоляцію, домагається визнання свого статусу і прагне увійти до Вселенського Православ'я як його повноправна частина: «УАПЦ прагне продовжувати курс свого першого патріарха на подолання канонічної ізоляції. І з цього погляду УАПЦ — це Церква, яка прагне до вселенськості, до живого і плідного спілкування з іншими Помісними Церквами».

Іоан (Модзалевський), архієпископ Уманський, голова богословсько-канонічної комісії УАПЦ

Діалог ведеться у двох напрямках — з Константинопольським Патріархатом за посередництва підлеглої останньому Української Православної Церкви у США і Української Православної Церкви у Канаді та інших українських єпископів еміграції; з Українською Православною Церквою (Московського Патріархату). У 2009 р. УАПЦ висловила бажання увійти до складу Вселенського Патріархату на правах автономії. Але діалог з Константинополем ускладнюється через жорстку позицію у цьому питанні Московського Патріархату. Діалог з УПЦ (КП) плідніший — у 2006 р. була створена спільна богословська комісія з об'єднання. Результатом її роботи поки є лише ряд публікацій у ЗМІ (о. Петра Зуєва, арх. Іоана (Модзалевського)), що втім засвідчив спільність богословського розуміння вчення про Церкву (еклезіології) і готовність сторін іти на певні поступки. Водночас, УАПЦ заперечує можливість приєднання її єпархій до інших Церков та розглядає виключно можливість об'єднання всіх трьох українських православних Церков в Єдину Помісну Церкву.

ЗА МИТРОПОЛИТА МЕФОДІЯ

За часів предстоятельства (2000 — 2015 рр.) митрополит Мефодій висловлювався за об'єднання православних церков України в єдину поміну Церкву. Згідно його Духовного заповіту, це має відбутись виключно з благословення Вселенського Патріарха. Митрополит Мефодій вважав, що основною перепорою на шляху об'єднання православних церков в Україні в єдину помісну церкву є особистість патріарха УПЦ КП Філарета, який не погоджувався на об'єднання без гарантій йому особисто зберегти патріарший куколь за собою.

Так, у 2008 р. на переговорах про вихід із канонічної ізоляції, представники вселенського патріархату запропонували УПЦ КП наступні умови:

- тимчасова відмова від статусу патріархату;
- входження до юрисдикції вселенського патріархату з метою отримання томосу про автокефалію в майбутньому;
- формування канонічних керівних органів української церкви в юрисдикції вселенського патріархату з благословення вселенського патріарха (зокрема, обрання Предстоятеля Церкви актом вселенського патріарха з трьох альтернативних кандидатур, які висуває український єпископат). Дану модель було запропоновано лише в якості перехідної до остаточного канонічного унезалежнення Української Церкви — видання Томосу про автокефалію. В ході переговорів українська сторона мала реальну можливість значно оптимізувати модель канонічної легітимізації УПЦ КП та УАПЦ. Однак для цього українська сторона теж мала піти на зустріч Константинополю, а саме погодитися, що предстоятель української церкви в складі вселенського патріархату обиратиметься Вселенським Патріархом з трьох запропонованих українським єпископатом кандидатур. УАПЦ погодилися утриматися від висунення власних кандидатур. Отже, в УПЦ КП була можливість висунути на посаду предстоятеля кандидатуру патріарха Філарета і ще дві кандидатури з числа єпископату УПЦ КП. Але цей варіант було відкинуто. На 40-й день зо дня смерті Блаженнішого Мефодія, був опублікований його Духовний Заповіт, у якому наголошується на доцільності синодальної форми управління в УАПЦ на основі канонічної моделі Елладської православної церкви, а також на продовженні довголітнього курсу УАПЦ на встановлення співпричастя зі Вселенським Патріархатом. Також Блаженніший заповідав продовжити діалог з єпископатом УПЦ Київського Патріархату та україноцентричною частиною єпископату УПЦ на чолі з митрополитом Олександром (Драбинком) про об'єднання в єдину помісну та канонічно визнану Вселенським Православ'ям Православну Церкву, але не приймати рішень щодо поєднання з іншими православними юрисдикціями в Україні без канонічного благословення Вселенського Патріарха Варфоломія I.

ЗА МИТРОПОЛИТА МАКАРІЯ

Будучи Місцеблюстителем Київського митрополичого престолу митрополит Макарій чітко заявив про бажання об'єднати УАПЦ із УПЦ КП.

Після свого обрання Предстоятелем УАПЦ також заявив, що готовий піти «до Онуфрія і вклонюся до нього в ноги, щоб він відійшов від Москви» задля створення Помісної церкви. 8 червня 2015 р. відбулась зустріч комісій з діалогу Української Автокефальної Православної Церкви та Української Православної Церкви Київського Патріархату, на якому було запропоновано нові умови з боку Київського Патріархату, а саме те, що на об'єднавчому соборі буде обговорюватися кандидатура предстоятеля. Але переговорний процес було зірвано під приводом того, що єпископат УАПЦ не влаштовувала назва об'єднаної церкви. Прес-служба «Правого сектору» повідомила, з посиланням на інсайдерську інформацію, що народний депутат від «Опозиційного блоку», проросійський олігарх Вадим Новинський зустрівся із митрополитом Макарієм (Малетичем) і запропонував йому кілька мільйонів доларів США суму за відмову від об'єднання УАПЦ й УПЦ КП. Митрополит Макарій категорично заперечив цю інформацію.

УАПЦ керується Помісним Собором, який збирається раз на три роки. Протягом цього часу вищим органом канонічної влади є Архієрейський Собор, що його складають всі єпископи. Главою УАПЦ є Патріарх, якому співдіє Патріарша Рада.

За територіальною ознакою УАПЦ в Україні поділяється на єпархії. Єпархії очолюються єпископами. Вищими органами управління єпархіями є єпархіальні собори, між якими діють єпархіальні ради на чолі з єпископами. Адміністративні центри єпархій — єпархіальні консисторії. Церковні громади не менш, як з десяти чоловік утворюють парафії, очолювані настоятелем. Парафія забезпечує регулярну відправу Святої Літургії та діяльну співучасть у ній вірних, часте й побожне прийняття вірними Святих Таїнств, свідому й діяльну участь парафіян у житті Церкви, гідне церковно-моральне виховання вірних. Парафії, розташовані поза існуючими єпархіями, підлягають безпосередньо Патріархові. Єпархій в Україні налічується одинадцять.

СОБОРИ УАПЦ

Архієрейський Собор 16 липня 2010, Київ

- Рішення про молитовне поминання імені Його Всесвятості Всесвятішого Патріарха під час Божественної Літургії та за іншими священними богослужіннями;
- Рішення про утримання від спілкування з главою УПЦ Київського Патріархату на основі рішення Архієрейського Собору УАПЦ від 2 березня 2007 р. Божого;

- Рішення про поновлення діяльності Комісії Архієрейського Собору Української Автокефальної Православної Церкви по діалогу з УПЦ.

Архієрейський Собор 26 липня 2014, Київ

- Звернення архієрейського собору Української Автокефальної Православної Церкви до священства та вірних

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

ЦЕРКВИ АВТОНОМНІ

Крім автокефальних, незалежних одна від одної церков, існують ще автономні церкви. У каноністи ці це новий термін, хоча саме явище, коли та чи інша помісна церква володіла досить широкою, однак не повною самостійністю, було відоме ще і в Середньовіччя. Головна відмінність між церквами автокефальними і автономними полягає в тому, що перші мають самостійну низку апостольського наступництва, а їхні єпископи, включаючи і першого серед них, поставляються архієреями цих церков; другі (автономні церкви) такої незалежності позбавлені. Їхні перші єпископи поставляються архіпастирями кіріархальної церкви.

З цього випливають і інші обмеження самостійності автономної церкви. Її статус, статут затверджується церквою-матір'ю, що також є вираженням канонічної залежності. Святе миро автономні церкви отримують від церкви кіріархальної. Вони ж беруть на себе частину витрат на утримання духовенства вищої церкви. Перші єпископи автономних церков підсудні найвищій судовій владі кіріархальної церкви. Свої зносини з іншими церквами автономна церква здійснює лише з благословення вищої церкви. Правда, автономні церкви можуть брати участь у міжцерковних контактах як на все православному рівні, так і самостійно, погодивши свою позицію з кіріархальною церквою. Автономна церква зазвичай має невелику кількість єпископів і навіть одного архієрея, як це донедавна мало місце у Японській православній церкві, яка є автономною у складі Московського патріархату.

Підставою для проголошення автономії можуть слугувати різні фактори, але частіше за все - перебування церкви в межах іншої

держави або географічна віддаленість її від кіріархальної церкви чи етнічна своєрідність. Історичне проголошення автономії церкви часто йшло слідом за набуттям державою політичного суверенітету. Так, у 1815 р. було утворене Сербське князівство, яке перебувало у васальній залежності від Туреччини, і у 1832 р. Сербська церква отримала автономію у складі Константинопольського патріархату. Втрата державної самостійності, як правило, веде до втрати автономії церкви.

Статус автономних церков - проміжний, перехідний. Тому в історії спостерігається дві тенденції у долі автономних церков: одні з них з часом дозрівають до автокефалії і, зрештою, виборюють її; інші - втрачають автономні права, перетворюючись на звичайні митрополичі округи або єпархії.

На сьогодні у світі є лише чотири автономні православні церкви: Синайська у складі Єрусалимського патріархату; Фінляндська під юрисдикцією Константинопольського патріархату; Японська і Китайська у складі Московського патріархату. Українська православна церква у 1990 р. отримала самостійність при збереженні юрисдикційного зв'язку з Російською церквою. За своїм статусом вона є близькою до автономії, хоча в томосі Московського патріархату про дарування їй самостійності не йдеться про автономію і навіть термін «автономія» не вживається. Архієрейський собор Російської православної церкви 2000 р. визначив її статус як «самоправної церкви з широкою автономією».

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ЦЕРКОВНА ВЛАДА

Згідно з церковними канонами влада в церкві була започаткована її засновником Ісусом Христом, і її прийнято поділяти на три види:

- а) **влада релігійного вчення;**
- б) **влада релігійного освячення;**
- в) **власне урядова влада або влада управління.**

Влада і право управління церковними справами складають переважну більшість аспектів науки канонічного права. Натомість, церковне вчення і богослужіння зі змістовного боку складають предмет інших, переважно богословських, наук. Але правові

(канонічні) засади церковного вчителства і богослужіння, їх регламентація церковно-правовими актами є предметом розгляду саме каноніки.

Єдність церкви базується на єдності віри, подарованій людству в Одкровенні і відображеній у Святому Переданні. За дотриманням Передання у його непорушній чистоті стежить і несе відповідальність всесвітній єпископат. При появі сумнівів з богословських питань церква через свій єпископат (а у виключних випадках через Вселенські собори) з'ясовує їх, витлумачує і формулює своє беззаперечне рішення з непростих питань віровчення. Таке рішення не є новим догматом чи новим вченням, а є викладом апостольського Передання стосовно нових питань, які ставить перед церквою життя. Так видавалися догматичні віровизначення (ороси) на Вселенських соборах.

Дотримання догматів є безумовно обов'язковим для всіх членів церкви. Ця обов'язковість має як морально-релігійні, так і дисциплінарні засади. Вірувати інакше, ніж вірує свята церква, значить втягнути себе у небезпечний духовний стан; а коли це стане відомо, винний карається відлученням з боку законної церковної влади.

Своїх учнів-апостолів Ісус закликав "исповедовать Евангелие всей твари", тобто пропагувати своє вчення всьому людству заради його спасіння. Проповідь складає один із найважливіших обов'язків учнів Христових - від його апостолів до сучасних священиків. Владу проповідувати в церкві у всій повноті мають єпископи. Тому канони забороняють посвящати в єпископи християн, які мало розуміються на вірі, недостатньо знають вчення церкви і Святе Письмо.

Пресвітери отримують право проповідувати у храмі від свого єпископа. Тому єпископ може позбавити пресвітера цього права, якщо у нього з'явиться сумнів щодо чистоти віри священика чи його здатності проповідувати. Слово Боже - це велика сила, але й велика відповідальність того, хто його виголошує. У Олександрійській церкві, коли там спалахнула аріанська єресь, для протидії їй всім пресвітерам було заборонено читати проповіді. А в Росії лише у синодальну епоху на пресвітерів покладался обов'язок проповідувати. Причому для посилення контролю за змістом проповідей Священним Синодом був виданий припис, адресований благочинним, щоби ті у спеціальних клірових відомостях відмічали, скільки проповідей власного витвору виголосив той чи інший священик протягом року. Помісний собор Російської православної церкви 1917-1918 рр., назвавши проповідь "одной из главнейших обязанностей пастырского служения", зобов'язав проповідувати за кожною недільною і святковою літургією.

Собор навіть запровадив інститут "благовісників" - нижчих кліриків і мирян, яким дозволялося проповідувати з благословення правлячого архієрея і з дозволу настоятеля храму. Причому проповіді вони могли проголошувати "на местных языках и наречиях" заради "достижения общепонятности проповеди".

Крім храмової проповіді, важливим засобом утвердження християнського вчення є **катехизація** - навчання вірі. У стародавній церкві хрещенню передувало навчання християнству, яке називалося оглашенням. Пізніше, коли хрестили переважно дітей, катехизація була покладена на батьків і хрещених, а також, звичайно, і на пастирів церкви. У дореволюційний період в Росії і на більшості території українських земель, що входили до складу Російської імперії, одним із засобів навчання вірі було викладання Закону Божого у загальноосвітніх школах, а також богослов'я в усіх вищих навчальних закладах. У радянську добу, в умовах дискримінації церкви і прямих гонінь на неї, релігійне навчання дітей було заборонене, а всякі нелегальні спроби відновити його каралися найсуворішими репресіями.

Починаючи з 90-х років минулого сторіччя, коли правовий статус церкви в нашій країні радикально змінився, відкрилася можливість для навчання дітей і дорослих православному віровченню. Можливість викладання релігії, у тому числі і канонічного права, у навчальних закладах гарантована державним законодавством. Російська православна церква на своєму соборі у 2000 р. з особливим наголосом зазначила, що вона бажала б, щоби вся система освіти була побудована на християнських цінностях. Вона поважає світську школу і виражає готовність будувати свої взаємовідносини на засадах людської свободи. Але вона рішуче виступає проти спроб нав'язування у школі антирелігійних і антихристиянських ідей, укорінення монополії матеріалістичного погляду на світ.

Існування у релігійній сфері "символів віри" та інших еталонних богословських книг не виключає появу віроповідних недоречностей, богословських псевдовчень. Про це неодноразово нагадувалося на вселенських і помісних церковних соборах. Для протидії поширенню єретичних викривлень православної віри соборній владі єпископату належить право здійснювати нагляд над всіма виданнями релігійних книг - богослужбових, богословських, канонічних, але перш за все тих, які мають офіційний характер і видаються від імені православної церкви. Ще у 1672 р. Єрусалимський собор видав постанову, яка підпорядковувала церковній владі будь-яке видання чи тлумачення

Святого Письма.

Суд церкви про лжевчення і нагляд за виданням і поширенням книг релігійно-богословського змісту називається у широкому значенні цього слова **духовною цензурою**. У вузькому розумінні цього слова духовною цензурою називають оцінку літературних творів з церковно-догматичної точки зору. Ця оцінка може бути або попередньою, до опублікування твору, або після його виходу у світ. У найдавніші часи державна влада слідом за засудженням єресі видавала розпорядження про спалення творів єретиків. Так, імператор Костянтин у зв'язку із осудом аріанської єресі на Нікейському соборі видав едикт про спалення всіх книг Арія та його учнів. Єретичні книги горіли за розпорядженням інших правителів і духовних отців.

Але VII Вселенський собор своїм 9-м Правилom постановив, щоб твори іконоборців не спалювалися, а відбиралися у патріаршу бібліотеку для зберігання разом з іншими єретичними книгами. За зберігання недозволених церковних книг цей же Собор загрожував серйозними покараннями - позбавленням сану священника і відлученням від церкви мирянина. Такий цивілізований спосіб вилучення єретичних книг мав ту перевагу, що за потреби можна було по них глибше вивчити характер єресі і тим самим успішніше їй протидіяти.

Оскільки не всі заборонені книги вдавалося знищити або вилучити у населення, церковниками складалися списки таких книг. Перший індекс був складений інквізицією за наказом Пали Павла IV у 1559 р. Надалі така практика у Західній церкві стала загальним правилом. Із винаходом книгодрукування, коли можливість знищити всі примірники вже надрукованого твору стала майже нереальною, була запроваджена попередня цензура. Так, Тридентський собор на Заході підпорядкував всю друкарську справу цензурі єпископів та інквізиції.

У Росії попередня цензура духовних книг була запроваджена "Духовним регламентом" часів Петра I. Духовній цензурі піддавалися не лише призначені для друку твори релігійного змісту, а й світські книги і статті, які містили в собі якийсь духовний текст. На сьогодні у Російській православній церкві цензура відсутня, а відповідальність за православний характер книг і журнальних статей несе видавець, автор і та духовна інстанція, під грифом якої видана публікація. Відповідно до існуючого порядку, книги релігійного змісту, видані без санкції видавничої ради Священного Синоду РПЦ і без благословення правлячих архієреїв, не можуть поширюватися через систему

церковної книжкової торгівлі.

Священнослужбова влада церкви знаходить свій прояв у праві встановлювати порядок богослужіння і здійснювати саме богослужіння. Форми боговшановування можуть бути різними, зазначають церковні канони, допускаються відмінності в обрядах, але сам обряд повинен суворо і точно відображати релігійне догматичне вчення, віру церкви.

Будь-які зміни у богослужіння можуть вноситися лише законною церковною владою. Довільна зміна обрядів, прийнятих церквою, трактується як протиправна дія, яка загрожує розколом.

Богослужіння можуть здійснювати лише священні особи: єпископи і пресвітери. Диякони і церковнослужителі допомагають пресвітеру здійснювати богослужіння. Про це неодноразово нагадують церковні собори. Богослужіння повинно проводитися благочинно і у тиші, з дотриманням ясності і зрозумілості у читанні і співі. Ті, хто прийшов до храму помолитися, повинні вести себе достойно відповідно до святості храму, приходити до початку богослужіння і залишатися в церкві до закінчення служби. У недільні і святкові дні всі віряни повинні бути присутніми на службі. 80-те Правило Трульського собору погрожує покараннями тим, хто нехтуватиме цими вимогами. Зокрема, якщо хто-небудь з числа кліриків чи мирян впродовж трьох неділь не відвідуватиме церкву, то "клирик да будет извержен из клира, а мирянин да будет удален от общения". Звичайно, сьогодні це суворе правило не застосовується, але воно нагадує несумлінним клірикам і прихожанам про гріховність їхньої поведінки.

Священнодійства в цілому поділяються на дві групи: одні встановлені самим Спасителем як засіб передачі людям Божественної благодаті і називаються Таїнствами; інші являють собою різноманітні молитви, встановлені церквою внаслідок отриманої нею від свого Творця влади для заклику Божого благословення.

Зосередженням християнського богослужіння є здійснення Таїнства єхаристії - Божественної літургії. Місцем її проведення може бути лише освячений храм. Якщо внаслідок якихось виключних обставин Літургія здійснюється поза церквою, то в такому разі освячення храму і престолу замінюється **антимінсом** (гр. - "замість престолу"), без якого Літургія не може здійснюватися. У храмі на одному престолі Літургія може здійснюватися не більше одного разу на день, а священнослужитель не може протягом одного дня здійснювати більше однієї Літургії.

Богослужіння здійснюється у передбачуваний богослужбовим статутом час, У кожному календарному році є свята і пости. Свята розрізняються за ступенями. З річним і тижневим церковним колом пов'язане здійснення відповідних служб (треб). Так, вінчання забороняється напередодні середи, п'ятниці і неділі, великих храмових свят, впродовж постів, святок, на сирний тиждень, протягом Світлого тижня, а також у дні напередодні Усікновення глави Іоанна Предтечі і Воздвиження Хреста Господнього.

Як відомо, сьогодні православні церкви живуть не по одному календарю. Єрусалимська, Російська, Українська, Грузинська і Сербська церкви зберегли давній Юліанський календар; у той час, як більшість автокефальних церков світу, починаючи з 20-х років минулого століття, перейшла на так званий Новоюліанський стиль, який, по суті, співпадає з Григоріанським календарем. Постанова про перехід на Новоюліанський календар була винесена на Константинопольській нараді у 1923 р.

При запровадженні Григоріанського календаря в 1582 р., яке було здійснене задля того, щоб повернути нерухомі церковні свята на той астрономічний календарний час, коли вони святкувалися в епоху І Нікейського собору, з церковного року були виключені 10 днів. Щоби запобігти подальшому "сповзанню" свят відносно астрономічного календаря, було вирішено пропускати три рази у 400 років один високосний рік (а саме, у тих століттях, порядкове число яких не поділяється на чотири без залишку). В результаті різниця між Юліанським і Григоріанським календарем склала у кінці XVI і у XVII ст. 10 днів; у XVIII - 11 днів; у XIX - 12 днів; у XX і в XXI ст. -13 днів. Наступне наростання розриву можна без особливих зусиль вирахувати.

У системі Григоріанського календаря одні і ті самі дати утримуються протягом значно більшого часу саме у астрономічні пори року, ніж при Юліанському календарі. І навпаки, Юліанський календар допускає зміщення дат. (Наприклад, через декілька тисяч років 1 січня за Юліанським стилем буде припадати на наших широтах не на зимовий, а на весняний час.)

Однак перевага ця відносна. Абсолютно точним астрономічно не може бути жоден календар, оскільки тривалість доби не є кратною тривалості сонячного циклу. Маніпуляції з календарями призвели до плутанини у християнському світі, про що з гіркотою пише в наші дні математик і астроном А. Н. Зелінський: "Пусть 400-летие Григорианской реформы, исполнившееся в октябре 1982 года, реформы, создавшей "календарный вопрос" в христианском мире,

послужит серьезным напоминанием о том, что время не может служить оправданием решения, принятого без соборного волеизъявления всех христианских церквей".

Що ж стосується часу святкування Великодня (Пасхи), то суперечка на цю тему потрясла церкву вже у II ст. Римська, Олександрійська та багато інших церков святкували Пасху у недільний день, приурочуючи свято до дати іудейського святкування цієї ж події. Але на рубежі II-III ст. іудеї розробили нову систему для обчислення святкування Пасхи, в якій не враховувалося весняне рівнодення. Багато з християнських общин вважали цю систему неприйнятною, і в Римі був розроблений свій 16-річний цикл для обчислення святкування Великодня. В Олександрії його удосконалили. Але це не уніфікувало святкування Пасхи всіма християнськими общинами в один і той самий день (деякі з общин орієнтувалися на іудейський календар). Розрив у святкуванні Великодня виявився значним.

Разом із тим, християнський світ усвідомлював цю нісенітницю. Пасхальне питання обговорювалося як одне з головних на Нікейському соборі (на жаль, з невідомих досі причин текст рішення собору з цього питання не зберігся). Зі змісту правил собору можна зрозуміти, що заборонялося святкувати Пасху в той самий день, що й іудеї, і раніше від весняного рівнодення. В той самий час у посланні отців I Нікейського собору до церкви Олександрійської йшлося про те, що всі східні церкви будуть віднині святкувати Великдень тоді, коли й в Олександрії.

Отже, після I Нікейського собору Олександрійська Пасхалія стала Великоднем Вселенської церкви. Але як тоді розуміти постанову Собору не святкувати Пасху разом з іудеями? Тут вже думки каноністів розходяться кардинально: одні вважають, що не можна святкувати Пасху разом з іудеями і раніше за них; інші вказують, що ця заборона не стосується випадкового співпадання дат.

Позиція третіх каноністів санкціонує допустимість відступу від Олександрійської Пасхалії. Так, архієпископ Петро (Л'Юїльє) пише: "Нам надлежит считать, что, в соответствии с тем, что было решено на Никейском Соборе, христиане должны все вместе, в один и тот же день, совершать празднование Пасхи. День этот - воскресный, следующий за первым полнолунием после весеннего равноденствия ... Что же касается правильного определения даты весеннего равноденствия, то ... его следовало бы предоставить компетенции астрономов".

Практично сказане ним означає відмову від Олександрійської

Пасхалії. На Московській нараді 1948 р. була винесена офіційна постанова, за якою предписувалося всьому православному світові святкувати Великдень лише за Юліанським календарем, а для рухомих свят кожна автокефальна церква може користуватися існуючим в неї календарем.

Зазначалося також, що клірики і миряни обов'язково повинні дотримуватися календаря і стилю тієї помісної церкви, в межах якої вони проживають.

На превеликий жаль, сучасний християнський світ так і не зміг погодити питання спільного святкування цього величного престольного свята в один і той самий день.

Складовою частиною церковного богослужіння є **ставлення церкви до смерті, поховання померлих, поминання їх та вшановування святих**. Згідно з християнським вченням, душі людей безсмертні й, будучи розлучені з тілом, вони продовжують жити. 13-й Канон I Нікейського собору зобов'язує священиків здійснювати Таїнство євхаристії стосовно тих, хто відходить до іншого світу. Це стосується навіть тих християн, які несуть церковні покарання, наприклад, знаходяться під єпитимією. Але у цьому випадку має бути дозвіл єпископа. Таке правило отців Нікейського собору виходило із церковного облаштування у IV ст., коли єпископії були невеликими, а сам єпископ - легко доступним для кожного мирянина. Дотримання цього канону стало неможливим в інших умовах, коли єпархії іноді охоплюють понад мільйон вірян. Але що стосується осіб, на яких накладена анафема, то тут дозвіл єпископа має бути без всяких обмовок.

Згідно з предписаннями "Требника", вмираючого можна причащати в будь-який час, за скороченою процедурою, без обов'язкового дотримання тих умов, за яких причащається здорова людина. Однак за самим характером Таїнства причастя, його не можна надавати людині у несвідомому стані чи впертому безбожнику, який не хоче примиритися з церквою. Взагалі неприйнятним є причащання померлих.

Над померлими церква здійснює обряд відспівування, який вона повинна проводити лише стосовно своїх членів. Безбожників, нерозкаяних грішників відспівувати забороняється, але нещодавнє панування у нас офіційного атеїзму і збереження у свідомості людей па губних плодів тієї епохи спонукає церкву до відступу від такої заборони.

Не дозволяється відспівувати свідомих самогубців, яких у давні

часи навіть ховали за межами християнського цвинтаря. У дореволюційний період в Росії церковного поховання позбавлялися також страчені за вироком суду. А у допетровську добу у Московії не відспівувалися і ті, хто, "купаючись и хвалясь и и фая, утонут или с качели убьются, или на разбое, или на воровстве каком убиты будут". У наш час ні злочинцям, які загинули, ні тим більше жертвам нещасного випадку не відмовляють у церковному відспівуванні. Померлі християни залишаються членами церкви, а тому церква у молитвах звертається до них. Поминання померлих здійснюється за Божественною літургією, а також спеціальною відправою - панахидою.

Християн ховають в особливих освячених місцях - цвинтарях. У давнину заборонялося ховати в церквах, оскільки там можуть знаходитися лише мощі святих. Але вже в Середні віки з'явився звичай ховати небіжчиків у церквах і храмах, особливо якщо ті були з числа знатних осіб. Згодом цей звичай, який суперечив давньому християнському праву, був скасований. Винятки стосувалися лише поховання єпископів і членів царської сім'ї (у Росії).

Ще з давньоримських часів цвинтарі вважалися священними місцями. У той час, коли церква перебувала поза законом і християни піддавалися жорстоким репресіям, їх ховали у катакомбах або у особливих відгороджених місцях, які й називалися цвинтарями. У наш час цвинтарі перебувають у віданні державної чи комунальної влади і тому на них дозволяється ховати всіх померлих незалежно від віросповідання. Влада релігійного освячення передбачає також **канонізацію святих**. За приписами Святого Письма лише Бог може творити суд над померлими і лише він може визначати долю кожного у потойбічному житті. Але церква як земна інстанція божественних діянь може сама визначати, наскільки догодив Богові своїм праведним життям той чи інший померлий. Визнання церквою того чи іншого з її померлих членів таким, який перебуває в когорті угодників Божих, називається канонізацією. До сфери канонічного права канонізація входить настільки, наскільки вона передбачає вшановування в церкві померлого шляхом встановлення його культу.

У православній церкві канонізація святих не супроводжується такою скрупульозною і детальною регламентацією, як у католиків. На підставі декреталу Папи Бенедикта XIV, для беатифікації подвижника вимагається, щоб після переконання свідками - очевидцями його добропорядного життя або мучеництва була доведена, знову ж таки свідченням живих очевидців, дійсність як мінімум двох чудес. Якщо ж про беатифікованого не можна привести живих свідчень, то необхідно

доказати не два, а чотири чуда.

У православ'ї, хоча й не так жорстко, але все ж існують суворі правові визначення для канонізації: а) беззаперечне православ'я; б) здійснення всіляких добродіянь, за якими стоїть протистояння за віру навіть з пролитою кров'ю; виявлення надприродних знамень і чудес; в) нетління мощів і благоухання останків померлого. Деякі російські церковні історики (як, наприклад, Є. Є. Голубинський) поділяють стародавніх святих на три розряди: перший розряд - це старозаповітні патріархи, пророки і новозаповітні апостоли; другий - мученики; третій - святі з подвижників (аскетів).

На думку деяких каноністів, які ґрунтовно вивчали питання про поклоніння мощам святих, мощами не завжди визнавалися цілком нетлінні тіла; такими були і останки, котрі частково піддалися тлінню - кістки, частки кісток і навіть прах святих. А на думку святого Іоанна Златоуста, вшановується не тільки прах, а й попіл, що залишився від мучеників. Внаслідок такого розширеного тлумачення того, що варто називати мощами святих, пише протоієрей Російської православної церкви Владислав Ципін, не можна стверджувати, ніби цілковите нетління останків святого є беззаперечною умовою його канонізації. Така думка, поширена деякий час серед церковного люду, не має ні історичних, ні канонічних підстав. Нетління мощів може слугувати лише одним із доказів святості.

Святі православної церкви поділяються на загально вшановуваних і тих, кого вшановують у межах цілої єпархії, у монастирі або в церковному приході. Тут спрацьовує чисто регіональний, географічний фактор, оскільки характер вшанування однаковий для всіх святих. До святих звертаються у загальноцерковних молитвах; на їхню честь складаються служби; в їх ім'я освячуються престולי і храми; їм влаштовуються щорічні свята; їх зображення вшановуються як ікони; святими і чудотворними вважаються їхні мощі.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ЦЕРКОВНИЙ УСТАВ ЯРОСЛАВА

Устав князя Ярослава про церковні суди — давньоукраїнська пам'ятка, церковно-правовий кодекс Русі — України.

Щодо того ким він був укладений не існує єдиної думки. Одні вважають що він був укладений Ярославом Мудрим з митрополитом Іларіоном, про що й зазначається в ньому самому. А інші вважають що укладений не за Ярослава Мудрого, а у XIII — XIV ст. під впливом західних середньовічних правних джерел, а церковні автори (укладачі) приписали його Ярославові I, бажаючи підкреслити давність документу й авторитет законодавця.

Церковний устав Ярослава I визначав коло осіб і об'єкт церковної підсудности, головнo у справах подружжя і моралі, та приписував грошові кари за посягання на права Церкви.

Відомий з рукописів XV ст., коли у Великому князівстві Литовському становив джерело діючого права.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955—2003.

ЦЕРКОВНІ БРАТСТВА

Братства — національно-релігійні громадські організації руських (українських і білоруських) православних міщан у XVI—XVIII ст. Виникли на базі традиційних церковних братств при парафіяльних храмах. Братства мали на меті захист православних руських міщан супроти релігійних і національних утисків, яку проводили шляхетська Польща та католицька церква і відіграли значну роль у суспільно-політичному та культурному житті України і Білорусі.

Першим у результаті реорганізації наприкінці 1585 р. церковного братства при Успенській церкві (вперше згадується 1439) в Середмісті Львова виникло Львівське Успенське Ставропігійне братство. У 1586 р. у руському кварталі у Середмісті братчики організували школу, у 1591 р. — друкарню, викупивши у лихваря приватну друкарню Івана Федорова. Ще від 1507 р. у руському кварталі в Середмісті діяв руський шпиталь, перенесений 1542 р. в Онуфріївський монастир на Підзамчі, ним теж опікувалося Львівське Братство.

На зразок Львівського подібні братства виникають у Вільні у 1587 р., у 1589 р. — у Кам'янці, Рогатині, Красноставі та Могильові, у 1590 р. — у Городку, 1591 р. — у Белзі, Острозі та Бересті, у 1592 р. — у Перемишлі, Комарні та Мінську, у 1594 р. — у Більську й у Любліні, де були руські громади.

Після Берестейської унії активність православних братств зростає. Потужними стали братства у Києві, засноване 1615 р., до якого, окрім міщан і православних шляхтичів, вступило Запорізьке військо на чолі з гетьманом Петром Сагайдачним., і Луцьку, засноване 1617 р. Православні братства відомі у Галичі, Любачеві, Дрогобичі, Буську, Бережанах і більшості міст Галичини, Волині, Поділля й Наддніпрянщини. Після переходу місцевих єпархій в унію братства втрачають своє значення.

Братства створювалися навколо парафіяльних церков, використовуючи організаційні форми, властиві середньовічним цехам, гільдіям та іншим міським корпораціям, як світським, так і релігійним. Вони мали свої статuti, щорічні вибори службовців, обов'язкові щомісячні збори, общинні суди. Витрати братств покривалися за рахунок внесків його членів, прибутків від нерухомого майна, відсотків від позик. Для Львівського братства важливим джерелом прибутків була друкарня. Братства дбали про свої патрональні церкви, справляли спільні культові відправи, подавали матеріальну допомогу своїм членам, брали участь у похоронах братчиків, утримували шпиталі. Братства також захищали соціальні інтереси ремісничо-торгового населення, боролися проти дискримінації та утисків русинів.

Діяльність братств мала переважно світський характер. З кінця XVI — початку XVII ст. братства брали активну участь у боротьбі проти посилення польсько-шляхетського гніту, національного та релігійного утисків і набували великого громадсько-політичного і національно-культурного значення. В числі провідних діячів братств були видатні вчені, письменники, політичні діячі того часу: Юрій Рогатинець, І. Красовський, Стефан Зизаній, Іов Борецький, Памво Беринда та ін.

Намагаючись перетворити православну церкву на знаряддя зміцнення своїх суспільно-політичних позицій, братства виступали як проти необмеженої влади церковних феодалів — православних єпископів, так і проти польсько-шляхетського та католицького наступу. Боротьба братства проти засилля церковників, за розвиток світських елементів культури була, по суті, боротьбою проти феодалізму. Будучи насамперед організаціями заможного ремісничо-торгового міського населення (бюргерства), братства об'єднували навколо себе також представників інших соціальних верств України. Деякі з них приймали до свого складу православне духовенство й православну шляхту, які були невдоволені національно-релігійними утисками. Іноді братства підтримували і окремі православні магнати та єпископи (зокрема князь Костянтин Острозький).

У братствах виявлялися соціальні суперечності між різними групами міщанства, між міщанством, шляхтою і церковною верхівкою. Вплив різних соціальних верств у братствах був неоднаковим. Братства вели боротьбу проти єзуїтської пропаганди та примусового насадження уніатства, підтримували зв'язки з Московією, Молдавією, південними слов'янами. Одночасно братства розгортали велику культурно-освітню діяльність. Вони відкривали школи, друкарні, навколо яких збиралися культурні сили. На базі Київської братської школи 1632 р. було створено Києво-Могилянську колегію (з 1701 р. — академію). З братських шкіл вийшов ряд письменників, учених, політичних діячів, діячів освіти, книгодрукування, митців.

Сотні вихованців братських шкіл пройнятих духом православних традицій та обізнаних із західноєвропейськими науками ставали також мандрівними вчителями, розходилися містами і селами в пошуках заробітку. Цей освічений прошарок православного суспільства опирався колонізації та боронив православні традиції, що відрізняли русинів від поляків.

Також Братства існували при деяких сільських і міських церквах. У XIX ст. братства не займалися громадсько-політичними і культурними справами, хоча зберегли деякі обряди та звичаї, властиві братствам XVII ст. Наприкінці XIX — на початку XX ст. деякі діячі православної церкви створили клерикальні організації, які крім назви не мали майже нічого спільного з колишніми братствами, хоч покликалися на їхні традиції. У деякій мірі давніші цілі й завдання перебрали на себе українські братські організації, і католицькі, і православні, в еміграції, поширюючи свою діяльність на досить широкі ділянки, однак в інших — не станових і не в цехових рамках.

ДЖЕРЕЛА:

Братства в Україні — на сайті «Культура України»; Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях. — Луцьк: Вежа, 2000.; Довідник з історії України. За ред. І. Підкови та Р. Шуста. — К.: Генеза, 1993.; Субтельний Орест. Україна: історія / Переклад з англійської Ю. Шевчука. — 2-е видання. — Київ: Либідь, 1992. — 512 с. — С. 108.; Рад. енциклопедія історії України. — К., 1969. — т.1.

ЦИВІЛІЗАЦІЯ

ЦИВІЛІЗАЦІЯ — людська спільнота, яка впродовж певного періоду часу (процес зародження, розвиток, загибель чи перетворення цивілізації) має стійкі особливі риси у соціально-політичній організації,

економіці та культурі (науці, технологіях, мистецтві тощо), спільні духовні цінності та ідеали, ментальність (світогляд).

Наприклад, Єгипетській цивілізації властиві спорудження пірамід, муміфікація померлих, своєрідне ієрогліфічне письмо тощо. Інколи в одну цивілізацію об'єднують людей однакової віри (Християнська цивілізація, Буддистська та ін.).

Цивілізація — такий щабель розвитку людства, коли власні соціальні зв'язки починають домінувати над природними, і коли суспільство починає розвиватися і функціонувати на своєму власному ґрунті.

Поняття цивілізація (від лат. *Civilis* — громадський, суспільний, державний, громадянський) введене у науковий словник французьким просвітником Оноре Габріелем Мірабо 1756 р. Під цим визначенням французькі просвітники мали на увазі суспільство, засноване на засадах розуму та справедливості.

Спробу встановити час появи терміна одним з перших зробив французький історик Люсьєн Февр. У своїй роботі «Цивілізація: еволюція слова та групи ідей» науковець дійшов висновку, що вперше термін у друкованому вигляді з'являється в роботі «Давність, викрита у своїх звичаях» (1766) французького інженера Буланже: «Коли дикий народ стає цивілізованим, ні в якому разі не слід вважати акт цивілізації закінченим після того, як народу дано чіткі та незаперечні закони: потрібно, щоб він ставився до даного йому законодавства як до триваючої цивілізації».

Однак ця книга побачила світ уже після смерті автора і до того ж не в первісному варіанті, а вже з істотною коректурою, внесеною бароном Гольбахом — відомим автором неологізмів. Авторство Гольбаха здається Февру ще імовірнішим у світлі того, що Буланже у своїй роботі згадав термін один раз, в той час як Гольбах неодноразово використовував поняття «цивілізація», «цивілізувати», «цивілізований» у своїх роботах «Система суспільства» і «Система природи». З того часу термін входить у науковий обіг, а у 1798 р. він вперше потрапляє у «Словник Академії».

Швейцарський історик культури Жан Старобінський у своєму дослідженні не згадує ані Буланже, ані Гольбаха. На його думку, авторство терміна «цивілізація» належить маркізу Мірабо і його праці «Друг людства» (1757).

Проте, обидва автори відзначають, що до набуття терміном соціально-культурного значення (як стадії культури, протиставленого дикості і варварству) воно мало юридичне значення — судове

рішення, яке переводить кримінальний процес у розряд процесів цивільних — яке згодом було втрачене.

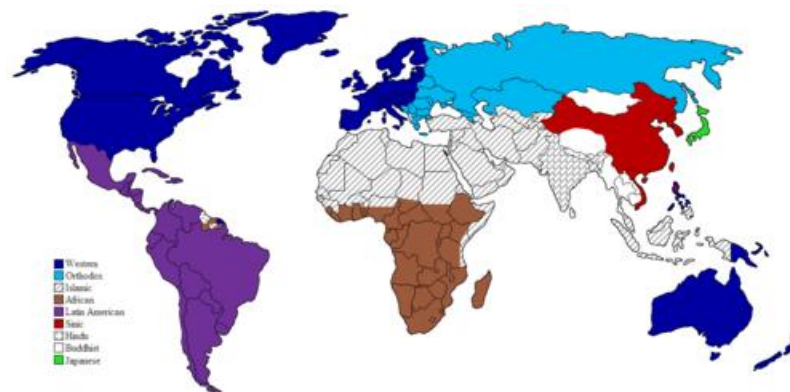
Французький лінгвіст Еміль Бенвеніст також віддав пальму першості у використанні терміну маркіза де Мірабо і слідом за Февром звернув увагу, що іменник цивілізація з'явився відносно пізно, в той час як дієслово *civiliser* («пом'якшувати звичаї, просвіщати») і прикметник від дієприкметника *civilisé* («вихований, освічений») вживалися до того часу вже давно. Подібне явище науковець пояснив слабкою (на той час) продуктивністю класу абстрактних іменників технічного характеру: слова із закінченням на *-isation* були малопоширені і їх кількість зростала повільно (існували тільки слова *fertilisation* «удобрення ґрунту», *thésaurisation* «накопичення грошей, тезаурація», *temporisation* «очікування», *organisation* «організація». З цієї невеликої кількості тільки слова *organisation* і *civilisation* набули значення «стану», тоді як інші зберегли значення виключно «дії»).

Таку саму еволюцію (від юридичного значення до соціального) слово проходило і в Англії, проте там у друкованому виданні воно з'явилося через п'ятнадцять років після публікації книги Мірабо (1772). Проте обставини згадки цього слова вказують на те, що слово ще раніше стало звичним, що також пояснює швидкість його подальшого поширення. Дослідження Бенвеніста вказує на те, що поява слова *civilization* (різниця в одній букві) у Великобританії було практично синхронним. У науковий обіг його ввів шотландський філософ Адам Фергюсон, автор твору «Нарис історії громадянського суспільства» (1767), де вже на другій сторінці зазначив: «Шлях від дитинства до зрілості проходить не тільки кожен окремий індивід, але й сам рід людський, рухомий від дикості до цивілізації».

Хоча Бенвеніст залишив відкритим питання про авторство терміна, про можливе запозичення Фергюсоном поняття з французького лексикону або з більш ранніх праць його колег, саме шотландський вчений вперше використав поняття «цивілізація» в теоретичній періодизації світової історії, де протиставив його дикості і варварству. З цього часу доля даного терміну тісно переплелася з розвитком історикофілософської думки в Європі.

Поняття цивілізація вивчає наука цивілізацієзнавство. Періодизація, запропонована Фергюсоном, продовжувала користуватися великою популярністю не тільки в останній третині XVIII століття, але й впродовж майже всього XIX століття. Її плідно використовували Льюїс Морган («Древнє суспільство», 1877) і Фрідріх Енгельс («Походження сім'ї, приватної власності і держави»; 1884).

Для цивілізації як стадії суспільного розвитку характерне виділення соціуму з природи і виникнення протиріч між природними і штучними факторами розвитку суспільства. На даному етапі превалюють соціальні чинники життєдіяльності людини, прогресує раціоналізація мислення. Для цього етапу розвитку характерне переважання штучних продуктивних сил над природними. Також ознаки цивілізованості включають в себе: розвиток землеробства і ремесел, класове суспільство, наявність держави, міст, торгівлі, приватної власності і грошей, а також монументальне будівництво, «досить» розвинена релігія, писемність і т. п.

Карта цивілізацій за Хантінгтоном

Академік Б. С. Єрасов виділив наступні критерії, що відрізняють цивілізацію від стадії варварства:

- Система економічних відносин, заснована на поділі праці — горизонтальному (професійна та укладна спеціалізація) і вертикальному (соціальна стратифікація).
- Засоби виробництва (включаючи живу працю) контролюються правлячим класом, який здійснює централізацію і перерозподіл додаткового продукту, що вилучається у первинних виробників через оброк або податки, а також через використання робочої сили для проведення громадських робіт.
- Наявність мережі обміну, контрольованої професійним купецтвом або ж державою, яка витісняє прямий обмін продуктів та послуг.
- Політична структура, в якій домінує прошарок суспільства, що концентрує у своїх руках виконавчі та адміністративні функції. Племінна організація, заснована на походженні і спорідненості, заміщається владою правлячого класу, що спирається на примус;

держава, що забезпечує систему соціально-класових відносин і єдність території, становить основу цивілізаційної політичної системи.

У XIX ст. європейські історики, отримавши перші відомості про східні суспільства, дійшли висновку, що між суспільствами, які перебувають на стадії цивілізації, можуть існувати якісні відмінності. Це дозволило їм говорити не про одну цивілізацію, а про кількацивілізацій. Втім уявлення про культурні відмінності між європейською та неєвропейськими культурами з'явилися ще раніше: наприклад, російський дослідник І. М. Іонов трактує заяви італійського філософа Джамбатісти Віко (1668—1744) про те, що «імператор китайський надзвичайно культурний», як зародок уявлень про існування особливої китайської цивілізації, а значить, і про ймовірну множинність цивілізацій. Проте, ані в його роботах, ані в творах Вольтера і Йоганна Готфріда Гердера, які виражали ідеї, споріднені ідеям Віко, поняття цивілізація не було чільним, а поняття локальна цивілізація не вживалося взагалі.

Вперше слово цивілізація використане в двох значеннях у книзі французького письменника та історика П'єра Симона Балланша «Старий і юнак» (1820). Пізніше таке саме його вживання зустрічається Ежена Бюрнуфа «Нарис про палі» (1826), в роботах відомого мандрівника і дослідника Олександра фон Гумбольдта і ряду інших мислителів. Використанню другого значення слова цивілізація посприяв французький історик Франсуа Гізо, який неодноразово застосовував термін у множині, хоча залишався вірним лінійно-стадіальній схемі історичного розвитку.

Уперше термін локальна цивілізація з'явився в роботі французького філософа Шарля Ренув'є «Керівництво до давньої філософії» (1844). Через кілька років світ побачила книга французького письменника та історика Жозефа Гобіно «Досвід про нерівність людських рас» (1853—1855), в якій автор виділив 10 цивілізацій, кожна з яких проходить свій власний шлях розвитку. Виникнувши, кожна з них рано чи пізно гине, і західна цивілізація не є винятком. Однак мислителя абсолютно не цікавили культурні, соціальні, економічні відмінності між цивілізаціями: його хвилювало лише те загальне, що було в історії цивілізацій, — піднесення і падіння аристократії. Тому його історико-філософська концепція має непряме відношення до теорії локальних цивілізацій і пряме до ідеології консерватизму.

Ідеї, співзвучні роботам Гобіно, викладав і німецький історик Генріх Рюккерт, який прийшов до висновку, що історія людства — не

єдиний процес, а сума паралельно протікаючих процесів культурно-історичних організмів, які неможливо розташувати на одній лінії. Німецький дослідник вперше звернув увагу на проблему кордону цивілізацій, їхнього взаємовпливу, структурних відносин. Разом з тим Рюккерт продовжував розглядати весь світ як об'єкт впливу Європи, що зумовило наявність у його концепції реліктів ієрархічного підходу до цивілізацій, заперечення їх рівноцінності і самодостатності.

Першим на цивілізаційні відносини поглянути через призму не європоцентричної самосвідомості вдалося російському соціологу Миколі Яковичу Данилевському, який у своїй книзі «Росія і Європа» (1869) протиставив старіючій європейській цивілізації молоду слов'янську. Російський ідеолог панславізму вказував, що жоден культурно-історичний тип не може претендувати на те, щоб вважатися більш розвинутим, більш високим, ніж інші. Західна Європа в цьому відношенні не представляє винятку. Хоча цю думку філософ не витримує до кінця, часом вказуючи на перевагу слов'янських народів над своїми західними сусідами.

Наступною значною подією у становленні теорії локальних цивілізацій стала робота німецького філософа і культуролога Освальда Шпенглера «Присмерк Європи» (1918). Невідомо достеменно, чи був знайомий Шпенглер з роботою російського мислителя, але загалом основні концептуальні положення цих науковців подібні в усіх найважливіших пунктах. Як і Данилевський, рішуче відкидаючи загальноприйнятну умовну періодизацію історії на «Стародавній світ — Середні віки — Новий час», Шпенглер виступив прихильником іншого погляду на світову історію — як на ряд незалежних одна від одної культур, що проживають, подібно до живих організмів, періоди зародження, становлення і вмирання. Як і Данилевський, він виступає з критикою європоцентризму і виходить не з потреб історичного дослідження, а з необхідності знайти відповіді на питання, поставлені сучасним суспільством: в теорії локальних культур німецький мислитель знаходить пояснення кризі західного суспільства, яке переживає такий самий занепад, який спіткав єгипетську, античну та інші стародавні культури. Книга Шпенглера містила не так багато теоретичних новацій у порівнянні з опублікованими раніше роботами Рюккерта і Данилевського, однак мала гучний успіх, оскільки була написана яскравою мовою, рясніла фактами й міркуваннями і була опублікована після завершення Першої світової війни, що викликала повне розчарування у західній цивілізації і підсилила кризу європоцентризму.

Набагато вагоміший внесок у вивчення локальних цивілізацій вніс англійський історик Арнольд Джозеф Тойнбі. У своїй 12-томній праці «Розуміння історії» (1934—1961 рр.). Британський вчений поділив історію людства на ряд локальних цивілізацій, що мають однакову внутрішню схему розвитку. Поява, становлення і занепад цивілізацій характеризувався такими факторами, як зовнішній Божественний поштовх і енергія, виклик і відповідь та ухід і повернення. У поглядах Шпенглера і Тойнбі багато спільних рис. Головна ж відмінність полягає в тому, що у Шпенглера культури цілком відокремлені одна від одної. У Тойнбі навпаки ці відносини хоча і мають зовнішній характер, але становлять частину життя самих цивілізацій. Для нього надзвичайно важливо, що деякі суспільства, приєднуючись до інших, забезпечують тим самим безперервність історичного процесу.

Російський дослідник Ю. В. Яковець, ґрунтуючись на роботах Деніела Белла і Елвіна Тоффлера, сформулював концепцію світових цивілізацій як певний щабель «в історичному ритмі динаміки і генетики суспільства як цілісної системи, в якій взаємно переплетені, доповнюючи один одного, матеріальне і духовне відтворення, політика, економіка, соціальні відносини та культура». Історія людства в його трактуванні представлена як ритмічна зміна цивілізаційних циклів, тривалість яких неблаганно скорочується.

У даний час (2011 р.) свою діяльність продовжує «Міжнародне товариство порівняльного вивчення цивілізацій» (International Society for the Comparative Study of Civilizations), яке проводить щорічні конференції та здійснює випуск журналу «Comparative Civilizations Review».

КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ

«Цивілізації» також може відноситися до культури у складному суспільстві, і не має на увазі тільки саме суспільство. Кожне суспільство, що є цивілізацією або ні, має певний набір ідей і звичаїв, і певний набір традиційних виробництв і особливості у мистецтві, які роблять його унікальним. Цивілізації мають тенденцію до розвитку різноманітності культури, включаючи літературу, мистецтво, архітектуру, релігію.

Самуель Гантінгтон визначає цивілізацію як культурну спільність найвищого рангу, як найширший рівень культурної ідентичності людей. Наступний щабель становить вже те, що відрізняє рід людський від інших видів живих істот. Цивілізації визначаються наявністю загальних рис об'єктивного порядку, таких як мова, історія,

релігія, звичаї, інститути, - а також суб'єктивної самоідентифікацією людей. Є різні рівні самоідентифікації: так житель Риму може характеризувати себе як римлянина, італійця, католика, християнина, європейця, людини західного світу.

Цивілізація - це найширший рівень спільності, з якою він співвідносить себе. Культурна самоідентифікація людей може змінюватися, і в результаті змінюються склад і межі тієї або іншої цивілізації.

КРИТИКА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ТЕОРІЇ

Концепції Данилевського, Шпенглера і Тойнбі були неоднозначно зустрінуті науковим співтовариством. Хоча їхні праці вважаються фундаментальними роботами в галузі вивчення історії цивілізацій, їх теоретичні розробки зустріли серйозну критику. Одним з найпослідовніших критиків цивілізаційної теорії виступив російсько-американський соціолог Питирим Сорокін, який зазначив, що „найсерйозніша помилка цих теорій полягає у змішуванні культурних систем з соціальними системами (групами), в тому, що назва «цивілізація» дається істотно різним соціальним групам і їхнім спільним культурам — то етнічним, то релігійним, то державним, то територіальним, то різним багатофакторним групам, а то навіть конгломерату різних товариств з притаманними їм сукупними культурами“, в результаті чого ані Тойнбі, ані його попередники не змогли назвати головні критерії виокремлення цивілізацій, рівно як і їхню точну кількість.

КРИТЕРІЇ ВИДІЛЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙ, ЇХ КІЛЬКІСТЬ

Втім спроби введення критеріїв для виділення цивілізацій робилися неодноразово. Російський історик Е. Д. Фроловв одній зі своїх робіт перерахував їх найпоширеніший набір: спільність геополітичних умов, одвічна мовна спорідненість, єдність або близькість економічного і політичного устрою, культури (включаючи релігію) і менталітету.

Слідом за Шпенглером і Тойнбі науковець визнавав, що «оригінальні риси цивілізації обумовлені оригінальною властивістю кожного зі структуроутворюючих елементів і їх неповторною єдністю».

ЦИКЛИ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

На сучасному етапі науковці виділяють наступні цикли цивілізаційного розвитку: зародження, розвиток, розквіт і згасання. Втім не всі локальні цивілізації проходять всі стадії життєвого циклу, у повному масштабі розвертаючись у часі. Цикл деяких з них переривається у силу природних катастроф (так сталося, наприклад, з мінойською цивілізацією, яка загинула, вірогідно, внаслідок, так

званого, мінойського виверження), сутичок з іншими культурами (доколумбові цивілізації Центральної і Південної Америки, скіфська протоцивілізація).

На етапі зародження виникає соціальна філософія нової цивілізації, яка з'являється на маргінальному рівні у період завершення передцивілізаційної стадії (або розквіту кризи попередньої цивілізаційної системи). До її складових можна віднести поведінкові стереотипи, форми економічної активності, критерії соціальної стратифікації, методи і цілі політичної боротьби. Оскільки багато суспільств так і не змогли подолати цивілізаційний поріг і залишилися на стадії дикості або варварства, вчені довгий час намагалися відповісти на запитання:

«Якщо припустити, що в первісному суспільстві в усіх людей був більш-менш однаковий спосіб життя, якому відповідала єдине духовне і матеріальне середовище, чому не всі ці суспільства розвинулися у цивілізації?».

На думку Арнольда Тойнбі, цивілізації народжують, еволюціонують і адаптуються у відповідь на різні «виклики» географічного середовища.

Відповідно ті суспільства, які опинилися у стабільних природних умовах, намагалися пристосуватися до них, нічого не змінюючи, і навпаки — соціум, який відчував регулярні або раптові зміни навколишнього середовища, неминуче повинен був усвідомити свою залежність від природного середовища, і для ослаблення цієї залежності протиставити їй динамічний перетворювальний процес.

На етапі розвитку складається і розвивається цілісний соціальний порядок, що відображає базисні орієнтири цивілізаційної системи. Цивілізація формується як певна модель соціальної поведінки індивіда і відповідної структури суспільних інститутів.

Розквіт цивілізаційної системи пов'язаний з якісною завершеністю в її розвитку, остаточним складанням основних системних інститутів. Розквіт супроводжується уніфікацією цивілізаційного простору і активізацією імперської політики, що відповідно символізує зупинку якісного саморозвитку суспільної системи у результаті щодо повної реалізації базових принципів і переходу від динамічного до статичного, охоронного. Це становить основу цивілізаційної кризи — якісної зміни динаміки, рушійних сил, основних форм розвитку.

На етапі згасання цивілізація вступає у стадію кризового розвитку, крайнього загострення соціальних, економічних, політичних

конфліктів, духовного розлому. Ослаблення внутрішніх інститутів робить суспільство уразливим для зовнішньої агресії. У результаті цивілізація гине або у ході внутрішньої смути, або в результаті завоювання.

ДЖЕРЕЛА:

Семёнов Ю. И. Философия истории. (Общая теория, основные проблемы, идеи и концепции от древности до наших дней). — М.: Современные тетради, 2003. — 776 с.; Кузык Б. Н., Яковец Ю. В. Цивилизации: теория, история, диалог, будущее: в 2 т. / Б. Н. Кузык, Ю. В. Яковец. — М.: Институт экономических стратегий, 2006. — Т. 1: Теория и история цивилизаций. — 768 с.; Пономарёв М. В., Смирнова С. Ю. Новая и новейшая история стран Европы и Америки: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений: в 3 ч. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. — Т. 1. — 288 с.; Февр Л. Цивилизация: эволюция слова и группы идей // Бои за историю / Февр, Люсьен, Бобович, А. А., Гуревич, А. Я., АН СССР. — М.: Наука, 1991. — С. 239—281. — 629 с.; Сравнительное изучение цивилизаций: хрестоматия / коллект. автор., Ерасов, Борис Сергеевич. — М.: Аспект Пресс, 2001.; Прокофьева Г. П. Становление категории «Цивилизация» как универсальной единицы анализа исторического процесса: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11. — Хабаровск, 2001. — 141 с.

ЦИВІЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНА

ЦИВІЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНА — складається з поліетнічного населення, яке живе на окремій території і утворює державу. Може існувати деякий час у переддержавному стані, але як сурогат політичної нації. Ц. п. існує багато у світі, найвідоміша (класична) — США. Як правило, формуються цивілізації — держави, які можуть включати як декілька етносів, так і частину етносу, наприклад, араби утворили кілька цивілізацій — держав, те ж саме можна сказати про слов'ян і германців. У сучасній науці дедалі більше утверджується теза, що кожна нація — це окрема, унікальна цивілізація. Нації — цивілізації бувають різними — етнічні, політичні, інтернаціональні (перед тим, як стати політичними). У суспільствознавстві поступово сформувалися дві моделі нації — цивілізації: громадянсько-територіальна та етнічна.

Громадянсько-територіальна модель формування націй-цивілізацій в основу кладе громадянство і територію. Етнічна модель віддає перевагу етносу, мові, культурі етносу.

Нації — цивілізації розвиваються не однаково: одні проходять шлях від етнічності до політичності (німці, італійці, українці, болгар), інші — від політичності до етнічності (французи, англійці, росіяни, іспанці, бразильці, США). У другому випадку політична нація формується не сама собою, спонтанно, а зусиллями титульної (корінної) нації, яка втягує в орбіту своїх національних інтересів

політично залежні від неї етноси (в США і Бразилії титульними етносами стали не корінні народи, а переселенці з Великобританії й Португалії). Шлях від політичності до етнічності нації може мати різну тривалість і форму, що залежить від конкретно-історичних умов і національного духу народу.

У процесі переходу від етапу політичності до стану етнічності кожна нація творить осередкову, регіональну цивілізацію, яка є частиною субрегіональної і світової цивілізації. Нація, яка не стала осередковою, регіональною цивілізацією, приречена на історичну смерть, залишення арени історії. Нині «українська людина» (як громадянин України, частинка української політичної нації) теж живе у надзвичайно хиткому й невиразному соціальному часі, затиснена між «вчора» і «завтра», між європейською і євразійською цивілізаціями (об'єднана Європа й Росія).

Ця аморфність, неостаточність і плинність часу, межичасся й межицивілізаційності не може не позначитися на формуванні особистісної та масової стратегії життя, але формування української нації-цивілізації відбувається, хоча й занадто повільно.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ЦІКЛ ЕКОНОМІЧНИЙ

ЦІКЛ ЕКОНОМІЧНИЙ — періодичне повторення протягом років піднесення і спаду в економіці. Складається з таких фаз: криза, депресія, поживлення, піднесення.

- **Криза (спад)** — завершує попередній періодичний цикл і є початком наступного. Характеризується: труднощами збуту виробленої продукції, скороченням виробництва, зростанням попиту на ліквідність (готівку), збільшенням ставки позичкового відсотка. Паніка на ринку цінних паперів, курс акцій швидко падає. Закриваються і банкрутують фірми, передусім дрібні.

- **Спад (рецесія)** характеризується скороченням обсягів виробництва і зниженням ділової і інвестиційної активності. Внаслідок цього збільшується зростання безробіття. Офіційно фазою економічного спаду, або рецесії, вважають падіння ділової активності, що триває понад три місяці підряд.

- **Депресія** — фаза циклу, якій властивий застій виробництва. Відтворення — просте. Національний продукт уже не зменшується, але більше не зростає, відсоткова ставка падає до свого мінімального значення.

- Зростає сукупний попит і готуються умови до поживавлення виробництва і комерційної діяльності.

- **Пожвавлення** — спостерігається ріст ділової активності, що супроводжується зростанням промислового виробництва та інвестицій, помітного скорочення безробіття, підвищенням особистих доходів і прибутків корпорацій;

- Нарощування інвестицій, що поживавлює попит — спочатку на капітальні блага, а потім і наспоживчі, адже зростає зайнятість.

- Найяскравішою ознакою поживавлення є збільшення платоспроможного попиту.

- Тому для виходу із застійного стану застосовується стимулювання попиту.

- Обсяг виробництва досягає попереднього найвищого рівня, і економіка вступає у фазу піднесення.

- **Піднесення (зростання)** — фаза циклу, коли обсяг виробництва перевищує обсяг найбільшого піднесення попереднього циклу і зростає найвищими темпами. Розпочинається справжній економічний бум, швидке економічне зростання, яке уже готує ґрунт для наступного спаду і нового економічного циклу.

Зміна економічної кон'юнктури відбувається як результат порушення деяких аспектів рівноваги:

1. Не стабільна політична ситуація держави.
2. Відкриття нових корисних копалин.
3. Надходження іноземних інвестицій.
4. Високий розвиток науково-технічного прогресу.

ЦИМБАЛЮК МАТВІЙ ОХРІМОВИЧ
(21 СЕРПНЯ 1891 - КВІТЕНЬ 1921 РР.)

Військовий діяч повстанського руху в Україні та Армії.

Народився на Брацлавщині у с. Іцька, нині Тульчинського району Вінницької області України.

У часи служби у 50-му Кубанському полку, Матвій заступився за катованого офіцером солдата, через що, аби уникнути розстрілу, мусив утікати з війська.

У часи нової червоної влади у с. Кобилівка Брацлавського повіту (Зарічне Тульчинського району) п'яні червоноармійці 8-ї дивізії неодноразово били та грабували місцевих селян, це було й у селі Гриненки (Немирівський район) — червоноармієць розстріляв із кулемета молоду жительку цього села — за те, що вона його не нагодувала.

За відмову від сплати продовольчої контрибуції червоноармійцями були спалені села Копіївка та Шура. Жителі Журавлівки, доведені до відчаю знущаннями та непомірними поборами з боку червоноармійців, повстали, один з організаторів — Матвій Цимбапюк.

На осінь 1920 р. його загін співдіяв з отаманами Андрієм Костюком — село Шури, та Іваном Пушкарем — Жабокричі, нараховував 500 чоловік.

24 жовтня 1920 р. відділ Цимбалюка напав на продзагін — у селі Журавлівці (Тульчинського району) що грабував місцеве населення, загинуло близько 20 продзагонівців; 25 жовтня червоні обстріляли з гармат Журавлівку, Шуру та Копіївку, два села повністю згоріли. Ці події призвели до Журавлівського повстання, Цимбалюк мобілізував населення на організацію опору.

Більшовицький документ від 15 грудня 1920 р. свідчив, що «Банда Цимбалюка у кількості 30 чоловік, з ручним кулеметом, щоденно входить у Столипіне, робились неодноразові облави, захопити поки не вдалось». (Столипіне, Іцка — сучасна Тарасівка). У лютому 1921 р. загін Цимбалюка у складі 144-ї Надбужанської повстанської дивізії Дієвої Армії УНР Іполита Годзиківського. 25 березня 1921 р.

60 козаків Цимбалюка вчинили наліт на частини 213 полку у районі містечка Печери.

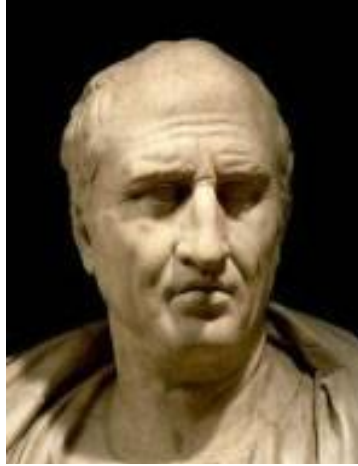
У березні — квітні загін Цимбалюка поповнився втікачами з Червоної армії, насильно мобілізовуваних, тоді ж загін у селі Юрківці роззброїв залізничну охорону.

Цимбалюк Матвій Охримович загинув у квітні 1921 р., про що було повідомлено 14 квітня в губернській газеті «Вісти».

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ЦИЦЕРОН МАРК ТУЛЛІЙ
(3 СІЧНЯ 106 ДО Н. Е. - 7 ГРУДНЯ 43 ДО Н. Е.)

Давньоримський політик і філософ, блискучий оратор.

Цицерон народився у родині, що належала до стану вершників, отримав прекрасну освіту, з дитинства процвітав у навчанні.

Одну з перших своїх промов, що дійшли до нас, «На захист Росція», Цицерон виголосив у осуд вільновідпущеника і улюбленця диктатора Сулли, що було ризикованим кроком у час, коли Сулла широко використовував проскріпційні страти з метою позбавлення від неугодних. Побоюючись помсти диктатора, який виграв процес Цицерон відправився до Афін, де продовжив вивчати філософію і риторику.

Після смерті Сулли він повернувся у Рим, де почав виступати захисником у суді. У 75 до н. е.. Цицерон був обраний квестором і отримав призначення у Сицилію, де керував вивезенням зерна у період нестачі хліба у Римі. Своєю справедливістю і чесністю він заслужив повагу сицилійців, однак у Римі його успіхи були практично не помічені.

Більш широку популярність Цицерон придбав після справи Верреса, колишнього намісника Сицилії. У 70 до н. е., подаючи проти Верреса позов про вимагання, сицилійці звернулися до Цицерону за допомогою, пам'ятаючи про його ораторських талантах. Претори, підкуплені Верреса, так затягнули розгляд, що не залишили Цицерону часу для виголошення промови, однак він настільки вміло представив суддям докази і свідчення свідків, що звинувачували намісника у хабарництві, здирництві та прямому грабежі сицилійців, що його виступ вирішило справу, і Веррес був змушений відправитися у

вигнання. У 69 р. до н. е.. Цицерон обирається курульні еділи, а у 66 до н. е.. - Претором.

У 63 р. до н. е.. Цицерон був обраний на посаду консула, будучи першим за попередні 30 років «ною людиною», досягли цього поста. Його обранню сприяло те, що його суперник, Катіліна, відкрито говорив про свою готовність до революційних перетворень у разі отримання посади консула. Це сильно стурбувало римлян, і перевага була у підсумку віддано Цицерону.

Після поразки на виборах, Катіліна почав готувати змову з метою захоплення влади, який Цицерону вдалося розкрити. Чотирма сенатськими промовами проти Катіліни, вважаючися зразками ораторського мистецтва, Цицерон змусив Катіліна втекти з Риму до Етрурії. У наступному засіданні Сенату, яким він керував, було вирішено заарештувати і стратити без суду тих змовників, які залишилися у Римі, так як вони являли собою дуже велику загрозу державі, і звичайні у таких випадках заходи - домашній арешт або посилення - були б недостатньо ефективні. Юлій Цезар, який був присутній на засіданні, виступав проти страти, проте Катон своєю промовою, не тільки викриває провину змовників, але також перераховує підозри, що падали на самого Цезаря, переконав сенаторів у необхідності смертного вироку.

У цей період слава і вплив Цицерона досягли свого піку; вихваляючи його рішучі дії, Катон назвав його «батьком батьківщини».

У 60 р. до н. е.. Юлій Цезар, Помпей і Красс об'єднали ресурси з метою захоплення влади, утворивши Перший Тріумвірат. Визнаючи таланти і популярність Цицерона, вони зробили декілька спроб залучити його на свій бік. Цицерон, повагавшись, відмовився, віддавши перевагу залишитися вірним сенату і ідеалам Республіки. Однак це залишило його відкритим для нападок опонентів, в числі яких був трибун Клавдій, злюбила Цицерона з тих пір, як оратор дав проти нього свідчення на судовому процесі.

Клавдій домагався прийняття закону, засуджував Цицерона на вигнання, як людини, страти римських громадян без суду і слідства. Цицерон звернувся за підтримкою до Помпею та іншим впливовим особам, однак не отримав її; крім того, він піддався фізичним переслідуванням з боку прихильників Клавдія. У квітні 58 р. до н. е.. він був змушений піти у добровільне вигнання. У його відсутність закон був прийнятий, його майно конфісковано, а вдома спалені. У вересні 57 р. до н. е.. Помпей зайняв більш жорстку позицію по відношенню до Клавдію (причиною тому послужили нападки

трибуна). Помпей прогнав його з форуму і домогся повернення Цицерона із заслання.

У 51 р. до н. е. він був призначений за жеребом намісником Килікії, де успішно правил, прискі заклот каппадокійців, не вдаючись до зброї, а також завдав поразки розбійницьким племенам Амана, за що отримав статус «імператора». Повернувшись до Риму, Цицерон застав посилилася після смерті Красса протистояння між Цезарем і Помпеем. У ході громадянської війни Цицерон після довгих вагань прийняв бік Помпея, проте розумів, що на даному етапі питання вже не в тому, чи буде Рим республікою або імперією, а в тому, хто - Цезар або Помпей - буде імператором, і вважав обидва варіанти плачевними для держави.

Після битви при Фарсалі (48 р. до н. н.) Цицерон відмовився від запропонованого йому командування військом Помпея, і після сутички з Помпеем Молодшим та іншими воєначальниками, звинувачують його у зрадництві, перебрався у Брундізій. Там він зустрівся з Цезарем і був ним прощений. Під час правління Цезаря він пішов з політичної сцени Риму, так і не зумівши змиритися з диктаторством, і зайнявся твором і перекладом філософських трактатів.

Після вбивства Цезаря у 44 р. до н. е. Цицерон повернувся до політики, вирішивши, що зі смертю диктатора республіка може бути відновлена.

У боротьбі за владу між Марком Антонієм і молодим Октавіаном, спадкоємцем Цезаря, він прийняв сторону останнього, вважаючи, що зможе маніпулювати юнаків і з його допомогою домогтися влади. З метою ослаблення опозиції Антонію, він виголосив 14 спрямованих проти нього промов, які він назвав «філіппіками» за аналогією з промовами Демосфена, в яких він викривав Філіппа Македонського.

Однак, коли Октавіан, завдяки підтримці, наданій йому Цицероном, прийшов до влади, він уклав союз з Антонієм і Лепідом, утворивши Другий Тріумвірат. Антоній домогся того, щоб ім'я Цицерона увійшло в проскріпційні списки «ворогів народу», які тріумвіри оприлюднили негайно після утворення союзу.

Цицерон був убитий при спробі до втечі у грудні 43 р. до н. е. Вбивці вже наздоганяли їх.

Цицерон наказав рабам, несучим його: «Поставте тут же паланкін», а потім, висунувши голову з-за завіси, підставив шию під ніж вбивці. Його відрубані голова і руки були доставлені Антонію і потім поміщені на ораторській трибуні форуму.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ЦІННОСТІ ПОЛІТИЧНІ

Політичні цінності виконують роль орієнтирів у складному світі політики, визначають її сенс і зміст. Сутність поняття «політичні цінності» розкривається так: найвищі принципи, які забезпечують злагоду в суспільстві чи соціально-політичних групах по відношенню до головних цілей і проблем.

Енциклопедія з політології трактує політичні цінності як «сукупність ідей, уявлень і відповідних соціопсихологічних утворень (настанов, орієнтацій, переживань, стереотипів), що визначають цілеспрямовання, стратегію і тактику політичної діяльності».

Цінностям із політиці призначено сприяти процесу інтеграції соціальної групи як частини більш осяжної соціальної цілісності; мотивувати політичну участь і діяльність через утворення умов, за яких соціально-політичні цілі становляться безпосередніми стимулами суб'єктів політичного процесу; визначити ієрархію різноманітних цілей і завдань із політиці та впливати на вибір заходів і методів їх досягнення та реалізації.

У змісті політичних цінностей – відбиваються політичні ідеали, бажання та інтереси соціальних суб'єктів, тому, як підкреслюється в методології М. Вебера, система цінностей слугує так званими «ідеальними конструктами», за допомогою яких здійснюється пізнання світу політики. Політичні цінності сприяють формуванню стандартів оцінки (стандартизації) кожної політичної дії, вчинку та їх наслідків; вони здатні певним чином орієнтувати будь-яких учасників політичного процесу (партію, політичний рух, клас, політичну групу, особу) по відношенню до всіх інших суб'єктів політики. Комплекс політичних цінностей досить осяжний і різноманітний, тому існують в їх систематизації й типології. Насамперед, це визначається тим, що у сучасній політиці все більшого значення набувають загальнолюдські цінності й інтереси, реалізація яких у політичній цілісності відбувається вкрай суперечливо і непослідовно. Пояснюється це гетерогенністю (розрізненістю) кінцевих інтересів і цілей членів, багатьох політичних коаліцій, які формально виступають з позицій загальногуманних ідеалів; вузькокорисними домаганнями політичних партій; загостренням суперництва за владу між політичними лідерами і

елітними групами; помилками в оцінці політичної кон'юнктури тощо. Найбільш типові критерії, що можна застосувати до типології політичних цінностей це – система уявлень і вірувань людей щодо бажаного і найкращого типу політичної системи, режиму влади; потреби і умови, що забезпечують посилення соціально-політичних зв'язків у групі, соціальній спільноті чи організації (політична інтеграція); здатність політичного інституту ефективно виконувати свої функції; відповідність політичних феноменів структурі соціальних потреб і жадань; наповнення каталогу політичних благ, які повинні забезпечувати чинні та майбутні політичні інститути; врешті, набір певних ідеалів (принципів, непорушних постулатів, традицій), які наповнюють ціннісним змістом сучасні ідеологічні системи.

За сучасних умов політичні цінності відбиваються у змісті так званих політичних універсалій – найзагальніших політичних утворень і понять, які трактуються через сукупність рис і проявів у політичній культурі, діяльності та ідеології. До найбільш оформлених загальнолюдських політико-культурних універсалій відносяться:

загальнолюдські політичні принципи та ідеали – Мир, Свобода, Правопорядок, Демократія, Суверенітет, Права Людини, Рівність (соціально-правова), Братерство тощо, які хоча б декларативно визнаються у масштабах світового співтовариства;

міжнародна політична мова, в якій закріплено поняттєво і лексично все різноманіття політичних явищ, процесів, і зокрема – цінностей;

міжнародна політична символіка, яка володіє найсуттєвішими емоційно-психологічними механізмами впливу на політичну свідомість: це і відомі символічні емблеми та знаки; і музичні твори чи теми, символізуючи певні політичні настрої; і навіть символіка кольорів (білий – символ допомоги, чистоти дій і думок; блакитний – знак захисту, мирочинства; зелений – життя планети, природи, людства, колір екології; рожевий - захист дитини і материнства);

міжнародні політичні організації, діяльність і саме існування яких затверджує загальнолюдську політику культури та координує спрямованість глобальної політики;

глобальна політична інтеграція – ціннісний процес, який ще діє як тенденція та безпосередньо визначається поглиблення глобальних проблем сучасності;

всесвітня розповсюдженість держави як універсальної форми політичної організації народів, що історично утвердився в якості політико- інституційного «фундаменту» людської цивілізації;

міжнародне право – нормативна система, визнана як політична ціннісна універсалия, завдяки механізмам регулювання відносин між державами, світовими організаціями і спільнотами, яка спирається на досягнення політичної культури і історичний досвід політичних стосунків.

Крім того, політологія виокремлює також негативні політичні універсалії (анти-цінності), які отримали розповсюдження в політичному житті. Це – політичний нігілізм; політичний абсентеїзм (пасивність, аполітизм); популізм у політиці; політична істерія і фанатизм (крайні вирази політичного ідеалізму); політичний екстремізм (вкрай радикальна позиція); політичний регіоналізм (протидія глобальній політичній інтеграції); політичне (перш за все, нелегітимне) насильство.

«Людина подоба» політики у значній мірі, залежить від світу цінностей – суб'єктивних уподобань людей, їх уявлень про бажані або небажані події, явища, політичні процеси тощо. Фундаментальне підґрунтя політичних цінностей полягає, як не дивно, поза межами політики і тягнє до найґрунтовніших сфер буття: моралі, релігій та економіки. Але все рівно, системи цінностей екстраполюються звідти в політичну сферу, де вони набувають форми і практичної реалізації.

Так, в ідеології політичні цінності та групові переконання є ідеальними конструктами, відмінними рисами й ознаками;

у політичній культурі вони виявляються через моделі та стандарти поведінки, орієнтацій в політиці, що містять знання, емоції, оцінки та слугують критерієм відбору політичної інформації;

у політичній системі – через ціннісні принципи побудови і функціонування інститутів, що реалізують ресурси і механізми влади (демократії, політичного плюралізму, соціальної справедливості, верховенства права тощо);

у самій політиці як феномену, що постійно співвідносять з мораллю, наукою і мистецтвом; отже, їх ціннісні системи виступають мірилом відповідності політики до етичних, науково-методичних принципів чи досконалості й неперевершеності істинного мистецтва.

Слід розуміти, якщо суб'єктивні регулятори політичної мотивації (серед яких політичні цінності – найголовніші) є відсутніми, то політика і галузь влади перетворюється на «поле гри» егоїстичних політичних інстинктів, що неминуче веде суспільство до краху, а політичну систему – до руйнування. Відомий російський історик В.С.Соловйов, підкреслюючи значення ціннісної мотивації в політиці, суттєво наголосив: «Є у народу інтерес, є у нього і сумління» , - що означало

неможливість встановити поза цими духовними кордонами якісь важливі речі для людини чи соціальної спільноти.

Завдяки системі визнаних і діючих політичних цінностей здійснюється добір та ієрархізація політичних пріоритетів, визначається характер політичної аргументації, формується інструментарій та технології (антитехнології) політичної діяльності; утворюються і насичуються змістовними акцентами програми політичного життя. Саме з цих можливостей ціннісного впливу політолог А.І.Демідов виокремлює ціннісні домінанти політики, які фактично є тенденціями виявлення духовно-ідеальних сторін (характеристик) у політичному процесі. Серед них:

Сакралізація політичної сфери: формування уявлень про політичну реальність через її трактування, як богоугодну чи, навпаки, боговідступну справу, як особливий засіб реалізації вказівок, які визначив Всевишній.

Вплив цієї домінанти надзвичайно поляризує політику, замість плюралізму позицій виникає жорстка дихотомія «божественного» і «диявольською», ідеологічні постулати підмінюються релігійними догматами, увесь політичний процес ірраціоналізується.

Під впливом етнічного фактору, актуалізуються цінності патріотичної і національної спрямованості. Цінності національного пріоритету стають домінантними в політиці (та навіть організуються у націоналістичні ідеології) за певних умов – захист від зовнішньої агресії (акцентує патріотизм), національно-культурний ренесанс, захист національно-етнічної ідентичності, прагнення зрілих етносів (народностей, що вже усвідомлюють себе як націю) до утворення власної національної держави.

Гуманітарна домінанта пов'язана з ідеєю захисту і реалізації прав людини. Вона суттєво впливає на механізм політичної влади, посилюючи особистісний вимір усіх соціополітичних реалій, засобів рішення соціальних проблем і досягнення політичних цілей. Дана ціннісна домінанта збагачує зміст традиційних політичних цінностей (напр., демократії, плюралізму, стабільності тощо).

Зокрема, в безпеці особи увага концентрується на її людському розумінні, а змістовне розуміння поширюється, завдяки врахуванню економічного, правового, психологічного, культурного й екологічного аспектів.

Екологічна домінанта особливо насичує політику в ХХ ст.; вона впливає на цілі та програми політичних партій і рухів, стає компонентом прогресивної, «рефлексивної» державної політики,

лягає у підґрунтя глобальних світових екологічних рухів. Але слід враховувати, що зворотна сторона цієї ціннісної домінанти – це загроза технологічного регресу та екологічної стагнації, тому «спекуляція» та популізм на цій ідеї – неприпустимі; вона потребує фахової і сумлінної політичної уваги.

ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ ХАРАКТЕРИЗУЮТЬСЯ ТРЬОМА ОЗНАКАМИ:

- 1) реалізація їх можлива лише в ході спільних дій (зусиль) людей;
- 2) активний характер впливу на всі сторони і механізми державної влади;
- 3) мають безпосередній зв'язок із єдиним інтересом соціальної спільності.

Згідно засобів впливу і глибини включення до політичного буття, їх поділяють на дві групи: цінності – цілі та цінності – засоби.

СЕРЕД НАЙБІЛЬШ ЗНАЧНИХ ЦІННОСТЕЙ - ЦІЛЕЙ СЛІД НАЗВАТИ:

добробут; безпеку (правову, екологічну, техногенну, військову, інформаційну, економічну); порядок (державно-політичний, соціальний, правовий); прогрес (розвиток соціальний, технологічний, культурний); справедливість соціальна і моральна; рівність (у можливостях, у правах, політична, соціальна); легітимність; легальність (законність); свобода.

Доцільно відмітити, що цінності – цілі мають значні відмінності у змістовному навантаженні в різних ідейно – політичних системах. Так, наприклад, інтерпретація «свободи» чи «рівності» у «лівих» ідеологіях (комунізму, «демосоціалізму») принципово не співпадає з розумінням їх у неоліберальній чи неоконсервативній традиції.

Відомо, що неоконсерватизм значно зблизився наприкінці ХХ ст. із лібералізмом у розумінні деяких ціннісних пріоритетів, і цим чимало сприяв трансформації останнього в неолібералізм. Тепер їх ціннісні позиції щодо соціального прогресу, прав людини, її соціально-економічної активності та доктрини «відповідальної рефлексуючої держави» майже співпадають.

З іншого боку, вважається неподоланою суперечлива опозиція «свободи» і «рівності». Ідеологи наголошують, що лібералізм захищає свободу на шкоду рівності, а соціалізм (комунізм)- відстоює рівність за рахунок свободи. Але ж сучасний соціалізм (демосоціалізм) і неолібералізм шукають можливості розв'язання цього протиріччя. Сучасний лібералізм будує рішення цієї проблеми, утворюючи нову теорію соціальної справедливості, яка прагне поєднати право і мораль. Соціалізм же кінця ХХ ст. рішення проблеми сполучення свободи і

рівності бачить через реалізацію принципу громадської власності, тобто реальної рівності людей в їх праві на власність; «свободний розвиток кожної за ідеалами соціалізму, - є умовою вільного розвитку всіх». Логіка цих ідейних та політико- практичних пошуків все більше зближує за принциповими позиціями неолібералів і соціал-демократію сучасності, що відкриває оптимістичні прогнози на майбутнє.

Цінності - засоби та їх політичне втілення виступає умовою реалізації тих чи інших фундаментальних ідеалів, що визначають характер політичного процесу.

До цінностей такого розряду відносять феномен влади, мир, війну, революцію, реформу, насильство і авторитет.

Політичні цінності не відповідали б своїй природі та призначенню, якщо б їх тлумачення та використання цілком не залежало від характеру тих політичних сил чи персон, що їх застосовують. Отже, головне розуміти, що саме в ціннісній системі координат люди обирають «канали» взаємодії з політичним середовищем, тут укладаються ґрунтовні постулати ідеологічних систем, і тут формуються найважливіші ознаки всіх типів політичних культур і субкультур.

Політичні цінності, як вже зазначалось, не вичерпуються лише духовно високими, позитивними категоріями. Доцільно розібратися в сутності деяких анти-цінностей в політиці, які, нажаль, є нерідким явищем.

Політичний і правовий нігілізм має відношення до таких анти-цінностей. Як не парадоксально, нігілізм діалектично сполучається з іншою анти-цінністю наївним політико-правовим ідеалізмом. Ці різновекторні за суттю і майже несумісні феномени досить «мирно» зживаються і разом утворюють тяжку картину політико-юридичної безкультурності, неучтва і темряви.

Нігілізм як родове поняття відображає негативне відношення суб'єкта до певних цінностей, норм, поглядів, ідеалів. Це одна з форм соціальної поведінки та світосприйняття. Нігілізм – різноманітний, він може бути моральним, релігійним, ідеологічним, політичним і правовим. Загальною рисою всіх форм нігілізму є заперечення. Але нігілістичне заперечення не співпадає з діалектичним запереченням: останнє як закон діалектики обов'язково веде до утворення нової якості (форми) тощо; нігілістичне ж заперечення є нищівною позицією до будь-якого об'єкта. Крім того, тут акцентується не стільки факт

заперечення, скільки його ступінь: інтенсивність, категоричність, безкомпромісність характеру самого заперечення.

Політичний і правовий нігілізм є різновидами соціального нігілізму. Політичний нігілізм не заперечує всю політику взагалі, а скоріше окремі її усталені форми та інститути (державність, плюралізм, ідеологію, політичну свідомість тощо). В силу цього нігілістична позиція в політиці веде до екстремізму, до неприйняття курсу реформ, до різних форм соціального протесту та принципового абсентеїзму; політичним нігілізмом були насичені анархістські програми та ідеї, сьогодні ж він виступає рисою політиків, що схильні до популізму, до вкрай радикальних методів політичної дії (як правого, так і лівого крила).

Правовий нігілізм полягає в загально-негативному, неповажному ставленні до права, у запереченні його верховенства, первинності закону та необхідності нормативного порядку.

Витоками і важливими чинниками розростання політико-правового є не тільки соціально-економічна криза, політична невладштованість і громадські негаразди «транзитних» суспільств, але й деформації у політичній і правовій свідомості людей, їх неосвіченість у цій сфері, серйозні вади у слідчо-прокурорській та міліцейській практиці та, часто, безпорадність і «мнима незалежність» судів. Форма виявлення правового нігілізму такі: навмисні безпосередні порушення чинного законодавства; розповсюдження масового невиконання і недотримання юридичних приписів (норм) будь-якого характеру; зростання числа юридичних колізій, «війна законів», тобто видання суперечливих чи взаємовиключних правових актів; навмисна підміна законності політичною, ідеологічною чи державно-прагматичною доцільністю; конфронтація представницької та виконавчої гілок влади на всіх рівнях; порушення конституційних прав і свобод людини, громадянина (особливо природних); національно-етнічний нігілізм, який на рівні правової політики дозволяє ущемлювати культурні потреби національних меншин; врешті, теоретичні форми нігілізму в правознавстві та політології виявляються у псевдо-наукових підходах – догматизму і вульгаризації наукових ідей, доктрин. Отже, як видно з цих форм – виявів, змістовні вирази нігілізму в праві та політиці надзвичайно близькі й по суті споріднені.

Ще один феномен, що підпитується політичною і юридичною неосвіченістю є політико-правовий ідеалізм як анти-ціннісна позиція. Він означає надзвичайну, необґрунтовану переоцінку інститутів політики і права через деформовану правосвідомість, дефіцит

політико-правової культури чи належність до фанатично-ідеалістичної субкультури в політиці.

Із зовнішньої сторони правовий ідеалізм не є дуже помітним, але він є не менш шкідливим для держави і суспільства, та має деструктивні наслідки. Ідеалістична переоцінка права веде до його фетишизації, або волюнтаризму деяких правозастосовників у їх професійній діяльності; свою уседозволеність вони виправдовують незайманістю, «чистотою» і силою Права. А їх належність до його «легіонів» ніби-то надає неосяжних можливостей та прав на безпечну істину. Такі дії та позиції, зрозуміло, лише компрометують Право, винищують його соціально-ціннісну компоненту.

Правовий ідеалізм деяких юристів, депутатів народив у певної частини нашого суспільства «кризу довіри» щодо законодавства, чи ширше – конституційно-парламентських шляхів розв'язання застарілих і гострих нових проблем: «найкращій закон нічого не вартий, якщо він практично не виконується» – саме так зіткаються правовий нігілізм з правовим ідеалізмом.

Правовим ідеалізмом страждають чимало відданих політиків, коли вони перетворюють на широкомасштабні та резонансні політичні кампанії програми дій по боротьбі з корупцією, злочинністю, чи возводять у головні цілі досить кризових держав негативне оновлення всього законодавства (конституції, законів, кодексів тощо) у «політично-ангажовані строки».

Зовсім вже безпорадною виступає така ідеалістична політична утопія, як прагнення до утворення Раю на Землі політичними засобами. Така ідеалістична абсолютизація світу і технологій політики певним чином надає їм благородства і шляхетності; але реально – веде до відриву політичної надбудови від базисних відносин, від практичних подій, деформує політичні засоби, посилює популістські тенденції в політичному процесі, винищує варіативність політичних технологій, адже на користь будівництва цього «Раю» стає можливим пожертвувати конкретними завданнями поточної політики. Врешті, політичний ідеалізм може привести до вкрай несприйнятливих ірраціональних форм політико-ідеологічного фанатизму.

Невід'ємною частиною формування, фіксації та відтворення ідентичності будь-якої нації та держави як соціокультурної та політичної спільноти є національно-державні символи та ідеали. Вони виступають своєрідними елементами зв'язку в політичній культурі. Символ являє собою концентрований вираз основної ідеї, явища чи поняття, який заснований на його структурній схожості з цими

останніми. Однією з форм символу є емблема, до якої видатний російський філософ О.Ф.Лосєв відносив і державну символіку. Окремим видом емблеми є герб, прапор та інші атрибути, які втілюють перш за все ідею національно-державної єдності та величності. Символи можна зображувати умовно-графічно (християнський хрест, серп та молот, нацистська свастика тощо), фігурами людей або іншими (Маріана у Франції, дядя Сем у США, ведмідь в Росії, страус в Австралії).

На поведінку людей часто значно більше впливають не стільки самі дії уряду, політичних партій та діячів, скільки пануюча у суспільстві система символіки, що орієнтує людей на конкретний тип соціальних відносин. Самі по собі символи, не пов'язані з реальністю, з центральною ідеєю, пануючою у суспільній свідомості, не можуть правильно пояснити істинні механізми та мотиви, які визначають та регулюють поведінку окремих індивідів та соціально-політичних угруповань. Часто різного роду символи створюються штучно, на основі неповного, упередженого трактування тих чи інших соціальних та суспільно-політичних процесів та явищ. І все ж таки загальна мова символіки свідчить про єдність політичної культури даного суспільства.

Як відмічав О.Шпенглер, єдність будь-якої культури базується на загальній мові її символіки. Кожний народ створює та шанує власні національно-державні символи. Вони будуються на традиції, в якій важливе місце посідає різного роду прапори, герби, інші атрибути самоідентифікації. Частина символів формується спонтанно в процесі життєдіяльності всіх або більшості членів національного співтовариства, а друга частина створюється і цілеспрямовано впроваджується елітами. Від моменту виникнення національної держави політичні лідери створювали та використовували національні символи для обґрунтування власного політичного курсу. Те ж саме можна сказати і про більшість держав сучасного світу.

Гімни представляють собою офіційні патріотичні символи, знаки, за допомогою яких народи відрізняють себе один від одного або підтверджують межі своєї ідентичності.

Прапор в поєднанні з гімном та іншими атрибутами державності у багатьох країнах перетворився в емоційне втілення нації. Не випадково, що коли громадяни однієї держави бажають виказати своє незадоволення та протест діями іншої держави, вони публічно спалюють прапор цієї держави, а будь-яке зневажання прапора у більшості країн розглядається як кримінальний злочин. Поряд з прапором та чи інша держава в уявленнях як її громадян, так і

іноземців, ототожнюється з її гербом. Часто центральним елементом гербів виступають зображення рослин і дерев, тварин, птахів. Національно-державні символи та ідеали більш-менш тісно пов'язані між собою, вони взаємодоповнюють та підтримують одне одного.

Таким чином, політико-правові цінності та ідеали відбивають ціннісний зміст політичного процесу, аксіологічну компоненту політики та логічно підводять нас до розуміння феноменів ідеології та політичної культури.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ЦІНЬ ДИНАСТІЯ (256 – 206 РР. ДО Н. Е.)

Починаючи з IV ст. до н. е. першість в міжусобній боротьбі поступово переходить до князівства Цінь. Протягом цілого століття всі князі, які обіймали першопрестол князівства Цінь, ведуть запеклу боротьбу за зверхність панування в усьому Китаї. І лише князь Чжен вирішив цю проблему позитивно – він підкорив усі інші князівства і об'єднав весь Китай під своєю владою. З нього набув сили титул володаря Китаю «Цінь». Першим прибрав титул та ім'я Цінь Ші Хуан-ді (246 – 210 рр. до н. е.). За його царювання централізована Китайська держава була відновлена, а колишні претенденти на пальму першості у політичному змаганні, втратили свою незалежність. Було введено новий територіально-адміністративний поділ держави – Китай віднині ділиться на 36 областей. Вся влада в руках деспота, а допомагає її здійснювати армія чиновників. Паралельно відновлюється військова могутність Китаю і колишня завойовницька політика. Завойовуються величезні території, зокрема Манчжурія і Монголія. Кордони Китаю наблизилися до Кореї і Індо-Китаю. Розширяється будівництво Великої Китайської стіни, яка стає специфічною системою оборонних споруд навколо розширених територій Китайської держави протягом трьох тисяч кілометрів.

Цінь Ші Хуан-ді розширив зрошувальну систему, збудував великий канал, що з'єднував ріки Цінь і Ло, збудував ряд шляхових артерій, встановив єдину систему мір, ваги і довжини. Але, мабуть,

саме головне, що було зроблено в Китаї при першому централізованому монарху – була проведена реформа писемності, що, безперечно, сприяло розвитку як внутрішньої, так і зовнішньої торгівлі.

Хоча офіційна історична традиція Китаю піддавала осуду діяльність Хуан-ді, особливо в галузі культури. Негативні наслідки «культурної революції» Хуан-ді засвідчені в спаленні конфуціанських книг, де китайський філософ піднімав питання, що несли загрозу централізованій Китайській державі. Цар наказав поховати живими 460 вчених, що приховували книги, де засуджувалася його політика. За порадою свого міністра він наказав спалити всі історичні хроніки і класичні твори. Тих, хто зробив спробу приховати свої крамольні книги, було затавровано і вислано на будівництво Великої стіни.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ЦІНЬ ШІ ХУАН-ДІ (260 — 210 РР. ДО Н. Е.)

Король держави Цінь, який об'єднав розрізнені китайські королівства у одну державу. Засновник і перший імператор династії Цінь. Відомий як «Перший імператор» – Ші Хуан-ді.

Він був організатором ряду фундаментальних реформ, результатом яких стала поява імперського державного утворення, яке

стало відоме світові як «Китай» (China, «Ціна» — Цінь). Незважаючи на тиранічну форму правління і масові вбивства непокірних, «Перший імператор» розглядається багатьма сучасними китайцями як національний герой, який об'єднав і створив мирний Китай після 200-літніх міжусобних воєн.

Цінь Ші Хуан-ді народився у перший місяць китайського календаря, який починався у Стародавньому Китаї до зимового сонцестояння. По народженню він отримав ім'я Чжен.

Цінь Ші Хуан-ді належав до роду Їн, але ми ніколи не зустрінемо згадок про нього як «Їн Чжена», оскільки у давнину була відсутня сучасна практика поєднання власних імен з прізвищами. В свою чергу, власні імена використовувалися лише у вузькому колі родичів, тому буде помилковим називати Цінь Ші Хуан-ді «Принцом Чженом» або «Королем Чженом держави Цінь». Єдиним іменем, яким можна називати Цінь Ші Хуан-ді до того як він став імператором, це — «Король держави Цінь».

Після завоювання військами Цінь останньої незалежної удільної держави у 221 р. до н. е., Цінь Ші Хуан-ді ще був формальним королем держави Цінь. Бажаючи показати свою вищість над іншими королями, він прийняв новий титул «Хуан-ді», який традиційно перекладається як «імператор». Новий титул складався з двох ієрогліфів Хуан та Ді, якими позначалися легендарні правителі Китаю на світанку його історії. Він також означав «монарха Неба», засвідчуючи амбіції Цінь Ші Хуан-ді. В цілому, цей титул символізував не лише імператора Китаю у вузькому розумінні, а володаря усієї Піднебесної, усього світу.

Оскільки Цінь Ші Хуан-ді був першим, хто створив і носив вище згаданий титул, його часто називають «Ші Хуан-ді», тобто «Перший імператор». Він став творцем першої Китайської імперії, а точніше мега - політичного утворення «Китай», яке увібрало у себе невеликі самостійні держави, котрі у історичній літературі прийнято називати «китайськими». Його посольства до Риму, відкрили нову державу світові, яка стала відома як «Ціна» («Cina» «China» від «Цінь») — «Китай».

Під іменем «Першого монарха Цінь», Цінь Ші Хуан-ді зустрічається у «Історичних записках» (91 р. до н. е.) Сими Цяня. Таку ж назву використовують історіографи сучасного Китаю. Однак західні вчені притримуються більш повної назви «Цінь Ші Хуан-ді».

У час народження майбутнього імператора територія сучасного Китаю була розділена на кілька держав. Цей період китайської історії називають «епохою воюючих держав». Війни між ними були дуже жорстокими, а конкуренція настільки сильною, що у 260 р. до н. е. лише найсильніші політичні утворення залишилися на карті. Одна з цих держав, Цінь була найсильнішою. У ній правили легістські закони, які перетворили її на потужну військову машину.

Цінь Ші Хуан-ді народився у місті Ханьдан, столиці ворожої держави Чжао. Він був сином Цзі-чу, принца держави Цінь, який перебував заручником у ворожій країні і гарантував мир між Цінь і Чжао. Принц невдовзі повернувся додому і зайняв престол Цінь за допомогою купця Лю Бу-вея. Останній був призначений головним міністром. Існує легенда, що Цінь Ші Хуан-ді був сином не принца, а саме цього купця. Однак її достовірність викликає у багатьох китайських вчених сумніви.

Молодий Цінь Ші Хуан-ді зайняв трон батька у 247 р. до н. е. у 12-річному віці. До 21-го року при ньому був регент. Він продовжив завойовницьку політику своїх попередників і, врешті-решт, у 221 році до н. е. захопив усі державні утворення стародавнього Китаю, ліквідувавши останнього суперника королівство Ці.

Для запобігання розколу імперії на ряд «удільних держав», Цінь Ші Хуан-ді та його головний міністр Лі Ши провели ґрунтовну адміністративну реформу націлену на створення потужної централізованої держави. Територія імперії була поділена на 36 командирств («повітів»). Влада у цих командирствах належала чиновникам, які назначалися винятково центральним урядом. Цивільна і військова влада була розділена. Командирством керували громадські губернатори-протектори шу та військові губернатори вей. Саме цією реформою було сформовано принцип вищості цивільної влади над військовою, який став фундаментальним положенням китайської управлінської системи у подальші століття. До кожного командирства був також прикріплений інспектор цзіань, в обов'язок якого входили нагляд над владою у командирстві, виявлення зловживань та доноси центральному урядові на чиновників-заколотників. Усі губернатори могли бути звільнені згідно з волею імператора. Ця адміністративна реформа імперії була продовженням перетворень здійснених у державі Цінь декількома роками раніше. На

відміну від решти напів-феодальних держав, Цінь змогла створити централізований управлінський апарат, який забезпечив їй перемогу у війні з сусідами.

Цінь Ші Хуан-ді наказав членами монарших родин знищених ним держав зібратися у його столиці Сяньян, аби вони не вчинили заколот.

Імператор створив добре розвинену мережу транспортних комунікацій — доріг і каналів. Завданням цих комунікацій було пришвидшення руху військ та збільшення товарообігу. Цінь Ші Хуан-ді та його міністр Лі Си провели економічну уніфікацію імперії. Вони стандартизували міри ваги і довжини, валюту, законодавство, тощо.

Однією з головних реформ стало вироблення єдиної для всього Китаю ієрогліфічної системи письма. Її основою стали письмена епохи Чжоу. Була припинена практика вживання різноманітних ієрогліфів, які були винайдені у багатьох «удільних державах» другої половини I тисячоліття. Нові офіційні ієрогліфи були викарбувані на стінах палаців і, навіть, на горі Тянь-шань, аби засвідчити об'єднання Піднебесної «Першим імператором» та популяризували нове письмо серед простих людей.

Правління Цінь Ші Хуан-ді позначилося також гоніннями на вчених, насамперед, конфуціанців. Більшість конфуціанських книг були прилюдно спалені, а вчені — страчені.

«Перший імператор» не переймався лише внутрішньо-політичними проблемами, а провадив активну зовнішню політику методом експансії. Він вперше у історії Китаю захопив землі на півдні імперії (сучасна провінція Гуандун). Цінь Ші Хуан-ді також вів постійну боротьбу з кочовими племенами півночі, переважно з хунну. Хоча він підкорив їх, його влада на «варварських землях» була хитка. Імператор наказав звести оборонний мур на північних кордонах держави, аби убезпечити себе від нападів кочових племен у майбутньому. Цей мур став називатися згодом «Великий китайський мур». За підрахунками сучасників, близько 10% усього населення імперії загинули на будівництві цієї оборонної споруди.

Цінь Ші Хуан-ді помер під час поїздки до Східного Китаю, у пошуках легендарного Острову Безсмертя. Хроніки свідчать, що він загинув від ртутних пілюль, які мусили продовжити життя імператора.

«Перший імператор» відійшов у той світ 10 вересня 210 р. до н. е. у провінційному палаці Сяцзі, за два місяці подорожі від столиці. Його міністр Лі Си, наляканий тим, що смерть імператора може спричинити величезне повстання через жорстоку політику та реалізацію величезних будівничих проєктів, як то Великий китайський мур чи мавзолей імператора, вирішив приховати смерть Цінь Ші Хуанді і повернутися до столиці Сяньян. Через два місяці тіло імператора доставили до столичного палацу і офіційно оголосили про кончину правителя.

Цінь Ші Хуан-ді було поховано у величезному мавзолеї з теракотовою армією, поблизу сучасного Сіаня. Його гробницю описав Сима Цянь. Вона відтворювала потойбічний світ: стеля була вкрита небесними світилами, а підлога землями і ртутними ріками. Гробниця «першого імператора» не поступалася багатством могилам єгипетських фараонів. Мавзолей, а точніше місцезнаходження теракотової армії, вчені віднайшли лише у 1974 р. Для охорони імператора стародавні китайці виготовили 7000 керамічних солдат у натуральний зріст. Кожна фігура мала оригінальний вираз обличчя. Солдати були поділені на загони і обладнані такою самою зброєю, як їх живі аналоги доби Ціньської імперії. Сучасні археологи продовжують пошуки основної гробниці імператора, сподіваючись на сенсацію.

Цінь Ші Хуан-ді ніколи не обговорював питання своєї смерті і не залишив заповіту. Лі Си вирішив скористатися цим і посадив на трон другого сина «першого імператора» — 18-річну маріонетку Хухая. Опозицію в особі старшого сина Фусу та головнокомандуючого Мен Тяня було знищено. Хухай став «другим імператором» — Цінь Ер Ші.

Цінь Ер Ші був не настільки здібним як його батько. Повстання спалахнули по всій країні. Імператорський палац було спалено разом із дорогоцінними архівами. За чотири дні після смерті «першого імператора» його син був убитий. Династія Цінь припинила існування.

Наступна китайська династія Хань, відкинула легізм як філософію управління державою. Однак зберегла ряд політичних і законодавчих установок Цінь Ші Хуан-ді, пов'язавши їх з конфуціанською ідеологією. Саме у такому синтетичному вигляді результати діяльності «Першого імператора» були передані наступним поколінням правителів Китаю.

У традиційній китайській історіографії Цінь Ші Хуан-ді часто зображується як грізний і кривавий тиран. Такий підхід до особи «Першого імператора» був закладений конфуціанським філософом Сунь Цзі у 266 р. до н. е., який критикував монарха за легістські методи управління країною. Відомий поет Цзя епохи Хань (206 до н. е. – 220 рр.) сформулював у своєму нарисі «Помилки Цінь» головні злочини імператора та причини занепаду його династії. Він пояснював, що звірське ставлення до жителів держави спричинили масові соціальні вибухи після смерті Цінь Ші Хуан-ді. Для конфуціанців сила держави базувалася на підтримці монарха народом, а не на дотриманні легістських постулатів.

Цінь Ші Хуан-ді проводив політику винищення «злих вчень», до яких він відносив конфуціанство. Однак після падіння Цінь його вороги-конфуціанці стали головним інтелектуальним прошарком Китаю і, ймовірно, викривили образ «Першого імператора». Зокрема, ми точно не знаємо про масштаби репресій часів Цінь Ші Хуан-ді, оскільки династичні архіви згоріли у повстанні, а свідчення про гоніння існують лише у пізніх творах противників політики імператора.

Історіографія XX ст. зробила помітний крок у сторону переосмислення особи Цінь Ші Хуан-ді. Зокрема офіційний історик націоналістичного Гоміньдану Сяої -сян склав у міжвоєнний період біографію «першого імператора», у якій особливо позитивно оцінював загарбницьку політику монарха щодо кочових народів півночі. Повна ревізія конфуціанських стереотипів була опублікована у праці «Перекази про першого імператора Цінь» Ма Фейбая у 1941 р., у якій автор назвав Цінь Ші Хуан-ді великим героєм китайської історії та одним із найвидатніших персон світової історії.

З встановленням комуністичної влади у 1949 р., китайські історики почали по-новому оцінювати діяльність «Першого імператора» відповідно до марксистської теорії. Політика Цінь Ші Хуан-ді на уніфікацію Китаю проголошувалася благом, а «знущення над класом робітників і селян» — злом. Падіння імперії пояснювалося «проявом класової боротьби».

У 1972 р. вийшла нова біографія Цінь Ші Хуан-ді, написана істориком Хон Сіді, у якій автор схвально оцінив особу «Першого імператора». Книга була дуже популярною і розійшлась тиражем у 1, 85 мільйонів примірників. Сучасна китайська офіційна історіографія

продовжує зображати Цінь Ші Хуан-ді героєм, у той час як закордонні науковці наголошують на У-ді (27 серпня 156 до н. е. — 29 березня 87 до н. е.), особисте ім'я Лю Че, повне посмертне ім'я Сяоу-Хуанді або Сяоу-ді — сьомий імператор династії Хань в Китаї, правління з 141 до н. е. до 87 до н. е.

В період його правління ханський Китай різко розширив свої території та за сприяння Дун Чжун-шу затверджено з усією строгістю конфуціанство.

Його правління вважається істориками одним із найбільш блискучих періодів і в історії Китаю.

У роки його правління імперія розширилася до Ферганської долини на заході, північної Кореї на північному сході, північного В'єтнаму на півдні.

Китай завдав поразки Сюнну, на схід було послано дипломата Чжан Цяня для встановлення союзу з Юечжі (137 до н. е.), був задіяний Великий Шовковий шлях, розширилися контакти з Центральною Азією, в Китай проникла інформація про буддизм, імператор встановив буддистські статуї і проводив буддистські ритуали.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ЦЗІНЬ ІМПЕРІЯ (265 – 316 РР. Н. Е.).

Об'єднати Китай і зберегти на деякий час єдність імперії вдалося Вейському царству. У 263 р. н. е. вейські полководці приєднали царство Шу-Хань, після чого полководець Вей Сима Янь у 265 р. н. е. зайняв престол царя і об'явив себе імператором. Своїй династії він дав назву Цзінь. Так розпочалася майже півстолітня епоха Цзінської імперії. У 280 р. н. е. під владу цзінського дому приєдналося і царство У.

Імперія Цзін особливо відзначається в офіційній історіографії в галузі законодавчій. Особливо приуспів тут перший імператор династії Сим Янь (У-ді, 265 – 290 рр. н. е.). Саме при ньому було прийнято закон про державні земельні наділи, згідно яких селяни отримали землю

двох видів: один – для власного коримствування, другий – для обробітку в державну казну. Власники наділів срачували податок згідно розміров земельного поля, яке було у їх власному користуванні. Крім того, власники земельних наділів працювали на державних роботах, в орошувальній системі, в боротьбі з поводками, були задіянні в структурі державного будівництва.

Законодавчі акти проливають світло на процеси творення у Китаї державної власності на землю. Але рента у формі відпрацювання, протрималася недовго – на початку IV ст. вона була замінена продуктовим податком. Але процес становлення державної земельної власності не проходив у безконфліктному полі. Селяни часто чинили опір, не давали спокійному здійсненню задуманих реформ постійні війни з кочівниками. Місцеві представники влади, члени цзиньського імператорського дому, яким Сим Янь надав право на управління в окремих провінціях, після його смерті (290 р. н. е.) розпочали війну між собою.

Законодавчі постанови проливають світло на шляхи формування в Китаї державної власності на землю. Практика відпрацювання на державних полях була замінена ли ще на початку IV ст. продуктовим податком. Міжусобна війна, яка тривала 16 років і відома офіційній історичній традиції як «Смута вісьми Князів», остаточно ослабила могутню імперію, що ще більше награвало апетит кочовим сусідам. Найбільш сильними і чисельними були гунни, тібето-тангути і сяньбійці. Саме ці племена розпочали напади на Китай, що в кінцевому рахунку привело до падіння імперії Цзінь.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ЧАНДРАГУПТА МАУР'Я (340—298 РР. ДО Н. Е.)

Засновник імперії Маур'їв, скинув з престолу династію Нанда. Керував новою імперією з 321 - 298 рр. до н. е. Мав прізвиська Піядасі — «пречудовий», Деванам-пійя — «улюбленець богів», Калашока. Про події його царського владарювання збереглося чимало спогадів в індійських, цейлонських, грецьких і навіть римських джерелах.

Офіційна традиція приписує Чандрагупті пальму першості як царя із варни кшатріїв із Магадхи. Хоча ряд істориків вважають, що відношення до варни кшатріїв надума версія, і навіть, сумнівна.

У 317 р. до н. е. захопив індійські сатрапії нащадків імперії Александра Македонського. У 305 році до н. е. зміг відбити наступ армії Селевка I Нікатора. З ним було укладено мирний договір, згідно з яким Чандрагупта отримував землі Пенджабу, Арахозії та Гедросії, а навзаєм індійський володар передав Селевку I 500 бойових слонів, яких останній використав у битві при Іпсі. Крім того, Чандрагупта одружився з донькою Селевка.

До самої смерті Чандрагупта здійснював походи для розширення своєї держави. Наслідував йому син від принцеси Дігдхари — царевич Біндусара.

Імперія Маур'їв — староіндійська держава, що встановилася на території Індостану у IV ст. до нової ери і досягла найбільшого розквіту при правлінні Ашоки.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ЧАРТІЗМ

ЧАРТІЗМ (англ. Chartism) — політичний та соціальний рух в Англії з кінця 1830-х — кінця 1840-х рр., який отримав ім'я від поданої у 1839 р. парламенту петиції, яка називалася хартією або народною хартією.

Головна вимога петиції, відображена у шести пунктах (виборче право для всіх чоловіків старше 21 року, таємне голосування, відміна майнового цензу для депутатів, рівні виборчі округи, річний строк парламентських повноважень) та зведене до загального, прямого, таємного і постійного виборчого права, була чисто політичною і відповідала бажанням радикальної частини буржуазії; попередниками чартистів щодо до цієї вимоги були ще в XVIII ст. Картрайт (Cartwright), Вількс, Вільям Годвін, у XIX ст. Коббет, Аттвуд і значною мірою Френсіс Плес (Place), з яких останні два брали участь і у самому чартистському русі. Інші вимоги чартистів, які мали економічний та соціальний характер, були виражені в їхніх петиціях у менш виражених формах. Проте саме вони, незважаючи на всю їхню невизначеність для самих вождів, були центром діяльності руху.

Чартисти сподівались, що реформований згідно з їхніми побажаннями парламент зуміє знайти надійні засоби для усунення соціальних бід, проти яких вони виступали. Для них побудований на принципі загального голосування парламент, повинен був стати організацією робочого класу у видах захисту економічних інтересів; тому чартизм можна вважати попередником соціал-демократії, хоча взагалі соціалістичні намагання були досить слабкі. Безпосередньою причиною, яка дала поштовх зародженню чартизму, стали кризи 1825 та 1836 рр. і утворене ними безробіття 1825—1830 рр. та 1836—1840 рр., яке поширювалося переважно на Ланкаширі. Криза викинула на ринок десятки тисяч робочих рук і значно знизила заробітню плату інших. Безробіття викликало ще у 1820-х рр. довгий ряд робітничих путчів у різних містах Ланкаширу, які супроводжувалися пограбуванням продовольчих магазинів.

Рух призвів до парламентської реформи 1832 р., яка отримала підтримку і у робітників. Але успіх цього руху повністю не задовольнив усі маси населення.

Парламент, що обирався на основі нової виборчої системи, провів у 1834 р. скасування старого закону (часів Єлизавети) про приниження бідного класу і замінив теперішню систему з надто суворим і навіть образливим для ув'язнених режимом. Між іншим, безробіття якраз в цей час заганяло у «робітничу в'язницю» маси народу. Закон викликав люту ненависть, і вона поширилась на реформований парламент. Рух виразився спочатку у формі протесту проти закону про бідних 1834 р.

Починаючи від 1836 р., у країні відбувалися мітинги з десятками і навіть сотнями тисяч присутніх, що були направлені проти цього закону і закінчилися подачею у парламент петиції про його скасування. У одну сесію 1838 р. було подано 333 петиції з 268 000 підписів проти закону (на захист закону поступило 35 петицій, з 952 підписами).

Великим діячем Чартизму був Вільям Ловетт, який мав великий вплив на політичні кола не лише чартистів, а й усієї Англії. У 1836 р., за сприяння Ловетта, була утворена Лондонська асоціація робітників (англ. London Working Men's Association), що складалася зі 100 представників. Серед членів організації також був Ферпос Едуард О'Коннор. У період 1840 рр. у Великій Британії розпочалась нова економічна криза: зріс рівень безробіття, соціальне та економічне становище населення було злиденним, тому у цей момент Чартизм набирає нових обертів. Події форсувалися через серію революцій у Європі, зокрема у Франції, однак до збройних конфліктів між владою

та протестувальниками справи не дійшло. Англійський уряд вчасно звернув увагу на проблему Чартизму і вжив різких заходів щодо придушення руху. Королівське представництво явно побоювалося повторення подій у Австро-Угорщині, Прусії та Франції.

Чартизм залишив по собі велику пам'ять серед робітників Англії; ріст тред-юніонів у наступні десятиліття, енергичність боротьби робітників за свої економічні інтереси і за політичні права (1867 та 1884 рр.) у великій мірі завдячують саме чартистському рухові.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

ЧАЛІДЗЕ ВАЛЕРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ (НАРОДИВСЯ У 1938 р.)

Фізик, публіцист, активний радянський правозахисник; американський видавець, редактор, історик, автор численних публікацій.

Валерій Миколайович Чалідзе народився у Москві у 1938 р. Навчався у Московському і Тбіліському університетах. Закінчив Тбіліський університет за спеціальністю «фізика». Кандидат наук. Працював начальником відділу НДІ у Тбілісі. З 1969 - 1972 рр. був видавцем самоіздатовського журналу «Суспільні проблеми».

У 1970 р. заснував разом з А. Д. Сахаровим і А. Н. Твердохлебова Комітет із захисту прав людини. У 1972 р. виїхав на запрошення в США для читання лекцій. Під час перебування в США був позбавлений радянського громадянства, залишився в еміграції. Живе в США (Вермонт). У 1989 р., після довголітнього заборони на публікації у

СРСР, стаття Чалідзе з'явилася в партійному журналі «Комуніст», а у 1990 р. Валерію Чалідзе було повернуто радянське громадянство.

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Чалідзе є автором численних публікацій і, зокрема кількох монографій з математики і математической фізики.

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

13 травня 1970 р. до Генерального прокурора СРСР Руденка з «Скаргою у порядку нагляду» на визначення Ташкентського міськсуду і Верховного суду УзРСР у справі Петра Григоренка звернулися М. А. Леонтович, А. Д. Сахаров, В. Ф. Турчин і В. Н. Чалідзе, проте немає відомостей про те що прокурор якось відреагував на цей лист.

З метою вивчення проблем прав людини у СРСР, у листопаді 1970 р. з ініціативи Чалідзе був образован Комітет прав людини у СРСР. До нього увійшли А. Д. Сахаров і А. І. Твердохлебов, а потім І. Р. Шафаревич; експертами Комітету стали А. С. Єсенін-Вольпін і Б. М. Цукерман. За діяльністю цього комітету стежило КДБ.

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ

Був співредактором журналу «Russia».

Очолював журнал і видавництво «Хроніка-Пресс» (Нью-Йорк)

Заснував власне видавництво «Chalidze Publications» (Нью-Йорк), в якому почав публікацію російською мовою документів і матеріалів з архіву Л. Троцького, що зберігається з 1940 р. у бібліотеке Гарвардського університету (США) і включає в себе матеріали з історії Радянської Росії і про діячів революції.

У 1989 р. вийшли чотири томи документів «Комуністична опозиція у СРСР, 1923-1927 рр.» (Про боротьбу «троцькістів» зі «сталінцями»). У 1984 р. вийшли раніше не публікувалися мемуарні роботи Троцького «Портрети». у 1986 р. - «Щоденники і листи». У 1988 р. - «Портрети революціонерів» і ін.

Майже у всіх цих публікаціях як упорядника брав участь інший російсько-американський історик - Ю. Г. Фельштинський. В. Н. Чалідзе також опублікував спогади Н. С. Хрущова і інші книги.

У книзі «Переможець комунізму: Думки про Сталіна» Чалідзе, зокрема, пише: «Сталін здобув перемогу над соціалістичною революцією, знищив комуністичну партію і реставрував у Росії Імперію у набагато більш деспотичною формою, ніж це було до 1917 р. При цьому він користувався марксистською ідеологією, приховуючи справжні цілі. Він обдурих нас і весь світ».

Сім'я: • Дружина - Віра Чалідзе, уродж. Слонім (сестра Маші Слонім, внучка М. М. Литвинова).

Цікаві факти: Восени 1970 р. у будинку Чалідзе вперше

зустрілися академік Андрій Сахаров і Олена Боннер.

ДЖЕРЕЛА:

В. Чалідзе. Права людини і Радянський Союз. - Нью-Йорк: вид. Хроніка-Пресс, 1974.- 304 с. // Англ. пров. V. Chalidze. To defend these rights: Human rights and the Soviet Union. - N-Y, Random House, 1974.; Літературні справи КДБ: Справи Суперфін, Еткинда, Хейфеца, Марамзін. (Ред. В. Чалідзе) Нью-Йорк: Хроніка-Пресс, 1976.; В. Чалідзе. Кримінальна Росія. - Нью-Йорк, Хроніка-Пресс, 1977.; В. Чалідзе. СРСР - робітничий рух ?. - Нью-Йорк: Хроніка-Пресс, 1978.; Переможець комунізму: Думки про Сталіна, соціалізм і Росії. Нью-Йорк, 1981.; В. Чалідзе. Відповідальність покоління. Нью-Йорк: Chalidze Publications, 1981.; В. Чалідзе. Про мовному коді мозку. - Benson, VT: Chalidze's Research Diary, 1985.; В. Чалідзе. Ієрархічний людина: Соціобіологічні замітки. - Benson, VT: Chalidze Publications, 1989. - 220 с.

ЧАУШЕСКУ НІКОЛАЕ (26 СІЧНЯ 1918 — 25 ГРУДНЯ 1989 рр.)

Діяч румунського та міжнародного комуністичного руху. Генеральний секретар ЦК Румунської комуністичної партії. 1-й Президент Соціалістичної Республіки Румунія (1974–1989 рр.), багаторічний диктатор Румунії. Розстріляний (разом з дружиною Еленою Чаушеску) за вироком військового трибуналу по звинуваченню у скоєнні тяжких злочинів проти народу Румунії і держави.

Народився у селянській родині. З 1932 р. брав участь у революційному русі. У 1933 р. вступив до Комуністичного союзу молоді (КСМ), згодом став членом ЦК КСМ. Член Румунської комуністичної партії з 1936 р. Переслідувався за революційну діяльність.

У 1939—1940 рр. — секретар Бухарестського міськкому КСМ та член ЦК з роботи із молоддю при ЦК компартії. У 1940 р. був заарештований, перебував у в'язниці до 1944 р. У 1944—1945 рр. — секретар ЦК КСМ. У 1945 р. на Національній конференції компартії

Чаушеску обрано кандидатом у члени ЦК. у 1945—1946 рр. — секретар парткомітету 1-го сектору Бухареста. У 1946—1948 рр. — секретар обласного комітету партії, спочатку Добруджі, потім Олтенії. У 1948—1950 рр. — заступник міністра сільського господарства.

У 1951—1954 рр. — заступник міністра ради Радянської румунської республіки (РРР), з березня 1974 р. — Президент РРР. Голова Національної ради Фронту соціалістичної єдності з 1968 р.

Чаушеску виступив із осудом щодо ініційованого СРСР вводу до Чехословаччини військ Варшавського договору у 1968 р. У деяких інших питаннях також дотримувався незалежного від Москви курсу у внутрішній та зовнішній політиці. Зокрема, у 1984 р. Румунія була єдиною країною учасницею РЕВ, яка не бойкотувала Олімпіаду в Лос-Анджелесі.

Дружина Єлена Чаушеску

Чаушеску безконтрольно брав кредити у країн Заходу, що дуже швидко призвело економіку Румунії до колапсу. Намагаючись виправити ситуацію, уряд провів референдум щодо законодавчої заборони на залучення іноземних кредитів, а з 1980 р. виплата боргів стала пріоритетним напрямком румунської економіки. У результаті чого до 1989 р. Румунії все-таки вдалось розрахуватись за усіма кредитами і вона стала чи не найбіднішою державою Східного блоку, не враховуючи Албанію.

У Румунії існував «культ особи» Ніколае Чаушеску. Однак у 1989 р. у Румунії відбулась революція. Рятуючись від багатотисячного натовпу біля телецентру у Бухаресті, Чаушеску покинув столицю разом із дружиною Оленою на гелікоптері, потім вони продовжили втечу на автомобілі, та все ж були затримані поблизу міста Тирговіште. У ньому ж було організовано трибунал, що виніс вирок про страту. Голова суду, що засудив подружжя Чаушеску, згодом наклав на себе руки.

Образив Королівську сім'ю під час візиту до Лондона у 1978 р., коли під час святкового прийому у Букінгемському палаці наказав своєму слугі скуштувати їжу. Також він приїхав зі своїми простирадлами і дезінфекційними засобами.

Вирок було виконано негайно за прискореною правовою процедурою. Відеозапис страти транслювався у багатьох країнах світу. Сьогодні у Румунії стверджують, що треба було судити подружжя Чаушеску у демократичний спосіб. Навіть Президент Йон Ілієску, що очолив державу після подій 1989 р., заявив, що особисто він був проти страти, але у ревкомі його думку не поділяла більшість. Тепер у Румунії вважають за потрібне наново судити Чаушеску, бодай помертно. Цікаво також і те, що вся офіційна документація, за якою було розстріляно Чаушеску, зникла без сліду.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ЧЕ ГЕВÁРА ЕРНÉСТО (14 ЧЕРВНЯ 1928 — 9 ЖОВТНЯ 1967 рр.)

Латиноамериканський революціонер та партизан-підпільник. Один з головних лідерів Кубинської революції 1959 р.. На Кубі був другою людиною для Фіделя Кастро після його брата Рауля.

Був активним прихильником розміщення радянських ракет на Кубі та ідеї ядерного удару по США. Був у захопленні від «культурної революції у Китаї». Через розбіжності у поглядах з Фіделя Кастро на шляхи «будування соціалізму», покинув Кубу й подався «творити революцію» до країн Африки і Південної Америки. Невдало намагався

у Конго перетворити місцевий громадянський та етнічний конфлікт на революцію. У Болівії, де він не дуже успішно спробував організувати партизанські загони та розгорнути громадянську війну, був зрештою захоплений військами та розстріляний. Звинувачений у терорі, садистських тортурах полонених й ув'язнених, численних вбивствах неозброєних та невинних людей, зокрема простих селян.

Посмертно був ідеалізований і став «іконою» крайніх лівих як у Латинській Америці, так і у всьому світі. У деяких країнах Латинської Америки підтримується культ його партійного прізвиська «Товариш Че». Це прізвисько він отримав у Мексиці за характерний для аргентинського діалекту іспанської вигук «che». Інші імена: Че, Тете.

Ернесто Гевара де ла Серна народився 14 червня 1928 р. (це офіційна дата народження, насправді він народився на місяць раніше, але батьки, приховуючи дошлюбну вагітність, змінили дату у документах) у місті Росаріо в Аргентині. Дитину назвали на честь батька, вдома його називали Тете. Він був найстаршим із п'яти дітей у родині з іспанським та ірландським корінням; обидва — батько й мати — були баскського походження. Один з предків Гевари, Патрік Лінч, був народжений в Галвеї в Ірландії у 1715 р., він був учасником війни за незалежність проти Англії.

У другій половині XVIII ст. він виїхав до Більбао (Іспанія), а потім до Аргентини. Ернесто Гевара Лінч (батько Че Гевари, народився у 1900 р.) одружився з Селією де ла Серна-і-Льйоса у 1927 р. (одним із її непрямих предків був Хосе де ла Серна-е-Інохоса, намісник іспанського короля у Перу), вони мали трьох синів та двох дочок. Ернесто Гевара Лінч планував відкрити у Росаріо фабрику з переробки м'яса, але його плани не збулися внаслідок світової економічної кризи, і родина невдовзі після народження Че була вимушена повернутися на свою ферму в провінції Місьйонес, що дісталася Селії у спадщину.

Зростаючи у лівацько-налаштованій декласованій родині аристократичного походження, Ернесто Гевара ще у дитинстві вирізнявся своєю динамічною особистістю та радикальними поглядами.

Він обожнював Франсіско Пісарро та мріяв стати одним із його солдатів. Незважаючи на страждання через жорстокі напади астми, які переслідували його протягом всього життя, він досяг успіхів як спортсмен — він був завзятим гравцем регбі. Гевара навчився у свого батька грати у шахи й з 12 років почав брати участь у місцевих турнірах. Підлітком він захопився поезією, особливо творчістю Пабло

Неруди. Гевара, що було звичайною практикою серед латиноамериканців його класу, також все своє життя писав вірші. Він був також завзятим читачем з широким колом інтересів, починаючи з пригодницької класики Джека Лондона, Еміліо Салгарі та Жуля Верна до досліджень з сексуальності Зігмунда Фрейда та угод з соціальної філософії Бертрана Рассела.

У пізньому підлітковому віці він розвинув гострий інтерес до фотографії і витрачав багато часу, фотографуючи людей, краєвиди і археологічні місця, подорожуючи.

У 1948 р. Гевара вступив до університету Буенос-Айреса, щоб вивчати медицину. Під час навчання він багато подорожував Латинською Америкою. У 1951 р. його старший друг Альберто Гранадо, біохімік, запропонував Геварі взяти на рік перерву у навчанні для наскрізної подорожі через всю Південну Америку, про яку вони давно мріяли. Незабаром Гевара та 29-річний Гранадо полишили на мотоциклі рідне місто Альта-Грасія з ідеєю провести кілька тижнів, працюючи волонтерами в колонії для прокажених в Сан-Пабло в Перу на березі Амазонки. Гевара описав свою подорож в книзі «Щоденники мотоцикліста», яка була перекладена на англійську у 1996 р. та у 2004 р. покладена в основу однойменного художнього фільму режисера Уолтера Саллеса.

Мапа подорожі Гевари і Гранадо Латинською Америкою

Спостерігаючи бідність, гноблення та безправність, поширені скрізь по Латинській Америці, а також під впливом від прочитаної

марксистської літератури, Гевара упевнився, що єдиним вирішенням цих проблем регіону є збройна революція. Подорожі та читання також стали причиною бачення ним Латинської Америки не як групи відокремлених націй, а як єдиного організму, що потребує загальної для континенту стратегії визволення.

Після повернення до Аргентини він прискорено завершив свою медичну освіту, щоб поновити подорожі до Центральної та Південної Америки, і отримав свій диплом 12 червня 1953 р.

7 липня 1953 р. Гевара вирушив у подорож через Болівію, Перу, Еквадор, Панаму, Коста-Рику, Нікарагуа, Гондурас та Сальвадор. Наприкінці грудня 1953 р. він прибув до Гватемали, де президент Хакобо Арбенс Гусман очолював другий, повністю демократичний та сучасний уряд в усьому латиноамериканському регіоні, який через земельні реформи та інші ініціативи намагався покінчити з системою латифундій, нав'язаною США. Одразу після приїзду до міста Гватемала Гевара, за порадою спільного друга, відшукав Ільду Гадеа Акосту, перуанську економістку, що там жила та працювала.

Гадеа, з якою він пізніше одружився, мала широкі політичні зв'язки через членство у соціалістичному американському народному революційному альянсі, і вона представила Гевару кільком високопосадовцям з уряду Арбенса. Він також поновив контакти з групою кубинських вигнанців, пов'язаних з Фіделем Кастро, з яким він раніше познайомився у Коста-Риці. Саме у цей час він отримав своє відоме прізвисько «Че» через те, що він часто вживав аргентинський вигук «che!», що означає те саме, що й «гей!», «агов!» або «друже!», причому вживається тільки в таких місцях, як Аргентина, Уругвай, Парагвай та південна Бразилія, і через це є коронним слівцем саме цього регіону.

Спроби Гевари отримати медичну практику не мали успіху, і його економічне становище часто було ненадійним, навіть доводилось заставляти деякі прикраси Ільди. Він дистанціювався від будь-яких політичних організацій, навіть, незважаючи на свої явні політичні симпатії до комунізму. Попри фінансові негаразди, він відмовився від пропозиції працювати державним медиком, коли з'ясувалось, що для цього йому треба буде вступити до комуністичної партії Гватемали. Політичні події в країні почали розвиватись дуже швидко з 15 травня 1954 р., після прибуття з комуністичної Чехословаччини вантажу піхотної та артилерійської зброї для уряду Арбенса. Гевара швидко виїхав з Гватемали до Сальвадору за новими візами і повернувся лише за кілька днів до початку збройного протистояння з метою усунення

Арбенса за участю США. Гевара готовий був битися на його стороні і вступив до лав озброєної міліції, організованої для цього Комуністичною Молоддю. Однак, прикро вражений через бездіяльність групи, він незабаром повернувся до своїх медичних обов'язків.

Пізніше він знову виявив бажання битися, але його наміри були зірвані, коли Арбенс попрохав притулку в мексиканському посольстві і порадив своїм іноземним прибічникам покинути країну. Після арешту Гевара шукав захисту в аргентинському консульстві, де він залишався ще кілька тижнів доки не отримав паспорт, після чого поїхав у Мексику.

Усунення режиму Арбенса шляхом перевороту зцементувало Гевару у думці, що Сполучені Штати — це імперіалістична сила, яка готова безжально протистояти і намагатися знищити будь-який уряд, що спробує виправити соціально-економічну нерівність, властиву Латинській Америці та іншим країнам, що розвиваються. Це зміцнило його впевненість у тому, що єдиним шляхом для виправлення цієї ситуації є соціалізм, здобутий збройною боротьбою і захищений озброєним народом.

На початку вересня 1954 р. Гевара прибув до Мехіко і невдовзі поновив свою дружбу з Ніко Лопесом та іншими кубинськими вигнанцями, котрих він знав ще з Гватемали. У червні 1955 р. Лопес представив його Раулю Кастро. Через кілька тижнів, після амністії з тюрми на Кубі, до Мехіко прибув Фідель Кастро, і ввечері 8 липня 1955 р. Рауль представив Гевару старшому братові. Після палкої цілонічної розмови Гевара переконався, що Фідель був натхненним революційним лідером, саме якого він шукав, і він негайно приєднався до «Руху 26 липня», що мав на меті усунення диктаторського режиму Фульхенсіо Батисти. Хоча спочатку планувалось, що Гевара буде медиком групи, він брав участь у військових навчаннях разом з іншими членами Руху, і після закінчення курсу навіть був відзначений інструктором як найкращий студент. Між тим з Гватемали прибула Ільда Гадеа, і Гевара вирішив поновити їхні стосунки. 18 серпня 1955 р. відбулося їхнє весілля, а 15 лютого 1956 р. у них народилась дочка, яку назвали Ільда Беатріс.

Коли катер *Granma* вирушив 25 листопада 1956 р. з Мексики до Куби, Гевара був одним з чотирьох некубинців на борту. Атакована військом Батисти одразу після висадки на землю, майже половина складу експедиційних військ була вбита або потрапила в полон. Гевара писав, що саме під час цього протистояння він поклав свій рюкзак з

медичним спорядженням для того, щоб підняти ранець з амуніцією свого загиблого товариша, цей момент він пізніше згадував як символічний в його перетворенні з лікаря на бійця. Тільки 15-20 повстанців вижили після цієї битви, вони перегрупувалися і сховалися в горах Сьєрра-Маестра (ісп. Sierra Maestra), щоб вести партизанську війну проти режиму Батисти.

Гевара став лідером серед повстанців, Comandante (з ісп. майор); товариші поважали його за хоробрість та військову майстерність, він мав репутацію другого за цими якостями після самого Фіделя Кастро. Під час партизанської кампанії вороги боялись Гевари через його жорстокість: саме він був відповідальним за страту інформаторів, дезертирів та шпигунів. У березні 1958 р. Гевара отримав завдання очолити тренувальний табір для новобранців в горах Сьєрра-Маестра в Мінас-дель-Фріо, одній з кількох воєнних шкіл, заснованих «Рухом 26 липня».

Гевара, Кастро та Освальдо Дортікос (у центрі)

7 лютого 1959 р. уряд оголосив Гевару «громадянином Куби за народженням» у знак визнання його ролі в тріумфі революційних сил. Невдовзі після цього він ініціював шлюбнорозлучний процес з Гадеа, з якою вони фактично розлучилися після відплиття з Мексики на Granma. 2 червня 1959 р. Гевара одружився з Алейдою Марч, кубинкою за народженням, членом «Руху 26 липня», з якою він жив з кінця 1958 р.

Він був призначений командиром тюрми в фортеці Ла Кабанья (ісп. La Cabaña), і протягом п'яти місяців перебування на посту (з 2 січня до 12 червня) він наглядав за судовими процесами та стратами багатьох людей, серед яких були колишні службовці режиму Батисти. Хосе Веласусо, юрист, що працював під керівництвом Гевари в Ла Кабанья над підготовкою обвинувачень, розповідав, що це були беззаконні процедури, в яких «факти оцінювались без будь-якої поваги до загальних юридичних принципів», і докази були підтасовані Геварою. Приблизно від 156 до 550 осіб було страчено за спеціальними судовими наказами Гевари протягом цього часу.

Пізніше Гевара став службовцем в Національному інституті аграрної реформи і президентом Національного банку Куби. Він підписував всі кубинські банкноти, що випускались під час його чотирнадцятимісячного президентства своїм прізвиськом «Че». Весь час, поки він працював в уряді, Гевара відмовлявся від своєї зарплатні посадовця, наполягаючи на виплаті йому тільки окладу майора, щоб тим самим показати «революційний приклад».

У цей час його любов до гри в шахи знову розгорілася, і він відвідував та брав участь в більшості національних та міжнародних турнірів, що проводились на Кубі. Він був надзвичайно завзятим у тому, щоб залучити кубинську молодь до гри і організовував різноманітні заходи, створені для стимулювання цього інтересу.

Ще у 1959 р. Гевара допомагав організовувати закордонні революційні експедиції (перша спроба була зроблена у Панамі, наступна — у Домініканській Республіці), проте всі вони були б у 1960 р. Гевара надавав першу допомогу жертвам вибуху французького судна *La Soufre*, що стався під час його розвантаження в порту Гавани. Спочатку рятувальна операція просувалася успішно, але пізніше провалилася, коли стався другий вибух, в результаті загинуло понад сто людей. Саме під час поминальної служби за жертвами вибуху Альберто Корда зробив найвідоміший знімок Гевари.

Згодом Гевара служив міністром промисловості, на цьому посту він допомагав створювати кубинський соціалізм і перетворився на одну з найвидатніших постатей країни. У своїй книзі «Партизанська війна» він захищав ідею тиражування кубинської моделі революції, ініційованої маленькою групою (*foco*) партизан без необхідності того, щоб збройному повстанню передувало створення численних організацій.

Його нарис *El socialismo y el hombre en Cuba* (1965) (з ісп. Людина та соціалізм на Кубі) обстоює необхідність створення «нової

людини» (ісп. *hombre nuevo*) у зв'язку із розбудовою соціалістичної держави.

На чолі кубінської делегації в Москві (1965)

Гевара був більш ефективний на посаді начальника гаванської тюрми, ніж на чолі міністерств. Підписував накази про розстріл людей без суду або слідства, обожнював бути присутнім на тортурах. «Щоб відправити людей на розстріл, юридичні докази не потрібні. Всі ці процедури — буржуазні пережитки. Йде революція»

Гевара відігравав ключову роль у встановленні на Кубі радянських балістичних ракет з ядерними боєголовками, що прискорило «карибську кризу» у жовтні 1962 р. Під час інтерв'ю британській газеті *Daily Worker* через кілька тижнів після цього він наголошував, що, якби ракети були під кубинським контролем, вони обов'язково були б запущені на найбільші американські міста: «Якби ракети залишилися у нас, ми б використовували їх, щоб завдати удару в саме серце Америки, в тому числі по Нью-Йорку. Ніякого мирного співіснування! У боротьбі між двома системами ми повинні домогтися повної перемоги. Ми повинні йти по дорозі звільнення, навіть якщо це призведе до мільйонів жертв, загиблих від атомної бомби».

ЗНИКНЕННЯ З КУБИ

У грудні 1961 р. Гевара як голова кубинської делегації поїхав у Нью-Йорк, щоб виступити в ООН. 17 грудня він вилетів до Парижу, а звідти розпочав тримісячний міжнародний тур, під час якого відвідав Китайську Народну Республіку, Об'єднану Арабську Республіку

(Єгипет), Алжир, Гану, Гвінею, Малі, Дагомею, Конго-Браззавіль та Танзанію із зупинками в Ірландії, Парижі та Празі. В Алжирі 24 лютого 1965 р. він виступив на Другому економічному семінарі афро-азійської солідарності, заявивши: «Немає кордонів у цій боротьбі на смерть. Ми не можемо залишатись сторонніми перед обличчям того, що коїться у будь-якій частині світу. Перемога будь-якої країни у боротьбі проти імперіалізму є нашою перемогою, так само, як поразка будь-якої країни є нашою поразкою... Соціалістичні країни мають моральний обов'язок знищити свою мовчазну змову з експлуататорськими країнами Заходу».

Гевара запропонував ряд заходів, які повинні вжити країни комуністичного блоку для досягнення цієї мети. Сталося так, що це було його останньою публічною появою.

Він повернувся на Кубу 14 березня і був урочисто прийнятий Фіделем та Раулем Кастро, Освальдо Дортікосом та Карлосом Рафаелем Родрігесом в аеропорту Гавани. Два тижні по тому він випав з публічного життя, а потім зник зовсім. Місце його перебування було великою таємницею 1965 р. на Кубі, тому що його зазвичай визнавали другим у владі після самого Кастро. Серед причин його зникнення висували декілька версій: відносний провал схеми індустріалізації, яку він відстоював на посту міністра економіки, тиск на Фіделя Кастро з боку радянських офіційних осіб, що не схвалювали про-пекінську комуністичну прихильність Гевари у той час, коли радянсько-китайський розкол поглиблювався, а також серйозні розбіжності між Геварою та кубинським керівництвом стосовно економічного розвитку та ідеологічної лінії Куби. Подальша «карибська криза» і те, що Гевара вважав радянською зрадою Куби, коли Хрущов погодився прибрати радянські ракети з кубинської території без консультації з Кастро, зробили Гевару скептичним стосовно Радянського Союзу.

16 червня 1965 р. під тиском міжнародних спекуляцій з приводу долі Гевари Кастро заявив, що люди будуть проінформовані про Гевару тоді, коли сам Гевара захоче дозволити їм щось дізнатися. Численні чутки про його зникнення поширилися і на Кубі, й за її межами. 3 жовтня того самого року Кастро оприлюднив листа без дати, власноруч написаного йому Геварою декілька місяців тому, в якому той підтверджував свою незмінну солідарність з кубинською революцією, але оголошував про своє рішення залишити Кубу, щоб боротися за межами країни за справу революції. У своєму листі Гевара заявляв про свою відставку з усіх постів в уряді, у партії та армії, а також відмовлявся від кубинського громадянства.

Під час свого інтерв'ю з чотирма іноземними кореспондентами 1 листопада Кастро зазначив, що знає, де перебуває Гевара, але не розкриє місця його перебування. І додав, спростовуючи заяви про те, що його колишній товариш мертвий: «Він у найкращому фізичному стані». Незважаючи на запевнення Кастро, доля Гевари залишалась таємницею наприкінці 1965 р., і всі його поїздки та місця перебування надалі зберігали у суворій таємниці впродовж двох наступних років.

Під час своєї нічної зустрічі з 14 на 15 березня 1965 р. Гевара та Кастро погодились, що Ернесто має персонально очолити воєнну операцію в Африці на південь від Сахари. Припускалося, що Гевара переконував Кастро підтримати його у цій спробі, та інші джерела стверджують, що Кастро умовляв Гевару взяти на себе цю місію, оскільки умови у латиноамериканських країнах, де було можливе введення партизанських фокос, ще не були оптимальними. Зі слів Ахмеда Бен Белла, котрий був на той час президентом Алжиру і незадовго перед тим вів довгі розмови з Геварою, «ситуація, що склалася в Африці, що мала надзвичайний революційний потенціал, наштовхнула Че на висновок, що Африка була слабкою ланкою імперіалізму. Саме на Африку він вирішив тепер спрямувати свої зусилля».

Кубинську операцію мали проводити на підтримку марксистського руху Simba Патріса Лумумби у Конго-Кіншасі Гевара, його заступник Віктор Дреkk та дванадцять кубинських членів експедиції прибули до Конго 24 квітня 1965 р., контингент, що налічував приблизно 100 афрокубинців, невдовзі також до них приєднався. Певний час вони співпрацювали з лідером партизанського руху Лораном-Дезіле Кабілою, котрий допомагав прихильникам Лумумби проводити повстання, придушене у листопаді того ж таки року конголезькою армією.

На той час Геварі було 37 років. Він не мав формального воєнного навчання, проте вже отримав досвід кубинської революції. Зокрема, його успішний марш на Санта-Клару, котрий став найважливішою подією в остаточному поваленні режиму Батисти силами Кастро. Астма дозволила Геварі уникнути служби в аргентинській армії. Неналежністю до цієї армії Ернесто пишався, оскільки був опозиційним до уряду Перона.

Південноафриканські найманці та кубинські емігранти співпрацювали з конголезькою армією, щоб заважати Геварі здійснити його наміри. Вони могли відстежувати його зв'язок, нападати із засідки на повстанців та кубинців щоразу, коли ті збирались атакувати, а також

могли ізолювати їхні лінії постачання.

Хоча Гевара мав намір приховувати свою присутність у Конго, уряд США був цілком обізнаним щодо його пересування та діяльності: Агентство національної безпеки (англ. The National Security Agency, NSA) перехоплювала всі його вхідні та вихідні радіо-повідомлення за допомогою обладнання для підслуховування на борту плавучого посту USNS Valdez, що саме з такою метою постійно пересувався Індійським океаном.

Гевара ставив за мету експортувати кубинську революцію через підготовки місцевих бійців Simba з питань комуністичної ідеології та стратегії партизанської війни. Пізніше цього ж року хворий на дизентерію, страждаючи від астми та засмучений після семи місяців розчарувань, Гевара залишив Конго разом із членами своєї команди, що вижили. За кілька тижнів Гевара написав передмову до свого щоденника, який вів під час кампанії в Конго. Перше речення було таким: «Це історія поразки».

Гевара відчував, що не може повернутися на Кубу разом з усіма іншими бійцями, з моральних причин (Кастро оприлюднив прощальний лист від Гевари — листа, що він просив відкрити лише у випадку своєї смерті — де він писав, що пориває усі зв'язки з Кубою, щоб присвятити себе революційній діяльності в інших частинах світу). Відтак, Гевара таємно провів наступні шість місяців у Дар-ес-Саламі та у Празі. У цей період він систематизував свій досвід у Конго і написав нариси до двох книг — з філософії та з економіки.

Також Гевара відвідав деякі країни Західної Європи, щоб «перевірити» документи, сфальсифіковані кубинською розвідкою, щоб Гевара міг потрапити на територію Південної Америки. Весь цей час Кастро не припиняв умовляти його повернутися на Кубу, проте він погодився повернутися лише на короткий час, на умовах абсолютної конспірації, лише для підготовки нової спроби революційного перевороту у Латинській Америці.

Спекуляції щодо місця перебування Гевари не припинялись і у 1966–1967 рр. Представники мозамбікського руху за незалежність FRELIMO повідомляли про зустріч із Геварою у Дар-ес-Саламі, під час якої вони відмовились від запропонованої ним допомоги у революційному проекті. Врешті-решт правдою виявились численні чутки про те, що Гевара очолював партизанський рух у Болівії. За наказом Фіделя Кастро, болівійськы комуністи спеціально придбали землю для створення баз, де партизани проходили підготовку під керівництвом Гевари.

До оточення Гевари у ролі його найпершого агента у Ла-Пасі потрапила Хайді Тамару Бунке Бідер (відома за прізвиськом «Таня»), в минулому — агент Штазі, яка, за певними свідченнями, працювала також на КДБ. Рене Бар'єнтос, стурбований звістками про партизан у своїй країні, звернувся по допомогу до ЦРУ. Проти Гевари вирішили залучити спеціально навчені для антипартизанських кампаній сили ЦРУ.

Підробний паспорт, яким Гевара користувався у Болівії

Партизанський загін Гевари налічував близько 50 осіб і діяв як ELN (Національна визвольна армія Болівії), був добре оснащений, на початку здійснив декілька успішних операцій проти регулярних військ у складній гористій місцевості регіону Камірі. Однак у вересні болівійська армія спромоглася ліквідувати дві групи партизан, ліквідувавши одного з лідерів. Незважаючи на жорстоку природу конфлікту, Гевара надавав медичну допомогу всім пораненим болівійським солдатам, що потрапляли у полон до партизан, а потім звільняв їх. Під час свого останнього бою у Кебрада-дель-Юро Гевару поранили. У приклад його гвинтівки влучила куля, що вивела зброю з ладу. Він витратив усі патрони з пістолету. Беззбройного і пораненого Гевару захопили у полон і конвоювали до школи, що слугувала солдатам ЦРУ за тимчасову в'язницю партизан. Помітивши там поранених болівійських солдат, він запропонував їм медичну допомогу, та від болівійського офіцера отримав відмову. Геварі з кількома кульовими пораненнями дали лише пігулку аспірину.

Полювання на Гевару у Болівії очолив Фелікс Родрігес, агент

ЦРУ. Інформатор повідомив Болівійські Спеціальні війська про місце перебування партизанського загону Гевари, і 8 жовтня 1967 р. стоянку загону оточили, а самого Гевару взяли у полон в ущелині Кебрададель-Юро. Пізніше солдати розповідали: коли наблизились до Гевари під час перестрілки, він вигукнув: «Не стріляйте! Я — Че Гевара і для вас вартий більшого живий, ніж мертвий». Довідавшись про захоплення Гевари, Родрігес миттєво повідомив про це у штаб-квартиру ЦРУ у Ленглі, штат Вірджинія.

Гевара у Болівії

Після отримання інформації про захоплення Гевари, Баррієнтос негайно надав наказ про його страту. Гевару привезли до напівзруйнованої будівлі школи біля селища Ла Ігуера, де його протримали всю ніч. Наступного дня його розстріляли. Обов'язки ката виконав сержант болівійської армії Маріо Теран. Йому дісталася коротка соломинка в жеребі поміж солдат за право честі вбити Гевару. Для підтримання офіційної версії про смерть Гевари нібито під час бою, а не під час страти без суду і слідства, солдату, котрий натискав на спусковий гачок, Фелікс Родрігес, наказав стріляти надзвичайно прицільно.

Гевара отримав численні постріли по ногах, але обличчя мало лишатися непошкодженим, щоб зробити можливою подальшу ідентифікацію.

Зі слів очевидців, перед смертю Че Гевара сказав своєму катові: «Я знаю, ти тут, щоб убити мене. Стріляй, боягузе, ти просто вб'єш людину».

Його тіло прив'язали до полозів гелікоптера та доправили в сусіднє селище Вальєгранде, де виставили на показ пресі.

Після страти Гевари Родрігес забрав декілька його персональних речей, зокрема, годинник «Ролекс», і багато років гонорово ними вихвалявся перед репортерами. Зараз деякі з цих речей виставлені в

ЦРУ.

Після того, як військовий хірург ампутував руки Гевари, офіцери болівійської армії вивезли тіло у невідомому напрямку і відмовились повідомити, де його поховали чи спалили.

15 жовтня Кастро повідомив громадськість про смерть Гевари і оголосив на Кубі триденну жалобу. Смерть Гевари визнали тяжким ударом для соціалістичного революційного руху в Латинській Америці і в усьому третьому світі. Місцеві жителі стали вважати Гевару святим і зверталися до нього «San Ernesto de La Higuera» з проханням про якусь милість.

У 1997 р. останки обезголовленого тіла були ексгумовані з-під злітної смуги біля Вальєгранде, ідентифіковані як такі, що належали Геварі, та перевезені на Кубу.

17 жовтня 1997 р. останки Гевари разом з останками шістьох його товаришів, убитих під час партизанської кампанії у Болівії, перепоховали з воєнними почестями у спеціально збудованому мавзолеї у місті Санта-Клара, де він виграв вирішальну для кубинської революції битву.

Цікаві факти: Фотографія на початку статті, зроблена на мітингу фотографом Альберто Корда (Alberto Korda) у 1960 р. стала однією з найрозтиражованіших у світі.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ЧЕЛІДЗЕ ВАЛЕРІЙ (НАРОДИВСЯ У 1922 Р.)

Радянсько-американський соціолог. Емігрував до США. Одним з основних напрямків наукових досліджень є відродження натурфілософського підходу до культурної еволюції людини, що спирається на сформовану ним концепцію людської ієрархії та її роль у житті людини і суспільства.

Вважає, що у суспільстві велася і ведеться перманентна і жорстока ієрархічна боротьба, постійно використовується сила для збереження існуючої нерівності, для використання переваги перебування на верхніх щаблях суспільної ієрархії.

У праці «Ієрархічна людина» Челідзе робить спробу «визначити волю людини і її роль у суспільстві», використовуючи поняття «воля» як близьке до поняття «воля для свободи». На думку Челідзе, є сильні і

слабкі люди, між ними відбувається боротьба. Суспільство сьогодні, вважає Челідзе, «це суспільство слабких, неагресивних, доволі покірних людей. Ми здебільшого коримося законам, а у тиранічних суспільствах — тиранові». Основні твори Челідзе: «Переможець комунізму», «Майбутнє Росії», «Ієрархічна людина» та ін.

ЧЕЛИЩЕВ ІВАН АЛФЕРОВИЧ

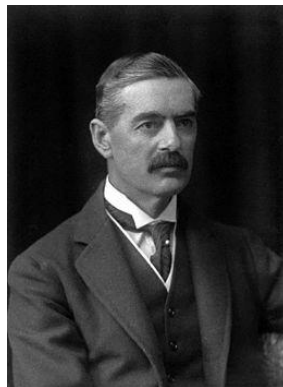
Член («от великороссийских») тимчасового Правління гетьманського уряду (з 1745 – 1750 рр.). Родина Челіщевих походить із Калузьких дворян.

З 1745 р. призначений членом Правління гетьманського уряду. Крім нього, в уряді («от великороссийских») у Глухові працювали бригадир Ільїн Іван Кондратович (1688—1747 рр.) та полковник Ізвольський Олексій Петрович.

Двічі, у 1747 та у червні 1749 рр. перепризначається до складу Правління гетьманського уряду. Припинив діяльність на цій посаді у 1750 р. після призначення гетьманом Лівобережної України Кирила Розумовського.

ЧЕМБЕРЛЕН НЕВІЛЛ

(18 БЕРЕЗНЯ 1869 — 9 ЛИСТОПАДА 1940 РР.)

Британський державний діяч, прем'єр-міністр Великої Британії (1937—1940 рр., лідер Консервативної партії «Торі»). 60-й Прем'єр-міністр Великобританії 1937—1940 рр. Син Джозефа Чемберлена, брат Остіна Чемберлена. Навчався в елітній школі у Рагбі й Бірмінгемському університеті. Досить тривалий час присвятив підприємницькій діяльності. У 1915—1916 рр. обіймав посаду лорда-мера міста Бірмінгем. У 1923—1924 рр. та 1931—1937 рр., перебував на посаді

Канцлера скарбниці. Прихильник політики умиротворення агресора. 30 вересня 1938 р. підписав Мюнхенську угоду з Гітлером, Муссоліні та Даладьє. Повернувшись до Лондона, Чемберлен пред'явив публіці на аеродромі підписану угоду зі словами: «Я привіз вам мир». На що Вінстон Черчилль 3 жовтня того ж року відповів: «Англії був запропонований вибір між війною і безчестям. Вона вибрала безчестя і отримає війну». Вже наступного року стало зрозуміло, що політика умиротворення не принесла Європі миру: розпочалася Друга світова війна. Чемберлен оголосив війну Гітлеру 3 вересня 1939 р. будучи прем'єр-міністром кілька місяців керував воюючою державою. Під його керівництвом велася так звана «Дивна війна». Наступного року у нього виникли суперечності з лейбористами, під впливом яких Чемберлен, який уже був тяжко хворий, 10 травня 1940 р. залишив пост прем'єр-міністра, поступившись ним Вінстону Черчиллю, прихильникові безкомпромісної боротьби з Гітлером. У тому ж році экс-прем'єр помер. Популярну фразу «Наша відповідь Чемберлену» часто пов'язують із цим політичним діячем. Однак її походження пов'язане з іменем його брата, іншого британського державного діяча — Джозефа Остіна Чемберлена. За ініціативою якого Британія у 1927 р. була змушена у відповідь на антибританську радянську пропаганду розірвати торгові угоди з СРСР.

ЧЕМБЕРЛЕН СЕР ДЖОЗЕФ ОСТІН
(16 ЖОВТНЯ 1863 — 17 БЕРЕЗНЯ 1937 РР.)

Британський державний та політичний діяч. Молодший брат Остіна Невілла Чемберлена, обіймав посаду прем'єр-міністра Великої Британії у 1937–1940 рр. (лідера Консервативної партії «Торі»)

Остін Чемберлен народився у Бірмінгемі (Англія, Велика Британія).

Вчився у школі Рагбі та у Триніті-коледжі (Кембридж), в якому у 1885 р. отримав учений ступінь. Відвідував лекції у паризькій Школі політичних знань, після цього один рік навчався у Німеччині. У 1888 р.

Чемберлен повернувся у Велику Британію. У 1888 р. обраний до парламенту від округу Іст-Вустершир (поблизу Бірмінгема), як ліберал-юніоніст.

**Густав Штресеман, Остін Чемберлен, Арістид Бріан
(конференція в Локарно, 1925 рік)**

У 1892 р. Чемберлен став парламентським організатором ліберальної партії, у 1895 р. — лордом Адміралтейства. У 1900 р. — став фінансовим секретарем Скарбниці, у 1902 р. — міністром пошти, у 1903 р. — канцлером скарбниці (міністр фінансів). У 1906 р.і Чемберлен одружився на Айві М'юріел. У сімейному житті мали два сини і дочку.

У 1915 р. у сформованому коаліційному урядові, Остін Чемберлен став міністром у справах Індії. Через два роки, Чемберлен подав у відставку після скандалу, викликаного відсутністю медичної допомоги під час наступу британських військ на Багдад у Месопотамії, його міністерство виявилось замішаним у цій справі, хоча особисто проти Чемберлена звинувачень висунуто не було.

У квітні 1918 р. Чемберлен увійшов до складу коаліційного кабінету, сформованим Девідом Ллойд Джорджем, де був знову призначений канцлером Казначейства.

Орден Підв'язки

У 1921 р. Чемберлен очолив палату громад, але у 1922 р. лідером палати став Ендрю Бонар Лоу, котрий очолював її до приходу Чемберлена. У 1924 р. Чемберлен став міністром закордонних справ в уряді Стенлі Болдвіна. 23 лютого 1927 р. Чемберлен на «антипропаганду» Великої Британії зі сторони СРСР, відпривив радянському уряду ноту протесту. У 1931 р. відбулося утворення міжпартійного уряду, в якому Остін Чемберлен став першим лордом Адміралтейства.

Нагороди: Орден Підв'язки; Нобелівська премія миру (1925, разом Чарлзом Давесом — «За свою роль улокарнських переговорах»).

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ЧЕРНІГІВСЬКЕ КНЯЗІВСТВО

ЧЕРНІГІВСЬКЕ КНЯЗІВСТВО — Князівство династії Рюриковичів, а з ХІУ ст. — Гедиміновичів, на території сучасної Чернігівщини і Сіверщини з центром у місті Чернігів. Основна територія Чернігівського князівства була на лівобережжі Дніпра, в басейні рік Десни й Сейму, на

землях, заселених сіверським племенем. Згодом територія князівства поширилася на землі радимичів і частково вятичів ідреговичів. Столицею князівства було місто Чернігів. Інші міста: Новгород-Сіверський, Стародуб, Брянськ, Путивль, Курськ, Любеч, Глухів, Чечерськ, Гомель, Вир, Хоробор, Морівськ та інші.

Володіння й вплив Чернігівського князівства до 12 століття поширювалися далеко на північний схід (Муромо-Рязанська земля) і південний схід (Тмутороканське князівство).

До XI ст. у Чернігівському князівстві правила місцева племінна старшина і воєводи з Києва, що їх присилали великі князі київські для збирання данин, судівництва й оборони краю від зовнішніх ворогів, в основному кочовиків. У 1024–1036 рр. Чернігівським князівством володів Мстислав Володимирович, який перейшов сюди з Тмуторокані. Після Ярослава Мудрого князівство дісталось його синові Святославу, який дав початок чернігівській галузі Рюриковичів.

Деякий час Чернігівським князівством правив Володимир Мономах, але за ухвалою Любецького з'їзду (1097 р.) воно дісталось синам Святослава — Олегові й Данилові та їх нащадкам Ольговичам. Одночасно Чернігівське князівство поділилося на удільні князівства: Чернігівське, Новгород-Сіверське і Муромо-Рязанське. Попри це авторитет Чернігівського князівства був великий, і воно втримало титул великих князів.

Столиця Чернігів була значним економічним і культурним центром Русі. Чернігівська династія володіла деякий час у XI — XIII ст. Києвом. Це було за Великого князя Святослава II Ярославича (1073–1076 рр.), його онуків Всеволода II (1139–1146 рр.) й Ігоря II (1146–1147 рр.) Ольговичів, Ізяслава III Давидовича (1157–1161 рр.), Святослава III Всеволодовича (1176–1194 рр. з перервами), Всеволода Святославича Чермного (1206–1212 рр.), Михайла Всеволодовича (1238–1246 рр.). При цьому вони (або їх родичі) зберігали безпосередню владу й над Чернігівським князівством.

Чернігівське князівство у 1054–1132 рр.

У першій половині XII ст. головна увага зовнішньої політики чернігівських князів була скерована на південь, у бік Дону й Нижнього Поволжя (колишня Хозарія), Кавказу й Тмуторокані. Це визначало й стосунки з половцями, що виступали або союзниками чернігівських князів у їхній зовнішній політиці та внутрішніх усобицях, або противниками в їхній експансії на схід. Однією з останніх спроб чернігівських князів у цьому напрямку був невдалий похід Ігоря Святославича 1185 р., оспіваний у «Слові о полку Ігоревім». Це й дало

можливість Візантії закріпити свій вплив на терені Тмутороканського князівства.

Коли послабли східні зв'язки Чернігівського князівства, політика чернігівських князів звернулася на північний захід у бік білоруських земель, де князівство стало сюзереном полоцьких князів; натомість не вдалося їм закріпити свої позиції в Новгороді.

У першій половині XIII ст., у наслідок дальшого дроблення на уділи та довгої боротьби чернігівських князів за Київ і Галич, що велася з перемінним успіхом, Чернігівське князівство занепало. У 1223 р. битві на Калці загинув чернігівський князь Мстислав Святославич.

18 жовтня 1239 р. Чернігів захопили монголи, а князь Мстислав Глібович урятувався лише втечею до Угорщини. Його наступник Михайло Всеволодович був убитий монголами під час відвідин Орди (легенда зробила з нього мученика за віру). Чернігівське князівство, розділене на низку уділів, на довгий час потрапило у безпосередню залежність від Золотої Орди. Частина населення відійшла на північ, де постав новий центр — Брянськ. Останнім знаним чернігівським князем з лінії Ольговичів був Леонтій (бл. 1300 р.).

У 1355–1356 рр. Чернігів був звільнений від влади Золотої Орди литовсько-руськими військами під керівництвом литовського князя Ольгерда Гедиміновича, який приєднав землі Чернігівського князівства до Великого князівства Литовського і Руського. Відомо, що в Чернігові був удільним князем Роман Михайлович (імовірно, з руської династії), який загинув у Смоленську у 1401 р. Протягом перебування в складі Великого князівства Литовського і Руського землі Чернігівського князівства кілька разів змінювали господаря.

У 1496 р. Великий князь Литовський Олександр Казимирович надає Чернігів «для годування» князю-московиту Семену Можайському, який попросив політичного притулку в Литві, тому що ворогував із великим князем Московським Іваном III. Але вже 1500 р. цей князь, вчинивши державну зраду, разом з іншими сіверськими князями-емігрантами з Московії, переходить на державну службу до московського князя Івана III, що спровокувало чергову московсько-литовську війну. У квітні 1500 р. Чернігів було окуповано московськими військами. За мирним договором 1503 р. всі сіверські міста відійшли до Московської держави.

Питання про Сіверщину залишалось одним з найгостріших моментів московсько-литовських відносин. У 1507–1508 рр. відбулась ще одна московсько-литовська війна, але Литовсько-Руській державі вдалося повернути собі лише місто Любеч.

Лише у 1618 р., згідно з Деулінським перемир'ям, Чернігово — Сіверські землі повернуто Речі Посполитій, а Чернігів став центром Чернігівського воєводства.

ДЖЕРЕЛА:

Грушевський М. Історія України-Руси, тт. I — IV.; Голубовский Н. История Северской Земли до половины XIV ст. Київ 1882.; Багалій Д. История Северской Земли до половины XIV ст. К. 1882.; Андріяшев О. Нарис історії колонізації Сіверської Землі до початку XVI в. ЗІФВ ВУАН, т. XX. К. 1928.; Kuczyński S. M. Ziemia Czernihowsko-Siewierskie pod rządami Litwy. Варшава 1936.; Мавродин В. Очерки истории Левобережной Украины. Л. 1940.; Kuczyński S. M. Studia z dziejow Europy Wschodniej X — XVII w. Варшава 1965.; Зайцев А. Черниговское Княжество, древнерусские княжества X — XIII ст. М. 1975.; Асеев Ю. Джерела. Мистецтво Київської Русі. К. 1980

**ЧЕРНИШЕВСЬКИЙ МИКОЛА ГАВРІЛОВИЧ
(12 ЛИПНЯ 1828 — 17 ЖОВТНЯ 1889 РР.)**

Російський публіцист і письменник родом з Саратова, ідеолог революційно настроєної інтелігенції.

Працював у журналі «Современные Записки», а згодом став ідейним натхненником журналу «Современник», головної трибуни російського опозиційного руху. Засуджений за участь у підпільній організації «Земля і Воля» на каторгу і заслання, пробув майже 20 років на Сибіру (1864–1883 рр.).

Автор низки творів з політики, економії, філософії і літературної критики. Критикував капіталізм й економічний лібералізм, а щодо бажаного суспільно-економічного ладу був утопічним соціалістом; у філософських поглядах був матеріаліст, але не марксист, де в чому близький до народників, противник слов'янофілів, один з представників російських західників; у літературній критиці —

послідовний реаліст. Його роман «Что делать» (1863) став програмовим твором російської революційної інтелігенції.

ЗВ'ЯЗОК З УКРАЇНОЮ

У рухах поневолених народів Чернишевський бачив позитивне явище і відстоював право українців творити власну культуру рідною мовою. Позитивно оцінював творчість Тараса Шевченка та інших українських письменників і гостро виступав проти львівського журналу «Слово» за його проросійські настановлення (стаття «Национальная бестактность»). Популяризували Чернишевського Іван Франко і Михайло Павлик. Радянська історіографія переоцінює впливи Чернишевського на цілий ряд українських письменників (Тараса Шевченка, Панаса Мирного, Івана Франка, Павла Грабовського, Лесю Українку), доводячи тезу про «постійний благотворний вплив російської революційної демократії» на українських діячів XIX століття Павло Тичина в цьому дусі написав поему «Чернишевський і Шевченко».

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955—2003.; Зарва В.А. - Антропологічні ідеї у творчості І. Франка і М. Чернишевського / В. А. Зарва // Актуальні проблеми іноземної філології: Лінгвістика та літературознавство: міжвуз. зб. наук. ст. [відп. ред. В.А. Зарва]. — Донецьк: Юго-Восток, 2009. — Вип. IV. — С. 5—11.

ЧЕРЧІЛЛЬ ВІНСТОН ЛЕОНАРД СПЕНСЕР (30 ЛИСТОПАДА 1874 — 24 СІЧНЯ 1965 РР.)

Державний діяч Великої Британії, письменник, найбільше відомий як прем'єр-міністр цієї країни у роки Другої світової війни,

лауреат Нобелівської премії з літератури 1953 р. «за неперевершеність історичного й біографічного опису, за блискучеораторське мистецтво, з допомогою якого відстоювалися найвищі людські цінності».

Вінстон Леонард Спенсер-Черчилль народився 30 листопада 1874 р. передчасно у палаці Бленгейм, Вудсток, Оксфордшир. Він походив з династії герцогів Мальборо, був сином англійського лорда Рендолфа Черчилля й американки Дженні. Черчилль навчався у приватних школах і продовжив освіту у Королівській військовій академії у Сандгерсті.

Нащадок знаменитої сім'ї Спенсер, Вінстон Леонард Спенсер-Черчилль, як і його батько, використовував прізвище Черчилль у суспільному житті. Його пращур Джордж Спенсер змінив своє прізвище на Спенсер-Черчилль у 1817 р., коли він став герцогом Мальборо, щоб відокремлювати своє походження від Джона Черчилля, першого герцога Мальборо. Батько Вінстона, лорд Рендольф Черчилль, третій син Джона Спенсер-Черчилля, 7 герцога Мальборо, був політиком, а його мати, леді Рендольф Черчилль (уроджена Дженні Джером) була дочкою американського мільйонера Леонарда Джерома. Вінстон з'явився на світ лише за вісім місяців після поспішного шлюбу його батьків (такий конфуз в англійському консервативному суспільстві вважався непристойним та породжував чимало недомовок та пліток). Деякі з цих неприємних моментів таки мали місце у родинних стосунках батьків Вінстона, що й призвело до розриву їхніх відносин (хоча офіційно вони це не фіксували, щоб не зіпсувати політичної та громадської кар'єри 7-го герцога Мальборо). У Вінстона був один брат — Джон Спенсер-Стрендж Черчилль.

Незалежний та задиркуватий характер Черчилля не сприяв успішності його шкільного навчання, доволі часто його карали за різні провини. Він здобув освіту в трьох незалежних школах: Георгіївська школа в Ескоті, Беркшир, після чого Брансвік школа у Гоуві, поблизу Брайтона. Потім у школі Гарров 17 квітня 1888 р., він почав свою військову кар'єру. Протягом тижня після приїзду він приєднався до Гарров Рафл корпусу. Він отримував там високі оцінки з англійської мови та історії, а також був переможцем-чемпіоном у місцевій школі фехтування. Саме в ці часи, батько Черчилля — стає лордом Рендольфом Черчиллем.

Його рідко відвідували батько й мати (у той час відома як леді Рендольф), він писав їй листи-прохання — або прийти до школи, або надати йому можливість повернутися додому. Стосунки з батьком не склалися, він якось зауважив, що вони майже не розмовляли одне з

одним. Тому відсутність батьківської любові він почав компенсувати приязню та відданістю до своєї няньки, Елізабет Енн Еверест, яку він пестливо називав «Woomanу». Його батько помер 24 січня 1895 р., у віці 45 років. Вражений цією подією, Черчилль усвідомив, що він також може померти молодим, тому слід залишити після себе якусь велику згадку. У 1894 р. Черчилль почав службу у Четвертому гусарському полку у Бангалорі, Індія.

В Індії головним заняттям полку Черчилля була гра вполю. Така ситуація не влаштовувала юнака, який бажав активнішої участі у військових діях. Він присвятив свій час самоосвіті. У 1895 р. він отримав відпустку для спостереження за іспанськими боями проти кубинських партизан. Черчилль домовився писати про конфлікт з газетою Дейлі Грефік (Daily Graphic). Черчилль побував під вогнем вперше у свій двадцять перший день народження. На шляху до Куби він також вперше відвідав Сполучені Штати Америки, де був представлений нью-йоркській громаді. У 1897 р. офіцером гусарського полку Черчилль брав участь у підкоренні повсталих племен в Індії, потім був переведений у 21-й уланський полк, що брав участь у каральній експедиції генерала Кітченера у Судані. Там він взяв участь у битві під Омдурманом. У жовтні 1898 р. Черчилль повернувся до Англії, де написав і видав наступного року книгу «Річкова війна».

Вже як журналіст він брав участь у Другій англо-бурській війні 1899—1902 рр. Водночас відзначився на війні як умілий та сміливий воїн. У результаті однієї з сутичок потрапив до рук бурів. Але зумів втекти з полону й пробрався через нетрі Африки у Мозамбік, нейтральну португальську колонію. Звідти Черчилль дістався Дурбана, де приєднався до армії генерала Редверса Булера на її шляху до Ладісміта й Преторії. Черчилль був комісований до легкої кавалерії і брав участь у битві під Спайон Коп. Він був одним з перших британців у Ладісміті та Преторії. Черчилль зі своїм кузеном, герцогом Мальборо, Чарлзом Спенсер-Черчиллем вимагали (і отримали) здачу 52 бурів у Преторії.

Черчилль видав дві книги про Англо-бурську війну: «З Лондона у Ладісміт через Преторію» («London to Ladysmith via Pretoria») (травень 1900 р.) і «Марш Яна Гамільтона» («Ian Hamilton's March») (жовтень 1900 р.).

ДЕБЮТ У ПОЛІТИЦІ

До моменту відставки Черчилль набув популярності як журналіст, а його книга про Суданську кампанію «Річкова війна» стала бестселером.

У липні 1899 р. він отримав пропозицію балотуватися у парламент від Консервативної партії від Олдгема. Перша спроба зайняти місце у Палаті громад успіху не мала, не з вини самого Черчилля: в окрузі мали перевагу нонконформісти, й виборці були невдоволені нещодавно прийнятим за ініціативою консерваторів «Законом про церковну десятину», що призначав Англіканській церкві фінансування з місцевих податків. Черчилль у ході передвиборчої кампанії заявив про свою незгоду з законом, але це не мало ефекту, й обидва мандати від Олдгема дістались лібералам.

У віці 26 років Черчилль був обраний як член парламенту від партії консерваторів у Олдгемі. У стінах британського парламенту він провів з перервами 64 роки і залишив його у віці 90 років. Після виборів Черчилль здійснив тур з лекціями Британією та Сполученими Штатами, заробивши десять тисяч фунтів. (Парламентарі не отримували високої платні у ті часи, і Черчилль не був багатим за стандартами часу.)

По-перше, Черчилль зблизився з групою дисидентів «торі», яку очолював лорд Г'ю Сесіл, але розчарувався в їхніх поглядах у 1903 р. Черчилль перебував в опозиції до ліберально-юніоністського лідера Джозефа Чемберлена, партія якого була у коаліції з консерваторами. Чемберлен пропонував розширені протекціоністські реформи у торгівлі.

У 1904 р. розчарування у консерваторській позиції привело Черчилля до ліберальної партії. Як ліберал, він продовжував кампанію вільної торгівлі. Він виграв місце у парламенті від Манчестерського Північно-західного округу на загальних виборах 1906 р. Від 1903 - 1905 рр. Черчилль писав книгу «Лорд Рандольф Черчилль», двотомну біографію його батька, яка вийшла 1906 р.

Коли ліберали здобули владу з Генрі Кемпбелл-Баннерманом на посаді прем'єр-міністра, у грудні 1905 р. Черчилль отримав посаду заступника міністра у справах колоній. У 1908 р. прем'єр-міністром стає Герберт Генрі Асквіт і Черчилль отримує портфель президента Ради торгівлі. На цій посаді він проводив радикальні соціальні реформи спільно з Ллойдом Джорджем, новим канцлером Казначейства.

У 1911 р. Черчилль став першим лордом Адміралтейства. Він підштовхнув військові реформи, зокрема підтримував розвиток морської авіації, танків й перехід флоту від вугілля до нафти.

Розвиток бойових танків фінансувався морськими фондами дослідження через Комітет наземних суден, і, хоча вже за десятиріччя

розробка танків виглядала геніальною, у ті часи до неї ставились як до марної витрати бюджетних коштів. Черчилль був невдоволений, що танки до війська надходили в дуже незначній кількості, натомість він хотів мати танків достатньо для того, щоб раптово вирватись з-під димової завіси, перетнути німецькі траншеї, розчавити колючий дріт і створити сектор прориву.

У 1915 р. Черчилль був одним з політичних та військових авторів згубної висадки на півострові Галліполі у Дарданеллах у рамках Першої світової війни. Черчилля серйозно критикували за фіаско, а, коли прем'єр-міністр Асквіт сформував уряд міжпартійної коаліції, консерватори вимагали пониження Черчилля як ціну їхньої участі. Протягом кількох місяців Черчилль служив на посаді канцлера герцогства Ланкастер, після чого вийшов у відставку. Він повернувся до армії, зберігаючи парламентське місце, і служив протягом кількох місяців на Західному фронті, будучи командиром 6-го батальйону королівських шотландських стрільців. Протягом цього періоду його заступником був Арчібалд Сінклер, який згодом став лідером Ліберальної партії.

У квітні 1916 р., коли батальйон було розформовано, Черчилль повернувся до Англії. Як член парламенту, він критикував уряд, чим викликав його роздратування. Він одним із перших усвідомив значення танків, сприяв створенню першого в Англії батальйону броневих автомобілів. У 1917 р. Черчилль став секретарем озброєння. Він розгорнув широке виробництво танків й отримав прізвисько «батько танків», після того як ця техніка гарно зарекомендувала себе на полях боїв. Він часто виїжджав на фронт до Франції, брав участь у плануванні операцій. Після Жовтневої революції 1917 р. у Росії Черчилль, будучи військовим міністром, усю свою енергію скеровував на знищення радянської влади. Він планує «похід 14 держав» проти більшовиків, активно сприяє постачанню білогвардійської армії, спрямовує до Росії англійські війська.

У 1921 р. Черчилль був призначений міністром у справах колоній, у цій якості підписав Англо-Ірландську угоду, відповідно до якої було створено Ірландську Вільну державу. У цьому ж році головував на Каїрській конференції британських діячів на Близькому Сході.

У вересні консерватори вийшли з урядової коаліції, й на виборах 1922 р. Черчилль, балотуючись від Ліберальної партії, зазнав поразки в окрузі Данді. Також невдачею закінчилася спроба пройти до парламенту від Лестера у 1923 р., після чого він балотувався вже як

незалежний кандидат, спочатку безуспішно на довиборах від Вестмінстерського округу, й лише на виборах 1924 р. він зумів повернути собі місце у Палаті громад. Наступного року він офіційно приєднався до Консервативної партії. У 1924 р. Черчилля обрали до парламенту від Консервативної партії. Тоді він отримав посаду міністра фінансів. Коли у 1929 р. на виборах перемогли лейбористи, Черчилль втратив міністерську посаду, але пройшов у парламент від партії консерваторів. Він не підозрював тоді, що випав з урядової обойми на довгих 10 років.

У 1924 р. Черчилль посів посаду канцлера Казначейства в уряді Стенлі Болдвіна. На цій посаді він керував невдалим поверненням британської економіки до золотого стандарту. Дії уряду призвели до дефляції, економічного спаду, масового безробіття та, як наслідок, до загального страйку 1926 р.

ПОЛІТИЧНА ІЗОЛЯЦІЯ

Після поразки консерваторів на виборах 1929 р. Черчилль не став домагатися обрання до керівних органів партії у зв'язку з розбіжностями з лідерами консерваторів з питань торговельних тарифів та незалежності Індії. Коли Рамзі Макдональд сформував коаліційний уряд у 1931 р., Черчилль не отримав пропозиції увійти до складу кабінету.

Наступні кілька років він присвятив літературній праці, найбільш значимим твором того періоду вважається «Мальборо: його життя і час» (англ. Marlborough: His Life and Times) — біографія його пращура Джона Черчилля, 1-го герцога Мальборо.

У парламенті він організував так звану «групу Черчилля» — невелику фракцію у складі Консервативної партії. Фракція виступала проти надання незалежності і навіть статусу домініону Індії, підтримувала жорсткіший зовнішньополітичний курс, зокрема активнішу протидію переозброєнню Німеччини.

У 1935 р., коли консерватори знову перемогли, Черчилль, який втратив авторитет після антирадянських випадів і похвал на адресу італійського фашизму, залишився парламентарем-консерватором.

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТР

Як тільки почалася Друга світова війна, Черчилль 3 вересня 1939 р. увійшов до складу уряду і знову очолив військово-морське міністерство. І нарешті настала його зоряна година: 10 травня 1940 р., коли німецькі танкові армії вторглися у Францію та Бельгію, Черчилль замінив Чемберлена на посаді британського прем'єра. Вступаючи в цю посаду у найнебезпечніший момент британської

історії, Черчилль попередив співвітчизників, що їх чекає «кров, важка робота, сльози й піт». Але він запевнив англійців, що його уряд поведе безкомпромісну війну проти нацизму до повного його розгрому, до перемоги за будь-яку ціну.

Черчилль не бачив для Великої Британії іншого шансу на порятунок, окрім союзу зі Сполученими Штатами, доповненого союзом з СРСР. Черчилль перетворився з лідера консервативної партії на національного військового лідера. Франклін Делано Рузвельт і Вінстон Черчилль волею обставин стали найвизначнішими дипломатами свого часу. США із самого початку були на боці Великої Британії, а після поразки Франції, були готові підтримати британські, а з серпня 1941 р. — і радянські війська, не беручи, однак, участі в бойових операціях. Відразу ж після вторгнення нацистів на територію Радянського Союзу, британський прем'єр заявив на радіо: «...ми надамо Росії і російському народу всю допомогу, яку тільки зможемо». Черчилль пояснив, що, допомагаючи СРСР, Британія рятує себе. Він сказав, що «вторгнення Гітлера в Росію — це лише прелюдія до спроби вторгнення на Британські острови, тому небезпека, що загрожує Росії, — це небезпека, що загрожує нам і Сполученим Штатам, точно так само як справа кожного росіянина, який бореться за свій будинок і сім'ю, — це справа вільних людей і вільних народів у всіх куточках земної кулі».

Напад Німеччини на СРСР у червні 1941 р. радикальним чином змінив світову обстановку. О 9-й вечора 22 червня Черчилль виступив на Бі-Бі-Сі зі спеціальною заявою з приводу цієї події. У серпні 1941 р. Черчилль зустрівся з Рузвельтом, щоб намітити спільний план дій у нових умовах. За підрахунками Черчилля за роки війни він провів разом з Рузвельтом на різного роду зустрічах 120 днів — факт унікальний у сучасній історії.

Так звана «атлантична зустріч» Черчилля й Рузвельта у серпні 1941 р. завершилась підписанням «Атлантичної хартії», що повинна була сприяти солідарності обох країн та підготувати ефективний вступ Сполучених Штатів до війни. Черчилль і Рузвельт заявили, що Велика Британія і США прагнуть до справедливого і демократичного світу, що повинен настати після перемоги над Німеччиною та її союзниками. Вони дійшли єдиної думки, що після закінчення війни всі держави повинні бути роззброєні, окрім країн переможниць. Союзники прийняли рішення про надання допомоги СРСР постачаннями озброєння і стратегічної сировини. Політичний світогляд Черчилля можна назвати історичним: він мислив історичними категоріями й у

історії шукав відповіді на питання сучасності. Це привело його до ідеї створення «Великого альянсу» («великої трійки») — подібний союз знищив у свій час державу Людовика XIV. Після подолання патової ситуації ініціатива у війні проти Гітлера перейшла до незрівнянно сильніших партнерів за союзом — СРСР і США, і Черчилль повернувся до тієї самої формули, яку він уже використовував у травні 1940 р. під час утворення коаліції: «Нашою метою є знищення Гітлера, — і нічого іншого». Ця мета стосувалася безпосередньо інтересів Черчилля; натомість Сталін і Рузвельт мали свої уявлення щодо майбутнього світового порядку, в якому Британії приділялася в Європі і за океаном трохи інша роль, ніж та, яку хотілося бачити Черчиллю, який заявив у 1942 р., що прем'єрами стають не для того, щоб знищувати імперію.

Його особисті стосунки з Рузвельтом також трохи змінилися; на конференціях у Тегерані (1943) та Ялті (1945) британський прем'єр відігравав роль лише молодшого партнера американського союзника. Велика Британія, ставши однією з ключових держав антигітлерівської коаліції, зробила великий внесок у перемогу над Німеччиною, Італією та Японією.

У ході війни на союзницьких конференціях Черчилль відстоював інтереси Великої Британії так, як він їх розумів, енергійно і гнучко. Він зумів нав'язати американцям вигідну Великій Британії стратегію «непрямих дій», відтягав, як міг, відкриття другого фронту у Західній Європі, зосереджуючи основні сили західних союзників у Середземномор'ї, оскільки цей регіон був життєво важливий для економіки і стратегії Великобританії. У той же час Черчилль виявив неабияку особисту мужність, часто буваючи на фронтах, робив ризиковані перельоти над ворожою територією, був завжди у центрі подій. На заклики Сталіна, якого підтримував Рузвельт, відкрити другий фронт на заході, Черчилль не давав конкретної відповіді, змушуючи Червону Армію самотужки боротися проти німців. Це нагадувало політику Британії під час війни з Наполеоном I. Тоді воєнні дії проти Бонапарта вели в основному російські солдати, натомість британці надавали союзникам матеріальну й фінансову допомогу.

Черчилль думав, що Німеччина, зв'язана війною в СРСР, не зможе розгортати повномасштабні дії проти інших країн та за новими напрямками, а британські війська зуміють, на думку прем'єра, заволодіти ініціативою у Середземномор'ї. Американські війська, які базувалися на Британських островах та у Північній Ірландії, розглядалися в ракурсі «утримання Німеччини від спроб вторгнення». Таким чином, Велика Британія уникала великих людських втрат і

перебувала у відносній безпеці. Стратегія Черчилля щодо відкриття «другого фронту», безумовно, була успішною, оскільки цей фронт був відкритий лише на початку 1944 р. Але за два роки, протягом яких він відтягав відкриття другого фронту, міць Червоної Армії зросла до такої міри, що англо-американським військам довелося висадитися в Нормандії вже не для того, щоб допомогти Радянському Союзу, а для того, щоб самим також бути присутніми на Європейському континенті.

У грудні 1944 р. — за чотири місяці до краху — Гітлер ще був здатний поставити у скрутне становище британсько-американські війська, які висадились у Європі. Він розгорнув наступ військ в Арденнах. Тепер вже настала черга Черчилля звертатися до Сталіна із закликом терміново розгорнути великий наступ на східному фронті, щоб змусити Гітлера відтягнути сили з західного фронту. З цього часу змінився сам зміст війни. «Бій за Європу», що тепер вели британці й американці, не був більше битвою за звільнення Європи, оскільки війна була практично виграна. Вони прагнули випередити СРСР у його нестримному просуванні на захід.

Черчилль узяв участь у Потсдамській конференції. Ось як писав про нього радянський дипломат Андрій Громико: «Заяви він робить взагалі короткі. Дуже любить розтягувати окремі слова. Робить це явно навмисне. Протягом промови неважко побачити те, що він хоче підкреслити особливо. Ці слова він вимовляє якимось різко. У них проступають і різкість, і метал. Майже ніколи він не користується заготовленим текстом. Утім, кажуть, деякі свої заяви він любив завчати напам'ять... У мене склалося враження про нього як про досвідченого оратора. Свій капітал красномовства він умів добре піднести. Говорив без хвилювання, принаймні так виглядало зовні, хоча відчувалася його зібраність, і він завжди був, як стверджували англійці, «алерт» — наготові».

Непримиренний ворог комунізму, він, коли це було в його інтересах, називав Сталіна «своїм другом» і виголошував тости за його здоров'я. Черчилль вірив у силу «особистої дипломатії», у власну здатність встановлювати «дружні довірчі відносини», маючи на меті у майбутньому залучити Радянський Союз також до «конструктивної співпраці». Ще у січні 1945 р. Черчилль переконав Сталіна першим завдати удару по центральній частині німецької території й у такий спосіб допомогти західним державам.

Повернувшись у лютому 1945 р. з Ялти, Черчилль заявив, що жоден уряд не виявив такої вірності договору, як радянський; він жодного разу не сумнівався у щирості маршала Сталіна та у його

добрій волі до співробітництва. Зміст цієї війни Черчилль бачив у знищенні Гітлера та руйнуванні державного статусу Німеччини в Європі. «Це та мета, — казав він, — яка пояснює все інше».

Але його уявлення про повоєнне врегулювання були неясними і невизначеними. Під впливом пан'європейської ідеї якийсь час Черчилль схилився до федеративних планів, для яких у Великій Британії були великі можливості. Великі надії він покладав на відродження Франції як провідної держави Західної Європи. Від територіальних і націоналістичних проблем він намагався відмовлятися. Поки Німеччина ще не була переможеною, він до всіх питань підходив з точки зору користі для союзників, у критичні моменти він не зупинявся навіть перед тим, щоб свідомо дати обіцянки, які не міг виконати.

У наступні десять років після Потсдама (1945—1955 рр.) Черчилль виступав у ролі «хранителя нації», яку прекрасно виконував. У 1946 р. йому вдалося, використовуючи страх суспільства перед радянськими амбіціями, створити зовнішньополітичний консенсус із керівництвом лейбористської партії, метою якого було зміцнення національної єдності.

5 березня того ж року він виступав з промовою в американському місті Фултоні, де у присутності американського президента Трумена висунув ідею політики сили, основою якої мало стати замкнуте атлантичне партнерство англосаксонських держав. Черчилль узявся сформулювати загальну програму боротьби проти СРСР, заявивши: «На Європу опустилася залізна завіса». У Фултоні вперше прозвучали слова «холодна війна». Можливо, він загравав тоді з ідеєю нової війни, оскільки США були єдиною у світі державою, що мала атомну бомбу; відомо, що йому приписувалися такі думки і що йому ніколи більше не вдавалося одержати у Великій Британії одностайного схвалення своїх зовнішньополітичних планів.

Те ж саме можна сказати і про його плани, пов'язані з Європою. Попри те, що європейські проблеми ніколи не були йому особливо близькими, і він не займався ними, якщо вони не стосувалися безпосередньо Великої Британії, він виступав за ідею «європейського об'єднання» та «німецько-французького примирення». 19 вересня 1946 р. Черчилль у Цюріху підтримав ідею створення «Ради Європи» і залучення «окремих німецьких держав» до співдружності західноєвропейських народів, незабаром він виступив також за переозброєння Західної Німеччини та її нерозривний зв'язок із Заходом.

Але яким би великим не був його авторитет в очах США і Західної Європи, де його особистість пов'язувалася з ідеєю холодної війни, у Великій Британії його популярність пішла на спад; час, коли ним захоплювалися, минав. Його вкрай консервативні погляди суперечили настроям британського народу і прагненням демократичних змін, що призвело до поразки консерваторів і його особисто, як прем'єра, на виборах у липні 1945 р., і він знову відійшов від влади на кілька років. Але не від політики. Тільки у 1951 р., після другої спроби, йому вдалося потіснити лейбористів і сформувати свій власний кабінет. Черчилль проводив прогресивну та помірковану внутрішню політику, чого не очікували його політичні супротивники. Однак Велика Британія більше не була тим партнером, якого зараховували до ради найсильніших.

Всупереч тому, про що він мріяв, Європа й увесь світ підкорялися не «англосаксонській світовій поліцейській системі», а наддержавам. Після важкого серцевого нападу у 1941 р. здоров'я Черчилля значно погіршилося; через вісім років у нього стався перший із шести апоплексичних нападів.

У 1951—1955 рр., знову ставши прем'єр-міністром Великої Британії та усвідомивши зміни політичної обстановки у світі (СРСР став власником атомної зброї і засобами його доставки у межах Європи), Черчилль уже не закликав до «хрестового» атомного походу проти Москви, а, навпаки — «до скликання наради у верхах» за участю США, Великої Британії, Франції та СРСР. «Ми не повинні забувати, — підкреслював Черчилль у 1951 р., — що, створюючи американську базу на південному сході Англії, ми перетворюємо себе на мішень, а можемо бути, у центрі мішені».

Його ідея про «зустріч у верхах» здійснилась у 1955 р. вже після його відставки. За два роки до цього йому були вручені орден Підв'язки і Нобелівська премія з літератури. Йому було вже 80 років, він дедалі сильніше страждав від депресії та явно втрачав сили. У 1963 р. Конгрес США надав йому статус — що було унікальним явищем — почесного громадянина США.

Останні десять років життя Вінстон Черчилль провів у спокої. Іноді він мандрував Середземним морем, полюбляв відпочивати на французькій Рив'єрі. У віці 90 років Черчилль прийняв рішення остаточно відійти від політики. Але до кінця своїх днів залишався патріархом політичного життя Великої Британії.

Черчилль спочатку залицявся до американської акторки Етель Беррімор (пізніше лауреатки премії Оскар за найкращу жіночу роль

другого плану), але його домагання були відкинуті. У березні 1908 р. після чергової нетривалої зустрічі він освідчився Клементині Гозьєр, яка погодилася віддати свою руку та серце амбітному немолодому герцогу Спенсеру-Черчиллю. Їхні батьки погодилися на цей шлюб, і 12 вересня 1908 р. у церкві святої Маргарити у Вестмінстері молодята справили своє весілля. Вінстон і Клементина провели все своє життя разом й виховали одного сина та чотирьох дочок:

(1-а дочка) Діана Черчилль (11 липня 1909 — 19 жовтня 1963 рр.). Спершу дружина Джона Мілнера Белья, потім Д. Сендіса, від якого мала двох дітей Барронету й Дункана. Але через невдале життя у цих шлюбах мала часті нервові зриви й проводила лікування у клініках.

(син) Фредрік Едвард Рандольф Черчилль (28 травня 1911 — 6 червня 1968 рр.). Пішов слідами батька, займався політичною кар'єрою. А його син (онук Черчилля) був доволі успішним політиком (помер у 2010 р.)

(2-а дочка) Сара Міллісент Герміона Спенсер Черчилль (7 жовтня 1914 — 24 вересня 2005 рр.), тричі виходила заміж, але потомства не дочекалася. Спробувала себе у різних амплуа. Зіграла незначну роль придворної королеви Англії Анни пані Сари Дженінґс у фільмі «Королівське весілля» з Фредом Астером. Її першим чоловіком був Олівер Вік, американський комік, якого Черчилль не дуже любив і не сприймав цей шлюб. Її другим чоловіком, був Ентоні Бічемп — фотограф, який помер за їх спільного життя. Третім чоловіком був барон Одлі.

(3-дочка) Меріґолд Френсіс Черчилль (15 листопада 1918 — 23 серпня 1921 рр.). Померла дитиною у віці 3 років через серйозну інфекцію гортані.

(4-дочка) Мері Спенсер Черчилль (народилася 15 вересня 1922 р.), дружина Крістофера Сомеса, у вдалому та щасливому шлюбі має 5 дітей.

Вшанування: Сер Вінстон Черчилль — як військовий, державний діяч і письменник — отримав за своє життя величезну кількість нагород. У період 1885—1963 років він був нагороджений 37 орденами і медалями. Ці трофеї та нагороди Вінстон Черчилль отримував від різних країн, що символізувало його особливий вклад до світової політики й міжнародних відносин — 20 британських нагород, три французькі, по дві від Бельгії, Данії, Люксембургу та Іспанії; та по одній від Єгипту, Лівії, Непалу, Нідерландів, Норвегії та США. Ще десять разів сер Вінстон був нагороджений за активну роботу в якості армійського офіцера в Кубі, Індії, Єгипті, Південній Африці,

Великій Британії, Франції та Бельгії. Величезна кількість нагород була визнанням його роботи в якості прем'єр-міністра британського уряду.

Вшанування Черчилля почалося з почесного похорону. Прощання з видатним діячем Великої Британії проходило у Вестмінстерській залі парламенту Сполученого Королівства. Упродовж трьох днів шану йому віддали сотні тисяч людей, в тому числі і всесвітньо відомі політичні й культурні діячі. Панахида відбувалася у Соборі святого Павла, одному з найвеличніших храмів Лондона.

Літературний доробок: Розповідь про Мелекенд: Епізод з прикордонної війни, 1898.; Річкова війна: Історичний звіт про прагнення захоплення Судану, 1899.; Сайрола (Роман), 1900.; Від Лондона до Преторії через Ладісміт, 1900.; Березень Яна Гамільтона, Лондон 1900.; Лорд Рандольф Черчилль, 1906.; Мої африканські подорожі, 1908.; Світова Криза, 4 томи, 1923 до 1929.; Мої молоді роки, 1930.; Мальборо. Його життя і час, з 1933 по 1938 рік, 4 томи.; Історія англомовних народів. 4 томи.; Друга світова війна. 6 томів. (1948) The Second World War. Нобелівська премія з літератури 1953 р. Крім того, ця об'ємна праця замикає Рейтинг 100 найкращих книг усіх часів журналу Ньюсвік.

У 1963 р. Президент США Джон Фіддджеральд Кеннеді, діючи на підставі дозволів, наданих законом, прийнятим Конгресом, проголосив Вінстона Черчилля першим почесним громадянином Сполучених Штатів. Черчилль був фізично нездатним взяти участь у церемонії у Білому домі, тому його син і онук прийняли нагороду за нього.

Звання почесного громадянина є найпрестижнішою нагородою США. За 50 років воно присвоєне тільки 7 людям. Звання надається особі, яка не є громадянином Сполучених Штатів, за виняткові заслуги за законом Конгресу або прокламацією президента Сполучених Штатів Америки за дозволом Конгресу.

Вчені ступені: Ректор Університету Абердина у 1914—1918. Ректор Единбурзького університету у 1929—1932. Канцлер університету у Брістолі у 1930. Почесний ступінь доктора права Рочестерського університету у США. Почесний ступінь доктора права Гарвардського університету у США. Почесний ступінь доктора права Університету Макгілла в Канаді.

Почесний ступінь доктора філософії у Копенгагенському університеті. Почесний ступінь доктора у Вестмінстерському коледжі Фултона штату Міссурі — 1946. Почесний ступінь доктора в Університеті Маямі штату Флорида — 1947.

Нагороди: Орден Підв'язки (Knight Companion) — 1954 рік; Орден Заслуг (Order of Merit) — 1946 рік; Орден Кавалерів Пошани (Order of the Companions of Honour) — 1923 рік; Індійська медаль (India Medal-clasp) за Пенджабський прикордонний конфлікт у 1897-98 рр.; Королівська медаль Судану (Sudan medal) у 1896-98 рр.; Королівська медаль Південної Африки з шістьма застібками у 1901 р.; Зірка 1914-15 (Star 1914-15) за Першу світову війну.; Британська воєнна медаль (British War Medal 1914—1918).; Британська медаль Перемоги (Victory Medal (United Kingdom) 1914—1919).; Зірка Африки (Africa Star) у 1945 р.; Зірка Італії (Italy Star) у 1945 р.; Зірка Франції та Німеччини (France and Germany Star) у 1945 р.; Медаль війни 1939-1945 (War Medal 1939—1945).; Коронаційна медаль Короля Георга V (King George V Coronation Medal) у 1911 р.; Ювілейна срібна медаль Короля Георга V (King George V Silver Jubilee Medal) у 1935 р.; Коронаційна медаль Короля Георга VI (King George VI Coronation Medal) у 1937 р.; Коронаційна медаль Королеви Єлизавети II (Queen Elizabeth II Coronation Medal) у 1953 р.; Відзнака Територій (Territorial Decoration) у 1924 р.

Інших країн: Хрест Ордену Військових заслуг, червона стрічка першого класу, (Іспанія, 1895).; Орден Леопольда I (Бельгія, 1945).; Орден Нідерландського лева, (Нідерланди, 1946).; Орден Дубового вінця, (Люксембург, 1946).; Орден Святого Олафа, (Норвегія, 1948).; Орден Слона, (Данія, 1950).; Орден Звільнення (Франція), (1958).; Зірка Непалу перший клас, (Непал, 1961).; Орден Саїда Мухаммеда бен Алі ель Сенносі, (Лівія, 1962).; Медаль «За видатні заслуги» армії США (США, 1919).; Круа-де-Гуерре (Бельгія, 1945).; Військова медаль, (Люксембург, 1946).; Військова Медаль (Франція, 1947).; Круа-де-Гуерре (Франція, 1947).; Медаль Кубинської кампанії — 1895–98, (Іспанія, 1914).; Медаль Хедів Судану (застібка: Хартум) (Єгипет, 1899).; Медаль Свободи Короля Крістіана X, (Данія, 1947).

Книги про Вінстона Черчилля: Олесь Ільченко про Леонардо да Вінчі, Карла Ліннея, Жуля Верна, Джона Рокфеллера, Лесю Українку, Вінстона Черчилля / О. Ільченко. — Київ: Грані-Т, 2007. — 92 с.; Петр Вік: Вінстон Черчилль (1874 — 1965), Штутгарт 2006.; Девід Каннадін: «Вінстон Черчилль. Шукач пригод, монархіст, державник». Беренберг, Берлін, 2005.; Джон Чармлі: «Черчилль. Кінець легенди».. Ульштейн, Берлін 1997.; Джон Колвілл: «Даунінг-стріт. Щоденники. 1939—1945». Вірджинія Ковліс: «Вінстон Черчилль. Людина й епоха». Відень, 1954 р.; Вальтер Гребнер: «Мій шановний містер Черчилль». Літературний Траст, 1965.; Рассел Гренфіл: «Черчилль і політика стосовно

Німеччини». Лінкс, Гаутінг, 2002.; Трухановський Володимир Георгійович: «Черчилль». Vladimir G. Truchanovskij: Churchill. (Біографія з точки зору Радянського Союзу). Берлін 1973. Бен Такер: «Вінстон Черчилль». Ben Tucker: Winston Churchill. (Його життя у фотографіях), Берн, 1946.; Роберт Блейк: «Черчилль». Blake R. Winston Churchill.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ЧИЖЕВСЬКИЙ ДМИТРО ІВАНОВИЧ (23 БЕРЕЗНЯ 1894— 18 КВІТНЯ 1977 РР.)

Український учений-енциклопедист, культуролог-славіст, філософ, літературознавець, релігієзнавець, лінгвіст, дослідник української і слов'янської літератур, історії культури, філософії, релігійної думки й слов'янської духовності. Дослідник німецької славістики, її полігістор.

Дмитро Чижевський народився 23 березня 1894 р. (за старим календарем) у дворянській родині. Рідною мовою в родині Чижевських була російська. Його батько, Іван Костянтинович, відставний артилерійський офіцер царської армії, мав шляхетське походження і за політичними поглядами був революціонером-народником. За участь у народницькому гуртку його було виключено з військової академії, заарештовано і після дворічного ув'язнення в Петропавлівській фортеці заслано на Північ, а потім на батьківщину, в Олександрію. Під час першої російської революції його було обрано

міським головою Олександрії, проте він майже відразу після цього помер.

Мати, Марія Ершова, походила з російських дворян, була педагогом і художницею — ученицею Чистякова і Рєпіна.

Дмитро Чижевський належав до тих інтелектуалів, світогляд яких формувався під впливом духовного світу родини. Батько, Іван Чижевський брав активну участь у земському русі, став членом кадетської партії. В одній зі своїх біографій Дмитро Чижевський відзначав, що духовні інтереси його батьків досить рано обумовили його власну спрямованість.

У 1911–1913 рр. вивчав математику і астрономію в Петербурзькому університеті. У 1914 р. він змінив місце навчання та фах — перевівся на історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира, який закінчив у 1919 р.

У передреволюційному Києві Дмитро Чижевський брав участь у діяльності студентських та робітничих гуртків. Брав участь у революції 1917 р. (член Української Центральної Ради). Був активним членом партії меншовиків та представником цієї партії в Малій Раді українського уряду (1918), мав перспективу стати міністром праці України. Паралельно він викладав філософію в Київському університеті, та мовознавство на Вищих жіночих курсах. Як згадує товариш Чижевського Панас Феденко, ще тоді в спілкуванні та листуванні вони свідомо перешли на українську мову.

Після зайняття Києва більшовиками Чижевського було ув'язнено й засуджено до смертної кари. Завдяки випадковості йому вдалося врятуватися.

У 1921 р., після окупації УНР військами більшовиків, виїхав до Німеччини, де у Гайдельберзькому та Фрайбурзькому університетах поглиблював студії філософії у Ясперса, Гайдеггера, Гуссерля та інших.

З 1924 р. викладав у Празі: в Українському педагогічному інституті ім. Михайла Драгоманова, а з 1929 р. — в Українському Вільному Університеті. Був дійсним членом Слов'янського інституту у Празі. З 1945 р. — уже у Мюнхені. У 1949 — 1956 рр. працює на посаді професора Гарвардського університету (США), завідує філософським відділом Української Вільної Академії наук у Нью-Йорку. З 1956 р. й до кінця життя обіймає посаду професора, керівника Інституту славістики Гайдельберзького університету (ФРН).

Згодом знову у Німеччині викладав в університеті у Галле (1932—1945 рр.), зосереджуючись на філософії; зокрема досліджує вплив Гегеля на слов'янську науку і вплив німецької філософії на

російську літературу. Працюючи над німецькою містикою, віднайшов у архівах численні рукописи чеського філософа і педагога Яна Коменського і сам зацікавився містицизмом у творах Сковороди, Гоголя і Достоевського.

По війні чинний як професор-гість (нім. Gastprofessor) у Марбурзі (1945—1951 рр.), Гарвардському Університеті (США, 1951—1956 рр.) і знову в Гайдельберзі (з 1956 р.); дійсний член Гайдельберзької Академії (з 1962 р.) і почесний професор (з 1968 р.) і одночасно почесний професор (з 1970 р.) у Кельні. На своїх постах у Галле, Марбургу і Гайдельберзі заснував і розбудував славістичні інститути.

Ювілейні збірки на його пошану вийшли у 1954 і 1966 рр. Помер у Гайдельберзі.

Родина: У 1919 р. одружився з Лідією Ізраїлівною Маршак — своєю соратницею по партії, студенткою медичного факультету університету. Донька — Тетяна Маршак (1924 р.), професор славістики державного університету Вейна (Детройт, штат Мічиган, США).

У багатогранній науковій діяльності Чижевський виявив велику ерудицію і зробив значний внесок у дослідження історії літератури, у критику, філологію, естетику й філософію (російську, українську, словацьку, чеську, польську й німецьку, хоча з 1 000 наукових найбільша частка — близько 200 — присвячено Україні). Наукові праці із славістики, історії літератури, філософії, філології. Дмитро Чижевський — автор фундаментальних праць «Філософія на Україні», «Нариси з історії філософії на Україні», «Гегель в Росії», «Філософія Сковороди», «Історія української літератури від початків до доби реалізму» та інших. Автор «теорії стилів». З вересня 1949 р. — професор Гарвардського університету. З 1962 р. — член Гейдельберзької Академії, член-засновник Української вільної АНМ в США.

Наукова діяльність відтоді стала основою його життя: професор Українського вільного університету, викладач університетів Галле, Єни, Марбургу, Гейдельбергу, Кельна. Паралельно вчиться у мислителів ХХ ст. К.Ясперса та М.Хайдеггера (основоположники екзистенціалізму), Е.Гуссерля (фундатора феноменології). Вчений був самовідданим бібліофілом (наприклад, у Гарвард привіз із собою 13 тисяч рідкісних книг, фактично зібраних зі всієї Європи).

Чижевський першим відкрив слов'янське і зокрема українське бароко, а історію української літератури намагався побудувати як історію стилів: підкреслюючи початковий зв'язок з візантійською

культурною сферою та вказучи на співзвучну зміну стилів з західними впливами (з XVI ст.). Разом з тим феномен українського бароко вчений ставив у загальноєвропейський контекст, не вичленовуючи лише стилістику, а підкреслюючи тотальність барокового мислення у ті часи.

У праці «Літературний український барок» він писав: «Часто дивуються, як представник модерної астрономії Кеплер міг разом з тим займатися астрологією, — часто роблять спроби, ігноруючи синтетичний характер культури барока, з'ясувати це «протиріччя» так, що Кеплер, мовляв, займався астрологією для заробітку, а астрономією з власного наукового переконання. Коли трохи заглибитися в читання творів великого швабського вченого, легко побачити, що таке пояснення є цілковитою помилкою: науковий ідеал Кеплера сполучав в собі і стару, і нову науку. Самий стиль суто астрономічних творів Кеплера стоїть в різкому протиріччі до наукового стилю нашої сучасності: Кеплер сполучує надзвичайну екзактність спостережень та віру в абсолютну точність числових, геометричних закономірностей у світі з вірою у всебічну гармонію світу, яка відкривається не лише емпіричному дослідженню, а так само і дедукції, навіть фантазії, напівмістичній інтуїції вченого...

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ФІЛОСОФСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Дмитро Чижевський вперше здійснив систематизацію історико-філософського процесу в Україні (започаткували цей напрям дослідження Кл. Ганкевич та В.Щурат). Його загальне бачення становлення й розвитку історії української філософії відзначає реальний початок історико-філософського українознавства як самостійної галузі.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ І ПЕРЕКОНАННЯ

В еміграції Дмитро Чижевський вже не займався політикою, проте мав певні переконання, які постійно проявляв у своїх діях.

Дмитро Чижевський завжди принципово відрізняв українську культуру і мову від російської (великоруської) і від своїх німецьких колег за фахом вимагав слідувати цьому. У приватному житті та в стосунках з колегами він навпаки — ніколи не ділив людей за етнічною ознакою.

З іншого боку, українські кола були незадоволені науковими стосунками вченого з російською діаспорою, дорікали йому за недостатній патріотизм. Чижевський вважав культурні зв'язки між людьми і народами більш важливими, ніж політичні, всіляко підтримував і розвивав ці зв'язки без огляду на національність.

Водночас радянські та східнонімецькі славісти посилили пропагандистську кампанію проти нього, звинувачуючи вченого в українському націоналізмі і засуджуючи та замовчуючи його праці. Протягом всього життя Дмитро Чижевський вкрай вороже ставився до радянської ладу і не приховував цього. Інколи він дозволяв собі влаштовувати скандальні публічні демонстрації. У 1968 р. Чижевський, піднявшись на трибуну міжнародної наукової конференції для виголошення запланованої доповіді, заявив про неможливість виступати в присутності вчених з Радянського Союзу, оскільки вони паплюжать науку. За збігом обставин цей демарш трапився у Празі, за тиждень до того, як у місто вступили радянські танки.

У кінці життя світогляду Дмитра Чижевського був притаманний космополітизм. Вчений був палко переконаний, що «найважливішим культурним чинником є особисті зв'язки людей, передусім через кордони, що є в Європі такі затісні для націй...Культурні зв'язки народів я вважаю вагомішими за політичні». Національна Академія Наук України у 1997 р. заснувала «Премію імені Д. І. Чижевського» — за видатні наукові роботи в галузі філософських наук

Праці: «Філософія на Україні» (1926).; «Нариси з історії філософії на Україні» (1931).; «Фільософія Г. С. Сковороди» (1934).; «Укр. літ. барок. Нариси», I — III (1941 — 44).; «До проблеми бароко» (1947).; «Культурно-історичні епохи» (1948; 1978).; «Сімнадцяте сторіччя в духовній історії України». Арка, Мюнхен 1948, Ч. 3-4, с.9.; «Поза межами краси (до естетики барокової літератури)», (1952).; «Історія української літератури: від початків до доби реалізму» (1956).

Окремі видання: Чижевський Д. І. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). — Тернопіль: Феміна, 1994. — 480 с.; Чижевський Д. І. Історія української літератури. — Прага, 1942. — Кн. 2. — 142 с.; Чижевський Д. Порівняльна історія слов'янських літератур. - К.: Академія, 2005. — 288 с.; Чижевський Д. І. Філософські твори: У 4 т. — К.: Смолоскип, 2005.- Т. 1, 2, 3, 4.; Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси. -Харків: Акта, 2003. — 460 с.; Чижевский Д. И. Избранное: В 3 т. — Т. 1. Материалы к биографии (1894—1977) / Сост., вступ.ст. В. Янцена; Коммент. В. Янцена и др. — М.: Библиотека-фонд «Русское зарубежье»; Русский путь, 2007. — 848 с.

ДЖЕРЕЛА:

Віталій Абліцов «Галактика „Україна“». Українська діаспора: видатні постаті — К.: КИТ, 2007. — 436 с.; Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955—2003.; Олекса

Мишанич. «Дмитро Чижевський як історик давньої української літератури» у кн. Дм. Чижевський. «Літературний український барок». — Харків, вид-во «Акта». 2003.; Феденко П. Дмитро Чижевський, 4 квітня 1894—18 квітня 1977 (спомини про життя і наукову діяльність) / «Український історик», 1978, № 01-03, 4.; Барабаш Ю. Гоголіана Дмитра Чижевського // Дивослово. — 2002. — № 10. — С.2-6.; Валявко І. До біографії двох мислителів: Дмитро Чижевський та Юрій Шевельов // Славістика / за ред. Є. Пшеничного, Р. Мниха, В. Янцена. — Т. II. — Дрогобич: Коло, 2011. — С. 227—266.; Валявко І. Інтелектуальна біографія Дмитра Чижевського: Спроба наукової ретроспективи // Чижевський Д. І. Філософські твори: У 4 т. — К.: Смолоскип, 2005. — Т. 1.- С. X-XXX.; Валявко І. Чижевський — фундатор поняття «філософія серця» // Слово і Час. — 1998. — № 8. - С. 83-89.; Вільчинський Ю. Історик філософії слов'янства // Слово і Час.- 1994. — № 4-5. — С. 32-40.; Дмитро Чижевський і світова славістика: Матеріали наукового семінару // Славістика. — Дрогобич: Коло, 2003. — Т. 1. — С. 339—351.; Кравців Б. 80-річчя проф. Д. Чижевського // Сучасність. -1974. — № 4. — С. 35-41.; Лісовий В. Д. І. Чижевський: онтологія, гносеологія, філософія культури // Філософська і соціологічна думка. — 1994. — № 5-6.; Надъярных Н. Дмитрий Чижевский. Единство смысла. — М.: Наука, 2005. — 366 с.; Наенко М. Порівняльна славістика в інтерпретації Дмитра Чижевського // Чижевський Д. Порівняльна історія слов'янських літератур. — К.: Академія, 2005. -С. 7-24.; Ткачук М. Дмитро Чижевський і традиція українського «серцезнавства» // Філософська думка. -2008. — № 2. — С.51-60.; Янцен В. Про деякі проблеми і парадокси чижевськознавства //Славістика / за ред. Є. Пшеничного, Р. Мниха, В. Янцена. — Т. II. -Дрогобич: Коло, 2011. — С. 11-19.

ЧЖАН ЛІН **(34 – 156 рр. н. е.)**

Даоський патріарх, який жив під час Пізньої династії Хань (II століття), гірський відлюдник. Чжан Даолін є засновником даоської Школи Небесних Наставників (Тяньши дао) напряму «Істинне Єдність»,

первинна назва його школи - «П'ять ковшів рису».

Біографія Чжан Даоліня відома досить бідно.

Чжан Даолін заснував першу регулярну даоську релігійну громаду. Особливістю нової релігії стала відмова від жертвоприношень їжі і тварин. Чжан Даолін отримав вчення від самого Лао-цзи, відповідно до якого він сформував перший справжній даоський пантеон. Утворене вчення істотно відрізнялося від попередніх релігій Китаю.

Серед дослідників Стародавнього Сходу є також думка, хоча вона може претендувати на одну з версій, що його онуком був Чжан Цзюе - керівник повстання Жовтих пов'язок.

Чжан народився в окрузі Фен сучасної провінції Цзянсу в сім'ї дрібного поміщика. Його рід в 9-м поколінні походив від Чжан Ляна - ханського аристократа, що мав титул (граф). Ще в дитинстві він чув легенди про чудеса на острові Пенлай і вчених магів (фанші), про безсмертя. Уже в сім років він став вивчати «Дао Децзін». У столиці (Лояне) він отримав класичну конфуціанську освіту і почав вивчати географію, астрономію і Книгу Змін.

У 59 років він отримав високу посаду, але відмовився від кар'єри і повернувся в гори, щоб вивчати науку про довголіття. Він організував навколо себе групу молодих людей і влаштувався зі своєю громадою в провінції Сичуань, займаючись саморозвитком. На 89 році життя (за іншими оцінками на 105 - му), Чжан Лін і його учень Ван Чан вирушили в мандри по сучасних провінціях Цзянсу і Аньхой. Вони досягли озера Поян, піднялися по річці Синьцзян і відвідали Гори Красиві Хмари, де стали очевидцями і співавторами творення еліксиру безсмертя. Коли еліксир був готовий, над ними з'явилися дракон і тигр, і гора отримала назву «Гора Дракона і Тигра» (Лунхушань).

У 142 р. до н. е. особисто Лао-цзи зустрівся з Чжаном Даолінем на горі Хемін, розповівши йому про зміну епох і настання нової ери Великого Світу.

Лао-цзи пояснив йому, що з цієї причини він знайшов наступне народження, утворивши «Істинне Одне, єдиносущній з [вищими] Силами» («Чжен'і мен вей»). В результаті цього Чжан Даолін і його послідовники отримують підтримку небесних сил, які керують долями людства.

Його школа отримала назву «П'ять ковшів рису», тому що він ввів вступний внесок з п'яти ковшів рису, цей внесок співвідносився з Великим Ковшем (сузір'я Великої Ведмедиці, обителлю безсмертних).

Він практикував лікарську справу, паралельно займався

справами управління суспільними процесами та освічував населення.

У 156 р. до н. е. він передав своєму синові Чжан Хену реліквії (свою печатку, нефритове дзеркало, два мечі і священні тексти) і відправився у край безсмертних. Школою стали керувати його син Чжан Хен і його онук Чжан Лу, який прославився за романом Троєцарства.

Вважається, що Чжан Даолін не помер, а зійшов на Небо разом зі своєю дружиною Юн і двома учнями. Він вважається безсмертним, його також називають «Колишній Небесний Наставник» або «Небесний Наставник Чжан».

Про нього ходило багато легенд, хоча в «Історії Молодшої династії Хань» є дані, що своєю філософією, він провокував смуту

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ЧЖОУ ДЕРЖАВА (XII – VIII СТ. ДО Н. Е.)

Назва держави іменувалася від назви племені Чжоу. Держава Чжоу проіснувала майже чотири століття (XII – VIII ст. до н. е.). Причому, напередодні завоювання, це були добрі сусіди, які одружували між собою своїх дітей, цінували звичаї і навіть деякі форми релігії.

Але, на відміну від країни Ін, держава Чжоу, після об'єднання під своїм началом всіх племен, почала проводити завойовницьку політику. Особливо вона стала активною при чжоуському цареві Вень-вані, який, згідно сказань, зробив переможний похід на захід, значно розширив кордони свого царства і особисто розробив стратегічний план завоювання території басейна ріки Хуанхе. Але не встигнувши здійснити задумане, заповів своєму синові і наступним владикам розширити територію Чжоу аж до країв моря. Це був обов'язковий вердикт і він постійно піднімався серед чжоуських правителів після смерті Вень-вана. Згідно переказу один з них, на черговому зібранні, мовив наступне: «Ми повинні продовжувати справу царя Вень-вана, відмовитися від усіх лінощів доти, доки наша держава не стане всесвітньою і доки від країв моря і сходу сонця до цього місця не буде жодної людини, яка б не додержувалася нашого закону».

Лишилося лише одне – знаючи міць сусіда, потрібно було

чекати якогось послаблення в його керівництві. Тому, користуючись соціальними негараздами і внутрішнім ослабленням царства Ін, чжоуський цар У-ван, лише з другої спроби, встановив своє панування над Інською державою.

Якщо спробувати дати політичну характеристику тій епосі, то слід наголосити, що епоха царства Чжоу рішуче не відрізнялася від попереднього періоду. Міцною була патріархальна сім'я, влада батька носила необмежений і категоричний характер. Причому, авторитет батька санкціонувався державною владою. Про це красномовно сказано в указі царя Сюаня (827 – 782 рр. до н. е.): «Ні в якому разі підданий не має права скаржитись на вирішення свого безпосереднього начальника, бо коли б це було дозволено, то сини почали б судитися з своїми батьками і не було б необхідної відмінності між старшими і молодшими». Особливо рабським було становище жінки, які не мали права особистої власності, були приречені на особисту самотність в окремій половині будинку. Коли ж жінка чинила супротив традиціям, церква не рекомендувала таких як подружню пару. Але найбільшою грішницею жінка була тоді, коли залишала свій дім або помирала не в своїй кімнаті. Найтяжчим злочином для чоловіка було його безапеляційне послухництво порадам жінки.

Общинний лад був протягом тривалого часу опорою найгрубіших форм східного деспотизму, про що, недноразово вказував Ф. Енгельс у праці «Анти-Дюрінг». У часи утворення найдавнішої рабовласницької держави весь земельний фонд країни, включаючи і земельні володіння общин, номінально належав державі в особі обоженного царя-деспота. К. Маркс в «Капіталі» вказує наступне: «Держава тут (в Азії) верховний власник землі, суверенітет тут – земельна власність, сконцентрована в національному масштабі. Але зате в цьому випадку не існує ніякої приватної земельної власності, хоч існує як приватне, так і общинне володіння і користування землею».

З розвитком рабства виникає, логічно, і работоргівля. Численні надписи на елементах посуду тієї доби красномовно свідчать про те, що древні китайці були відомими спеціалістами в галузі работоргівлі, обміні рабів на тварин і навіть на сировину, чи готові вироби з неї.

Нестабільність у суспільстві, тяжкі форми експлуатації праці китайської бідноти і рабів часто викликали соціальні бунти та повстання. В історичній традиції є відомості пронародне повстання при чжоуському царі Лі-вані. Народні маси повстали в самій столиці, взяли у кільце центральну споруду – палац, прогнали царя і намагалися

убити сина. Хоча всі повстання у Стародавньому Сході не могли докорінно змінити існуючий лад, основою якого була рабовласницька форма експлуатації праці.

Державний лад в цей період мав вигляд досить складного бюрократичного апарату, який правив країною від імені царя. Із чисельної аристократичної царської свити перший фаворит царя був його заступником. Були випадки, що ця посада була спадковою, що досить часто траплялося в старовинних східних деспотіях.

Перший заступник царя очолював колегію з трьох осіб, яких іноді називали «три старці» і очолювали вони три найважливіших відомства Китаю.

1). «Начальник безлічі» - його обов'язки захищати народ, управляти всім землеробським життям країни. Він відав торгівлею, встановлював ціни на товари, а його підлеглі наглядали за порядком на ринках;

2). «Начальник коней» або «Начальник військ царських маєтків» - його функції приборкувати повстання. Він очолював військово-відомство і зосереджував у своїх руках управління військовою справою країни. Він здійснював військові призови у військо, очолював армію і командував нею під час війни.

3). «Начальник громадських робіт» - його функціями було відання усім земельним фондом країни, водопостачання. Він зосереджував в своїх руках всю іригаційну сітку, наглядав за ріками, каналами, греблями, зрошувальними спорудами і за задовільним станом усіх китайських доріг. Іншими словами, давня китайська історія запропонувала наступним поколінням три основні державні відомства: господарське, військово-відомство і відомство громадських робіт. Про історичне значення цих галузей управління суспільством вказував німецький економіст Карл Маркс, який підкреслював, що: «В Азії з незапам'ятних часів, як правило, існували лише три галузі управління: фінансове відомство, або відомство грабування свого власного народу, військово-відомство, або відомство грабування інших народів, і, нарешті, відомство громадських робіт» (К. Маркс і Ф. Енгельс. Вибрані твори. – Т.1.- с. 285). Згодом з'явилися і інші відомства і чиновники, які зосередили в своїх руках управління царськими маєтками і царським палацом, судовою справою і організацію релігійного культу. Поступово в управлінській царській ієрархії появилася особа, яка відала царською скарбницею. І вже в VII ст. до н. е. начальник царської скарбниці стає найближчим помічником царя. Поступово виникають системи оподаткування і організації судової

справи. Судова справа поступово формується і реформується, появляються стародавні записані закони і стародавнє кодифіковане право. В першу чергу, закони призовані для юридичної гарантії непохитності класового ладу і недоторканності особи обожненого царя. З'явився кримінальний кодекс, впровадження якого, пов'язували з напівміфічним царем часів Му. В ньому була розроблена система кар за скоєння найбільш серйозних злочинів. Найтяжчими карами вважалися п'ять: смерть, кастрація чоловіків або ув'язнення жінки в палаці, ампутація ніг, відрізання носа і накладення ганебного тавра у вигляді чорного татуювання на обличчі. Але всі названі кари могли бути заміненими відповідними викупам. Характерними для епохи Чжоу були суди двох інстанцій. Суд найвищої інстанції розглядав лише ті справи про злочини, що вели за собою смертну кару. Суд нижчої інстанції в особі місцевих суддів розглядав усі інші справи.

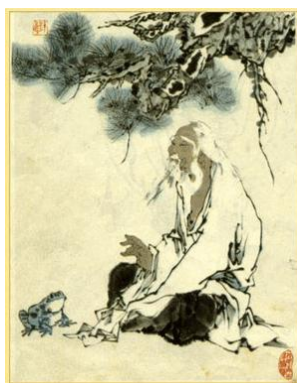
Саме тоді з'явилося і офіційно було узаконено вчення про те, що цар є не лише намісник бога на землі, але й його справжнє земне втілення. Тому цар як земний бог називався «сином неба», а всі його укази «священним волевиявленням». Тобто, як «заступник небесного бога», цар вважався посередником між людьми і силами природи. Якщо прокоментувати сутність «божественного характеру» царської влади, то відповідь досить проста і не потребує філософського осмислення – всі люди вважалися рабами царя. Це правило стосувалося і вищої знаті – кожен повинен був тричі поклонитися «синові неба». Ідеологія обожнювання царської влади була типовим явищем для стародавньої східної деспотії. Вона знаходила своє втілення в культі царських предків, що його справляв верховний жрець, а також у пишних формах двірського етикету. Згідно історичної традиції столицею династії Чжоу були міста Фень і Хао, а пізніше місто Лої. Політичній історичній традиції Стародавнього Китаю відомі ряд царських імен, які прославили і розширили територію Китаю за епохи Чжоу. Так, в «Історії сина неба Му» (У – ІУ ст. до н. е.), є ряд стародавніх легенд, що яскраво характеризують названий період розвитку китайської державності.

Автори того часу зображають царів Чао і Му як великих полководців, що завоювали ряд територій і розширили межі держави. Китайці проникають в басейн ріки Янцзи і підкоряють ряд племен, які мешкали на берегах ріки Хань і в районі Хубей. Відомі також ряд повстань бідноти, особливо коли справа торкалася великих земельних магнатів. Так, у 842 р. до н. е. повсталий люд штурмував палац царя Лі-вана. Цар бу скинутий народом, державу очолили два сановника Чжоу

Гун і Чжао Гун, які оголосили себе регентами держави. Час їх правління ввійшов в історію як «Загальна згода». У 827 р. до н. е. помирає Лі-ван і регенти передають владу його сину Сюань-вану (827 – 782 рр. до н. е.). Про царювання царя Сюаня історична традиція зберегла досить точні дані як у «Книзі пісень», так і в цілому ряді інших джерел. Китайська історична традиція приписує йому війни проти повсталих підлеглих племен, населених, головним чином, кочівними народами. Цар здійснює ряд завойовницьких походів проти кочівників. Всі ці походи і війни описані в яскравій формі у літературних творах того часу, в урочистих піснях, які співалися в храмі предків. Хоча доля держави Чжоу уже була вирішена – ослаблена повстаннями і нападами кочівників, позбавлена внутрішньої економічної підтримки, вона розпадається на ряд незалежних князівств, які очолювали представники рабовласницької знаті чи могутні аристократи. Цей процес розпочався приблизно в 770 р. до н. е., коли один з чжоуських царів Пін-ван, відступаючи від навали кочівників, переносить столицю у провінцію Хенань (Ло-ян).

З цього часу і починається фактичний розпад Китаю на ряд незалежних дрібних князівств, які виходять з під влади Східно-чжоуської держави. Створюється коаліція з п'яти суб'єктів політичної самостійності, кожен з яких прагнув, у перспективі, до політичного лідерства.

ЧЖУАН - ЦЗИ (369 - 286 РР. ДО Н. Е.)

Філософ епохи «Змагань Царств», автор (принаймні заклав основу) однойменного даоського трактату «Чжуан-Цзи», або «Наньхуа чжень цзін – «Істинний канон країни Південних Квітів» – цю назву йому надав один з імператорів-даосів династії Тан (початок VII ст.-

початок XX ст.). Про самого Чжуан-Цзи мало що відомо, це не дає можливості достовірно визнати історичність цієї постаті.

За Симом Цянем, мудрець народився в царстві Сун, де нібито проживали нащадки роду протокитайської держави Шан-Інь (XVIII - XI ст. до н. е.). Якийсь час Чжуан-цзи був чиновником-наглядачем на шовкових плантаціях, але невдовзі через відразу до служби став подорожуючим відлюдником. Філософ зазнав культурного впливу в царстві Чу, де, як показали тексти, знайдені у 1970 рр. на місці поховання княгині Дай, даосизм був широко розповсюджений можливо й до написання «Дао-де-цзіну» або паралельно з ним.

На відміну від «Дао-де-цзіну», «Чжуан-цзи» не позбавлений особистісностей, тобто не є текстом откровення, прослідковується більшою мірою діалогічний людський характер твору, автор художньо ілюстративно викладає власні погляди

Стрижнем цих філософських поглядів є вчення про Великий Шлях - «Дао». «Дао» є всеохоплюючою субстанцією: воно присутнє як в найвеличніших сутностях, явищах, речах – в божествах та демонах, так і в, здавалося б таких огидних речах як сеча та фекалії. Світ постає у вигляді плавильної печі, де все нескінченно і постійно перетікає одне в одне, (взаємотрансформується) – це світ, в якому кожна людина в будь-який момент може стати печінкою миші, лапкою комахи або навіть Полярною зіркою. Щось не тільки може стати іншим, але й не буде перебільшенням сказати, що вже є, адже Чжуан-цзи, безсумнівно, виходив з позиції тотальної «єдності тьми речей» світу як основи буття Всесвіту і, відповідно, усвідомлював, що насправді немає різниці чим є щось з погляду на цю єдність, навіть потенційність є актуальністю. Якщо так, то виходить, що в світі панує Хаос.

Концепція хунь-дуню – Хаосу, неупорядкованості не грає у вченні Чжуан-цзи ролі «нічого», а просто виступає віхою в процесі космогонії, але нарівні з «Дао» є основним принципом існування і функціонування Космосу, тобто космічна впорядкованість - полягає в тотальній взаємотрансформації Всесвіту та його елементів-частин (явищ, речей – «Всього») – фактично - в неупорядкованості і хаотичності.

Саме на абсолютній єдності світу робить акцент Чжуан-цзи, через що, до речі, критикує мову за її посягання на таку єдність: згідно його коцепції слова-імена «розривають» єдине. Єдине, надаючи кожному своєму суб'єктові автономність, самотійність, можливо, навіть найгірше – є субстанціональність.

Відомий «випадок з життя» Мудреця, коли йому нібито то приснилося, що він метелик, а невдовзі він роздумував, чи-то йому приснилося, що він метелик, чи-то метелику наснилося, що той є і існує. Чжуан-цзи, мав на меті вказати на релятивність і умовність Всього, усіх станів, зокрема й зачіпає проблему життя-смерті, яка була однією з найактуальніших ще для «адептів» протодаоського шаманізму. Грубо даосів можна поділити на таких, які намагалися всілякими способами продовжити собі життя і таких, які ставилися байдуже до смерті. Перші, маючи на меті безсмертя, для цього розробляли спеціальні дієтичні, сексологічні та дихальні практики і вважали, що з досягненням безсмертя вони стануть величними, святішими за древньокитайських досконаломудрих (шен жень), так їм легше буде досягнути «Дао». Але, хоч у «Чжуан-цзи» є згадки про таке прагнення до безсмертя, воно аж ніяк не виступає самоціллю, скоріше має номінальний характер, це більше схоже на данину культурі. В тексті трапляються й слова про те, що немає жодних об'єктивних підстав, аби боятися смерті і висуваються гіпотези про те, що після смерті може бути краще, ніж за життя. Автор також не розділяє поняття «я» і «не-я» з огляду на Єдність світу.

Останнє має дуже важливий епістемологічний аспект. Чжуан-цзи вказує на те, що «істина» в кожного своя, через що вона не може бути істиною, тобто кожна «істина» має винятково суб'єктивний, чимось зумовлений характер, справжня ж істина (як така) фактично є непізнаваною або принаймні невисловлюваною, її мислить лише «Дао», адже для Нього все є таким, яким воно насправді є. Говорячи про відносність істини на прикладі людей, які сперечаються («хіба людина, яка перемогла в суперечках, має рацію стовідсоткову?»), критикує спекулятивність вчення школи імен (мін цзя) про істинність або хибність чогось за умови «вдалого» доказу.

Ідеальне, абсолютне пізнання Світу («Дао»), єднання з Великим Єдиним, виходить, є можливим лише за умови містичного його досягнення («знання, що не є знанням» – останнього етапу досягнення Абсолюту, коли людина досягає стану «володіння незнанням», якому передують етапи володіння знанням і перший етап «неволодіння знанням»; були й даоси, які порівнювали останній рівень зі станом незнання дитини, але справедливо було б зазначити, що такий стан більше подібний до «стану неволодіння знанням», ніж до «стану володіння незнанням»), адже раціональне, як не крути, розділяє Світ.

Недіяння (у вей) – дуже послідовний висновок із філософії Чжуан-цзи й даосизму взагалі, адже оскільки все є Єдиним і немає

фактично різниці, якими будуть нюанси в цій єдності, людина вже є природною, навіть якщо вона сповідуватиме діяльність («ю вей») – це, по суті, ніяк не відіб'ється на Всесвіті-Космосі. «Дао» разом з «Де» (сила, яка робить речі тим, чим вони є, «блага сила») зробили людину вільною, через що жодним чином не можна обмежувати її будь-якими ціннісними системами, зокрема звідси й впливає критика конфуціанства з його гуманністю й справедливістю – їх треба «забути» разом із корисливістю. Також присутня критика людини, яка забуває свою природність і все глибше втягує себе в багно штучного відходу від природи.

Відповідно до цього й виникає політичний ідеал «Чжуан-цзи» – це фактично анархізм, хіба що з номінальним правителем, який має дозволяти своїм підданим робити що завгодно, зважаючи на їх природність: «Я чув про те, що Піднебесній потрібно дозволити людині бути такою, якою вона є, але не чув, що світом потрібно управляти. Я кажу: «дозволити бути», тому що побоююся, що природу людей зіпсують керуванням. Я говорю: «бути таким, який він є», тому що вважаю, що керуванням можна насильно змінити властивості людей. Але якщо ніхто не схильний до надмірностей і не відрікається від своїх життєвих властивостей, для чого тоді управляти Піднебесною?» (Переклад В.В. Малявіна, гл. 11).

«Від одного початку виникають всі речі, які змінюють одна одну в самих різних формах. І початок і кінець крутяться, як колесо, і неможливо встановити, де вони знаходяться. Це і є природні зміни»

«Природу людини неможливо переробити, долю людини неможливо змінити».

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ЧИНШОВЕ ПРАВО

ЧИНШОВЕ ПРАВО — за середньовіччя система правових норм, що регулювали тимчасове або безстрокове спадкове землекористування вільних селян і городян (чиншовиків).

За чиншовим правом феодал-землевласники передавали свою землю в користування за певну грошову або натуральну плату-чинш. Розмір і характер чиншу встановлювався звичаєвим правом або законом.

Землевласники накладали свавільно на чиншовиків різні додаткові побори і повинності, характер і розмір яких встановлювався, як правило, звичаєвим правом.

Чиншове право виникло у XIII ст. у Західній Європі. Після загарбання Польщею у XIV — XVI ст. українських земель і масового поселення на них польських та німецьких колоністів стягування чиншу стало основною формою експлуатації селян.

З середини XV ст., з розвитком панщини, кількість вільних селян (чиншовиків) скоротилася.

Право знову відродилося й поширилося з кінця XVII ст. і особливо у XVIII ст., коли до польських магнатів і шляхти потрапило багато земель у Правобережній Україні.

Остаточо чиншове право ліквідовано після 1917 р., у західноукраїнських землях — після 1939 р.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ЧОРНА КУМАНІЯ

ЧОРНА КУМАНІЯ — державне утворення половців на території східної України яке виникло у другій половині XII ст.

У другій половині XII ст. окремі половецькі орди, які згадуються в давньоруських літописах під ім'ям Токсобичі, Єлтукови, Бурчевичі тощо, почали утворювати нові об'єднання, з яких найсильнішими і найорганізованішими було по річці Сіверський Дінець Чорна Куманія.

На чолі сіверськодонецького об'єднання стояв рід відомого хана Шарукана. До цього роду належали також хани Сирчан, Отрок і Кончак, який у другій половині XII ст. об'єднав значну частину половців у єдину державу. Ряд кам'яних статуй цього часу, виявлені в середній течії Сіверського Дінця, передають європеїдні риси половецьких ханів і знаті. Обличчя у них овальні, ніс із горбинкою, вуса прямі або хвилясті. Половці традиційно складали значну частину війська князів Русі.

З метою отримати здобич у 1172 р. Кончак вплутався в міжусобицю про це літописець згадав так «половці багато сотворіле зла, люди повоеваша.». У 1174 р. Кончак спробував організувати свій перший самостійний похід на руські князівства. Для цього він уклав

військовий союз з Кобяком, ханом лукоморців. З'єднавши полки, хани попрямували до Переяслава.

Половецький табір

Місто вони не взяли, але ґрунтовно грабували околиці у Срібного та Баруч. У цей час Ігор Святославич попрямував у похід за Ворсклу. Там він взяв у полон і вивідав у половців, що Кобяк і Кончак пішли до Переяслава. Ігрь повернувся за ними, наздогнав і після короткого бою половці втекли кинувши полонених. Дружиники Ігоря багатьох перебили і взяли у полон. Так вперше зустрілися на полі бою головні герої «Слова о полку Ігоревім» Ігор і Кончак.

У 1179 р. у серпні Кончак прийшов до стін Переславля, розорив околиці, перебив і погнав у полон величезну кількість народу. Вчасно дізнавшись що на зворотному шляху біля Сули його чекають руські полки, Кончак зумів ухилитися від зустрічі з ними і пішов у степ з багатою здобиччю

Надалі Кончак уклав мир з Святославом Всеволодовичем і недавнім своїм супротивником Ігорем Новгород-Сіверським і став учасником боротьби цих князів Ольговичів проти Рюрика Ростиславича за київський стіл. Кончак відновив зв'язок з Ольговичами і грабував їх князівства за допомогою самих руських князів.

Давньоруський літописець пише про Кончака як могутнього богатиря. Його стійбище знаходилось на березі р. Тор у середній течії Сіверського Дінця. Тут у полоні перебував новгород-сіверський князь Ігор Святославич після поразки руських дружин під час битви на р. Каяла у 1185 р. (втік за допомогою половця Лабора). Похід Ігоря

Святославовича на половців 1185 р. оспіваний у знаменитій поемі «Слово о полку Ігоревім».

На початку 20-х рр. XIII ст. половці зазнали численних поразок від монголо-татар, згодом були розгромлені донські, орди половців та їх союзники — алани.

У 1223 р. половці остаточно були розбиті на річці Калка. Деякі половецькі роди відкочували на Дунай.

Процес консолідації розрізнених кочових орд в окремі племінні об'єднання завершився наприкінці XI століття. Кожна орда, як і входили в неї більш дрібні підрозділи-курени, мали власні ділянки землі з входили туди зимника, літниками і маршрутами кочівлі між ними. Курені являє собою об'єднання кількох споріднених сімей. Курені за етнічним складом могли належати не тільки половцям, але і сусіднім народам (наприклад, болгарам). Главами орд були хани, за традицією одночасно є і главою певних куренів. На думку С. Плетньової, розмір звичайної орди не перевищував 40 000 чоловік. У першій половині XII століття існувало близько 12-15 половецьких орд. Розмір кочовища кожної половецької орди не перевищував 70-100 тис. кв. км. Необхідність вести ефективні військові дії проти Русі, Візантії та Болгарії призвела до появи у половців спілок орд, які були великими політичними об'єднаннями. На з'їзді знаті обирався глава такого союзу, що називався Каанен («ханом ханів»). У його руках була зосереджена велика влада: право укладати мир, організовувати набіги і походи.

У більшості своїй половці сповідували тенгріанство з верховним божеством Тенгрі (високе синє небо) і Умай (його дружина-земля). Так само вони поклонялися тваринам, особливо вовку (подібне вірування існувало і у торків), якого кипчаки вважали своїм пращуром-тотемом.

У половецькому суспільстві був особливий прошарок шаманів, що називалися «бахси». Шамани займалися ворожінням, а також

лікуванням, заснованим на спілкуванні з добрими і злими духами. У половців був розвинений похоронний культ, а також культ предків, поступово який переріс у культ «вождів-героїв». Культ предків був головним компонентом язичницьких вірувань половців.

Багата східно європейський різнотравний степ був прекрасним місцем для заняття кочовим скотарством. Половці розводили як велику, так і дрібну рогату худобу, коней і навіть верблюдів. Знайоме було половцям і землеробство, але оранкою, сівбою і жнивами хлібів займалися звичайно найбільш кочівники, що мали мало худоби. Важливе значення надавалося торгівлі, особливо з причорноморськими і кримськими містами: Херсоном, Солдана, Тмутараканью. Туди підганяли худобу і полонених, а з Криму до них надходили предмети розкоші, вина.

Битва на Калці

Однак найбільше половці розживалися на військових пограбуваннях сусідніх землеробських держав, і у першу чергу Русі, яка мала з Половецьким степом найдовший кордон. По усій видимості, і багато з половецьких речей, особливо прикраси, виготовлялися на замовлення для кочівників у давньоруських містах. Так, у половецьких курганах у безлічі зустрічаються давньоруські горщики (своя кераміка у них була ліпною і досить грубою).

Великим центром половців від Дону були укріплені городища на Сіверському Дінці у сіл Богородичне, Сидорові і Маяки у

Слов'янському районі Донецької області, відкриті у 20-ті рр. М. В. Сибилевим.

Вони виникли ще у хазарський час. Разом з половцями тут проживати залишалося осіле алано-болгарське населення. Можливо, це літописні міста Шарукань, Сугров і Балин, які у 1116 р. ходив підкорювати Володимир Мономах. В одному з міст Мономаха зустріли християни.

Правителі: у 1170–1203 рр. - Кончак - хан донських і придніпровських половців.; ?-1223 Юрій Кончакович.

Відомі битви: Битва на річці Хорол; Битва на Орелі; Битва на Каялі; Битва на Калці.

ДЖЕРЕЛА:

Плетнёва С. А. Половцы. - М.: Наука, 1990.; Плетнева С. А. Половецкая земля, в книге: Древнерусские княжества X–XIII вв., Москва, 1975.

ЧОРНИЙ ВИР

ЧОРНИЙ ВИР - старовинний козацький скит, заснований запорозькими козаками у 1747 р. на горі Афон у Греції. Виявили козацький скит на Афон українські дослідники з Міжнародного інституту афонської спадщини в Україні на чолі з Сергієм Шумилом, у 2015 р., під час невеликої пробної експедиції.

Засновником скиту «Чорний Вир» був колишній бунчуковий товариш Григорій Голубенко, який прийняв чернечий постриг у Києво-Печерській лаврі та подався на Афон, де 1747 р. і заснував за допомогою запорожців «Чорний Вир».

Згідно з архівними документами старець ієросхимонах Григорій (Голубенко) послушників собі для Афону теж підбирав на Запорозькій Січі.

Ктитором, тобто меценатом афонського скиту, був останній кошовий Запорозької Січі Петро Калнишевський. Зберігся лист старця Григорія (Голубенка) та інші документи, з яких випливає, що Калнишевський надсилав чимало щедрих пожертв на «Чорний Вир» і підтримував давні стосунки з о. Григорієм. Він виступав у цей час ктитором і іншого відомого афонського старця з України — святого Паїсія Величковського.

Запорожці називали скит «Духовним Запоріжжям» (Центр інформації УПЦ).

Дослідник Сергій Шумило зазначає: «Досі не було жодного дослідження про цю козацьку афонську святиню. Виявлені

документальні свідчення про неї – це, по суті, нова сторінка в історії Афону і її взаємин з Україною» .

Монастир повністю закинутий. В досить доброму стані храм (кафолікон) цієї старовинної козацької обителі, побудований у честь Різдва Пресвятої Богородиці. В середині частково збереглися фрескові зображення й орнаменти кінця XVIII ст. У храмі частково вціліли дерев'яні іконостаси з писаними на дошках іконами в стилі козацького бароко XVIII ст. Цей іконостас — рідкісний випадок збереження до наших днів у первісному вигляді характерних для Запорозької Січі стилю і манери оформлення козацьких храмів.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

ЧУМНИЙ БУНТ У СЕВАСТОПОЛІ

ЧУМНИЙ БУНТ У СЕВАСТОПОЛІ — народне повстання 3 червня 1830 р. у Севастополі, спровоковане карантинними заходами проти поширення епідемії чуми.

У 1828 р. на півдні імперії у Криму почалася епідемія чуми. Враховуючи, що Російська Імперія у цей час вела війну з Туреччиною, а також стратегічну важливість Севастополя, у місті був введений карантин. У місті чуми не було, тому карантин був швидше профілактичним заходом.

У травні 1828 р. навколо міста було встановлено карантинне оточення. Увесь рух з міста і у місто відбувався через спеціально влаштовані застави. Влітку 1829 р. карантин був посилений, кожен, хто проїжджав, повинен був перебувати 2-3 тижні у карантинній зоні, усі підозрілі хворі у місті підлягали ізоляції. У результаті цього місцеві селяни намагалися утримуватися від поїздок в місто.

Продовольче постачання виявилось монополізованим карантинними чиновниками, що сприяло великій кількості зловживань. У місті швидко виник дефіцит продовольства. Продовольство, що поставлялося гарнізону, жителям, хворим в ізоляторах було недостатнім і поганої якості, що сприяло розвитку хвороб і росту смертності. Найбільш страждали від карантину бідні райони міста, в яких сильно погіршала гігієнічна обстановка і зростає кількість хворих.

Ситуація у Севастополі загострилася настільки, що з Петербургу була прислана комісія на чолі з Римським-Корсаковим для

розслідування ситуації. Розслідування виявило масові зловживання, проте з Петербургу поступило розпорядження припинити всякі розслідування діяльності інтендантів. У листопаді 1829 р. комісія завершила роботу.

У березні 1830 р. карантин був посилений, і жителям заборонили покидати будинки. Заборона була знята у травні, але у найбіднішій Корабельній слободі карантин був продовжений на 7 днів. Проте після 7 днів жителів слободи було наказано вивести за місто і продовжити карантин на 2 тижні. Це викликало обурення серед жителів слободи, а також матросів, що мали там рідних і знайомих. Населення відмовилося виконувати розпорядження незважаючи на умовляння контр-адмірала І. С. Скаловського і протопопа Софронія Гаврилова.

Карантинне оточення слободи було посилене 2-ма батальйонами піхоти. Доведені до відчаю жителі готувалися до озброєної відсічі, були сформовані озброєні групи під керівництвом відставних військових. Солдати оточення і багато офіцерів співчували жителям. Обидві сторони утримувалися від початку бойових дій, які могли підірвати ситуацію у місті і на флоті. 3 червня військовий губернатор Микола Столипін, дід Михайла Лермонтова по материнській лінії, враховуючи надзвичайну ситуацію в місті посилив караули на вулицях і охорону губернаторського будинку. Ці заходи обурили севастопольців, які натовпами рушили будинку губернатора і адміралтейству. Губернатор був убитий натовпом. До повсталих приєдналися матроси. Частина повсталих пішла на зняття карантинного оточення на Корабельній слободі, солдати атаковані з двох сторін, приєдналися до повсталих. До 22 годин місто було у руках повсталих, поліція втекла з міста, а гарнізон відмовився придушувати бунт. Натовп бив «чумних» чиновників і офіцерів вимагаючи від них розписки, що чуми у місті немає, громили їх будинки та квартири.

4 червня комендант міста, що виконував після загибелі Столипіна обов'язок військового губернатора, Турчанінов під тиском повсталих видав наказ про припинення карантину:

«Оголошую усім жителям міста Севастополя, що внутрішня карантинна лінія у місті знята, жителі мають безперешкодне спілкування між собою, в церквах дозволяється богослужіння, і ланцюг навколо міста від нинішніх меж перенесений далі на дві версти».

Тим часом влада стягнула до міста частини 12-ої дивізії генерала Тимофєєва, які увійшли до міста 7 червня. Слідча комісія під керівництвом генерал-губернатора Новоросії і Бессарабії М. С.

Воронцова розглянула справи близько 6000 людей. Було страчено 7 чоловік, що очолили повстання, близько 1000 городян і матросів відправлені на каторжні роботи. Близько 4200 цивільних осіб було депортовано в інші міста. Офіцери отримали дисциплінарні покарання.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ЧУТКИ ПОЛІТИЧНІ

Неформальна комунікація, зокрема, чутки, як її особливий різновид, з одного боку, виступають відображенням соціально-психологічної, соціально-політичної, соціально-економічної, соціально-культурної ситуації у суспільстві, з іншого, при певних обставинах здібні виступати активним засобом модифікації суспільної свідомості і перетворювати дійсність. Вони пов'язані не тільки з актуальною подією, а й з пануючими в суспільстві масовими настроями і громадською думкою, і є відповіддю на невизначеність чи-то з причин колективних тривожних очікувань, чи-то відповіддю на суспільне бажання. Більш того, за своєю генезою та психофізіологічною побудовою чутки, певною мірою, можна вважати проявом колективного підсвідомого. За своїм соціальним спрямуванням, як наголошує ряд авторів, їх слід розглядати як соціальну діяльність, одну з форм участі громадян, корпоративних груп, політичних об'єднань, владних структур у політичному житті країни.

Чутки – валідне джерело інформації про суспільну думку, політичні настрої, відношення до керівництва, державного устрою, засобів масової інформації тощо. аналіз циркулюючих у суспільстві чуток суттєво доповнює картинку, що складається на підставі більш традиційних і, як правило, більш прямолінійних методів. Значний інтерес до феномена чуток, як і їх активації, спостерігається під час перехідних етапів у суспільстві, при виникненні напруги у ньому, під час революцій, війн тощо. Сьогоднішня ситуація передвиборчого протистояння в суспільстві, де представлені інтереси різнополюсних політичних сил, в яких відбиваються геополітичні інтереси щонайменш найближчих сусідів — Росії, Грузії, Туреччини, Молдови, Румунії,

Польщі і, зрозуміло, сьогодишньої наддержави — США — відповідає умовам виникнення й поширення чуток.

Характер розповсюдження чуток є відбитком психологічного стану аудиторії зокрема, і суспільства, взагалі. Представляючи собою віддзеркалення їх архетипів та стереотипів у ситуації напруги очікування, чутки є важливішим показником загального стану в суспільстві, вимагають найприскіпливішої уваги й дослідження. Чутки як комунікативні одиниці спираються на певні, інколи затемнені комунікативні наміри. Проте вони матеріалізують їх зовні, виявляють, фіксують. Створення методології вивчення цього феномену — нагальна потреба будь-якого суспільства і, перш за все, інформаційного його простору. Визначальність цього для інформаційної епохи впливає з характеру самого суспільства, в першу чергу технічних можливостей поширення інформації. Зазвичай, чутки виникають тоді і саме там, де має місце брак інформації чи, коли інформація, що поширюють ЗМІ, не є такою, що очікують. Одночасно, простота й доступність задоволення виникаючої потреби надає чуткам особливості стрімко поширюватися, створюючи тривалі й масштабні ефекти в середовищі.

ЗМК і неформальна комунікація виступають творцями реальності. Вони завжди існують поряд, і є основою керуючих реакцій і рішень окремих індивідуумів і цілих спільнот. Діяльність особистостей чи соціальних груп, що випадають за рамки «осьових» медіа-стандартів, може й замовчуватися. Отже, ідеологічний вплив ЗМК проявляється не тільки в змісті повідомлення, а й у систематичному виключенні визначеного масиву інформації зі сфери публічного обговорення. Зона мовчання ЗМК дорівнює зоні розповсюдження чуток. У той же час самі ЗМК можуть створювати інформаційні приводи для чуток, підтримувати їх.

До того ж, кожне повідомлення ЗМК, як текст, що є у розширеному семіотичному сенсі — будь-яка послідовність знакових одиниць, задає певну інтенцію, загальну установку, і може вміщувати різноманітні імплікатури, тобто неявну, приховану інформацію. Тобто ЗМК можуть не тільки породжувати той самий дефіцит інформації, який буде заповнений такими засобами неформальної комунікації, як чутки, а й приймають активну участь у створенні певного дискурсу, взагалі не тільки сприяють виникненню чуток, а й можуть їх спрямовувати, приховуючи справжні цілі.

Розуміючи, що дискурс є зв'язаний текст у сукупності з екстралінгвістичними, соціокультурними, психологічними й іншими

факторами, текст, взятий у подійовому аспекті, відповідно й чутки — є соціальними смислопобудовами. Смысл задається конкретними словами, фразами, реченнями, які знаходять своє втілення в тексті.

Передумовою для поширення чуток є відповідна фоновіа ситуація в суспільстві і відповідність екстралінгвістичного контексту, тобто відповідність обстановки, місця й часу, до яких відноситься висловлювання, а також реальна дійсність, які дозволяють реципієнту правильно інтерпретувати інформацію. Умовою сприйняття й поширення чуток є лінгвістичний контекст, тобто мовне оточення, в якому використовується конкретна одиниця мови в тексті.

Слід зазначити, що іманентно зв'язаний і цільний текст повинен бути, за задумом адресанта, декодований реципієнтом певним чином. Відповідно з одного боку, він має будуватися на архетипах і стереотипах масової свідомості, з іншого, на установках, потребах, уявках адресата. Саме друга сторона обумовлює наявність індивідуально-психологічного підходу адресанта до адресата, що зумовлює у свою чергу видозміну початкової інформації.

Таким чином похідна інформація щоразу змінюється: деякі деталі можуть з'являтися, інші відпадати. В той же час внутрішня змістовна організація тексту, частіше за все, не змінюється, хоча акценти можуть розставлятися інакше.

Зрозуміло, що чутки задля свого поширення повинні містити емоційно-оціночні компоненти. Це може додатково пояснювати видозміну інформації в процесі передачі, проте не пояснює того, що спонукає індивідуума до її поширення.

Таким чином, чутки слід визначити як різновид неформальної комунікації, коли інформація у ситуації невизначеності чи напруги очікування з невизначеним ступенем достовірності, який з'ясувати в даний момент не можливо, викликаючи підвищений інтерес, стрімко поширюється й стає надбанням широкої аудиторії.

Яскравість чуток подібна характеристикою до видовищності театру, мелодрами, яка не просто відповідає уподобанням аудиторії, а й має певний смак. Звідси й посилення на фасцинативні ознаки чуток.

Слід визнати можливість виникнення чуток і з причин низького рівня комунікативної компетентності, коли артикульована адресантом адресату інформація в процесі, що може бути заданий схемою інтенція адресанта — смысл — кодування — передача — декодування паплюжиться.

Ще однією основою для виникнення й розповсюдження чуток може являтися така особливість людської психіки, як психологічний

захист. Так, психологічний захист у формі проекції пов'язаний з несвідомим перенесенням неприйнятних особистих почуттів, бажань і прагнень на інших. В результаті роботи цього механізму психологічного захисту особистості людина несвідомо змінює інформацію про особистий неблаговидний вчинок, небажані якості таким чином, що змінює їх приналежність: вона вже відносить їх не до себе, а до другої особистості чи об'єкту.

Безумовно, що своє місце у виникненні і циркуляції чуток мають і інші механізми психологічного захисту такі як витискування, регресія, заміщення, раціоналізація, сублімація та інші.

А якщо можна вести мову про колективне несвідоме (про це згадувалось вище), то слід звернути увагу і на ймовірне функціонування колективних захисних механізмів. Відповідно можливий комплексний підхід – маніпулятивна технологія, яка передбачає ініціювання, закріплення і підсилення чуток через використання колективних захисних механізмів.

Становлення засобів масової комунікації, а згодом і перехід до інформаційного суспільства, інформаційна революція обумовили широкий доступ к різноманітним знанням, відомостям тощо. Спільнота набула можливості звертатись до інформації у режимі реального часу. В той же час інформаційна реальність зумовила і якісне зростання ефективності використання неформальної комунікації, зокрема, чуток. Ситуація в суспільстві й задання інформаційного приводу сьогодні як ніколи дозволяють використовувати неформальну комунікацію у якості потужної зброї маніпулятивного впливу широкі маси, скеровуючи їх світосприйняття та дії. Саме ЗМК можуть у найкоротший час створити напругу в суспільстві, невизначеність, саме підґрунтя для чуток, а потім спрямувати суспільну свідомість у заданому напрямку пошуку “істини”. Тобто замовчуючи певні події, поширюючи відомості про інші, медіа конструюють реальність. Їх вплив не обмежується лише витворенням реальності, а набуває більш визначального змісту – визначення майбутнього.

За таких умов вони виступають не тільки джерелом соціально значимої інформації й тлумачем політичних кодів, а й механізмом, що запускає генератор цих кодів, виступає творцем умов їх виникнення, задавачем їх спрямованого поширення і визначником їх тривалості. ЗМК виступають найефективнішою силою аби розгойдати “емоційний маятник спільноти”, збуджуючи суспільство. За конструктом німецького психофізіолога Вільгельма Вунда чуттєвої сфери людини,

коливання такого маятника відбувається у трьохвимірному просторі, що заданий вісями “напруження-розслаблення”, “збудження-заторможення” і “задоволення-незадоволення”.

Подібна уява яскраво репрезентує механізм виникнення і поширення чуток, пояснює особливості їх циркуляції.

Ведучи мову про модифікацію суспільної свідомості, не можна оминати визначення ролі та місця в поширенні чуток агентів впливу – „лідерів думок” і певних груп фахівців, що вивчають цей феномен.

Сьогодні, в умовах світових терористичних викликів, складних, неоднозначних трансформаційних процесів, рівень уважності, обережності стосовно оперування інформацією обумовлює стан здоров'я суспільства.

Проте певна політична кон'юнктура часто спричиняє інше – зростання напруги в ньому. Відтак утворюється загальний дискурс протистояння. Він активно підтримується як владними інституціями, окремими їх представниками, так і опозиційними колами. Внаслідок цього підвищується психологічна напруга в усьому суспільстві, зростає готовність учасників комунікативного процесу, зокрема й представників загального інформаційного поля, до активності. Саме за таких умов народжуються найнереальніші чутки. Коли очікування дисонують з можливостями, маса, скеровувана певними політичними силами, шукає виходу.

А це виливається в акти громадянської непокори – ті, на які й розраховували політичні чи інші сили, що з певними намірами використовують таке явище, як чутки.

ДЖЕРЕЛА:

Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. - М., 1990. - С. 136-137.; Барматова С. “Останній соціалізатор” українського суспільства та його роль у виборах // Політичний менеджмент. – К.: Дексі прінт – 2004. - №2 (5). – С. 130-136.; Назаретян А.П. Агрессивная толпа, массовая паника, слухи. Лекции по социальной и политической психологии – СПб.: Питер, 2003.; Соціальна психологія: Посібник. – К.: Академвидав, 2003. – 448 с.; Потеряхин А.Л. Психология слухов (Научно-практическое пособие). – Черновцы: 2000. – 68 с.; Почепцов Г.Г. Информация и дезинформация. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2001. – 256 с.; 10. Ростовцева Л.И. Поведение потребителей в пословицах и поговорках // Социол. исслед. – М.: Наука – 2004. - № 4 (240). – С. 90-93.; 11. Социальная психология / Под общ. ред. Г.П. Предвечного и Ю.А. Шерковина. – М.: Политиздат, 1975. – 319 с.; 13. Хлопьев А.Т. Групповое и массовое сознание в поле слухов / Проблемы информационно-психологической безопасности. Сборник статей и материалов конференций под ред. А.В. Брушлинского и В.Е. Лепского. – М.: Институт психологии РАН, 1996.

ШАН – ІНЬ ДЕРЖАВА (XVIII – XII СТ. ДО Н. Е.)

Найдавнішим періодом у розвитку політичної історії у Стародавньому Китаї признано вважати той, з яким можна ознайомитися на підставі відповідних історичних документів, археологічних матеріалів та законодавчих актів. Відповідні артефакти представлені сьогодні історичною традицією і стосуються періоду існування старокитайського державного утворення Шан-Інь. Китайські хронологи однозначно підтримують точку зору, що ця епоха відноситься до XVIII – XII ст. до н. е. (Го Мо-жо – историк Стародавнього Китаяю – «Вестник древней истории». 1952, №1, с. 17-25. Версію названого китайського дослідника підтримують його колеги Люй Чжень-юй, Пэй Вэнь-чжун, У Цзэ, Хоу Вай-лу та ін.).

Історіографія Стародавнього Китаю передає сказання про те, близько 1400 р. до н. е. китайський вождь Пань Ген привів своє плем'я в Аньян і збудував на річці Хуанхе місто-фортецю Шан. З назви міста і пішла назва як усієї наступної держави, так і царської династії. Через, майже, II століття, чжоуські племена, які населяли басейн ріки Вей, загарбали державу царства Шан у 1124 р. до н. е., державі Шан було надано особливу назву – «Інь».

Історичні і археологічні дані дають право говорити про наявність в епоху Шан-Інь общинного землеволодіння. Сільська община, як пережиток первіснообщинного ладу, продовжувала існувати протягом всієї історії Стародавнього Китаю., як і в інших країнах Стародавнього Сходу. Про даний факт є інформація в книзі «Ші-цзін»: «Нехай дощ зрошує наші общинні поля (гун-тянь), а потім наші особисті («Сі»)». У пізнішому китайському літописі, автор, характеризуючи стародавніх царів, писав: «Так привчився до праці весь народ, і він радів спочатку своїй суспільній власності, а потім уже своїй приватній».

Царська влада у період існування держави Шан зовнішньо зберігала пережитки того часу, коли племінний вождь, що колись стояв на чолі племені або союзу племен, об'єднував у своїх руках найдавніші функції керівника полювань, воєначальника і первосвященника. Як вказував китайський історик Го Мо-жо, архаїчні форми гієрогліфічних знаків «ван» (цар) і «цзу» (предок), що зустрічаються у ворожебних написах, тотожні одна одній. Очевидно, деспотична державність періоду Шан-Інь розвинулась з більш давньої теократії, відгуки якої збереглися в культі царських предків і в уявленні про те, що один тільки цар як наступник і намісник богів має право справляти найважливіші релігійні обряди.

Родові стосунки в Стародавньому Китаї, як свідчить історична традиція, існували протягом ряду віків. За деякими виключеннями, панував батьківський рід, залишався аж до доби Конфуція, звичай кривавої помсти. Навіть великий китайський мораліст Конфуцій переконливо писав, що син повинен завжди мстити за вбивство його рідних. «Той, у кого було вбито батька або матір, повинен твердо зважитись на те, щоб не жити під одним небом з убивцею».

Класовий характер Іньської держави позначається і в організації війська, яке з найдавніших часів ділилося на піхоту, кінноту і колісницю. Піхоту набирали з найбідніших верств населення - простих землеробів, відривали від своїх господарств, про що описано в «Книзі пісень». Кінноту представляли більш заможні воїни, які мали можливість купити коня. На колісницях билися лишень знатні і багаті люди, фінанси яких дозволяли придбати колісницю з упряжкою для двох коней. Хоча китайське військо було, на той час, малочисельним (3 тисячі піхоти і 300 вершників) і примітивно озброєним, здебільшого бронзовою зброєю. Особливою популярністю у війську користувався лук і спис, була досить поширена алебарда.

Постійна тривала боротьба за виживання і утримання своїх кордонів поступово ослабила державу Шан-Інь. Появилися, більш боекватні претенденти на її володіння – чжоуські племена, які мешкали в басейні ріки Вей. Саме вони спромоглися, після ряду кровопролитних битв розгромити стародавнє царство Інь і на його території заснувати нову державу, в складі всіх племен, що населяли басейн ріки Вей.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ШАНТАЖ ЯДЕРНИЙ

ШАНТАЖ ЯДЕРНИЙ - ядерна стратегія, в якій держава шляхом залякування і погрози застосування ядерної зброї намагається домогтись від противника певних дій на свою користь.

Цей політичний спосіб застосування ядерної зброї є найбільш ефективним, проте дієвим виключно стосовно неядерних держав. У разі застосування стратегії ядерного шантажу щодо ядерної держави неминуче підвищується ризик ескалації конфлікту і початку ядерної війни. Малоефективний також шантаж щодо неядерних держав, пов'язаних з ядерною державою військовим союзом.

Найвідомішим історичним прикладом ядерного шантажу є загроза Великобританії, пізніше підтримана США, застосувати ядерну зброю проти Китаю у разі спроби останнього силою опанувати Гонконгом. Також пряма загроза прозвучала з вуст президента РФ В. В. Путіна на адресу України як відповідь на переговори українського керівництва про розміщення на своїй території елементів американської системи ПРО.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ШАН ЯН (390 — 338 РР. ДО Н. Е.)

Видатний китайський мислитель, один із засновників легізму - філософсько-політичного учення, що суперечило даосизму і конфуціанству. Народився Шан Ян приблизно 390 р. до н. е. у китайському царстві Цінь. Походив із родини дрібного китайського феодала, збіднілої аристократичної сім'ї.

З дитинства Шан Ян вивчав філософію, риторику і астрономію, полюбляв читати даоську поезію. Коли Шан Яну було 13 років його сім'я стала дуже бідною, і тоді Шан Ян перестав вивчати філософію тому, що не було чим платити вчителям. Коли Шан Яну було 18 років він починає педагогічну діяльність - викладає свої філософські ідеї дітям дрібних феодалів. Учень філософа Лі Куя, першого міністра правителя Вей Вень-хоу (424 – 386 рр. до н. е.).

У 361 р. до н. е. Шан Ян зацікавив царя династії Цінь Сяна Гуна, і той бере його до себе радником, але це був лише початок стрімкої його кар'єри.

В 364 р. до н. е. царь Сянь Гун дозволяє Шан Яну проводити реформи на власний розсуд, його філософія стала державною для всього царства Цінь. Він став першим китайським філософом, який домогся визнання своєї філософії на державному рівні. Звичайно, що чиновникам при дворі царя не подобалися ідеї Шан Яна, і вони всіляко вставляли йому палки в колеса. Шан Ян розумів, що потрібно стати популярним не серед чиновників, а серед народу. І тому він видає указ, в якому мова ведеться про наступне: якщо люди будуть підтримувати царя і допомагати йому у всіх його починаннях, то кожен громадянин столиці отримає 10 золотих монет, на сучасний грошовий еквівалент приблизно 4000 доларів, погодьтеся, що якби нам платили такі гроші за підтримку президента, ми б його на руках носили.

Шан Ян також писав у своїх законопроектах, що царство Цінь буде завжди процвітати за рахунок сільського господарства і веденні завойовницької політики стосовно інших царств. Тобто, цар із своїми воїнами нападає на інші царства, вбиває і грабує і повертається на батьківщину в ореолі слави і героєм.

Цікавою представляється земельна реформа Шан Яна. Була запроваджена необмежена приватна власність на землю і були повністю дозволені вільний продаж і купівля землі. За податковою реформою Шан Яна колишній податок з урожаю був замінений податком на землю, який стягувався з кожного землевласника залежно від розмірів його земельної власності. Нарешті, спеціальна адміністративна реформа передбачала поліцейський контроль за всім населенням країни, яке строго було поділене на певні дрібні осередки. Разом з тим Шан Ян вживав всіх заходів для того, щоб розширити посівну площу і залучити до країни землеробське населення, для піднесення рівня землеробського господарства.

Звичайно така анархічна філософія зазнала великої критики у тогочасних філософів. Крім всього цього Шан Ян полюбляв молодих хлопчиків, і офіційно у нього було близько 100 наложниць, хоча немає згадок, про дітей. Шан Ян із простого бідного дрібного феодала перетворився у некоронованого царя, який своєю філософією загарбав ціле царство.

У 338 р. до н. е. Шан Ян помирає і разом з ним і померла його своєрідна анархічна філософія.

Звичайно, сьогодні можна критикувати Шан Яна за його жорстоку філософію, але потрібно пам'ятати, що тоді був час де перемагав сильніший, хоча і сучасний світ насичений такою анархічною і, в якійсь мірі, жорстокою філософією.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ШАПОВА́Л МИКО́ЛА ЮХИ́МОВИЧ (1886 — 1948 РР.)

Військовий, громадський і політичний діяч, генерал-хорунжий. Брат Микити Шаповала і Артема Шаповала, чоловік Антоніни Шаповал.

Народився у селі Серебрянка (Сріблянка) Бахмутського повіту Катеринославської губернії (нині Бахмутський район Донецької області) у сім'ї відставного унтер-офіцера, сільського наймита Юхима Олексійовича та Наталії Яківни Шаповалів.

Закінчив філологічний факультет Київського університету. Призов до царської армії освіченим хлопцем проходив через юнкерське училище.

У 1910 р. Микола після закінчення Чугуївського юнкерського піхотного училища отримав офіцерське звання підпоручик.

Під час Першої світової війни був поранений у Східній Пруссії і потрапив у німецький полон. У таборі Раштат заснував культурно-освітнє товариство «Запорізька Січ», а у м. Біла на Підляшші організував Українську Громаду. Співорганізатор Союзу Визволення України у Відні.

Наприкінці 1917 р. командир 18-ого Стародубського полка української армії, який брав участь у боях з військами М. Муравйова,

захищаючи Київ від наступу військ більшовиків. Один з організаторів 1-ї Дивізії Синьожупанників (командир І Запорізького полку ім. Т. Шевченка). У 1919 р. командир 7-ї піхотної кадрової дивізії і Подільської групи Армії УНР, згодом 16-го загону, перейменованого на 3-тю Залізну дивізію, начальник Юнацької Школи у Кам'янці.

У таборах інтернованих у Польщі начальник Спільної Юнацької Школи у таборах інтернування. Згодом у Чехо-Словаччині і (з 1924 р.) у Франції. Належав до УПСР і був головою осередку УПСР у Франції. У 1929–1948 рр. голова Української Громади у Франції («Громада Шаповала»). Під час німецької окупації Франції зазнала гонінь і українська діаспора. Німці планово мордували українців, щоб вони згодилися йти воювати проти радянських порядків в Україні. Микола Шаповал відмовився очолити військовий підрозділ. За цей сміливий вчинок був кинутий до концтабору, з якого був звільнений після залишення німцями Франції у 1944 р.

Шаповал автор книг «Проблеми демократії у Масарика»; перекладав з французької мови Ромен Роллана «Гра кохання і смерти»; редактор видань «Вісник Української Громади у Франції» та «Українська Воля» в Парижі. Похований у Сошо (Франція).

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955—2003.; Тинченко Я. Ю. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917—1921). Книга І. — К.: Темпора, 2007.; Довідник з історії України / за ред. І. З. Підкови, Р. М. Шуста. — К.: Генеза, 2001.

ШАРІАТ

ШАРІАТ (араб. شريعة — належний (правильний) шлях, спосіб дії) — сукупність правових, морально-етичних і релігійних норм ісламу, що охоплює значну частину життя мусульманина і проголошена в ісламі як «вічне і незмінне» божественне настановлення. Час і місце появи — VII—XII ст. Арабський халіфат.

Шаріат спирається на Коран, Сунну і фікх; включає елементи конституційного, цивільного, кримінального, адміністративного, сімейного і процесуального права.

На думку багатьох вчених Шаріат заохочує до домашнього насильства проти жінок. Інші вчені стверджують, що биття дружин чоловіками не відповідає сучасному прочитанню Корану.

Сура 4:34 тлумачиться як така, що дозволяє домашнє насильство.

Шаріат критикують за ігнорування прав жінок при розгляді справ про домашнє насильство.

Мусавах, CEDAW, KAFA та інші організації пропонують шляхи поліпшення прав жінок в ісламських країнах, включаючи права жінок у справах про домашнє насильство.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

ШАХТ ЯЛМАР ХОРАС ГРИЛІ (22 СІЧНЯ 1877 - 3 ЧЕРВНЯ 1970 РР.)

Німецький державний і фінансовий діяч, директор Національного Банку Німеччини (1916-1923 рр.), президент Рейхсбанку (1923- 1930 рр., 1933-1939 рр.), рейхсміністр економіки (1936-1937 рр.), рейхсміністр без портфеля (1937-1942 рр.).

Один з головних організаторів військової економіки нацистської Німеччини. В якості одного з головних військових злочинців був притягнутий до суду Міжнародного військового трибуналу у Нюрнберзі. 1 жовтня 1946 р. повністю виправданий.

Народився 22 січня 1877 р. у Тінглефе, Шлезвіг-Гольштейн (нині Тінгл, Данія). Батько - Вільгельм Людвіг Леонард Максиміліан Шахт, емігрував у США, отримав громадянство, але так і не зумівши по-

справжньому стати на ноги через 7 років, у 1876 р., повернувся до Німеччини. Мати - уроджена Констанс Юстин Софі фон Еггерс, дочка датського барона. Друге і третє ім'я Шахта є ім'я і прізвище ексцентричного американського журналіста і політика Хораса Грілі (безуспішного кандидата у президенти США). Перше ім'я, Ялмар - данського походження.

Вивчав медицину у Кільському університеті, німецьку філологію у Берлінському університеті і політекономію у Мюнхенському університеті. У 1899 р. отримав ступінь доктора філософії у галузі політичної економії у Кільському університеті, після чого продовжив вивчення економіки у Берліні у професора Густава Шмоллера.

Після закінчення навчання з 1903 р. працював у «Dresdner Bank» (с 1908 р., - заступник директора). Під час Першої світової війни працював в економічному управлінні німецької окупаційної влади у Бельгії. Від військової служби Шахт був звільнений з-за сильної короткозорості. У 1916 р. очолив приватний Національний банк Німеччини (нім. Nationalbank für Deutschland) і у подальшому став його співвласником. У листопаді 1918 р. взяв участь у створенні Німецької демократичної партії, з якої вийшов через кілька років через незгоду з позицією партії щодо питання експропріації майна аристократії, яку він оцінив як таку, що суперечить фундаментальному праві приватної власності. З 22 грудня 1923 р. - президент Рейхсбанку Німеччини. Провів ряд досить ефективних фінансово-економічних заходів, які зупинили гіперінфляцію і стабілізував курс марки. У березні 1930 р. пішов у відставку з поста президента Рейхсбанку (через незгоду зі змінами плану Юнга; роком раніше план був схвалений на референдумі). Потім складався головним німецьким представником американської фінансової корпорації Дж. П. Моргана.

З 1931 р. надавав підтримку НСДАП, сприяв зближенню А. Гітлера з великими промисловцями і політиками, зокрема, через «Гарцбургскій фронт». 17 березня 1933 р., після перемоги Гітлера на парламентських виборах, Шахт знову очолив Рейхсбанк, замінивши на цій посаді Г. Лютера. У 1934 р. Шахт встановив повний контроль над кредитною системою Німеччини, з 22 червня - рейхсміністр економіки. 30 вересня 1934 р. представив Гітлеру доповідь «Про хід роботи з економічної мобілізації», в якому зазначив, що на міністерство економіки покладено «економічна підготовка до війни».

21 травня 1935 р. призначений генеральним уповноваженим з військової економіки, йому доручено почати «економічну підготовку до війни». Керуючи одночасно і Міністерством економіки і

Рейхсбанком, використовував можливості гри курсами марки і векселями МЕФО для фінансування військової промисловості.

У вересні 1936 р., після призначення Г. Герінга керівником Управління по чотирирічного плану, Шахт був змушений поступитися ряд функцій по керівництву військової економікою. 5 вересня 1937 р. пішов у відпустку, а 26 листопада був замінений на посаді міністра економіки В. Функом. За наполяганням Гітлера Шахт залишився в складі уряду в якості імперського міністра без портфеля і зберіг пост президента Рейхсбанку. У 1938 р., після аншлюсу Австрії, керував ліквідацією Австрійського національного банку і включенням банківської системи Австрії в загальнонімецьку. 7 січня 1939 р. направив Гітлеру листа, в якому вказував на те, що курс, що проводиться урядом, призведе до краху фінансової системи Німеччини та гіперінфляції, і зажадав передачі контролю за фінансами у руки Імперського міністерства фінансів і Рейхсбанку. 20 січня пішов з поста президента Рейхсбанку, але зберіг пост міністра без портфеля. У вересні 1939 р. різко виступив проти вторгнення у Польщу.

Також Шахт негативно поставився до війни з СРСР, вважаючи, що Німеччина програє війну з економічних причин. 30 листопада 1941 р. направив Гітлеру різкий лист із критикою режиму. 22 січня 1942 р. пішов у відставку з поста рейхсміністра. Шахт мав контакти з змовниками проти режиму Гітлера, хоча сам не був учасником змови. 21 липня 1944 р., після провалу Липневої замаху на Гітлера, Шахт був заарештований і утримувався у концтаборах Равенсбрюк, Флоссенбюрг і Дахау. У травні 1945 р. звільнений союзниками, але відразу ж заарештований американськими військами у Пустертале (Австрія). Притягнутий до суду Міжнародного військового трибуналу у Нюрнберзі, 1 жовтня 1946 р. виправданий. Потім затриманий у Вюртемберзі, у квітні 1947 р. німецьким судом за денацифікації засуджений до восьми років каторжних робіт.

За апеляції (у Людвігсбурзі) виправданий і 2 вересня 1948 р. звільнений. Надалі працював в банківській сфері Німеччини, заснував і очолив банкірський дім «Schacht GmbH» (Дюссельдорф). 3 червня 1970 р. помер в Мюнхені.

ДЖЕРЕЛА:

Залесский К. А. Кто был кто в Третьем рейхе: Биографический энциклопедический словарь. — М.: Астрель, 2002. — 944 с.; Лиакват Ахамед. Повелители финансов. Банкиры, перевернувшие мир *Lords of Finance: The Bankers Who Broke the World*. — М.: «Альпина Паблишер», 2011. — 467 с.; Шахт Яльмар. Главный финансист третьего рейха. Признания старого лиса 1923-1948. — М.: Центрполиграф, 2011. — 511 с.

ШВАРЦКОПФ НОРМАН
(НАРОДИВСЯ 22 СЕРПНЯ 1934 Р.)

Американський воєначальник, що очолював угруповання Багатонаціональних сил під час війни у Персидській затоці, повний генерал (23 листопада 1988 р.). У 1991 р. нагороджений вищою нагородою США — Золотою медаллю Конгресу.

Норман Шварцкопф народився у Трентоне, Нью-Джерсі, у родині супер інтенданта поліції штату, у свій час пов'язаного з нашумілою справою про викрадення сина Чарльза Ліндберга. Шварцкопф-старший був випускником Вест-Пойнту і учасником Першої і Другої світових воєн, дослуживши до звання бригадного генерала; Шварцкопф-молодший з дитинства мріяв про військову кар'єру.

Після закінчення Другої світової війни батько Шварцкопфа допомагав створювати поліцію шаху Ірану, і родина переселилася на Средній Схід. Надалі Шварцкопф учився в школах Ірану, Швейцарії, ФРН і Італії, освоївши за цей час французьку і німецьку мови. Після школи він закінчив військову академію Веллі-Фордж, потім навчався у Вест-Пойнті, закінчив його у 1956 р. Службу він почав у 2-й повітряно-десантній бойовій групі (Форт-Беннінг, Джорджія). Надалі служив у 101-й воздушно-десантній дивізії і у 6-й піхотній дивізії, дислокованій у ФРН. Німеччину він залишив у 1961 р., за тиждень до початку Берлінської кризи. Два роки він відвідував університет у Південній Кароліні, одержавши ступінь магістра по військовій техніці в області роботи з керованими ракетами, і повернувся у Вест-Пойнт, цього разу на викладацьку роботу.

У 1965 році, проробивши викладачем у Вест-Пойнті усього рік, Шварцкопф попросив направити його у В'єтнам. Свій перший термін там (у 1965-1966 роках) він провів на посаді радника в елітній південно

в'єтнамській повітряно-десантній дивізії. Підрозділ, у якому він служив радником, взяв участь у заключному етапі битви в долині Йа-Дранг восени 1965 р., відрізавши шлях відходу розгромлених північно в'єтнамських підрозділів біля табору американського спецназу Дук-Ко. У перший свій термін перебування у В'єтнамі Шварцкопф одержав кілька нагород, одне поранення і став майором.

Повернувшись з першого в'єтнамського відрядження, Шварцкопф відпрацював на викладацькій посаді два роки. У липні 1968 р. він женився на Бренді Холсінгер. Одержавши звання підполковника, Шварцкопф знову відправився у В'єтнам.

Свій другий термін у Південно-Східній Азії (1969-1970 рр.) Норман Шварцкопф провів на посаді командира батальйону (1-й батальйон 6-го піхотного полку 198-й легко піхотної бригади 23-ї піхотної дивізії). Одержав популярність епізод, коли його підрозділ потрапив на мінне поле на півострові Батанган і не міг самостійно вибратися; Шварцкопф особисто прибув на місце події і прийняв керівництво застряглим підрозділом. Він одержав поранення, коли один із солдатів наступив на міну, але вивів підрозділ з мінного поля. За два терміни служби у В'єтнаму Шварцкопф був визнаний гідним трьох медалей «Серебряная звезда» і одержав репутацію суворого командира, що робить усе для збереження життя своїх солдатів. Він говорив їм: «Коли ви сядете на літак, що летить додому, якщо вашою останньою думкою про мене буде „я ненавиджу сукиного сина“, те це прекрасно, тому що ви повертаєтеся додому живими».

Полковника, що повернувся з війни, армія направила на спеціальне завдання - проводити роз'яснювальну роботу про В'єтнамську війну. Працюючи на цій посаді, Шварцкопф був уражений ворожістю суспільства стосовно війни й американських військових. Він прийшов до висновку, що адміністрація США вступила у війну у В'єтнамі, не забезпечивши собі суспільної підтримки, не маючи чітких цілей і стратегії перемоги. Якийсь час він роздумував про відставку з армії, але зрештою вирішив залишитися, щоб брати участь у будівництві, нових, цілком професійних збройних сил. Зі свого спілкування з цивільними Шварцкопф зробив висновок про важливість суспільної підтримки в майбутніх збройних конфліктах.

Мабуть однією із заслуг Шварцкопфа була і та, що він після в'єтнамської апопеї залишився в діючій армії. Залишився для того, щоб реорганізувати її, відновити її престиж в очах американського суспільства і в світі в цілому.

У 1970-х рр. і початку 1980-х рр. Шварцкопф займав численні

посади, у тому числі заступника командира військового угруповання США на Алясці, працював у Генеральному штабі армії, командував бригадою у Форт-Льюїсі, штат Вашингтон, а також учився у Військовому коледжі армії США. У цей період він знову побував у Німеччині, де забезпечував безпеку під час візиту папи римського Іоанна Павла II у Майнц.

У червні 1983 р. генерал-майор Шварцкопф був призначений командиром 24-ї механізованої піхотної дивізії (Форт-Стюарт, Джорджія). Усього через чотири місяці після цього на маленькому карибському острові Гренада відбувся переворот, у результаті якого у влади виявилися місцеві революціонери прокубинської орієнтації. Побойуючись перетворення острова у кубинську перевалочну базу для поширення революційних ідей у Південній Америці, США через тиждень після перевороту зробили збройне вторгнення на Гренаду. Шварцкопф був заступником керівника операції і командував наземними силами, що висадилися на острів.

Після операції на Гренаді Норман Шварцкопф працював у Пентагоні до 1986 року, коли одержав звання генерал -лейтенанта і посаду командира I корпусу у Форт-Льюїсі. Кульмінація його армійської кар'єри наступила в 1988 році: ставши повним генералом, він очолив Центральне командування США (авіабаза Макділл, Тампа, Флоріда), відповідальне за операції в неспокійному регіоні між Африканським Рогом і Південною Азією. На цій посаді йому довелося на практиці застосувати уроки В'єтнамської війни.

**Норман Шварцкопф на прес-конференції міністра оборони США
Діка Чейні, лютий 1991 р**

2 серпня 1990 р. іракська армія вторглась у Кувейт і, зломивши запеклий опір невеликих кувейтських сил безпеки, окупувала країну. Менш чим через тиждень у Саудовську Аравію почали прибувати

американські війська для захисту країни від можливої агресії Іраку. ООН зажадала від Іраку негайно вивести війська з Кувейта. Оскільки Ірак не підкорився вимозі, замість цього оголосивши про анексію Кувейта, 1990 р. Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію, що дозволяла військам міжнародної коаліції застосування сили для припинення окупації країни. Коаліційні сили нараховували у цілому біля півмільйона людей і склалися з військових контингентів приблизно 30 країн світу, найбільш значними з яких були США, Великобританії, Франції, Єгипту, Сирії, Саудівської Аравії. Генерал Норман Шварцкопф був поставлений командуючим американських і європейських підрозділів, його спів командувачем був саудівський генерал Халед бін Султан, якому підкорялися підрозділи з арабських і мусульманських країн.

План Шварцкопфа по звільненню Кувейту передбачав проведення тривалої повітряної кампанії для знищення ЗПС Іраку і порушення постачання іракських військ у Кувейту. 15 січня 1991 р. минув термін ультиматуму, пред'явленого коаліційними силами Саддаму Хусейну. Операція «Буря в пустині» почалася вночі 17 січня з нанесення масованих ракетно - бомбових ударів по іракських стратегічних об'єктах військового і цивільного призначення. Після війни Шварцкопф в інтерв'ю телеканалу NBC згадував :

«Перші два дні повітряної кампанії були найбільш значними у моєму житті. Я чітко розумів, що ми їх зробили. До мене в штаб прийшов один з корпусних командирів і доклав, що він уже взяв у полон 3200 іракців. «І з кожною хвилиною, - сказав він, - їх стає усе більше і більше». «А які втрати в нас?» - запитав я. «Один поранений». От уже це була новина, так новина.

Безперервні бомбардування продовжувалися п'ять тижнів; після перших двох тижнів ЗПС Іраку цілком припинили бойову діяльність. Коли західні політики і журналісти заговорили про погрозу затягування воєнної операції на невизначений термін, 24 лютого почалася операція «Сабля пустині» - наземне вторгнення сил коаліції. Шварцкопф завдав основного удару не на кувейтському напрямку, де його очікувало іракське командування, що підготувало там статичну оборону, а на захід, у пустельному районі уздовж саудівсько-іракського кордону. Столиця Кувейту була звільнена протягом двох днів; наступаючі з заходу війська коаліції підійшли до Басре, практично оточивши іракські сили, що відходили з Кувейту. Ранком 28 лютого Саддам Хусейн оголосив про припинення вогню і прийняття Іраком усіх вимог ООН. 3 березня Норман Шварцкопф і Халед бін Султан на

захопленій іракській авіабазі Сафван підписали з представниками іракської сторони документи, що регулюють режим припинення вогню. Повернувшись із Саудівської Аравії в США, Шварцкопф був зустрінутий як герой. Урочистому прийому сприяли мінімальні втрати американських і союзних військ у ході війни (близько 200 чоловік загиблими), військовий тріумф і та увага, що Шварцкопф приділяла представникам засобів масової інформації під час бойових дій. Журналісти прозвали його «шалений Норман» за темперамент і завзятість. Він був визнаний гідним Президентської медалі Свободи (одна з двох вищих цивільних нагород США), прийнятий почесним рядовим 1-го класу у французський Іноземний легіон, а британська королева посвятила його в лицарі. Коли журналісти запитали його, який епізод війни зробив на нього найбільше враження, він відповів: «Усе відбувалося за планом, несподіванок не було. Але моя дружина за час моєї відсутності навчилася сама викликати сантехніка».

Проте, Шварцкопф викликав хвилю суперечливих відгуків, коли заявив, що, на його думку, війська коаліції повинні були продовжувати воєнну операцію після звільнення Кувейту, щоб скинути режим Саддама Хусейна в Іраку. Багато хто вважали, що ця заява, була врозріз з позицією президента Дж. Буша. Це послужило причиною відходу генерала Шварцкопфа у відставку вже в серпні 1991 р. Суперечка між Бушем і Шварцкопфом щодо війни з Іраком нагадала схожу суперечку між генералом Макартуром і президентом Труменом щодо перспектив Корейської війни за сорок років до цього.

Адміністрація Буша мала визначені причини не продовжувати бойові дії після звільнення Кувейту, у тому числі і тому, що скинення режиму Хусейна не було санкціоновано ООН і могло викликати розпад міжнародної коаліції. Після відходу у відставку Шварцкопф майже відразу написав мемуари в співавторстві з Пітером Петром «Без героїзму», випущені у 1992 р. Усупереч багатьом прогнозам, він не пішов у політику. Періодично він виступав військовим аналітиком. Крім того, він брав участь у кампанії по залученню уваги до проблеми раку простати — хвороби, якою він сам страждав і від якої успішно вилікувався. В даний час Шварцкопф живе у Флориді зі своєю дружиною, двома дочками (Сінтія, Джессіка) і сином (Крістіан).

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ШЕВЧЕНКО ТАРАС ГРИГОРОВИЧ
(9 БЕРЕЗНЯ 1814 - 10 БЕРЕЗНЯ 1861 РР.)

Український поет, письменник (драматург, прозаїк), художник (живописець, гравер) громадський та політичний діяч. Член Кирило-Мефодіївського братства. Академік Імператорської академії мистецтв (1860).

Тарас Шевченко народився 25 лютого (9 березня) 1814 р. у селі Моринці Звенигородського повіту Київської губернії (нині Звенигородського району Черкаської області). Був третьою дитиною селян-кріпаків Григорія Івановича Шевченка і Катерини Якимівни Бойко після сестри Катерини (8 (20) листопада 1804 — близько 1848 рр.) та брата Микити (16 (28) травня 1811 — близько 1870 рр.).

Хата Григорія Івановича і Катерини Якимівни Шевченків у Кирилівці.
Малюнок Тараса Шевченка

Тарас Шевченко народився 25 лютого (9 березня) 1814 р. у селі Моринці Звенигородського повіту Київської губернії (нині Звенигородського району Черкаської області). Був третьою дитиною селян-кріпаків Григорія Івановича Шевченка і Катерини Якимівни

Бойко після сестри Катерини (8 (20) листопада 1804 — близько 1848 рр.) та брата Микити (16 (28) травня 1811 — близько 1870 рр.).

Згідно з родинними переказами, Тарасові діди й прадіди з батьківського боку походили від козака Андрія, який на початку XVIII ст. прийшов із Запорізької Січі. Батьки матері, Катерини Якимівни Бойко, були переселенцями з Прикарпаття.

У 1816 р. сім'я Шевченків переїхала до села Кирилівка (нині Шевченкове Звенигородського району) Звенигородського повіту, звідки походив Григорій Іванович. Дитячі роки Тараса пройшли у цьому селі. 12 (24) травня 1816 р. народилася Тарасова сестра Ярина, а 26 січня (7 лютого) 1819 р. — сестра Марія. Одного разу малий Тарас пішов шукати «залізні стовпи, що підпирають небо», і заблукав у полі. Чумаки, зустрівши хлопця, забрали його з собою й увечері привезли до Кирилівки. 8 (20) березня 1821 р. народився Тарасів брат Йосип.

Восени 1822 р. Тарас Шевченко почав учитися грамоти в місцевого дяка Совгиря. У той час ознайомився з творами Григорія Сковороди. У період 1822–1828 рр. він намалював «Коні. Солдати» (цей твір не знайдено).

29 січня (10 лютого) 1823 р. його старша сестра й нянька Катерина вийшла заміж за Антона Красицького — селянина із Зеленої Діброви.

20 серпня (1 вересня) 1823 р. від тяжкої праці й злиднів померла мати Катерина, і 7 (19) жовтня 1823 р. батько одружився вдруге з удовою Оксаною Терещенко, в якій вже було троє дітей. Вона жорстоко поводитися з нерідними дітьми, зокрема з малим Тарасом.

22 червня (4 липня) 1824 р. народилася Тарасова сестра Марія — від другого шлюбу Григорія Івановича. Тарас чумакував із батьком. Бував у Звенигородці, Умані, Єлисаветграді тепер Кропивницький). 21 березня (2 квітня) 1825 р. від тяжкої праці на панщині помер Григорій Шевченко, і невдовзі мачуха повернулася зі своїми дітьми до Моринців, а Тарас пішов у найми до дяка Петра Богорського, який прибув із Києва. Як школяр-попихач, Тарас носив воду, опалював школу, обслуговував дяка, читав псалтир над померлими й навчався далі. У той час Шевченко ознайомився з деякими творами української літератури. Не стерпівши знущань Богорського, Тарас утік від нього й почав шукати у навколишніх селах учителя-маляра. Відчуваючи великий потяг до живопису, кілька днів наймитував і «вчився» малярства в диякона Єфрема (Лисянка Звенигородського повіту, нині Черкаської області). Також мав учителів-малярів із села Стеблева, Канівського повіту та із села Тарасівки Звенигородського повіту. У 1827

р. він пас громадську отару в Кирилівці й там зустрічався з Оксаною Коваленко. Цю подругу дитинства Шевченко не раз згадує у своїх творах. Їй присвячено вступ до поеми «Мар'яна-черниця».

Наймитуючи у кирилівського попа Григорія Кошиця, Тарас бував у Богуславі (куди возив поповича до школи, а яблука та сливи — на продаж). Водночас їздив на базар у містечка Бурти і Шпола. У 1828 р. Шевченка взяли козачком (слугою) до панського двору у Вільшаній (Звенигородського повіту на Київщині), куди він пішов по дозвіл учитися в хлипнівського маляра. Коли Тарасові минуло 14 років, помер Василь Енгельгардт і село Кирилівка стало власністю його сина — Павла Енгельгардта, Шевченка ж зробили дворовим слугою нового поміщика у вільшанському маєтку. 6 (18) грудня 1829 р. Павло Енгельгардт застав Шевченка вночі за малюванням козака Матвія Платова, героя франко-російської війни 1812 р., нам'яв вуха кріпаку-служі та наказав відшмагати його на стайні різками. Наступного дня наказ було виконано: кучер Сидорко відшмагав Шевченка. Упродовж 1829–1833 рр. Тарас копіював картини суздальських майстрів.

Майже два з половиною роки — з осені 1828-го — початку 1831-го рр. — Шевченко пробув зі своїм паном у Вільні. Подорожі цієї подорожі маловідомі. Імовірно, що там він відвідував лекції малювання в професора Віленського університету Йонаса Рустемаса. У тому самому місті Шевченко міг бути очевидцем Польського повстання 1830 р. З цих часів зберігся Тарасовий малюнок «Погруддя жінки», який свідчить про майже професійне володіння олівцем.

Переїхавши у 1831 р. з Вільна до Петербурга, Енгельгардт узяв із собою Шевченка, а щоб згодом мати зиск на художніх творах (серед дворянства було модою мати своїх «покоєвих художників»), віддав його в науку на чотири роки до живописця Василя Ширяєва. Відтоді й до 1838 р. Шевченко жив у будинку Крестовського (тепер — Загородний проспект, 8), де наймав квартиру Ширяєв. Ночами, у вільний від роботи час, Шевченко ходив до Літнього саду, змальовував статуї, тоді ж уперше почав писати вірші. У 1833 р. він намалював портрет поміщика Павла Енгельгардта (акварель; оригінал, датований автором, зберігається у Національному музеї Тараса Шевченка в Києві).

У повісті «Художник» Шевченко розповідає, що в доакадемічний період він намалював такі твори: «Аполлон Бельведерський», «Фракліт», «Геракліт», «Архітектурні барельєфи», «Маска Фортунати» (олівець). Шевченко брав участь у розпису Большого театру як підмайстер-рисувальник. Створив композицію

«Александр Македонський виявляє довіру своєму лікареві Філіппу» (акварель, туш, перо; дата і підпис Шевченка). Малюнок виконано на тему, оголошену ще у 1830 р. для конкурсу в Петербурзькій академії мистецтв на одержання золотої медалі.

Намалював: «Смерть Олега — князя древлянського» (туш), «Смерть Віргінії» (акварель, туш), на обох дати і підпис Шевченка, «Смерть Богдана Хмельницького» (туш, перо і пензель). До цього часу дослідники зараховують також Шевченкові малюнки, про які є згадка в його повісті «Художник»: «Геркулес Фарнезький», «Аполліно» — копія, рисунки для розпису Большого театру в Петербурзі, «Маска Лаокоона», «Слідок із скульптурного твору Мікеланджело», «Голова Люція Вера», «Голова Генія»; «Анатомічна фігура»; «Германік»; «Фавн, що танцює».

Улітку 1836 р. під час одного з петербурзьких нічних рисувальних сеансів у Літньому саду він познайомився зі своїм земляком — художником Іваном Сошенком, а через нього — з Євгеном Гребінкою, Василем Григоровичем і Олексієм Венеціановим, які познайомили Тараса з впливовим при дворі поетом Василем Жуковським. Сошенко вмовив Ширяєва відпустити Шевченка на місяць, щоб той відвідував зали живопису Товариства заохочення художників. Комітет цього товариства, «розглянувши рисунки стороннього учня Шевченка», ухвалив «мати його на увазі на майбутнє».

**Портрет Василя Жуковського роботи Карла Брюллова.
Зібрані за цей твір гроші в розіграші лотереї послужили для викупу
Тараса Шевченка з кріпацтва**

5 (17) квітня 1838 р. Шевченко разом із Аполлоном Мокрицьким відвідав Ермітаж, де вони оглянули твори видатних художників (Ван-

Дейка, Рубенса, Веласкеса, Рені та інших) і говорили про цінність їхніх полотен. Навесні 1838 р. Карл Брюллов і Василь Жуковський вирішили викупити молодого поета з кріпацтва. Енгельгардт погодився відпустити кріпака за великі гроші — 2500 рублів. На той час ця сума була еквівалентна 45 кілограмам чистого срібла. Щоб здобути такі гроші, Карл Брюллов намалював портрет Василя Жуковського — вихователя спадкоємця престолу, і портрет розіграли в лотереї, в якій взяла участь царська родина. Лотерея відбулася 22 квітня (4 травня) 1838 р., а 25 квітня (7 травня) Шевченкові видали відпускну.

Дослідники-мистецтвознавці датують періодом 1837—1838 рр. також малярські твори, про які є згадка у повісті Шевченка «Художник», а саме: «Анатомічна статуя Фішера»; «Мідас, повішений Аполлоном»; «Едіп, Антігона та Полінік», «Єзекіль на полі, всіяному кістками».

Після викупу Шевченко оселився на 4-й лінії Васильєвського острова в будинку № 100. Незабаром він став студентом Петербурзької академії мистецтв, а вже там — улюбленим учнем Брюллова. Будучи вже неабияким портретистом, упродовж навчання він опанував також мистецтво гравюри й виявив видатні здібності як графік та ілюстратор. 23 червня (5 липня) 1838 р. за рисунок із гіпсових фігур на місячному екзамені в Академії мистецтв Шевченкові виставлено номер тринадцятий (найкраща робота оцінювалась одиницею, а далі оцінки йшли по висхідній).

Катерина (олія, 1842)

2 (14) листопада 1838 р. Шевченко в Гатчині написав «Думку» («Тяжко, важко в світі жити...»), яку вперше надруковано в харківському альманасі Бецького «Молодик». 24 листопада (4 грудня)

1838 р. переїхав на квартиру до Сошенка в будинок № 307 3-го кварталу Васильєвської частини (тепер — будинок № 47 на 4-й лінії). Наприкінці 1839 р. Тарас Шевченко захворів на тиф. Одужував у маєтку Федора Пономарьова — свого найближчого приятеля в Академії мистецтв.

Водночас Шевченко наполегливо поглиблював свої знання, читав твори класиків світової літератури, захоплювався історією та філософією. Під враженням вістки про смерть автора «Енеїди» Шевченко написав вірш «На вічну пам'ять Котляревському». Разом із чотирма іншими його поезіями цей вірш побачив світ у альманасі Гребінки «Ластівка» (1841).

Першу збірку своїх поетичних творів Шевченко видав 1840 р. під назвою «Кобзар». До неї увійшло 8 поезій: «Думи мої», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч». Окремими виданнями вийшли поеми «Гайдамаки» (1841) та «Гамалія» (1844).

Вірші Шевченка справили на українське суспільство велике враження, проте російська богема загалом негативно поставилася до молодого поета, звинувативши його найперше в тому, що він пише «мужицькою мовою».

Улітку 1842 р., використавши сюжет поеми «Катерина», Шевченко намалював олійними фарбами однойменну картину, яка стала одним із найвідоміших творів українського живопису.

13 (25) травня 1843 р. Шевченко з Петербурга виїхав до України. Відвідав відставного поручника й українського поета Віктора Забілу на його хуторі Кукуріківщина під Борзною. Зупинився поет у Качанівці на Чернігівщині (маєток поміщика Григорія Тарновського). У червні 1843 р. побував у Києві, де познайомився з Михайлом Максимовичем та Пантелеймоном Кулішем, і на Полтавщині відвідав Євгена Гребінку в його Убіжищі. 29 червня (11 липня) 1843-го — у день св. Петра і Павла — відвідав разом із ним пишну гостину в хрещеної матері Гребінки, вдови-генеральші Тетяни Вільхівської в її «українському Версалі» в Мойсівці, де познайомився з поетом Олександром Афанасьєвим-Чужбинським та офіцером Яковом де Бальменом (пізніше присвятив йому поему «Кавказ»). У липні 1843 р. у Ковалівці Шевченко відвідує Олексія Капніста — учасника руху декабристів, сина автора «Оди на рабство» і комедії «Ябеда» Василя Капніста. Обидва поїхали до Яготина, до Миколи Рєпніна-Волконського, щоб оглянути галерею картин і на замовлення Григорія Тарновського зробити копію з портрета Миколи Рєпніна. Там Шевченко познайомився з Варварою

Рєпніною. Того літа він відвідував своїх нових знайомих: Закревських у Березовій Рудці, Якова де Бальмена в Линовиці, Петра Селецького в Малютинцях, Олександра Афанасьєва-Чужбинського в Ісківцях, Ревуцьких в Іржавці, Галаганів у Сокиринцях та Дігтярях. 20 вересня (2 жовтня) 1843 р. гостював у рідному селі Кирилівці, Звенигородського повіту, на Київщині у сестри та братів. Протягом жовтня — грудня 1843 р. перебував у Яготині в Рєпніних, де на замовлення Олексія Капніста виконав дві копії з портрета Миколи Рєпніна (оригінал намалював швейцарський художник Й. Горнунг). Одна зберігається у Національному музеї Т. Г. Шевченка в Києві, а друга — в Ермітажі.

Під впливом баченого й пережитого в Україні Шевченко написав вірш «Розрита могила», в якому висловив осуд поневолення українського народу царською Росією. У лютому 1844 р. виїхав з України до Петербурга через Москву, де пробув один тиждень і зустрівся з Михайлом Щепкіним та Осипом Бодянським. Під час першої подорожі до України Шевченко задумав видати серію малюнків «Живописна Україна». Саме тому в пошуках історичних сюжетів він мав намір звернутися до Петра Буткова. Про це поет написав у листі до Осипа Бодянського 29 червня (11 липня) 1844 р. 30 жовтня (11 листопада) 1844 р. комітет Товариства заохочення художників ухвалив дати Шевченкові грошову допомогу для видання «Живописной Украины», визначивши для цієї мети 300 рублів і зобов'язавши його надіслати для Товариства один примірник першого випуску видання. Перші 6 офортів серії («У Києві», «Видубецький монастир у Києві», «Судна рада», «Старости», «Казка» («Солдат і Смерть»), «Дари в Чигирині 1649 року») вийшли друком у листопаді того ж року під назвою «Чигиринський Кобзар». У 1844 р. опубліковано передрук першого видання «Кобзаря» з додатком поеми «Гайдамаки». Того ж року Шевченко написав гостро політичну поему «Сон» («У всякого своя доля») з критикою самодержавної системи Російської імперії. Проти цього твору дуже різко виступив Віссаріон Белінський.

22 березня (3 квітня) 1845 р. Шевченко подав заяву до ради Академії мистецтв із проханням дати йому звання художника. Рада, розглянувши заяву, ухвалила таке рішення:

«Ст. 12. По прошению вольноприходящего ученика Академии Тараса Шевченко (по входящей книге № 386). Определено: Поелику Шевченко известен Совету по своим работам и награжден уже за успехи в живописи серебряною медалью 2-го достоинства, то

удостоить его звания некласного художника и представить на утверждение общему собранию Академии».

Також подав заяву до правління Академії про видачу йому квитка для проїзду в Україну й вільного проживання там. 25 березня (5 квітня) рада Академії мистецтв видала Шевченкові квиток на право проїзду в Україну. Вже в листопаді 1845 р. загальні збори Академії мистецтв у Петербурзі затвердили рішення ради від 22 березня про надання Шевченкові звання некласного художника.

31 березня (12 квітня) 1845 р. Шевченко виїхав із Петербурга через Москву до Києва. У Москві зустрівся з Михайлом Щепкіним і оглянув Кремль. На шляху до Києва Шевченко проїхав Подольськ, Тулу, Орел, Кроми, Есмань, Кукуріківщину.

Весну, літо й осінь 1845 р. Шевченко провів у Мар'їнському на Полтавщині (Миргородський повіт) на запрошення предводителя дворянства Миргородського повіту Олександра Лук'яновича. Жив у окремому від панів приміщенні, малював портрети і краєвиди. Тут поет здружився з селянами, охоче з ними зустрічався і розмовляв. До нашого часу зберігся лише портрет О. А. Лук'яновича, що перебуває в Миргородському краєзнавчому музеї. Як про те свідчать автографи Шевченка під віршами «Єретик» (10 жовтня), «Сліпий (Невольник)» (16 жовтня), Великий льох, «Стоїть в селі Суботові» (21 жовтня), написані вони в Мар'їнському.

У вересні він гостював у своїх родичів у Кирилівці, відвідав сестру Катерину у Зеленій Діброві, побував у Княжому. Ставши співробітником Київської археографічної комісії, Шевченко багато подорожував Україною, збирав фольклорні й етнографічні матеріали та змальовував історичні й архітектурні пам'ятки.

Восени та взимку 1845 р. Шевченко написав такі твори: «Іван Гус» («Єретик»), «Сліпий», «Великий льох», «Наймичка», «Кавказ», «І мертвим, і живим...», «Холодний Яр», «Давидові псалми». Важко захворівши, наприкінці 1845-го написав вірш «Заповіт», в якому проголосив заклик до революційної боротьби за визволення свого поневоленого народу.

Через яскраво антирежимний характер нові поетичні твори Шевченка не могли бути надруковані й тому розповсюджувалися в рукописних списках.

Сам Шевченко переписав їх для себе в спеціальний зошит-альбом, якому дав назву «Три літа» (1843–1845).

Навесні 1846 р. Шевченко прибув до Києва й оселився в будинку (тепер — Літературно-меморіальний будинок-музей Тараса Шевченка)

в колишньому провулку «Козине болото». У цей час були написані балади «Лілея» та «Русалка». У квітні Тарас пристав до Кирило-Мефодіївського братства — таємної політичної організації, заснованої з ініціативи Миколи Костомарова. 27 листопада (9 грудня) 1846 р. Шевченко подав заяву на ім'я попечителя Київського навчального округу про зарахування на посаду вчителя малювання в Київському університеті Святого Володимира, на яку його затвердили 21 лютого (5 березня) 1847 р. У березні 1847 р., після доносу, почалися арешти членів братства. Шевченка заарештували 5 (17) квітня 1847 р. на дніпровській переправі, коли він повертався до Києва, відібрали збірку «Три літа» й відправили під конвоем до Петербурга. Там його ув'язнили у казематі Третього відділу імператорської канцелярії на Пантелеймонівській вулиці (тепер вул. Пестеля, 9). За спогадами сучасників, на допитах поет відмовився зрікатися своїх поглядів і не виказав нікого з членів братства. Перебуваючи близько двох місяців за ґратами, Шевченко й далі писав вірші, що згодом об'єднав у цикл «В казематі», до якого, серед інших, належать вірші «Садок вишневий коло хати...» і «Мені однаково...».

Шевченка звинуватили в написанні віршів «малоросійською мовою», з якими «могли посіятися й згодом вкоренитися думки про вигадане блаженство часів Гетьманщини, про щастя повернути ці часи й про можливість Україні існувати як окремій державі». На суді не доведено участі поета в Кирило-Мефодіївському братстві. Шевченка як «наділеного міцною будовою тіла» призначили рядовим в Оренбурзький окремий корпус із заборonoю писати й малювати.

В Орській фортеці, всупереч забороні, Шевченко таємно малював і писав вірші, які йому вдалося переховати й зберегти в чотирьох «захалавних книжечках» (1847, 1848, 1849, 1850). За того часу Шевченко написав поеми «Княжна», «Варнак», «Іржавець», «Чернець», «Москалева криниця» та багато поезій. Поет цікавився життям казахів, що кочували в околицях фортеці, вивчав їхні пісні та легенди й малював сценки з їхнього побуту. Восени 1847 р. в Орській фортеці Шевченко захворів на ревматизм. Деяке полегшення становища Шевченка настало з весни 1848 р., коли його ввели як штатного художника до складу Аральської експедиції під командуванням лейтенанта Олексія Бутакова. Перебування на острові Кос-Арал було дуже продуктивним у творчості митця. Крім виконання численних малюнків, сепій та акварелей, Шевченко написав поеми «Царі», «Титарівна», «Марина», «Сотник» і понад 70 поезій, у яких відбитий емоційний стан поета.

В Оренбурзі Шевченко зблизився із засланцями-поляками — учасниками повстання 1830—1831 рр. — і заприятелював з польськими й білоруськими письменниками Броніславом Залеським та Едвардом Желіговським, з якими пізніше листувався. У квітні 1850 р. у Шевченка вдруге заарештували й після піврічного ув'язнення помістили в Новопетровському береговому форті, що на півострові Мангишлак; там він перебував сім років.

У Новопетровській фортеці, попри нагляд, моральне страждання й фізичне виснаження, Шевченко таємно провадив малярську й літературну діяльність. Співчуття таких гуманних людей, як комендант укріплення А. Маєвський та його наступник І. Усков, дещо полегшувало становище безправного солдата-засланця. Лише під час Каратауської експедиції влітку 1851 р. він виконав близько ста малюнків аквареллю й олівцем (зокрема, «Вигляд на гори Актау з долини Агаспеяр», «Гора в долині Агаспеяр», «Гори в долині Агаспеяр», «Кладовище Агаспеяр»). Знайшовши коло форту добру глину й алебастр, Шевченко почав вправи в скульптурі. Серед виконаних ним скульптурних творів були й два барельєфи на новозавітні теми: «Христос у терновому вінку» та «Іоанн Хреститель». Поет тоді почав писати російською мовою повісті з українською тематикою й багатим автобіографічним матеріалом («Наймичка», «Варнак», «Княгиня», «Музыкант», «Художник», «Несчастный», «Близнецы» та інші).

Друзі Шевченка клопотали про його звільнення, однак тільки в 1857-му, через два роки після смерті імператора Миколи І, клопотання увінчалися успіхом, і поета звільнили із заслання. Коли стало відомо про майбутнє звільнення Тараса Шевченка від солдатчини, фельдфебель І лінійного батальйону Окремого оренбурзького корпусу Мусій Анакієв дав йому змогу проводити вільний від служби час на свій розсуд. Довідавшись про звільнення, Шевченко наново переробив написану ще 1847 р. поему «Москалева криниця», а також почав вести російською мовою «Щоденник» («Журнал», з 12 червня 1857 - 13 липня 1858 рр.). У серпні 1857 р. Шевченко залишив Новопетровськ і рибальським човном дістався до Астрахані, а звідти пароплавом прибув до Нижнього Новгорода. Тут поетові довелося затриматися майже на півроку. В'їзд до Москви й Петербурга йому було заборонено. Хоч у Нижньому Новгороді Шевченко жив під пильним наглядом поліції, він не тільки брав участь у культурному житті міста, а й написав поеми «Неофіти», «Юродивий», триптих «Доля», «Муза», «Слава», закінчив повість «Прогулка с удовольствием

и не без морали», створив двадцять портретів і зробив чимало архітектурних малюнків.

Навесні 1858 р. поет прибув до Петербурга, де його зустріли українські друзі та численні прихильники, серед них і родина Федора Толстого. У червні того ж року Шевченко оселився в Академії мистецтв, де жив до самої смерті. Щоб познайомитися з українським поетом, туди приїжджали Іван Тургенєв і Марко Вовчок.

Діставши з чималими труднощами дозвіл, Шевченко влітку 1859 р. повернувся в Україну, де не був дванадцять років. Тут відвідав своїх рідних — у Кирилівці та декого з давніх знайомих. У перших числах серпня 1859 р. Шевченко приїхав до Києва й оселився на межі Куренівката Пріорки, на Вишгородській вулиці. Його мрії про одруження та придбання землі над Дніпром не здійснилися: Шевченка втретє заарештували і після кількаразових допитів (зокрема Марком Андрієвським — чиновником для особливих доручень при київському генерал-губернаторі) зобов'язали повернутися до Петербурга. На світанку 14 серпня 1859 р. поет диліжансом через Ланцюговий міст, що на Дніпрі, виїхав до Петербурга.

До останніх днів свого життя поет перебував під таємним наглядом поліції. Однак він створив багато нових творів. Уважають, що поема «Марія» становить вершину творчості поета після заслання. Шість раніше написаних і заборонених у Росії поезій Шевченка було видано за кордоном у Лейпцигу в 1859-му. У друкарні Пантелеймона Куліша 1860 р. побачило світ нове видання «Кобзаря», яке, однак, охоплювало тільки незначну частину поезій Шевченка. Того ж року надруковано й «Кобзар» у перекладі російських поетів, а у січні 1861 р. випущено окремою книжкою Шевченків «Буквар» (Букварь южнорусскій) — посібник для навчання в недільних школах України, виданий коштом автора та накладом 10000 примірників.

У Петербурзі Шевченко вирішив зайнятися гравюрою, бо цей вид мистецтва можна було тиражувати. У квітні 1859 р. Шевченко, подаючи деякі зі своїх гравюр на розгляд ради Імператорської академії мистецтв, просив удостоїти його звання академіка чи задати програму на здобуття цього звання. 16 квітня рада постановила визнати його «призначеним в академіки й задати програму на звання академіка з гравірування на міді». 2 вересня 1860 р., разом із іншими митцями, Тараса Шевченка визнано академіком гравюри «на повагу майстерності та пізнань у мистецтвах».

Уже хворим Шевченко взяв участь у підготовці першого числа журналу «Основа», яке вийшло ще за його життя. Перед смертю

записав олівцем на офорті автопортрета 1860 року свій останній вірш «Чи не покинуть нам, небого». Український літературознавець Павло Зайцев назвав цей твір незрівняним поетичним документом боротьби безсмертної душі з тлінним тілом перед обличчям фізичної смерті.

В останні роки Шевченко хворів ревматизмом, пороком серця, поліартритом і цирозом печінки — ці хвороби, з часом, ускладнилися водянкою. З осені 1860 р. самопочуття Тараса Григоровича почало погіршуватися. 23 листопада, зустрівшись у М. М. Лазаревського з доктором Барі, Шевченко особливо скаржився на біль у грудях. Доктор, вислухавши груди, радив Шевченку поберегтися. Відтоді здоров'я його погіршувалося з дня на день. Січень і лютий Шевченко просидів майже безвихідно в кімнаті, зрідка тільки відвідуючи деяких знайомих.

26 лютого (10 березня) 1861 р. Шевченко помер від водянки. На кошти друзів 1 (13 березня) його було поховано спочатку на Смоленському православному кладовищі у Петербурзі. Після того, як п'ятдесят вісім днів прах Шевченка перебував у Петербурзі, його домовину, згідно із заповітом, за клопотанням Михайла Лазаревського, після отримання ним дозволу в квітні того ж року, перевезено в Україну й перепоховано на Чернечій горі біля Канева.

26 квітня (8 травня) 1861 р. домовину викопали, перенесли через увесь Петербург до Московського (Миколаївського) вокзалу й залізницею перевезли до Москви. Далі шлях проходив через Серпухов, Тулу, Орел, Кроми, Дмитровськ, Севськ, Глухів, Кролевець, Батурин, Ніжин, Носівку, Бобровицю, Бровари до Києва. Випрягши коней із воза, студенти Університету Святого Володимира провезли труну Ланцюговим мостом і далі набережною до церкви Різдва Христового на Подолі.

У Києві з Тарасом прощалися студенти, поети, багато киян. Була навіть думка, яку підтримували й родичі поета, поховати його у Києві. Та Григорій Честахівський обстоював думку про поховання у Каневі, бо Шевченко ще за життя мріяв про «тихе пристанище і спокій коло Канева».

8 (20 травня) 1861 р. на пароплаві «Кременчук» останки Кобзаря перевезено з Києва до Канева. Дві доби домовина перебувала в Успенському соборі, а 10 (22 травня), після відслуженої у церкві панахиди, прах віднесли на Чернечу гору. «Винесли гроб, поклали на козацький віз, накрили червоною китайкою. Замість волів впрягся люд хрещений, і повезли діти свого батька, що повернувся з далекого краю

до свого дому». Згадував Григорій Честахівський. Туди ж перенесли дерев'яний хрест і встановили на могилі.

Першим коханням молодого Шевченка була Оксана, його ровесниця. Родичі та знайомі закоханих були впевнені, що молоді одружаться, щойно досягнуть відповідного віку. Але надії були марними — Тарас у валці свого пана Павла Енгельгардта мусив поїхати до Вільна. Розлука була несподівана й довга. Усе своє життя Шевченко згадував ту дівчину, яку колись кохав. Наступною жінкою, котру він кохав, була польська швачка Дзюня Гусіковська.

У 1843 р. Шевченко їде в Україну й зустрічає там Ганну Закревську, якій згодом присвятив вірш «Г. З.».

Наступними жінками, котрі мали місце у серці поета, були Варвара Репніна, сільська дівчина Глафіра та Агата Рускова, 16-річна актриса Катерина Піунова, яка, напевно, просто не наважилася пов'язати своє життя з модним, але скандально відомим художником, майже на тридцять років старшим від неї. Останнім коханням поета була 19-річна петербурзька наймичка, українка Лукерія Полусмак, якій Шевченко присвятив вірш «Ликері».

Зваблював цю простакувату дівчину дорогими подарунками, але вона не захотіла відмовитися від столичного життя й переїхати в українське село. Покинула поета й вийшла заміж за перукаря Яковлева. І лише у 1904 р., після смерті свого чоловіка-пияки, Лукерія Яковлева-Полусмак, залишивши дітей у Петербурзі, переїхала до Канева й щодня приходила на могилу Шевченка.

Тарас Шевченко у своїй творчості відобразив саме ті думки й настрої, які були важливими у житті українців його часу. Про те, що його творчість знайшла відгук у серцях людей, свідчить те, що в другій половині XIX — на початку XX ст. чи не єдиною книжкою в більшості сільських хат України був «Кобзар», вірші з нього вчили напам'ять, за ним училися читати.

В історичному розвитку України Шевченко — явище незвичайне своїм місцем у літературі, мистецтві, культурі. Походженням, становищем та відомістю Шевченко — виняткове явище також у світовій літературі. З 47 років життя поет пробув 24 роки у кріпацтві, 10 — на засланні, а решту — під наглядом жандармів. Шлях Шевченка до творчих висот визначив в образній формі. Франко:

«Він був сином мужика і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком і вказав нові, свіжі й вільні шляхи професорам та книжним ученим».

Револьюційна творчість Шевченка була одним із головних чинників формування національно-політичної свідомості народних мас України. Впливи Шевченка на різні сторони духовно-національного життя нації відчуються до сьогодні.

Творчість Шевченка була багатогранною. Митець був і глибоким ліриком, і творцем епічних поем, і видатним драматургом та різнобічно обдарованим митцем. Літературна спадщина Шевченка обіймає велику збірку поетичних творів («Кобзар»), драму «Назар Стодоля» і два уривки з інших п'єс; дев'ять повістей, щоденник та автобіографію, написані російською мовою, записки історично-археологічного характеру («Археологічні нотатки»), чотири статті та понад 250 листів. З мистецької спадщини Шевченка збереглося 835 творів живопису й графіки, що дійшли до нас в оригіналах і частково у гравюрах та копіях. Її доповнюють дані про понад 270 втрачених і досі не знайдених мистецьких творів. Натомість у літературі про його мистецьку спадщину безпідставно приписувано йому чимало творів живопису й графіки інших авторів (досі зареєстровано 263 такі твори).

Упродовж першого періоду літературної діяльності (1837–1843 рр.) Шевченко написав багато високохудожніх поетичних творів, у яких — поряд із версифікаційними й стилістичними засобами народно-пісенної поезики — було й чимало нових, оригінальних рис, що ними поет значно розширив і збагатив виражальні можливості українського вірша (складна й гнучка ритміка, уживання неточних, асонансних і внутрішніх рим, використання цезури й перенесення (анжамбеман), майстерність алітерацій, звукової інструментації та поетичної інтонації, астрофічна будова вірша тощо). Новаторство прикметне й для Шевченкових епітетів, порівнянь, метафор, символів та уособлень. Керуючись власним художнім чуттям і не оглядаючись на панівні тоді літературні канони, Шевченко знаходив відповідну поетичну форму для втілення нових тем та ідей, які підказувала йому тогочасна дійсність. Одне слово, Тарас Шевченко спочатку наслідував найкращі зразки народно-поетичної творчості. Скажімо, перші його твори написані коломийковим віршем, що чітко вказує на зв'язок із українською народно-пісенною творчістю, насамперед із піснями, які виконувалися у жанрі коломийки.

До ранньої творчості Шевченка належать балади «Причинна» (1837), «Тополя» (1839) й «Утоплена» (1841), що мають виразне романтичне забарвлення. Своєю фантастикою й основними мотивами вони близькі до народної поезії. Поетичним вступом до «Кобзаря» (1840) був вірш «Думи мої, думи мої», у якому, висловлюючи свої

погляди на зв'язок поезії з дійсністю, Шевченко підкреслив нерозривну єдність поета зі своїм народом. Із цим віршем тематично споріднена поезія «Перебендя», у якій відобразилися думки молодого Шевченка про місце поета в суспільстві. Особливе місце серед ранніх творів посідає соціально-побутова поема «Катерина» — зворушлива розповідь про трагічну долю української дівчини, яку знеславив московський офіцер. У розвитку подій цей ліро-епічний твір відзначається високою драматичною напруженістю. Визвольна боротьба українського народу проти загарбників і поневолювачів є основним мотивом у таких ранніх творах, як «Тарасова ніч» (1838), «Іван Підкова» (1839), «Гайдамаки» (1841), «Гамалія» (1842). У поемах «Іван Підкова» і «Гамалія» Шевченко оспівав героїчні походи українського козацтва проти турків. Поеми «Тарасова ніч» і «Гайдамаки» змальовують різні моменти боротьби українського народу проти польського панування. Історично-героїчна поема «Гайдамаки» є вершиною революційного романтизму Шевченка.

Драма «Назар Стодоля» (1843), створена на межі першого й другого періодів творчості Шевченка, є новим явищем в українській драматургії. Зображені у ній події відбуваються у XVII ст. біля Чигирини. Розвиток дії подано в романтичному дусі, проте в п'єсі переважають риси реалістичного відтворення дійсності. Етнографічно-побутові картини увиразнюють історичний колорит. Сценічні якості драми забезпечили їй великий успіх, і вона досі входить до репертуару українських труп. На тему Шевченкової п'єси Костянтин Данькевич написав однойменну оперу (1960).

По-новому звучать мотиви революційної боротьби у творах Шевченка періоду «Трьох літ» (1843–1845 рр.). Провівши вісім місяців в Україні, Шевченко зрозумів своє історичне завдання й свій обов'язок перед батьківщиною як прямий шлях безкомпромісної революційної боротьби. Перехід Шевченка до нового періоду літературної діяльності позначився в поемах «Розрита могила» (1843), «Чигирине, Чигирине» (1844) і «Сон» (1844). Поет написав ці твори під безпосереднім враженням від тогочасної дійсності в Україні. У сатиричному творі «Сон» («У всякого своя доля») автор з їдким сарказмом змалював свавілля та жорстокість російського царату й закликав до знищення цієї деспотичної системи.

Поема «Сон» вважається одним із найвизначніших вірців світової сатири. Вона має чимало спільних типологічних рис із поемами «Дзяди» Адама Міцкевича, «Німеччина. Зимова казка» Генріха Гайне та частиною «Божественної комедії» Данте «Пекло». Сатиричні ознаки

також помітні в політичних поемах Шевченка «Великий льох», «Кавказ», «І мертвим, і живим...» та вірші «Холодний Яр» (усі 1845).

**Червоний корпус Київського університету в 1846 році.
Замальовка Тараса Шевченка**

У поемі-містерії «Великий льох», що складається з трьох частин («Три душі», «Три ворони», «Три лірники») й епілогу («Стоїть в селі Суботові»), Шевченко втілює свої роздуми про історичну долю України в алегоричних образах, що зазнали в літературознавстві особливо тенденційної інтерпретації (Шевченкова наскрізь негативна оцінка Переяславської угоди різко суперечить так званому «Тезису про 300-річчя возз'єднання України з Росією»). У творі «Кавказ», що поєднує жанрові ознаки лірично-сатиричної поеми, політичної медитації та героїчної оди, Шевченко із сарказмом виступив проти гнобительської політики царської Росії й закликав пригноблені народи до революційної боротьби. Ця поема Шевченка мала значний вплив на розвиток самосвідомості не тільки в Україні. Шевченкове послання «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...» — вдумливий поетичний аналіз тогочасного суспільно-політичного й національно-культурного життя в Україні, що мала служити дороговказом на шляху національного, соціального й культурного відродження українського народу. У поезії «Холодний Яр» Шевченко відкинув негативний погляд історика Аполлона Скальковського на гайдамацький рух і, назвавши Миколу I «лютим Нероном», гостро картав ту частину українського панства, що покійно плазувала перед російським царатом.

У грудні 1845 р. Шевченко написав цикл віршів під назвою «Давидові псалми» — перша його спроба переспіву й осучаснення біблійних текстів. Уміло зашифрованою формою псалмів поет засуджував тогочасний лад, надаючи старозавітним текстам зрозумілу

для читача політичну спрямованість. У вірші «Три літа», що дав назву альбомній збірці автографів поета, Шевченко змальовує процес свого «прозрівання» і говорить про зміни, які сталися за цей час у його світогляді й творчості. Характерним для нового періоду творчості Шевченка є також вірш «Минають дні, минають ночі». У ньому поет пристрасно засуджує суспільну бездіяльність і пасивність та закликає до дії й боротьби. Цикл «Три літа» завершується «Заповітом», одним із найдосконаліших зразків світової політичної лірики.

Собор Св. Олександра в Києві (папір. акварель, 1846)

Серед творів періоду «Трьох літ» на історичні теми особливе місце посідає поема «Іван Гус» («Єретик»), написана восени 1845 р. з поетичною присвятою Павелу Шафарикові. Поєднуючи історичний сюжет (засудження і спалення чеського реформатора Гуса в Констанці 1415 р.) з дійсністю свого часу, Шевченко створив поему, що була сприйнята читачами як алюзія на адресу російського царату. В історично-побутовій поемі «Сліпий» («Невольник») Шевченко гнівно осудив Катерину II за зруйнування Запорізької Січі та закріпачення українського селянства. До збірки «Три літа» включено також соціально-побутові поеми «Сова» (1844) і «Наймичка» (1845). У поемі «Сова» змальовано трагічну долю матері-вдови, у якої забрали в солдати єдиного сина. До зображення нового аспекту морально-психологічної драми матері-покритки звернувся Шевченко в поемі «Наймичка». Ця тема хвилювала поета протягом усієї творчої діяльності. До неї він звертався в ранній поемі «Катерина», а згодом — у поемах «Відьма» (1847), «Марина» (1848) та інших. Тему трагічної долі покритки Шевченко розробляв також у відмінних одна від одної баладах «Лілея» та «Русалка» (обидві 1846).

Цикл «В казематі», написаний навесні 1847 р. в умовах ув'язнення і допитів у Петербурзі, відзначається глибоким ідейним змістом і високою художньою майстерністю. Він відкриває один із найважчих періодів у житті й творчості Шевченка — час арешту й заслання (1847–1857).

Чекаючи в тюрмі вироку, поет боліє не за себе, за свою долю, його хвилює доля «окраденої» й замученої московським пануванням України. З приголомшливою силою виявлено любов до України, зокрема в поезіях «Мені однаково», «В неволі тяжко», «Садок вишневий коло хати» та «Чи ми ще зійдемося знову».

Поет почав свою творчість на засланні поезією «Думи мої, думи мої» (1847), що відкривається тими самими словами, що й заспів до «Кобзаря» (1840). Цим Шевченко підкреслив незмінність своєї ідейно-поетичної програми та нерозривність свого зв'язку з рідним краєм і народом. Шевченкова лірика часів заслання має широкий тематично-жанровий діапазон. У ній дедалі збільшується і багатство фоніки, і кількість оригінальних тропів, і емоційна багатогранність ліричних реакцій поета. Тематично можна виділити такі групи віршів цього періоду: автобіографічна, пейзажна, побутова, політична, філософська лірика. До ліричних творів автобіографічного характеру, в яких Шевченко змалював свої власні почуття, настрої й переживання, належать вірші «Мені тринадцятий минало», «А. О. Козачковському», «І виріс я на чужині», «Хіба самому написать», «І золотої й дорогої», «Лічу в неволі дні і ночі» та інші.

Але й у пейзажній ліриці поет, описуючи краєвиди місцевостей, де відбував заслання, часто висловлює особисті настрої, думки і спогади («Сонце заходить, гори чорніють», «І небо невміє, і заспані хвилі» та інші). Автобіографічні мотиви трапляються і в таких поезіях громадсько-політичного звучання, як «Сон» («Гори мої високії») та «Якби ви знали, паничі». Багатством мотивів відзначається побутова лірика часів заслання. Тут звучать мотиви дівочих пісень і бадьорих юнацьких жартів, материнства й жіночого безталання (так званої жіночої лірики Шевченка), шукання долі й нарікання на неї, смутку, розлуки й самотності. Поет часто вдається до жанру народної пісні й пісенної образності, але побутово-соціальний аспект зображення в багатьох випадках переростає в політичні узагальнення. Поетичний стиль цих творів відзначається простотою вислову, конкретною образністю й метафоричністю. Зображуваний у них світ персоніфікований (вітер шепоче, доля блукає, думи сплять, лихо сміється). Процес опрацювання фольклорного матеріалу

вдосконалюється, збагачується новими формами й методами. Фольклорні мотиви й образи набувають у Шевченка ознак нової мистецької якості. Деякі вірші Шевченка ще за його життя перейшли в народно-пісенний репертуар і стали жити самостійним життям, підлягаючи законам фольклорних творів.

Поет і на засланні далі таврував у своїх творах самодержавно-кріпосницький лад та поневолення уярмлених Москвою народів. Свою політичну актуальність донині зберіг заклик Шевченка у вірші «Полякам» («Ще як були ми козаками», 1847) до згоди й братерства українського й польського народів як рівний із рівним. У невеликій поемі «У Бога за дверима лежала сокира» (1848) Шевченко використав казахську легенду про святе дерево, щоб відтворити в алегоричних образах тяжку долю поневоленого казахського народу. Відгуком поета на революційні події в Західній Європі була сатира «Царі», одна з найзначніших політичних поезій Шевченка часів заслання (є дві редакції твору — 1848 і 1858 рр.). Вдало поєднуючи елементи зниженого бурлескного стилю з пародійним використанням урочисто-патетичної лексики, автор створив поему, яка містила у собі заклик до революційного повалення царату: Бодай кати їх постинали, Отих царів, катів людських.

На засланні Шевченко написав і декілька лірично-епічних поем, що відзначаються новими формами зображення подій і свідчать про творчий розвиток поета. Героїня поеми «Княжна» — це українська Беатріче Ченчі, трагічна жертва кровомісного злочину батька. Образ дочки, збезчещеної рідним батьком, траплявся вже в творах Шеллі, Стендаля, Дюма-батька й Словацького, у Шевченковій поемі «Відьма», першу редакцію якої поет написав ще перед арештом під назвою «Осика». Новий образ кріпачки-месниці Шевченко дав у поемі «Марина» (1848). Героїня поеми, ставши жертвою панської сваволі, помстилася за зневагу. У невеликій поемі «Якби тобі довелося» (1849) поет звеличує мужність хлопця-кріпака, який вступився за честь дівчини й убив пана-гвалтівника. Образ скривдженого кріпака, котрий стає народним месником, Шевченко вивів у поемі «Варнак» (1848). Деякі дослідники пов'язують цей образ з особою Устима Кармалюка. Поема написана у своєрідній формі сповіді героя, у ній відчувається деякий вплив байронізму. Морально-етичні проблеми Шевченко порушив також у поемах «Іржавець» (1847), «Чернець» (1847), «Москалева криниця» (1847 і 1857), «Титарівна» (1848), «Сотник» (1849) і «Петрусь» (1850). У цих творах історичні рефлексії поета перегукуються з його суб'єктивними настроями політичного заслання.

Та найбільше турбувало і мучило Шевченка страждання уярмленого рідного народу.

Повісті, що Шевченко написав на засланні російською мовою (до нас дійшло дев'ять), не дорівнюють своєю мистецькою якістю його поетичним творам і за життя поета не друкувалися. Вони пов'язані з традиціями сатирично-викривальної прози М. Гоголя, але в них значне місце посідають позасюжетні елементи (екскурси в минуле, вставні епізоди, авторські рефлексії, спогади, коментарі). Щедре використання в їхній мові українізмів надає цим творам українського національного колориту. Мемуарно-публіцистичний характер має і щоденник («Журнал») Шевченка, в якому день у день протягом майже року зафіксовані найважливіші події в житті поета, його враження, спостереження, роздуми, наміри й спогади. Щоденник Шевченка має велике значення для вивчення біографії і творчості поета. Він також дуже цінний для характеристики революційних, суспільно-політичних, філософських та естетичних поглядів поета-мислителя і свідчить про його широку ерудицію.

ТВОРЧИСТЬ ОСТАННІХ РОКІВ ЖИТТЯ

Десятирічне заслання вимучило Шевченка фізично, але не зламало його морально. Після повернення поета на волю починається останній етап його творчості (1857–1861). Розпочинає його поема «Неофіти», написана у грудні 1857 р. у Нижньому Новгороді. За історичним сюжетом поеми (переслідування християн римським імператором Нероном) заховано актуальний сюжет жорстокої розправи російських царів із борцями за національне й соціальне визволення (аналогію Миколи I — Нерона Шевченко використав ще до заслання у вірші «Холодний Яр»). Незакінчена поема «Юродивий» (1857) — гостра політична сатира, спрямована проти російського самодержавства в особі Миколи I та його сатрапів в Україні. Оглянувши пройдений доти життєвий шлях, Шевченко написав ліричний триптих «Доля», «Муза» «Слава» (1858). Тема циклу — самоусвідомлення поетом своєї творчості. Шевченко й далі підпорядковував ідейне спрямування своєї політичної й особистої лірики меті пробудження національної і соціальної свідомості народних мас України. Використовуючи характерну для його творчості мистецьку форму «подражання», поет прорікає у вірші «Осії глава XIV» (1859) неминучість майбутньої революційної розправи над гнобителями України — російськими царями. Поема «Марія» (1859) присвячена одній з основних тем Шевченкової творчості — темі про страдницьке життя жінки-матері. Образ Марії в поемі Шевченка має

небагато спільного з богословським образом Богородиці. Біблійний сюжет служить лише зовнішнім приводом для цілком самостійних висловлювань поета. У поемі Шевченка мати виховала свого сина борцем за правду, віддала його людям для їх визволення, а сама «під тином», «у бур'яні умерла з голоду». Іван Франко вважав цю поему «вершиною у створенні Шевченком ідеалу жінки-матері». Наприкінці життя Шевченко почав перекладати «Слово о полку Ігоревім» (1860), та встиг перекласти лише два уривки — «Плач Ярославни» (дві редакції) і «З передсвіта до вечора».

Свій останній поетичний твір, вірш «Чи не покинуть нам, небого», Шевченко закінчив за десять днів до смерті. Написаний із мужньою самоіронією у формі звернення до музи, цей вірш звучить як поетичний епілог Шевченкової творчості й відзначається неповторною ліричною своєрідністю.

За життя Тараса Шевченка лише незначна частина його поезій побачила світ. То були переважно його ранні твори. У 1840 р. вийшла друком під назвою «Кобзар» його перша книжечка поезій. До неї увійшли вісім ранніх творів: «Думи мої, думи мої», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка» («Нащо мені чорні брови»), «До Основ'яненка», «Іван Підкова» та «Тарасова ніч». У цьому виданні твори постраждали від жорсткої цензури. У 1841 р. на ті кошти, що Шевченко зібрав від різних меценатів, прихильників його таланту, вдалося видати «Гайдамаки». У 1844 р. окремим книжками вийшли поема «Гамалія» та поема «Тризна» (російською мовою). Того ж року під назвою «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки Тараса Шевченка» окремою книжкою вийшли твори, що увійшли до першого видання «Кобзаря», та поема «Гайдамаки».

Під час арешту Шевченка 1847 р. до рук жандармів III відділення потрапила рукописна збірка «Три літа» вже готова до друку, що містила такі твори, як «Сон», «Кавказ», «До мертвих і живих...», «Єретик» та ще десятки інших поезій і поем. Ці твори змогли побачити світ лише після революції 1905 р. Окремі ж поезії зі збірки «Три літа», що залишилися в приватних руках у рукописних списках, поширювалися серед народу. «Кавказ», «Холодний Яр», «До мертвих і живих...» були надруковані за кордоном (хоча й дуже неохайно), у Лейпцігу, 1859 р. у книжці з назвою «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки».

Із заслання, з неволі, Шевченко привіз із десятків повістей, писаних російською мовою, та чотири «захалавних книжечки» віршів, які він «мережив і кучерявив», переховуючи від своїх наглядців.

Оправлені разом, ці книжечки склали альбом «невольничої поезії», який умовно назвали «Малою книжкою». Цей альбом зберігався в рукописному відділі Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка.

Після заслання, під час перебування в Нижньому Новгороді, Москві та Санкт-Петербурзі Шевченко переробляв твори, переписуючи їх до нового альбому, куди записував і нові твори. Так сформувалася нова книжка поезій — «Більша книжка» (умовна назва науковців). Проте надрукувати за свого життя Шевченкові з цих творів нічого не вдалося.

З великими труднощами Тарасу Шевченку пощастило видати лише деякі видані до заслання твори. Із нових вдалося додати мало що, як от поему «Наймичка» (видана П. Кулішем 1857 р. без імені автора) та «Давидові псалми».

Те, що до заслання та після нього Шевченкові та його друзям вдалося видати, увійшло до книжки «Кобзаря», яка побачила світ у 1860 р. Ця книжка поезій була останньою за життя Тараса Шевченка.

У Петербурзі в останні роки життя письменника було видано дозволений цензурою буквар Тараса Шевченка — «Букварь южнорусскій». Проте, згодом він був заборонений до використання. Так відомо, що у Черкаському повіті (Київська губернія) помічник начальника канівської поліції писав київському губернатору про вилучення приставом 12 букварів Тараса Шевченка, привезених до села Зеленок тимчасово зобов'язаним Осипом Устимова, більшу частину яких той роздав управителю Дорожинському, економам Матковському й Болевському, благочинному Грушецькому (священнику с. Зеленок, місцевому диякону) та питним ревізорам Бистржаневському й Пілецькому. Відібрано їх було з метою недопущення розповсюдження їх по сільських парафіяльним школам і в канівській недільній школі. Хоча у донесенні при цьому згадувалося, що буквар Шевченка рос. «ничего у себе противного законам не заключает».

Збереглося 835 творів, що дійшли до нашого часу в оригіналах і частково у гравюрах на металі й дереві російських та граверів з інших країн, а також у копіях, що їх виконали художники ще за життя Шевченка. Уявлення про мистецьку спадщину Шевченка доповнюють відомості про понад 270 втрачених і досі не знайдених робіт. Живописні й графічні твори за часом виконання датуються 1830—1861 рр. й територіально пов'язані з Росією, Україною й Казахстаном. За жанрами — це портрети, композиції на міфологічні, історичні та побутові теми, архітектурні пейзажі й краєвиди. Виконано їх у техніці

олійного письма на полотні, а також аквареллю, сепією, тушшю, свинцевим олівцем та в техніці офорта на окремих аркушах білого, кольорового та тонованого паперу різних розмірів, а також у п'ятьох альбомах. Значну частину мистецької спадщини Шевченка становлять завершені роботи, але не менш цінними для розуміння творчого шляху й розкриття творчого методу художника є і його численні ескізи, етюди, начерки та навчальні студії. З усіх творів лише незначна частина має авторські підписи, написи і ще менша — авторські дати.

Дуже різним політичним силам вдається знаходити серед висловів Шевченка такі, які свідчать про нібито близькість переконань Шевченка до ідеології саме цих сил. Зокрема, образ Шевченка брався на озброєння як офіційною радянською пропагандою, так і націоналістичними колами. Натомість існує думка, що насправді політичні переконання Шевченка були нечіткими, оскільки він був насамперед поетом, а не політиком.

Погляди Тараса Шевченка щодо релігії є одним із найконтроверсійніших питань у шевченкознавстві. Уся творчість Тараса Шевченка, його листи й записи у «Щоденнику» всіяні зверненнями до Бога, пронизані християнським світосприйняттям та зацікавленням до тем церкви й віри.

Водночас Шевченкова творчість не дає однозначної відповіді, як він ставився до Бога, до церкви й до релігії загалом. Тож оцінки релігійності митця варіюють від образу упокореного християнина до суперечності його зовнішньої набожності «епікурейському» способу життя й аж до оцінок постаті Шевченка як «богохульника» Російською православною церквою та як «атеїста» комуністичною ідеологією Радянського Союзу. Однак позиція українського духовенства кардинально суперечить позиції РПЦ та радянської ідеології. Так, перекладач Біблії українською мовою митрополит Іларіон (Огієнко) присвятив Шевченку працю «Релігійність Тараса Шевченка», в якій дійшов висновку, що «більшість Шевченкової науки можна повторювати в церкві на проповідях, так ніби цитати з якого церковного твору» і що українському духовенству варто його частіше цитувати. Перший митрополит УАПЦ Василь (Липківський) часто цитував поета і присвятив йому дві проповіді.

Нині більшість дослідників вважають Шевченка щирим християнином, котрий однак часто виступав зантиклерикальними поглядами (особливо щодо російського православ'я) та «претензіями» до Бога за свій народ, які хибно трактувалися як атеїзм. Схожі претензії знаходимо й у текстах біблійних пророків.

Варто також зазначити, що Шевченко став одним із перших перекладачів сучасною українською мовою біблійних текстів. У грудні 1845 р. він написав свої переспіви десяти псалмів. Його збірка «Давидові псалми» була видана ще за життя поета у складі «Кобзаря» 1860 р. (та окремою книжкою того ж року).

Богданова церква в Суботіві, акварель Тараса Шевченка, 1845

Попри те, що Шевченко протягом життя був «душею компанії», любив сміятися, допомагати іншим і вмів розвеселити незнайомих людей, його звикли зображати із суворим виразом обличчя. Також хоча він помер доволі молодим (у 47 років), його часто зображають як дідуся, із зморшками. Про плекання за радянської влади образу саме такого суворого й похмурого Шевченка розповідав скульптор Леонід Молодожанин, автор кількох пам'ятників Шевченкові закордоном. У 1930 рр. він був студентом Ленінградської академії мистецтв у класі скульптури професора Матвія Манізера. Разом з іншими студентами він допомагав Манізеру моделювати пам'ятник Шевченка для Києва. Коли проект пам'ятника був готовим, на роботу приїхали поглянути Лазар Каганович і Микита Хрущов. Побачивши під фігурою Шевченка персонажів із «Гайдамаків» (подібно до харківського пам'ятника Шевченку), Каганович накинувся на Манізера з критикою: мовляв, такий Шевченко надихатиме селян повстати проти радянської влади. Він наказав прибрати всіх персонажів, змінити фігуру Шевченка з випнутими грудьми на фігуру з похиленою уперед головою, наказав прибрати Шевченкові руки за спину та повісити на них якусь важку одяжину. Манізер переробив пам'ятник за «порадами» Кагановича й у такому вигляді його було відлито з бронзи і встановлено 1939 р.

25 років потому, у 1964 р., відкрито пам'ятник молодому Шевченкові у Вашингтоні роботи самого Молодожанина. Шевченко зображений на ньому з випнутими грудьми, спрямований уперед.

Уважається, що перший пам'ятник молодому Шевченку в Україні було відкрито у Звенигородці у 1981 р.

Наукове вивчення життя, творчості та багатогранної діяльності Тараса Шевченка, а також його місця в історії Східної Європи та в світовому літературному процесі — предмет окремої науки шевченкознавства. Вивчення спадщини Шевченка — проблема невичерпна та багатобічна, і тому шевченкознавство як міждисциплінарна галузь наукового знання відзначається різними напрямками досліджень (біографічний, бібліографічний, літературознавчий, текстологічний, мовознавчий, лексикографічний, мистецтвознавчий, естетичний, психологічний, педагогічний, релігійно-етичний, філософський, суспільно-політичний тощо).

ДЖЕРЕЛА:

Антонович Д. В. Шевченко-малюрок. — К.: Україна, 2004. — 272 с.; М. Г. Бурачек. Великий народний художник. З 75 репродукціями художніх творів Т. Г. Шевченка. Харків, 1939.; Грабович Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. — К.: Рад. письменник, 1991; Критика, 1998. — 212 с.; Гуржій І. О., Сарбей В. Г. Т. Г. Шевченко — революціонер-демократ. — К., 1961. — 47 с.; Гуржій І. О. Тарас Шевченко про героїчне минуле України. — К., 1964. — 46 с.; Збірник пам'яті Тараса Шевченка (1814—1914). Київ 1915.

ШЕПТИЦЬКИЙ АНДРЕЙ (МИТРОПОЛИТ) 29 ЛИПНЯ 1865 — 1 ЛИСТОПАДА 1944 РР.)

Український релігійний діяч, граф. Єпископ Української греко-католицької церкви; від 17 січня 1901 р. і до смерті — Митрополит Галицький та Архієпископ Львівський — предстоятель Української греко-католицької церкви. Належить до знатного галицького роду Шептицьких. Доктор права. За мудрі настанови й великі труди він

отримав багато народних імен: Український Мойсей, Духовний будівничий, Провідник української нації, Великий митрополит.

За час свого служіння значно розбудував греко-католицьку церкву як в Україні, так і за кордоном. Будучи одним із найбагатших людей Галичини, щедро спонсорував українські культурно-просвітницькі товариства, надавав стипендії молодим митцям. У 1905 р. заснував Національний музей у Львові і придбав для нього велику кількість експонатів. Підтримував українську економічну діяльність, сприяв відкриттю кооперативів. Як Галицький митрополит був депутатом Віденського парламенту та Галицького сейму, які однак не часто відвідував. Зазнавав утисків більшовиків. Зокрема у 1939 р. НКВДисти розстріляли його брата Лева і всю його сім'ю у родинному маєтку Шептицьких у Прилбичах. Помер 1 листопада 1944 р., його наступником став Йосиф Сліпий.

Роман Шептицький народився у с. Прилбичі (тепер Яворівського району Львівської області). Майбутній Галицький Митрополит походив зі стародавнього русинського (українського) роду графів, який у XIX ст. зазнав полонізації, а члени родини стали франкомовними римо-католиками. Шляхетний рід отримав прізвище «Шептицький» від родового маєтку — села Шептиці (Шептич). При хрещенні отримав імена Роман, Александр, Марія. Його тато — граф Іван (Ян Кантії Реміґіан) Шептицький, мати — графиня Софія (Зофія) Фредро. Бабуся — Зофія з Яблоновських гербу Гжимала, дружина фундатора будівництва теперішнього Національного академічного українського драматичного театру імені Марії Заньковецької Станіслава Скарбека.

Подружжя Шептицьких мало семеро синів. Перший син Стефан помер у віці 2-х років, Єжи (Юрій) — 17-ти років. Третім сином Шептицьких став Роман, відомий як Андрей Шептицький. Четвертий — Казимир — успішний адвокат, який у 43 роки полишив світську кар'єру та став монахом-студитом і відомий як Климентій Шептицький. П'ятий — Александр. Шостий — Станіслав — офіцер Генерального штабу і військовий аташе Австро-Угорщини в Римі передПершою світовою війною, потім став генералом польської армії. Сьомий у 1939 р., під час першого російсько-більшовицького вторгнення, був замордований більшовиками в Прилбичах разом із дружиною.

Про ранні роки життя Митрополита відомо з книги спогадів його матері Софії Шептицької. Зокрема вона зазначає, що в дитинстві Роман вирізнявся сумирною вдачею, любов'ю до молитви, до якої вмів пробудити любов серед оточення. «Вервиця — це було його перше апостолування в родині; чи він намовляв своїх братів, чи навчав, чи

може вони самі йшли за його прикладом, не знаю, але без будь-якого впливу з мого боку за деякий час я побачила, що кожний з них має завжди вервицю в кишені, що молиться на ній і що засипляє з нею, обмотаною довкола ручки. Пишу про це, що я бачила і як я цю річ зрозуміла»,

Софія Шептицька, Молодість і покликання Романа Шептицького

Софія Шептицька зазначає, що близько 8 років Роман принципово відмовився від брехні, зробивши це, на її погляд, цілком свідомо, а не інстинктивно. До того ж він на той час, за словами матері, добре відчув, що таке страждання та жертва любові для ближнього. «Хлопці мали фльоберт, з якого під час проходів наперезміну стріляли. Було постановлене, що кожний з них діставав щоденно по п'ять набоїв. Ці стріли були кульмінаційною точкою розваги, а скільки розмов поплило кожної днини, при чому щастя бувало захмарене лише кожушками, які я казала брати зі собою на довші прогулянки; коли один мав стріляти, заки натрапили на «звірину», тоді другий мав нести його кожушок. Отож у день св. Юрія — «Ама» босоніж підбіг до Ізя, кажучи до нього (по-французьки): «Слухай Юрку, я не міг Тобі нічого купити на Твої їм'янини, але ось маєш усі мої сьогоднішні набої, Ти зможеш стріляти під час цілісінької довгої прогулянки, бо знаєш, нині не буде лекції, а я нестиму Твій кожушок»!

Софія Шептицька, Молодість і покликання Романа Шептицького

Першу освіту Роман здобув удома. Восени 1879 р. разом зі своїми двома братами Юрієм та Олександром розпочав навчання в гімназії Св. Анни у місті Краків (Польща). Невдовзі тут помер його брат Юрій. Роман та уся сім'я Шептицьких глибоко переживали цю втрату. 1 жовтня 1883 р. розпочав військову службу в Кракові. 8 січня 1884 р. його привели з казарми додому та діагностували скарлатину (супроводжується зараженням крові й гострим запаленням суглобів). У часі хвороби був близький смерті. Наприкінці лютого одужав, однак лікарі наполягли на звільненні з військової служби. Батькові вдалося звільнити Романа з війська, у травні родина повернулася з Кракова до Прилбичів.

Восени 1884 р. Роман та Олександр разом поїхали до Німеччини (Вроцлав) на правничі студії в університеті. У 1886 р. вперше відвідав Рим. Влітку 1887 р. завершив університетські студії. 11 серпня цього року на пропозицію батька вирушив до Хирова в колегію єзуїтів. Через тиждень прибув у Добромільський монастир, щоб ознайомитись із життям отців василіян. У жовтні 1887 р. батько відправив Романа в подорож до Російської імперії, під час якої познайомився з філософом

Володимиром Соловйовим та істориком Володимиром Антоновичем. Упродовж цієї подорожі відвідав Поділля, Київ, Москву.

8 лютого 1888 р. у Римі взяв участь у загальній аудієнції в папи Лева XIII. Завдяки старанням матері Софії 24 березня папа прийняв їх сім'ю на приватній аудієнції, під час якої Роман просив благословення на те, щоб стативасиліянином. Лев XIII не забув про цей візит і пригадав собі його через 11 років. 27 квітня 1888 р. Роман повернувся до Кракова, через 3 тижні здобув науковий ступінь доктора права.

Андрей Шептицький — монах Добромильського монастиря Чину св. Василя Великого, 1888–1892

29 червня 1888 р. граф Ян та графиня Софія супроводили сина до Добромильського монастиря отців Василіян. 13 вересня 1888 р. Роман склав перші чернечі обіти і прийняв ім'я Андрей. Від жовтня 1888 - червня 1891 рр. брат Андрей, проживаючи у Краківській Єзуїтській обителі на площі св. Варвари, відвідує університетські курси з богослов'я та філософії. Упродовж Великого посту 1891 р., як пише у своїх спогадах Софія Шептицька, брат Андрей харчується лише раз на день: «В половині великого посту отець Карло Кочоровський Ч. І. перестеріг мене, що брат Андрей їсть лише один раз на день, а ранком і у вечорі випиває тільки склянку чаю, що уважає нечуваним умертвленням в його віці, рості й при теперішній виснажливій праці. Причому ректор колегії, який знав оцю гарячу аскетичну душу, дозволяв йому на всі можливі пости»

Софія Шептицька, Молодість і покликання Романа Шептицького

У червні 1891 р. супроводжував на Буковину французького прелата, де ознайомився з життям буковинських старовірів.

Від 3 серпня - 4 жовтня 1891 р. важко занедужав на тиф, через що батьки були змушені забрати сина до Прилбичів та викликати лікарів з Кракова та Львова. За порадою лікарів 17 жовтня 1891 р.

вирушив на реабілітаційний курорт у Закопане. 17 травня 1892 р. брат Андрей повернувся у Добромильський монастир.

11 серпня 1892 р. брат Андрей склав вічні обіти у Кристинопольському монастирі. 3 вересня 1892 р. єпископ Юліан Пелеш у Перемишлі висвятив його на священника. 11 вересня 1892 р. ієромонах Андрей відслужив першу Божественну Літургію в родинному селі у Прилбичах.

Упродовж 1892–1894 рр. Андрей Шептицький завершив богословські студії в Кракові, які були перервані його важкою недугою. У той же період (1892–1896 рр.) отець Андрей виконував служіння магістра новиків у Добромильському монастирі. 20 липня 1896 р. його призначили ігуменом монастиря св. Онуфрія у Львові.

19 травня 1897 р. разом з отцем Платонідом Філясом починає видавати часопис «Місіонар» — місячник-бюлетень «Апостольства молитви». У 1898–1899 рр. викладає богослов'я у Кристинопольському монастирі.

ЄПИСКОП СТАНІСЛАВІВСЬКИЙ

2 лютого 1899 р. імператор Франц Йосиф I номінував Андрея Шептицького на Станіславівського єпископа. 17 вересня 1899 р. відбулась єпископська хіротонія, а 20 вересня 1899 — інтронізація на Станіславівську катедру. За час єпископства у Станіславівській єпархії Андрей Шептицький написав до вірних шість послань: Перше слово Пастиря (до вірних), Наша програма (до духовенства), Правдива віра (до вірних на Буковині), Християнська родина (до духовенства та вірних), До моїх любих гуцулів (гуцульським говором), На грані двох віків (до духовенства та вірних).

Період єпископства у Станіславі тривав недовго — 14 місяців. За цей короткий інтервал встиг відвідати багато парохій, ознайомитись з їх життям. Митрополит Шептицький першим із вищих ієрархів Греко-католицької церкви почав використовувати народну мову в спілкуванні з вірними.

Ніхто з єпископів раніше не писав до гуцулів послання їхнім діалектом («До моїх любих гуцулів»): «Періш усього Ви, деді і нені христенецкі, сокотіт свої гіти вид згіршення».

На запрошення єпископа Шептицького західноукраїнський художник Юліан Маркевич оздобив Станіславівську катедру фресками візантійського стилю.

Владика подбав також, щоб австрійський уряд виділив земельну ділянку та 300 тис. корон для побудови єпархіальної семінарії у Станіславі. Після смерті митрополита Юліана Сас-Куїловського

Шептицький 17 грудня 1900 р. був номінований Галицьким митрополитом. Інtronізація відбулася 12 січня 1901 р. у соборі св. Юра у Львові.

РЕФОРМА БОГОСЛОВСЬКОЇ ОСВІТИ

Кир Андрей вважав, що виховання добрих священиків — це запорука успішної проповіді Євангелія. Тому особливу увагу приділяв процесу формування майбутніх душпастирів.

У березні та квітні 1901 р. Митрополит здійснив візитацію Львівської семінарії, на підставі якої прийняв рішення про реорганізацію закладу. Андрей Шептицький дбав також про відкриття єпархіальних семінарій у Станіславові (1906) та в Перемишлі (1907). Він також дуже регулярно відправляв найздібніших студентів до університетів Рима, Інсбруку, Фрібуру у Швейцарії та до Августінеума у Відні. А через десять років завдяки низці реформ Митрополит уже мав достатню кількість підготованих і освічених священиків.

У 1923 р. при Львівській семінарії засновано Українське богословське наукове товариство, яке було покликане розвивати українське богослов'я. У 1924 р. Митрополит заснував богословський щоквартальник «Богословію». А у 1929 р. постала Львівська богословська академія, яка стала центром вищих студій для греко-католиків.

2 лютого 1939 р. кир Андрей заснував Український католицький інститут церковного з'єдинення ім. Митрополита Рутського, який очолив архимандрит Климентій Шептицький.

У 1901 р. заснував монастир Студійського правила, у 1913 р. запросив до Галичини чин Редemptористів, які прийняли східний обряд і створили свою гілку. Такі ж плани виношував стосовно Згромадження Салезіян, щоб гарантувати опіку над українською молоддю. Опікувався також жіночими згромадженнями Сестер: Пресвятої родини, Студиток, Милосердя, Святого Вікентія, святого Йосифа, священомученика Йосафата.

Як митрополит двічі відвідав Росію (1907, 1912 рр.) та Білорусь. Сприяв розбудові Російської греко-католицької церкви. У березні 1917 організував у Петрограді Синод Російської католицької церкви і призначив отця Леоніда Федорова Екзархом для католиків візантійського обряду в Росії.

Кир Андрей був ініціатором Велеградських з'їздів (1907–1927 рр.), участь в яких брали представники різних християнських конфесій.

21 вересня 1914 р. під час свого короткого перебування в Києві Митрополит висвятив о. Йосифа Боцяна, ректора Львівської духовної семінарії, на єпископа Луцького.

У 1917 р. він призначає екзарха для греко-католиків Великої України з осідком у Києві — о. Михайла Цегельського. Генеральним вікарієм східної частини львівської митрополії, до якої входили Броди, Зборів, Збараж, Тернопіль, Сколе — о. Франца Ксаверія Бонна; генеральним вікарієм Станіславської єпархії призначив о. Н. Теодоровича.

22 грудня 1939 р., передбачаючи наростання репресій проти церкви, Митрополит таємно висвятив на єпископа свого наступника — ректора Львівської духовної семінарії о. Йосифа Сліпого.

У жовтні 1939 р. кир Андрей призначив Екзархів для вірних візантійського обряду, що проживали на території Радянського Союзу: єп. Миколи Чарнецького для Волині та Полісся, о. Климентія Шептицького для Росії та Сибіру та інших.

Бажаючи зблизити членів українського єпископату, Кир Андрей зініціював єпископські конференції. У його задумі вони мали об'єднати весь слов'янський католицький єпископат східного обряду. Перша така зустріч відбулася у Львові 29-30 листопада 1927 р. (друга — у Львові 1928 р., третя — у Римі 1929 р., четверта — у Римі 1932 р., п'ята — у Львові 1934 р. Під час кожної конференції єпископи особливу увагу приділяли виданню нових літургійних книг.

У 1901 р. закрив греко-католицьку семінарію на знак підтримки сецесії українських студентів із Львівського університету. У 1903 р. приєднався до бойкоту з українськими депутатами Галицького сейму. Засудив дії Мирослава Січинського (вбивцю намісника графа Анджеев Потоцького) в посланні перед Томиною Неділею 1908 р. Ця подія підживила неприхильне ставлення української громадськості до митрополита. Не було дозволено провести богослужіння за загиблим Марком Каганцем у Соборі Святого Юра 1908 р. Зокрема, газета «Діло» писала: «Де ж був львівський митрополит... коли лилась невинна хлопська кров, коли плакали хлопські вдовиці і сироти?... Чи й перед богом... графська кров дорожча від хлопської, а плач хлопських вдів і сиріт... менше ціниться, як плач вдови і сиріт графа, який лишив їм сотки мільонів маєтку?»

Найбільшим політичним досягненням Шептицького стала 1914 р. домовленість із польською стороною про виборчу реформу, яка би збільшила політичне представництво українців у Галицькому сеймі. Здійснити її завадила війна.

Загальна позиція митрополита в політичних справах: закликає духовенство не ув'язуватися в політику і сам подає приклад; як галицький митрополит був депутатом Віденського парламенту і галицького сейму (пожиттєвим членом Верхньої палати, або Палати панів), але в стінах обох цих закладів до 1911 р. з'явився лише двічі й обидва рази виступав не на політичні, а на теми просвітництва.

Відмовився покинути Львів після початку Першої світової війни, зректися обряду. Через це був висланий углиб імперії, що сприйняв як можливість для поширення ідей Унії. Повертаючись додому, відвідав Київ, виступив у Центральній Раді.

Урочисто привітав українців Галичини з відновленням державності. Після втрати Львова відмовився покинути паству, місто — за це отримав 2 роки домашнього арешту від нової «влади». Після втручання Ватикану наприкінці 1920 р. зміг виїхати за межі Галичини, відвідав Рим (перемовини з Бенедиктом XV, урядовцями Італії), Францію (з Александром Мільєраном, Арістідом Бріаном, Фердинандом Фошем), Бельгію (з кардиналом Мерсьє), Канаду, США. На всіх перемовинах наполягав підтримати українців. Активність владики розлютила офіційну Варшаву — на 3 місяці заарештований у Познані.

На початку Голодомору видав послання-протест проти штучного голоду в Україні. Україна у передсмертних судорогах... Населення вмирає головою смертю. Оперта на несправедливості, людоїдна система державного капіталізму довела багатий край до повної руїни... Кров робітників, що в голоді орали чорнозем... кличе о пімсту до неба, а голос голодних женців дійшов до ушей Господа Саваота.

Після початку знищення православних церков Холмщини і Підляшшя, насильного покатоличення місцевого населення внаслідок схвалення сеймом додаткової угоди від 20 червня 1938 р. до Конкордату 1925 р. видав 16 липня 1938 р. відозву, в якій назвав дії польської влади «приголомшливими», польську державу і Костел — «ворогами Вселенської Церкви, Християнства».

Однією з мало згадуваних соціальних акцій митрополита було те, що він добився в австрійського уряду допомоги для вдів священників.

Під час Другої світової війни православні священники та миряни Кам'янця зверталися до митрополита Шептицького за допомогою — фінансовою і суто церковною: книги, ризи, літургійне начиння тощо, — посилаючись на те, що він же є єпископом їхнього міста, — і митрополит у допомозі не відмовив.

Митрополит підтримував діяльність українських культурно-просвітницьких товариств «Просвіта», «Рідна школа», «Сільський господар»

Заснував Український Національний Музей, купив у 1905 р. для нього приміщення за 34000 доларів (з допомогою євреїв, бо поляк-власник не бажав продавати будинок українцям). Завдяки піклуванню Шептицького в музеї зібрано одну з найбільших у Європі збірок іконопису.

Церковні, гуманітарні фундації: найперша — Єпархіальна бібліотека в Станиславові (передав 4 тисячі книг з особистої бібліотеки), Академічний Дім, Народна лікарня (яку згодом (1930–1938) перетворили на сучасний шпиталь), гімназії; клопотанням до чеського уряду врятував українську господарську академію в Подєбрадах. Андрей Шептицький був ініціатором і засновником Земельного банку у Львові (1910 р.).

На кошти митрополита придбано будівлю, в якій розмістилася художня школа Олекси Новаківського, також майстерня Модеста Сосенка та Осипа Куриласа. Він також надавав стипендії молодим українським митцям для здобуття художньої освіти у найкращих навчальних закладах Європи.

На сиротинці передав разом 1 млн доларів; посилав подарунки на Песах єврейським убогим дітям.

Заходами Комісії охорони природи при НТШ митрополит дав розпорядження утворити на землях Львівської митрополії заповідник кедрових лісів на горі Яйко, що біля Підлютого, та заповідник степової рослинності біля Чортової Гори (Пуків на Рогатинщині). То були одні з перших природних заповідників у Західній Україні. Сприяв відкриттю курортів (наприклад, у Черчому).

Під його керівництвом певні кошти вкладались у прибуткові підприємства, акції яких котувались на європейських біржах. Прибутки спрямовувались або на благодійність, або на потреби кліру.

Брат Андрія граф Лев Шептицький та його дружина були страчені більшовиками незабаром після вступу радянських військ до Польщі. Їхнього сина Анджея було пізніше страчено в Катині.

У 1940 р. Шептицький писав листи до Йосипа Сталіна і до Микити Хрущова, протестуючи проти зловживань, які чинили представники радянської влади на Західній Україні.

Початок Другої світової війни сприйняв як шанс на порятунок від більшовицького безбожництва. Вітав «Акт відновлення Української Держави».

Гітлерівці маніпулювали авторитетом митрополита з перших днів окупації Галичини. Оприлюднений у пресі лояльний «пастирський лист» опублікований ними для нівелювання впливу послання, в якому він вітав Відродження Української Держави. Інші автори стверджують про «автентичність» його привітання «побідоносному німецькому війську» 5 липня 1941 р., причиною появи якого були страхітливі злочини «перших совітів». Ймовірно, були на те особисті причини: 27 вересня 1939 р. у Прилбичах його брата Лева з дружиною та всіма членами сім'ї й челяддю (разом 13 осіб) розстріляли працівники НКВД; над родовою усипальницею Шептицьких скоєно наругу, сімейний маєток Шептицьких пограбовано, знищено цінні стародавні документи.

Митрополит Шептицький не втрачав жодної можливості опікуватися ввіреною йому паствою. 6 липня 1941 р. у Львові на зборах громадян для захисту інтересів українських мешканців створено Українську Раду Сеньйорів, яку очолив К. Левицький, а почесним главою став владика Андрей. 30 серпня 1941 р. у Львові проголосив про поновлення своєї діяльності Український Червоний Хрест (УЧХ), організований під протекторатом митрополита.

Проте невдовзі після вступу німецьких військ на українські землі владика розчарувався в намірах німців і, як ніхто з інших єпископів Європи, відкрито й беззастережно виступив проти нацизму в багатьох пастирських посланнях. Двічі митрополит звертався з протестом щодо нищення єврейського населення в Галичині до райхсфюрера ССГімmlера (грудень 1941; лютий 1942). Після цього «фахівці з українського питання» Ганс Кох, Отто Вехтер, Альфред Бізанц відвідали владика з метою «урезонити» непокірного пастира. Старий предстоятель насварив «відвідувачів» — у відповідь прозвучали закиди «спадковому графу в неввічливості».

29-31 серпня 1942 р. написав листа до Папи Пія XII. Зокрема, в цьому листі митрополит так охарактеризував нацизм: «Ця система брехні, обману, несправедливості, грабунку, спотворення всіх ідей цивілізації та порядку; ця система егоїзму, перебільшеного до абсурдної межі тотального божевільного націонал-шовінізму, ненависті до всього, що є красивим та добрим, ця система становить собою таке щось феноменальне, що найпершою реакцією при вигляді цього монстра є оніміле здивування. Куди заведе ця система нещасний німецький народ? Це може бути не що інше, як дегенерація людства, якої ще не було в історії». 21 листопада 1942 р. — послання «Не убий», в якому містилися заклики до примирення політичних сил

українського суспільства, засуджувалися політичні вбивства, містилися застереження про відлучення від церкви організаторів і виконавців таких злочинів.

Така позиція митрополита призводила до обшуків нацистами собору св. Юра, під час яких гітлерівці розкривали навіть труни покійників.

Перша шпальта газети «Свобода» (4 листопада 1939 р.)
про вбивство митрополита Шептицького

За згодою Шептицького значна кількість євреїв переховувалась у греко-католицьких монастирях і навіть у митрополичій резиденції. Наказав сховати понад 300 єврейських дітей (зокрема, сина львівського рабина Ізакаїла Левіна Курта, який потім назвав синів іменами Андрей, Климентій) та цінні єврейські документи. У рятуванні євреїв йому допомагали, серед інших, сестра Йосифа Вітер (1946-го її ув'язнено комуністичним режимом загалом на 30 років) і рідний брат Климент (37 євреїв; на фабриці взуття, яка належала студитам, — ще 16 євреїв; арештований радянським режимом 1947-го). Варто зауважити, що Митрополит приховував цю свою порятункову акцію від більшої частини духовенства тому, що цього вимагали обставини. З неприхованою симпатією пише про шляхетну поведінку Андрея Шептицького під час війни рабин Давид Кагане у своєму «Щоденнику львівського гетто».

Передчуваючи, що радянська влада буде нищити Церкву, митрополит заповідав, щоби священники, ченці та черниці вчилися якогось ремесла.

Усупереч часто поширеному твердженню митрополит Андрей не висловлював ніякої офіційної підтримки щодо створення «дивізії

Галичина». Варто зазначити, що митрополит погодився послати туди священників-капеланів для духовної обслуги вояків. У 1999 р. у часописі «Патріархат» було опубліковано лист Михайла Демковича-Добрянського, колишнього члена УЦК, котрий був безпосереднім свідком справ, пов'язаних із заснуванням дивізії. У тому листі він, зокрема, заявив так: «Я, підписаний Михайло, син Івана і Марії Демкович-Добрянських, складаю оцю присягу на святий Хрест і Євангеліє. Моєю присягою хочу потвердити мою заяву про те, що митрополит Андрей не уділив свого благословення дивізії «Галичина», що поголоски про таке благословення неправдиві. Бо не відповідають дійсності. Слуга Божий Андрей, що стосується дивізії «Галичина», висловився двома актами:

1. Позитивно визнав потребу української збройної формації.
2. Призначив 12 військових капеланів під проводом о. Василя Лаби — професора Богословської академії, який раніше (в Австрійській армії і в Галицькій армії) був капеланом.

Ані в часи, коли творилася дивізія, ані пізніше ніхто з українських діячів, які мали близьке відношення до дивізії, не знав нічого про благословення Митрополита для дивізії Галичина, бо такого акту не було. Багато визначніших громадян висловлювались про потребу військової формації, найвиразніше сформулював це Дмитро Паліїв. Його версію Володимир Кубійович (голова УЦК прим. І. Б.) приписав Митрополитові. Але від позитивного визнання потреби української збройної формації до благословення дивізії досить далеко. Коли в половині 70-х років офіційний постулятор Ватикану передав українському постулятору близько 50 запитань у зв'язку з діяльністю Митрополита, отці Хома і Музичка передали мені для опрацювання понад 20 тем, решту дали о. Івану Гриньохові. Ані серед моїх, ані серед його тем не було згадки про благословення дивізії «Галичина». Ватиканський постулятор не міг би цього не згадати».

Михайло Демкович-Добрянський, // Патріархат. — 1999. — № 7–8 (343–344).

31 жовтня звернувся з останнім словом до найближчого оточення, зокрема, сказав: «наша Церква буде... розгромлена більшовиками... держіться, не відступайте від віри, святої Католицької Церкви... Я виджу відродження нашої Церкви. Вона буде... обіймати цілий наш народ.»

Помер Владика 1 листопада 1944 р., близько 13 години (о 13.30), після ускладнення по грипу, три дні перед тим переставши з будь-ким розмовляти. Похований у підземеллі собору святого Юра.

Його похорон у зайнятому радянськими військами Львові перетворився на грандіозну маніфестацію.

ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Роль соціальної доктрини митрополита Шептицького визнається усіма богословами України. Зокрема, київський православний філософ Юрій Чорноморець вважає: «Митрополит Андрей Шептицький був прихильником соціального вчення Льва XIII і оригінально його розвивав. Не лише пристосовував до українських умов, а мав версію соціального вчення, яка була оригінальною в горизонті всієї Католицької Церкви, всього католицького богослов'я. У нас же бояться говорити про нього як про оригінального мислителя, оригінального неотоміста, який створив власне етичне і соціальне вчення. І якщо те вчення не таке, як вчення Івана-Павла II чи Бенедикта XVI, то воно не стає неактуальним для України. Бо завдання, які ставилися в соціальному вчення митрополита Андрея, ще не виконані. Не побудовано ні громадянського суспільства на принципах солідарності. Немає правової держави, заснованої на природному моральному законі. Немає сталої демократії та захисту прав людини, які теж є вимогами природного закону за теорією митрополита Андрея. І методологія позитивного суспільного творення — солідаризм в сім'ї, громаді, нації, церкві, яку пропонує митрополит Андрей, і сьогодні актуальна».

На думку Олега Турія, відкритий до новаторських підходів, нестандартних рішень. «Такі люди, як Владика Андрей, становлять золотий запас України. Здійсниться пророцтво Андрея, яке він виголосив у свій передсмертний час: "Україна увільниться від упадку і стане державою могутньою, об'єднаною, величавою, яка буде дорівнювати іншим високорозвинутим державам»

Петро Порошенко, Президент України // Високий Замок. — 2015. — 30 липня — 5 серпня.

БЕАТИФІКАЦІЯ

Беатифікаційний процес розпочався 28 січня 1955 р. Інформативна стадія закінчена, необхідні документи, матеріали зібрані. Для завершення процесу необхідний факт підтвердження виздоровлення від невиліковної хвороби за допомогою молитов до Андрея Шептицького.

«ПРАВЕДНИК СВІТУ»

В Ізраїлі за клопотанням Давида Кагане розглядалося питання про присвоєння А. Шептицькому звання «Праведник світу». Але, коли дійшло до голосування (1981), з 13 членів комісії двоє утрималися (в

тому числі Д. Кагане), 5 висловилися за присудження звання, 6 були проти.

У результаті звання не було присвоєно. Серед причин відмови були вказана...підтримка дивізії СС «Галичина», звинувачення в начебто ідеологічній близькості Гітлеру та низка заперечень, пов'язаних із тим, що начебто митрополит міг зробити для порятунку євреїв значно більше. Негативне рішення Яд ва-Шем викликало неоднозначну реакцію. Наприклад у газеті «Jerusalem Post», у замітці двох польських авторів висловлюється обурення цим фактом.

В Ізраїлі наступні спроби визнати Шептицького Праведником світу зазнавали фіаско. Востаннє це питання розглядалося в Яд ва-Шем 2007 р.

Після відмови комісії Яд ва-Шем визнати Шептицького Праведником світу, єврейська громада України у травні 2008 р. визнала його Праведником. «Ми хочемо віддати належне людині, що врятувала сотні євреїв» — сказав з цієї нагоди головний рабин України Моше Реувен Асман. Маємо боротися не тільки з антисемітизмом, ксенофобією, але й пам'ятати своїх героїв, нагадувати про них підростаючому поколінню. У пам'ять про Митрополита Андрея біля синагоги Лазаря Бродського в Києві посадили «Дерево Життя».

У квітні 2012 р. нижня палата парламенту Канади одноголосно визнала, прикладом «відданості основним правам людини» діяльність митрополита Андрея Шептицького під час Другої світової війни. Канадські парламентарії відзначили, що завдяки зусиллям митрополита врятовані понад 160 євреїв, один із яких був присутній на засіданні парламенту Канади під час ухвалення рішення.

У листопаді 2013 р. Антидифамаційна ліга (англ. Anti-Defamation League) — американська правозахисна суспільно-політична організація, що протистоїть антисемітизму та іншим формам нетерпимості стосовно євреїв — нагородила його посмертно за «відвагу і героїзм у порятунку євреїв» під час Другої світової війни. Шептицький удостоєний нагороди імені Яна Карського за відвагу при порятунку українських євреїв. Нагороду, встановлену для вшанування рятівників євреїв під час Голокосту, отримав родич митрополита, професор Єжи Вейман.

Твори: Пастирські послання до духовенства й вірних Станиславівської єпархії (1899–1904); Про Російський Католицький Екзархат (1927); Про обрядові справи (1931); Вірність традиції (1931); Праця над з'єднанням Церков (1940); Про обряди (1941); Як будувати Рідну Хату (1941)].

Цікаві факти: Під час відвідин Києва Шептицький гостював у будинку колишнього домініканського монастиря поряд з Олександрівським костелом, де нині — канадське посольство. Мав зріст 2 м 10 см.

ДЖЕРЕЛА:

Малий словник історії України / відпов. ред. В. А. Смолій. — К.: Либідь, 1997.; Анна Вероніка Вендланд. Митрополит. Есе про Андрея Шептицького / Діалог над кордоном — Gespräch über Grenzen // «Ї» — Незалежний культурологічний журнал. — Львів — Freiburg, 1997. — Nr. 11. — С. 106–115.; Єгорова Ірина. Ще одне повернення Праведника. Сто років тому Андрей Шептицький заснував музей, який відтепер носитиме його ім'я // День.; Масан О. Чи був митрополит Андрей Шептицький на вулиці Шептицького? // Масан О. М., Чеховський І. Г. — Чернівці: 1408–1998. Нариси з історії міста // Чернівці: Місто, 1998. — С. 124–125.; Івасів Роман. Скарби Шептицького // Галичина. — 2015. — 30 липня. — («Національні світочі»).

**ШИНКАРУК ВОЛОДИМИР ІЛАРІОНОВИЧ
(1928-2001 РР.)**

Видатний український філософ, який очолив після від'їзду П. Копніна до Москви (1968 р.) Київську філософську школу. Закінчив філософський факультет Київського університету ім. Т. Шевченка (1950 р.), доктор філософських наук (1964 р.), член кор. АН УРСР (1969 р.), акад. НАНУ (1978), член-кор. АН СРСР (1981 р.), згодом - іноземний член Російської АН. З 1951 р. працював на кафедрі історії філософії Київського університету, з 1965 р. - декан філософського факультету, професор (1966 р.); з 1968 р. - директор Інституту філософії НАНУ, член редколегії журналу «Вопросы философии» (Москва), «Комуніст України»; у 1969-1971 рр., 1979-1989 рр. та з 1995 р. - головний редактор журналу «Філософська думка»; з 1984 р. - голова правління, потім президент товариства «Знання» України; заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України у галузі науки і техніки (1982 р.). До антропологічної тематики Київської школи

долучається ідеями докторської дисертації «Логіка, діалектика і теорія пізнання Гегеля», в якій робить наголос на «Феноменології духу» і «Філософії права» (а не на «Науці логіки»), що виводить дослідження на філософію освіти, культури, виховання, на проблему людини як самосущого буття; тим самим Шинкарук пов'язує уявлення про буття з особливостями людського буття, внаслідок чого філософія постає як своєрідна феноменологія людського буття. На дальших етапах розвитку філософських роздумів Шинкарук - доповідь на Міжнародному гегелівському конгресі (Париж, 1966) «Місце права у формотвореннях людського духу у філософії Гегеля»; доповідь на Міжнародному філософському конгресі (Відень, 1968) «Марксистський гуманізм і проблема смислу людського буття»; програмна стаття у першому числі новоствореного українського філософського часопису «Філософська думка» (1969 р.) «Марксистська філософія і світогляд» та інші - гегелезнавчо налаштована думка, яка рухалася в напрямку розгортання світоглядно-антропологічної, гуманістичної тематики Київської філософської школи, що знайшло своє відображення в колективних монографіях співробітників Інституту філософії, з якими творчо співпрацювали численні однодумці у вищих навчальних закладах Києва і України. Творче опрацювання світоглядно-гуманістичної, антропологічної тематики було по суті відновленням і розвитком гуманістичного змісту філософії К.Маркса, спотвореної і вульгаризованої у дусі ленінсько-сталінського «принципу партійності» в інтересах «освячення» і «консервації» російсько-радянського, більшовицького тоталітарного суспільства.

Київська філософська школа у цьому відношенні багато у чому виявляла змістовну близькість до філософії неомарксизму, яка у ХХ ст. стала одним із найпотужніших антитоталітарних духовних рухів у світі. То ж не дивно, що Київська школа знаходила відчутну підтримку неомарксистських кіл інтелігенції Москви, Ленінграда, Тбілісі, Алма-Ати, Вільнюса, інших республік Радянського Союзу і за його рубежами (київські філософи-гуманісти зустрічалися у 60—70-і рр. з колегами з загребської групи «Праксис», празьким філософом К. Косіком, польськими друзями та ін.). Важливою обставиною, що не могла не сприяти успіху гуманістично-антропологічного спрямування філософських пошуків Київської школи, була давня (ще від київського Любомудра XI ст. Іларіона - автора знаменитого «Слова про закон і благодать») традиція української філософії, що йшла від бароково-кордо-центричних орієнтацій полемістів XVI-XVII ст., «філософії серця» Сковороди, Гоголя, Куліша і Юркевича, гуманістичного романтизму

Шевченка, Л. Українки, Коцюбинського, «віталізму» Хвильового, «кларнетизму» Тичини і багатьох інших екзистенційно налаштованих (орієнтованих на унікальність і неповторність людського існування) вітчизняних достойників.

Зрозуміло, що ідеологічні наглядачі тоталітарної імперії не мирилися з таким спрямуванням розвитку філософії в Україні. В одній з чергових постанов Політбюро ЦК КП України (квітень 1969) зазначалося: «Не завжди дається класова оцінка досліджуваним явищам і фактам, в публікаціях трапляється некритичне ставлення до деяких концепцій буржуазних вчених, запозичення їх положень і термінології, недостатньо уваги окремі автори приділяють розкриттю партійного характеру марксистсько-ленінської філософії, її непримиримості до буржуазного об'єктивізму і позитивізму». Приймалися «грізні» партійні рішення, виносилися догани, робилися «оргвисновки» і навіть застосовувалися репресії - двоє науковців Інституту філософії були запроторені у мордовські табори.

Але, як це не було прикриттям для ортодоксальних «марксистів-ленінців» (прихильників звulгаризованого філософського вчення Маркса, яке насправді виявилось реставрацією механістичного, а подекуди й вульгарного матеріалізму XVII-XIX ст.), здолати антропологічно-гуманістичну філософію Київської школи вони не могли, оскільки починали розуміти (в останні роки існування СРСР), що для цього їм довелося б воювати проти самого Маркса, позитивним розвитком ідей якого і була філософська основа неомарксистської філософії Київської школи.

Ще на світанку Київської школи її засновник П. Копнін витлумачив продуктивний (творчий) напрямок розвитку змістовних положень, покладених в основу програмної праці "Логіка наукового дослідження" (1965 р.), по двох принципових лініях, що збігалися з магістральними шляхами руху двох фундаментальних тлумачень філософського знання 2-ї пол. XX ст, - позитивістського та екзистенційного, одразу «охрещених» мовою молодіжного сленгу тодішніх піонерів Київської школи «червоним позитивізмом» і «червоним екзистенціалізмом», який йшов до тематики Київської школи «гегелівським» шляхом, рухався, як це переконливо показав В. Табачковський у цікавих нарисах «У пошуках невтраченого часу», приблизно тим же курсом, що і французькі неогегелянці Ж.Валь, Ж.Іпполіт, А.Кожев та інші, які зрештою ступили на ґрунт екзистенційної філософії. Століттям раніше тим же курсом (і теж від Гегеля) пройшов до своїх «Паризьких рукописів» молодий К. Маркс,

якого московські «умільці» ще не встигли відреставрувати під механістичний (чи вульгарний) матеріалізм минулого.

В. Табачковський, тоді ще молодий випускник філософського факультету, прийшовши на роботу до Інституту філософії і почувши від шинкарука, який був новим (і теж молодим) директором Інституту, програму роботи антропологічного відділу, вигукнув: «То це ж червоний екзистенціалізм?», на що Шинкарук відказав: «Ні, навіщо так, це автентичний марксизм». Але на схилі літ, пройшовши набагато більший шлях неогегельянським курсом, Шинкарук вже не сумнівався в екзистенційному спрямуванні свого антрополого-гуманістичного філософування. В останній прижиттєві публікації, у «Передньому слові» до колективної монографії свого відділу «Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми» (2000), Шинкарук пише: «Людино-центристські філософські пошуки київських філософів-шестидесятників здійснювалися трьома «руслами». Першим є тяжіння до гуманізованої онтології, розгляд загальних особливостей буття крізь призму архітекτονіки людського способу буття та культури. Другим – що більше наближення до екзистенційної антропології з виразним «персоналістичним ухилом». І, нарешті, істотною передумовою згаданих інтенцій стала розпочата ще у п'ятидесяті роки гуманізація методологічного інструментарію філософування, нове прочитання діалектики, внаслідок якого остання поступово насичувалася феноменологічно-екзистенціалістським змістом (нерідко, можливо, поза свідомими замірами її «речників»». Остання (в дужках) ремарка є незаперечно самокритичною.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ШИПОВ ІВАН ОПАНАСОВИЧ

(1682—1749 рр.)

Генерал-аншеф, головний командир Малоросійського тимчасового Правління гетьманського уряду (з 1 березня - 6 липня 1740 р.), сибірський губернатор (з 17 вересня 1740 - 15 жовтня 1742 р.)

І.Шипов був наближений до імператора Петра І. Згодом він отримав посаду флігель-ад'ютанта (капітанського рангу), а у 1730 р. звання майора та посаду командира батальйону новосформованого Ізмайловського полку. 8 жовтня 1733 р. призначається членом Військової Колегії. З 1736 р. працює у підпорядкуванні правителя

Лівобережної України князя Олексія Івановича Шаховського. Зокрема, Указом від 27 червня йому «повелевалось» набрати і вислати на кордон України 20000 осіб для охорони кордонів від ворожих нападів і набігів. Після смерті Головного командира Правління гетьманського уряду князя Івана Федоровича Барятинського був призначений 1 липня 1738 р. на цю посаду, але не працював. 6 липня розпорядження це за поданням фельдмаршала Бурхарда Кристофа Мініха було скасовано. І.Шипов керував справами малоросійських і слобідських полків, виконував інші важливі доручення. Лише після звільнення Олександра Івановича Рум'янцева 1 березня 1740 р. І. Шипов був призначений на посаду Головного командира Правління гетьманського уряду у Глухові. Однак його урядування було недовгим — лише до 6 липня 1740 р. Після призначення на посаду керівника Лівобережною Україною Якова Кейта І.Шипов до 17 вересня 1740 р. був на посаді Товариша Головного командира. 17 вересня 1740 р. іменним указом Шипов був призначений Сибірським губернатором. На цій посаді він перебував до 15 жовтня 1742 р. Помер 29 вересня 1749 р. у чині генерал-аншефа.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

**ШИРАХ БАЛЬДУР БЕНЕДИКТ ФОН
(9 ТРАВНЯ 1907 - 8 СЕРПНЯ 1974 РР.)**

Німецький партійний і молодіжний діяч, Рейхсюгендфюрер (1933-1940 рр.), потім гауляйтер Відня. Обергрупенфюрер СА (1941 р.).

Народився у Берліні у сім'ї, що належала стародавньому знатного серболужицькому роду шерах. Його батько був офіцером

гвардійського полку Вільгельма II, пізніше вийшов у відставку і став директором театру, спочатку у Веймарі, потім у Відні. Мати Шираха, Емма Мідлтон Ширах, була американкою з Філадельфії. Батько фон Шираха теж мав американське коріння.

Бальдур почав вивчати німецьку мову лише у п'ятирічному віці, оскільки вдома батьки розмовляли виключно англійською. У дитинстві він писав вірші і грав на скрипці. Довгий час мріяв про кар'єру музиканта.

У віці 10 років батьки відправили його у містечко Бад-Берка у Тюрингії, у закритий інтернат, в якому принципи виховання дітей ґрунтувалися на ідеях педагога-реформатора Германа Літца. Поряд з фізичним і моральним вихованням велика увага приділялася викладанню наукових дисциплін.

Після закінчення Першої світової війни його патріотично налаштований старший брат Карл відчув сильне психологічне потрясіння і покінчив життя самогубством, через що погляди Бальдура фон Шираха радикалізувалися. Його батьки також були незадоволені новим часом, вони забрали його з інтернату, і він отримав домашню освіту.

У 1918 р. вступив у Німецький молодіжний союз. У 1924 р. після закінчення веймарської гімназії Ширах відправився у Мюнхен. Там він приступив до вивчення історії мистецтв і германістики. У цьому ж році він вступив у народний союз «зброєносців», яким керували колишні офіцери з нелегальною організації «Чорний рейхсвер». Бальдур знаходився серед «зброєносців», коли ті у березні 1925 р. охороняли зал, де виступав нещодавно звільнився з в'язниці Гітлер. Після зборів Ширах був особисто представлений Гітлеру. За власним визнанням, став антисемітом, прочитавши книгу Генрі Форда «Міжнародне єврейство».

29 серпня 1925 р. набрав НСДАП, у 1927 р. - у СА. Займався активною агітацією серед молоді і студентів.

20 липня 1928 р. Ширах був обраний рейхсфюрером націонал-соціалістичного німецького союзу студентів, рейхсштудентфюрером (нім. Reichsstudentenführer) в імперському керівництві НСДАП. Проявив себе на цій посаді вмілим організатором. Того ж літа Ширах здійснив поїздку до Америки з матір'ю, де він зустрівся зі своїм дядьком Альфредом Норрісом, процвітаючим банкіром з Уолл-стріт. Той запропонував племіннику зайняти солідну посаду у фірмі. Але Ширах відхилив цю пропозицію. 19 грудня 1928 р. Ширах став одним із засновників молодіжного «Бойового союзу за німецьку культуру».

Ширах прагнув утвердитися у ролі лідера всієї німецької молоді. У 1929 р. він зробив перші спроби домогтися зниження впливу керівника гітлерюгенду Курта Грубера, а у 1931 р. відкрито виступив з критикою на його адресу. Інтригуючи проти Грубера, Ширах встановив хороші відносини з шефом штурмовиків Ернстом Ремом, якому безпосередньо підпорядковувався гітлерюгенд; він також безпосередньо звертався до Гітлера з пропозицією створити велику молодіжну організацію під контролем НСДАП. Гітлер спочатку не сприйняв всерйоз ідеї Шираха, але врешті-решт 30 жовтня 1931 р. призначив Бальдура фон Шираха рейхсюгендфюрером НСДАП (нім. Reichsjugendfuhrer der NSDAP) і підпорядкував йому гітлерюгенд, студентський і шкільний націонал-соціалістичні союзи. 31 березня 1932 р. одружився на Генріетте Гофман.

У травні 1932 р. Гітлер відновив самостійність молодіжної організації. 13 травня 1932 р. фон Ширах став рейхслайтером, перетворившись в повноправного керівника НСДАП. Його зрівняли у правах з Ремом.

Своїм новим положенням Ширах відразу скористався для боротьби проти свого давнього суперника Адріана фон Рентельна, який тимчасово замість знятого Грубера виконував обов'язки керівника гітлерюгенду і націонал-соціалістичного союзу школярів. У результаті інтриг йому довелося залишити займану посаду.

С 17 червня 1932 р. - керівник молоді Німецького рейху (нім. Jugendfuhrer des Deutsches Reiches). Очолив ліквідацію молодіжних організацій Німеччини та захоплення їх власності. Ширах став одним із творців майже релігійного культу фюрера. Здійснював виховання німецької молоді у дусі антисемітизму і нацизму, очолив військову підготовку, проведення польових навчань.

У жовтня 1936 р. уклав угоду з Генріхом Гімmlером, за якою члени гітлерюгенду, які відповідали вимогам СС, розглядалися як головне джерело поповнення СС. 1 грудня 1936 р. введений до складу імперського кабінету в якості керівника молоді. Тоді ж на підставі декрету гітлерюгенд був визнаний єдиною молодіжною організацією Німеччини.

11 серпня 1939 р. домовленості з Верховним командуванням вермахту зобов'язався проводити допризовну підготовку молоді відповідно до вимог, встановлених в армії.

У грудні 1937 р. здійснив поїздку в Іран з метою підтримки створення іранської бойскаутської організації. Візит широко висвітлювався іранської пресою. В ході поїздки була проведена

офіційна зустріч з шахом Реза Пехлеві. З 1939 р. створені за німецьким зразком бойскаутські загони стали обов'язковими організаціями в школах, а верховним їх керівником був призначений принц Мохаммед Реза Пехлеві. У грудні 1939 р. добровольцем вступив в вермахт, служив в елітному полку «Велика Німеччина», лейтенант, нагороджений Залізним хрестом 2-го класу. У червні 1940 р. на вимогу Гітлера відкликаний з армії.

Уміло керував гітлерюгендом, перетворивши його у масову молодіжну організацію - до 1940 р. в її склад входило 97% молодих людей призовного віку. Однак і на самого фон Шираха були спрямовані інтриги його недоброзичливців, які провели проти нього кампанію, звинувативши в причетності до «дівочим спальнях», а також висміювали його аристократичні манери і походження. У результаті цих інтриг Гітлер 7 серпня 1940 р. призначив фон Шираха на менш важливу посаду - гауляйтера Відня (займав до 1945 р.), замінивши на посаді глави гітлерюгенду А. Аксманом. З 1940 р. - імперський комісар оборони 17-го військового округу, що включав в себе територію гау Відень, Верхній Дунай і Нижній Дунай. Виступав з проектом виселення з Відня всіх чехів і євреїв і перетворенню її в «німецький місто». Керував висилкою з Відня залишилися тут 60 тис. Євреїв в генерал-губернаторство. З 28 вересня 1941 р. - президент Великонімецького суспільства бібліофілів. З 29 червня 1942 р. - член Сенату Німецької академії.

З 16 листопада 1942 р. - імперський комісар оборони Відня. Одружився з дочкою особистого фотографа Гітлера Генріха Гофмана - Генріете. У 1942 р. у них народився старший син Ріхард. Всього у них було 4 дітей. На Нюрнберзькому процесі 1946 р. він був визнаний винним у злочинах проти людяності і засуджений до 20 років ув'язнення. Вирок він повністю відбув у берлінській військовій в'язниці Шпандау. Звільнений 30 вересня 1966 р.

У 1967 р. опублікував у Гамбурзі книгу спогадів «Я вірив Гітлеру». Помер у Крөфе 8 серпня 1974 р. Його дружина Генрієта фон Ширах була відправлена у трудовий табір, але у 1949 р. була визнана невинною і звільнена. Відразу після звільнення вона оформила розлучення і була позбавлена батьківських прав. Всі діти росли і виховувалися у державних інтернатах та дитячих будинках

ДЖЕРЕЛА:

Энциклопедия Третьего рейха. Сост. С. Воропаев. — М.: «ЛОКИД-МИФ», 1996.; Г. Кноп. «Дети» Гитлера; Залесский К. А. Вожди и военачальники Третьего рейха. — М.: «Вече», 2000.

ШІЛЗ ЕДВАРД
(1 ЛИПНЯ 1911 – 23 СІЧНЯ 1995 рр.)

Американський соціолог функціоналістського напрямку. Разом з Парсонсом розробляли основи структурно-функціонального аналізу. Шілз переконаний, що кожне суспільство складається із центру і периферії. Від їх взаємовідносин залежить яким буде тип суспільства.

Розглядаючи суспільство з позиції структурно-функціональної парадигми, Шілз визначив його як систему, що має здатність постійно відновлювати «соціальний порядок». При типологізації суспільства він рекомендував враховувати в якому стані знаходиться співвідношення центру і периферії, чи немає між ними негараздів та виражених соціальних конфліктів. Сучасне суспільство на відміну від попередніх, а також східного суспільства, де харизма знаходилася у центрі, характеризується широким розподілом харизми. Е.Шілз запропонував нову класифікацію політичних режимів, до яких він відносить п'ять типів: політичні демократії;

- опікунські демократії;
- модернізовані олігархії;
- тоталітарні олігархії;
- традиційні олігархії.

Основними факторами, які працюють на створення і збереження суспільства, з точки зору Шілза є центральна влада, злагода в суспільстві і територіальна цілісність.

Особливу увагу, як інтегруючому фактору суспільства, Шілз надавав культурі. Він виділяв головну в суспільстві культуру (центральну) і варіантні культури. Для ефектного функціонування суспільства центральна, культурна система повинна включати продукти варіантних культур. Якщо такого не буде, тоді центральна культура втрачає свою легітимність, що приводить до соціального

конфлікту в суспільстві і порушень соціального порядку.

Шілз завжди підтримував концепцію рівноваги, згідно якої суспільство розглядалося як система, яка слідкує за наведенням порядку в державі в умовах порушення його рівноваги. Шілз першим серед соціологів запропонував досліджувати метрополії і провінції у зв'язку з різноманітним їх рівнями розвитку, складом інтелектуальних груп.

Для прикладу, він запропонував своє дослідження даної проблеми на прикладі США, Великобританії та інших країн. Його робота в даному плані сприяла подальшому розвитку досліджень в галузі інтелектуальних еліт в західній соціології.

Сьогодні Шілз вважають як одного з засновників концепції деідеологізації. Саме він дав назву цій концепції, саме він висунув на повістку дня лозунг «кінець ідеології», як спробу обґрунтування чистої, вільної від ціннісних інсинуацій соціальної науки.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ШКЛЯР ЛЕОНІД ЄВДОКИМОВИЧ (НАРОДИВСЯ У 1953 Р.)

Доктор політичних наук (1996 р.), професор (2002 р.), кандидат філософських наук (1985 р.). Начальник відділу суспільних наук ВАК України. Закінчив філософський факультет Київського національного університету ім. Т. Шевченка (1979 р.).

З 1979 - 1982 рр. — аспірант Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України. З 1982 - 1996 рр. — науковий співробітник Інституту філософії, а з 1996 - 1997 рр. — провідний науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України.

З 1997 - 2000 рр. — головний консультант, завідувач сектору, завідувач відділу Адміністрації Президента України. Автор близько 200 наукових та науково-публіцистичних праць з проблем теорії та методології культури, етносу, особи. Останніми роками коло наукових інтересів пов'язане з проблемами етнополітики та політичних проблем державознавства.

Його перу належать індивідуальні та колективні монографії, навчальні посібники, статті в енциклопедичних виданнях. Серед них

"Этнос. Культура. Личность. Философско-методологические аспекты исследования" (1992); "Нариси з історії українського державотворення" (1995) (у співавт.); "Мала енциклопедія етнодержавознавства" (1996); "Вступ до етнодержавознавства" (у співавт.) "Політична історія України ХХ ст." (у 6 т., автор двох розділів) (2003); "Політичні інститути в процесі реформування влади"(2003) (у співавт.) та ін. Нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2002 р.), Відзнакою Державного комітету України у справах національностей та міграції (2004 р.) та орденом Преподобного Нестора Літописця III ступеня (2004 р.).

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ШКОЛА ЧЕРВОНИХ СТАРШИН

ШКОЛА ЧЕРВОНИХ СТАРШИН — національний військово-навчальний заклад для підготовки українських командних кадрів Червоної армії.

Школа створювалася у 1920 році як центральна з перспективою розгортання у мережу національних військових шкіл різних родів зброї та як передумова розбудови Української Червоної армії. У 1921 році розпочала роботу Київська школа червоних старшин, проте упродовж жовтня 1922 року було проведене злиття обох закладів у так звану об'єднану школу червоних старшин, яка втратила статус центральної. З жовтня 1923 року мала назву «5-та Об'єднана школа червоних старшин», з кінця 1924 року — «Школа червоних старшин ім. ВУЦВК». Упродовж 20-х — початку 30-х рр. школа зберігала переважно український склад, українську викладову мову, підготувала до 1 тисячі командних кадрів.

Після згортання політики українізації втратила національний статус, перетворившись на одну з інших звичайних шкіл.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

ШЛЕЗІНГЕР ДЖЕЙМС РОДНІ (НАРОДИВСЯ у 1929 Р.)

Американський державний діяч, Директор Центрального розвідувального управління США (1973, лютий-липень), міністр оборони США (1973 – 1975 рр.), міністр енергетики США (1977 – 1979 рр.). Народився у Нью-Йорку, закінчив Гарвардський університет, отримавши у 1950 р. ступінь бакалавра, у 1952 р. – магістра і у 1956 р. – доктора економіки.

У 1955 – 1963 рр. – асистент, а потім доцент економіки в університеті Вірджинії. Одночасно працював консультантом Федеральної резервної ради губернаторів. У 1963 – 1967 рр. – член керівництва компанії «Ренд Корпорейшн», що виконувала військові замовлення.

У 1967 – 1969 рр. очолював у ній відділення стратегічних досліджень. У 1969 – 1970 рр. – помічник, а потім виконуючий обов'язки заступника директора Бюро бюджету. У 1970 – 1971 рр. – помічник директора Управління менеджменту та ету. У 1971 – 1973 рр. – голова Комісії з атомної енергії.

21 грудня 1972 р. призначений президентом Р. Ніксоном директором ЦРУ. 23 січня 1973 р. призначення затверджено Сенатом, 2 лютого вступив на посаду. Очолював ЦРУ до 2 липня 1973 р.

З липня 1973 - по листопад 1975 рр. – міністр оборони США, з серпня 1977 р. По серпень 1979 р. – міністр енергетики. Після відставки з поста міністра енергетики працював в статусі старшого радника банку Lehman Brothers, працював у передвиборчому штабі кандидата в президенти в США Річарда Гепхарда у 1988 р.

У 2002 р. президент Д.Буш ввів його до складу Ради з внутрішньої безпеки, також Шлезінгер є консультантом міністерства оборони США та членом Ради з оборонної політики. Входить до ради директорів низки компаній: Mitre Corporation, BNFL, Inc., Peabody Energy, Sandia Corporation, Seven Seas Petroleum Company, голова виконавчого комітету Центру Річарда Ніксона, член редакційної ради

журналу The National Interest.

У 1954 р. Д. Шлезінгер одружився на Рейчел Лайн Меллінджер (1930 – 1995 рр.), у шлюбі у них було вісім дітей. Рейчел була прекрасним скрипалем і членом правління Арлігтонського симфонічного оркестру.

На початку 1990-х вона організувала збір коштів з метою створення Центру виконавських мистецтв у Вірджинії на березі річки Потомак, але померла до завершення будівництва Центру.

Після її смерті Д. Шлезінгер пожертвував 1 мільйон доларів, щоб Центр був названий на честь Рейчел.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ШЛЕЗІНГЕР АРТУР МЕЙЄР (15 ЖОВТНЯ 1917 – 28 ЛЮТОГО 2007 рр.)

Американський політичний історик і письменник. Двічі лауреат Пулітцеровської премії (1946, 1966).

Син Артура Шлезінгера (1888 – 1965 рр.), який був впливовим соціальним істориком в Університеті штату Огайо і Гарвардському університеті. Артур-молодший відвідав Академію Філіпса Ексетера у Нью-Хемпширі і отримав у нього першу ступінь Гарварду у віці двадцяти років, коли він захищає диплом на відмінно.

У 1940 р., він був призначений на трьох річне навчання у Гарвард., яке було призупинене у зв'язку з вступом Сполучених Штатів

у Другу світову війну. Після провалу спроби його військової медечинської експертизи Шлезінгер приєднується до офісу інформації про війну.

Служба Шлезінгера в OSS дала йому час, щоб закінчити його першу книгу «Возраст Джексона», за котру він отримав Пулітцеровську премію у 1945 р.. У 1946 – 1961 рр. він уже викладач історії в Гарварді: у 1946 – 1954 рр. Шлезінгер був Ад'юнкт-професором, через деякий час (1954 р.) друзі привітали його зі званням професора.

У 1947 р. Шлезінгер став членом-установником американців для демократичної організації, яка діяла рядом з бувшою першою леді Елінор Рузвельт, майбутнім віце-президентом Хьюбертом Хамфрі і економістом, давнім товаришем Джоном Кеннетом Гелбрейтом, діючи як національний голова у 1953 – 1954 рр. Після того, як президент Гаррі Трумен об'явив, що не буде виставляти свою кандидатуру на другий термін у 1952 р., Шлезінгер став основним спічрайтером і відданим прихильником губернатора Іллінойса Едлая Стівенсона – кандидата на місце президента Сполучених Штатів.

У 1956 р. він працює в кампанії Стівенсона (поряд з 26-річним Робертом Кеннеді) і підтримує зв'язок з сенатором Джоном Кеннеді, як віце-президента Стівенсона. Шлезінгер добре знав Джона Кеннеді, починаючи з відвідування Гарварду і все більше і більше входив в сім'ю майбутнього президента США і його дружини у 1950 рр. Під час політичної кампанії у 1960 р. Шлезінгер поутримував кандидатуру Кеннеді у президенти. После виборчої компанії новий президент запропонував Шлезінгеру посаду посла і заступника держсекретаря з культурних відносин. Роберт Кеннеді запропонував йому службу у статусі «бродячого репортера і спеціаліста по ремонту». Шлезінгер швидко зорієнтувався і прийняв першу посаду.

30 січня 1961 р. він пішов з Гарварду і був призначений Спеціальним Помічником президента. Працював у регіоні латиноамериканських держав, займався справами міжнародної політики, а паралельно і як спічрайтер на протязі всього часу перебування у Білому домі.

У лютому 1961 р. Шлезінгеру повідомили про «операцію Куба». Он виступав проти плану у меморандуме президенту, заявляючи, що «одним махом ви знищите всю екстраординарну добру волю, яку бачили в новому уряді всі народи світу саме через мир. Тому «операція Куба» може сформувати негативний портрет нового уряду в головах мільйонів». З сенатором Уільямом Фалбрайтом, Шлезінгер послав кілька листів президенту, який виступав проти відкритих

протестів, під час зустрічі він захищав свою точку зору, відмовлявся підірвати президентське бажання одноголосного рішення. Після відмови від нападу на Кубу, Шлезінгер пізніше жалівся, що «пізніше після затоки Свиней, він гірко звинувачував мене за те, що був у часи кризи не зовсім рішучим під час прийняття рішень в кімнаті президента». Після того, як страсті угомонились, Кеннеді жартував, що Шлезінгер «написав мені меморандум, який буде виглядати досить добре, коли він знайде час для листів його книги по моєму уряду. Тільки він краще не видає той меморандум, в той час як я все ще живий»! Під час кубинської Ракетної Кризи, Шлезінгер не був членом Виконавчого комітету Ради національної безпеки, але допоміг Послу ООН Стівенсону зробити проект свого бачення кризи на засідання Ради Безпеки ООН.

Після того, як президент Кеннеді був вбитий 22 листопада 1963 р., Шлезінгер залишив свою посаду у січні 1964 р. Він написав історію уряду Кеннеді під назвою «Тисяча Днів Кеннеді: Джон Ф. Кеннеді в Білому домі», яка принесла йому другу Пулітцеровську премію.

31 березня 1994 р. Шлезінгера було обрано іноземним членом Російської академії наук. Спічрайтер для кампанії Роберта Ф. Кеннеді у 1968 р. Спічрайтер для кампанії Джорджа Макговерна у 1972 р. Брав участь у кампанії по виборах президента Теда Кеннеді у 1980 р.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ШЛЯХТА

ШЛЯ́ХТА (пол. *Szlachta*) — провідний суспільний привілейований соціальний стан, форма аристократії у Польщі, Литві, Білорусі та Русі-Україні у XIV — XVIII ст.

Шляхта мала місце у Великому князівстві Литовському, Великому князівстві Київському, Королівстві Русі, Гетьманській державі; на окупованих українських, білоруських, польських та литовських землях у складі Російської імперії чи Австрії, в Угорщині і Молдові.

У сучасній українській мові слово шляхта також використовується як синонім слова аристократія і може використовуватися для перекладу слів нім. *Adel*, фр. *noblesse*, сп.

nobleza, англ. nobility, рос. дворянство.

Назву шляхта запозичено з чеськ. «šlechta» (пол. szlachta), яка походить від верхньонімецького Slacht (сучасне нім. Geschlecht — рід, порода). Слово «шляхта» означає вид діяльності касты воїнів в кастовому суспільстві і походить від німецького слова нім. Schlacht — битва.

Свій початок Шляхта бере від лицарства, яке посідало «*ius militare*» та право наслідства «*ius hereditarium*» і вважалося шляхетним (*nobilis*). Шляхта становила нижчу верству, на відміну від вищої касты, т. зв. Можновладців — магнатів, панів, а на українських землях — князів і бояр. Шляхта була зобов'язана відбувати військову службу, за що уряд надавав їй різні шляхетські привілеї: звільнення від податків, незалежності від місцевої адміністрації тощо. Шляхта не була замкненою верствою і поповнювалася вихідцями з селянства, духовенства. Шляхта постійно збільшувала свою роль в державі, зміцнюючи станові права використанням сприятливих політичних і соціальних ситуацій. У боротьбі проти великих землевласників, які прагнули дофеодальної роздрібненості, королі Польщі для утворення централізованої держави шукали допомоги у шляхти.

За допомогу королеві шляхта здобувала низку привілеїв. Король Людовик I Анжуйський надав їй т. зв. Кошицький привілей (1374), яким за військову службу звільняв її від усіх повинностей, крім сплати поземельного податку по 2 гроші з лану, надавав їй фіскальний і судовий імунітет на землі, як також право на державні посади: воєвод, каштелянів, суддів, підкоморіїв тощо. Від цього часу шляхта поступово перетворювалася на окремий стан, що ставав спадковим і одностайним, мав включати як великих феодалів (панів, баронів), так і масу лицарів (*rycerzy, milites*) чи середніх і малих землевласників, які відрізнялися від решти населення правом мати власний герб. Згодом шляхта посилила свої впливи в місцевих сеймах, а Краківський привілей 1433 р. гарантував їй особисту недоторканість. Скориставши зі скрутного становища короля Казимира IV Ягеллончика у війні з Тевтонським орденом, шляхта здобула нові привілеї (Цереквіцький привілей), підтверджені Нешавським статутом (1454 р.), на основі якого за шляхтою закріплювалося законодавчі права: через шляхетські сейми вона брала участь у виданні законів, вирішувала питання про війну і мир, звільнялася від королівського суду. Цей статут скасував також виключне право магнатів на вищі державні посади й на обмеження прав міст. У 1496 р. король Ян Ольбрахт статутом, даним м. Пьотркові (Piotrków) узаконив прикріплення селян до землі,

звільнив шляхту від оплати мита при завезенні закордонних товарів. Бояри в Галичині були 1430 зрівняні у правах з польською шляхтою, згодом частина з них була полонізована, інші перейшли на Волинь і Поділля, так що у ХУІ ст. в Галичині не стало боярських родів, збереглася при українстві тільки дрібна шляхта.

«Люблінська унія» (1569). Картина Яна Матейка, 1869 р

У ХУІ — ХУІІІ ст. права шляхти у політичному житті Речі Посполитої набирають більшої ваги, а своєю конституційною боротьбою шляхта послаблює державний організм. У 1573 р. король Генріх Валуа узаконив права шляхти брати участь у виборах короля та, надаючи їй поширеної влади, перетворив Польщу на шляхетську республіку (*rzeczpospolita szlachecka*). Встановлення закону «*liberum veto*», за яким всі рішення сейму могли бути прийняті тільки при однозгідності всіх послів, doprowadило до анархії і занепаду Польщі, що при кінці ХУІІІ ст. закінчилося її поділами.

Подібно іспанському дворянству відомі категорії шляхти: земельна та безземельна (пол. *szlachta bezrolna albo szarackowa*). Польські дослідники умовно вирізняють в середовищі шляхти ХУІ—ХУІІІ ст. групи:

Шляхта одвічна (пол. *szlachta odwieczna*), **шляхта родова, шляхта гербова, шляхта стародавня** (старожитня, древня) — існувала до ХІІІ—ХV ст. історичного періоду виникнення фіксування в писемних джерелах так, щомонархи лише пізніше записували їх з часів заведеної практики вже як шляхтичів, що вирізняло її серед нових шляхтичів, які отримували пізніше документальну нобілітацію (з різницею у давності родоводів);

Шляхта службова (пол. szlachta służebna, служила у маєтностях магнатів, церковних ієрархів чи заможної шляхти як керівники, економи тощо);

шляхта магнатська (пол. magnateria) — найбільш заможні та впливові родини, латифундисти; грали ключові ролі в державному управлінні, постійно були на засіданнях у сеймах. Офіційно жоден з яких не мав особливих прав чи привілеїв.

шляхта заможна (пол. szlachta zamożna) — володіла землею й селянами; були значними у соціально-політичній та господарській діяльності (пол. Sobie Pan).

шляхта фольварочна (пол. szlachta folwarczna, провінційна — від «фольварок»); володіла одним або декількома фольварками та селянами у них;

шляхта чиншева (пол. szlachta czynszowa, провінційна — від чинш), не мала землі, орендувала землю на чиншевих умовах (оброк) і трудилася на ній. В останні два століття існування Речі Посполитої чиншева шляхта стала найбільш численною групою;

шляхта часткова, шляхта «долева» (пол. szlachta częściowa, провінційна — від «доля» або «частка»), володарі частин маєтків (маєтки подрібнювали на долі на продаж або для оренди), сумісно з сусідами використовували працю селян і матеріальні ресурси маєтку;

шляхта застінкова, шляхта околична (пол. szlachta zaściankowa, szlachta okoliczna, szlachta zagrodowa, провінційна — від «застінок», провінційна — від «околиця»), дрібнопомісна шляхта, володіли присадибними господарствами, не мали селян, самі трудилися на своїй землі, утворювали цілі шляхетські поселення — так звані «застінки» (пол. zaścianki) або «околиці» (пол. okolice), відокремлюючи поселення від решти плебейського світу. Назва «околична шляхта» характерна для земель Великого князівства Литовського;

шляхта безземельна, «шляхетський плебс», «гербова голота» (пол. szlachta bezrolna, пол. holota, нижча шляхта, безземельна, не володіла селянами, наймалася працівниками як робітники, прислуга, йшли в жовніри та козаки);

шляхта «вулична» (пол. szlachta brukowa) — малочисельна група, що вела жебраче життя в містах й містечках;

«шляхта татарська» (нащадки тих, хто перейшов з татар на службу у підданство польській Короні).

Шляхта на українських землях у складі Великого Князівства Литовського

На українських землях у складі Великого Князівства Литовського,

де панували феодальні відносини (див. Феодалізм), вплив на шляхту мали політико-соціальні відносини і законодавство Польщі. Польська модель шляхти впроваджувалася польськими королями чи великими князями шляхом привілеїв чи правними кодексами. Крім втручань з боку Польщі, складність у Великому Князівстві Литовському полягала в тому, що тут існували дві категорії провідної верстви: литовська, яка скоро стала католицькою, і українсько-білоруська, яка була православною. Польські королі й Великі литовські князі пріоритетно опікувалися литовською шляхтою, а якщо надавали певні привілеї й руській (українській і білоруській) шляхті, то тільки тоді, коли потребували її допомоги чи боялися бунту. Номенклатурно тут уживалися назви: князі, бояри (традиція і континуїтет Київської Руси), але також *barones*, *nobiles*, *ziemiańie*, шляхта (для поляків).

Після Кревської унії (1385) Ягайло Ольгердович перейшов на католицизм і надав у 1387 р. привілей шляхтичам-боярам (*armigeris sive bojaris*), які переходили на католицизм. Польсько-литовська унія у Городлі (1413 р.) надавала нові права литовській шляхті, перетворюючи провідну верству бояр на своєрідний орден, члени якого мали владу на основі походження, приналежності до певного роду. Шляхтичі мали бути католиками, мали свої герби. У 1430 р. підтриманий українськими і білоруськими магнатами Свидригайло Ольгердович був іменований Великим князем литовським, але два роки пізніше його замінено Жигмонтом Кейстutowичем, який зрівняв 1432 р. православних бояр у правах з католицькою шляхтою. Остаточне зрівняння у правах руських і литовських князів і бояр (*principibus et boiaris tarn Lithuanis quam Ruthenis*) здобуто привілеєм 1447 р. Права литовсько-руської шляхти були доповнені й поширені привілеями 1492 і 1506 рр. У 1501 і 1509 рр. надано локальні привілеї для Волині «князям, панам, зем'янам і всій шляхті» (перші 2 категорії визначали високу аристократію). На відміну від Литви, де провідну роль відігравали пани, на Волині цю роль мали княжі роди Острозьких, Сангушків, Чарторийських, Збаразьких, які посідали величезні латифундії. До середини XVII ст. більшість волинських магнатів були українцями; протягом XVII — XVIII ст. вони полонізувалися. На противагу магнатам, чиї інтереси виходили за межі рідних земель, середня і дрібна шляхта полонізувалася і наворачталася на католицтво дуже повільно, аж до Визвольної війни.

Права і привілеї шляхти були кодифіковані у Литовських статутах й затверджені у 3 редакціях: у 1529 р. — визначено потрібні умови для зарахування до шляхетського стану, в якому перевагу мали магнати; у

1566 р. — поширено привілеї рядової шляхти, до сейму були введені її представники; у 1588 р. — закріплено привілеї шляхти і закріпачено селян. Ця редакція статуту визначила, що шляхетські «вольності й привілеї» набуваються не через посідання маєтків, лише «за явними значними и рицерскими послугами мужством, оказаним против неприятелем», тобто шляхетсько-лицарське право на землю здобувалося «мечем».

Після Люблінської унії (1569) до польської корони приєднано українські землі: Волинь, Підляшшя, Київщину і Брацлавщину, на яких місцеву шляхту зрівняно у правах з польською. На новоздобуті українські землі почали прибувати польські пани: магнати Жолкевські, Потоцькі, Конєцпольські, Калиновські, які тут здобували великі латифундії. Помічною для польських панів була місцева чи зайшла шляхта. До початку XIX ст. в Україні лишилося мало неполонізованої української шляхти, переважно дрібна, бо заможна була в більшості спольщена. Полонізація української шляхти почалася від Люблінської унії, вона набрала інтенсивності за короля Яна II Казімежа, який 1649 р. заборонив некатолікам доступ до сенату і староств, а постанова сейму 1712 р. ставила їх поза законом. Незважаючи на всі ці загострення, українська православна шляхта продовжувала існувати, доказом чого є додаток до договору між Польщею і Росією 1775 р., в якому сказано, що шляхетські православні роди повинні користатися такими ж правами, як і католицька шляхта. На Правобережжі (Волинь, Київщина, Поділля) полонізація шляхти продовжувалася і після розділів Польщі, за царського режиму до 1825 р. За підрахунками «Временной Коммиссии для разбора древних актов» у 1860-их рр. на Правобережжі тільки одна десята шляхти походила з корінних поляків, решта була українського роду, яка в різний час переходила на католицизм. Тимчасова комісія знайшла 711 шляхетських родів українського («русского») походження, подаючи точні дані про час переходу на католицизм для 140 родів (1 до 1569 р., 10 у 1569 — 1600 рр., 48 у 1600 — 1650 рр., 40 у 1650 — 1700 рр., 41 у 1700 — 1767 рр.).

У Галичині при українстві лишилися шляхетські роди: Балабани, Чолганські, Демидецькі, Яворські, Драгомирецькі, Гошовські, Кульчицькі й ін. На початку XVII ст. у Львівській землі нараховувалося 628 українських шляхтичів, у Перемиській — 1000. Більшість з них так збідніли, що не мали навіть власного коня, коли йшли до війська. На Холмщині й Підляшші руська шляхта спольщилася ще у XV ст., тоді як на Поділлі вона збереглася як службова шляхта при замках до XIX ст. Загальному процесові полонізації підпала також українська шляхта на

Київщині й Брацлавщині; вона найкраще зберегла себе на Волині.

Після 1569 р. значення української шляхти як провідної верстви маліло, бо вона не мала своєї організації, а входила до складу загальнодержавної, де домінувала польська шляхта. Однак вона виявляла свою окремішність на відтинку конфесійному і частково судовому (існування вищої судової інстанції — Луцького трибуналу). Українська шляхта виступала на оборону Православної Церкви на сеймах і сеймиках, при обранні кандидатів на єпископа львівського (5. 4. 1641 р.), при обранні митрополита Київського Сильвестра Косова (25. 2. 1647 р.), в опрацюванні інструкції на варшавський вільний сейм послам від шляхти воєводства Волинського (13. 9. 1646 р.). Серед лідерів української православної шляхти, що відзначилися в обороні православної віри були Л. Древинський, М. Кропивницький, Адам Кисіль, а серед церковно-культурних діячів: Єлисей Плетенецький, Балабани, Захарія Копистенський, Михаїл Копистенський, Атанасій Кальнофойський та ін. Багато вихідців з української шляхти відіграли визначну роль серед козацтва: Дмитро Вишневецький, Кшиштоф Косинський, Петро Конашевич-«Сагайдачний», Михайло Хмельницький. Згідно з Михайлом Грушевським, шляхта «надавала тон ідеології, займаючи найбільш впливові, провідні позиції в козацькій армії, становлячи — його мозок».

Частина шляхти в Україні, більшість якої була сполонізована, взяла участь у революції гетьмана Богдана Хмельницького, включила себе у нове політичне життя, допомагаючи Хмельницькому творити козацьку державу. Тобто шляхтичі були як і українцями, так і поляками. Головною відмінністю між ними становило віросповідання, а щодо способу життя, манери поведінки, одягу та озброєння, то тут відмінності могли залежати хіба що від місця проживання. На початку революції шляхта втратила свої землі, але згодом дістала універсали, якими затверджувалися права на землі, за умови, що «захоче хто з шляхти з нами хліб їсти... та Військові Запорозькому послушний буде» (1649); тому Хмельницький наказував, «аби хлопи скрізь віддавали послушенство і підданство своїм панам». Новостворена покозачена шляхта, яка мала державний досвід, працюючи передше на посадах у Речі Посполитій, стала основою для українського державного апарату: дипломати, військові, писарі, судді. Серед керівників гетьманської держави Б. Хмельницького були: Іван Виговський, Михайло Кричевський, Юрій Немирич, Станіслав Мрозовицький (М. Морозенко), Данило Нечай, Г. Гуляницький, Антін Жданович та ін. У козацькому реєстрі, укладеному за Зборівською угодою (1649 р.),

нараховувано 750 шляхетських родів і бл. 1 500 осіб (В. Липинський; А. Ролле нараховував 450 родів і 2 500 осіб). Є й інші реляції про шляхту в лавах війська Хмельницького: 7 000 (рукопис Чорторийських) чи 6 000 («Акты ЮЗР»).

Після Б. Хмельницького шляхта продовжувала відігравати певну роль у гетьманській державі, однак вона не створила окремої провідної верстви. Натомість на Гетьманщині у ХУІІ — ХУІІІ ст. постало Значне військово товариство, що складалося з колишніх реєстрових козаків, колишніх українських шляхтичів і заслужених козаків. Правне становище Значного військового товариства нагадувало статус шляхти, його члени були зобов'язані виконувати військові і адміністративні доручення, нести військову службу. Вони мали привілей володіти населеними маєтностями, брати участь у старшинських радах і в державному законодавстві. Товариші підлягали вищим інстанціям козацького судочинства, у 1763 р. був відновлений шляхетський суд. З ХУІІІ ст. виявилася тенденція серед Значного військового товариства перетворитися на замкнену і спадкову станову групу, однак з ліквідацією автономії Гетьманщини у 1780-их рр. Товариство ліквідовано, а частину його членів зараховано до російського дворянства. У кодексі «Права, по которым судится малороссійскій народ» (1743 р.) визначено шляхетський стан в Україні, приналежними до якого вважали тих, що походили від предків шляхтичів, через народження чи отримання шляхетства за польської влади. До шляхти прирівнювано людей «козацького стану», себто козаків, записаних у реєстри.

Як опір проти шляхетсько-магнатського панування на Правобережній Україні під Польщею виник у ХУІІІ ст. рух українського селянства-Гайдамаччина, який набрав найбільших розмірів у 1768 р. за т. зв. Коліївщини, коли повсталі селяни-кріпаки винищили тисячі шляхтичів, євреїв, греко-католиків.

Частина шляхти, що переходила на службу до Московії (Чернігівська, Стародубська, Рильська, Смоленська та інш.) підтверджувала свої привілеї ще з ХУІІ ст. Після поділів Речі Посполитої наприкінці ХУІІІ ст. Правобережна Україна (Київщина, Волинь, Поділля) увійшла до складу Російської імперії. Місцеву шляхту зрівняно в правах з російським дворянством, а шляхетські привілеї були обмежені розпорядженнями царського уряду. До 1825 р. польські магнати і шляхта лишалися панівною верствою, яка спромоглася на значні здобутки у культурно-освітній царині (Кременецький ліцей тощо).

Велика частина польського населення Київщини, Волині й Поділля, яке на 1840 р. становило 410 000 осіб (українців-кріпаків було тоді 4 283 000, євреїв 458 000), належала до шляхти, частина якої прибула сюди на початку ХУІІІ ст., зміцнюючи польську колонізацію. Польська група поділялася на нечисленних маґнатів, шляхтичів («земянство», середні і дрібні дідичі) і велику групу чиншової (ходачкової або веретяної) шляхти, яка жила на маґнатських землях і сплачувала чинш. Останні творили кадри адміністраторів маєтків, економів. Назагал маґнати ставилися лояльно до Російської імперії, зате дрібна шляхта прагнула реставрувати Польщу, якою вона була перед поділами.

Після польського повстання 1830—1831 рр. російська політика щодо шляхти змінилася. Учасників повстання, близько 10 тис. засуджено, а їх маєтки конфісковано. Проект заслання шляхти на Кавказ був реалізований тільки в малій мірі. Найбільшим ударом по польській шляхті на Правобережній Україні була верифікація шляхетства, перевірка документів про шляхетський стан, засіб, яким російський уряд вирішив ліквідувати шляхетство як чужий організм у російській системі. Жертвами цієї перевірки, що тривала 20 років (1832—1852 рр.), при визначній участі генерал-губернатора Д. Бібікова, стала дрібна, бідна, переважно мало- чи безземельна шляхта. Спочатку перевірку робили місцеві шляхетські збори, згодом її передано до російської Ревізійної комісії у Києві. Внаслідок верифікації позбавлено шляхетства 340 000 осіб, за періодами: 1832-1833 рр. — 72140, 1834-1839 рр. — 93140, 1840-1846 рр. — 160 000 і 1846-1853 рр. — 15 000. Декласовану шляхту переведено в категорію однодвірців, державних селян, які були зобов'язані платити податки й відбувати військову службу; їх позбавлено доступу до шкільництва та шляхетського судівництва. Після 1866 р. вони були зрівняні з селянами. Бюрократичними й поліцейськими методами російському урядові вдалося дійти до ліквідації великої частини цієї соціальної групи. Більшість декласованої шляхти, живучи поруч з українським селянством, українізувалася.

Після верифікації легалізували своє шляхетське походження 70 000 поляків (бл. 17500 родин) — великі і середні землевласники (*szlachta ziemiańska*), які володіли близько 3-ма мільйонами українських кріпаків. Приблизно 200 шляхетських родин мали кожна понад 1000 кріпаків (разом 568000), інші мали по кількасот, ще інші мали землю, яку обробляли самі. Один граф В. Браніцький мав 130000 кріпаків-чоловіків або подвійне число з жінками. Значна частина

легалізованої шляхти йшла на компроміс з російським урядом, відрікалася покритих своїх земляків, пасивно ставилася до революційних рухів. Згодом і вона зазнала спроб інтеграції у російське суспільство. Спочатку представники шляхти брали участь у політичному житті через «шляхетські збори», у 1835 р. було 2 700 своєрідних послів (*szlachta wyborowa*), зобов'язаних до лояльності царській владі, яких намагалися перетворити на своєрідних чиновників. Знесенням «Литовського статуту» 1840 р. скасовано шляхетське судівництво, замість якого запроваджувалося загальноросійське. Спроби русифікації шляхти роблено в освітній царині створенням «закритих пансіонатів», конфісковано 61 католицький монастир (на всього 86), а Указ 1852 р. вимагав, щоб землевласники з шляхти висилали своїх синів до військової служби.

Гідна уваги поява у кінці 1850-их рр. групи молоді зі спольщеної української шляхти — хлопоманів (див. Хлопоманство), які поривали зі шляхетством й хотіли працювати для українського народу. Цей рух очолив В. Антонович, який у декларації «Моя исповедь» («Основа», ч. 1, 1862) відкидав «шляхетський порядок... противний духові нашого народу...».

Після польського повстання 1863, в якому частина шляхти знову брала участь, прийшли переслідування і дальші обмеження шляхти у політичному, громадському, культурному житті. На грані XIX — XX ст. серед полонізованої шляхти сформувалася група «українців польської культури» на чолі з В. Липинським, яка працювала над поверненням полонізованої шляхти до українства, однак не на подібність хлопоманів, а без утрати прикмет своєї класової приналежності. Становище шляхти на Правобережній Україні не мінялося до революції 1917 р. Відгомін польського намагання повернутися до попереднього панування знайшов вияв у 6 параграфі Варшавського договору, яким Польща домагалася спеціальних прав для «землевласників польської національності в Україні», але той договір був унедійснений радянською окупацією.

На українських землях під Австрією шляхта була зрівняна у правах з австрійською. Спершу реформи Йосифа II обмежували права польської шляхти, але після його смерті (1790 р.) вона опанувала адміністративний апарат, маючи вплив на австрійських вищих урядовців. Вплив польської шляхти ще більше зріс за намісника Галичини графа А. Ґолуховського (1849—1875 рр., з перервами), коли, крім панування в адміністрації й освіті, шляхта і магнати мали перевагу у земельній власності, посідаючи великі латифундії. У відновленій після

1918 р. Польщі і на окупованих нею українських землях щойно конституція 1921 р. знесла шляхетський стан, однак і між обома світовими війнами «земянство» шляхетського походження мало ще свої впливи у політичному і господарському житті.

Провідною верствою на Буковині за княжої доби були бояри, які продовжували бути привілейованим станом і за періоду Молдовського князівства. Боярський стан був задов'язаний до військової служби, бояри були дружинниками господаря, вони виконували також адміністративні і судові функції. За службу вони отримували від господаря землі разом з осілими на них селянами. З боярського стану рекрутувалася центральна державна адміністрація. Бояри, які втратили державні функції, переходили в категорію мазилів. Дрібна шляхта — т. зв. резиші, охороняла кордони і становила посередню верству між шляхтою і вільними селянами. З часом українська шляхта — бояри на Буковині асимілювалися з молдовсько-румунською шляхетською верствою, румунізувалися. За австрійської влади (з 1774 р.) адміністративний апарат на Буковині був у руках румунського боярства. Румунська шляхта протестувала проти приєднання Буковини до Галичини (1786 р.); цісарський патент 14 березня 1787 р. зрівняв шляхетський стан Буковини з галицьким; це також потвердив 1817 статут галицької шляхти. Навіть після введення конституційної монархії (1848 р.), завдяки поміщицько-куріальній виборчій системі, румунська шляхта мала великі впливи в управлінні краєм.

Після татарського набігу 1241 р. на Закарпатті будувалися оборонні замки й творилися маґнатські латифундії, переважно з угорської шляхти. Українці становили меншість серед пануючої феодальної верстви. Визначив себе князь Ф. Коріятович з зукраїнщеного литовського роду, який з 1393 р. став паном Мукачівської домінії. Українці становили переважно дрібну шляхту, яка часто бунтувалася проти маґнатів-феодалів (1514 р.). Угорська шляхта на Закарпатті стояла в опозиції до австрійського централізму, вона чинила опір ліберальним заходам Відня, і селянське підданство тривало на Закарпатті до 1848 р. Угорська шляхта продовжувала мати вплив на політико-суспільне життя Закарпаття до ХХ ст.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ШМІДТ ГЕЛЬМУТ
(23 ГРУДНЯ 1918 — 10 ЛИСТОПАДА 2015 РР.)

Німецький політичний і державний діяч, канцлер Німеччини у 1974–1982 рр. Визнаний у німецькій і європейській політиці «кризовий менеджер». У 1953–1962 рр. та 1965–1987 рр. — член Соціал-демократичної партії Німеччини, депутат Бундестагу від цієї партії. Був багаторічним соратником і конкурентом, і згодом став наступником на посаді Бундесканцлера іншого видатного німецького державного діяча і політика — Віллі Брандта.

Батько Шмідта Густав (1888–1981 рр.) був незаконно народженим (позашлюбним) сином Людвіга Гумбеля, банкіра єврейського походження з міста Бернбург та офіціантки-німкені. Він був усиновлений гамбурзькою родиною простих докерів Шмідтів, з роками одержав освіту викладача економії і став вчителем. Сім'я Шмідт пізніше приховала єврейські корені батька Гельмута, підробивши його свідоцтво про народження. Інакше йому не вдалося б пройти «арійську» перевірку на «чистоту раси» і двері більшості державних і суспільних інституцій виявилися би для Гельмута як «чверть-єврея» зачиненими.

Історію про єврейські коріння свого батька Г.Шмідт повідомив лише у 1980 р. Валері Жискар д'Естену у довірливій приватній розмові. Жискар д'Естен її оприлюднив у 1988 за згодою Шмідта у своїй книзі («Життя і влада»). Сам Г.Шмідт пізніше розповідав у телеінтерв'ю, що його батько все життя соромився не так свого єврейського коріння, як позашлюбного народження.

У 1936 р. (у 18 років), будучи школярем, Шмідт взяв участь у організованому НСДАП марші з Гамбурга у Нюрнберг — на Нюрнберзький партійний з'їзд. Був, за словами історика Генріха Вінклера, вражений «соціалістичною» та «солідаристською»

складовою нацистської пропаганди. У «Спогадах дитинства» сам Шмідт пише, що його походження вплинуло на неприйняття націонал-соціалізму у цілому.

Того ж року поступив у школу морських юнг, але був звідти відрахований за недодержання дисципліни (за його власним визнанням - «за довгий язик»). У 1937 р. закінчив середню школу (склав абітурні іспити) та був призваний до зенітного підрозділу ППО. У 1939 р. одержав звання фельдфебеля запасу, а у 1941 р. став лейтенантом легко-зенітних військ ППО. Під час Другої світової війни брав участь у протиповітряній обороні Бремена, на Східному фронті брав участь у блокаді Ленінграда, працював у міністерстві авіаційної промисловості. У 1944-1945 рр. у званні старшого лейтенанта командував артилерійською батареєю на Західному фронті, у березні 1945 р. потрапив у полон до союзників і пробув там до серпня. За військові заслуги лейтенант Шмідт здобув «Залізний хрест».

У британському таборі для полонених зійшовся з німецькими соціал-демократами. Після війни Шмідт вивчав народне господарство, державне право та політологію у Гамбурзькому університеті, закінчив університет у 1949 р. Студентом вступив до Соціал-демократичної партії, а згодом очолив її студентське об'єднання.

Після закінчення університету працював у департаменті економіки та транспорту Гамбурзького магістрату. У 1953 і 1965 рр. обирався депутатом Бундестагу, а у перерві обіймав пост сенатора вільного міста Гамбурга з внутрішніх справ. У 1967-1969 рр. очолював фракцію СДПН. У сформованому 1969 р. уряді Віллі Брандта очолював почергово Міністерство оборони, Міністерства економіки, Міністерство фінансів, а на завершення два тижні керував МЗС.

**Президент США Джиммі Картер і канцлер Німеччини Гельмут Шмідт,
13 липня 1977**

Прийшов на посаду бундесканцлера (був висунутий керівництвом СДПН як лідер партії) після добровільної відставки Віллі Брандта внаслідок «шпигунської афери» — розкриття агента «Штазі» Гюнтера Гійома, персонального секретаря канцлера. 16 травня 1974 р. Бундестаг переважною більшістю проголосував за призначення Шмідта 5-м канцлером ФРН.

Був прихильником жорсткої лінії у боротьбі з лівим екстремізмом та тероризмом («Фракція Червоної Армії»). Прихильник поліпшення відносин з Францією, один із ініціаторів Гельсінських угод. Внаслідок виходу партії Вільних демократів із урядової коаліції з СДПН (літо 1982 р.), втратив більшість у Бундестазі.

Спробував організувати однопартійний уряд через вотум довіри, але програв його і був змушений поступися новій коаліції ХДС/ХСС-ПВД, яка створила уряд на чолі з Гельммутом Колем. З 1983 р. — співвидавець тижневика Die Zeit.

Вперше Шмідт завоював широку популярність і високу репутацію вмілого та рішучого організатора-менеджера, коли займав посаду сенатора (міністра) з внутрішніх питань та заступника Обер-бургомістра Гамбургу — під час катастрофічної штормової повені у ніч з 16 на 17 лютого 1962 р., коли тільки у регіоні Гамбургу загинули 314 осіб.

Він оперативно координував широкомасштабне використання аварійних служб, служби надзвичайних ситуацій та цивільної оборони. Не чекаючи на правове підтвердження своїх дій, він скористався наявними контактами з Бундесвером і НАТО; домогся, щоби були швидко надані вертольоти, інженерне обладнання та матеріали, задіяні війська бундесверу і союзників.

Вдруге його вміння, розум, мужність, твердість і рішучість знадобилися під час його канцлерства (1974–1982), коли терористи з ультралівой «Фракції Червоної Армії» почали у жовтні 1977 р. по всій Німеччині підривати бомби, вимагати викупу або звільнення з тюрем своїх поплічників, захоплювати заручників і вбивати німецьких політиків та промисловців (так звана «Німецька осінь»).

Підпільні радикали, які за багатьма ознаками були таємно керовані з-за східного кордону, вимагали від уряду ФРН піти з ними на переговори та визнати їхні вимоги. Але Шмідт тримався принципово непохитної жорсткої лінії та рішучої тактики, яка врешті-решт перемогла.

Ця його позиція отримала у той час широке міжнародне визнання, але згодом — також різку критику з боку родичів жертв

терористів. В одному з пізніших інтерв'ю (2007) вибачився перед ними, сказавши, що мав величезну персональну відповідальність за життя інших людей - потенційних кандидатів в заручники. Викрадення прорадянською палестинською терористичною організацією Народний фронт визволення Палестини відомого промисловця Ганса Шляйєра, а потім його вбивство — Шмідт визнав, що і досі сприймає це як екзистенційну власну загрозу, яка його пригнічує.

Шмідт назвав масове безробіття найбільшою німецькою проблемою нашого часу. Він схвалював політику свого наступника Герхарда Шрьодера і бачив у ній перший крок до усунення наслідків демографічних змін у Німеччині. Але програма реформ, на його погляд, була недостатньою, тому він уже у 1990-х рр. виступав за дерегуляцію ринку праці та за зниження захисту від звільнень. Допомога з безробіття має зменшитися. Крім того, на його думку, профспілки мали надто великий вплив.

Мультикультурне суспільство Шмідт назвав «ілюзією інтелектуалів». За його словами, концепт «мультикульті» важко поєднується з демократичним суспільством. Він вважав помилкою запрошення до ФРН робочої сили з інших країн на початку 1960-х рр.

У зовнішній політиці дуже цінував принцип невтручання у внутрішні справи суверенних держав. Шмідт — супротивник вступу Туреччини в Європейський союз. Він побоюється зниження зовнішньополітичної дієздатності союзу, а також труднощі інтеграції турецьких іммігрантів у Німеччині в німецьке суспільство.

Все життя інтенсивно палив. Навіть будучи старою і хворою людиною, під час довгих телевізійних інтерв'ю або дебатів закурював одну сигарету за іншою.

Як і переважна більшість північних німців, належить до євангелічно-лютеранської церкви. Отримав добру релігійну освіту, але не у колі сім'ї, не у батьківському домі, а у пастора місцевої церкви під

час підготовки до конфірмації у 1934 р..

«— Я дійсно вірив, що Бог існує, але його буття у трьох особах мені було важко уявити». Після того, як Шмідт у кінці війни дізнався про Голокост, розчарувався у релігії.

«— Бог дозволив багато дуже поганих речей. Він дозволив Аушвіц. Він дозволив вбивство шести мільйонів євреїв. Він дозволив обидві світові війни. Я повинен зізнатися, що за словами «Божа праведність», нічого не можу дійсно реального собі уявити». Але Шмідт ніколи так і не став атеїстом.

Більшу частину життя (від 1962 р.) прожив у скромному житлі — багатоблочному двоповерховому будинку в одному зі звичайних кварталів Гамбурга. Висловлювання Г.Шмідта, яке помилково приписують Маргарет Тетчер: «СРСР — це Верхня Вольта з ракетами»

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ШМІТТЕР ФІЛІПП (НАРОДИВСЯ 19 ЛИСТОПАДА 1936 р.)

Американський політолог, народився у Вашингтоні. Вивчав історію іспаномовного світу в університеті Мехіко і політичні науки у Женевському університеті. Захистив дисертацію з політичної історії Бразилії у середині ХХ ст. (1968 р., Берклі). У 1967 – 1982 рр. викладав у Чиказькому університеті, потім у Європейському університеті у Флоренції, а в 1986 – 1996 рр. працював у Стенфорді.

Ранні роботи Шміттєра стосувалися, в основному, проблем регіональної та міжрегіональної економічної інтеграції. Однак його наукові інтереси швидко змістилися в область дослідження авторитарних режимів і можливості їх еволюції в бік більш демократичного устрою.

Найбільше значення має спільна робота Шміттєра та Гільєрмо О'Доннелла «Стадії виходу з авторитарного правління: Обережні висновки про сумнівні демократії» (1986 р.), від якої беруть початок подальші статті Шміттєра і співавторів про форми переходу від авторитаризму до демократії в країнах Латинської Америки, Південної та Східної Європи. З цим же колом проблем пов'язані роботи Шміттєра про корпоративізм в різних його формах, підсумований у двотомнику «Неокорпоративізм» (1992 р.). Перспективам розвитку європейської демократії присвячена книга Шміттєра «Як демократизувати Європейський Союз... і навіщо?» (2000 р.).

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. – К.: МАУП. 2005. – 792 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

ШОВІНІЗМ

ШОВІНІЗМ (фр. chauvinisme, в англ. Версії — джінгоїзм) — пропагування національної переваги на чужих етнічних територіях (на територіях іншої етнічної спільноти) одним народом (нацією) іншим народам (націям). У ширшому значенні — це ідеологія, яка пропагує національну перевагу однієї нації над іншими й обґрунтовує «право» на дискримінацію та пригнічення інших націй.

ПОХОДЖЕННЯ ТЕРМІНУ

Цей термін з'явився 1831 р. у Франції в комедії братів Коньяр «Триколірна кокарда», одним із героїв якої був агресивний новобранець Ніколя Шовен де Рошфор.

Вважається, що прообразом цього персонажа була реальна особа — солдат наполеонівської армії Ніколя Шовен, вихований у дусі поклоніння імператору — творцю «величі Франції», що став відомим унаслідок жорстокого ставлення до завойованого арабського населення під час єгипетської експедиції французької армії (1799–1801 рр.).

Словом «шовінізм» прийнято позначати різноманітні прояви націоналістичного екстремізму. Блаженніший Любомир (Гузар) дав таке визначення шовінізму: «Про шовінізм» нема потреби довго говорити. Це націоналізм у найгіршому вигляді. Шовінізм був і є причиною багатьох міжнародних непорозумінь і нещасть.

Шовінізм може виникнути в будь-якій країні, у будь-якої великодержавної нації, незалежно від рівня її культурного, економічного чи політичного розвитку. Шовіністами є представники великодержавної нації. Вони пройняті ідеєю своєї винятковості.

У вікторіанській Англії виник власний варіант шовінізму — «джингоїзм», у Сполучених Штатах Америки — ідея «стовідсоткового американця», під час Першої світової війни країни Європи поглинула хвиля шовінізму на рівні державної політики.

Прикладом шовіністичної психопатії став такий випадок: у листопаді 1970 р. 45-річний японський письменник, один із реальних претендентів на літературну Нобелівську премію Юкіо Місіма вчинив харакірі для того, щоб продемонструвати свою відданість батьківщині.

Щодо природи і змісту шовінізму особливих дискусій не виникає — загальновизнаним є ставлення до нього як до екстремістської форми свідомості, параноїдального світосприйняття, яке іноді набуває гротескних форм. Особливо небезпечний шовінізм тоді, коли він стає офіційною політикою держави, тобто підкріплений і виправданий юридично.

РАСОВИЙ ШОВІНІЗМ

Термін «шовінізм» використовують також у расовій політиці: щодо окремих рас, держав, народів, громадських організацій і політичних партій, а також окремих громадян. Тобто наміри, ідеологія, заклики, активні дії щодо інших людських рас — це і є расовий шовінізм.

МІЖСТАТЕВИЙ ШОВІНІЗМ

Міжстатевий шовінізм — це зверхність, приниження представників однієї статі іншою, тобто дискримінація за гендерною ознакою. Найпоширенішим є «чоловічий шовінізм». Яскравий приклад «чоловічого шовінізму» можна спостерігати в деяких арабських країнах — жінка там ще донині вважається безправною істотою.

Проте, насамперед у країнах Заходу, з піднесенням феміністичного руху розвинувся і «жіночий шовінізм» (феміністичний рух).

РЕЛІГІЙНИЙ ШОВІНІЗМ

Релігійний шовінізм — це коли представники певних релігій не визнають права носіїв інших релігій мати і поширювати свої

переконання. У наш час це найбільш характерно для ісламського фундаменталізму (вахабізм, політика Талібану, ісламська політика в більшості арабських країн).

Ще не так давно протягом більш як півтори тисячі років панував християнський (зокрема православний, католицький) релігійний шовінізм. Поширювався він у вигляді несприйняття існування інших релігій і відмінностей у релігійних вченнях в межах своєї релігії (так званих сектантських). Шовіністичну політику щодо інших церков («сект») і донині великі «традиційні» релігійні конфесії намагаються проводити й далі, хоча б в ідеологічному плані. А в разі можливості вони це намагаються робити і з допомогою держави (так у Лукашенківській Білорусі зазнають утисків усі конфесії, крім православної).

ШОВІНІЗМ І НАЦІОНАЛІЗМ

Раніше шовінізм було прийнято вважати формою націоналізму, але тепер дослідники націоналізму проводять межу між націоналізмом, що являє собою амбівалентну самоідентифікацію етносу, і шовінізмом, де самоідентифікація групи створюється «від протилежного».

Шовінізм — це емоційний складник, що характеризує атмосферу нетерпимості в суспільстві, на відміну від націоналізму. Коріння виникнення цих двох ідейних течій також різні: націоналізм зазвичай зароджується у пригнобленої нації і проявляється у вимогах дотримання національних інтересів, у прагненні до розвитку свого народу, тобто несе в собі позитивний відтінок. Шовінізм же є прерогативою панівної нації і проявляється в презирстві до решти народів, у прагненні придушення, асиміляції або навіть фізичного знищення пригноблених народів.

Яскравим проявом шовінізму значна частина російських, українських, західноєвропейських експертів вважає ставлення росіян до інших народів Російської Федерації і народів країн, утворених після розпаду СРСР.

Нинішнім проявом російського шовінізму є геополітична доктрина «руського міра».

ДЖЕРЕЛА:

О. В. Ясь. Шовінізм // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. — К.: Наук. думка, 2013. — Т. 10: Т — Я. — С. 651.; Шовінізм великодержавний Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. — Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. — 416 с.; Ж. де Пюїмеж. Шовен, солдат-землепашец. Епизод из истории национализма. — Москва: Языки русской культуры, 1999. — С. 9–11, 15–21, 362–367.

ШПЕЕР АЛЬБЕРТ
(19 БЕРЕЗНЯ 1905 - 1 СЕНТЯБРЯ 1981 РР.)

Державний діяч Німеччини, особистий архітектор Гітлера, рейхсміністр озброєнь і боєприпасів (з 2 вересня 1943 р. - рейхсміністр озброєнь і військового виробництва) (1942-1945 рр.).

Альберт Шпеєр походив із великої буржуазної мангеймської сім'ї. Його батько Альберт Фрідріх Шпеєр, і дід Альберта були архітекторами. У Альберта був старший Герман (1902 р.) і молодший брат Ернст (1906) - пропав безвісти у Сталінграді у 1943 р.). Двоюрідний брат Альберта Ернст Шпеєр став психіатром і одним з основоположників психотерапії. Альберт навчався у мангеймській гімназії імені Лессінга, а після переїзду сім'ї у Гейдельберг - у місцевому вищому реальному училищі, сучасної гімназії імені Гельмгольца у Гейдельберзі. За наполяганням батька Альберт вступив вивчати архітектуру в Університет Карлсруе, а у 1924-1925 рр. - у Мюнхенській вищій технічній школі. Восени 1925 р. Шпеєр перевівся у Берлінську вищу технічну школу. Йому не вдалося записатися на семінар Ганса Пьольціга, і з 1926 р. Шпеєр навчався у Генріха Тессенова. Отримавши диплом у 1927 р., Шпеєр пропрацював науковим асистентом у Тессенова до 1932 р.

У 1930 р. Шпеєр вперше почув промову Гітлера, яка справила на нього незабутнє враження. У січні 1931 р. він вступив у НСДАП (членський номер 474481), штурмові загони та Націонал-соціалістичний механізований корпус. Став керівником НСМК у берлінському районі Ванзее. У Мангеймі відкрив власне архітектурне бюро. У 1932 р. отримав перші партійні замовлення на незначну перебудову деяких об'єктів НСДАП.

У березні 1933 р. за завданням Геббельса перебудував будівлю міністерства пропаганди. Познайомився з Гітлером, який, звернувши увагу на його організаційний талент, призначив його технічним

асистентом свого улюбленого архітектора Пауля Людвіга Трооста і доручив перебудову рейхсканцелярії. Шпеєр дуже швидко увійшов до близького кола фюрера. У 1933 р. брав участь в оформленні першотравневої демонстрації НСДАП у Темпельхофі і партійного з'їзду НСДАП у Нюрнберзі, використавши червоні полотнища і фігуру орла з розмахом крил в 30 метрів. Грандіозний хід на відкритті з'їзду відобразила Лені Ріфеншталь у своїй документально-постановочній стрічці «Перемога віри». У тому ж році Шпеєр була доручена реконструкція штаб-квартири НСДАП у Мюнхені.

Альберт Шпеєр і Адольф Гітлер в Бергхофе в 1938 р

У січні 1934 р. після смерті Пауля Людвіга Трооста він став особистим архітектором Гітлера, автором проектів нової рейхсканцелярії і території з'їздів НСДАП у Нюрнберзі. «Шпеєр, мабуть, був єдиною людиною, до якого Гітлер відчував якісь почуття, кого слухав і з ким іноді навіть розмовляв» (Траудль Юнге).

У 1937 р. Альберт Шпеєр був призначений генеральним інспектором імперської столиці з будівництва, у завдання якого входила перебудова Берліна. У 1938-1939 рр. він розробив генеральний план реконструкції столиці Німеччини. За задумом Гітлера, Берлін повинен був стати столицею нового світу в монументальному архітектурному стилі.

У 1938 р. Шпеєр отримав звання прусського державного радника і був нагороджений золотою знаменом НСДАП. У 1941-1945 рр. був депутатом рейхстагу від західного виборчого округу Берліна. 8 лютого 1942 р. після загибелі Фріца Тодта був призначений А. Гітлером рейхсміністром озброєнь і боєприпасів, генеральним інспектором доріг, а також генеральним інспектором водних і енергоресурсів. На цій посаді успішно керував усією військовою промисловістю рейху і її

переорієнтацією на тотальну війну. Незважаючи на пошкоджену німецьку інфраструктуру і перебої в постачанні сировиною, до 1944 р. Шпеєр вдалося добитися значного зростання виробництва озброєнь. Шпеєрська організація військової промисловості в першу чергу спиралася на використання підневільних робітників і в'язнів концентраційних таборів. Для цього він тісно співпрацював з Генріхом Гіммлером і його організацією СС. 2 вересня 1943 р. різні відомства Шпеєра були об'єднані в Імперському міністерстві озброєння і військової промисловості.

У 1944 р. Шпеєр тяжко захворів і всю весну не міг виконувати свої службові обов'язки. У зв'язку з нестачею сировини і робочої сили військова економіка опинилася на межі краху. Незважаючи на те що Шпеєр виступав за припинення війни, Гітлеру вдалося переконати його залишитися на своєму посту. Після липневої спроби перевороту були виявлені документи учасників Ополу, в яких вони пропонували його як міністра нового уряду. Однак Шпеєр зміг переконливо пояснити, що він про це нічого не знав і не підтримував жодних зв'язків з змовниками. У 1945 р. в останні місяці Другої світової війни Шпеєр пручався «тактиці випаленої землі» Гітлера. Він саботував накази про знищення промислових підприємств та інфраструктури рейху і навіть нібито, як він сам пізніше стверджував, хотів отруїти Гітлера.

23 травня 1945 р. його було заарештовано союзниками разом з іншими членами фленсбургського уряду і поміщено у військову в'язницю у Нюрнберзі. Під час Нюрнберзького процесу проти головних військових злочинців був одним з небагатьох обвинувачених, які визнали свою провину. У своєму останньому слові Шпеєр сказав:

«Диктатура Гітлера була першою диктатурою індустріальної держави у століття сучасних технологій, диктатура, яка довела до досконалості технологічний інструментарій, щоб керувати власним народом... За допомогою таких технічних засобів, як радіо і гучномовці, у вісімдесяти мільйонів людей було відібрано самостійне мислення». 1 жовтня 1946 р. Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі визнав Шпеєра винним у скоєнні військових злочинів і злочинів проти людяності і засудив його до 20-ти років тюремного ув'язнення. У провину йому було поставлено використання праці ув'язнених концтаборів. Разом з шістьма іншими засудженими його помістили у колишню військову в'язницю Шпандау на території Західного Берліна. В'язниця в Шпандау перебувала під контролем представників чотирьох країн-союзниць. Численні прохання про помилування з боку сім'ї і політиків були відхилені через

неприйнятність для Радянського Союзу. 30 вересня 1966 р. Шпеєр вийшов з в'язниці, відсидівши весь термін ув'язнення. У 1969 р. він опублікував написані ще у тюрмі мемуари - «Спогади», які користувалися великим успіхом. У 1975 р. вийшла його книга «Шпандау: Таємний щоденник», а у 1981 р. - «Держава рабів. Мої дискусії з СС». У них він зобразив себе аполітичним технократів і інтелектуалом, який майже нічого не хотів знати про злочини режиму і тільки «виконував свій обов'язок».

Альберт Шпеєр раптово помер 1 вересня 1981 р. у віці 76 років у готелі Park Court у Лондоні від крововилив у мозок під час зустрічі з коханкою.

ДЖЕРЕЛА:

Шпеєр А. Воспоминания. — Смоленск: Русич, 1997. — 700 с.; Шпеєр А. Третий рейх изнутри. Воспоминания рейхсминистра военной промышленности. — М.: Центрполиграф, 2005. — 654 с.; Шпеєр А. Воспоминания. — М.: Захаров, 2010. — 688 с.; Шпеєр А. Шпандау: Тайный дневник. — М.: Захаров, 2010. — 528 с.; Альберт Шпеєр «Воспоминания». — Пер. с нем., Смоленск: «Русич», 1997. — 696 с.; Залесский К. А. Вожди и военачальники Третьего рейха: Биографический энциклопедический словарь.. — М.: «Вече», 2000. — С. 448–450. — 576 с.

ШПЕНГЛЕР ОСВАЛЬД АРНОЛЬД ГОТФРИД (29 ТРАВНЯ 1880 — 8 ТРАВНЯ 1936 РР.)

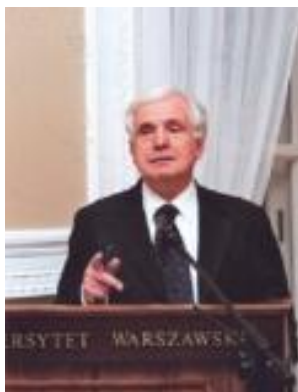

Німецький філософ, культуролог, історик і публіцист, автор багатьох праць, зокрема найвідомішої і найбільш дискутованої у 1920-х рр. філософської праці «Присмерк Європи» (у двох томах, 1918–1922).

Німецький філософ, представник філософії життя, один із засновників сучасної філософії культури. У найвідомішій своїй праці «Присмерк Європи», розглядав культуру не як єдину загальнолюдську, а як розколоту на окремі культури, кожна з яких проявляється на основі власного унікального «прафеномену» — «способу

переживання» життя. Таких культур вісім: єгипетська, індійська, вавилонська, китайська, «аполлонівська» (греко-римська), «магічна» (візантійсько-арабська), «фаустівська» (західноєвропейська) і культура майя. Розвиток культур підпорядковується певному біологічному ритму, який зумовлює головні фази їх розвитку: народження і дитинство, молодість і зрілість, старість і «занепад». Кожній культурі відведено час існування (близько тисячоліття), який залежить від внутрішнього життєвого циклу. Вмираючи, культура перероджується в цивілізацію. Цивілізація, на думку Шпенглера, — «закостеніння» органічного життя культури, її розпад, перетворення праці на механічну роботу, що виключає творчість. Цивілізація супроводжується процесами «омасовлення» всього життя, що означає його розвиток на основі кількісного принципу, який знаходить свій вияв у глобалізації форм і методів людського існування: господарства, політики, техніки тощо. Західний світ, на думку Шпенглера, перейшов до цивілізації у ХІХ ст., і з цього часу розпочинається його занепад. Концепція Шпенглера має фаталістичний характер, адже людина у нього діє відповідно до тих вимог, які ставить їй той чи інший тип культури. Микола Хвильовий багато разів посилається на Шпенглера й використовує його теорію циклічності у своїх памфлетах. Але використовує критично, не наслідує, а подає у своєму оригінальному аспекті. Зокрема, про дослідження Хвильового йдеться у статті Петра Голубенка «Хвильовий і Шпенглер».

ШПОРЛЮК РОМАН (НАРОДИВСЯ у 1933 р.)

Історик, професор, дійсний член НТШ і УВАН, народився в містечку Гримайлів на Тернопільщині. З 1935 - 1958 рр. жив у Польщі.

Колишній директор Українського наукового інституту Гарвардського університету (Кембридж, Массачусетс, США).

Навчався в Оксфордському (Велика Британія), Стенфордському (США) університетах. Доктор історичних наук.

Закінчив Люблінський Університет ім. Кюрі-Склодовської (право, 1955 р.), Оксфордський (суспільні науки, 1961 р.) і Стенфордський (історія, 1965 р.) університети. У 1965-1991 рр. - професор історії Східної Європи в Мічиганському університеті, викладав історію Східної Європи у Мічиганському Університеті (Анн Арбор). Колишній директор Центру російських і східноєвропейських студій у Мічиганському Університеті. З 1991 р. - професор історії України на факультеті історії Гарвардського університету.

У 1996 - 2003 рр. – директор Українського наукового інституту Гарвардського університету (Кембридж, Массачусетс, США).

Член Української вільної академії наук в США. Член Ради Американських Асоціації сприяння слов'янознавству (1976-1979 рр.), член Польського товариства наук і мистецтв у Нью-Йорку та інших наукових товариств. Іноземний член НАН України, почесний професор Національного університету «Києво-Могилянська Академія».

Широко друкувався в журналі «Сучасність» під псевдонімом Павло Чернов. Сьогодні Шпорлюк – professor emeritus (заслужений професор), перебуває на творчій роботі. Вислови про Романа Шпорлюка «Є така порода: центральноєвропейські джентльмени. Для тих, хто її ніколи не зустрічав або не помічав, подам короткий опис: як правило, центральноєвропейські джентльмени а) походять із земель колишньої Австро-Угорської імперії або прилеглих до неї територій; б) вирізняються гострим розумом і добрим почуттям гумору; в) читають більшістю великих європейських мов (тобто англійською, німецькою, французькою, італійською і, часом, російською – а нерідко ще й латиною і грецькою) та, звичайно, місцевими центральноєвропейськими мовами; г) кожною мовою розмовляють із сильним акцентом, часом навіть своєю власною;) last but not least: здобули світову славу як лауреати Нобелівської премії, професори Гарварду, Кембриджу, Колумбії чи Оксфорду, видавці впливових журналів та газет чи всесвітньовідомі режисери і т. п., а тому д) їхні книжки, статті та фільми за частотою цитувань завжди стоять на чолі всіх більш чи менш поважних світових списків.

Щоб краще зрозуміти, про кого йдеться, назву конкретні прізвища: Ісайя Берлін, Зигмунт Бауман, Александр Ершенкрон, Ернест Еллнер, Іштван Деак, Лешек Колаковський, Чеслав Мілош, Карл

Поппер, Джордж Сорос, Мілош Форман, Ігор Шевченко та ін. Найбільше у цьому списку засимільованих євреїв – австрійських, польських, російських, угорських чи чеських. Далі за ними йшли поляки, чехи й угорці. Багато з них емігрували на Захід після Будапешту 1956 р. та Праги і Варшави 1968 р.. І вже зовсім знайомо мало було серед них вихідців із т.зв. недержавних народів – таких як словаків, литовців чи українців. Роман Шпорлюк є власне одним із тих небагатьох українських винятків». Ярослав Грицак, історик, професор Українського Католицького університету. З передмови до книжки «У пошуках майбутнього часу».

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955—2003.; Віталій Абліцов „Галактика «Україна». Українська діаспора: видатні постаті” — К.: КИТ, 2007. — 436 с.

**ШТАУФФЕНБЕРГ КЛАУС ФІЛІП МАРІЯ ШЕНК ГРАФ ФОН
(15 ЛИСТОПАДА 1907 - 21 ЛИПЕНЬ 1944 РР.)**

Полковник вермахту, один з основних учасників групи змовників, спланованою змовою 20 липня і здійснили замах на життя Адольфа Гітлера 20 липня 1944 р.

Граф Клаус Шенк фон Штауффенберг народився в одній з найстаріших аристократичних сімей Південної Німеччини, тісно пов'язаної з королівським будинком Вюртемберга - батько графа займав високий пост при дворі останнього короля Вюртемберга. Клаус був третім сином у родині. Його старші брати, Бертольд і Олександр, пізніше також взяли участь в змові. Виховувався в дусі католицького

благочестя, німецького патріотизму і монархічного консерватизму. Отримав чудову освіту, мав літературні схильності. У 1923 році разом з братом Бертольдом увійшов в коло Стефана Георге і до кінця своїх днів схилявся перед цим поетом.

1 квітня 1926 р. Штауффенберг був зарахований у 17-й кавалерійський полк в Бамберзі. У 1927-1928 рр. навчався в піхотному училищі в Дрездені. У квітні 1932 року з нагоди президентських виборів виступив проти Гінденбурга на підтримку Гітлера. У травні 1933 р. отримав звання лейтенанта. Штауффенберг брав участь у військовому навчанні штурмовиків і організував передачу рейхсвер нелегального арсеналу зброї. 26 вересня 1933 р. дружився на баронесі Ніні фон Лерхенфельд.

У 1934 р. отримав призначення у кавалерійського училища у Ганновері. У цей час кавалерія поступово переформовувалися в моторизовані війська.

6 жовтня 1936 р. приступив до навчання у Військовій академії Генерального штабу у Берліні. У 1938 р. після закінчення академії призначено другим офіцером генерального штабу під керівництвом генерал-лейтенанта Еріха Гепнера. Брав участь в окупації Судетської області. У 1939 р. з початком Другої світової війни в якості обер-лейтенанта у танковій дивізії Штауффенберг брав участь у польській кампанії. З Польщі він писав дружині:

«Населення - неймовірний набрід. Багато євреїв і напівкровок. Цим людям добре, коли ними керуєш батогом. Тисячі ув'язнених знадобляться для сільського господарства Німеччини. Вони працелюбні, слухняні і невибагливі».

Петер граф Йорк фон Вартенбург і Ульріх граф Шверін фон Шваненфельд звернулися до Штауффенбергу з проханням прийняти призначення на посаду ад'ютанта командуючого сухопутних військ Вальтера фон Браухича для участі в спробі перевороту. Але Штауффенберг відмовився.

У 1940 р. в якості офіцера генштабу брав участь у французькій кампанії. Отримав призначення в оргвідділ командування сухопутних військ. У грудні 1941 р. підтримав зосередження командної влади у руках Гітлера.

У 1942 р. у силу масових вбивств євреїв, поляків і росіян, а також бездарного ведення військових дій Штауффенберг приєднався до учасників Опору. У 1943 р. отримав призначення в 10-ту танкову дивізію, яка повинна була забезпечити відступ генерала Ервіна Роммеля у Північній Африці. Під час нальоту був важко поранений,

втративши ліве око, кисть правої руки і два пальці на лівій. Після одужання повернувся в стрій. До цього часу він вже усвідомив, що Гітлер веде Німеччину до катастрофи.

Передбачаючи неминучу поразку у війні, група німецьких генералів і офіцерів пішла на змову, метою якого було фізичне усунення Гітлера. Змовники розраховували, що після ліквідації фюрера вони зможуть укласти мирний договір і таким чином уникнути остаточного розгрому Німеччини.

Унікальна можливість забезпечити успіх змови була пов'язана з тим, що на новому місці служби - у штабі резерву сухопутних військ на Бендлерштрассе у Берліні - Штауффенберг займався підготовкою так званого плану «Валькірія». Цей план, розроблений офіційно і узгоджений з самим Гітлером, передбачав заходи щодо переходу управління країною до штабу резерву сухопутних військ в разі внутрішніх заворушень, якщо зв'язок з Верховним командуванням вермахту буде порушена.

За планами змовників, саме на Штауффенберга була покладена задача встановити зв'язок з командирами регулярних військових частин по всій Німеччині після замаху на Гітлера і віддати їм розпорядження про арешти керівників місцевих нацистських організацій та офіцерів гестапо. У той же час Штауффенберг був єдиним із змовників, які мали регулярний доступ до Гітлера, тому врешті-решт він взяв на себе і здійснення самого замаху.

На 20 липня 1944 р. у ставці Гітлера було призначено чергову нараду про стан справ на фронтах. Учасники змови генерал-майор Хеннінг фон Тресков і його підлеглий майор Йоахім Кун, військовий інженер за освітою, підготували для замаху два вибухові пристрої, які Штауффенберг поклав в свій портфель. Активувати детонатори належало самому Штауффенбергу безпосередньо перед замахом.

Штауффенберг був викликаний у польову ставку Верховного командування німецької армії «Вольфшанце» («Вовче лігво») під містом Растенбург у Східній Пруссії (нині місто Кентшин на території Вармінсько-Мазурського воєводства Польщі), де йому належало зробити доповідь про формування резервних частин. Виклик на нараду завізував сам генерал-фельдмаршал Вільгельм Кейтель, начальник Верховного командування вермахту, головний радник Гітлера з військових питань.

Перед вильотом у ставку Клаус фон Штауффенберг зустрівся зі своїм братом Бертольдом і сказав йому слова, які той записав у щоденнику: «Хто знайде в собі мужність зробити це, увійде в історію

як зрадник, але якщо він відмовиться це зробити, то буде зрадником перед своєю совістю».

Штауффенберг розраховував, що нарада проходитиме в одному з бункерів. Вибух двох кілограмів вибухівки в закритому приміщенні не залишав фюреру практично ніяких шансів на порятунок. Однак після прибуття у ставку Штауффенберг дізнався, що нарада перенесли на більш ранній час. Крім того, його проводили не в бункері фюрера, а в одному з дерев'яних будівель, так як в бункері були розпочаті додаткові укріплювальні роботи.

Перебуваючи під майже безперервним спостереженням, відчуваючи дефіцит часу і діючи однією скаліченою рукою, Штауффенберг зміг активувати детонатор тільки на одному вибуховий пристрій. Незважаючи на те, що вибух одного пристрою призвів би до детонації і другого, Штауффенберг з невідомих причин не став класти назад у свій портфель блок вибухівки, що залишився без детонатора. Тому сила вибуху виявилася в два рази нижче очікуваної. Правда, Штауффенбергу вдалося поставити портфель поруч з Гітлером і під слушним приводом вийти з кімнати, коли до вибуху залишалося п'ять хвилин. Але буквально за лічені секунди до вибуху полковник Хайнц Брандт переставив портфель, і масивний дубовий стіл врятував Гітлера від вибухової хвилі.

Всього у бараці перебували 24 людини. 17 з них отримали поранення, ще четверо загинули, а сам Гітлер дивом відбувся легкою контузією і пораненням. Невдача замаху дала йому черговий привід стверджувати, що його зберігає саме «провидіння».

До цього моменту Штауффенберг вже покинув територію Ставки і бачив вибух з відстані. Будучи впевненим в успіху замаху, він дістався до Растенбурга і вилетів в Берлін, де повідомив генералу Фрідріху Ольбріхту (учаснику змови), що Гітлер мертвий, і став наполягати на приведенні плану «Валькірія» у виконання. Однак командувач резервом сухопутних військ генерал-полковник Фрідріх Фромм, який повинен був підписати план, вирішив сам переконатися в загибелі Гітлера і (таємно від змовників) додзвонився до Ставки. Дізнавшись про провал замаху, він відмовився від участі в змові і був заарештований змовниками. Дії змовників були підтримані опозиційно налаштованими воєначальниками на місцях. Наприклад, військовий губернатор Франції, генерал Штюльпнагель, почав арешти чинів СС і Гестапо.

Свідectво про смерть Штауффенберга, виписане за місцем проживання у Бамберзі у 1951 р.; дата смерті вказана «20 липня 1944

р., невідомий годину»

Намагаючись здійснити свій план, Штауффенберг особисто обдзвонював командирів частин і з'єднань в Німеччині і на окупованих територіях, переконуючи їх виконувати накази нового керівництва - генерал-полковника Людвіга Бека і генерал-фельдмаршала Віцлебена - і провести арешти офіцерів СС і гестапо. Деякі з тих, до кого він звертався, дійсно виконали його вказівки і приступили до затримань. Однак багато військові командири вважали за краще дочекатися офіційного підтвердження загибелі Гітлера. Такого підтвердження, проте, не було - більше того, Геббельс незабаром оголосив по радіо, що Гітлер живий.

У результаті вже до вечора того ж дня зберіг вірність Гітлеру батальйон охорони військової комендатури Берліна контролював основні будівлі в центрі Берліна, а ближче до півночі захопив будівлю штабу резерву сухопутних військ на Бендлерштрассе. Клаус фон Штауффенберг, його брат Бертольд та інші змовники були схоплені. Під час арешту Штауффенберг разом з братом намагалися відстрілюватися, але Штауффенберг був поранений у плече.

Випущений з-під арешту генерал-полковник Фромм, намагаючись приховати сліди власної причетності до змови, негайно оголосив засідання військового суду, який тут же засудив до смерті п'ятьох людей, в тому числі Клауса фон Штауффенберга. Засуджені були розстріляні у дворі штабу між 0.15 і 0.30 21 липня 1944 р. Перед смертю Штауффенберг встиг вигукнути: «Хай живе священна Німеччина!».

Зліва направо: Штауффенберг, Карл-Йеско фон Путткамер, невідомий (стоїть спиною до об'єктиву), Адольф Гітлер, Вільгельм Кейтель. 15 липня 1944 р. Фото із Федерального архіву Німеччини

Решта змовники були передані гестапо. На наступний день була створена спеціальна комісія з високопоставлених керівників СС для розслідування змови. Тисячі очікуваними і фактичними учасників «змови 20 липня» були заарештовані, піддані тортурам, страчені. Страта спеціально знімали на кіноплівку для показу фюреру.

По всій Німеччині почалися арешти підозрюваних у змові. Було заарештовано низку визначних воєначальників, наприклад, генерал-фельдмаршалом Віцлебен (страчений за вироком суду) і Евальд фон Клейст (відпущений), генерал-полковник Штюльпнагель (намагався застрелитися, але вижив і був страчений), Франц Гальдер і багато інших.

Легендарного полководця Ервіна Роммеля, який потрапив під підозру, 14 жовтня змусили прийняти отруту. Загинули і багато цивільних учасники змови - Карл Фрідріх Герделер, Ульріх фон Хассель, Юліус Лебер і інші.

У розколотої післявоєнної Німеччини ставлення до замаху на Гітлера 20 липня 1944 р. був неоднозначним. У Західній Німеччині засоби масової інформації і політики описували учасників змови як героїв. У НДР ця дата взагалі не відзначалася.

Хоча Штауффенберг був вихований у консервативній, монархічній і релігійній традиції, за час війни його політичні позиції помітно зрушили у бік лівих. У середовищі антигітлеровських змовників він зблизився з соціал-демократами Юліусом Лебера і Вільгельмом Лейшнер; крім того, він вважав, що до післявоєнного облаштування Німеччини слід підключити всі антифашистські сили, включаючи комуністів. У східнонімецької і радянської історіографії змовники поділялися на «реакційний» (консервативне) крило під керівництвом колишнього бургомістра Лейпцига Гьорделера і «патріотичне» (прогресивне) на чолі зі Штауффенбергом. Відповідно до цієї концепції, перші мали намір після перевороту укласти сепаратний мир з Заходом і продовжити війну з Радянським Союзом, другі ж ставили собі за мету повний мир для Німеччини і встановили контакти з лівими політиками - соціал-демократами, і навіть з керівниками комуністичного підпілля. Подібну точку зору поділяє і ряд західних авторів.

Але аж до середини 1960-х рр. багато у Німеччині вважали учасників змови не герої, а зрадниками. У сучасній Німеччині 20 липня оголошено днем жалоби за страченим і щорічно супроводжується проведенням урочистих заходів. На місці страти графа фон

Штауффенберга і його товаришів проводиться урочисте прийняття присяги військовослужбовцями.

ДЖЕРЕЛА:

Д. Мельников, Л. Черная. Преступник № 1. Нацистский режим и его фюрер. — Изд. 3-е, испр. и доп. — М.: Издательство «Новости», 1991. — С. 412—417. — 464 с.; Р. Мэнвелл, Г. Френкель. Июльский заговор. История неудавшегося покушения на жизнь Гитлера. — М.: Центрполиграф, 2007. — 270 с.; Мильштейн М. А. Заговор против Гитлера. М., 1962.; Финкер К. Заговор 20 июля 1944 года. Дело полковника Штауффенберга. М., 1975.

**ШТРАССЕР ГРЕГОР
(31 ТРАВНЯ 1892 - 30 ЧЕРВЕНЬ 1934 РР.)**

Один із засновників і лідерів НСДАП, представник соціалістичного крила партії. Убитий під час «ночі довгих ножів». Старший брат Отто Штрассера.

Грегор Штрассер народився у баварському Гайзенфельде. Учасник Першої світової війни - капітан, нагороджений Залізним хрестом 1-го і 2-го класу. Після війни став власником аптеки.

У 1923 р. намагався допомогти Гітлеру у «пивному путчі». Після арешту Гітлера заміщав його на посаді лідера НСДАП і прагнув реально витіснити його з поста голови партії. У 1924 р. Штрассер продав аптеку і став видавати газету («Берлінер арбайтерцайтунг», «Берлінська робоча газета»), редактором якої став Отто Штрассер, його рідний брат. Своїм особистим секретарем він призначив Йозефа Геббельса, знявши з цієї посади Генріха Гімmlера. Геббельс став також заступником головного редактора в його фірмі «Кампфферлаг».

Штрассер був представником соціалістичного крила НСДАП. Спираючись на соціалістичні очікування нижчих класів, значно підняв популярність партії, перетворивши її з маргінальної організації в

загальнонаціональну партію: з 1925 – 1931 рр. кількість членів зросла з 27 тисяч до 800 тисяч.

Штрассер заперечував проти расистських пунктів програми НСДАП. На цьому ґрунті у нього виникали великі розбіжності з Гітлером. На одній з партійних конференцій Штрассер почав люто сперечатися з Гітлером про ступінь соціалізму у русі. Його підтримав Геббельс, який заявив, що «дрібний буржуа Адольф Гітлер повинен бути виключений з партії». Однак потім Геббельс зрозумів, що сила на боці Гітлера і переметнувся у його табір, чого Штрассер ніколи не міг йому пробачити.

У 1926 р. Штрассер очолив партійну роботу по пропаганді. У 1932 р. він став керувати і оргпартроботи; незважаючи на займані посади, він постійно сварився з Гітлером, зокрема, розходився у питаннях расової політики. Коли у липні 1932 р. нацисти перемогли на виборах до рейхстагу, Гітлер відмовився прийняти запропонований йому пост віце-канцлера, який не давав йому майже ніякої реальної влади і здатний скоріше відштовхнути виборців від партії. Це викликало сильне роздратування Штрассера, який вважав, що можна буде паралізувати діяльність коаліційного уряду і домогтися зміни кабінету на користь нацистів. У результаті Гітлер призначив главою парламентської фракції не Штрассера, як він спочатку збирався, а Германа Герінга.

Штрассер був ображений. Коли у січні 1933 р. глава уряду Курт фон Шлейхер запропонував йому посаду віце-канцлера, Штрассер погодився. За це Гітлер звинуватив його у спробах розколоти партію. Через ці партійних розбіжностей він кинув все і поїхав до Італії, у результаті чого опинився не при справах, втратив весь свій вплив в партії, його місце заступника Гітлера зайняв Рудольф Гесс. Незадовго до своєї загибелі Штрассер майже помирився з Гітлером: той вручив Штрассеру золотий партійний знак НСДАП і партквиток № 9 і розглядав в якості кандидатури на пост міністра внутрішніх справ.

Гіммлер і Герінг, що знаходилися у ворожих відносинах з Штрассером, прийняли рішення про його фізичну ліквідацію. У «ніч довгих ножів» він був заарештований і застрелений прямо у тюремній камері 30 червня 1934 р. При цьому офіційно було оголошено про самогубство.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ШТРАУС ЛЕО
(1899 – 1973 РР.)

Американський політичний філософ, історик політичної філософії, культуролог. Працював у Чикагському університеті, читав курси з історії політичної думки.

Лео Штраус народився в єврейській сім'ї в Німеччині, біля Марбурга. Навчався у гімназії при університеті Марбурга. Під час Першої світової війни служив в німецькій армії (в якості перекладача в окупованій Бельгії), після війни він навчався у Марбурзі, Франкфурті-на-Майні, Берліні, Гамбурзі, де вивчав в основному філософію, математику, природничі науки. Слухав курси лекцій Едмунда Гуссерля і Мартіна Хайдеггера. У Гамбургському університеті отримав ступінь магістра (1921 р.) і доктора філософії (1925 р.). У 1925 – 1932 рр. працював в Академії єврейських досліджень у Берліні.

У 1933 р. у Німеччині на зміну Веймарської республіки прийшов, як підкреслив філософ Лео Штраус: «єдиний режим в історії Німеччини, – єдиний режим в історії усіх країн світу – який не мав ніяких чітко окреслених принципів, крім смертельної ненависті до євреїв, оскільки поняття «арієць» не мало ніякого альтернативного значення, крім «неєврей»'. За рік до цього, Штраус покинув Німеччину (він перебирається до Парижу, там незабаром одружується на Міріам Берншон (англ. Miriam Bernsohn)), у 1934 р. подружжя переїхало в Англію. В Англії у 1935 р. він деякий час працював у Кембріджському університеті, у 1937 р. сім'я переїхала до Сполучених Штатів Америки. З 1938 - 1948 рр. Штраус працює лектором політології у Новій Школі Соціальних Досліджень Нью-Йорка. У 1942 р. всі його родичі, які залишилися у Німеччині, загинули в тюрмах і таборах смерті. У 1949 – 1967 рр. Штраус очолював кафедру політичної філософії Чикагського університету. У 1968 – 1969 рр. Штраус - професор Клермонтського

чоловічого коледжу в Каліфорнії (англ. Claremont Men's College), у 1969 – 1973 рр. – він обіймає посаду професора Коледжу св. Джона в Аннаполісі (Меріленд). Помер Лео Штраус 18 жовтня 1973 р. Мартіна Хайдеггера Лео Штраус вважав найбільш блискучим і оригінальним філософом ХХ ст. Ступінь доктора філософії Штраус отримав в Німеччині, Гамбурзі, де захистив роботу «Про епістемологію в філософській доктрині Ф. Г. Якобі». Значний вплив на формування світоглядної позиції Штрауса мала творчість Карла Шмітта. Саме з його допомогою Штраус в 1932 році отримав стипендію фонду Рокфеллера. Протягом наступних років життя, між ним велося інтенсивне листування і обмін думками. Фундаментом усієї політичної філософії Штрауса (штраусіанства) є постулат про нерівність людей.

Передумови езотеризму Штрауса окреслює Б. Межуєв: «Штраус вважав, що стародавні політичні філософи «тайно» притримувалися поглядів, які відрізнялися від тих, що були основою світогляду жителів їх рідного міста. Тому в своїх творах вони передавали доступну тільки елітарній частині населення істину в закодованому вигляді, щоб більша частина громадян ці істини не зрозуміла. Для Штрауса «езотеризм» древніх філософів показує їх моральні переваги. Штраус розумів досить чітко, що без віри в цю «вищу істину» ліберальна демократія як політичний устрій, приречена на загибель».

Пояснює філософські погляди Штрауса професор Євгеній Михайлович Дроне: «Штраус стверджував, що якщо у людини хватить інтелекту посягнути зашифровані істини в написаних ним книгах, то він, обв'язково, не буде боротися проти, тому що людина достатньо розумна істота, щоб зрозуміти, - а, значить, і потенційно належати до внутрішнього кола людей, які захочуть підтримати запропонований діалог. Саме ці чинники поклав Штраус в основу концепції неоконсерватизму, суть філософського зміту якої в «створенні реальності, у якої подвійне дно, подвійна мораль, як і вчив великий Лео Штраус - одна для «всіх», інша для «обраних».

Штраус був серед тих політичних філософів, які обґрунтовували теорію безкровного завоювання влади. Теоретично відточени і успішно випробувані Штраусом на практиці механізми взяття влади розкриваються в статті професора Е. М. Дроне: «є кілька поколінь учнів, і менш ознайомлені з теорією також підйдуть, але для іншої цілі; своїм же найближчим учням слід передати всі тонкощі вчення поза текстом, в усній традиції, зовсім майже тайно». Вивчивши кілька випусків, всі прихильники об'єднуються в, своєрідну, секту, допомагають один одному з кар'єрою, творять її самостійно, держать в курсі справ

вчителя. Через декілька десятків років «наші» без єдиного вистрілу беруть владу в самій сильній країні світу».

Лео Штрауса по праву вважають основоположником філософії неоконсерватизму. Сформувавши філософську базу неоконсерватизму, взявши за основу класиків філософії класичної Греції (Сократа, Платона і Аристотеля) і використавши критику Макіавеллі і Хайдеггера; наповнивши зміст розвитком ідей своїх сучасників Белла, Глезера (Nathan Glazer), Хоува (Irving Howe), і Ірвінга Крістола саме Штраус зреалізував неоконсерватизм як єдину і цілісну течію політичної думки. Питання, які були поставлені і витікали із неоконсерватизму були одними із найбільш складних і актуальних в сучасній філософії. Основні положення філософії неоконсерватизму Штрауса, були обґрунтовані Е. В. Реінко в наступних напрямках: 1. Життя як основа буття, яке протиставлене смерті. 2. Суперзавдання людини, як особистості у тому, що вона повинна постійно протиставляти безліяльність волею до життя. 3. Заперечення самотності людини в боротьбі з постійно зростаючим хаосом. 4. Необхідність створення єдиної системи раціональних цінностей, і її обережного збереження – «консервування». Таким чином, «консерватизм» або «неоконсерватизм» - це лабіринт життя в його постійній боротьбі зі смертю.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ШТРЕЗЕМАН ГУСТАВ (10 ТРАВНЯ 1878 - 3 ЖОВТНЯ 1929 РР.)

Німецький політик (Німецька народна партія), рейхсканцлер і міністр закордонних справ Веймарської республіки. Лауреат Нобелівської премії миру 1926 р. (разом з Аристидом Брианом) за

укладення Локарнських угод, які гарантували післявоєнні кордони в Західній Європі.

Густав Штреземан народився у сім'ї берлінського торговця пивом і власника пивний Ернста Августа Штреземана і його дружини Матільди. Густав був єдиним з п'яти дітей в родині, хто навчався в гімназії, де він виявляв особливий інтерес до історії і біографій відомих історичних особистостей: Наполеона і Гете. Закінчивши школу у 1897 р., з 1898 - 1901 рр. вивчав в Лейпцигу спочатку літературу та історію, а потім економіку.

У 1901 р. Штреземан закінчив навчання, захистивши дисертацію по темі «Розвиток торгівлі пляшковим пивом в Берліні». Батько Густава Штреземана володів у Берліні невеликої пивний на Кёпенікської вулиці. У 1901-1904 рр. Штреземан працював представником Союзу німецьких виробників шоколаду.

У 1903 р. Штреземан одружився з дочкою берлінського промисловця Кеті Клеефельд, у них народилося двоє синів - Вольфганг, що став згодом композитором і диригентом, і Йоахім. Кеті Штреземан була помітною фігурою в суспільному житті Берліна «золотих двадцятих років».

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Пройшовши етап політичних симпатій до Націонал-соціального союз Фрідріха Наумана, Штреземан почав у 1903 р. політичну кар'єру, вступивши в Націонал-ліберальну партію Німеччини. У партії йому була відведена роль кронпринца при його вчителя в політиці Ернст Бассермане. У 1906 р. Штреземана обрали до міської ради Дрездена, а у 1907 р. він став наймолодшим депутатом рейхстагу. У 1910 р. Густав Штреземан увійшов до складу правління Спілки промисловців Німеччини.

Штреземан, який виступав за соціальну політику, часто опинявся у конфлікті з правим крилом своєї Націонал-ліберальної партії, де переважали представники важкої промисловості Саксонії. Це крило стало на перешкоді повторного обрання Штреземана в правління партії. Втративши у 1912 р. мандат депутата рейхстагу, Штреземан в складі групи економічних експертів відправився в ознайомлювальну поїздку у США і Канаду. Штреземан був членом союзу колоніальних товариств Німеччини і багатьох інших громадських організацій і об'єднань, у тому числі, Німецько-американського торгового суспільства.

На довиборах у Східній Фризії Густав Штреземан знову став депутатом рейхстагу, у 1919 р. очолив фракцію націонал-лібералів у

рейхстазі і став заступником голови своєї партії. На цій посаді він намагався домогтися злиття Націонал-ліберальної партії з Прогресивною партією. Зазнавши невдачі, Штреземан зайнявся будівництвом власної партії - Німецької народної партії, головою якої він був до своєї смерті.

На виборах 1920 р. партія Штреземана домоглася успіху і брала участь у формуванні уряду Ференбаха. Штреземан очолив фракцію партії у рейхстазі і керував комітетом рейхстагу у закордонних справах. З серпня по листопад 1923 року під час Рурського конфлікту Густав Штреземан займав пост рейхсканцлера і міністра закордонних справ в коаліційному уряді ННП, СДПН, НДП і партії Центру, а потім аж до своєї смерті обіймав посаду міністра закордонних справ Німеччини.

Масон. Присвячений у 1923 р. у берлінській масонській ложі «Фрідріх Великий». Почесний член Великої національної материнської ложі Große National-Mutterloge «Zu den drei Weltkugeln». Ініціатор створення (поряд з Брианом Аристидом і Ерріо Едуардом) Пан'європейського союзу.

У його честь у 2002 р. у Берліні названа ложа «Густав Штреземан», що входить в Об'єднані великі ложі Німеччини.

У 1926 р. за свій внесок у зміцнення миру при укладанні Локарнських угод Густав Штреземан був нагороджений Нобелівською премією миру, у 1928 р. став почесним доктором Гейдельберзького університету. Здоров'я Штреземана було серйозно підірвано перевантаженнями, 3 жовтня 1929 р. він помер від наслідків інсульту і був похований на Луїзенштадтском кладовищі в берлінському районі Кройцберг.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ШУЛЯВСЬКА РЕСПУБЛІКА

ШУЛЯВСЬКА РЕСПУБЛІКА — квазідержавне утворення страйкуючих робітників Києва, що протягом 4 днів — з 12 по 16 грудня 1905 р. — існувало на території декількох робітничих кварталів Шулявки у Києві. Було розгромлене царськимивійськими.

11 грудня 1905 р., на знак підтримки грудневого збройного повстання у Москві, Рада робітничих депутатів Києва вирішила розпочати масовий страйк. Наступного дня, 12 грудня 1905 р.,

припинили роботу усі великі підприємства міста. Опорна база бунтівних пролетарів розмістилася на робітничій Шулявці — місцевості Києва, де й раніше було небезпечно з'являтися жандармам.

Вже через декілька годин після проголошення страйку тут було утворено район «революційного порядку» — озброєні робітничі дружини патрулювали територію, втихомирюючи хуліганів та роззброюючи загони поліції. У звіті міністерства юстиції Російської імперії щодо цих подій згодом повідомлялося:

«...Робітники, що з'явилися у кількості близько ста чоловік, озброєні револьверами... відібрали у чинів поліції шашкита револьвери. Вигнаних поліцейських дружинники попередили, що їх буде вбито у разі, якщо вони спробують заарештувати кого-небудь з робітників...». Шулявку (точніше її район між заводом Ґретера і Криванека та Політехнічним інститутом) було проголошено «робітничою республікою». Штаб міських партизанів розташувався у приміщенні 1-го корпусу Київського політехнічного інституту, який було проголошено «столицею» республіки. Також тут містилася Рада робітничих депутатів, якій робітники надали повноваження єдиного органу влади у місті Києві. «Президентом» Шулявської республіки та Головою Ради депутатів був обраний пролетар Федір Олексієв.

Повсталих робітників масово підтримали студенти та викладачі КПІ. Того ж 12 грудня, у перший день існування Шулявської республіки, Рада робітничих депутатів виголосила Маніфест, який наголошував:

«Громадяни Шулявської республіки виступають за скасування монархічного абсолютизму, за свободу зібрань та слова, за соціальне визволення, за амністію політв'язням, за національну емансипацію українського, польського, єврейського та інших народів Російської імперії, за негайне припинення єврейських погромів, що ганьблять наш народ».

Також повстанцями були висунуті вимоги: організувати пенсійну касу; забезпечити нормальні умови роботи; скасувати непомірні штрафи; покращити медичне обслуговування; організувати систему державного страхування. Проте вже незабаром стало зрозуміло, що «робітничій республіці» не судилося довго існувати: суперечки між більшовиками та меншовиками у Раді та комітеті Російської соціал-демократичної робітничої партії пригальмували розвиток повстання. Тим часом уряд, в особі генерал-губернатора Володимира Сухомлинова, оголосив, стягнув з усього міста до двох тисяч поліцейських, підтриманих армійськими частинами, що оточили бунтівні квартали. У ніч на 16 грудня 1905 р. Шулявську республіку

було жорстоко розгромлено: поліція обшукувала усі будинки та робітничі цехи, вилучала зброю. Тих, хто чинив опір негайно арештовували. «Президент» Олексій встиг втікти, проте вже незабаром був арештований у Саратові. Шулявська республіка довгий час лишається суперечливим явищем в історії України. За радянських часів ця історична подія трактувалася як «початок боротьби пролетарів за соціальне визволення», а вже у незалежній Україні Шулявську республіку засуджували, називаючи цю подію однією із перших спроб більшовиків здійснити державний переворот. Сьогодні також є концепція, що Шулявська республіка була саме українським робітничим рухом, і, таким чином, у свій спосіб сприяла становленню демократичних традицій в Україні.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ШУЛЬГА МИКОЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧ (НАРОДИВСЯ 29 ВЕРЕСНЯ 1943 Р.)

Український політик і суспільствознавець, доктор соціологічних наук (1993), професор (2002). Заслужений діяч науки і техніки України. У 1969 р. закінчив історичний факультет Ростовського державного університету. У 1969–1970 рр. — відповідальний секретар Ростовського відділення Всеросійського товариства охорони пам'яток історії і культури. У 1980–1990 рр. — на партійній роботі в апараті ЦК КПУ. У 1990-1994 рр. — Народний депутат України 1-го скликання. Голова Комісії з питань державного суверенітету, міжреспубліканських

і міжнаціональних відносин. У 1994–1995 рр. — Міністр України у справах національностей, міграції та культур. З квітня 2002 – березень 2006 рр. — Народний депутат України 4-го скликання, обраний за списками Комуністичної партії України. Перший заступник голови Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин.

Наукова кар'єра: У 1972–1975 рр. — аспірант. У 1975–1980 рр. — молодший науковий працівник, старший науковий працівник відділу соціальної психології Інституту філософії АН УРСР. Заступник директора Інституту соціології НАН України.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ШУМПЕТЕР ЙОЗЕФ АЛОІЗ (8 ЛЮТОГО 1883 – 8 СІЧНЯ 1950 рр.)

Австрійський і американський економіст, соціолог і історик політичної і економічної думки. Досить активно взяв участь в популяризації терміну «Креативне знищення» в економіці, і терміну «Елітарна демократія» в політичній науці.

У 1986 р., враховуючи заслуги Шумпетера як економіста і для подальшого вивчення його творчості було створено «Міжнародне товариство Йозефа Шумпетера». У 2001 р. у Берліні був заснований Інститут Шумпетера. Частина особистої бібліотеки вченого зберігається в токійському університеті Хітоцубасі (бібліотека Шумпетера). У 2004 році в будинку, де народився знаменитий економіст (в місті Трешть) президентом Чехії В.Клаусом був відкритий Музей Шумпетера.

Короткий еккурс у біографію вченого. З 1901 - 1906 рр.

Шумпетер здобував освіту у Віденському університеті, а з 1909 - 1911 рр. працював професором Чернівецького університету. Потім два роки (1919 – 1920 рр.) обіймав посаду міністра фінансів Австрії. Був професором Рейнського (Бонн, 1925 – 1932 рр.) і Гарвардського університетів. Президент Економетричного товариства (1940-1941 рр.). Президент Американської економічної асоціації у 1948 р. Основна праця – «Історія економічного аналізу» вийшла у 1954 р. після смерті автора під редакцією вдови вченого Елізабет Шумпетер, також кваліфікованого економіста, автора відомої роботи «Статистика англійської заморської торгівлі з 1697 - 1808 рр.» (1960 р.).

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

**ШУМСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ЯКОВИЧ
(2 ГРУДНЯ — 18 ВЕРЕСНЯ 1946 РР.)**

Український політичний діяч. Активний поборник українізації у 1920-1930 рр.

Народився у бідній селянській родині на Житомирщині. По закінченні двокласної школи (1906) працював на лісопильні, з 1908 р. працював помічником землеміра в комісії з меліорації. У 1911 р. вступив на вечірнє відділення Московського народного університету ім. Шанявського, у 1915 р. — до ветеринарного інституту, проте навчанню завадила мобілізація до армії.

З 1908 р. — член Української соціал-демократичної спілки. У 1914 р. зацікавився есерівською програмою (член московського гуртка українських есерів). За революційну агітацію в армії 1916 р. заарештований та відправлений на фронт, де продовжив політичну роботу. З осені 1917 – осінь 1919 рр. входив до Української партії соціалістів-революціонерів. Входив до складу Української Центральної Ради.

Олександр Шумський бл. 1924

У січні 1918 р. разом з іншими лівими українськими есерами готував у порозумінні з більшовицькими урядами у Петербурзі та Харкові державний заколот з метою встановити в Україні радянський лад.

З травня 1918 р. — один із лідерів боротьбистів. У січні 1919 р. ввійшов до складу боротьбистського уряду, який мав вплив серед повсталих селян Правобережної України, виступив проти Директорії, йдучи на зближення з більшовицьким урядом у Харкові.

З весни 1919 - 1920 рр. входив до Української партії комуністів. Після розпуску партії разом з іншими укапістами ввійшов до складу КП(б)Уй був обраний членом ЦК. Належав до партійної групи, яка вимагала усамостійнити КП(б)У від Російської Комуністичної партії. Виступав за те, щоб КП(б)У підтримувала зв'язки з РКП лише через Комуністичний Інтернаціонал.

У 1919 р. — нарком освіти в українському радянському уряді Християна Раковського, у 1920 р. — нарком внутрішніх справ, у 1921 р. — представник УСРР у Польщі. Після повернення в Україну у 1923-1924 рр. був редактором журналу «Червоний шлях», «Радянська освіта», керував відділом агітації та пропаганди КП(б)У.

З вересня 1924 - лютий 1927 рр. — нарком освіти УСРР, активно проводив політику українізації. Дослідниця Віра Шмиговська вказує, що в часи війни, нарком «прагнув одноосібно контролювати Академію [ВУАН]» і далі: «Обурений тим, що влада вислизає з його рук, Шумський доклав чимало зусиль, аби декрет про видавання охоронних грамот ученим було переглянуто. Він стверджував, що ставлення науковців до радянської влади не можна назвати лояльним. Вони, мовляв, узагалі більше займаються політикою, ніж науковою роботою».

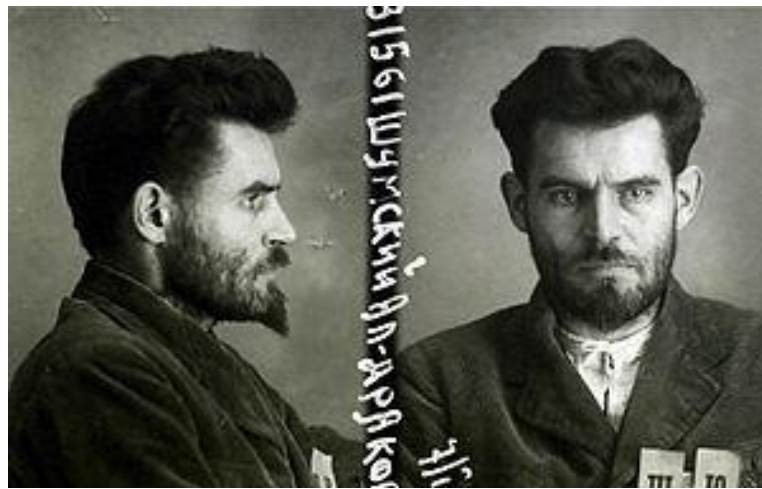

Меморіальна дошка у Житомирі

Під час зустрічі з Йосифом Сталіним у жовтні 1925 р. поставив питання про усунення Лазаря Кагановича з посади генсека ЦК КП(б)У та заміщення його на Власа Чубаря. У листі «Тов. Кагановичу та іншим членам ПБ ЦК ВКП(б)У» від 26 квітня 1926 р. Сталін поклав на Шумського відповідальність за поширення антиросійських настроїв в Україні. З іменем Шумського був пов'язаний національний ухил — «шумськізм». Під тиском розгорнутої проти нього політичної кампанії на червневому (1926) пленумі ЦК КП(б)У визнав «помилковість» своєї позиції. Звільнений за посади наркома освіти у 1927 р. й висланий до Москви на другорядну роботу у профспілці. Справа усунення Шумського гостро обговорювалась у Комуністичній партії Західної України, що призвело до її розламу на «шумськістів» та прихильників сталінської позиції. Заарештований 13 травня 1933 р. за звинуваченням у приналежності до Української військової організації

(УВО) — підпільної організації, яка нібито складалася з колишніх членів КПЗУ («шумськістів») і готувала антирадянське збройне повстання (насправді така організація не існувала й була сфабрикована ОДПУ). Засуджений до 10-річного ув'язнення у виправно-трудовому таборі.

У 1933–1935 рр. перебував на Соловках. Неодноразово звертався з апеляціями щодо своєї справи до керівних організацій і окремих керівників, зокрема до Сталіна. У грудні 1935 р. тюремне ув'язнення замінили на заслання в Красноярськ. У відповідь на цю ухвалу розпочав голодування, домагаючись повної реабілітації.

Олександр Шумський, в'язничні світлини

9 жовтня 1937 р. тяжко хворого Шумського знову заарештували у зв'язку зі справою боротьбистів. У листопаді 1939 р. справу через хворобу й відсутність матеріалів, які б свідчили проти нього, було припинено. У роки війни далі домагався реабілітації. Після закінчення терміну заслання (13 травня 1943 р.) через хворобу змушений залишитися у Красноярську. Працював над монографією «Малороси», текст якої знищив у липні 1946 р., прийнявши рішення про самогубство (про це рішення повідомив в особистому листі до Сталіна). Однак спроба самовбивства виявилася невдалою.

Вбитий Судоплатовим та Майрановським, за особистим розпорядженням Сталіна, Хрущова та Кагановича по дорозі з Саратова до Києва.

ДЖЕРЕЛА:

Ю.І. Шаповал. «Контрреволюційної боротьбистської організації» справа 1935 // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. — К.: Наук. думка, 2009. — Т. 5: Кон — Кю. — С. 106.; Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове

товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955—2003.; Григорій Гринько. Олександр Шумський: Статті. Промови. Документи / НАПН України, Педагогічний музей України ; [укладачі : В. О. Гайдей, О. П. Міхно ; наук. консультант О. В. Сухомлинська]. — К. : ПМУ, 2015. — 144 с.

ШУШКЕВИЧ СТАНІСЛАВ СТАНІСЛАВОВИЧ (НАРОДИВСЯ 15 ГРУДНЯ 1934 Р.)

Білоруський державний діяч, перший голова Верховної ради незалежної Білорусі. Голова партії «Білоруська соціал-демократична Громада» (біл. Беларуская сацыял-дэмакратычная Грамада) (з 1998 р.).

Народився 15 грудня 1934 р. у Мінську. Батьки — вчителі. Батько Шушкевича — відомий письменник, у 1930 рр. його репресовано, звільнено у 1956 р., помер у 1994 р.

У 1951 р. закінчив школу, у 1956 р. — фізико-математичний факультет Білоруського державного університету (БДУ), у 1959 р. — аспірантуру Інституту фізики Академії наук Білоруської РСР.

Доктор фізико-математичних наук (1970 р.), професор (1973 р.), член-кореспондент Національної АН Білорусі (1991 р.). Відомий спеціаліст в царині радіоелектроніки. Тема докторської дисертації: «Інформаційні параметри сигналів».

З 1961 р. працював у БДУ, очолював кафедру ядерної фізики та електроніки, займав посаду проректора з наукової праці. Заслужений діяч науки й техніки БРСР (1982 р.). У 1989–1991 рр. — народний депутат СРСР, член Міжрегіональної депутатської групи. У 1990–1995 рр. — депутат Верховної Ради Білорусі. У 1990–1991 рр. — перший заступник Голови Верховної Ради Білорусі. У серпні 1991 р. виступив проти ГКЧП, підписав заяву з його засудженням. 9 вересня 1991 р. Шушкевича обрано на голову Верховної Ради Білорусі. У 1991–1994 р.

— Голова Верховної Ради Білорусі. 7-8 грудня 1991 р. — учасник зустрічі у Біловезькій пущі з президентами Росії Борисом Єльциним і України Леонідом Кравчуком, де винесено ухвалу про ліквідацію СРСР і утворення СНД. Як голова білоруського парламенту поставив підпис під Біловезькими домовленостями. 26 січня 1994 р. Шушкевича знято з поста Голови Верховної Ради Білорусі за результатами роботи парламентської комісії, яку очолював Олександр Лукашенко. У червні 1994 р. брав участь у президентських виборах, отримав у першому турі близько 10 % і не вийшов у другий тур, у якому переміг Олександр Лукашенко. Активний діяч білоруської опозиції. Голова партії «Беларуская сацыял-дэмакратычная Грамада» (з 1998 р.). Під час гібридної війни Росії з Україною зайняв позицію останньої, гостро критикував режим Путіна. 4 березня 2014 р. постійний представник Росії Віталій Чуркін, виступаючи у ході засідання Ради Безпеки ООН переплутав прізвища «Шухевич» і «Шушкевич». Після випадку посол так і не вибачився. Станіслав Шушкевич на таку помилку відповів наступне: «Я думаю, що це демонструє так сказати «освіченість» і злість. Не можу цього коментувати. Що стосується цих російських імперіалістів, то вони всі однакові». Згодом у інтерв'ю «Експресу» Шушкевич обурився: «Якщо Путін, поганий юрист, вчився у Собчака, то, цікаво, у кого вчився Чуркін? Бовкнути таке і не виправити себе чи перепросити. Зрештою, не знати, хто такі Бандера, Шухевич?»

**ЩЕДРОВА ГАЛИНА ПЕТРІВНА
(НАРОДИЛАСЯ У 1954 Р.)**

Доктор політичних наук, професор, член — кореспондент Української Академії політичних наук.

Народилася у м. Зимогір'є Луганської області. У 1977 р. закінчила філологічний факультет Луганського державного педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка.

У 1977 р. обрана секретарем, а у 1980 р.— другим секретарем Кам'янобрідського райкому комсомолу. З 1983 - 1988 рр. працює у Ленінському райкомі партії м. Луганська завідувачем відділу пропаганди та агітації. У 1990 р. Щедрова закінчила з відзнакою Київську вищу партійну школу за спеціальністю викладач соціально-політичних дисциплін, політолог. З 1991 р. працює на посаді старшого викладача кафедри соціально-політичних теорій Східноукраїнського державного університету. У 1993 р. захистила кандидатську дисертацію з політології. Працює доцентом кафедри політології в Східноукраїнському державному університеті. У 1996 р. захищає докторську дисертацію, здобуває науковий ступінь доктора політичних наук. З вересня 1996 р. Щедрова стає засновником і завідувачем магістратури державного управління, а з 1997 р. працює завідувачем кафедри політології Східноукраїнського державного університету. У 1998 р. призначена деканом гуманітарного факультету університету. У 2001 р. на базі гуманітарного факультету було створено два нових факультети: історії та політології й факультет філософський. Факультет історії та політології очолила професор Г. П. Щедрова. Автор монографії "Громадянське суспільство, правова держава і політична свідомість громадян" (1994), 70 наукових статей, співавтор монографій "Політична система сучасної України: можливості становлення, тенденції розвитку" (2002), "Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти" (2002).

ЩЕПАНСЬКИЙ ЯН
(14 ВЕРЕСНЯ 1913 — 16 КВІТНЯ 2004 РР.)

Польський соціолог, професор гуманітарних наук, професор, ректор Лодзького університету (1952–1956 рр.), професор Військово-політичної академії ім. Ф. Дзержинського, дійсний член Польської академії наук (далі — ПАН). Його праці

Народився у 1913 р. у м. Устронь Цешинського повіту Сілезького воєводства у сім'ї селянина.

Навчався і отримав докторський ступінь 1939 р. у Познанському університеті. Працював у цьому вузі асистентом Флоріана Знанецького.

Під час Другої світової війни 1939—1945 рр. був на військовій службі, потім вивезений на примусові роботи до Німеччини та Австрії. Після закінчення війни деякий час перебував у таборах для переміщених осіб.

Після війни повернувся на Батьківщину, у 1945—1970 рр. працював у Лодзькому університеті. У 1951 р. став професором, а у 1952—1956 рр. — ректором цього вузу.

Протягом багатьох років Ян Щепанський був співробітником, у 1956 р. керівником Департаменту емпіричних соціологічних досліджень, у 1968—1970 рр. також працював директором Інституту філософії та соціології ПАН.

Був підписантом так званого «Листа 34-х», у якому польські інтелектуали та дисиденти виступили проти обмежень на виділення паперу на друк книжок та журналів, а також проти загострення цензури в пресі у ПНР (1964) і, одночасно, листа до «The Times», в якому стверджувалося, що в Польщі не було репресій і дискредитації «Radio Wolna Europa». У 1966—1970 рр. — президент Міжнародної соціологічної асоціації.

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

З 1964 р. — член-кореспондент, а з 1970 р. — дійсний член Польської Академії наук. Із 1972 р. був дійсним членом Американської академії мистецтв і наук та Фінської Академії наук і літератури, з 1975 р. — Американської Національної академії освіти.

У 1971—1980 рр. був віце-президентом ПАН, а у 1971—1973 рр. Головою Комітету експертів з розробки Доповіді про стан освіти. У 1974 р. отримав Державну премію I ступеня. У 1981 р. він став одним із засновників Польського дитячого фонду, а потім був його головою і почесним головою.

Ян Щепанський був депутатом Сейму ПНР у 1957—1961 рр. і 1972—1985 рр., членом Державної ради (1977—1982 рр.), головою соціально-економічної ради у Сеймі (1982—1985 рр.), а також членом Ради літніх людей, інвалідів та недієздатних осіб Ради Міністрів (1982—1991 рр). У 1974 р. обраний до складу Ради Товариства польсько-радянської дружби. У 1983 р. обраний до складу Національної ради Товариства польсько-радянської дружби.

У 1988–1990 рр. — член Ради охорони пам'яті боротьби і мучеництва. У 1982 р. пішов у відставку. Член Консультативної ради Голови Державної ради ПНР Войцеха Ярузельського.

Польський соціолог отримав звання почесного доктора таких університетів:

Університету в Брно (1969), Лодзького університету (1973), Варшавського університету (1973), Сорбонни (1980), Сілезького університету в Катовицях (1985).

На його 80-річчя Міська рада м. Устронь вперше в історії присвоїла йому звання почесного громадянина Устроня. 2 листопада 1998 р. Указом Президента Квасневського пан Щепанський нагороджений Великим Хрестом ордена Відродження Польщі.

Помер Ян Щепанський 16 квітня 2004-го у Варшаві. У квітні 2012 р. йому було споруджено пам'ятник в центрі Устроня біля міської бібліотеки.

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ДОРОБОК

Ян Щепанському належать праці з теоретичної соціології, історії соціології, соціології вищої освіти, соціальної структури польського суспільства. Він був організатором прикладних соціологічних досліджень у ПНР. Із 1958 р. керував виданням «Дослідження робітничого класу й інтелігенції». На основі свого курсу лекцій видав книгу «Елементарні поняття соціології» (1963), яка виконувала роль підручника з соціології. Польський соціолог досліджує соціальні відносини та суспільні форми, в яких вони об'єктивуються: соціальні інституції, соціальні групи та спільноти, соціальні процеси, що є результатом змін у соціальних відносинах. В якості предмету соціології Щепанський виділяє в системі всіх суспільних відносин особливу область соціального життя, котра не є тотожною зі сферами економічного, політичного та духовного життя суспільства, а пов'язана з ними або як зі своєю основою, або як зі своїм продуктом.

Книга Яна Щепанського «Соціологія. Розвиток проблематики та метод» (1961) є першою в польській соціологічній літературі спробою створити підручник із історії соціології. Польський учений у ній прослідковує розвиток основних соціологічних шкіл і напрямків відповідно до прийнятих у них онтологічних і методологічних передумов. Результатом багаторічної педагогічної й організаторської діяльності Яна Щепанського на ниві вищої освіти є його праця «Соціологічні аспекти вищої освіти» (1963). Вона ґрунтується на емпіричних дослідженнях і є розробкою теорії виховання у вузах. Основним положенням цієї теорії є поняття «виховних відносин» між

професурою та студентством, яке включає виконання взаємних обов'язків. Ян Щепанський аналізує сукупність умов, які забезпечують успішне здійснення завдань вищої освіти.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ЮМ ДЕВІД (1711—1776 РР.)

Шотландський філософ-емпірист, історик та економіст, діяч епохи Просвітництва, в першу чергу відомий своїми працями у галузі епістемології. Юма часто називають провідним неоскептиком вісімнадцятого сторіччя.

Народжений у сім'ї юриста 26 квітня 1711 р., Девід провів перші роки свого життя в Единбурзі. Освіту здобув у Единбурзькому університеті. Почав навчатися там у дуже ранньому віці — дванадцятирічним (за іншими даними йому було десять), тоді як зазвичай навчання в університеті починалося з 14 років.

У 1734—1737 рр. він перебував у Франції, де написав чорновик своєї праці «Трактат про людську природу», анонімно опублікованої у Лондоні у 1739 р. У середньому віці написав «Історію Англії», працював військовим аташе, бібліотекарем. У 1763 р. став особистим секретарем лорда Гертфорда — британського посла у Парижі. До Единбурга Юм повернувся у 1769 р., де помер 25 серпня у 1776 р.

У порівнянні зі своїми попередниками та авторитетами, що відігравали помітну роль у розвитку британського та світового емпіризму того часу — Джоном Локком, Джорджем Берклі та Ісааком Ньютоном, Девід Юм може бути охарактеризований як номіналіст. На противагу до відносно збалансованої у правах на існування об'єктивної та суб'єктивної реальностей, дуалістичної Декартівської моделі світобудови, британські філософи-епістемологи починаючи від Локка беруть курс на сенсаціоналізм (*sensationalism*) — віддання переваги сприйняттю та суб'єктивній матерії як «єдинно»-обґрунтованого базису філософських теорій.

Таким чином ми можемо спостерігати поступову редукцію ролі речей самих у собі (субстрату, матерії, субстанції) у їхніх роботах та наголос на емпіричне знання та сприйняття — «єдинно» у істинності чого людина може бути хоча б до якоїсь міри певна. Усе вищезгадане виливалося у монізм та номіналізм — зменшення кількості сфер та світів у яких ведеться людське існування з двох чи кількох до одного.

Особливо помітними подібні удари по матеріалізму і субстанції стають після появи праць Берклі — основні первісні положення теорій якого запозичив Юм, зокрема вартою уваги є концепція ідей (*ideas/collections of ideas*) Берклі, яка дещо модифікується Юмом, котрий розмежовує усі об'єкти свідомості на сприйняття та ідеї (думки) що постали унаслідок їх синтезу.

Однак, варто зазначити що не зважаючи на радикальність свого емпіризму, Юм вважав доцільним послуговуватися ним лише у метафізичному контексті так само як і своєю скептичністю щодо реальності причинно-наслідкових зв'язків про яку йтиметься нижче і визнавав безглуздість використання подібних суджень у повсякденному житті. «Зв'язки ідей» та «предмети дійсності» безперечно не найвдаліший переклад словосполучень *relations of ideas*, що у простих словах повинне було позначати способи та шляхи асоціювання, сполучення ідей одна з одною та іншими ідеями, побудову категорій та *matters of fact* — предмети мислення отримані з чуттів, «думальна субстанція», те над чим проводяться маніпуляції розуму. Вплив цього нововведення на подальший розвиток світової філософії є цікавим у першу чергу тому, що воно лягло в основу знаменитої концепції синтетичних та аналітичних суджень Іммануїла Канта, що захоплювався Юмом як борцем з догматизмом у сфері філософії та теології того часу.

Причинно-наслідкові зв'язки та логічне мислення стають головним об'єктом атаки у роботах Юма, зокрема в його есе

«Дослідження стосовно людського пізнання». Берклі, що вимагав у матеріалістів прикладів безпосереднього сприйняття матерії що довело б її існування, вважав що усі чуття посилаються людині раціональним Богом. Юм вперше відверто задає питання — звідки ми можемо знати що те що посилає нам сприйняття — насправді Бог і що дає нам підстави стверджувати що наші сприйняття та їх причинно-наслідкова пов'язаність реальні та дійсно впорядковані за якоюсь схемою. Згідно з версією Юма, раціональність а також причина, наслідок, а головне — розум — це лише химера створена рядом постійних збігів у морі світового хаосу. Звичайно ці збіги дуже стійкі і деякі з них повторюються вже не одну тисячу років, що дає нам всі підстави вважати, що за однією дією слідуватиме інша та використовувати це для свого блага, проте крім цієї нестовідсоткової ймовірності збігів, немає нічого, що дозволяло б нам стверджувати про те, що між двома подіями у всесвіті існує будь-яка раціональна каузальність та необхідність.

За подібні вислови Юму довелося довго розплачуватись ярликами атеїста та радикала, проте саме він у свій час написав те, про що довго боялися навіть сказати інші.

ЮНГ КАРЛ ҐУСТАВ
(26 ЛИПНЯ 1875 — 6 ЧЕРВНЯ 1961 РР.)

Швейцарський психоаналітик, психолог, філософ культури, родоначальник аналітичної психології.

Вперше запропонував ряд філософських концепцій: архетип, колективне несвідоме, комплекс, синхронічність. Значно поглибив і розширив уявлення про несвідоме. Широкою популярністю зараз користується його система психологічних типів (див. напр. Соціоніка, Інтроверсія — екстраверсія).

Вивчав медицину в університетах Базеля (1895 - 1900 рр.) і Цюриха (1902 р.). З 1906 р. був учнем і близьким соратником Зіґмунда Фрейда. Однак, у процесі практичної роботи з пацієнтами, Юнг поступово розійшовся думками зі своїм учителем. У 1913 р. стосунки Фрейда з Юнгом зазнали кризи і закінчилися розривом.

На думку Карла Юнга, несвідоме зовсім не є «темним океаном» пороків і плотських потягів, які були витіснені зі свідомості у процесі історичного розвитку людини; швидше, це — склад втрачених спогадів, а також апарат інтуїтивного сприйняття, який значно перевершує можливості свідомого мислення.

По-перше, Юнг розвивав гіпотезу, згідно з якою мислення переважало над чуттям у чоловіків, а у середовищі жінок чуття, у порівнянні з мисленням, мало значно більший пріоритет. Згодом Юнг відмовився від цієї гіпотези.

Він заперечував ідеї, згідно з якими особистість повністю визначається її досвідом, навчанням і впливом оточення. Юнг вважав, що кожен індивід з'являється на світ із «цілісним особистісним ескізом, який потенційно представлений з самого народження», і що «оточення зовсім не дає можливості особистості нею стати, а лише виявляє те, що вже було в ній закладено», таким чином відмовившись від низки положень психоаналізу. Разом з тим Юнг виділяв декілька рівнів несвідомого: індивідуальне, сімейне, групове, національне, расове і колективне несвідоме, яке включає в себе універсальні для всіх часів і культур архетипи. Юнг вважав, що існує певна спадкова структура психіки, яка розвивалася сотні тисяч років, яка змушує нас переживати і реалізовувати наш життєвий досвід цілком визначеним чином. І ця визначеність виражена в тому, що Юнг назвав архетипами, які впливають на наші думки, почуття, вчинки.

Юнг є автором асоціативного тесту, в ході якого піддослідному пропонують ряд слів і аналізують швидкість реакції при називанні вільних асоціацій до цих слів. Аналізуючи результати тестування людей, Юнг припустив, що деякі сфери досвіду в людини набувають автономного характеру і не підкоряються свідомому контролю. Ці емоційно заряджені частини досвіду Юнг назвав комплексами. В основі комплексу, як він припускав, завжди можна відшукати архетипне ядро. Юнг припускав, що частина комплексів виникає у результаті психотравматичних ситуацій. Як правило, це моральний конфлікт, що цілком витікає з неможливості повного включення сутності суб'єкта. Проте достеменно природа виникнення і розвитку комплексів невідома. Образно, травмуючі ситуації відколюють від еґо-

комплексу шматочки, які заходять глибоко у підсвідомість і далі набувають деякої автономії. Згадування інформації, пов'язаної з комплексом, посилює захисні реакції, що заважають усвідомленню комплексу. Комплекси намагаються проникнути у свідомість через сни, тілесні та поведінкові симптоми, відтінки стосунків, марення чи галюцинації у психозі, переважаючи наші свідомі наміри (свідому мотивацію). При неврозі межа, що розділяє свідоме і несвідоме ще збережена, але підточена, що дозволяє комплексам нагадувати про своє існування, про глибокий мотиваційний розкол особистості. Лікування за Юнгом відбувається шляхом інтеграції психологічних складових особистості, а не просто як опрацювання несвідомого за Фройдом. Комплекси, що виникають, як уламки після ударів психотравмувальних ситуацій, приносять не лише нічні жахи, хибні вчинки, забування необхідної інформації, але й є провідниками творчості. А отже, поєднати їх можна за допомогою арт-терапії («активної уяви») — свого роду спільної діяльності між людиною та її рисами, несумісними з її свідомістю в інших формах діяльності.

Через різницю у змісті й тенденціях свідомого і несвідомого, їхнього кінцевого поєднання не відбувається. Замість цього з'являється «трансцендентна функція», що робить перехід від однієї установки до іншої органічно можливим без втрати несвідомого. Її поява є високо афективним явищем — набуттям нової установки.

Карл Густав Юнг стверджує, що міф — це форма колективної свідомості, міфологія виникає як родова свідомість, тобто людина у первісному світі існує як невід'ємна частина роду. Людина не відрізняє себе від інших людей та від усього роду взагалі. Міф не є ілюзією або вигадкою, а історична необхідність. Міфи створюються не тільки для пояснення навколишнього світу, а й для того, щоб встановити з цим світом контакт. Про Юнга була зокрема знята документальна стрічка «Дзеркало тіней» на базі монологу радянського психолога А.А. Брудного, що вийшла на Леннаучфільмі (режисер - Бакенбаєва Мерувет Сативалдіївна). Фільм «Небезпечний метод» (2011). **Українські видання:** Архетипи і колективне несвідоме. — Львів: Астролябія, 2012. — 588 с.; Психологічні типи. — Львів: Астролябія, 2010. — 692 с.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ З ПИТАНЬ ОСВІТИ, НАУКИ І КУЛЬТУРИ (ЮНЕСКО)

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ З ПИТАНЬ ОСВІТИ, НАУКИ І КУЛЬТУРИ (ЮНЕСКО) (англ. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO) — міжнародна організація, спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй, яка при співпраці своїх членів-держав у галузі освіти, науки, культури сприяє ліквідації неписьменності, підготовці національних кадрів, розвитку національної культури, охороні пам'яток культури тощо.

На початок 2013 р. кількість країн-учасниць становила 195. На 2011 р. вона охоплювала 193 країн-держав; консультативний статус при ній мають неурядові організації (приблизно 250). Головний осередок ЮНЕСКО знаходиться у Парижі. ЮНЕСКО має видавництво Office des Presses de l'Unesco (різними мовами), в якому з'являються 26 періодичних видань, серед них «Кур'єр ЮНЕСКО» (35 мовами), «Культури», «Музеум», «Перспективи освіти» та ін. Україна є членом ЮНЕСКО від 1954 р.

У 1942 р. у Великобританії за ініціативою президента Ради з освіти Англії Уельсу Річарда А. Батлера і президента Британської ради М. Робертсона була скликана конференція міністрів освіти країн-союзників. Зустріч, на якій були присутні представники 8 урядів, які перебувають в еміграції, відбулася в Лондоні з 16 листопада по 5 грудня. Основним питанням конференції було відновлення системи освіти з настанням миру. Замість одноразової заходи до грудня 1945 р. відбулося близько 60 зустрічей. Ідеї конференції знайшли підтримку у світовому співтоваристві.

Після закінчення Другої світової війни в Лондоні пройшла конференція Організації Об'єднаних Націй по створенню організації з питань освіти та культури (ЕКО). Конференція була скликана за рекомендацією зустрічі 1942 р. і конференції ООН з міжнародної організації, яка відбулася у квітні-червні 1945 р. у Сан-Франциско. Основними завданнями організації були встановлення справжньої культури миру та перешкоджання розв'язуванню нової світової війни, що реалізуються за допомогою сприяння забезпеченню «інтелектуальної та моральної солідарності людства».

16 листопада 1945 р. був підписаний Статут ЮНЕСКО і створена підготовча комісія. Статут був підписаний представниками 37 держав з 44, присутніх на зустрічі. Статут набув чинності після того, як був ратифікований 20 державами. Це сталося 4 листопада 1946 р. Перша сесія генеральної конференції ЮНЕСКО, в якій взяли участь

представники 30 держав, пройшла в Парижі з 19 листопада по 10 грудня 1946 р.

ЮНЕСКО є правонаступником міжнародного комітету Ліги Націй з питань інтелектуальної співпраці та її виконавчого установи — Міжнародного інституту інтелектуальної співпраці. Міжнародний комітет (або комісія) з інтелектуальної співпраці у складі 12 чоловік був створений у 1922 р. за пропозицією Леона Буржуа, лауреата Нобелівської премії миру. Ліга Націй вважала питання культури та освіти внутрішніми справами держав та фінансово обмежувала діяльність комітету. Фінансова допомога була отримана від Франції у 1926 р. разом з установою в Парижі Міжнародного інституту інтелектуальної співпраці. Інститут займався контактами між університетами, бібліотеками, науковими спілками, перекладом літературних творів, юридичними питаннями інтелектуальної власності, співробітництвом в області музеїв і мистецтва, зв'язками зі ЗМІ. Передача повноважень, які можуть бути виконані в межах плану діяльності ЮНЕСКО, здійснювалася відповідно до статті 9 статуту ЮНЕСКО та статті 63 статуту ООН. Крім того, ЮНЕСКО були передані фінансові активи інституту.

СТРУКТУРА

Крім штаб-квартири організації в Парижі, існує цілий ряд регіональних, кластерних і національних офісів ЮНЕСКО, створених в рамках стратегії децентралізації і забезпечують її ефективну присутність у всіх регіонах та областях, а також зв'язок з агентствами ООН та іншими організаціями-партнерами. Адміністративну підтримку мережі забезпечує координаційне бюро ЮНЕСКО. Зв'язок з ООН підтримується в офісах організації в Женеві і Нью-Йорку.

РЕГІОНАЛЬНІ, КЛАСТЕРНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ОФІСИ

Всі діючі та асоційовані члени ЮНЕСКО організовані у п'ять регіональних груп: Африка, Ліга арабських держав, Азія і Тихий океан, Європа і Північна Америка, Латинська Америка і країни Карибського басейну. Основу розподілу складають географічні чинники, але не тільки вони. Багато програм і тематичні напрямки роботи організації формують регіональні мережі, спрямовані на вирішення проблем, специфічних для регіону. Діяльність регіональних мереж узгоджується з національними представництвами ЮНЕСКО, регіональними бюро та штаб-квартирою організації. Також вони тісно співпрацюють з NASA.

Регіональні бюро ЮНЕСКО надають спеціалізовану підтримку кластерним і національним офісам організації. Усього налічується 10 регіональних бюро організації, що працюють в галузях освіти, науки і

культури. Найбільші підрозділи розташовано у Туреччині, Росії (Чечня), та Арабських Еміратах.

Основу структури ЮНЕСКО становить кластерна система. 27 кластерних офісів організації працюють зі 148 країнами-членами і здійснюють взаємодію між країнами в кластері з питань, що знаходяться в компетенції ЮНЕСКО, взаємодія з різними структурами ООН щодо здійснення спільних проектів, а також здійснюють взаємодію з іншими офісами організації з різних напрямків діяльності. Виняток із кластерної системи становлять 27 національних офісів, покликаних обслуговувати 9 найбільш густонаселених країн світу, а також пост-конфліктні зони. Україна також входить до їх числа.

Будь-яка держава, що є членом ООН може стати членом ЮНЕСКО, при припиненні членства в ООН автоматично відбувається вихід з ЮНЕСКО.

Держави і території, що не входять в ООН, можуть стати членами організації за умови отримання двох третин голосів генеральної конференції. Для територій, не керуючих своєю зовнішньою політикою, додатковою умовою є клопотання відповідального за зовнішні зносини держави. Вихід зі складу організації, здійснюється після повідомлення Генерального директора, який набирає чинності 31 грудня року, наступного за тим, в якому було зроблено це повідомлення. Взаємовідношенням з національними комітетами ЮНЕСКО займається відповідний підрозділ організації, до складу якого входять чотири регіональні секції (крім Африки).

Кожна держава-член має право призначити постійного представника при ЮНЕСКО. Правом скористалося 182 держави, крім того при ЮНЕСКО діє 4 постійних спостерігача і 9 спостережних місій міжурядових організацій.

На цей час офіційними мовами організації є англійська, арабська, іспанська, китайська, російська і французька мови. З моменту заснування у 1946 р. офіційними мовами секретаріату, генеральної конференції та виконавчої ради ЮНЕСКО були англійська та французька.

У 1950 р. до мов генеральної конференції додалася іспанська, а у 1954 р. — російська. У тому ж 1954 р. обидві мови стали офіційними для виконавчої ради.

Основні органи управління організацією включили арабську у список офіційних у 1974 р. Китайська додалася до цього списку у 1977 р. для виконавчої ради і у 1980 р. — для генеральної конференції.

ДІЯЛЬНІСТЬ

Практична діяльність ЮНЕСКО будується на засадах середньострокового плану, розрахованого на 6 років. У свою чергу, на підставі такого плану складаються три дворічні програми. Конкретна робота Організації, що проводиться в рамках затверджених програм і здійснюється за такими головними напрямками:

Велика програма I — Освіта.

Велика програма II — Природничі науки.

Велика програма III — Соціальні та гуманітарні науки

Велика програма IV — Культура.

Велика програма V — Комунікація та інформація.

Організацією реалізується цілий ряд довгострокових широкомасштабних міжнародних програм і проектів у таких галузях, як океанографія, екологія, гідрологія, відновлювані джерела енергії, геологічна кореляція, науково-технічна інформація, інформатика, комунікація, біоетика, управління соціальними перетвореннями, повернення культурних цінностей, збереження всесвітньої культурної і природної спадщини, професійно-технічна освіта, освіта для XXI століття тощо.

Для координації міжнародної співпраці з реалізації цих програм створені та функціонують відповідні міжурядові комітети та ради, до складу яких входить встановлена кількість представників тих країн-членів, які обираються Генеральною конференцією на певний період. У країнах-членах діють національні органи із зазначених програм.

У галузі освіти основні зусилля ЮНЕСКО спрямовані на:

сприяння розширенню доступу до базової освіти та ліквідації неписьменності;

розвиток екологічної та превентивної, безперервної, професійно-технічної та вищої освіти;

сприяння проведенню аналізу та оцінки національних освітніх систем, розробці політики та здійсненню реформ у галузі освіти з метою покращання її якості та адаптації до потреб суспільства;

підготовку освітянських кадрів;

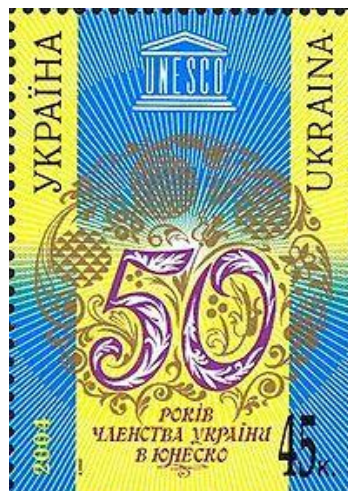
сприяння визнанню еквівалентності навчальних курсів, свідоцтв і дипломів у сфері освіти.

У галузі науки, окрім згаданих вище довгострокових міжнародних наукових програм, ЮНЕСКО сприяє міжнародній співпраці з розвитку фундаментальних та інженерних наук, вузівської науки та її адаптації до потреб суспільства, розвитку та застосуванню в різних галузях нових інформаційних і телекомунікаційних технологій.

У галузі гуманітарних наук реалізуються проекти, що стосуються людських аспектів глобальних соціальних змін і розвитку, зміцнення демократичних процесів, забезпечення прав людини, усунення різного роду дискримінації, участі молоді у розвитку суспільства, питань багатоетнічного співіснування, запобігання національним та етнічним конфліктам, створення клімату соціальної гармонії.

У 1988–1990 рр. — член Ради охорони пам'яті боротьби і мучеництва.

У 1982 р. пішов у відставку. Член Консультативної ради Голови Державної ради ПНР Войцеха Ярузельського.

Марка України присвячена 50-річчю членства в ЮНЕСКО

КУЛЬТУРА

У 1988–1990 рр. — член Ради охорони пам'яті боротьби і мучеництва.

У 1982 р. пішов у відставку. Член Консультативної ради Голови Державної ради ПНР Войцеха Ярузельського.

КОМУНІКАЦІЇ

У галузі комунікації та інформації ЮНЕСКО покликана сприяти вільному поширенню інформації, розвитку плюралізму та незалежності засобів інформації, зміцненню та модернізації інформаційних інфраструктур і служб документації (бібліотек, архівів) у країнах-членах, застосуванню нових інформаційних і телекомунікаційних технологій, підготовці кадрів у цій галузі.

УРСР (також і Білоруська РСР) стала членом ЮНЕСКО 12 травня 1954 р. Представниками УРСР у ЮНЕСКО були: Ю. Кочубей (згодом заступник міністерства закордонних справ УРСР, тепер заступник

генерального директора ЮНЕСКО), М. Решетняк, А. Зленко, В. Скофенко. У 1980 — 1985 рр. члени виконавчої ради ЮНЕСКО був представник УРСР (Г. Цветков). У 1974 — 1979 рр. у системі ЮНЕСКО відділ музейних справ очолював ЮНЕСКО Турченко. Не погоджуючись з радянською політикою в Україні у сфері культури та мистецтва, він покинув працю в ЮНЕСКО й залишився у Франції.

Ювілейна монета присвячена 50-річчю членства в ЮНЕСКО

Постановою Ради Міністрів УРСР 1956 р. створено Комісію УРСР у справах ЮНЕСКО, до складу якої входять близько 50 керівних представників міністерств і відомств, наукових і громадських установ. Ця комісія опрацьовує плани роботи на відтинку ЮНЕСКО й координує працю нац. комітетів в УРСР для наукових програм (геол. співробітництво, гідрологічна програма, океанографічна комісія, вивчення слов. культур тощо). У 1979 р. у Києві відбулася міжнар. славістична конференція ЮНЕСКО, в якій взяли участь близько 200 славістів. З 1970 появляється чужими мовами «Бюлетень Комісії УРСР у справах ЮНЕСКО», видано брошуру М. Петрачкова, Т. Коваленка-Косарика «Україна — член ЮНЕСКО» (1966), А. Зленка «Unesco and Problems of the Present» (1984).

Свого часу в ЮНЕСКО відзначено 150-річчя з дня народження Т. Шевченка, 250-річчя з дня народження Г. Сковороди, 100-річчя народження Лесі Українки, І. Франка, Є. Патона; влаштовано фестиваль фільмів О. Довженка (1984). Керамічне пано Л. Мішкової прикрашує коридор ЮНЕСКО. 1983 Ю. відзначила 1500-річчя заснування Києва, і делегація, очолювана ген.-дир. А. М. М'Боу, з цієї нагоди відвідала Київ. Як і в інших міжнародних організаціях, представники УРСР в ЮНЕСКО виконують заг.-рад. директиви.

За 47 років напрацьовано значний потенціал і досвід співпраці з цією Організацією у сферах її компетенції, а також багатостороннього міжнародного гуманітарного співробітництва.

У ЧАСИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

За період членства в ЮНЕСКО Україна виступала ініціатором започаткування багатьох міжнародних програм і проектів цієї Організації. Зокрема, у ході 26-ї сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО вона ініціювала розгортання масової міжнародної кампанії по викоріненню неписьменності. Ця кампанія набула широкого міжнародного визнання і лягла в основу 20-річної програмної діяльності ЮНЕСКО у цій галузі.

Україна висунула також пропозицію про використання засобів інформації з метою зміцнення миру, недопущення пропаганди війни, насильства і ненависті між народами, що дало поштовх до розробки і прийняття відповідної Декларації (1978 р.). Україна була серед ініціаторів розробки Декларації про раси і расові забобони, започаткування проектів стосовно ролі ЮНЕСКО у встановленні нового міжнародного економічного порядку, вивчення та поширення слов'янських культур тощо.

На 27-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО (1993 р.) Україна виступила з ініціативою розробки «Програми культури миру». Ця ініціатива лягла в основу переорієнтації діяльності ЮНЕСКО у напрямку зміцнення її етичної місії та ролі у формуванні психології культури миру, клімату довіри і толерантності. На підставі цієї пропозиції розроблено міждисциплінарний проект «На шляху до культури миру», який став складовою частиною всіх наступних дворічних програм та стратегічних напрямків діяльності Організації до 2001 р.

У рамках цього проекту у 1999 р. в Києві під егідою Президента України та за фінансовою участю ЮНЕСКО проведено Міжнародну конференцію «Демократичне врядування та культура миру в країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи». У ході 29-ї сесії Генконференції ЮНЕСКО Україна ініціювала звернення до ООН з метою проголошення ООН одного з років Міжнародним роком захисту, збереження та відродження культурної спадщини.

На 56-й сесії Генеральної асамблеї ООН ця ініціатива знайшла своє відображення — 2002 р. проголошено ООН міжнародним роком із захисту світової культурної спадщини.

З огляду на історичний характер 30-ї сесії Генеральної конференції (останньої у другому тисячоріччі), Україна визначила такі

найважливіші завдання ЮНЕСКО на нинішньому етапі входження людства у XXI сторіччя: пошук формули гармонізації глобальних, регіональних і національних інтересів, нових форм співробітництва, зміцнення мандатної функції ЮНЕСКО та її ролі інтелектуального та морально-етичного центру як у системі ООН, так і на міждержавному рівні.

Україна обиралася до цілого ряду керівних та програмних органів ЮНЕСКО, насамперед до Виконавчої Ради. У 1981 — 1985 рр. представником УРСР у Виконradі було призначено Г. М. Цветкова, 1995 — 1999 рр. представниками України були В. Д. Хандогій та А. М. Зленко.

15 жовтня — 3 листопада у штаб-квартирі ЮНЕСКО у Парижі відбулася 31-а сесія Генеральної конференції ЮНЕСКО, в якій брала участь делегація України, на чолі з Заступником Голови Адміністрації Президента, Головою Національної комісії України у справах ЮНЕСКО А. К. Орлом.

У ході сесії генеральні конференції відбулися вибори до Виконавчої ради ЮНЕСКО. Завдяки активній, чітко скоординованій та різноплановій роботі МЗС, Постпредства при ЮНЕСКО та дипустанов України за кордоном нашу державу переважною більшістю голосів (116) було обрано до Виконавчої Ради ЮНЕСКО на чотирирічний термін. Окрім України до складу Виконradи від II регіональної виборчої групи (країни Центральної та Східної Європи) були обрані Словаччина (81 голос) і Білорусь (72 голоси). Загалом у нашій виборчій групі на три вакантні місця у Виконradі, окрім України, претендували ще сім країн — Азербайджан, Албанія, Вірменія, Білорусь, Латвія, Словаччина та Югославія.

Представником України у Виконавчій radі Указом Президента України призначено А. К. Орла.

Нинішнє обрання України до Виконradи засвідчило важливу роль, яку відіграє наша держава у розвитку сучасного міжнародного й міжрегіонального гуманітарного співробітництва, її активну позицію в обстоюванні принципів й ідеалів Організації, а також набутий авторитет в ЮНЕСКО.

Україна також обиралась до Міжнародної координаційної ради програми «Людина і біосфера», Міжурядової ради Загальної програми з інформації, Міжурядового комітету Всесвітнього десятиріччя розвитку культури, Міжурядового комітету із сприяння поверненню культурних цінностей країнам їхнього походження, Комітету по штаб-квартирі.

Нині Україна є членом Виконавчої ради Міжурядової океанографічної комісії, Міжурядового комітету Міжурядової програми з інформатики, Міжурядової ради Міжнародної гідрологічної програми та Міжурядового комітету з авторського права.

Для реалізації деяких з довгострокових програм ЮНЕСКО в Україні створено і діють національні комітети, комісії та міжнародні центри.

Координацію діяльності національних інституцій в рамках Організації, покладено на міжвідомчу Комісію у справах ЮНЕСКО, яку було створено у 1956 р. У листопаді 1995 р. Указом Президента України колишню Комісію було перетворено на Національну комісію України у справах ЮНЕСКО.

З 1970 - 1990 рр. видавався бюлетень Комісії. Наприкінці 1996 р. поновлено його видання. З грудня 1962 р. у Парижі функціонує Постійне представництво України при ЮНЕСКО.

З моменту виборення незалежності України Постійними представниками України при ЮНЕСКО були: Сліпченко Олександр Сергійович, Кочубей Юрій Миколайович, Зленко Анатолій Максимович.

У вузах та наукових закладах України створено і діють 11 кафедр ЮНЕСКО в галузях лінгвістики, філософії людського спілкування, застосування інформаційних та комунікаційних технологій в освіті, превентивної освіти та соціальної політики, екології техногенних регіонів, кріобіології, клітинної і молекулярної нейробіології, прав людини і демократії.

У 1967 р. Україна приєдналася до проекту асоційованих шкіл ЮНЕСКО. Нині в Україні нараховується 37 асоційованих шкіл ЮНЕСКО. З листопада 1990 р. в Україні діє Українська асоціація клубів ЮНЕСКО, яка об'єднує близько 50 таких клубів.

Канали ЮНЕСКО використовуються для популяризації серед світового співтовариства української науки, культури та освіти. Інформаційні видання Організації публікують статті і матеріали про Україну. За фінансового сприяння з боку ЮНЕСКО в Україні було видано ряд книг, альбомів, матеріалів та публікацій. Проведено цілу низку конференцій та досліджень. Важливе значення в цьому плані має внесення ювілеїв видатних діячів та історичних подій українського народу до спеціального календаря ЮНЕСКО та участь Організації та її членів у відзначенні цих ювілеїв. У штаб-квартирі Організації проводяться українські виставки, концерти, кіноперегляди, наукові конференції тощо.

Важливе значення як у плані поширення інформації про Україну, так і поглиблення міжнародного співробітництва та її інтеграції у світову спільноту є внесення історико-архітектурних об'єктів України до Списку всесвітньої спадщини (архітектурний ансамбль «Софія Київська», Києво-Печерська Лавра та історичний центр м. Львів), а також включення українських біосферних заповідників до Міжнародної мережі біосферних заповідників ЮНЕСКО («Чорноморський» (1982 р.); «Асканія-Нова» (1982 р.); «Карпатський» (1992 р.); «Дунайський» (1998 р.); «Шацький» (2002 р.). Вперше у світі у нашому регіоні за безпосередньої участі України створено транскордонний тристоронній польсько-словацько-український біосферний заповідник «Східні Карпати» (1998 р.) та румунсько-український біосферний резерват «Дельта Дунаю» (1998 р.). У найближчій перспективі очікується на створення польсько-українського біосферного резервату «Західне Полісся».

Участь України у програмній діяльності ЮНЕСКО, крім використання інтелектуального потенціалу Організації та запозичення корисного міжнародного досвіду, дає змогу отримувати певні кошти для проведення в Україні міжнародних заходів по лінії ЮНЕСКО та виконання українськими фахівцями різного роду проектів у сфері її компетенції, а також у формі отримання стипендій, грантів, обладнання, науково-технічної інформації, консультативної допомоги та забезпечення за рахунок Організації участі українських фахівців у міжнародних заходах.

У 1991–1997 рр. здійснювалась Програма «ЮНЕСКО-Чорнобиль», спрямована на залучення, в межах компетенції ЮНЕСКО, міжнародної допомоги з метою мінімізації наслідків аварії на ЧАЕС. За цією Програмою у містах Іванків, Бородянка та Славутич створено три центри соціально-психологічної реабілітації населення потерпілих від катастрофи територій, зокрема дітей та молоді. В рамках зазначеної програми отримано цінне медичне обладнання для діагностики захворювань крові вартістю 475 тис. дол.

21-23 лютого 2001 р. за фінансової підтримки ЮНЕСКО на базі Інституту журналістики Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка було проведено регіональний семінар «Роль ЗМІ у попередженні поширення СНІДу», а також ще три міжнародні конференції, в тому числі на підтримання регіонального діалогу в Європі, підвищення рівня вищої технічної освіти, розширення співробітництва в рамках європейського наукового та технологічного простору.

Одержання субсидій сприяє підтриманню на належному рівні співпраці України з ЮНЕСКО, розвитку міжнародного гуманітарного співробітництва українських інституцій, а відтак, зміцненню національного інтелектуального потенціалу та його інтеграції в регіональні та світові науково-технічні і культурно-освітні процеси.

Значний вплив на розвиток співробітництва України з ЮНЕСКО мали візити Генерального директора Організації в Україну. Відбулося чотири візити в Україну Генеральних директорів ЮНЕСКО. Амаду Махтар М'Боу (Сенегал) відвідав Україну у травні 1982 р. Два візити Федеріко Майора (Іспанія) відбулися у квітні 1991 р. та у листопаді 1997 р. Яскравим прикладом динамізації стосунків з ЮНЕСКО слугував і візит К. Мацуури в Україну (17-19 вересня 2000 р.) на запрошення Президента України Л. Д. Кучми та для участі у Міжнародній конференції «ЛІНГВАПАКС-VIII», що відбулася на базі Київського державного лінгвістичного університету.

Загалом відносини співробітництва між Україною та ЮНЕСКО розвиваються у конструктивному руслі, спрямованому, зокрема, на розширення участі українських інституцій у міжнародному співробітництві в гуманітарній сфері, а також на підвищення економізації участі України в програмній діяльності Організації.

Представники України в ЮНЕСКО

Кочубей Юрій Миколайович (1971-1977)
Решетняк Микола Тимофійович (1977-1983)
Зленко Анатолій Максимович (1983-1987)
Скофенко Володимир Федорович (1987-1991)
Сліпченко Олександр Сергійович (1991-1992)
Кочубей Юрій Миколайович (1992-1997)
Зленко Анатолій Максимович (1997-2000)
Дем'янюк Олександр Павлович (2000-2001)
Орел Анатолій Костянтинович (2001-2003)
Сергеев Юрій Анатолійович (2003-2007)
Тимошенко Костянтин Володимирович (2007-2010)
Купчишин Олександр Михайлович (2010-)

На честь ЮНЕСКО названо астероїд 274300 ЮНЕСКО, відкритий в Андрушівській астрономічній обсерваторії, єдиній приватній обсерваторії України.

Ювілейна монета присвячена 10-річчю внесенню до реєстру світової спадщини ЮНЕСКО історичного центру міста Львова

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

ДИТЯЧИЙ ФОНД ООН (ЮНІСЕФ)

ДИТЯЧИЙ ФОНД ООН (ЮНІСЕФ) (спеціалізована структура ООН, створена 11 грудня 1946 р.).

ЮНІСЕФ є світовим лідером із захисту прав та інтересів дітей, який працює у понад 190 країнах і територіях світу заради захисту й підтримки дітей з моменту їх народження і до початку дорослого життя. До вирішення дитячих проблем ЮНІСЕФ залучає найширше коло тих, хто може і повинен подбати про майбутнє нових поколінь, активно співпрацюючи з урядами і науковими установами, бізнесом і громадськими організаціями, лікарнями і навчальними закладами, інформуючи про проблеми дітей, пропонуючи перевірені й ефективні рішення, стимулюючи законодавчі зміни. Фонд надає допомогу дітям держав, що розвиваються. Фонд є лауреатом Нобелівської премії Миру 1965 р.

Діяльність ЮНІСЕФ фінансується за рахунок добровільних внесків фізичних осіб, підприємств, фондів та урядів.

В Україні Представництво ЮНІСЕФ було відкрито у 1997 р. після підписання державою Основної угоди про співробітництво між Урядом України та ЮНІСЕФ. Пізніше (21.09.99 р.) Угода була ратифікована Парламентом України, створюючи підстави для співробітництва ЮНІСЕФ з урядом України задля покращення життя

дітей та родин в Україні. На сьогодні програми ЮНІСЕФ впроваджуються у Києві, АР Крим, Одесі, Донецьку, Львові, Сумах, Івано-Франківську, Рівному, Вінниці, Харкові, Чернігові Дніпропетровську, Запоріжжі, Миколаєві.

Кожна дитина народжується з правами. У світі — понад 2 мільярди дітей, майже 8 мільйонів з яких — це маленькі українці. Кожна дитина має право на освіту, право на здоров'я і належну медичну допомогу, право на ім'я та громадянство. Кожна дитина має право брати участь у прийнятті рішень, що її стосуються, і право на рівне ставлення до себе. Кожна дитина має право зростати у турботливому родинному середовищі та бути захищеною від жорстокого поводження та насильства.

**Команда дітей з Івано-Франківська з відомим українським футболістом
Владиславом Ващуком**

Ці та інші права дітей передбачені Конвенцією ООН про права дитини, яка була прийнята резолюцією 44/25 Генеральної асамблеї ООН від 20 листопада 1989 р. Україна ратифікувала Конвенцію у 1991 р., взявши на себе ряд зобов'язань з покращення добробуту дітей.

Щорічно, 20 листопада світова спільнота святкує Всесвітній день дитини. 4 лютого 2011 р. Комітет ООН з прав дитини видав свої заключні спостереження щодо реалізації Урядом України Конвенції ООН про права дитини.

Спостереження були видані у відповідь на звіт Уряду України до Комітету ООН 28 січня 2011 р. Рекомендації Комітету містять чіткий заклик до Уряду України приділити серйозну увагу процесу реформування соціальної сфери, особливо щодо питань захисту прав

дітей. Уряд України має надати наступний звіт про реалізацію Конвенції ООН про права дитини та Факультативні протоколи у вересні 2018 р.

ЮНІСЕФ заявляє, що Україна досягла стабільного прогресу щодо захисту прав дітей, у таких сферах, як зниження дитячої смертності, збільшення кількості дітей, що виховуються у прийомних сім'ях, а не в інтернатних установах, зниження кількості відмов від новонароджених, та багато іншого. Тим не менш, є ще невирішені питання, які загрожують захисту прав дітей та особливо, соціально уразливих дітей.

Все ще занадто багато дітей виховується у державних установах, або навіть живуть на вулицях без піклування батьків. Діти піддаються ризику зараження небезпечними захворюваннями у зв'язку з низьким охопленням імунізацією.

Ризик інфікуватися ВІЛ/СНІД серед молоді в Україні все ще залишається високим. Широко розповсюджене недостатнє споживання йоду ускладнює розумовий розвиток дітей. Діти все ще страждають від насильства і жорстокого поводження, в тому числі сексуальної експлуатації, яка є однією з найгірших форм насильства щодо дітей.

Соціальна реклама в підтримку кампанії ЮНІСЕФ в Україні «Дітям потрібна наша любов, турбота, увага, розуміння і захист кожен день», 2011

Діти України: Цифри та факти	
Показник	Кількість
Населення (2013)	45,6 млн
Населення віком до 18 років (2013)	7,971,000

Очікувана тривалість життя при народженні (2012)	71 років
ВВП на душу населення (2012, US \$)	3,500
Дитячий рівень смертності, серед дітей віком до 5 років на 1,000 живонароджень (2012)	7
Дитячий рівень смертності, серед дітей віком до 1 року на 1,000 живонароджень (2012)	7
Річна кількість народжень (2011)	494,000
Рівень материнської смертності на 100,000 живонароджень (2011)	13.04
Частка учнів у початковій школі (2007—2009, %)	89
Показник поширення ВІЛ (серед населення віком 15-49) (2013, %)	0.66
Рівень передачі ВІЛ від матері до дитини (2010)	4.9
Кількість дітей, які мають підтверджений ВІЛ-статус (2013)	2,929
Кількість дітей у інтернатних закладах (2012)	94,705

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРЕДСТАВНИЦТВА ЮНІСЕФ В УКРАЇНІ

ЮНІСЕФ Україна постійно збільшує масштаби своєї підтримки Уряду України у створенні програм з охорони здоров'я, харчування, освіти та захисту для дітей.

У 2012 р. українським Представництвом ЮНІСЕФ розпочато нову програму співпраці, що відбиває прагнення України досягти Цілей розвитку тисячоліття. Зокрема, йдеться про захист материнства, зменшення дитячої смертності, зупинення поширення ВІЛ/СНІДу, захист вразливих категорій маленьких українців.

1 листопада 2012 р. була підписана п'ятирічна програма співпраці ЮНІСЕФ з Урядом України на період 2012—2016 рр, надавши таким чином Урядові всю необхідну технічну допомогу у вирішенні важливих проблем щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини спільно з організаціями громадянського суспільства. Її бюджет на п'ять років складає понад 20 млн доларів США.

АДВОКАЦІЯ, ІНФОРМАЦІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

Уряд України розробив ряд національних стратегій та програм, спрямованих на потреби дітей. Однак, механізми реалізації та бюджетні асигнування на ці зусилля часто неефективні та недостатні. Формування політики не завжди ґрунтується на об'єктивній інформації

через відсутність даних і неадекватний аналіз. Крім того, діти мають мало можливостей для участі у прийнятті політичних рішень, що впливає на їхнє життя й добробут. Вирішенням цієї проблеми є покращення становища дітей в Україні за допомогою ефективнішої політики, моніторингу прав дитини та їх розширеної участі.

Представництво ЮНІСЕФ в Україні реалізовує програму «Адвокація, інформаційна та соціальна політика». Програма працює з Урядом і громадянським суспільством, допомагаючи розробляти доброзичливі для дітей стратегії та норми, створювати прозору та ефективну систему моніторингу прав дитини, надавати молоді можливість дізнаватися про свої права та користуватися ними.

Україна є найбільш ураженою ВІЛ/СНІДом країною в Європі. З ВІЛ/СНІДом живуть, за оцінками експертів, 440 тис. людей віком від п'ятнадцяти до сорока дев'яти років — приблизно 1,63 відсотка дорослого населення. Три регіони — Київ, Одеса та Донецьк — нещодавно перевищили межу в 1 відсоток ВІЛ-інфікованих вагітних жінок, що сигналізує поширення епідемії на загальне населення.

обізнаність з питань віл серед молоді

Поширеність ВІЛ серед вагітних жінок у 2011 р. становила 0.47 відсотків, що є найвищим показником у Європі.

За даними офіційної статистики Міністерства охорони здоров'я України, у період з 1995 - 2012 рр. у ВІЛ позитивних матерів народилося 32 504 дітей. З них 21 916 мають негативний статус; ще 6 735 малюків у віці до 18 місяців очікують на підтвердження свого статусу, а 2814 — ВІЛ позитивні. У 752 дітей розвинувся СНІД, а 287 померло від захворювань, зумовлених СНІДом.

Про конкретні заходи ЮНІСЕФ щодо захисту дітей та жінок від ВІЛ/СНІДу дивитись тут. Серед них можна виділити: підтримку Уряду у

розробці та реалізації першої Національної програми «Попередження передачі ВІЛ від матері до дитини в Україні на 2001—2003 роки», яка у результаті дозволила зменшити передачу ВІЛ від матері до дитини на дві третини, з 27 % у 2000 році до 6 % у 2008 році; посилення протидії ВІЛу на загальнодержавному рівні, розвиток потужної бази даних та підкріплених доказами підходів щодо роботи з підлітками груп ризику (ПГР); питання роботи з ПГР були включені до Загальнодержавної цільової програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009—2013 рр.; включення профілактика ВІЛ до галузі «Здоров'я і фізична культура» Державного стандарту загальної середньої освіти.

Клініки дружні до молоді — це спеціалізовані підрозділи, як правило у складі дитячих поліклінік, які надають медичні послуги молоді, а також інформують та консультують, зокрема з питань профілактики ВІЛ та інфекцій, які передаються статевим шляхом (ІПСШ). ЮНІСЕФ надає допомогу Міністерства охорони здоров'я України у покращенні надання послуг з охорони здоров'я дітям та молоді віком до 18 років шляхом створення мережі клінік, дружніх до молоді (КДМ).

ПЕРЕДУСІМ, ЗУСИЛЛЯ ЮНІСЕФ СПРЯМОВАНІ НА:

Забезпечення права кожної дитини виховуватись у родинному середовищі;

захист молоді, дітей і жінок від ВІЛ-інфекції та СНІДу; забезпечення здоров'я та розвитку дітей, поліпшення їх харчування; захист дітей від насильства та жорстокого поводження; інформування про права дитини і підтримку ефективної політики в інтересах дітей.

ЮНІСЕФ працює над тим, щоб захистити дітей та жінок від експлуатації, жорстокого та недбалого поводження шляхом: надання технічної допомоги для подальшого вдосконалення системи правосуддя у справах неповнолітніх та захисту дітей, що конфліктують з законом; сприяння розробки та впровадження реформи надання ефективних соціальних послуг дітям та родинам у кризових ситуаціях. Про конкретні заходи можна дізнатись тут.

Втрата потенціалу у дитинстві — одна з найгостріших сучасних світових проблем, яка торкається більше ніж 200,000,000 дітей. Саме тому розвиток дітей молодшого віку визнано одним з пріоритетів діяльності ЮНІСЕФ. Один долар витрачений на програми розвитку дітей раннього віку повертається в суспільство сьома доларами зменшення соціальних видатків. Саме тому, програми, спрямовані на забезпечення здорового повноцінного розвитку дітей раннього віку, є

прямою інвестицією в економічний та соціальний добробут країни, оскільки, зростаючи, ці діти ставатимуть здоровими, інтелектуально розвиненими та соціально адаптованими громадянами.

На сьогодні ліквідація захворювань, спричинених дефіцитом йоду, яка має вирішуватись через найбільш ефективний метод — впровадження універсального йодування солі — залишається актуальною проблемою в Україні. А рівень виключного грудного вигодовування в Україні становить лише 18 % і залишається одним з найнижчих в регіоні.

В Україні немає національних стандартів розвитку дитини, якісних стандартів навчання батьків або стандартів надання комплексних базових послуг дітям. Генеральна Асамблея ООН проголосила 2006—2016 рр. десятиріччям відновлення та сталого розвитку регіонів постраждалих від Чорнобиля. Для цього, перш за все, необхідно забезпечити якість первинних медичних послуг та створити умови для здорового і повноцінного розвитку дитини на цих територіях.

Інфографіка щодо загрози поліомієліту в Україні

Одним із завдань для України є виконання плану дій ООН щодо стабільного розвитку Чорнобильських областей, що включає впровадження універсальної йодування солі, підвищення якості та доступу до послуг охорони здоров'я матері та дитини, посилення програм відповідального батьківства та створення моделей комплексних послуг для родин. Про заходи ЮНІСЕФ тут.

Україна – єдина європейська країна, яка нещодавно була внесена до списку 13 «червоних» країн, які мають високий ризик спалаху поліомієліту у світі, Незалежним бюро моніторингу Глобальної

ініціативи боротьби з поліомієлітом. До списку також входять Республіка Уганда, Сирія, Ліван, Йорданія, Південний Судан, Судан, Ірак, Малі, Джибуті та Еритрея.

ЮНІСЕФ та ВОЗ нагадують, спалах поліомієліту в Україні неминучий, якщо терміново не буде вжито заходів. Ризик розповсюдження поліомієліту в Україні значно підвищується у зв'язку з поширенням вірусу на Близькому Сході та продовженням циркуляції поліо у Афганістані, Нігерії та Пакистані, а також з великою кількістю людей, що подорожують та низьким рівнем охоплення вакцинацією в Україні.

Проблема: Обізнаність щодо прав дітей серед загального населення є недостатньою. Високопосадовці рідко ставлять у пріоритет вирішення проблем дітей. Крім того, погляди та думки дітей та молоді не враховуються під час прийняття рішень на національному та місцевому рівнях. Існує нагальна потреба посилити зобов'язання з боку суспільства у царині захисту прав дітей, зокрема реалізації прав дітей на освіту, здоров'я та турботу.

Плакат про права дитини

Відповідь ЮНІСЕФ: ЮНІСЕФ виступає за захист прав кожної дитини. Ми проводимо інформаційно-просвітницьку роботу щодо важливості прав дітей, адвокацію серед високопосадовців задля ефективних реформ та зміни законодавства в інтересах дітей, мобілізацію громадянського суспільства та міжнародних донорських організацій, щоб краще допомагати дітям в Україні. Через ініціативу ЮНІСЕФ «Місто дружнє до дитини», ми заохочуємо залучення молоді та дітей до процесу прийняття рішень, які їх стосуються. Наразі 17 міст в Україні приєдналися до цієї ініціативи.

Проблема: Практика благодійності практично нерозвинена в Україні через недовіру до благодійних організацій та брак відповідного правового регулювання. Водночас один долар, інвестований у програми розвитку дітей молодшого віку, перетворюється на сім доларів зекономлених соціальних витрат. Практика корпоративної соціальної відповідальності лише нещодавно з'явилася в Україні, тому тепер настав слушний момент привернути увагу бізнесу до дітей, які потребують допомоги.

Відповідь ЮНІСЕФ: ЮНІСЕФ закликає бізнесові кола України інвестувати у майбутнє країни допомагаючи дітям. Майбутній добробут залежить від інвестицій, зроблених у дітей сьогодні.

Проблема: Абсолютна кількість дітей, інфікованих ВІЛ внаслідок вертикальної передачі інфекції продовжує зростати, адже показники поширеності ВІЛ серед вагітних жінок щороку зростають на 20-30 %.

ВІЛ-позитивні матері та діти. Інфографіка

Відповідь ЮНІСЕФ: Дитячий фонд ООН та наші партнери працюють над повним викоріненням передачі ВІЛ від матері до дитини в Україні. Для цього служби охорони здоров'я повинні, зокрема, поліпшити ранню діагностику ВІЛ серед новонароджених та максимально охоплювати медичними послугами вагітних жінок, які споживають ін'єкційні наркотики, та інших уразливих до ВІЛ вагітних жінок. ЮНІСЕФ разом з фондом АНТИСНІД звернулися до української молоді із закликом «Насолоджуйтесь життям. Залишайтеся в безпеці» в рамках благодійного концерту, присвяченого боротьбі зі СНІДом за участю Елтона Джона і Queen з Адамом Ламбертом. Київ, 30.06.2012.

Проблема: Підлітки наражаються на дедалі серйозніші, складні ризики та є уразливими до ВІЛ. Молоді люди часто більш схильні

практикувати ризиковану поведінку, а саме споживають ін'єкційні наркотики, зазнають сексуальної експлуатації та живуть або працюють на вулицях. Дослідження ЮНІСЕФ підтвердили, що інфікування відбувається через ранній початок статевих відносин, поганий доступ до профілактичних послуг, недостатні знання про ВІЛ/СНІД та стигматизація з боку надавачів послуг.

Відповідь ЮНІСЕФ: Разом із партнерами ЮНІСЕФ надає дітям та молодим людям у школах та за їх межами освіти на основі життєвих навичок, яка допоможе їм захиститися від ВІЛ-інфекції. Ми допомагаємо громадським організаціям, які працюють із дітьми без батьківської опіки та які опинилися на вулиці, у визначенні проблем таких дітей та шляхів їх подолання. ЮНІСЕФ підтримав створення мережу Дружніх до молоді клінік (понад 104 КДМ функціонує в Україні) для покращення доступу молодих людей до безкоштовних консультацій та тестування на ВІЛ.

Соціальна реклама в підтримку вакцинації

Проблема: Вакцинація – це єдиний спосіб уберегти дитину від небезпечних інфекцій. Усі діти мають право на вакцинацію. Протягом останніх років спостерігається значне зменшення кількості дітей, які отримали вакцинацію в Україні. У 2011 р. середній показник охоплення вакцинацією склав лише 50 %* , що наражає країну на ризик виникнення епідемій.

Відповідь: ЮНІСЕФ стурбований тим, що багато дітей в Україні наражаються на ризик життєво небезпечних хвороб, які можуть бути легко попереджені вакцинацією. ЮНІСЕФ підтримує уряд України у

роботі з відновлення довіри громадськості до імунізації та розширення знань батьків про важливість захисту їхніх дітей від небезпечних захворювань.

Проблема: Щороку близько 80 % новонароджених дітей в Україні не мають захисту від йодного дефіциту, що наражає їх на небезпеку розвитку невідворотних психічних та когнітивних дефектів. Україна належить до групи країн з найнижчим у світі рівнем споживання йодованої солі. Важливо, щоб діти щодня отримували йод у невеликих кількостях.

Відповідь ЮНІСЕФ: Дитячий фонд ООН стурбований тим, що здоров'я багатьох дітей в Україні знаходиться під ризиком. ЮНІСЕФ вітає подання на розгляд Верховної Ради проекту внесення змін до Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів» для забезпечення оптимального споживання йоду. Це – перший крок у боротьбі за здоров'я та розвиток дітей. Представництво ЮНІСЕФ в Україні проводить заходи для підвищення рівня обізнаності населення про проблеми йодного дефіциту та пропагування активнішого споживання йодованої солі.

Проблема: Якість первинної медико-санітарної допомоги для матерів та немовлят залишається низькою, а доступ до таких послуг є доволі обмеженим, особливо для соціально уразливих категорій та сільського населення. Батькам бракує знань про догляд, харчування і розвиток дітей, як і відповідних навичок.

Відповідь ЮНІСЕФ: ЮНІСЕФ закликає до покращення якості та розширення доступу до первинної медичної допомоги матерям і дітям шляхом реалізації Розширеної ініціативи «Лікарня, доброзичлива до дитини» та впровадження стратегії інтегрованого ведення хвороб дитячого віку.

Проблема: Лише третина дітей в Україні знаходиться виключно на грудному вигодовуванні, згідно з даними останніх досліджень. Немовлята повинні харчуватися виключно грудним молоком до 6 місяців, а після введення твердої їжі матері мають продовжувати годувати дитину груддю до двох років та більше.

Відповідь ЮНІСЕФ: Дитячий фонд ООН стурбований тим, що показники грудного вигодовування в Україні одні з найнижчих у регіоні. Грудне молоко матері – це ідеальна їжа для малюка. ЮНІСЕФ закликає до виключно грудного вигодовування, що дозволить максимально підвищити шанси дитини на розвиток та добробут.

За даними дослідження, український батько в середньому проводить 4 хвилини в день зі своєю дитиною. На жаль, тільки

третина від українських татусів допомагають своїм дітям робити домашні завдання і ледь 10 % татусів доглядають за своїми дітьми, коли останні хворіють.

Проблема: Кожна дитина має право зростати у турботливій родині та повноцінно розвиватися. Середньостатистичний батько в Україні проводить із дитиною всього 4 хвилини на добу. Лише третина батьків допомагають своїм дітям виконувати домашні завдання. 10 % батьків піклуються про дитину, коли та хворіє. Активне залучення, участь та турбота батька під час вагітності, народження та виховання дитини є визначальною передумовою для її нормального емоційного та соціального розвитку.

Відповідь ЮНІСЕФ: ЮНІСЕФ закликає кожного батька і кожного чоловіка, який невдовзі ним стане, проводити більше часу зі своїми дітьми, гратися з ними і стати частиною їхнього життя. Життєвий успіх вашої дитини залежить від того часу, любові та тепла, які ви їй віддаєте. Саме ви визначаєте майбутнє своєї дитини.

Проблема: Попри те, що Україна робить зусилля у напрямку створення соціально-орієнтованого уряду, все ще багато груп дітей потребують допомоги. Діти з обмеженими фізичними можливостями дуже часто повинні залишити свої родини та місце проживання задля можливості отримати освіту. Кількість дітей, яких торкнулася епідемія ВІЛ/СНІДУ, продовжує зростати, оскільки кількість ВІЛ-інфікованих вагітних жінок щороку зростає на 20-30 %. Ці групи дітей наражаються на соціальні стигми та дискримінацію, що обмежує їх доступ до соціальних та медичних послуг.

Відповідь ЮНІСЕФ: Дитячий фонд ООН закликає до соціального включення та підвищення ефективності допомоги найбільш уразливим категоріям дітей та родин в Україні. Разом з урядом та громадськими організаціями, ЮНІСЕФ загострює увагу на необхідності захисту прав дітей та родин, щоб більш ефективно допомагати найбільш уразливим групам дітей, в тому числі ВІЛ-позитивним дітям, жертвам експлуатації та насильства, дітям з особливими потребами, а також сприяє вирішенню питань добробуту та захисту усіх сімей і дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Ці зусилля стали результатом збільшення ресурсів з боку держави майже в 9 разів у 2011 р. проти 2010 р. в рамках Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» та заснування інституту Омбудсмена з прав дитини, для кращого моніторингу порушення їх прав в країні.

Проблема: Згідно з Сімейним кодексом України, кожна дитина має право зростати у родині, де батьки керуються найкращими інтересами дитини у процесі її виховання. Проте, соціально-економічні негаразди є причиною того, що родини опиняються у складних життєвих обставинах. Таким родинам, наразі, надається недостатній обсяг соціальних послуг з попередження виникнення кризових ситуацій. Серйозність цієї проблеми підтверджується тим фактом, що кожного року судами виносяться рішення про вилучання 8000–11000 дітей з їх родин. Не зважаючи на те, що були зроблені важливі кроки задля розвитку сімейних форм виховання для дітей вилучених з їх біологічних родин, поміщення дітей в інтернатні заклади продовжує широко використовуватись в Україні і, на жаль, не лише тоді, коли були вичерпані всі інші можливості. У 2010 р. в Україні 96 474 дитини проживали у закладах інтернатного типу, у тому числі 62 498 – в інституціях для дітей з інвалідністю.

Відповідь ЮНІСЕФ: ЮНІСЕФ пропагує ефективну сімейну політику та послуги з підтримки родин. Розлученням дітей та їхніх сімей потрібно покласти край. Найбільша потреба України на сьогодні – це запровадження ефективного механізму соціального захисту з метою попередження будь-яких потенційних соціальних ризиків для найбільш уразливих категорій дітей і родин. Профілактика – це економічно виправданий підхід, що гарантує найкраще забезпечення сім'ї та дітей.

У співпраці з урядом та громадськими організаціями, ЮНІСЕФ продовжує наполягати на необхідності кращої підтримки сімей з акцентом на попередження вилучення дитини з її родини. Це знайшло своє відображення у Національній стратегії уряду України з попередження соціального сирітства та рішення уряду залучити додатково 12000 соціальних працівників на місцевому рівні.

Проблема: Станом на 2010 р. 11089 дітей жили у родинах, де до них застосовувалося насильство. 30 % українців потерпали від проявів домашнього насильства у дитячому віці. За оцінками експертів, офіційно повідомляється лише про 10 % таких випадків. Діти зазнають насильства вдома, у школі та в інших середовищах, де вони мали б відчувати себе комфортно та у безпеці.

Відповідь ЮНІСЕФ: Дитячий фонд ООН співпрацює із державними та громадськими установами для впровадження відповідних законодавчих змін з метою припинення усіх форм насильства щодо дітей. ЮНІСЕФ продовжує працювати над

підвищенням обізнаності про необхідність повної відмови від насильства щодо дітей та популяризації позитивного батьківства.

Познайомтесь з відео-роликом щодо зупинення насильства над дітьми в рамках Глобальної інформаційної кампанії ЮНІСЕФ «Допоможіть зупинити насильство над дітьми», яка була підтримана відомим американським актором і Послом доброї волі ЮНІСЕФ Ліаном Нісоном.

У відео він розповідає про низку ситуацій, що показують непомічені випадки насильства над дітьми.

Проблема: Протягом 2010 р. 13 950 неповнолітніх підозрювалися у вчиненні злочинів, і 10883 з них було визнано винними. Неповнолітні особи, які обвинувачуються у вчиненні правопорушення, перебувають в установах попереднього ув'язнення або утримуються під вартою у період судового процесу терміном до одного року і більше, причому в деяких випадках їх утримують разом із дорослими. Перебуваючи під вартою, діти практично позбавлені можливості навчатися, що суттєво перешкоджає їх реінтеграції у суспільство.

Відповідь ЮНІСЕФ: ЮНІСЕФ надає технічну допомогу для вдосконалення системи ювенальної юстиції та захисту дітей, які перебувають у конфлікті із законом, відповідно до положень Конвенції ООН про права дитини та інших міжнародних стандартів. Особлива увага приділяється розвитку альтернативних видів виправного впливу шляхом запровадження, пробації та реалізації програм попередження і реабілітації на рівні громад.

ЮНІСЕФ разом із партнерами підтримує посилення механізмів моніторингу випадків жорстокого поводження та захисту від катувань дітей, які перебувають у конфлікті із законом.

Проблема: Діти з інвалідністю – одна з найбільш уразливих груп, через те що вони не мають доступу до базових соціальних сервісів та наражаються на стигматизацію з боку суспільства. Часто діти з обмеженими фізичними можливостями повинні залишити свою родину та громаду, щоб мати можливість отримати освіту. Багато родин вимушені відправляти своїх дітей в інтернатні установи, щоб вони отримали «реабілітаційну» підтримку. У 2010 р. в Україні 62498 проживали в інституціях для дітей з інвалідністю.

Відповідь ЮНІСЕФ: ЮНІСЕФ виступає за захист прав найбільш уразливих груп дітей, особливо дітей з інвалідністю. У Харкові ЮНІСЕФ підтримує інноваційний проект, щодо надання послуг раннього

втручання для дітей молодшого віку з особливими потребами та їх родин.

Ця модель допоможе батькам краще дбати про дітей з особливими потребами та вадами розвитку вдома, а адже попередить їх поміщення до інтернатних закладів. Завдяки цьому, родини зможуть краще розвивати своїх дітей, що зменшить їх стигматизацію та допоможе їм інтегруватись у суспільстві.

Проблема: Економічна криза, що продовжується, найбільш негативно впливають на якість життя уразливих дітей та родин. Діти з бідних або кризових родин страждають через обмежений доступ до якісних медичних послуг та освіти. 30 % сімей із дітьми в Україні живуть за межею бідності.

Через обмежені можливості розвивати свої навички, зростає ризик того, що вони опиняться на вулиці, намагаючись заробити гроші собі на життя, та будуть вести незахищені статеві стосунки, наражаючись на небезпеку інфікування ВІЛ, або вживати алкоголь та наркотики.

Відповідь ЮНІСЕФ: Під час реалізації програми у 2006—2012 рр. ЮНІСЕФ проводив моніторинг та досліджували ситуацію щодо бідності та нерівних можливостей дітей у співпраці з Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України. Зокрема, дослідження дозволило проаналізувати окремі складові добробуту у родинях з дітьми та роль різних кишенькових виплат у зменшенні дитячої бідності та розробити пропозиції щодо підвищення ефективності державної соціальної допомоги з метою подолання бідності та нерівності серед дітей. Також ЮНІСЕФ постійно проводив моніторинг впливу економічної кризи 2008—2009 рр. на становище дітей та родин.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ — різновид соціальної відповідальності, який закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника пізнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать.

Іншими словами, це застосування до винної особи примусових заходів за вчинене правопорушення.

Юридична відповідальність виступає основним і самостійним різновидом соціальної.

Юридична відповідальність	Інші види соціальної відповідальності
Призначається компетентними органами держави	Призначаються недержавними структурами
Передбачається правовими нормами	Регламентуються соціальними нормами
Має примусовий характер	Як правило, не є засобом примусу
Застосовується відповідно до нормативно закріпленого процесу	Регламентуються у довільному порядку
Має визначений вид і форму	Мають довільну форму
Породжує доповнюючий обов'язок	Націлені на реалізацію основного обов'язку
Є невіддільною від правопорушення та є його наслідком	Пов'язуються з порушенням соціальних норм
Пов'язана з державно-владною діяльністю	Пов'язані з засобами громадського впливу
Призначається відповідно до санкції правової норми	Соціальні норми, що регламентують відповідальність, не мають структурних елементів
Настає незалежно від розуміння змісту норм суб'єктами та ставлення до них	Настають лише в результаті порушення норм у залежності від розуміння їх змісту і ставлення до них
Має виключно правовий характер	Існують у різних видах

Єдиною підставою юридичної відповідальності є вчинення особою правопорушення за умови наявності правової (договірної-правової) норми, що встановлює міру відповідальності за нього.

КОНЦЕПЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У результаті активних наукових досліджень в юридичній науці склалося декілька концепцій юридичної відповідальності за

правопорушення, багато з них доповнюють і розвивають один одного, збагачуючи теорію юридичної відповідальності новими знаннями.

Юридична відповідальність — покарання. «Покарання — це і є юридична відповідальність», — вважає Н. С. Малєїн. Сутність відповідальності, її невід'ємна ознака полягає у покаранні правопорушника. Виходячи з такого трактування відповідальності, Н. С. Малєїн робить висновок, що юридична відповідальність має своєю метою захист справедливості.

Критика підходу Полемізуєючи з Н. С. Малєїним, В. А. Хохлов підкреслював: «Це зовсім не принцип справедливості, а майже не прикритий» принцип таліона», коригований Н. С. Малєїним лише необхідністю враховувати провину».

Покарання характеризує юридичну відповідальність, але остання до нього не зводиться. Покаранню передують обов'язок правопорушника його зазнати, факт засудження, а після відбування покарання слідує стан покаранності.

Юридична відповідальність — реалізація санкції. Позиція інших учених полягає в тому, що вони розглядають юридичну відповідальність у нерозривному зв'язку з санкцією правової норми і визначають її як реалізацію санкції. «У самому простому підході, — зазначає Л. С. Явич, — юридична відповідальність — це застосування відповідної санкції порушеної правової норми». Е. Лейст стверджує: «Широко поширене визначення юридичної відповідальності як реалізації санкцій».

Юридична відповідальність — міра державного примусу. І. С. Самощенко і М. Х. Фарукшин розуміють під юридичною відповідальністю державний примус до виконання вимог права, що містить осуд діяння правопорушника державою і суспільством.

Ознаками юридичної відповідальності, на думку авторів, є осуд правопорушника і державний примус (головна, сутнісна, на думку авторів, ознака).

«Юридичною відповідальністю називається застосування до осіб, які вчинили правопорушення, передбачених законом заходів примусу у встановленому для цього процесуальному порядку».

Критика підходу Юридична відповідальність пов'язана з державним примусом. Державний примус — ознака юридичної відповідальності.

Проте заходи державного примусу, які застосовуються до правопорушників і неправопорушників, різноманітні, багато з них не є

заходами юридичної відповідальності. Не належать до числа заходів юридичної відповідальності і заходи безпеки.

Не всякий правовий примус слід визнавати юридичною відповідальністю.

Юридична відповідальність — не єдиний засіб впливу на правопорушника; існують й інші ефективні заходи правового впливу, що мають на меті захист і відновлення суспільних відносин. У теорії права ці заходи отримали назву заходів захисту.

Підстави юридичної відповідальності — це сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність можливою і необхідною. Відсутність сукупності таких обставин виключає таку відповідальність.

В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ ВІДРІЗНЯЮТЬ:

- **підстави притягнення до юридичної відповідальності;**

Підстави притягнення до юридичної відповідальності — сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність можливою.

1. Наявність складу правопорушення (фактична підстава).
2. Наявність норми права, що прямо передбачає склад правопорушення (нормативна підстава).

Наприклад: Кримінальна відповідальність є кримінально-правовим поняттям. Вона пов'язана з кримінальним покаранням особи. Її основою в правовій державі є правовідношення, однією із сторін якого є особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, а тому зобов'язана понести у зв'язку з цим певні правові обмеження, а другою — держава з її правом публічного засудження винного і призначення законного, обґрунтованого і справедливого покарання. Де правовідношення виникає з моменту вчинення кримінального правопорушення.

Таким чином, не органи держави, а закон покладає на винного кримінальну відповідальність. Суд своїм обвинувальним вироком лише констатує наявність кримінально-правового відношення і від імені держави покладає на винного покарання.

- **підстави настання юридичної відповідальності.**

Підстави настання юридичної відповідальності — це сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність належною.

Такими підставами є:

1. факт учинення небезпечного діяння (правопорушення) — фактична підстава.

2. наявність норми права, яка забороняє таку поведінку та встановлює відповідні санкції — нормативна підстава.

3. відсутність підстав звільнення від юридичної відповідальності.

4. наявність правозастосовного акта — рішення компетентного органу, яким покладається юридична відповідальність, визначаються вид та міра державного впливу — процесуальна підстава.

ЦІЛІ І ФУНКЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

«Допоки суспільство не встановить, до чого воно дійсно прагне: спокути, ізоляції, виховання чи настрашення потенційних злочинців, - у нас не буде ні спокути, ні виховання, ні настрашення, а тільки плутанина, в якій один злочин породжує інший» -

Норберт Вінер, "Кібернетика та суспільство" (М., 1958)

Цілі юридичної відповідальності — це конкретний прояв загальних цілей права (закріплення, врегулювання та охорона суспільних відносин).

ЦІЛІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПЕРЕДБАЧАЮТЬ:

- Забезпечення прав та свобод суб'єктів шляхом їх гарантування, охорони та відновлення.
- Охорона та захист суспільного порядку шляхом запобігання правопорушенням та перевиховання правопорушників.
- Захист правопорядку та виховання громадян шляхом створення умов для покарання винних осіб та їх перевиховання; здійснення правової пропаганди та визначення переваг правомірної поведінки.
- Компенсація спричиненої порушенням шкоди та відновлення порушених суб'єктивних прав.
- Запобігання скоєнню правопорушень у майбутньому.

Функції юридичної відповідальності — це основні напрями впливу на суспільство, завдяки яким досягається мета відповідальності та які визначають її призначення як засобу забезпечення суспільного порядку.

ОСНОВНИМИ ФУНКЦІЯМИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ Є НАСТУПНІ:

- **Репресивно-каральна функція** свідчить про те, що юридична відповідальність є уособленням негативної реакції держави на скоєне правопорушення; це акт покарання від імені держави та засіб запобігання нових правопорушень. Покарання реалізується або шляхом зміни правового статусу порушника завдяки обмеженню його прав та свобод, або ж шляхом покладення на нього доповнюючих обов'язків.

- **Правопоновлююча функція** протистоїть формальному покаранню винного та спрямована на забезпечення порушеного інтересу і поновлення порушених протиправною поведінкою суспільних відносин. Як правило, ця функція характеризує майнову відповідальність. Стягнення збитків з правопорушника компенсує втрати потерпілої сторони та поновлює її майнові права. Ця функція націлена також на примусове виконання невиконаних обов'язків.

- **Виховна функція** спрямована на формування у суб'єктів потреби правомірної поведінки та усвідомленого ставлення до наданих прав і покладених обов'язків. Ця функція сприяє зміцненню у громадян віри у справедливість, у захист належних їм прав і свобод, підвищує рівень правової культури громадян, правову дисципліну та активність у сфері права. Виховна функція має дві форми — загальнопревентивну, що націлена на виховання у громадян поваги до закону, та спеціальнопревентивну, що націлена на перевиховання самого правопорушника.

- **Регулятивна функція.** Її змістом є забезпечення регулювання суспільних відносин шляхом запобігання правопорушенням, покарання винних у їх скоєнні осіб та відновлення порушених внаслідок правопорушень прав і законних інтересів.

ПРИНЦИПИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Принципи юридичної відповідальності — це вимоги до неї, які визначають її зміст, функції, підстави, гарантії, процедури здійснення. Форма закріплення принципів юридичної відповідальності може бути прямою — шляхом фіксування в тексті нормативно-правового акта, та опосередкованою іншими джерелами права.

Принцип справедливості — передбачає:

- Умови та підстави притягнення до юридичної відповідальності та її здійснення повинні бути рівними для всіх суб'єктів, які вчинили правопорушення.

- Юридична відповідальність спрямована на відновлення прав, свобод і законних інтересів, порушених винною особою.

- Санкція завжди повинна відповідати рівню соціальної небезпечності та тяжкості вчинку.

- За вчинене правопорушення повинна відповідати тільки та особа, яка його вчинила, за умов, якщо, звичайно, її вину доведено. Особа може бути притягнута до юридичної відповідальності лише за її власні дії. Виняток становить тільки протиправна поведінка неповнолітніх, які завдали майнової шкоди. В цьому випадку згідно з цивільним правом юридичну відповідальність несуть їх батьки.

- Закон, що встановлює чи посилює відповідальність не має зворотної сили. Засуджена особа звільняється від відповідальності за скоєння злочину, якщо набрав чинності новий закон, який скасовує покарання за таке діяння.

- Слід враховувати обставини, які обтяжують та пом'якшують відповідальність.

- Заходи відповідальності не повинні принижувати людської гідності. Державно – примусові заходи повинні ґрунтуватися на принципі гуманізму, згідно з яким виключається можливість вибору жорстких та негуманних заходів впливу на винну особу.

- До винної особи можна застосовувати лише одне покарання одного виду відповідальності за вчинення нею одного правопорушення. При цьому особа може нести одночасно різні види відповідальності (наприклад, кримінальну та цивільну, адміністративну та дисциплінарну тощо).

Згідно з принципом законності, як правопорушення розглядаються тільки ті діяння, які передбачені чинним законодавством. Відповідно до ч.2 ст.58 Конституції України ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавались законом правопорушеннями.

По-перше, принцип законності передбачає, що притягнення до юридичної відповідальності повинно здійснюватись лише на підставі закону за правопорушення, що вступив у силу і був доведений до загального відома;

По-друге, фактичною підставою юридичної відповідальності є правопорушення — винне протиправне діяння, скоєне деліктоздатною особою;

По-третє, притягувати до юридичної відповідальності можуть тільки уповноважені законом органи і тільки в установленому законом порядку;

По-четверте, міра покарання за скоєне правопорушення чітко обмежується санкцією правової норми і може бути пом'якшена, але не повинна перевищувати верхньої межі санкції;

По-п'яте, реалізація юридичної відповідальності здійснюється у встановленій законом процесуальній формі.

Принцип невідворотності полягає у тому, що правопорушення повинно обов'язково за будь – яких умов тягти за собою відповідальність правопорушника.

Якщо правопорушення скоєне, а відповідальність не наступила, то це спричиняє шкоду авторитету закону та влади.

Впровадження в суспільну свідомість уявлення про неминучість покарання за порушення норм права є важливим виховним і попереджувальним правопорушення фактором.

Головний зміст принципу невідворотності полягає в тому, ніхто не може бути звільнених від відповідальності без законних підстав.

Принцип доцільності втілюється як принцип відповідності заходів покарання цілям юридичної відповідальності.

Подібні заходи повинні відповідати тяжкості вчиненого правопорушення з урахуванням вимоги індивідуалізації відповідальності.

Принцип доцільності гарантується правом правоохоронних та судових органів обирати і застосовувати більш доцільну санкцію до винної особи.

Для цього передбачено різні види санкцій, які дозволяють урахувати умови вчинку і індивідуальність винної особи.

Це дає можливість досягти цілей відповідальності тому, що вона покладена на конкретного правопорушника, який несе відповідальність особисто. Примусові ж заходи до нього є максимально індивідуальними.

Також принцип доцільності передбачає обов'язок вирішувати питання про можливість пом'якшення відповідальності або про відмову її застосування, якщо можливо досягти мети юридичної відповідальності без застосування державного примусу.

Принцип обґрунтованості передбачає: По-перше, об'єктивне вивчення обставин справи, збір та оцінку доказів, аргументованість висновку про те, чи винна особа, яка притягується до відповідальності, чи було скоєно правопорушення, чи підлягає застосуванню передбачена санкція; По-друге, визначення конкретної міри покарання, стягнення, відшкодування збитків згідно з критеріями, встановленими законом.

Принцип гуманізму заснований на визнанні пріоритету загальнолюдських цінностей, до яких належать права і свободи особи, що носять природний характер і визнаються найвищою соціальною цінністю. Особи, притягнені до юридичної відповідальності, користуються правами і свободами людини і громадянин. Нормами міжнародного права заборонені жорстокі покарання, які принижують честь і гідність людини, мають характер тортур. На сьогоднішній день зростає кількість країн, які скасували смертну кару. В країнах, де вона збереглася, смертні вироки виносяться лише за найтяжчі злочини і не застосовуються до вагітних жінок і неповнолітніх.

Залежно від галузі, до якої належить юридична відповідальність, виділяють наступні її види:

Кримінальна відповідальність: Застосовується за вчинення злочину.

Адміністративна відповідальність: Настає за вчинення адміністративного проступку і тягне за собою накладення адміністративного стягнення.

Цивільна відповідальність: Настає за порушення договірних зобов'язань або заподіяння позадоговірної шкоди. Тягне повне відшкодування завданої шкоди, як майнової, так і немайнової, а також сплату неустойки.

Дисциплінарна відповідальність: Застосовується за порушення трудової, навчальної, службової, військової дисципліни. Основні заходи цього виду відповідальності — догана і звільнення.

Матеріальна відповідальність: Настає за шкоду, заподіяну роботодавцю працівником.

Фінансова відповідальність: Платники податків притягуються до фінансової відповідальності за податкового законодавства, що тягне застосування санкції у виді штрафу та/або пені. Притягнення до фінансової відповідальності не звільняє від притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності за наявності підстав для цього.

Конституційна відповідальність: Як приклад, можна навести імпічмент Президента, відставка Уряду.

Міжнародно-правова відповідальність: Не слід плутати зі Міжнародним кримінальним правом. Існують різні види відповідальності у міжнародному праві — репарації, реституція, сатисфакція, інші. Класифікують юридичну відповідальність також за суб'єктами — державними органами, які застосовують відповідальність; у залежності від змісту санкцій — на штрафну та ін.

Умовами, що унеможливають застосування юридичної відповідальності, є:

Неосудність особи; наявність умов, що виключають суспільну небезпеку (шкідливість) діяння (непереборна сила, необхідна оборона, крайня необхідність, обґрунтований ризик, фізичний чи психічний примус, виконання наказу чи розпорядження, примирення сторін тощо); відсутність у діянні складу правопорушення; збіг строків давності притягнення до відповідальності; видання акту амністії чи

помилування, або відміна акту, що встановлював юридичну відповідальність.

ДЖЕРЕЛА:

Зелена О. Визначення підстав юридичної відповідальності: актуальні питання // Право України. – 2003. – № 4. – С. 21-25.; Слободян Н.М. Конституційно-правова відповідальність людини і громадянина в Україні // Держава і право. – 2002. – Вип. 21. – С. 170-175.; Хуторян Н.М. Поняття юридичної відповідальності в загальній теорії права // Держава і право. Юрид. і політ. науки. – 2001. – Вип. 11. – С. 340-357.; Юридична відповідальність у сучасних теоретико-методологічних дослідженнях / С.Г. Стеценко // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 3. – С. 268-269.; Агеєва, Е.А. Юридична відповідальність у державному управлінні: (соціально-правовий аспект) / Е.А. Агеєва .- Л.: ЛДУ, 1990 - 141 с.

ЮРИСДІКЦІЯ

ЮРИСДІКЦІЯ (лат. *jurisdictio*, від *jus* (*juris*) — право + *dico* проголошую):

Компетенція судових органів із розгляду цивільних, кримінальних та інших справ; коло справ, які даний суд має право розглядати й вирішувати. Коло питань, що належать до відання установи або держави. Область застосування можливостей суб'єктом компетенції. До прикладу, — «Територія України, зайнята суходолом, територіальне море, внутрішні води й повітряний простір, а також території вільних митних зон, штучні острови, установки й споруди, створені у виключній (морській) економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України, становлять митну територію України» Ст.9 Митного кодексу України. У міжнародному праві — повноваження держави давати правову оцінку фактам, розв'язувати ті чи інші правові питання.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ЮРИСДИКЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

ЮРИСДИКЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ — єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні, завданням якого є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України.

Розпочав діяльність за новою Конституцією 18 жовтня 1996 р.

В Україні за часів радянської доби Конституцією УРСР 1978 р. (після змін республіканської Конституції від 1989 р.) був передбачений Комітет конституційного нагляду, але цей орган так і не був сформований. Натомість, після змін Конституції 1990 р., було передбачено формування нового органу правового захисту Конституції — Конституційного Суду УРСР. Члени суду мали обиратися Верховною Радою УРСР, але і цей орган тоді ще не був сформований.

Вже після здобуття Україною незалежності, 3 червня 1992 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про Конституційний Суд України», що визначав порядок формування та функції цього органу.

У період 1992 — 1996 рр. робота суду була малоефективною: Верховна Рада призначила лише Голову Конституційного Суду (Леоніда Юзькова), спроби обрати заступника Голови та решту суддів виявились безрезультатними.

Ухваленням чинної Конституції (28 червня 1996), а також Закону України «Про Конституційний Суд України» (16 жовтня 1996) було чітко визначено систему захисту конституції та початок реальної діяльності Конституційного Суду.

Після перерви в дієздатності Суду, зумовленій закінченням терміну повноважень більшості його суддів, 4 серпня 2006 р. 14 суддів Конституційного Суду склали присягу, що відновило дієздатність Суду. Після Указів Президента України від 30 квітня та 1 травня (№ 369-370/2007) відповідно до пункту 22 частини першої статті 106, пункту 5 частини п'ятої статті 126 та статті 149 Конституції України звільнено суддів КСУ Пшеничного В.Г та Станік С. Р. у зв'язку з порушенням присяги, але Кам'янобрідський районний суд міста Луганська відновив їх на посаді. Пізніше Донецький апеляційний суд відмінив дане рішення. 26 червня Конституційний Суд відмовив у відкритті справи за поданням народних депутатів щодо конституційності цих указів Президента.

ПОРЯДОК ФОРМУВАННЯ

Конституційний Суд України складається з вісімнадцяти суддів — по шість призначаються Президентом, Верховною Радою та з'їздом суддів України.

СУДДЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ

Згідно з Конституцією України, суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який на день призначення досяг віку сорока років, має вищу юридичну освіту та досвід роботи за

фахом не менш як десять років (практична, наукова, педагогічна діяльність), проживав в Україні протягом останніх двадцяти років та володіє державною мовою.

Суддя Конституційного Суду призначається на дев'ять років без повторного права бути призначеним на цю посаду.

ПРИЗНАЧЕННЯ ПРЕЗИДЕНТОМ УКРАЇНИ

Президент України проводить попередні консультації з Прем'єр-міністром України та Міністром юстиції України щодо кандидатур на посади суддів Конституційного Суду України. У разі узгодження пропонованих кандидатур Президент України видає відповідний указ, що має бути скріплений підписами Прем'єр-міністра України та Міністра юстиції України.

У разі припинення повноважень судді Конституційного Суду, що був призначений Президентом України, глава держави у місячний термін мусить призначити на цю посаду іншу особу.

ПРИЗНАЧЕННЯ ВЕРХОВНОЮ РАДОЮ УКРАЇНИ

Верховна Рада України призначає суддів Конституційного Суду України таємним голосуванням шляхом подання бюлетенів.

Пропозиції щодо кандидатур на посади суддів Конституційного Суду України вносить Голова Верховної Ради України, а також може вносити не менш як 1/4 народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України; при цьому депутат має право поставити підпис під пропозицією про висунення лише однієї кандидатури, і ці підписи депутатів не відкликаються. Відповідний комітет Верховної Ради України подає Верховній Раді свої висновки щодо кожної кандидатури на посаду судді Конституційного Суду України, внесеної у встановленому порядку.

Призначеними на посади суддів Конституційного Суду України вважаються кандидати, які набрали найбільшу кількість голосів депутатів, але більше половини голосів депутатів від конституційного складу Верховної Ради України.

Якщо кілька кандидатів набрали однакову кількість голосів і після їх призначення було б перевищено необхідне для призначення число суддів, щодо цих кандидатів проводиться повторне голосування. У разі припинення повноважень судді Конституційного Суду України, який призначався Верховною Радою України, Верховна Рада України у місячний термін призначає іншу особу на цю посаду.

З'їзд суддів України за пропозицією делегатів з'їзду відкритим голосуванням більшістю голосів присутніх делегатів з'їзду визначає

кандидатури на посади суддів Конституційного Суду України для включення в бюлетені для таємного голосування.

Призначеним на посаду судді Конституційного Суду України вважається кандидат, який у результаті таємного голосування одержав більшість голосів від числа обраних делегатів З'їзду суддів України. Якщо голосування проводиться щодо кандидатур, число яких перевищує квоту для призначення на посади суддів Конституційного Суду України, призначеними вважаються кандидати, які за умов, визначених у частині другій цієї статті, набрали більше голосів, ніж інші кандидати на ці посади. У разі припинення повноважень судді Конституційного Суду України, який призначався З'їздом суддів України, З'їзд суддів України у тримісячний термін призначає іншу особу на цю посаду.

Суддя Конституційного Суду вступає на посаду від дня складання ним присяги, яку він складає на урочистому засіданні Верховної Ради України, що проводиться за участю Президента України, Прем'єр-міністра України, Голови Верховного Суду України, не пізніше ніж через місяць після призначення суддею Конституційного Суду.

Текст присяги закріплено в ст. 17 закону про Конституційний Суд: «Урочисто присягаю чесно і сумлінно виконувати високі обов'язки судді Конституційного Суду України, забезпечувати верховенство Конституції України, захищати конституційний лад держави, конституційні права та свободи людини і громадянина».

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОБОТИ

Діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, рівноправності суддів, гласності, повного і всебічного розгляду справ та обґрунтованості прийнятих ним рішень.

Організація, повноваження та порядок діяльності Конституційного Суду України визначаються Конституцією України та Законом про Конституційний Суд. Конституційний Суд України приймає акти, що регламентують організацію його внутрішньої роботи (Регламент Конституційного Суду України) відповідно до закону про Конституційний Суд.

Суддя Конституційного Суду України при відправленні своїх обов'язків на пленарному засіданні, на засіданні Конституційного Суду та в Колегії суддів Конституційного Суду України повинен бути одягнений у мантию. Суддя Конституційного Суду України має

нагрудний знак, опис і форма якого затверджуються Верховною Радою України.

ПОВНОВАЖЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ СУДДІВ

Статус судді Конституційного Суду України визначається Конституцією та законами України.

Повноваження судді Конституційного Суду України та його конституційні права і свободи не можуть бути обмежені при введенні воєнного чи надзвичайного стану в Україні або на окремі її території.

Судді Конституційного Суду України не можуть належати до політичних партій та профспілок, мати представницький мандат, брати участь у будь-якій політичній діяльності, обіймати будь-які інші оплачувані посади.

Суддя Конституційного Суду України має право публічно висловлювати свою думку з питань, що стосуються провадження у Конституційному Суді України лише щодо тих справ, у яких Конституційним Судом України прийнято рішення чи дано висновок. Суддя Конституційного Суду України має право вимагати від будь-якого суб'єкта правовідносин необхідні документи, матеріали та іншу інформацію з питань, що готуються до розгляду Колегією суддів Конституційного Суду України або Конституційним Судом України. У разі ухилення від дачі пояснень або відмова від надання інформації судді Конституційного Суду України тягне за собою відповідальність винних осіб згідно із законодавством України.

Підстави дострокового припинення повноважень судді визначаються законом про Конституційний Суд.

Конституційний Суд України є колегіальним органом, тож основна його діяльність пов'язана з прийняттям певних юридичних рішень, які здійснюються на засіданнях та пленарних засіданнях Конституційного Суду України.

ОСНОВНА ФОРМА РОБОТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ — ПЛЕНАРНІ ЗАСІДАННЯ, НА ЯКИХ ЦЕЙ ОРГАН:

- Розглядає та дає висновки у справах за конституційними поданнями та конституційними зверненнями;
- Затверджує положення про тимчасові комісії, а також їх персональний склад та голів.

Пленарне засідання Конституційного Суду України є повноважним, якщо на ньому присутні не менше дванадцяти суддів Конституційного Суду України. Рішення Конституційного Суду України приймаються та його висновки даються на пленарному засіданні, якщо за них проголосувало не менше десяти суддів Конституційного Суду України.

НА ЗВИЧАЙНИХ ЗАСІДАННЯХ КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ:

- Затверджує, вносить зміни та доповнює Регламент Конституційного Суду України;
- Вирішує питання пов'язані з Апаратом Конституційного Суду України;
- Утворює постійні комісії та затверджує їх персональний склад.

Засідання Конституційного Суду України є повноважним, якщо на ньому є присутніми не менше одинадцяти суддів, а рішення приймається, якщо за нього проголосувало більше половини суддів, які брали участь у засіданні.

СТРУКТУРА

Структура Конституційного Суду України — це його внутрішня організаційна побудова. Після того, як судді склали присягу і набули своїх повноважень, формуються керівні органи — Голова суду та його заступники. Вони обираються лише на один трирічний термін.

ГОЛОВА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Голова Конституційного Суду України обирається на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України зі складу суддів Конституційного Суду України лише на один трирічний термін. Голосування проходить шляхом таємного подання бюлетенів. Головою Конституційного Суду України вважається обраний кандидат, за якого проголосувало більше половини конституційного складу суддів Конституційного Суду України.

До повноважень Голови Конституційного Суду України належить: організація роботи колегій суддів Конституційного Суду України, комісій та Секретаріату Конституційного Суду України; скликання і проведення засідань, пленарних засідань Конституційного Суду України; розпорядження бюджетними коштами на утримання і забезпечення діяльності Конституційного Суду України відповідно до кошторису, затвердженого Конституційним Судом України.

**ЗА ВСЮ ІСТОРІЮ ІСНУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ
ЙОГО ГОЛОВАМИ БУЛИ:**

Суддя	Голова суду	Член суду	Квота
Юзьков Леонід Петрович	1 липня 1992 — 2 березня 1995	1992 — 1995	Верховна Рада України
відсутній	2 березня 1995 — 19 жовтня 1996		

Тимченко Іван Артемович	19 жовтня 1996 — 18 жовтня 1999	1996 — 2004	Президент України
Скомороха Віктор Єгорович	19 жовтня 1999 — 18 жовтня 2002	1996 — 2005	З'їзд суддів України
Селівон Микола Федосович	19 жовтня 2002 — 18 жовтня 2005	1996 — 2005	Президент України
відсутній	19 жовтня 2005 — 19 вересня 2006		
Домбровський Іван Петрович	19 вересня 2006 — 11 травня 2007	2006 — 2010	З'їзд суддів України
Пшеничний Валерій Григорович	11 травня 2007 — 10 липня 2007	2003 — 2007	Президент України
Стрижак Андрій Андрійович	10 липня 2007 — 12 липня 2010	2006 — 2013	З'їзд суддів України
Головін Анатолій Сергійович	12 липня 2010 — 18 липня 2013	2006 — 2014	Верховна Рада України
Овчаренко В'ячеслав Андрійович	18 липня 2013 — 24 лютого 2014	2006 — 2014	Верховна Рада України
Баулін Юрій Васильович	з 18 березня 2014	з 2008	Президент України

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Заступники Голови Конституційного Суду обираються за пропозицією Голови у порядку, передбаченому для обрання Голови Конституційного Суду України. Заступники Голови виконують за дорученням Голови Конституційного Суду України окремі його повноваження.

ЗА ВСЮ ІСТОРІЮ ІСНУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ЗАСТУПНИКАМИ ЙОГО ГОЛОВИ БУЛИ:

Суддя	Заступник Голови суду	Член суду	Квота
-------	-----------------------	-----------	-------

Німченко Василь Іванович	19 жовтня 1996 — 18 жовтня 1999	1996 — 2005	З'їзд суддів України
Розенко Віталій Іванович	19 жовтня 1996 — 18 жовтня 1999	1996 — 2004	Верховна Рада України
Селівон Микола Федосович	19 жовтня 1999 — 18 жовтня 2002	1996 — 2005	Президент України
Євграфов Павло Борисович	19 жовтня 1999 — 18 жовтня 2002	1997 — 2006	Верховна Рада України
Вознюк Володимир Денисович	19 жовтня 2002 — 18 жовтня 2005	1996 — 2005	З'їзд суддів України
Шаповал Володимир Миколайович	19 жовтня 2002 — 18 жовтня 2005	1996 — 2005	Президент України
відсутній	19 жовтня 2005 — 26 вересня 2006		
Пшеничний Валерій Григорович	26 вересня 2006 — 11 вересня 2007	2003 — 2007	Президент України
Станік Сюзанна Романівна	26 вересня 2006 — 11 вересня 2007	2004 — 2010	Президент України
відсутній	11 вересня 2007 — 20 грудня 2007		
Бринцев Василь Дмитрович	20 грудня 2007 — 22 грудня 2010	з 2006	З'їзд суддів України
Головін Анатолій Сергійович	10 вересня 2008 — 12 липня 2010	з 2006	Верховна Рада України
Ткачук Павло Миколайович	22 грудня 2010 — 22 вересня 2011	з 2002	Верховна Рада України
Винокуров Сергій Маркіянович	3 12 травня 2011 — 19 листопада 2013	з 2010	Президент України

ПОСТІЙНІ ТА ТИМЧАСОВІ КОМІСІЇ

Постійні та тимчасові комісії — це допоміжні органи Конституційного Суду України. Постійні комісії утворюються на пленарному засіданні з метою організації внутрішньої діяльності суду.

У свою чергу тимчасові комісії створюються для додаткового дослідження питань, пов'язаних з конституційним провадженням у справі, за участю фахівців у відповідних галузях права.

КОЛЕГІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

У складі Конституційного Суду України утворюються колегії суддів:

- для розгляду питань щодо відкриття провадження у справах за конституційними поданнями;
- для розгляду питань щодо відкриття провадження у справах за конституційними зверненнями.

Конституційний Суд України приймає рішення про створення колегій протягом на засіданні першого місяця кожного календарного року. Також на цьому засіданні затверджується склад та призначаються секретарі колегій.

Ці допоміжні структури вирішують питання стосовно відкриття чи відмову у відкритті провадження у справі. Вони розглядають, вивчають та досліджують конституційні подання та звернення. Якщо колегія вбачає підстави для відкриття впровадження чи у відмові відкритті, то приймається відповідна ухвала.

АПАРАТ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

З метою забезпечення ефективної діяльності Конституційного Суду України, створюється Апарат Конституційного Суду України до складу якого входять:

- Секретаріат;
- Служба Голови Конституційного Суду та його заступників;
- Служба кожного судді Конституційного Суду України;
- Інші підрозділи (архів, бібліотека, друкований орган («Вісник Конституційного Суду України»)).

ФУНКЦІЇ ТА ПОВНОВАЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Функції Конституційного Суду України — це основні напрями та види діяльності цього суду, що здійснюються відповідно до Конституції та законів України.

Пріоритетним напрямом діяльності Конституційного Суду є здійснення конституційного судочинства в Україні. Втім, це не єдина функція суду, також виділяють функції конституційного контролю, офіційного тлумачення (Конституцію та закони України), арбітражну та функцію конституційного правосуддя.

Відповідно до Конституції України та Закону «Про Конституційний Суд України», суд приймає рішення та дає висновки у таких справах:

- Virішення питань відповідності Конституції законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.
- Відповідність Конституції чинних міжнародних договорів України, або тих міжнародних, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість.
- Додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в межах, визначених Конституцією.
- Видає офіційне тлумачення Конституції та законів України.

До компетенції Конституційного Суду не входять питання щодо законності актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та інші питання, що віднесені до повноважень судів загальної юрисдикції.

Virішення питань про відповідність Конституції України відбувається, коли до Конституційного Суду надійде подання від Президента України, Верховного Суду України, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини або Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Рішення і висновки Конституційного Суду є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені.

Конституційний Суд також за зверненням Президента чи Уряду дає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або таких договорів, що вносяться до парламенту для ратифікації.

Суб'єктами права на конституційне звернення з питань дачі висновків Конституційним Судом України є громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи.

Правові акти, визнані Конституційним Судом неконституційними повністю, або у певній частині втрачають свою чинність з моменту ухвалення Конституційним Судом відповідного рішення.

Рішення та висновки Конституційного Суду оприлюднюються наступного робочого дня після їх підписання і публікуються у «Віснику Конституційного Суду України», а також в інших офіційних виданнях («Офіційний Вісник України», «Відомості Верховної Ради України», «Голос України», «Урядовий кур'єр»). Матеріальна чи моральна

шкода, завдана фізичними чи юридичними особами актами і діями, що були визнані неконституційними, відшкодовуються державою у встановленому законодавством України порядку.

ДЖЕРЕЛА:

Конституційне право України: Підручник. / За заг. ред. В. Ф. Погорілка. — К.: Наукова Думка; Прецедент, 2006.; Конституційне право України: Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2004.; Теорія держави і права: Підручник. / Пер. з рос. Скакун О. Ф. — Харків: Консум, 2006.; Конституція України (із змінами і доп.). — К.: Атіка, 2006.; Закон України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р.

ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

Юриспруденція, юридична наука, правознавство (лат. Jurisprudencia — праворозсудливість, лат. juris-prudentia — правознавство, від лат. Jus — право і лат. Prudentia — передбачення, розумність, мудрість) — комплексна суспільна наука, система знань про об'єктивні закономірності (необхідності) і випадковості виникнення, розвитку і функціонування права і держави в їхній структурній єдності, їхнє місце і роль у суспільному житті. Історично як самостійна галузь суспільствознавства юриспруденція виникла в Стародавньому Римі: наприкінці IV — початку III ст. до н. е. з'явився термін «юриспруденція», а до початку I століття до н. е. відбулося її оформлення як системи володіння навичками професійно-юридичної майстерності. Наприкінці середніх віків юриспруденція розвивається вже в якості зведеної наукової дисципліни.

ЮРИДИЧНА НАУКА, ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНІ РИСИ

Юридична наука є однією з суспільних наук. На відміну від наук, що вивчають природні явища і процеси, таких як фізика, хімія, астрономія тощо, суспільні науки вивчають відносини, які складаються між людьми і їх утвореннями, безпосередньо служать людині. Це повною мірою стосується і юридичної науки, головним завданням якої є сприяння через державні і правові інститути розквіту особистості і подолання перешкод на цьому шляху, ефективному використанню людського потенціалу, створенню умов для найповнішої реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Юридична наука спрямована на здобування, узагальнення, систематизацію і використання знань про державно-правову дійсність, її особливістю є спільне дослідження права і держави в їх єдності, взаємозв'язку і взаємовпливі.

Виходячи з цього, назва «правознавство» для визначення юридичної науки є і неточною, і однобічною. Нерозривний зв'язок між правом і державою свідчить про те, що юридична наука є водночас і правознавчою, і державознавчою.

Поряд з іншими суспільними науками вчення про державу і право має свій об'єкт і предмет дослідження. Ці поняття співвідносяться між собою, але повністю не збігаються. Поняття об'єкта ширше, ним охоплюються явища і процеси навколишнього світу, дійсності, на які поширюється пізнання і практичний вплив людей. Об'єкт може бути загальним для ряду наук, а предмет однієї науки не може збігатися з предметом іншої. Саме предмет визначає самостійність, своєрідність і особливості кожної науки, тобто те, чим вона відрізняється від інших наук.

Юридична наука належить до суспільних наук, і об'єктом її дослідження є творіння помислів та рук людських — вся державно-правова дійсність, яка входить до сфери відносин між особою і суспільством.

Спільний об'єкт дослідження — право і держава — пов'язує в рамках єдиної юридичної науки спеціалізовані науки, що входять до її складу, кожна з яких водночас має свій власний предмет дослідження. Таким чином складається система юридичних наук, кожна з яких вивчає окремі прояви права і держави.

ОБ'ЄКТ ТА ПРЕДМЕТ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Об'єктами юридичної науки є держава і право — фактично два об'єкти. Проте юриспруденція, як і кожна наука, має один предмет вивчення. Вихідним для визначення поняття юриспруденції є право, що включає у себе правове поняття держави. Держава і право пізнаються і досліджуються як складові моменти єдиного об'єкта юридичної науки. В основу їх вивчення покладено один принцип і критерій юридичності, що конкретизується в окремих сферах і напрямках юридичного пізнання держави і права. Ця конкретизація присутня в усіх окремих визначеннях і характеристиках держави і права, у системі понять юридичної науки в цілому та окремих юридичних наук.

Предмет юридичної науки — об'єктивні властивості права і держави в їх поняттєво-юридичному розумінні та вираженні, загальні та окремі закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави і права в їх структурній багатоманітності. Якщо предмет юридичної науки — це поняття права в усіх аспектах його теоретико-пізнавального прояву і вираження, то предмет кожної окремої

юридичної науки — якийсь певний елемент юридичної дійсності. Як і будь-яку науку, юриспруденцію з-поміж інших суспільних наукових дисциплін вирізняє своєрідність її предмета, тобто тих особливих закономірностей, об'єктивних законів, що нею вивчаються. Таким предметом виступають специфічні закономірності права і держави (державно-правові закономірності). Державно-правова закономірність — це об'єктивний, необхідний, суттєвий, для певних умов загальний і сталий зв'язок державно-правових явищ між собою, а також з іншими соціальними феноменами, який безпосередньо обумовлює і впроваджує якісну визначеність цих явищ, що проявляється в їхніх юридичних властивостях. Інакше кажучи, це такий зв'язок, котрий юридично опосередковує:

- а) соціальну детермінованість;
- б) структуру функціонування і розвиток;
- в) соціальну активність, дієвість державно-правових явищ.

Наявність специфічних державно-правових закономірностей якраз і виступає об'єктивною основою для виділення юриспруденції у самостійну науку в усій системі суспільнознавства.

ВИДИ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ:

за змістом, типом зв'язку — генетичні (закономірності виникнення державно-правових явищ), структурні (закономірності побудови, формування, організації державно-правових явищ, наприклад, зв'язок між елементами юридичної норми), функціональні — закономірності «життя», взаємозв'язку, взаємовпливу державно-правових явищ (наприклад, зв'язок між матеріальними і процесуальними юридичними нормами), закономірності зміни, розвитку державно-правових явищ;

за дією закономірностей у соціальному просторі — внутрішні (зв'язок державно-правових явищ між собою, наприклад, зв'язки між державою і об'єктивним юридичним правом) і зовнішні (зв'язки державно-правових явищ з іншими соціальними феноменами, наприклад, взаємозалежність політики і права);

за сферою дії закономірностей у державно-правовому просторі — загальні, дія котрих поширюється на всю державу в цілому і на всю її правову систему, і окремі, які діють лише на частині, на «фрагменті» державно-правової дійсності (скажімо, закономірності методу правового регулювання суб'єктів майнових відносин в умовах ринкової економіки);

за історичними межами дії — всезагальні (які стосуються права і держави за будь-яких історичних умов, у будь-якому місці й за всіх

відтинків часу), формаційні (які діють на право й державу лише визначеного історичного типу) і особливі (притаманні тільки конкретній державі чи певній групі держав);

за способом здійснення, формою прояву — так звані динамічні (їх дія проявляється однозначно у кожному конкретному, одиничному зв'язку державно-правових явищ — наприклад, залежність юридичної сили нормативно-правового акта від місця правотворчого органу, яким його прийнято, в апараті держави) і «статистичні», дія котрих проявляється лише на значному масиві, множині державно-правових явищ як багатозначний, так званий стохастичний зв'язок останніх (наприклад, залежність рівня, динаміки правопорушень, злочинності від стану й змін тих чи інших соціальних явищ).

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ВИКЛАДЕНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ ПОЛЯГАЄ НАСАМПЕРЕД У ТОМУ, ЩО ВОНА:

полегшує виявлення тих сфер державно-правової дійсності, в котрих її закономірні зв'язки досліджені недостатньо; відіграє суттєву роль при виборі методу дослідження; виступає необхідним засобом встановлення субординації, «ієрархії» об'єктивних державно-правових законів, а тим самим і їх тлумачення, інтерпретації; дозволяє конкретизувати уявлення про шляхи здійснення основних функцій юридичної науки; дає об'єктивну основу для структурування всієї системи юридичних наук.

МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Методологія юридичної науки — це: а) система підходів і методів, способів і засобів наукового дослідження, а також б) вчення (теорія) про їх використання при вивченні державно-правових явищ. До складу цієї методології, зокрема, входять:

філософсько-світоглядні підходи (матеріалістичний чи ідеалістичний, діалектичний чи метафізичний, визнання чи заперечення об'єктивних соціальних, у тому числі державно-правових, закономірностей та можливості їх пізнання, здобуття істинних знань щодо них);

загальнонаукові методи, тобто такі, що використовуються в усіх або у більшості наук (наприклад, структурний, функціональний методи, сходження від абстрактного до конкретного, формально-логічні процедури, скажімо, аналіз, синтез і т. ін.);

групові методи, тобто такі, котрі застосовуються лише у певній групі наук, наприклад, тільки у суспільствознавстві (скажімо, метод конкретно-соціологічного дослідження);

спеціальні методи, тобто такі, котрі прийняті для дослідження предмета лише однієї науки (наприклад, у юриспруденції — це

способи уяснення (тлумачення) норм права, своєрідні прийоми узагальнення юридичної практики).

Дослідницькі методи можна також розподілити дещо умовно на емпіричні (способи виявлення, фіксування, збирання, систематизації інформації про факти та явища) і теоретичні (способи пояснення, тлумачення зібраних даних, побудови понять, концепцій, прогнозів і т. ін.).

Усі названі групи методів, безумовно, необхідні для проведення повноцінного, всебічного, завершеного державно-правового дослідження: кожна з них може знадобитись на якомусь етапі — тому навіть з цієї причини методологія має бути множинною, плюралістичною. Проте їхня роль у науковому пошуку не однозначна. Так, філософсько-світоглядні підходи визначають саму стратегію дослідження. Його загальну спрямованість, орієнтують на знаходження, відбір, накопичення цілком визначених у соціально-змістовному відношенні фактів і, нарешті (що, можливо, найголовніше), обумовлюють характер та зміст оцінювання (інтерпретації) отриманих результатів дослідження. А без такого оцінювання соціальне пізнання неможливе і непотрібне.

СИСТЕМА ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Юридичні науки за певними ознаками можна поділити на декілька груп.

До першої групи належить і посідає там провідне місце теорія держави і права, яка є найзагальнішою юридичною наукою, а також історія держави і права та історія вчення про державу і право. Якщо теорія держави і права абстрагується від вивчення особливостей державно-правового розвитку конкретних країн і лише узагальнює їх досвід, то історичні юридичні науки — історія держави і права України, історія держави і права зарубіжних країн та історія вчення про державу і право — досить детально досліджують умови розвитку і особливості держави і права окремих країн, найзначніші вагомні етапи розвитку державно-правової думки і зміст державно-правових ідей різних шкіл і напрямків. Оскільки науки, що входять до цієї групи, формулюють загальнотеоретичні положення про державу і право і досліджують ідейні основи і хід їхнього історичного розвитку, то саме вони і стоять на чолі всієї системи юридичних наук.

Другу, найбільшу, групу становлять галузеві науки, які посідають центральне місце у системі юридичних наук. До них належать науки конституційного, цивільного, адміністративного, кримінального, процесуального, міжнародного та інших галузей права. Предметом

дослідження кожної з цих наук є ті специфічні правові відносини, що складаються в окремих сферах суспільного життя, і ті національні правові норми і законодавчі приписи, які виникають на їх базі. Зміст кожної галузевої науки становить система знань про відповідну галузь права — про шляхи її розвитку і вдосконалення, джерела, принципи, зміст і систему норм, що входять до неї, практику їх реалізації тощо. Від стану наукових досліджень галузевих наук значною мірою залежить якість законодавчих робіт, проведення відповідних реформ, зокрема підготовка кодексів. Невипадково науковці становлять більшу частину робочих груп, які готують проекти найпринциповіших галузевих нормативних актів.

До групи галузевих наук прилягають і такі, які виникають на стику різних галузей права і мають комплексний характер, їхній зміст пов'язаний з дослідженням тих правовідносин, які регулюються нормами різних галузей права, в їхньому взаємозв'язку і взаємодії. Саме тому їх називають міжгалузевими. До них можна, наприклад, віднести комплексну науку підприємницького права, яка виникла з потреби вивчення і вдосконалення правового регулювання ринкових відносин, що розвиваються в Україні, і вивчає дію норм різних галузей права — цивільного, адміністративного, фінансового тощо.

Ряд юридичних наук входить до третьої групи, так званих прикладних наук. Поміж них слід вирізнити судову медицину, судову психіатрію, криміналістику, кримінологію, правову статистику. Ці науки перебувають у тісному зв'язку з функціонуванням держави і права. Вони відіграють роль орієнтиру в діяльності посадових осіб, у реалізації вимог права. Так, наприклад, криміналістику становлять наукові знання про методiku, тактику і технічні засоби, що застосовуються при розслідуванні злочинів, кримінологію — наукові знання про причини злочинності і методи усунення обставин, що сприяють її існуванню, судову психіатрію — наукові знання про шляхи встановлення певної групи обставин, що виключають юридичну відповідальність тощо. Характерним для ряду наук, що належать до цієї групи, є використання ними даних не тільки юридичних, але й інших наук — хімії, біології, балістики, мовознавства. Судова медицина, психіатрія і статистика є водночас складовими частинами як юридичної науки, так і медичної, статистичної і психологічної наук, на положення яких вони спираються.

Четверта група юридичних наук — це науки, що вивчають зарубіжні державу і право, передусім порівняльне правознавство і тісно з ним пов'язані наукові знання про державу і право окремих

зарубіжних країн. Ці науки мають величезне значення для обміну досвідом між окремими державами у питаннях правової розбудови. Так, в Україні знання принципів діяльності і особливостей окремих інститутів конституційного права зарубіжних країн певною мірою було використаної процесі розробки проекту Конституції України, яку прийняли в 1996 році.

До п'ятої групи юридичних наук слід віднести ті науки, що досліджують міжнародне право. Йдеться про науку міжнародного публічного права, міжнародного приватного права. Останніми роками дедалі більшого розвитку набувають дослідження європейського права. Ці дослідження відповідають світовій тенденції посилення інтеграційних процесів і міжнародного впливу на національні правові системи.

ФУНКЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Юридична наука в цілому і окремі юридичні науки виконують певні функції, які визначають головні напрямки наукових досліджень.

Пізнавальна функція спрямована на здобуття і розширення наукових знань про державно-правові явища, їхні характерні риси, сутність, форми, специфічні для них функції, принципи, інститути тощо, розширення знань про право, і державу. Ця функція найвиразніше проявляється на початковому етапі дослідження державно-правових явищ при описуванні і з'ясуванні їх ознак. Підручники з юридичних дисциплін насамперед відображають результати цього дослідження. Розглядувана функція має першорядне значення для освітнянської діяльності.

Евристична функція націлена на встановлення закономірностей розвитку і функціонування держави і права. Оскільки спостерігається повторюваність тих чи інших державно-правових явищ, юридична наука повинна фіксувати наявність певних тенденцій. Науковий висновок про постійність їх існування означає відкриття закономірності. Такий характер має, наприклад, розширення демократичних прав людини і громадянина та гарантій їх здійснення за рахунок положень, закріплених у міжнародних документах. Протягом певного часу таке відкриття було тенденцією розвитку цих прав, а зараз набуло таких масштабів, які дозволяють характеризувати цей процес як закономірність. Реалізація евристичної функції передусім є свідченням розвитку юридичної науки, гарантією від її зайвої догматизації. Саме на встановлення закономірностей розвитку і функціонування державно-правових явищ спирається юридична наука при здійсненні інших властивих їй функцій.

Функція наукового передбачення полягає в науковому прогнозуванні шляхів подальшого розвитку державно-правових явищ, проміжних та кінцевих результатів цього розвитку. Завдяки їй здійснюються оптимальні способи реалізації державно-правових закономірностей. Так, наприклад, дослідження зв'язку держави і права з нинішнім розвитком в Україні ринкових відносин дає підстави для прогнозування поступового збільшення об'єктів приватної власності, обмеження державного втручання в господарські відносини, збільшення питомої ваги стосунків між господарюючими суб'єктами, що засновані на договірних відносинах, скорочення в перспективі державного апарату.

Функція допомоги практиці пов'язана зі службовою роллю юридичної науки, інструментальна цінність якої полягає в тому, що її положення та висновки повинні прямо або опосередковано використовуватися юридичною практикою. Так, практичній меті удосконалення законодавства на науковій основі служить розробка проектів нормативних актів групами фахівців-науковців, проведення наукових експертиз та консультацій стосовно визначення шляхів розвитку держави і права. Безпосередньо на забезпечення ефективності попереднього слідства, правильне вирішення питань про звільнення від юридичної відповідальності, попередження злочинів тощо спрямовані висновки прикладних юридичних наук.

Ідеологічна функція. Юридична наука являє собою систему поглядів на державу і право. Зміст цих поглядів з багатьох питань може бути дуже різним. Залежить він від того, на якій ідейній основі закладений.

У рамках юридичної науки в умовах демократичного суспільства існують різноманітні школи і течії, кожна з яких має свою власну ідейну спрямованість.

Вимоги деїдео-логізації не поширюються на державно-правові погляди. Ідеологічна різноманітність породжує наукові дискусії, які завжди були важливим засобом розвитку юридичної науки.

Виходячи з конституційного принципу багатоманітності, слід визнати, що жодна ідеологія не може бути визнана загальнообов'язковою.

Напрями державної ідеології і практики залежать від характеру соціальної бази державної влади. У демократичному суспільстві погляди на державу і право мають ґрунтуватися на всесвітньо визнаних загальнолюдських принципах і цінностях, якими є свобода, рівність, гуманізм, справедливість тощо.

Саме вони повинні становити основу формування загальнодержавної і загальнонаціональної ідеології.

ЮРИДИЧНА ДИСЦИПЛІНА

Юридичні науки необхідно відрізняти від юридичних навчальних дисциплін.

Навчальна дисципліна (предмет) — це система знань, узятих з практичних наук, яка включає також вміння та навички з реалізації цих знань.

Співвідношення юридичної науки і юридичної дисципліни полягає в такому:

Інформаційний зміст науки ширший від змісту відповідної дисципліни, оскільки остання охоплює лише частину знань науки.

Зміст науки може існувати в різних точках зору вчених, зміст навчальної дисципліни — це перевірені канонічні знання.

Наука не має адреси, вона охоплює сукупність знань, а навчальна дисципліна орієнтується на категорію тих, хто навчається, і застосовує знання науки з урахуванням майбутньої професійної діяльності.

СИСТЕМА ДИСЦИПЛІН ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

У системі юриспруденції можуть бути виділені такі групи юридичних дисциплін:

синтезуючі дисципліни — філософія права, теорія держави і права, соціологія права, порівняльне правознавство, історія держави і права, історія вчень про державу і право; галузеві дисципліни національного права — конституційне право, цивільне право, кримінальне право, господарське право, міжнародне приватне право, цивільно-процесуальне право тощо; комплексні дисципліни — банківське право, податкове право, митне право, екологічне право тощо; прикладні дисципліни — криміналістика, юридична психологія, судова психіатрія, судова медицина; організаційні дисципліни — судоустрій, прокуратура, адвокатура, нотаріат; галузеві дисципліни міжнародного права — дипломатичне право, міжнародне гуманітарне право, міжнародне економічне право, міжнародне право прав людини, міжнародне інформаційне право, міжнародне кримінальне право, міжнародне космічне право, міжнародне екологічне право, міжнародне атомне право;

регіональні дисципліни — право Європейського Союзу, право Ради Європи, право СОТ.

ДЖЕРЕЛА:

Загальна теорія держави і права: / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. — Харків: Право, 2002. — 432 с.; Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. — Харків: Консум, 2001. — 656 с.; Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те, зі змінами. Навчальний посібник.— К.: Атіка.— 2001.— 176 с.; Бризгалов І. В. Юридична деонтологія: Короткий курс лекцій. — К.: МАУП, 2003. — 3-тє вид., стереотип. — 48 с.

ЮРИДИЧНА ОСВІТА

ЮРИДИЧНА ОСВІТА — частина системи спеціалізованої освіти, яка забезпечує підготовку правознавців (юристів) для роботи в державному апараті, судах, адвокатурі, народному господарстві, правоохоронних органах.

Юридична освіта — певний освітній рівень, здобутий в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння системи правових знань, поглядів, переконань, умінь і навичок, формування особи, як громадянина, здатного до професійно-правової діяльності.

Юридична освіта є необхідною складовою кожного громадянина держави. Це один із визначальних чинників стабільної правової системи.

Фахівці розглядають «юридичну освіту», як складову більш загальної правової освіти, як галузь вищої освіти, як фундамент юридичної професії, як запоруку професійної компетентності правника, як середовище формування нового покоління правників, як один із інструментів реалізації соціальної функції права, як критерій соціальної стратифікації, як специфічний вид підприємницької діяльності, як шлях розбудови політичної кар'єри, як спосіб реалізації особистих амбіцій тощо. Відтак існує чимало думок щодо того, що являє собою юридична освіта.

РОЗВИТОК ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

Розвиток вищої юридичної освіти в Україні почався на юридичних факультетах у складі університетів, за винятком найдавнішого Львівського університету (1661), з'явилися в основному в XIX ст. — це юридичні факультети у Харкові (1805), Києві (1835), Одесі (1865), Чернівцях(1875).

У Німеччині юридичні факультети виникли набагато раніше, найстаріший з них — у Гайдельберзі (1385). В США перші юридичні навчальні заклади з'явилися у першій половині XIX ст. (Правнича школа Гарвардського університету (1817).

Сьогочасний стан вищої юридичної освіти позначається суперечливими характеристиками: кількість вищих навчальних закладів, які дають юридичну освіту, в Україні нині сягає майже 300, тоді як до 1991 р. було – 6 державних. У Польщі їх налічується лише 25 (із них 10 – приватні), у Німеччині – 44 (із них – 1 приватний), у Франції – близько 80, у Великій Британії – 97 і, навіть, у Сполучених Штатах Америки – менше 200.

ПРИНЦИПИ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

безперервність та поступове ускладнення навчального процесу; поєднання загальних та спеціалізованих знань у процесі навчання; поєднання теоретичного та прикладного у юридичному навчанні; творчий підхід до розв'язання наукових проблем та практичних ситуацій.

ЗАВДАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

Дати учасникам навчально-виховного процесу повноцінні юридичні знання з навчальних дисциплін в обсязі програми, прищепити навички умілого застосування теоретичних положень у ході практичної діяльності.

СИСТЕМА ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

Складається із відповідних закладів освіти, наукових, науково-методичних і методичних установ, баз навчальної юридичної практики, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти.

Держава контролює якість юридичної освіти. Міністерство освіти і науки України проводить порядок створення, реорганізації, ліквідації, ліцензування, атестації та акредитації юридичних навчальних закладів та визначає зміст, види, форми юридичної освіти.

Першим закладом здобуття юридичної освіти в Україні є загальноосвітні школи і спеціалізовані ліцеї, де однією зі шкільних навчальних дисциплін є «Правознавство». Даний курс покликаний стати теоретичною основою практичного розв'язання проблем державно-правового будівництва і правового виховання населення.

Включає вищу юридичну освіту, післядипломну юридичну освіту, аспірантуру, докторантуру, професійну юридичну самоосвіту.

Статус вищого закладу юридичної освіти відповідно до Закону України «Про освіту» визначається рівнем його акредитації, які здійснюють підготовку фахівців різних освітньо-кваліфікаційних рівнів на різних формах навчання: очна (денна), вечірня, заочна, екстернат.

Освітньо-кваліфікаційні рівні (молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр), які є характеристиками вищої освіти за ознаками ступеня сформованості спеціальних і фундаментальних знань, умов,

навичок особи, що забезпечує її здатність виконувати завдання та обов'язки (роботи) певного рівня професійної діяльності, як підстави для кваліфікації мають: - попередню освіту, на основі якої здобувається вища освіта певного освітнього рівня; - певний освітній рівень вищої освіти; - завдання та обов'язки певного рівня професійної діяльності, передбачені для первинних посад у певному виді юридичної діяльності.

**СТРУКТУРА ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ СКЛАДАЄТЬСЯ З ВИДІВ,
РІВНІВ АКРЕДИТАЦІЇ ЗАКЛАДІВ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ:**

Види вищих закладів юридичної освіти	Рівні акредитації вищої юридичної освіти	Термін навчання	Освітньо-кваліфікаційні рівні
Технікум (училище)	перший рівень акредитації	3 – 4 роки навчання після базової загальної середньої освіти; 2,5 роки навчання після повної загальної середньої освіти	неповна вища освіта - молодший спеціаліст
Коледж	другий рівень акредитації	3 – 4 роки навчання після базової загальної середньої освіти; 2,5 роки навчання після повної загальної середньої освіти	неповна вища освіта, базова вища освіта - молодший спеціаліст, бакалавр
Інститут	третій і четвертий рівні акредитації	4 роки навчання після повної загальної середньої освіти та неповної вищої (технікум, коледж) 5 років навчання	базова вища освіта - бакалавр повна вища освіта — спеціаліст, магістр

		після загальної середньої освіти, та неповної вищої (технікум, коледж)	
Академія	третій і четвертий рівні акредитації	5 років навчання після загальної середньої освіти, та неповної вищої (технікум, коледж)	базова вища освіта, повна вища освіта - бакалавр, спеціаліст, магістр
Університет	третій і четвертий рівні акредитації	5 років навчання після загальної середньої освіти, та неповної вищої (технікум, коледж)	базова вища освіта, повна вища освіта - бакалавр, спеціаліст, магістр

Здобути юридичну освіту у вищих навчальних закладах можна за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) після закінчення повної загальної середньої освіти на конкурсній основі (враховуються результати ЗНО, атестату) у найпопулярніших спеціальних вузах України: Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого, Національному університеті «Одеська юридична академія», Академії адвокатури України, Київському університеті права Національної академії наук України та на юридичних факультетах Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету «Кієво-Могилянська академія», Львівського національного університету імені Івана Франка тощо.

У законодавстві передбачено різні джерела фінансування підготовки фахівців у правничій галузі:

- за державним замовленням;
- за рахунок видатків місцевих бюджетів;
- за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб.

Ліцензійний обсяг осіб для здобуття юридичної освіти орієнтовно щорічно становить 74250 (державна — 65475, приватна — 8780). Юридична освіта — явище багатогранне. Залежно від того, до якого профілю юридичної діяльності готуються фахівці, складається

відповідна програма їх навчання, де поряд з фундаментальними знаннями передбачається надання студентам, слухачам спеціальних знань з урахуванням специфіки тієї сфери, де їм доведеться працювати. У Великій Британії вступати на юридичні факультети можна на базі загальної середньої освіти. Вищі навчальні заклади Великої Британії поділяються на кілька видів: коледжі, інститути, університети. Вища юридична освіта є платною. Відсутні вступні іспити. Щорічні набори студентів невеликі – до ста чоловік. Цим пояснюються можливості широкого використання індивідуальних форм роботи із студентами. Абітурієнта оцінюють індивідуально та цілісно, використовуючи всю наявну інформацію. Так, в Лондонському університеті викладач працює по індивідуальному плану не більше ніж з десятьма студентами, в Оксфордському університеті – не більше ніж з трьома студентами. Навчання на юридичних факультетах на базі середньої освіти триває три або чотири роки.

Щороку випускається з юридичних шкіл країни близько 13000 осіб. На жаль, Велика Британія не веде статистичного обліку кількості вступників. У Франції загальною передумовою для доступу до вищої юридичної освіти є завершена середня освіта. Напрямок підготовки в середній школі має відповідати спеціалізації у вищому навчальному закладі, обов'язковим є попередній запис на факультет. Обирають абітурієнтів на основі конкурсу досьє кандидата (дипломів та оцінок).

Загальна фахова підготовка у Франції триває 5 років: 3 роки – на рівні ліценціата, ще по одному року – на рівні Master 1 (спеціальна вища освіта) та Master 2 (поглиблена вища освіта). Щороку понад 30 тисяч осіб вступають на правничі факультети.

У Німеччині загальні передумови доступу до юридичної освіти визначає Рамковий закон «Про вищу школу», який конкретизує законодавчі акти федеральних земель, тобто держава виконує функцію контролю за якістю юридичної освіти (результат), але здійснюється це неоднаково. Іспитів та конкурсного відбору до вступу немає, вступають за результатами шкільного навчання (атестату). Передумовою набуття юридичної освіти є здобуття успішної «доуніверситетської» освіти. Навчання в державних університетах Німеччини — безкоштовне. Виключенням є приватні платні вузи, проте підготовку юристів здійснюють тільки державні університети. Найбільші юрфаки Німеччини – Мюнхенського, Берлінського, Гамбурзького, Мюнстерського університетів. Передбачено двоетапну систему підготовки: перший – навчання в університеті (як правило, 4

роки або менше (в дійсності – 4,5–6 р.) та другий – підготовча служба — референдаріат (2 роки).

Характерною особливістю системи юридичної освіти Німеччини є те, що яку б юридичну професію не обрав майбутній фахівець (адвокат, прокурор, нотаріус, суддя), йому в обов'язковому порядку необхідно успішно скласти державний іспит, тобто набуті здатність обіймати посади судді. Відсутня у Німеччини точна статистика вступників та випускників, орієнтовно більше 23 тисяч осіб.

У Польщі навчатися на юридичному факультеті можна після навчання у ліцеї, маючи свідоцтво зрілості та, склавши державний іспит (українські аналоги атестата середньої школи та незалежного тестування відповідно). Для абітурієнтів юридичних факультетів передбачено конкурсний відбір за результатами іспитів на базі шкільної освіти. Абітурієнту надається право вибрати один найкращий результат із переліку іспитів (історія, суспільствознавство, польська мова). Юридичні факультети в Польщі рідко коли складають 100 чоловік, а державне навчання є престижним та безкоштовним. У Польщі термін юридичного навчання становить 5-5,5 років залежно від навчального закладу. Орієнтовно навчається 59430 осіб у державних та приватних юридичних закладах.

США, запозичивши в кінці XIX ст. європейську систему освіти, трансформували, модернізували її і створили свою багаторівневу, переважно університетську систему вищої юридичної освіти. Найнижчий рівень — дворічні коледжі, відповідні по рівню українським середнім навчальним закладам. Середній рівень вищих навчальних закладів — чотирирічні коледжі, так звані загальноосвітні, які в цілому за статусом можна прирівняти до наших інститутів. Ведучий тип вищих навчальних закладів — університети. У вузи можуть поступати випускники повних середніх шкіл, що мають диплом про закінчення старшої середньої школи. Вступних іспитів до юридичних коледжів немає, зарахування проводиться на основі результатів проходження тесту, який називається LSAT (Law School Admission Test), висланий поштою абітурієнтові. В Америці юридична освіта вважається другою вищою, так як вступити в юридичний коледж можна після закінчення коледжу з будь-якої спеціальності. Навчання в американських вузах ведеться по трьох основних рівнях: бакалаврату, магістрату і докторантурі. У цілому, на перший погляд, в США діють правничі школи, акредитовані Американською асоціацією правників (ААП), та правничі приватні школи. Одержання юридичної освіти в акредитованій правничій школі є необхідною передумовою для

допущення до складання кваліфікаційного правничого іспиту на право ведення у 50 штатах і територіях США. Випускники неакредитованих ААП правничих шкіл, можуть скласти правничий іспит тільки в тому штаті, де знаходиться школа. Управління вищою юридичною освітою здійснює громадсько-професійне самоврядування (автономність), тобто ААП, а не держава. Правнича школа в США є дуже подібною до українського навчального закладу вищої юридичної освіти – він функціонує, як частина університету, чи окремий навчальний заклад. Однак існують і суттєві відмінності. американські правничі школи є закладами виключно професійної освіти, тобто «професійними» школами, в яких одержують базову вищу юридичну освіту після одержання базової освіти в університеті (коледжі). Крім того, вони, на відміну від українських, випускають не юристів, а тільки кандидатів у правники, яким ще доводиться здобувати цей статус. Інші істотні відмінності зумовлені тим, що адміністрування юридичної освіти в Україні та США здійснюється на різних засадах.

ЯВОРНИЦЬКИЙ ДМИТРО ІВАНОВИЧ
(25 ЖОВТНЯ (6 ЛИСТОПАДА) 1855 — СЕРПНЯ 1940 РР.)

Український історик, археолог, етнограф, фольклорист, лексикограф, письменник, дослідник історії українського козацтва, дійсний член НТШ (1914 р.) і ВУАН (1929 р.).

Дмитро Яворницький родом із села Сонцівка (тепер у межах с. Борисівка Харківського району Харківської області), син дяка. У 1881 р. по закінченні історико-філологічного факультету Харківського університету Яворницький був залишений для підготовки до професури, однак захоплення історією Запоріжжя викликало невдоволення університетського керівництва, і його було звільнено з

роботи. У 1886 — 1891 рр. Яворницький викладав історію у гімназії й на педагогічних курсах у Петербурзі. Як політично неблагонадійного його у 1892 р. вислано під нагляд поліції до Ташкенту, із заборобою викладати в гімназіях. Тут він продовжував дослід у галузі історії й археології, склавши «Путеводитель по Средней Азии от Баку до Ташкента в археологическом и историческом отношениях» (1893 р.).

У 1901 р. Яворницький захистив магістерську дисертацію («История запорожских казаков», 2 тт.) в Казанському університеті; у 1897 — 1902 рр. працював як приват-доцент на кафедрі історії Росії Московського університету. Паралельно з педагогічною роботою Яворницький продовжував дослід над історією Запорозької Січі, організуючи археологічні розкопки на Запоріжжі та відвідуючи архіви Москви, Варшави, Києва, Соловецького монастиря.

У 1902 р. земська управа і наукове товариство міста Катеринослава запросили Яворницького на посаду директора крайового історичного музею ім. О. Поля, в якому він працював до 1932 р., придбавши для нього цінні рукописи, портрети історичних діячів, мистецькі картини, одяг запорожців, нумізматичні колекції й ін. У 1920 — 1933 рр. Яворницький був викладачем Катеринославського Інституту народної освіти, в якому у 1925 — 1929 рр. очолював н.-д. кафедру українознавства. У 1925 р. його обрано членом-кореспондентом ВУАН. У 1927 — 1932 рр. його призначено відповідальним керівником археологічного нагляду над розкопками на території будівництва Дніпрельстану. Восени 1933 р., в розпал сталінських репресій Д. І. Яворницького звинуватили в українському буржуазному націоналізмі та зняли з посади директора історичного музею. На той момент Яворницькому було вже 78 років, тому його не заслали до табору і не розстріляли, однак залишили без засобів існування (позбавили пенсії). В останні роки життя Яворницькому допомагали його знайомі та друзі. У 1937 р., ставши доктором суспільних наук, він закінчив свою працю «Історія міста Катеринослава» і розпочав систематизацію найбагатшого фольклорного та етнографічного матеріалу. 5 серпня 1940 р. цю роботу перервала смерть. У серпні того ж року Дніпропетровському історичному музею було присвоєно ім'я його першого директора — Дмитра Івановича Яворницького.

Могила Яворницького знаходиться біля стін історичного музею на площі, де у 1995 р. за проектом скульптора В. Р. Наконечного та архітектора В. І. Мірошніченко був встановлений пам'ятник. Як археолог-дослідник запорізької старовини, Яворницький написав

розвідки: «Запорожская пещера над Днепром» (1885 р.), «Раскопка Кургана «Мухина гора» (1885 р.), «Раскопка Кургана в д. Вороной» (1885 р.).

Пам'ятник Дмитру Яворницькому на фоні Дніпропетровського історичного музею його імені

В історичних досліджах основну увагу Яворницький присвятив історії Запорізької Січі, серед них:

«История запорожских казаков», т. 1 (загальний огляд території запорожців, їхнього устрою і побуту, 1892, 2 вид. 1900), т. 2 — історія до 1686 (1895), т. 3 — історія до 1734 (1897); «Очерки по истории запорожских казаков и Новороссийского края» (1889), «Вольности запорожских казаков» (1898), «Иван Дмитриевич Сирко, славный кошевой атаман запорожских низовых казаков» (1894). Матеріали надруковані у «Київській Старовині»: «Жизнь запорожских казаков по рассказу современника-очевидца» (1883 р.); «Топографический очерк Запорожья» (1884 р.); «Число и порядок Запорожских Сечей» (1884 р.); «Остров Хортица на реке Днепре» (1886 р.); «Архивные материалы для истории Запорожья» (1886 р.); «Последний кошевой атаман П. И. Калнышевский» (1887 р.); «Главнейшие моменты из истории запорожского казачества» (в «Русской Мысли», 1897 р.); «Гетман Петр Конашевич Сагайдачный» (1913 р.); «Кошовий отаман Осип Михайлович Гладкий» (1928 р.); «Дніпрові пороги» (1928 р.). «История города Екатеринослава» (1888 р.); «Сборник материалов для истории запорожских казаков» (1888 р.); «Источники для истории запорожских

казаков», т. I — II (1903 р.); «До історії Степової України» (1929 р.).

Значення Яворницького як історика полягає насамперед у зібранні й упорядкуванні джерельних матеріалів, бо у монографічних працях він не завжди додержувався об'єктивної методи та систематичного викладу розвитку української історії. Радянська історіографія закидає Яворницькому «ідеалізацію історичного минулого України», мовляв, «він не розумів ролі класів і класової боротьби і стояв на помилкових позиціях націоналістичної концепції про безкласовість українського народу».

Меморіальний будинок-музей Дмитра Яворницького у будинку Яворницького у Дніпропетровську

Яворницький зібрав багатий етнографічний і фольклорний матеріал; ще за студентських років він записав понад 1000 пісень і близько 500 оповідань; серед праць на ці теми варті згадки:

«Запорожье в остатках старины и преданиях народа», т. том перший — том другий (1888 р.), в якому вміщено 55 малюнків і 7 планів місцевостей (деякі малюнки виконав І. Рєпін); «По следам запорожцев» (1898 р.), де зафіксовано зустрічі і розмови з нащадками запорожців, подано пісні про Запоріжжя, описи ігор, народних танців, матеріалів народної медицини тощо; «Древнейшие обыватели Южной России» (1899 р.); «Малороссийские народные песни, собранные в 1878 — 1905 гг.» (1906 р.), де зібрано 830 пісень, колядок, щедрівок, веснянок, переважно записаних з голосу; «Рибальчі заводи на низу Дніпра» (1927 р.).

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ЯГОДА ГЕНРИХ ГРИГОРОВИЧ
(20 ЛИСТОПАДА 1891 — 15 БЕРЕЗНЯ 1938 РР.)

Радянський державний діяч єврейського походження, перший нарком внутрішніх справ СРСР (з липня 1934 р.), Генеральний комісар держбезпеки СРСР. Злочинець, один з організаторів Геноциду в Україні 1932-1933 рр. Деякі історики вказують, що при народженні мав прізвище Ієгуда, однак точних підтверджень цього не виявлено.

Народився в єврейській родині ремісника. Здобувши середню освіту, працював статистиком (за Р.Гулем — фармацевтом). Змолоду приєднався до антидержавного руху, брав участь у нелегальній організації у Нижньому Новгороді. У 1904–1905 рр. працював у підпільній друкарні, у 1907 р. вступив до РСДРП. Підтримував тісне знайомство з Я. Свердловим і одружився з його племінницею Ідою. До цих років належить знайомство Ягоди з Максимом Горьким, з яким вони пізніше підтримували дружні взаємини (Горький називав його «Ягідкою»). У 1911-1913 рр. перебував на засланні у Сибіру, згодом працював на Путиловському заводі в Петрограді. Активний учасник жовтневого перевороту 1917 р. Працював у Вищій військовій інспекції РСЧА, з 1919 р. — член колегії Наркомату зовнішньої торгівлі, з 1920 р. — член колегії ВНК.

З 1924 — заступник голови ОДПУ. З початку 1930-х Ягода фактично очолював цю установу через хворобу В. Р. Менжинського, а після його смерті (1934) став головою ОГПУ. У 1931-32 організовував каторжні роботи в'язнів на будівництві Біломорсько-Балтійського каналу (ББК), за що його нагороджено орденом Леніна. Для висвітлення цього будівництва Ягода й керівництво Гулага привернули видних письменників на чолі з Горьким, що прославив рабську працю. На ББК йому було встановлено пам'ятник, а його ім'ям названо Вищу

прикордонну школу ОДПУ. Ягода розпочав будівництво каналу Москва-Волга.

Генріх Ягода (ліворуч), В'ячеслав Менжинський, Фелікс Дзержинський

У липні 1934 р. призначено наркомом внутрішніх справ СРСР. На ХУІІ з'їзді ВКП(б) обрано членом ЦВК СРСР. Серією наказів і розпоряджень (зокрема, наказом від 26.1.1935 р. про реорганізацію тюремного режиму, розпорядженнями про максимальне посилення вимогливості до співробітників) перетворив своє відомство на винятково ефективну машину насильства. Створив всеосяжний репресивний апарат, що став досконалим знаряддям тоталітарної системи. Після провокаційного убивства С.Кірова (1.12.1934 р.) Ягода розгорнув широкомасштабну кампанію політичного терору, жертвами якого, зокрема, стали українські письменники К.Буревій, О.Влизько, Г.Косинка, І.Крушельницький, Д.Фальківський та багато ін. За 1935-1936 рр. кількість в'язнів у концтаборах зросла у 4 рази. У листопаді 1935 р. Ягода першим із наркомів внутрішніх справ удостоєний звання генерального комісара державної безпеки, що відповідало військовому званню маршала.

Цитата з книги Солженіцина «Архіпелаг Гулаг»: Розповідає очевидець (з оточення Горького, на той час близького до Ягоди): в маєтку Ягоди під Москвою у передбаннику стояли ікони — спеціально для того, щоб Ягода з товаришами, роздягшись, стріляли в них із револьверів, а потім ішли митися.

У внутрішньопартійній боротьбі позиція Ягоди була близька до позиції М. Бухаріна та О. Рикова, що було небезпечним для Сталіна. Не з'ясувавши політичну розстановку сил, у 1935 р. розгорнув т. зв. кремлівську справу, за якою засуджено 110 осіб на чолі з Каменєвим і Зінов'євим (інкримінували підготовку вбивства Сталіна). У вересні 1936 р. Ягodu спочатку переведено на посаду наркома пошти й телеграфу, а 4 квітня 1937 р. заарештовано. Під час процесу «правотроцькістського

блоку» (2-13.3.1938) Ягоду разом із Бухаріним, Риковим, Раковським та ін. засуджено до розстрілу. Останньою спробою зберегти життя було прохання про помилування, в якому Ягода писав: «Провина моя перед Батьківщиною велика. Не спокутувати її бодай у якійсь мірі. Важко вмирати. Перед усім народом і партією стою навколішки і прошу помилувати мене, зберігши мені життя». Центральний Виконавчий Комітет СРСР прохання відхилив. Вирок приведено у виконання в підвалі будинку на Луб'янці, де Ягода зовсім недавно відчував себе господарем.

Серед інших підсудних він виділявся щонайменше трьома ознаками:

- Деякі звинувачення проти Ягоди (вбивство неприпустимими способами лікування свого попередника Менжинського, сина Горького М.А. Пешкова або навіть самого Горького), цілком можливо, були правдиві;
- Ягода містився окремо від інших обвинувачених, немає документів про приведення у виконання його смертного вироку й місце його поховання;
- Ягоду, єдиного із засуджених на цьому процесі, так і не реабілітовано ні у 1988 р., ані пізніше.

Після страти репресовано 15 його найближчих родичів — батьків, дружину, п'ять сестер з їхніми чоловіками та ін. Новий нарком М. Єжов послідовно винищував кадри Ягоди (всього ліквідовано 14 тис. чекістів).

Особисте життя Ягоди мало скандальний характер. Йому приписували зв'язки з багатьма жінками, включаючи дружину Максима Пешкова — Надію. На суді Ягода заявив, що його участь у вбивстві Максима Пешкова була пов'язана з особистими причинами, і він не дав щодо цього докладних свідчень навіть у закритому засіданні. Дружина Ягоди, Іда Авербах, була заступником прокурора міста Москви і також була репресована.

Ягода був любителем мистецтва і антикваріату, а також предметів розкоші, іноді досить специфічних.

При обшуку 8 квітня 1937 р. у Ягоди були вилучені:

1. Грошей радянських 22 997 крб. 59 коп., зокрема ощадна книжка на 6 180 крб. 59 коп.
2. Вин різних — 1229 пляшок. Більшість з них закордонні виготовлення — 1897, 1900 і 1902 рр.
3. Порнографічних фільмів — 11 шт.

4. Сигарет закордонних різних, єгипетських, турецьких, — 11075 шт.
5. Панчох шовкових і фільдеперсових закордонних — 130 пар.
6. Револьверів різних — 19.
7. Колекція люльок і мундштуків (слонячої кістки, бурштин і ін.),
8. Антикварних виробів різних — 270127
9. Рояль, піаніно — 1.
10. Друкарська машинка — 1.
11. Контрреволюційна троцькістська, фашистська література.
12. Валіз закордонних і скринь — 24.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ЯДЕРНА ЗБРОЇ

ЯДЕРНА ЗБРОЇ — зброя масового ураження вибухової дії, побудована на використанні ядерної енергії, що вивільняється приланцюговій ядерній реакції розщеплення важких ядер або термоядерній реакції синтезу легких ядер.

ПОНЯТТЯ ЯДЕРНА ЗБРОЇ МІСТИТЬ У СОБІ:

Власне ядерні заряди (бойові частини ракет і торпед, бомб, артилерійські снаряди тощо); засоби їх доставки до цілі (ракети, літаки, торпеди, артилерійські гармати тощо); засоби управління.

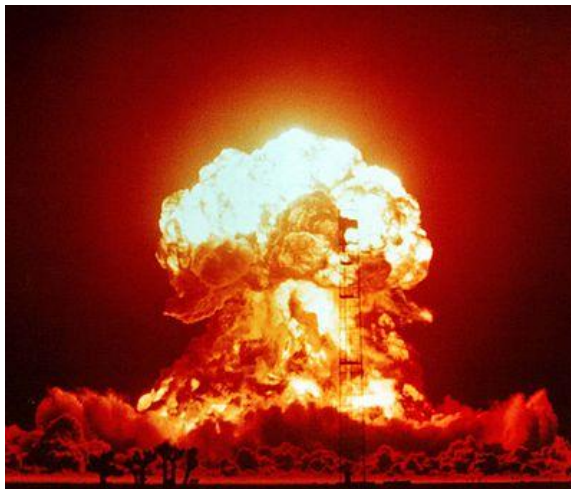
Ядерна зброя істотно відрізняється від інших видів озброєння як масштабами, так і характером ураження. На відстані близько кілометра від центру вибуху відбуваються суцільні руйнування та знищується все живе поза укриттями.

Перш за все така дія зумовлена тим, що потужність ядерного вибуху набагато більша, ніж будь-якого боєприпасу, створеного на основі хімічної вибухівки.

Потужність ядерних вибухів вимірюють у т.зв. тротиловому еквіваленті — вага тринітротолуолу (ТНТ), вибух якого призводить до вивільнення еквівалентної енергії. Навіть найменші ядерні заряди мають потужність вибуху близько 1 кілотонни (тобто тисячу тонн тротилу). Створення такого заряду зі звичайної вибухівки практично неможливо.

При підриві ядерних боєприпасів відбувається ядерний вибух, уражаючими факторами якого є:

Ударна хвиля; світлове випромінювання; проникаюча радіація; радіоактивне зараження; електромагнітний імпульс (EMI); рентгенівське випромінювання

**Вибух однофазної ядерної бомби потужністю 23 кт.
Полігон у Неваді (1953)**

Люди, які безпосередньо піддалися впливу вражаючих факторів ядерного вибуху, крім фізичних ушкоджень, зазнають потужний психологічний вплив від жахаючого вигляду картини вибуху й руйнувань. Електромагнітний імпульс безпосереднього впливу на живі організми не робить, але може порушити роботу електронної апаратури.

Всі ядерні боєприпаси можуть бути розділені на дві основні категорії: «Ядерні» — однофазні або одноступінчасті вибухові пристрої, у яких основний вихід енергії походить від ядерної реакції поділ важких ядер (урану-235 або плутонію) з утворенням більш легких елементів.

Термоядерна зброя (також «водневі») — двофазні або двоступінчасті вибухові пристрої, у яких послідовно розвиваються два фізичних процеси, локалізованих у різних областях простору: на першій стадії основним джерелом енергії є реакція ділення важких ядер, а на другій реакції ділення й термоядерного синтезу використовуються в різних пропорціях, залежно від типу й налаштування боєприпасів.

Реакція термоядерного синтезу, як правило, розвивається

усередині збірки, що ділиться, і служить потужним джерелом додаткових нейтронів. Тільки ранні ядерні пристрої у 40-х рр. XX ст., нечисленні бомби гарматної збірки у 1950 р., деякі ядерні артилерійські снаряди, а також вироби ядерно — технологічно слаборозвинених держав (ПАР, Пакистан, КНДР) не застосовують термоядерний синтез як підсилювач потужності ядерного вибуху. Всупереч стійкому стереотипу, у термоядерних (тобто двофазних) боєприпасах більша частина енергії (до 85%) виділяється за рахунок розподілу ядер урану-235/плутонію-239 й/або урану-238.

Другий ступінь будь-якого такого пристрою може бути оснащений тампером з урану-238, що ефективно ділиться від швидких нейтронів реакції синтезу. Так досягається багаторазове збільшення потужності вибуху й значне збільшення кількості радіоактивних опадів. З легкої руки Р. Юнга, автора знаменитої книги «Яскравіше тисячі сонць», написаної у 1958 р. по «гарячих слідах» Манхеттенського проекту, такого роду «брудні» боєприпаси називають FFF або трифазними. Однак цей термін не є цілком коректним. Майже всі «FFF» належать до двофазних і відрізняються тільки матеріалом тампера, який у «чистих» боєприпасах може бути виконаний зі свинцю, вольфраму та ін. Винятком є пристрої типу «Слойки» Сахарова, які варто віднести до однофазних, хоча вони мають шарувату структуру вибухової речовини (ядро із плутонію — шар дейтерида літію-6 — шар урану 238). У США такий пристрій одержав назву Alarm Clock (Годинник з будильником). Схема послідовного чергування реакцій розподілу й синтезу реалізована у двофазних боєприпасах, у яких можна нарахувати до 6 шарів при досить «помірній» потужності. Прикладом служить відносно сучасна боєголовка W88, у якій перша секція (primary) містить два шари, друга секція (secondary) має три шари, і ще одним шаром є загальна для двох секцій оболонка з урану-238.

Іноді в окрему категорію виділяють нейтронну зброю — двофазні боєприпаси малої потужності (від 1 кт до 25 кт), у якому 50—75% енергії вивільнюється за рахунок термоядерного синтезу у вигляді нейтронів. Оскільки основним переносником енергії при синтезі є швидкі нейтрони, то при вибуху таких боєприпасів вихід нейтронів може в кілька разів перевищувати вихід нейтронів при вибухах однофазних ядерних вибухових пристроїв порівнянної потужності. За рахунок цього досягається істотно більша вага уражаючих факторів нейтронне випромінювання й наведена радіоактивність (до 30% від загального енерговиходу), що може бути важливим з погляду

завдання зменшення радіоактивних опадів і зниження руйнувань на місцевості при високій ефективності застосування проти танків і живої сили. Слід зазначити міфічний характер уявлень про те, що нейтронна зброя вражає винятково людей і залишає в цілості будови. За руйнівним впливом вибух нейтронних боєприпасів у сотні разів перевершує будь-які неядерні боєприпаси.

Потужність ядерного заряду вимірюється у тротиловому еквіваленті — кількості тринітротолуолу, який потрібно підірвати для одержання такої ж енергії. Зазвичай його подають у кілотоннах (кт) або мегатоннах (Мт). Тротиловий еквівалент умовний: по-перше, розподіл енергії ядерного вибуху за різними уражаючими факторами істотно залежить від типу боєприпасів й, у будь-якому разі, дуже відрізняється від хімічного вибуху. По-друге, домогтися повного згоряння відповідної кількості хімічної вибухової речовини практично неможливо.

ЗА ПОТУЖНІСТЮ ЯДЕРНІ БОЄПРИПАСИ ПОДІЛЯЮТЬ НА ТАКІ ГРУПИ:

надмалі (менш 1 кт); **малі** (1 — 10 кт); **середні** (10 — 100 кт); **великі** (великої потужності) (100 кт — 1 Мт); **надвеликі** (надвеликої потужності) (понад 1 Мт).

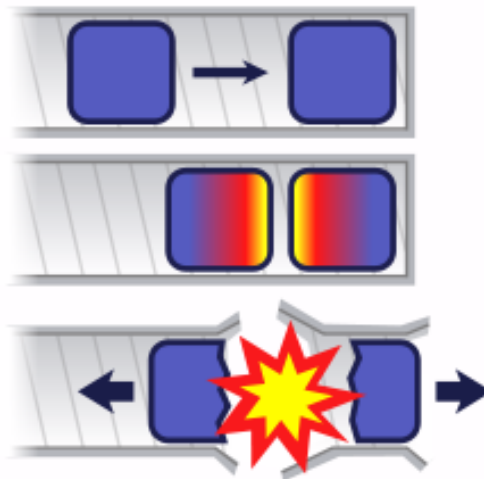
В основу ядерної зброї покладена некерована ланцюгова реакція поділ важких ядер і реакції термоядерного синтезу.

Уран у природі зустрічається у вигляді двох основних ізотопів — уран-235 (0,72% природного урану) і уран-238 — все інше (99,2745%). Звичайно зустрічається також домішка з урану-234 (0,0055%), утворена розпадом урану-238. Однак, як речовину, яка ділиться, можна використати тільки уран-235. В урані-238 самостійний розвиток ланцюгової ядерної реакції неможливий (тому він і розповсюджений у природі). Для забезпечення «працездатності» ядерної бомби вміст урану-235 повинен бути не нижче 80%. Тому при виробництві ядерного палива для підвищення частки урану-235 і застосовують складний і вкрай витратний процес збагачення урану. У США ступінь збагаченості збройового урану (частка ізотопу 235) перевищує 93% й іноді доводить до 97,5%. Альтернативою хімічному процесу збагачення урану слугує створення «плутонієвої бомби» на основі ізотопу плутоній-239, що для збільшення стабільності фізичних властивостей і поліпшення стискальності заряду звичайно легується невеликою кількістю галію. Плутоній виробляється в ядерних реакторах у процесі тривалого опромінення урану-238 нейтронами. Аналогічно уран-233 утворюється при опроміненні нейтронами торію. У США ядерні боєприпаси споряджаються сплавом 25 або Oranloy, назва

якого походить від Oak Ridge (завод по збагаченню урану) і alloy (сплав). До складу цього сплаву входить 25% урану-235 й 75% плутонію-239. Слід зазначити, що відомості про будову ядерних боєприпасів дотепер строго засекречені у всіх країнах. Тільки скрупульозність окремих західних журналістів і вкрай рідкі, незначні витoki цієї закритої інформації, скрупульозно вивчені на основі фізичних знань, за допомогою методів «зворотної інженерії» дозволили з певною ймовірністю правильно зрозуміти основні принципи. Майже всі ці відомості стосуються ядерних боєприпасів, вироблених у США.

Існують дві основні схеми підриву заряду, що ділиться: гарматна, інакше називана балістичною, та імплзійна.

ГАРМАТНА СХЕМА

**Верхній блок показує принцип роботи гарматної схеми.
Друг і третій показують можливість передчасного розвитку ланцюгової реакції до повного з'єднання блоків**

«Гарматна схема» використовувалася в деяких моделях ядерної зброї першого покоління. Суть гарматної схеми полягає у вистрілюванні зарядом порошу одного блоку речовини, що ділиться, докритичної маси («куля») в іншій — нерухомий («мішень»). Блоки розраховані так, що при з'єднанні їхня загальна маса стає надкритичною.

Даний спосіб детонації можливий тільки в уранових боєприпасах, тому що плутоній має на два порядки вищий нейтронний фон, що різко підвищує ймовірність передчасного розвитку ланцюгової реакції до з'єднання блоків. Це приводить до неповного виходу енергії (fizzle або «пшик»). Для реалізації гарматної схеми в

плутонієвих боєприпасах потрібне збільшення швидкості з'єднання частин заряду до технічно недосяжного рівня. Крім того, уран краще, ніж плутоній, витримує механічні перевантаження.

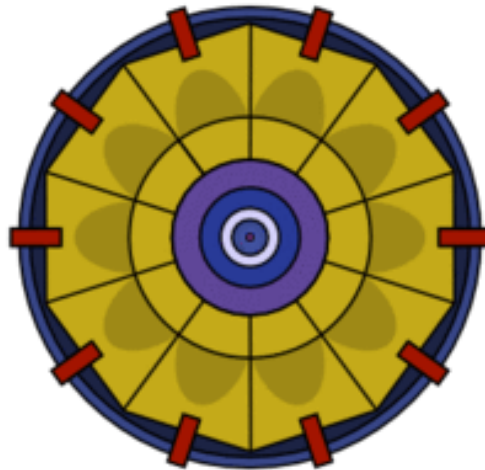
Схема внутрішньої будови боєприпасів

Класичним прикладом такої схеми є бомба «Малюк» («Little Boy»), скинута на Хіросіму 6 серпня 1945 р. Уран для її виготовлення був добутий в Бельгійському Конго (нині Демократична Республіка Конго), в Канаді (Велике Ведмеже озеро) і в США (штат Колорадо). У бомбі «Little Boy» для цієї мети використався вкорочений до 1,8 м ствол морської гармати калібру 16,4 см, при цьому уранова «мішень» являла собою циліндр діаметром 100 мм, на який при «пострілі» насувалася циліндрична «куля» надкритичної маси (38,5 кг) з відповідним внутрішнім каналом. Такий «інтуїтивно незрозумілий» дизайн був зроблений для зниження нейтронного фону мішені: у ньому вона перебувала не впритул, а на відстані 59 мм від нейтронного відбивача («тампера»). У результаті ризик передчасного початку ланцюгової реакції ділення з неповним енерговиділенням знижувався до декількох відсотків.

ІМПЛОЗІЙНА СХЕМА

Ця схема детонації передбачає одержання надкритичного стану шляхом обтиснення матеріалу, що ділиться, сфокусованою ударною хвилею, створюваною вибухом хімічної вибухівки. Для фокусування ударної хвилі використовуються так звані вибухові лінзи, і підрив відбувається одночасно в багатьох точках із прецизійною точністю.

Створення подібної системи розташування вибухівки й підриву було у свій час однією з найбільш важких завдань. Формування збіжної ударної хвилі забезпечувалося використанням вибухових лінз з «швидкої» й «повільної» вибухівки — ТАТВ (Триамілотринітробензол) і баротолу (суміш тринітротолуолу з нітратом барію), і деякими добавками) (див. анімацію).

Принцип дії імпульсійної схеми підриву — по периметрі речовини, що ділиться, вибухають заряди конвенціональної ВР, які створюють доцентрову вибухову хвилю, яка «стискає» речовину в центрі й ініціює ланцюгову реакцію

За такою схемою був виконаний і перший ядерний заряд (ядерний пристрій «Gadget» (англ. Gadget — пристосування), висаджений (підірваний) на вежі в іспитових цілях у ході випробувань із виразною назвою «Trinity» («Трійця») 16 липня 1945 року на полігоні неподалік від містечка Аламогордо у штаті Нью-Мексико), і друга із застосованих по призначенню атомних бомб — «Товстун» («Fat Man»), скинута на Нагасакі. Фактично, «Gadget» був позбавленим зовнішньої оболонки прототипом бомби «Товстун». У цій першій атомній бомбі як нейтронний ініціатор був використаний так званий «їжачок» (англ. urchin). (Технічні подробиці див. у статті «Товстун».) Згодом ця схема була визнана малоефективною, і некерований тип нейтронного ініціювання майже не застосовувався надалі.

У ядерних зарядах на основі реакції ділення в центрі порожнистої конструкції звичайно розміщується невелика кількість термоядерного палива (дейтерій й тритій), що нагрівається й стискається в процесі ділення конструкції до такого стану, що в ньому починається термоядерна реакція синтезу. Цю газову суміш необхідно

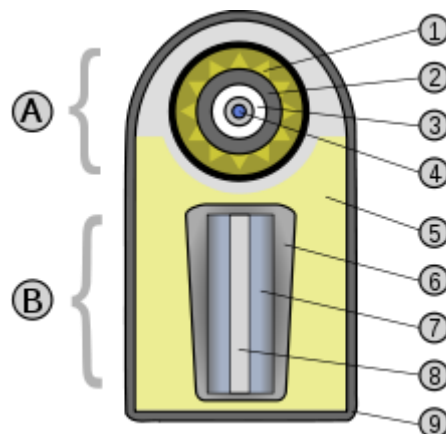
безупинно обновляти, щоб компенсувати мимовільний безупинний розпад ядер тритію. Випромінювані при цьому додаткові нейтрони ініціюють нові ланцюгові реакції в конструкції й компенсують втрати нейтронів, що залишають активну зону, і це приводить до багаторазового росту енергетичного виходу від вибуху й ефективнішому використанню речовини, що ділиться. Варіюючи вміст газової суміші в заряді одержують боєприпаси з регульованою в широких межах потужністю вибуху.

Слід зазначити, що описана схема сферичної імплзії є архаїчною й із середини 1950 рр. майже не застосовується. Реально застосовуваний дизайн Swan (англ. Swan — лебідь), побудований на використанні еліпсоїдальної конструкції, що ділиться, яка у процесі двоточкової, тобто ініційованої у двох точках імплзії стискується в поздовжньому напрямку й перетворюється в надкритичну сферу. Як такі, вибухові лінзи при цьому не використовуються. Деталі цього дизайну дотепер засекречені, але, приблизно, формування збіжної ударної хвилі здійснюється за рахунок еліпсоїдальної форми імплзійного заряду, так що між ним і розміщеною усередині конструкцією з ядерним паливом залишається заповнений повітрям простір. Тоді рівномірне обтиснення конструкції здійснюється за рахунок того, що швидкість детонації вибухівки перевищує швидкість руху ударної хвилі в повітрі. Істотно легший тампер виконується не з урану-238, а з берилію, який добре відбиває нейтрони. Можна припустити, що незвичайна назва даного дизайну — «Лебідь» (перше випробування — Іпса у 1956 р.) було підказано образом лебедя, що змахнув крильми, що почасти асоціюється із фронтом ударної хвилі, що плавно охоплює конструкцію із двох сторін. У такий спосіб виявилось можливим відмовитися від сферичної імплзії й, тим самим, зменшити діаметр імплзійних ядерних боєприпасів з 2 м у бомби «Товстун» до 30 см і менше. Для самоліквідації таких боєприпасів без ядерного вибуху ініціюється тільки один із двох детонаторів, і плутонієвий заряд руйнується несиметричним вибухом без будь-якого ризику його імплзії.

Потужність ядерного заряду, що працює винятково на принципі ділення важких елементів, обмежується десятками кілотонн. Енерговихід (англ. yield) однофазних боєприпасів, посиленого термоядерним зарядом усередині конструкції, що ділиться, може досягати сотень кілотонн. Створити однофазний пристрій мегатонного класу практично неможливо, збільшення маси речовини, що ділиться, не вирішує проблему. Справа у тому, що енергія, що виділяється в

результаті ланцюгової реакції, розпорошує і руйнує конструкцію зі швидкістю порядку 1000 км/с, тому вона швидко стає докритичною і більша частина речовини, що ділиться, не встигає прореагувати. Наприклад, у скинутій на місто Нагасакі бомбі «Товстун» встигло прореагувати не більше 20% з 6,2 кг заряду плутонію, а в бомбі, що знищила Хіросіму («Малюк» з гарматним складанням), розпалося тільки 1, 4% з 64 кг збагаченого приблизно до 80% урану. Найпотужніший в історії однофазний (британський) боєприпас, висаджений (підірваний) у ході випробувань Orange Herald у 1957 р., досяг потужності 720 кт.

Двофазні боєприпаси дозволяють підвищити потужність ядерних вибухів до десятків мегатонн. Однак ракети з боєголовками, що розділяються, висока точність сучасних засобів доставки й супутникова розвідка зробили пристрої мегатонного класу практично непотрібними. Тим більше, що носії надпотужних боєприпасів уразливіші для систем ПРО й ППО.

Дизайн Теллера-Улама для двофазних боєприпасів («термоядерна бомба»).

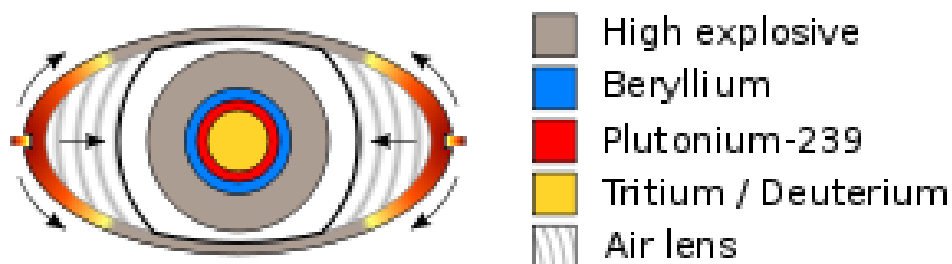
У двофазному пристрої перша стадія фізичного процесу (primary) використовується для запуску другої стадії (secondary), у ході якої виділяється найбільша частина енергії. Таку схему прийнято називати дизайном Теллера-Улама.

Енергія від детонації primary передається через спеціальний канал (interstage) у процесі радіаційної дифузії квантів рентгенівського випромінювання й забезпечує детонацію secondary за допомогою радіаційної імплузії тампера /пушера, усередині якого перебуває дейтерид літію-6 і запальний плутонієвий стрижень. Останній також служить додатковим джерелом енергії разом з пушером й/або

тампером з урану-235 або урану-238, причому спільно вони можуть давати до 85% від загального енерговиходу ядерного вибуху. При цьому термоядерний синтез служить у більшій мірі джерелом нейтронів для ділення ядер.

Під дією нейтронів ділення на ядра Li у складі дейтериду літію утворюється тритій, що відразу вступає в реакцію термоядерного синтезу з дейтерієм.

U.S. Swan Device - 1956

«Економічний» дизайн Swan для імплузії ядерних боєприпасів

У першому двофазному експериментальному пристрої Ivy Mike (10,5 Мт у випробуванні 1952 р.) замість дейтериду літію використовували зріджений дейтерій і тритій, але надалі вкрай дорогий чистий тритій безпосередньо в термоядерній реакції другої стадії не застосовували. Цікаво відзначити, що тільки термоядерний синтез забезпечив 97% основного енерговиходу експериментальної радянської «Цар-бомби» (вона ж «Кузькіна мати»), висадженої в 1961 р. з абсолютно рекордним виходом енергії близько 58 Мт. Найбільш ефективним за відношенням потужність/вага двофазними боєприпасами став американський «монстр» Mark 41 з потужністю 25 Мт, який випускали серійно для розгортання на бомбардувальника B-47, B-52 й у варіанті моноблоку для МБР Титан-2. Тампер цієї бомби виконаний з урану-238, тому вона ніколи не випробовувалася в повному масштабі. При заміні тампера на свинцевий потужність даного пристрою знижувалася до 3 Мт.

Бойовий залізничний ракетний комплекс БЖРК 15П961 «Молодець» з міжконтинентальною ракетою з ядерною боеголовкою. Знято з озброєння в 90-х рр.

Засобами доставки ядерних боєприпасів до цілі може бути практично будь-яке озброєння. Зокрема, тактична ядерна зброя з 1950 рр. існує у формі артилерійських снарядів і мін — боєприпасів

для ядерної артилерії. Носіями ядерної зброї можуть бути реактивні снаряди РСЗВ, але поки ядерних снарядів для РСЗВ не існує.

Припускається така схема двофазної боеголовки W88, розгорнутої на БРПЛ Трайдент в 90-х. Дизайн Теллера-Улама. Потужність вибуху 475 Кт.

ЗАСОБИ ДОСТАВКИ

Запуск БРПЛ «Трайдент II» з підводного положення. Ракета може бути оснащена 8 боеголовками W88

Однак, габарити багатьох сучасних ракет РСЗВ дозволяють розмістити в них ядерний заряд, аналогічний застосовуваному ствольною артилерією, у той час як деякі РСЗВ, наприклад російський

«Смерч», по дальності практично зрівнялися з тактичними ракетами, інші ж (наприклад, американська система MLRS) здатні запускати зі своїх установок тактичні ракети. Тактичні ракети й ракети більшої дальності є носіями ядерної зброї.

Обслуговування ракети БЖРК

У Договорах по обмеженню озброєнь як засоби доставки ядерної зброї розглядаються балістичні ракети, крилаті ракети й літаки. Історично літаки були першими засобами доставки ядерної зброї, і саме за допомогою літаків було виконане єдине в історії бойове ядерне бомбометання:

На японське місто Хіросіма 6 серпня 1945 р. В 08:15 місцевого часу літак В-29 «Enola Gay» під командуванням полковника Пола Тібетса, перебуваючи на висоті понад 9 км, зробив скидання атомної бомби «Маля» («Little Boy») на центр Хіросіми. Детонатор був установлений на висоту 600 метрів над поверхнею; вибух, еквівалентом від 13 до 18 кілотонн тротилу, відбувся через 45 секунд після скидання.

На японське місто Нагасакі 9 серпня 1945 р. У 10:56 літак В-29 «Bockscar» під командуванням пілота Чарльза Суїні прибув до Нагасакі. Вибух відбувся в 11:02 місцевого часу на висоті близько 500 метрів. Потужність вибуху склала 21 кілотонну. Розвиток систем ППО й ракетної зброї висунуло на перший план саме ракети.

ДОГОВІР СНО-1 ПОДІЛЯВ ВСІ БАЛІСТИЧНІ РАКЕТИ ПО ДАЛЬНОСТІ НА:

Міжконтинентальні (МБР) з дальністю більше 5500 км; Ракети середньої дальності (від 1000 до 5500 км); Ракети меншої дальності

(менше 1000 км).

Договір РСМД, ліквідуючи ракети середньої й меншої (від 500 до 1000 км) дальності, взагалі виключив з регулювання ракети з дальністю до 500 км. У цей клас потрапили всі тактичні ракети, і в даний момент такі засоби доставки активно розвиваються.

І балістичні, і крилаті ракети можуть бути розміщені на підводних човнах, звичайно атомних. У цьому випадку субмарина називається, відповідно ПЧАРБ й ПЧАРК. Крім того, на багатоцільових підводних човнах можуть розміщатися ядерні торпеди. Ядерні торпеди можуть використатися як для атаки морських цілей, так й узбережжя супротивника. Так, академіком Сахаровим був запропонований проект торпеди Т-15 із зарядом 100 мегатонн.

Крім ядерних зарядів, що доставляють технічними носіями, існують ранцеві боєприпаси невеликої потужності, переносяться людиною, і призначені для використання диверсійними групами.

ПО ПРИЗНАЧЕННЮ ЗАСОБУ ДОСТАВКИ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ ДІЛЯТЬСЯ НА:

тактичні, призначені для ураження живої сили й бойової техніки супротивника на фронті й у найближчих тилах. До тактичної ядерної зброї звичайно відносять і засоби ураження морських, повітряних, і космічних цілей;

оперативно-тактичні — для знищення об'єктів супротивника в межах оперативної глибини;

стратегічні — для знищення адміністративних, промислових центрів й інших стратегічних цілей у глибокому тилу супротивника.

ШЛЯХ ДО СТВОРЕННЯ АТОМНОЇ БОМБИ

У 1896 р. французький хімік Антуан Анрі Беккерель відкриває радіоактивність урану. У 1899 р. Ернест Резерфорд виявляє альфа- і бета- промені. У 1900 р. відкрито гамма-випромінювання.

У ці роки відкрито багато радіоактивних ізотопів хімічних елементів: у 1898 р. П'єром Кюрі й Марією Кюрі відкриті полоній й радій, у 1899 р. Резерфорд відкрив радон, а Андре-Луї Деб'єрн — актиній. У 1903 р. Резерфорд і Фредерік Содді опублікували закон радіоактивного розпаду. У 1921 р. Отто Ган, фактично, відкривав ядерну ізомерію. У 1932-му Джеймс Чедвік відкрив нейтрон, а Карл Д. Андерсон — позитрон. Того ж 1932 р. у США Ернест Лоуренс запустив перший циклотрон, а в Англії Ернест Волтон й Джон Кокрофт уперше розщепили ядро атома: вони зруйнували ядролітію, обстрілюючи його на прискорювачі протонами. Одночасно такий експеримент був проведений у СРСР.

У 1934 р. Фредерік Жоліо-Кюрі відкрив штучну радіоактивність,

а Енріко Фермі розробив методику сповільнення нейтронів. У 1936 р. ним було відкрито селективне поглинання нейтронів. У 1938 р. Отто Ган, Фріц Штрассман й Ліза Мейтнер відкрили розщеплення ядра урану при поглинанні ним нейтронів. З цього й починається розробка ядерної зброї.

У 1940 р. Г. Н. Флеров й К. А. Петржак, працюючи в ЛФТІ, відкрили спонтанний поділ ядра урану. Навесні 1941 р. Фермі завершив розробку теорії ланцюгової ядерної реакції. У червні 1942 р. Фермі й Г. Андерсон у ході дослідів отримали коефіцієнт розмноження нейтронів понад одиницю, що відкрило шлях до створення ядерного реактора. 2 грудня 1942 р. в США запрацював перший у світі ядерний реактор, здійснена перша ядерна ланцюгова реакція, що могла самопідтримуватися. 17 вересня 1943 р. стартував «Манхеттенський проект».

16 липня 1945 р. у США в пустелі під Аламогордо (штат Нью-Мексико) випробувано перший ядерний вибуховий пристрій «Gadget» (одноступінчастий, на основі плутонію). У серпні 1945 р. на японські міста американцями були скинуті перші атомні бомби «Маля» (6 серпня, Хіросіма) і «Товстун» (9 серпня, Нагасаки). Див. Ядерне бомбардування Хіросіми і Нагасаки.

ПІСЛЯВОЄННЕ ВДОСКОНАЛЮВАННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ

Липень 1946 р. США проводять операцію «Перехрестя» на атолі Бікіні: 4-й й 5-й атомні вибухи в історії людства. Навесні 1948 р. американці провели операцію «Пісковик» (англ. Operation «Sandstone»). Підготовка до неї йшла з літа 1947 р. У ході операції були випробувані 3 удосконалені атомні бомби. 29 серпня 1949 р. СРСР провів випробування своєї атомної бомби РДС-1, зруйнувавши ядерну монополію США.

Наприкінці січня — початку лютого 1951 р. США відкрили Ядерний полігон у Неваді і провели там операцію «Рейнджер» з 5 ядерних вибухів. У квітні — травні 1951 р. США провели операцію «Парник» (Operation Greenhouse). У жовтні — листопаді 1951 р. на полігоні в Неваді США провели операцію «Бастер-Джангл». У жовтні 1961 р. СРСР провів випробування Цар-бомби, найпотужнішого ядерного заряду в історії.

«Ядерний клуб» — неофіційна назва групи країн, що володіють ядерною зброєю. До неї входять США (з 1945), Росія (перед тим Радянський Союз: з 1949), Велика Британія (1952), Франція (1960), КНР (1964), Індія (1974), Пакистан (1998) і КНДР (2006). Також вважається, що Ізраїль має ядерну зброю.

Перше випробовування ядерної зброї відбулося в США 16 липня 1945. Потужність атомної бомби становила 20 кілотонн. Найпотужніша випробувана бомба, «Цар-бомба» потужністю 50 мегатонн, вибухнула 30 жовтня 1961 на Новій Землі. 1963 року всі ядерні держави підписали договір про обмеження випробовування ядерної зброї, за яким заборонялися вибухи в атмосфері, під водою й у відкритому космосі, але дозволялися підземні вибухи. Франція продовжувала випробовування в атмосфері до 1974 року, Китай — до 1980.

Востаннє підземні випробовування ядерної зброї здійснювалися: Радянським Союзом — 1990 р., Сполученим Королівством — 1991 р., США — 1992 р., Китаєм та Францією — 1996 р. У 1996 р. було підписано договір про повну заборону випробовувань ядерної зброї. Індія та Пакистан не підписали цей договір і здійснили випробовування 1998 р. Останнє випробовування станом на вересень 2010 р. здійснила Північна Корея — 25 травня 2009 р.

Підводне випробування ядерної зброї

ЗАПАСИ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ У СВІТІ

	9 4 7	1 952	1 957	962	967	972	977	982	987	989	992	002	201 0
США	2	005	1 444	2600	31255	27000	25000	23000	23500	221 7	12000	10600	850 0
СРСР/Росія		0	60	4000	339	15000	25000	34000	38000		25000	16000	110 00
Велика Британія			- 0		70							12	225
Франція			-		6							84	350

Китай		-			5							400	400
Ізраїль		-										200	150
Індія		-										100	100
Пакистан		-										100	110
КНДР		-											5-10
ПАР		-											-
Разом	2	055	1	124	30000	39925	42000	50000	57000	3484		40000	28300
													<20 850

Примітка: Дані по Росії з 1992 р. і США з 2002 р. включають тільки боезаряди стратегічних носіїв; обидві держави мають у своєму розпорядженні також значну кількість тактичної ядерної зброї, що важко піддається оцінці.

ЗАГАЛЬНОСВІТОВА ОЦІНКА КІЛЬКОСТІ ЯДЕРНИХ ОЗБРОЄНЬ

За даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру (SIPRI) на початку 2011 р. у світі налічувалось близько 20530 одиниць ядерної зброї.

ПРИБЛИЗНА ОЦІНКА СВІТОВИХ ЯДЕРНИХ СИЛ, СІЧЕНЬ 2011 Р.

Країна	Розгорнуті боеголовки	Інші боеголовки	Разом
США	2150	6350	8500
Росія	2427	8570	11000
Велика Британія	160	65	225
Франція	290	10	300
Китай	—	200	240
Індія	—	80-100	80-100
Пакистан	—	90-110	90-110
Ізраїль	—	80	80
Усього	5027	15500	20530

ПРИБЛИЗНА ОЦІНКА СВІТОВИХ ЯДЕРНИХ СИЛ, СІЧЕНЬ 2012 Р.

Країна	Розгорнуті боеголовки	Інші боеголовки	Разом
США	2150	5850	8000
Росія	1800	8200	10000
Велика Британія	160	65	225
Франція	290	10	300
Китай	—	200	240
Індія	—	80-100	80-100
Пакистан	—	90-110	90-110

Ізраїль	—	80	80
Північна Корея	—	—	?
Усього	4400	14600	19000

КОНТРОЛЬ ЗА ПРОВЕДЕННЯМ ЯДЕРНИХ ВИПРОБОВУВАНЬ

У зв'язку із надзвичайною небезпекою проведення ядерних випробовувань у складі збройних сил великих світових держав існують спеціальні військові підрозділи, створені для контролю за проведенням таких випробовувань.

Вперше підрозділи для контролю за проведенням ядерних випробовувань були створені у США. Створювалися вони паралельно із розробкою американської ядерної зброї. У Радянському Союзі Служба спеціального контролю як структурний підрозділ Головного розвідувального управління Генерального штабу Збройних Сил СРСР була сформована 13 травня 1958 р. — після виходу відповідного рішення, підписаного міністром оборони СРСР Р. Я. Малиновським.

Відставання СРСР в технологіях виробництва засобів автоматичного управління та програмного забезпечення до ЕОМ призвело до різниці підходів у розгортанні систем контролю за ядерними випробуваннями.

У той час, коли американські фахівці робили ставку на автономні (у тому числі, підводні, придонні, розміщені на прибережних шельфах) сейсмоприймальні станції, що в автоматичному режимі кодували і передавали зібрану інформацію в Центр (у роки холодної війни розміщувався в штаті Алабама), радянські сейсмологи були змушені працювати у військових лабораторіях, розгорнутих по всьому периметру тодішнього СРСР, від Петрозаводська на заході до Білібіно та Петропавловська-Камчатського на Далекому Сході країни. Такі лабораторії розміщали в місцях, де, за даними геологічних досліджень, проходили краї великих тектонічних плит. А значить, очікувалися найсприятливіші умови для приймання сейсмічного сигналу і створення найбільш ефективних сейсмічних каналів.

Результатом такої політики у створенні системи спеціального контролю для України стало те, що після розвалу СРСР найбільш ефективні лабораторії ССК (такі, як Боровое в Казахстані) залишилися в інших державах. Незалежній Україні ж дістався осколок системи у вигляді двох діючих лабораторій (місця дислокації Кам'янець-Подільський та Макаров-1 поблизу села Кримок на межі Житомирської та Київської областей) та навчального центру молодших спеціалістів (дислокованого у м. Балта Одеської області).

ДЖЕРЕЛА:

Роберт Юнг. «Яскравіше тисячі сонець». М, 1960.; Ардашев А.Н. гл.5. Атомне полум'я. // Вогнеметно-запальна зброя. Ілюстрований довідник. — Агинское, Балашиха: АСТ, Астрель, 2001. — 288 с.; Хуберт Манія. Історія атомної бомби. — Москва: Текст, 2012. — 352 с.

«ЯДЕРНИЙ КЛУБ»

«ЯДЕРНИЙ КЛУБ» — неофіційна назва групи країн, що володіють ядерною зброєю. До неї входять США (з 1945), Росія (перед тим Радянський Союз: з 1949), Великобританія (1952), Франція (1960), КНР (1964), Індія (1974), Пакистан (1998) і КНДР (2006). Також вважається, що Ізраїль має ядерну зброю.

«Старі» ядерні держави США, Росія, Великобританія, Франція й Китай є так званою ядерною п'ятіркою — тобто державами, які вважаються «легітимними» ядерними державами згідно з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї. Інші країни, що мають ядерну зброю, називаються «молодими» ядерними державами.

Крім того, на території декількох держав, які є членами НАТО й іншими союзниками, перебуває або може перебувати ядерна зброя США. Деякі експерти вважають, що у певних обставинах ці країни можуть ним скористатися.

США здійснили перший в історії ядерний вибух потужністю 20 кілотонн 16 липня 1945 р. 6 й 9 серпня 1945 р. ядерні бомби були скинуті, відповідно, на японські міста Хіросіма й Нагасакі. Перше в історії випробування термоядерного пристрою було проведено 31 жовтня 1951 р. на атолі Бікіні.

СРСР випробував свій перший ядерний пристрій потужністю 22 кілотонни 29 серпня 1949 р. на Семіпалатинському полігоні. Випробування першої у світі термоядерної бомби — там само 12 серпня 1953 р. Росія стала єдиним міжнародно визнаним спадкоємцем ядерного арсеналу Радянського Союзу.

Великобританія зробила перший надводний ядерний вибух потужністю близько 25 кілотонн 3 жовтня 1952 р. у районі островів Монте-Белло (західніше Австралії). Термоядерне випробування — 15 травня 1957 р. на острові Різдва у Полінезії.

Франція провела наземні випробування ядерного заряду потужністю 20 кілотонн 13 лютого 1960 р. в оазисі Регган в Алжирі. Термоядерне випробування — 24 серпня 1968 р. на атолі Муруроа.

Китай підірвав ядерну бомбу потужністю 20 кілотонн 16 жовтня 1964 р. у районі озера Лобнор. Там же ж була випробувана термоядерна бомба 17 червня 1967 р.

Індія зробила перше випробування ядерного заряду потужністю 20 кілотонн 18 травня 1974 р. на полігоні Покхаран у штаті Раджастан, але офіційно не визнала себе власником ядерної зброї. Це було зроблено лише після підземних випробувань п'яти ядерних вибухових пристроїв, включаючи 32-кілотонну термоядерну бомбу, які пройшли на полігоні Покхаран 11-13 травня 1998 р.

Випробування термоядерної бомби на атолі Бікіні, 1954 р. Потужність вибуху 11 Мт, з яких 7 Мт виділилося від розподілу тампера з урану-238

Пакистан провів підземні випробування шести ядерних зарядів 28 й 30 травня 1998 р. на полігоні Чагай-Хиллз у провінції Белуджистан як симетрична відповідь на індійські ядерні випробування 1974 й 1998 рр.

КНДР заявила про створення ядерної зброї у середині 2005 р. й провела перше підземне випробування ядерної бомби можливою потужністю близько 1 кілотонни 9 жовтня 2006 р. (очевидно, вибух з неповним енерговиділенням) і друге потужністю приблизно 12 кілотонн 25 травня 2009 р. 12 лютого 2013 р. була випробувана бомба потужністю 6-7 кілотонн.

Ізраїль не коментує інформацію про наявність у нього ядерної зброї, однак, по одностайній думці всіх експертів, володіє ядерними боезарядками власної розробки з кінця 1960 — початку 1970 рр.

Невеликий ядерний арсенал був в ПАР, але всі шість зібраних ядерних зарядів були добровільно знищені при демонтажі режиму апартеїду на початку 1990 рр. Вважається, що ПАР проводила власні або разом з Ізраїлем ядерні випробування у районі острова Буве у

1979 р. ПАР — єдина країна, що самостійно розробила ядерну зброю й при цьому добровільно від нього відмовилася. Україна, Білорусь й Казахстан, на території яких перебувала частина ядерного озброєння СРСР, після підписання у 1992 р. Лісабонського протоколу були оголошені країнами, що не мають ядерної зброї, і у 1994-1996 рр. передали всі ядерні боєприпаси Російській Федерації.

У 1991 р. після розпаду Радянського Союзу Україна була третьою країною у світі за ядерним арсеналом. Україна відмовилась від свого арсеналу, який розташовувався на її території з часів Радянського Союзу, за умов надання їй відповідних гарантій провідними ядерними державами світу. 3 вересня 1993 р. під час переговорів двох Президентів України і Росії була досягнута домовленість про ліквідацію всієї ядерної зброї, що розташовувалася в Україні. Угода між Урядом РФ і Урядом України про утилізацію ядерних боєзарядів, а також документи про основні принципи утилізації ядерних боєзарядів Стратегічних ядерних сил, дислокованих в Україні, були підписані керівниками урядів двох країн. Верховна Рада України прийняла Постанову про ратифікацію Договору між СРСР і США про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного в Москві 31 липня 1991 р., і протоколу до нього, підписаного в Лісабоні від імені України 23 травня 1992 р. з певними застереженнями, без урахування яких ратифікації не відбудеться. Серед застережень привертають увагу такі:

нерухомість, стратегічні і тактичні ядерні сили, в тому числі ядерні боєзаряди, розташовані на території України, оголошено власністю України (пункт 1);

Україна, яка стала власником ядерної зброї, успадкованої від колишнього СРСР, здійснює адміністративне управління стратегічними ядерними силами (пункт 3);

Україна як держава-власник ядерної зброї просуватиметься до без'ядерного статусу і поетапно вивільнятиметься від розміщеної на її території ядерної зброї за умов одержання нею надійних гарантій її національної безпеки, в яких ядерні держави візьмуть на себе зобов'язання ніколи не використовувати ядерну зброю проти України, не використовувати проти неї звичайні збройні сили і не застосовувати погрози силою, поважати територіальну цілісність і недоторканність кордонів України, утримуватися від економічного тиску з метою розв'язання будь-яких спірних питань (пункт 5);

Україна виконає свої зобов'язання по Договору у передбачені ним строки.

З різних причин добровільно відмовилися від своїх ядерних програм Бразилія, Аргентина, Лівія. У різні роки підозрювалося, що ядерну зброю можуть розробляти ще кілька країн. Вважається, що найбільш близьким до створення власної ядерної зброї є Іран. Також на думку багатьох фахівців, деякі країни (наприклад, Японія й Німеччина), що не володіють ядерною зброєю, за своїми науково-виробничими можливостями здатні створити її протягом короткого часу після ухвалення політичного рішення й фінансування.

Історично потенційну можливість створити ядерну зброю другою або навіть першою мала Нацистська Німеччина. Однак Урановий проект до розгрому Третього Рейха завершений не був з ряду причин.

Експеримент n-ної країни, проведений у середині 1960 рр. Ліверморською національною лабораторією показав, що нині технічних складностей для створення атомної зброї немає, і навіть використовуючи публічну інформацію, науковці навіть невеликої країни зможуть за порівняно короткий строк створити прототип бомби. Цей факт лише підкреслює значимість міжнародних зусиль, які спрямовані на контроль та протидію поширенню зброї масового знищення.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ЯДЕРНИЙ ПАРИТЕТ

ЯДЕРНИЙ ПАРИТЕТ - ситуація, коли протистоять держави-наддержави (і їх союзники) мають порівнянними можливостями стратегічних ударних ядерних сил. Оскільки одночасно наддержави мали і найбільші збройні сили (основою яких і є ядерна зброя) і стратегічний паритет, дане поняття фактично тотожне військово-стратегічному паритету. Ці поняття лежали в основі холодної війни, і відповідно здебільшого світової політики другої половини XX ст., хоча дещо по-різному відбивалися у військових доктринах ядерних держав в різний час.

Домінував після закінчення Другої світової війни в Європі з військової точки зору Радянський Союз вважався загрозою для західних країн, і було прийнято рішення інтенсивно нарощувати ядерні сили для можливого великого удару по СРСР. Президент США Дуайт

Ейзенхауер назвав цей підхід «масованим відплатою». Однак незабаром розвиток арсеналу і способів його доставки по обидві сторони досягли такої межі, що потрібна була нова доктрина.

Взаємне гарантоване знищення - ядерне стримування.

Нова доктрина США з'явилася в результаті досліджень Джона Неша і Томаса Шеллінга в області теорії ігор, співпраці і конфлікту. У 1960 р. міністр оборони США Роберт Макнамара вжив термін «гарантоване знищення» - за його словами, здатність США завдати значної шкоди СРСР після першого ядерного удару. Згодом з'явилися терміни «взаємне гарантоване знищення», а також «ядерне стримування», що позначають ключовий момент стратегії: знаючи, що після успішного першого удару руйнівний удар у відповідь неминучий, противники навряд чи підуть на конфлікт, так як це гарантоване знищення обох сторін.

Даний підхід, прийнятий обома сторонами, успішно запобіг ядерну війну і більшість ядерних конфліктів у XX ст. Недоліки підходу проявилися під час Карибської кризи, що виникла за часів значної переваги ядерних сил США, а також ряду випадків помилкового спрацьовування СПРН.

Наприкінці холодної війни був прийнятий і виконаний ряд угод про кількісне скорочення ядерних сил (див. Роззброєння нижче), однак до останнього часу їх у США і Росії як і раніше вистачає для взаємного знищення, так як число ядерних боезарядів у 2009 р. становило: близько 9600 у США (готові до установки і вже розміщені на носіях) і 12683 у Росії.

СУЧАСНА ДОКТРИНА США

У даний час США прийняли і активно йдуть доктрині абсолютного військового домінування над потенційними противниками, яка виключає не тільки паритет, а й саму можливість досягнення паритету в майбутньому. Стратегія національної безпеки, прийнята у 2002 р. адміністрацією Джорджа Буша, говорить:

«Наші збройні сили будуть досить оснащені для того, щоб переконати потенційних супротивників не нарощувати свої озброєння в надії перевершити або зрівнятися з міццю Сполучених Штатів».

Також у 2002 р. США вийшли з договору про обмеження систем протиракетної оборони, прийнятого у 1972 р. для обмеження гонки озброєнь. Деякі американські експерти вказують на те, що дорогі сучасні розробки систем протиракетної оборони не в змозі захистити від першого удару і, отже, можуть бути корисні США тільки в якості захисту від ослабленого удару.

Остання Стратегія національної безпеки США була опублікована урядом Барака Обама в травні 2010 р.

В СРСР офіційна точка зору з самого початку гонки озброєнь пояснювала розвиток ядерних сил необхідністю стримування агресії США.

ЯДЕРНИЙ ПАРИТЕТ

З самого появи ядерної зброї СРСР прагнув розвинути ядерні сили, зіставні з американськими. СРСР другим випробував ядерну бомбу 29 серпня 1949 р., і першим - готову водневу 12 серпня 1953 р. Ціною чималих зусиль приблизний паритет був досягнутий до середини сімдесятих років. Термін «ядерний паритет» був поширений в основному в СРСР, так як доктрини США наголошували або на перевазі, або на гарантованому другому ударі.

РОЗЗБРОЄННЯ І РОЗУМНА ДОСТАТНІСТЬ

Поступово з розвитком озброєнь і кількісним скороченням армії - і особливо після досягнення ядерного паритету - в СРСР стає загальноприйнятою офіційна позиція «боротьби за роззброєння». Був прийнятий ряд ключових міжнародних договорів, що обмежують розвиток ядерної зброї при збереженні паритету, в тому числі:

Договір про заборону випробувань ядерної зброї (1963 р.); Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (1969).; Договір про обмеження систем протиракетної оборони (1972).; ОСВ-2 (1979).; Договір про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності (1987).; СНО-1 (1991).;

За СНО-1 і розпадом СРСР відбулася низка додаткових договорів, кількісно обмежують арсенал Росії і США, в тому числі:

СНО-2 (1993, не вступав в силу); Договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів (2002); СНО-3 (2010); Сучасна доктрина Росії.;

Офіційний документ «Військова доктрина Російської Федерації», прийнятий 21 квітня 2000 р., містить наступні положення:

Росія «зберігає статус ядерної держави для стримування (запобігання) агресії проти неї та (або) її союзників»; «Готова до подальшого скорочення свого ядерного зброї на двосторонній основі до мінімальних рівнів, що відповідають вимогам стратегічної стабільності».

У коментарях Міністерства оборони вказується, що «стримування буде ґрунтуватися на їх (сил) здатності у відповідних діях завдати шкоди, розміри якого поставили б під сумнів досягнення цілей можливої агресії».

Поняття «ядерний паритет» застосовується в основному до СРСР / Росії і США з їх союзниками. До сих пір ядерний арсенал жодної країни поки не може зрівнятися з запасами Росії та США. Решта ядерні держави періодично пропагують свої ядерні можливості в політичних цілях з обмеженими регіональними наслідками.

Найпотужнішим ядерною державою, хоча і значно поступається Росії і США, є КНР, що має приблизно 500 ядерних боеголовок і активно розширює свій ядерний арсенал. Інші держави, такі як Індія, Пакистан, Великобританія, Франція і КНДР, мають незначний ядерний запас і не дуже розвивають його. Ізраїль значно розвиває своє ядерне озброєння, але ретельно приховує будь-яку інформацію про кількість.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ЯКІР ЙО́НА ЕММАНУЇ́ЛОВИЧ (3 (15) СЕРПНЯ 1896 — 11 ЧЕРВНЯ 1937 РР.)

Радянський військовий діяч, командарм 1-го рангу, один з головних військових керівників у боротьбі за встановлення радянської влади в Україні, батько відомого дисидента Петра Якіра.

Після перемоги більшовиків — командувач Українського військового округу, з 1935 р. — Київського військового округу. У 1937 р., після призначення командувачем Ленінградського військового округу, заарештований і розстріляний.

Народився у Кишиневі у сім'ї аптекаря (провізора) Менделя

(Еммануїла) Якіра і Хаї Меєрзон. За походженням єврей. Закінчив реальне училище. Деякий час навчався у Базельському університеті, з 1915 р. — у Харківському технологічному інституті. Під час навчання в інституті брав участь у роботі студентських політгуртків, у квітні 1917 р. вступив до більшовицької партії, у грудні став членом Бессарабського губревкому.

Поштова марка СРСР присвячена Й. Е. Якіру,
1966 (Каталог ЦФА 3342, Скотт 3187)

У січні 1918 р. організував і очолив загін червоногвардійців, який вів боротьбу проти румунських окупаційних військ, що захопили Бессарабію. З вересня 1918 р. — член Реввійськради 8-ої армії, командував групою військ. Восени 1918 р. керував бойовими операціями проти білокозаків генерала Краснова, згодом — 45-ою стрілецькою дивізією, яка вела бойові дії проти військ під командуванням генералів А. Денікіна, М. Юденича, а також армії отамана Н. Махна.

У серпні-вересні 1919 р. очолював південну групу військ 12-ої армії, що здійснила бойовий похід з Одеси до Житомира. У березні-вересні 1920 р. командував Фастівською, потім Золочівською та Львівською групами військ Червоної армії під час польсько-радянської війни 1920 р.

У 1921–1924 рр. — командувач 14-ої армії, військами Кримського (з квітня 1921 р.) та Київського військових округів (з жовтня 1921 р.). З 1921 р. входив до складу Президії Кримського обкому РКП(б). У 1924–1925 рр. Якір очолював головне управління навчальних закладів Червоної армії.

З листопада 1925 р. протягом 12 років командував військами

Українського військового округу. У 1930–1934 рр. — член Реввійськради СРСР, з 1936 р. — член Військової ради НКО СРСР. Обирався делегатом з'їздів РКП(б), а також дев'яти з'їздів Компартії більшовиків України. Неодноразово входив до складу ЦВК УСРР, а також ЦВК Союзу РСР. Автор праць з питань військового будівництва, місця армії у функціонуванні політичної системи.

У 1937 р. заарештований і за особистою санкцією Й. Сталіна 11 червня 1937 р. розстріляний. Згодом реабілітований.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955—2003.; Малий словник історії України / відпов. ред. В. А. Смолій. — К.: Либідь, 1997.

ЯКОВЕНКО НАТАЛЯ МИКОЛАЇВНА (НАРОДИЛАСЯ 16 ЖОВТНЯ 1942 Р.)

Історик (доктор історичних наук), професорка кафедри історії НаУКМА. Історик, доктор історичних наук (1994 р.), професор. Закінчила класичне відділення факультету іноземних мов Львівського університету (1967 р.).

У 1970–1981 рр. — старший науковий співробітник Центрального державного історичного архіву України, у 1981–1987 рр. — викладач Київського університету, у 1987–1991 рр. — старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, у 1991–1995 рр. — завідувачка відділом Інституту української археографії і джерелознавства НАН України, з 1995 р. — провідний науковець НАН України, водночас з 1992 р. — професор Києво-Могилянської академії, завідувач кафедри історії НаУКМА. У Інституті історії НАНУ захистила дисертацію з латинської палеографії (щодо документів походженням

з України). Згодом почала працювати як професійний історик, починаючи з питань історії української шляхти.

ДЖЕРЕЛА:

Дзеркала ідентичності: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVII–початку XVIII століття. — Київ: Laugus, 2012. — 472 с.; «Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна». — Київ: Наукова думка, 1993. 416 с. (вид. 2-ге, переглянуте і виправлене: Київ: Критика, 2008. 472 с.; «Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття». — Київ: Генеза, 1997. — 312 с. ; «Паралельний світ : Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.» — Київ: Критика, 2002. — 416с. — (Критичні студії ; Вип.1). ISBN 966-7679-23-3.; «Вступ до історії » — Київ : Критика, 2007. — 376 с.

ЯКОВЛІВ АНДРІЙ ІВАНОВИЧ (28 ЛИСТОПАДА (11 ГРУДНЯ) 1872 — 14 ТРАВНЯ 1955 РР.)

Учений правник, громадський і політичний діяч, родом з Чигирин (Черкаська область); дійсний член УНТК, НТШ, керівник Правничої Секції УВАН в Нью-Йорку.

Народився 29 листопада (11 грудня) у місті Чигирин, нині Черкаська область, у сім'ї поміщика. У шість років, пішов до школи, пізніше до училища в місті Чигирин, які закінчив у 1886 р. Вступив до духовної семінарії, яку закінчив з відзнакою у 1894 р. У 1894 р. пішов працювати до однієї з міських Черкаських шкіл.

У 1898 р. поступив до Дерптського університету, нині це Тартуський університет який знаходиться у місті Татру. Під час свого навчання, ним була написана дипломна робота на тему «Черкасский уезд у XV–XVII вв.» Навчався громадський діяч до 1902 р., й у 1904 р. здав державний іспит з відзнакою.

Після університету, професору запропонували роботу у Київській казенній палаті, де пізніше був підвищений до адвоката. Був членом редколегії газети «Рада», яка була досить популярна в ті роки. Також, в цей самий час Яковлів викладав основи і законодавства у першій комерційній школі, також став помічником юрисконсульта, а пізніше й сам став юрисконсультом Київської міської управи.

Після повалення царизму, став членом Української Центральної Ради. У 1918 р. став директором її канцелярії. Паралельно з цим він ще й читав курс по державному бюджету в Народному університеті України.

Навесні 1918 р. Яковлів був назначений послом Української народної республіки у Австро-Угорщині, а за правління гетьмана Павла Скоропадського став директором департаменту чужоземних зносин МЗС Української Держави. З приходом до влади Директорії УНР у січні 1919 р., назначений на посаду голови дипломатичної місії Української Народної Республіки у Голандії та Бельгії.

При закінченні місії, у 1923 р., професор оселився у місті Прага, під статусом емігранта. Викладав в Українському Вільному університеті: історію українського права, цивільний процес, цивільне право, морське і річкове право, державне право, історію судового устрою та судівництва в Україні. В цьому ж році він захистив дисертацію. З 1924 по 1926 рр. був секретарем, а пізніше з 1926 по 1930 рр. референт Університету по економічним питанням. Під час роботи в університеті займав посаду доцента, потім професора, а пізніше у 1935 р. і завідуючого кафедрою.

Двічі за цей час, у 1930 і 1944 рр. обирався ректором Українського Вільного університету. У той самий час був професором Української господарської академії Подебрадах, під містом Прага. А у 1939 р. назначених на посаду директора Українського національного інституту у Варшаві. Відіграв дуже важливу роль у діяльності Державного центра Української Народної Республіки у вигнанні, займав деякий час посаду міністра юстиції, а з 1944 по 1945 рр., виконував обов'язки голови правління УНР у вигнанні.

Після Другої Світової війни Яковлів жив у Бельгії, а пізніше з 1952 р. переїхав до Сполучених Штатів Америки. Був організатором товариства українських адвокатів у Києві у 1917 р., та одним з фундаторів Українського правничого товариства. В еміграції входив до складу українського академічного комітету, українського товариства Ліги Націй, українського історико-археологічного товариства, українського правничого товариства в Чехії, українського наукової

асоціації в Празі. Помер Яковлів Андрій Іванович 14 травня 1955 р. у місті Нью-Йорк Сполучених Штатів Америки. Похований на кладовищі «Саут-Баунд-Брук».

Як учений Яковлів, почав заявляти про себе написавши монографію «Відрубна межа Московської держави», яка була написана у 1916 р. Також прославився кількома науковими публікаціями на основі архіву Київської міської управи та Київського магістрату. Більш плідно творча діяльність Яковліва розгорнулася в цього еміграції, разом с такими ученими, як Лашенко Р. М. та Чубатим М. Д., він став зачинателем української правової науки в діаспорі, опублікував досить багато праць з цивільного права і процесу та низку статей публіцистичного характеру. До наукових пріоритетів належало договірно-правових відносин між Україною і Росією, після 1654 року. В таких працях, як: «Статті Богдана Хмельницького в редакції 1659 року»(1920 р.), «Московські проекти договірних пунктів з гетьманом Іваном Виговським» написаними 1933 р., і особливо у фундаментальній монографії «Українсько-московські договори XXVII–XVIII віках» написані у 1934 р., в них проаналізовано умови переходу України під управлінням російського царя, державно — правовий статус після 1654 р. До наукових пріоритетів професора було вивчення іноземних впливів на українське право. Цій проблемі було присвячено монографію Яковліва : «Впливи старочеського права на право українське литовської доби XV–XVI століття» написані у 1929 р., та написані у 1942 р.: «Німецьке право в працях українських працівників XVIII століття», та «Німецьке право та його вплив на українське право з XVI по XIX ст.». Інші праці: «Теорія доказів у цивільному процесі» написана у 1923 р., «Паризька трагедія» у 1930 році, «Українське звичаєве процесуальне право» та «Про копні суди на Україні» — 1931 р.; «До історії кодифікації українського права XVIII століття», «Основи конституції УНР», «Історичні традиції української державності» всі вони написані у 1937 р. «Український кодекс» — 1743 року, «Цивільне право», «Цивільний кодекс», «Цивільний процес», «Торгівельне право» — це також були його досягнення. Яковлів належить до передових дослідників історії українського права. З праць Яковліва (українською, російською, французькою, німецькою і англійською мовами) найважливіші:

«Договір гетьмана Б. Хмельницького з Москвою року 1654» (1927); «Паризька трагедія» // Збірник пам'яті С. Петлюри (1879–1926). — Прага, 1930. — С. 228-258.; «Про копні суди на Україні» (1931); «Московські проекти договірних пунктів з гетьманом І.

Виговським» (ЗНТШ, 1933); «Україно-московські договори ХУІІ — ХУІІІ століть» (1934); «Договір Б. Хмельницького» (1954).

У низці праць, присвячених московсько-українським взаєминам ХУІІ ст. Яковлів відстоює погляд, що Переяславська угода утворила своєрідні васальні взаємини типу протекторату між Росією і Україною.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ЯН ЧЖУ (440 – 360 РР. ДО Н. Е.)

Філософ Стародавнього Китаю, противник конфуціанства. Ряд дослідників вважають його представником раннього даосизму. Друге ім'я його було Цзи-Цзюй. Народився в бідній селянській сім'ї. Серед відомих родичів історико-філософська традиція згадує молодшого брата Ян Бу.

Ян Чжу, набуваючи життєвого досвіду, багато подорожував по китайським державам. Своє вчення пропонував під час діалогів, бесід і риторських змагань. Часто серед його учнів називають Менсунь Яна.

Ряд біографічних даних про Ян Чжу і про його вчення зустрічаються в «Мен-цзи», «Чжуан-Цзи», «Хань Фей-цзи» та інших трактатах старокитайської філософії.

Погляди Ян Чжу можна характеризувати як атеїзм, матеріалізм чи крайній гедонізм. Ян Чжу послідовний противник існування цілеспрямованої «волі Неба». Він проповідує насолодження життям. «Якщо мати чотири речі: багатий дім, вишукану одягу, достатню їжу і красивих жінок – то, що ще потрібно від зовнішнього світу? Маючи все перераховане і вимагаючи ще щось, значить бути ненаситним, а ненаситність – червяк, який поїдає людину».

Ян Чжу вважав марною діяльність наймудріших властителів стародавності, включаючи і Конфуція. Серед його спадщини, можна назвати, хіба що, лишень фрагмент вчення, який вийшов в світ як 7-ма глава, під назвою «Ян Чжу», в трактаті «Ле-цзи».

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ЯРОПОЛК І СВЯТОСЛАВИЧ (972–980 рр.)

Збираючись на Балкани на останню свою битву, Святослав поділив державу між трьома синами: Ярополкові дав Київ, Олегові – Овруч, а Володимирові, синові Малуші, Новгород. Вони всі були молоді, і він призначив до них воєвод: Ярополкові – Свенельда, а Володимирові – дядька його, Добриню. Літопис оповідає, що під час полювання син Свенельда, Лют, заблукав і в'їхав у володіння деревлян. Відбулася сутичка, Люта вбив Олег. Наслідком цього конфлікту був прикрий епілог – намовлений Свенельдом, Ярополк пішов на Олега, від чого останній той загинув. Володимир утік до Скандинавії збирати військо, а Ярополк тим часом об'єднав у своїх руках усю державу. Однак тривало це недовго: у 980 р. Володимир

привів варягів, заволодів Новгородом, Києвом та Полоцьком. За те, що дочка полоцького князя Рогволода, Рогнеда, віддала серце Ярополку, а не Володимирі, останній силою на ній одружився. Пізніше за допомогою зрадника Блуда Київ було зайнято, а Ярополка підступно забито. Володимир об'єднав у своїх руках усю державу. Коротке правління Ярополка було дуже важливим у налагоджуванні політичних і торгових зв'язків із Західною Європою. У 973 р. його посли з великими дарами були на сеймі у Кведлінбурзі, де перебував Оттон I. Ближча мета посольства й наслідки його перебування в Європі невідомі. У 979 р до Києва прибуло посольство з Риму, від папи Бенедикта VII. Треба гадати, що воно не мало наслідків, бо почалася війна Ярополка з Володимиром, але сам факт приїзду посольства надзвичайно важливий: це було перше посольство на Русь із Риму.

Усі ці факти дають підстави припускати, що Ярополк, старший з онуків Ольги, який найбільше перебував під її впливом, був християнином. Можливо, цьому сприяла його дружина, грекиня, колишня черниця, яку Святослав привіз «красоти ради лица ея». О. Єфименко, не зазначаючи джерела, писала, що Ярополка охрестив якийсь католицький місіонер.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ЯРУЗЕЛЬСЬКИЙ ВОЙЦЕХ ВІТОЛЬД 6 ЛИПНЯ 1923 — 25 ТРАВНЯ 2014 РР.)

Польський військовий і державний діяч, генерал армії (1973), міністр оборони Польщі (1969–1983), перший секретар ПОРП (1981–1989), прем'єр-міністр ПНР (1981–1985), Голова Державної Ради ПНР (1985–1989), другий Президент ПНР (1989) і перший Президент

посткомуністичної Республіки Польща (1989–1990). Був останнім з живих керівників соціалістичних країн Східної Європи.

Народився у 1923 р. За походженням шляхтич гербу Сліповрон, корені його роду просліджуються до XV ст. Його дід — учасник повстання 1863–1864 рр. — провів 10 років у сибірському засланні. Батько добровольцем пішов на польсько-радянську війну 1920 р. Навчався у католицькій гімназії. Після початку Другої світової війни опинився разом з батьками на території Литви, що незабаром увійшла до складу СРСР. 14 червня 1941 р. родина Ярузельських, як і сотні тисяч інших поляків, була вислана до Сибіру. Батько помер від виснаження після звільнення з табору у 1942 р. Щоб прогодувати родину (матір і сестру), Войцех працював вантажником та лісорубом у валтайській тайзі.

У травні 1943 р. записався добровольцем в організоване польськими комуністами Військо Польське (ВП). Навчався у військовому училищі в Рязані. Брав участь у воєнних операціях 1-ї армії ВП. Нагороджений вищим польським військовим орденом — *Virtuti Militari*. Після війни вчився в академіях Генерального штабу у Варшаві і Москві. У 33 роки став наймолодшим польським генералом. Швидко пройшов шлях від командира дивізії (1957) до начальника Головного політичного управління Війська Польського (1960), начальника Генерального штабу (1965) і міністра національної оборони (1968). У 1964 р. став членом ЦК ПОРП, а у 1971 р. — членом його політбюро. У лютому 1981 р. взяв на себе обов'язки голови польського уряду. У жовтні того ж року обраний першим секретарем ЦК ПОРП, зберігши посади голови уряду і міністра оборони. У ніч на 13 грудня 1981 р., після введення військового стану в країні, очолив Військову раду національного порятунку (військовий стан був скасований 22 червня 1983 р.). Був одним з ініціаторів переговорів «круглого столу» і наступної угоди з політичною опозицією (5 квітня 1989 р.), у результаті якого Польща мирно вийшла із соціалістичної системи. 19 липня 1989 р. на засіданні Національних зборів більшістю був обраний президентом ПНР. У вересні 1990 р. добровільно подав у відставку і 12 грудня, після проведення президентських виборів, залишив президентський палац. Помер 25 травня 2014 р. у Варшаві.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ЯСПЕРС КАРЛ ТЕОДОР
(23 ЛЮТОГО 1883 — 26 ЛЮТОГО 1969 рр.)

Німецький філософ і психіатр, один з творців екзистенціалізму, доктор медицини (1909), доктор психології (1913), професор психології (з 1916), професор філософії (з 1922) Гейдельберзького (1916—1937, 1945—1948) і Базельського університетів (1948—1961). (У 1937 р. був вигнаний з університету як антинацист). Член Гейдельберзької академії наук.

Професійну діяльність Ясперс почав як психіатр, що певною мірою визначило трактування ним основних філософських питань. У роботах «Загальна психопатологія» (1913) і «Психологія світоглядів» (1919) Ясперс проводив ідею, відповідно до якої психопатологічні явища, як правило, відбивають не стільки процес розпаду людської особистості, скільки інтенсивні пошуки людиною власної індивідуальності.

Після 1915 р. Ясперс відійшов від активних досліджень в галузі психіатрії, присвятивши ряд робіт проблематиці патографії, тобто психопатологічному аналізу еволюції видатних особистостей: Август Стріндберг, Ван Гог, Сведенборг, Гельдерлін, Ніцше й ін. Розглядаючи суть цих пошуків як ядро справжньої філософської рефлексії, Ясперс стверджував, що будь-яка раціоналістично вибудована картина світу є не що інше, як алегорична інтелектуальна інтерпретація прихованих щиро-сердечних прагнень творчо мислячого індивіда. Буття в цих умовах виявляється «зашифрованим» і припускає обов'язкове тлумачення. Завдання філософії за Ясперсом — розкрити ту обставину, що в основі всіх іпостасей свідомої діяльності людей лежить неусвідомлювана творчість «екзистенції» (буття особливого плану, людської самості, зовнішньої до предметного світу). Джерело вищої мудрості — пануюче у світі нерозумне («Розум і екзистенція», 1935).

Розвиваючи свої уявлення про «граничні ситуації», Ясперс прийшов до висновку про те, що споконвічний смисл і пафос буття розкриваються людині лише в моменти цих кардинальніших,

життєспівмірних потрясінь (міркування про смерть, хворобу тощо). Людина постійно переживає у своїй душі певні обставини, але іноді вони гранично емоційно сполучаються з крайніми потрясіннями — людина усвідомить роль випадку у своєму житті, а також те, наскільки її життя не належало їй самій, будучи невластим. Це і є «гранична ситуація випадку». За Ясперсом, навіть «смерть як об'єктивний факт емпіричного буття ще не є граничною ситуацією»: важливий факт усвідомлення такої можливості, факт відчуття крихкості, кінцевості існування індивідів. Саме в ці моменти здійснюється «катастрофа шифру»: людина елімінує із системи власного світосприймання баласт повсякденних тривог («наявне буття-в-світі»), а також сукупність так званих ідеальних інтересів укупі з науковими й білнауковими уявленнями про дійсність («трансцендентальне буття-в-собі»). Для людини актуалізуються світ його інтимного початку (відбувається «освянення екзистенції») і його щире переживання Бога (трансцендентного) («Філософія»: т. 1 — «Філософська орієнтація у світі», т. 2 — «Прояснення екзистенції», т. 3 — «Метафізика», 1931—1932).

«Людина як ціле не об'єктивована. Оскільки вона об'єктивована, вона є предмет... але й у якості такого вона ніколи не є нею собою. Стосовно неї як об'єкта можна діяти за допомогою зовнішніх розумових установлень згідно з правилами й досвідом. Стосовно неї самої, тобто як можливої екзистенції, я можу діяти тільки в історичній конкретності, у якій уже ніхто не є „випадок“, але в якій здійснюється доля. Тепер уже не можна більше сплутати об'єктивно-предметне в людині... з нею самою як екзистенцією, що відкривається в комунікації...».

Екзистенція (справжнє або власне існування людини, не обумовлюване нічим зовнішнім, лише власною його індивідуальністю), за Ясперсом, не знаходиться в границях предметного світу, тому що вона — воля: «або людина як предмет дослідження — або людина як воля». Оскільки людина осягає себе, виходячи з волі, вона у такий спосіб осягає власну трансценденцію, що зникає явищем якої саме він і виявляється у своїй волі.

Іменуючи власну філософську діяльність «філософствуванням», Ясперс наголошував на важливості коректної постановки питань — більш, ніж на змушений пошук відповідей. Філософія в Ясперса принципово не може виступати як наука, обмежена рамками жорстко заданих предмета і методу. Філософія лише засвідчує нас в існуванні буття, а метафізика зводима до відшукування людиною сенсу буття.

Членування буття, за схемою Ясперса, сполучене з аналогічною будовою його «філософствування». «Буття-в-світі», предметне буття, «існування» — речовий рівень буття. Філософствування, сполучене з ним, є «орієнтації-в-світі». (Поверхневий шар пізнання людини розгляд його життя у світі; світ і причетність до нього людини суть те, що може бути зафіксоване емпірично і раціонально за допомогою зусиль науки). В умовах «прикордонних ситуацій», безмотивної незадоволеності наявним існуванням може проявитися («опромінитися», «висвітлитися») «екзистенція». Філософствування про неї не об'єктивовано по суті своїй, воно примушено втілюватися в словах, будучи орієнтоване на збагнення того, що приховано за словами.

Мислення, що філософствує, у Ясперса здатне принести тільки задоволення, прагнучи проникнути за обрій явищ, наукова ж думка раціоналістично осягає явища, продукуючи «знання». При цьому, стверджував Ясперс, «...філософська віра, віра мислячої людини завжди відрізняється тим, що вона існує тільки в союзі зі знанням. Вона хоче знати те, що пізнавано, і зрозуміти саме себе». «Філософська віра», за Ясперсом, — продукт міркувань, а не одкровення; здатність філософствування властива будь-якій людині і має на меті досягнення істинної «комунікації», тобто реальної можливості бути почутим і висловитися самому (у процесі інтимного й особистого спілкування «в» і «із приводу» істини).

Спілкування людей — атрибут буття людини. «Порівняння людини з тваринами вказує на комунікацію як універсальну умову людського буття. Вона настільки становить його всеохоплюючу сутність, що усе, що є людиною і що є для людини.., знаходиться через комунікацію». Екзистенція, на думку Ясперса, «є лише остільки, оскільки співвідносить себе з іншою екзистенцією і з трансценденцією». (Таким чином, суще зустрічає людина трьома способами: світ, екзистенція і трансценденція, що, своєю чергою, відображають існування трьох рівнів збагнення людини, усе більш і більш глибоких). Акт комунікації являє собою здійснену співвіднесеність однієї екзистенції з іншою, акт філософської віри — співвіднесеність екзистенції з трансценденцією. Остання в Ясперса — кінцева межа будь-якого буття і мислення, вона настільки ж невблаганно існує, як і не може бути побачена, перебуваючи непізнаною. Трансценденція суть щось, що лежить за краєм людського існування і світу і надає їм сенс і цінність: природа, міфологія, поезія, філософія — шифри трансценденції, через які вона «висловлює себе».

Будучи протипоставленим трансценденції, мислення трансформується в метафізику. За Ясперсом, «метафізика доносить до нас навколишнє трансценденції. Метафізику ми розуміємо як „тайнопис“. Ми чуємо ув'язнену в шифрі дійсність з дійсності нашого існування.., а не просто з розуму, що тут жодною мірою не сприяє розкриттю смислу». Не може бути ні знаків, ні символів трансценденції: знак доступний безпосередньо, а трансценденція — ні; те, що символізується, перебуває лише в символі, трансценденція ж — потойбічна. Можуть бути натяки, вказівки на трансценденцію — шифри, що при цьому до позначаємому ними однозначно не прив'язані. Шлях до трансценденції є для кожного, але в обов'язковому порядку він неповторний і унікальний. Згідно з Ясперсом, «нескінченна багатозначність усіх шифрів, що допускає нескінченну безліч тлумачень, виявляє себе в тимчасовому існуванні як їхня сутність. Тлумачення шифрів через інші шифри, наочно даних — через спекулятивні, дійсних — через створені, нескінченно, як та середовище, у якій екзистенція хотіла б намацати свою трансценденцію і попередньо створити собі можливості. Система шифрів неможлива, тому що в неї вони входили б тільки в їхній кінцівці, а не як носії трансценденції. Нескінченна можливість тлумачення виключає систему можливих шифрів. Система може сама бути шифром, але ніколи не може осмислено охоплювати, як проект, справжні шифри». За Ясперсом, для абсолютної волі, що стверджує власну унікальність і неповторність екзистенції, ця посилка (будь-який шифр трансценденції у вигляді твору мистецтва або філософської концепції, що можуть бути витлумаченими принципово будь-яким образом) абсолютно необхідна. Екзистивна людина знаходить самотутнє «я» саме в непозбутному праві на абсолютно вільне тлумачення і прочитання іншого й інших.

Як же можна упевнитися в тому, що обрана людиною версія тлумачення шифру трансценденції дійсно веде до неї екзистенцію? Трансценденція в Ясперса може бути позначена як Бог, про якого припустимо знати лише те, що він є. Критерієм зустрічі з Ним виступає момент «оніміння» або «мовчання»: «Інтерпретація знаходить свою границю там, де кінчається мова. Вона відбувається в мовчанні. Але ця границя сама існує тільки завдяки мові. У процесі мовного повідомлення мовчання стає своєрідним способом сказати про щось. Це мовчання — не умовчування про щось, що я знаю і про що міг би сказати. Це, скоріше, мовчання перед тим, хто мислить разом з тобою, мовчання перед самим собою і мовчання перед трансценденцією,

виконане на межі того, що може бути сказане. Це мовчання — не німота без'язикості, що нічого не говорить, а отже, і не мовчить.

Така справа із шифрами. Ми чуємо їх немов би з різних кіл, що розташовуються навколо трансценденції. Або ми звертаємося до неї через їхнє посередництво. Але шифри ніколи не є те, що ми шукаємо в них, або почуваємо в них, або пізнаємо в них. Тому ми прагнемо вийти далі, за них, у глибину або вгору, туди, де кінчається всяка мова шифрів і де відбувається дотик до трансценденції — у знанні про незнання, тобто в цьому сповненому мовчанні».

«Німота», «мовчання», «невимовність у слові», — на думку Ясперса, — єдино мислимі вирази почуття, що позначається словосполученням «Бог є». Мислити ж трансценденцію можливо, за Ясперсом, лише «вмислюючи» її в сферу предметного. Саме міра і ступінь комунікативності, згідно з Ясперсом, і виступає як критерій досконалості тієї чи тієї іншої філософської системи. Людина відрізняється від іншого суцього у всіх його проявах саме схильністю до комунікації, за допомогою неї він знаходить свою «самість», тобто справжнього самого себе в собі.

Ясперс виділяв три рівні соціальності, три способи самоорганізації соціуму: організація на фундаменті приватного інтересу ізольованого індивіда; організація формально-правового порядку, де кожний розглядається лише в тім вимірі, у якому він дорівнює всякому іншому; органічна цілісність значної сукупності людей на національно-фарбованій або духовній основі.

Тим самим філософія пропонує орієнтири поведінки людини у світі з метою наближення його до стану «безумовного буття», іманентного свідомості як такої. Досягнення цього («усвідомлення буття», «висвітлення любові», «завершення спокою») і є мета філософствування, спрямованого на внутрішню дію, а не на зміну світу.

Філософствування в Ясперса гранично етично навантажено (як базові поняття виступають «воля до комунікації», «воля», «вірність» тощо). Ясперс відкидає гносеолого-методологічні шукання в структурі традиційної філософської творчості. «Людина» і «історія» — виступили в ролі основних вимірів буття людей. («Смисл і призначення історії», 1949). «Ситуація» у Ясперса — ключове поняття для імплікації екзистенції: унікальна і не відтворена сукупність подій у кожний окремо узятий момент реального історичного часу і відрізняє одну епоху історії від іншої. Відкидаючи наявність об'єктивних законів і можливість передбачення майбутнього за допомогою науки, Ясперс формулює чотири головних «зрізи», що обумовили саме наявне

здійснення світового процесу. Перші два, за Ясперсом, — знаходження людьми мови, знарядь праці і вогню, результовані в становленні високих культур Індії, Єгипту, Месопотамії і Китаю в 5-3 тисячоріччях до н. е. Третій — «вісь світового часу» (УІІІ-ІІ століття до н. е.) — духовне «основоположення» людства, синхронно й автономно здійснилося на всьому просторі від Греції до Китаю. Люди усвідомлюють себе, власні можливості, справжню відповідальність; локальні історії змінюються всесвітньо-історичним процесом. «Завершилася міфологічна епоха з її самозаспокоєністю, з самозрозумілістю. Почалася боротьба проти міфу з боку раціональності і раціонального проясненого досвіду (логосу); боротьба за трансцендентного єдиного Бога проти демонів і боротьба проти неістинних образів Бога з етичного збурювання проти них... Це загальна зміна людського буття можна назвати натхненням... Людина більше не замкнута у собі.

Вона невідома для самого себе, а тому відкрита для нових безмежних можливостей». І, нарешті, четвертий період — становлення науково-технічної цивілізації в Європі (ХУІІ-ХХ ст.).

Політико-моральні пошуки Ясперса об'єктивувалися в його дослідженнях «німецької провини» («Питання про провину», 1946), культурно-психічної значимості «холодної війни» («Атомна бомба і майбутнє людства», 1958), погрози авторитарних тенденцій у житті ФРН («Куди рухається ФРН?», 1967). У цілому особлива роль філософствування і сполученої з нею філософської віри, на думку Ясперса, полягає у ХХ ст. у тому, щоб протистояти псевдо раціоналістичним утопіям, постулюючим можливість насильницького створення раю на землі, але на практиці руйнуючим культурні встановлення людей і ввергають їх у жах громадянських братовбивчих конфліктів.

Інші твори К. Ясперса: «Ніцше» (1936), «Декарт і філософія» (1937), «Екзистенціальна філософія» (1938), «Про істину» (1947), «Філософська віра» (1948), «Вступ до філософії» (1950) та ін.

Між наукою і філософією, за Ясперсом, неприпустиме взаємне інфікування, але їх не можна і жорстко ізолювати одне від іншого. Сфери філософії і науки не антиномічні, хоча і не тотожні.

Наука надає філософії потенційні шляхи пізнання, точні результати досліджень, роблячи філософію видющою. Філософія додає системі наук внутрішньо сполучаючий їх смисл. Філософія, за Ясперсом, руйнує постійно культивованій наукою догматизм і амбіційні претензії.

Праці: «Ніцше» (1936), «Декарт і філософія» (1937), «Екзистенціальна філософія» (1938), «Про істину» (1947), «Філософська віра» (1948), «Вступ до філософії» (1950), «Питання про провину», (1946), «Атомна бомба і майбутнє людства», (1958), «Куди рухається ФРН?», (1967).

ДЖЕРЕЛА:

Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем.- М.: Политиздат, 1991.- 527 с (Мыслители XX в.); Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. 2-е изд. — М.: Республика, 1994.-527 с. — (Мыслители XX в.); Ясперс К. Общая психопатология / Пер. с нем. Л.О. Акопяна. - 1913); Ясперс К. Стринберг и Ван Гог. Опыт сравнительного патографического наализа с привлечением случаев Сведенборга и Гёльдерлина / Пер. с нем. Г. Б. Ноткина. — СПб.: Гуманитарное агентство «Академические проект», 1999.; Ясперс К. Всемирная история философии. Введение. / Пер. К. В. Лощевской. — СПб.: Наука, 2000.

**ЯХМОС II
(570 – 526 РР. ДО Н. Е.)
(ФАРАОН ІЗ XXVI ДИНАСТІЇ)**

Згідно історіографії – це був останній могутній фараон Стародавнього Єгипту. За Геродотом - походив з простолюду, за сучасними джерелами - певно був далеким родичем фараона. При Апрії командував лівійськими найманцями, а після поразки єгиптян від кіренців і викликаного цією національною трагедією незадоволення у військах фараоном Априєм (Уах-іб-Ра) та його грецькою гвардією, підняв і очолив повстання, розгромив війська грецьких наємників і був проголошений фараоном.

Хоч Яхмос II і прийшов до влади завдяки підтримці єгипетського війська, але до греків він ставився дружно і навіть сформував з них свою гвардію. Робив щедрі пожертвування грецьким храмам.

Протягом чотирьох років воював за трон зі скинутим ним Априєм і врешті переміг останнього незважаючи на допомогу вавилонян. Впорядкувавши країну почав займатися піднесенням іміджу Єгипту на зовнішньополітичній арені. Збудував великий флот і завоював Крит.

Налагодив дружні стосунки з тираном Самоса Полікратом, лідійським царем Крезом, Вавилонією та Спартою. Окрім того уклав угоду з Кіреною. Для вагомості угоди з Кіреною і перспективу розвитку гарних стосунків з Грецією, Яхмос II одружується з гречанкою.

Яхмос II відчував загрозу від Персії, йому були відомі плани персидського царя Камбіза. Він почав активно готуватися до війни, але завершити задумане не встигнув. У 525 р. до н. е. Камбіз вторгся в Єгипет, розгромив у битві під Пелузією єгипетські війська, які очолював син Яхмоса II - Псамтік III і завоював колись могутнє царство фараонів. Але цього Яхмос II уже не знав – за кілька років до війни з Персією, він помер.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

Карасевич А. О. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2010. – Ч. 1. – 186 с.

Карасевич А. О. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2011. – Ч. II. – 248 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М. Політологія. – Умань. - 2010. – Частина 1. – 204 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М. Політологія. – Умань. - 2010. Частина II. – 344 с.

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.

Карасевич А., Лисенко Л. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2008.

Карасевич А. О., Шачковська Л. С. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2014. – 514 с.

Карасевич А. О., Лисенко Л. Г. Словник політологічних термінів. – Умань., 2009.

Карасевич А. О., Бондар С. С. Політична опозиція в політичній структурі суспільства. Монографія. – Умань., 2009.

Карасевич А. О., Балановський Я. М. Політична коаліція: концепт і проблеми вирішення. Монографія. – Умань., 2009.

Карасевич А.О., Шачковська Л.С. Електоральна формула: сутність та політичний концепт. Монографія. Умань: ПП.Жовтий. – 2010. – 156 с.

Карасевич А. О. Майєвтика Сократа. Монографія. – Умань., 2010.

Карасевич А. О. Сократ та його епоха. Навчальний посібник. – Умань., 2010.

Карасевич А. О., Побережний І. Н., Побережний В.І. Політологія студентам. Навчальний посібник. – Київ – Кіровоград, «Трелакс». – 1999.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Шачковська Л.С. Політичні портрети Стародавнього світу. - Книга 3. – Стародавній Схід. – Умань. - 2012. – 695 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Шачковська Л. С. Політичні портрети Стародавнього світу. - Книга 2. – Стародавній Рим. – Умань. - 2012. – 768 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Шачковська Л. С. Політичні портрети Стародавнього світу. - Книга 1. – Стародавня Греція. – Умань. - 2011. – 636 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В. - Політичні портрети Новітньої доби. - Азія. - Частина 1. – Умань. - 2013. – 490 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В. - Політичні портрети Новітньої доби. - Азія. - Частина 2. – Умань. - 2013. – 512 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Чучалін О. П. - Політичні портрети Новітньої доби. - Африка. Частина 1. – Умань. - 2013. – 449 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Чучалін О. П. - Політичні портрети Новітньої доби. - Африка. - Частина 2. – Умань. - 2013. – 564 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Лисенко Л. Г., Шачковська Л. С., - Політичні портрети Київської Русі. – Умань. - 2011. – 674 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Політичні портрети Галицько-Волинської держави. – Умань. - 2011. – 464 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., - Політичні портрети Новітньої доби. - Європа. – Умань. - 2012. – 804 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Лисенко Л. Г., Сокирська В. В., - Політичні портрети Новітньої доби. Північна Америка – Умань. – 2011. – 774 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., - Політичні портрети України Литовсько-Польської доби. Кн. 1 – Умань. - 2013. – 484 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., - Політичні портрети України Литовсько-Польської доби. Кн. II – Умань. - 2013. – 643 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., - Політичні портрети України. Козаччина. Кн. I – Умань. - 2014. – 670 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., - Політичні портрети України. Козаччина. Кн. II – Умань. - 2014. – 646 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., - Політичні портрети України. - Дисидентський рух. – Умань. - 2014. – 702 с.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Абросимова С.В., Парамонов А.Ф. Дмитро Яворницький та його родовід – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2009. – 112 с.

Алфьоров О. Шляхетсько-козацький рід Голубів в процесі формування українського козацтва: 1578 — 1648. / магістерська робота Інституту історичної освіти НПУ ім. М.Драгоманова. — К., 2005. — 130 с.

Алфьоров О. Гетьман Оліфер Голуб — славетний представник Роду // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: «Історія, економіка, філософія» / Гол. ред. Ю. І. Терещенко. — Київ. Вид. центр КНЛУ, 2001. — Вип. 5. — С. 383—385.

Алфьоров О. До історії показаченої української аристократії (представника роду Голубів XVI — XVIII ст.) // Гетьманський альманах: «До 85-річчя проголошення Української Держави та 130 річчя від дня народження Гетьмана Павла Скоропадського». Число II. Київ, видавничий центр КНЛУ. — 2003. — С. 147 — 154.

Амурское казачье войско // Большая советская энциклопедия. — М.: Советская энциклопедия. 1969–1978.;

Антонович М. Козацьке військо у московській війні 1633 р. В. 1932;

Антологія української юридичної думки / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К.: Юрид. кн., 2003. — Т. 3: Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба. — 584 с.

Антонович В. Б. Коротка історія Козаччини / В. Б. Антонович. — К.: Україна, 2004. — 304 с.

Апанович О. М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі / О. М. Апанович. — К.: Либідь, 1993. — 288 с.

- Апанович О. М. Розповіді про запорозьких козаків / О. М. Апанович. – К.: Дніпро, 1991. – 335 с.
- Аркас М. М. Історія України-Русі з малюнками / М. М. Аркас. – 2-е факс. вид. – Х.: Вища шк., 1991. – 456 с.
- Бажан О., Гасай Є., Гуцал П. (упорядники). Реабілітовані історією. Тернопільська область. — Тернопіль: Збруч, 2008. 728 с.
- Бантыш-Каменский Д. М., История Малой России, К., 1903.
- Бойко І. Й. Держава і право Гетьманщини : навч. посіб. / І. Й. Бойко. – Л.: Світ, 2000. – 120 с.
- Бойко І. Й. Зобов'язальне право Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. / І. Й. Бойко. – Л.: Світ, 1998. – 52 с.
- Боплан Г. Л. Опис України / Гійом Левасер де Боплан; Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький / Проспер Меріме. – Л.: Каменярь, 1990. – 301 с.
- Брехуненко В. Богдан Хмельницький / Віктор Брехуненко. — Київ, 2007. — 72 с.
- Велика Історія України від найдавніших часів: у 2 т. – К.: Глобус, 1993. – Т. 2. – 352 с.
- Вечерський В. Гетьманські столиці України / В. Вечерський. – К. : Наш час, 2008. – 320 с. – (Невідома Україна).
- Видатні діячі України минулих століть. К., 2001. — С. 566—567;
- Володарі гетьманської булави. — К., 1994.
- Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях.-Луцьк: Вежа, 2000.
- Гапусенко І. Дмитро Іванович Яворницький. К. 1969;
- Голобуцкий В. А. Освободительная война украинского народа под руководством Хмельницкого, М., 1954.
- Голобуцький В. О. Запорозьке козацтво. К., 1994.
- Голобуцький В. О. Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734–1775 рр. К., 1961;
- Голобуцкий В. А. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. К., 1962;

Горобець В. М. Борис Крупницький — повернення в Україну. В кн.: Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. К., 2001;

Горобець В. М. Україна: від козацької реформи Баторія до здобуття Сагайдачним Кафи, 1578–1616 рр. / В. М. Горобець. — К.: Кріон, 2010. — 192 с.

Горобець В. М. Україна: козацькі війни 1618–1638 / В. М. Горобець. — К.: Кріон, 2011. — 268 с.

Грушевський М. С. Нариси історії українського народу. — К.: Либідь, 1990. — 400 с.

Грушевський М. С. Початки Хмельниччини (1638 — 1648 рр.), «Історія України-Русі», т. VIII, ч. II, вид. 2, Київ — Відень, 1922.

Грушевський М. С. Історія України-Руси. — т. 1-10. — К., 1993–1999 рр.

Грушевський М. С. Історія України-Русі: в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський. — К.: Наук. думка, 1996. — Т. 9, кн. 1: (1650–1654 рр.). — 880 с.

Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевський. — К.: Либідь, 1990. — 395 с.

Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / М. С. Грушевський. — К.: Наук. думка, 1992. — 544 с.

Густинський літопис // Збірник козацьких літописів. Густинський. Самійла Величка. Грабянки. — Київ, 2006.

Гуржій О. І. Гетьманська Україна / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. — К.: Альтернативи, 1999. — 304 с. — (Україна крізь віки: у 15 т.; Т. 8).

Гураль П. Ф. Територіальна громада в Україні: історико-правове дослідження / П. Ф. Гураль. — Л.: Львів. д. ун-т внутр. справ, 2008. — 468 с.

Греченко В., Ярмиш О. Історія України Торсінг. - 2005. - с. 39-47.

Дзира Я. Автопортрет нації / Я. Дзира. — К.: Б-ка українця, 1997. — 143 с.

Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. — 2-е вид. — К.: Києво-Могилян. акад., 2008. — 1142 с.

Довідник з історії України. Видання в трьох томах. / За ред. Підкови І. та Шуста Р. — Київ, 1995.

Давлетов О. Р. Б. Д. Крупницький — історик українського козацтва. «Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII–XIX ст.» (Запоріжжя), 1998, вип. 3.

Донские казаки в прошлом и настоящем / под общ. редакцией Ю. Г. Волкова. Изд-во Ростовского университета, 1998.

Дорошенко Д. І. Нариси історії України: в 2 т.- К.: Глобус, 1991. — Т.1 — 238 с.

Енциклопедія історії України. — К.: Наук. думка, 2005. — Т. 3: Е-Й. — С. 270–278.

Етимологічний словник української мови: в 7 т. / ред. Л. К. Артемева. — К.: Наукова думка, 1985. — Т.2. — 495 с.

Єремєєв І. С. Герби гетьманів України / І. С. Єремєєв. — К.: УЦІММ-ПРЕС, 1998. — 54 с.

Забайкальские казаки // Энциклопедия Забайкалья: Читинская область. — Чита. Наука, 2004. — С.371; Забайкальское казачье войско // Энциклопедия Забайкалья: Читинская область. — Чита. - 2004. — С. 382.

Завальнюк О. М. Д. І. Дорошенко: 75 днів у Кам'янці-Подільському // Краєзнавство: Науковий журнал. — 2001. — № 1-4. — С. 145–148.

Ілюстрована енциклопедія історії України: у 3 т. — К.: Спалах, 2004. — Т. 1: Від найдавнішого часу до кінця 18 ст. — 216 с.

Історичні постаті України: іст. нариси / упоряд. О. В. Болдирев. — О.: Маяк, 1993. — 384 с.

Історія держави і права України: підручник: у 2 т. / за заг. ред.: В. Я. Тацій, А. Й. Рогожин, В. Д. Гончаренко.— К.: Ін Юре, 2003.—Т.1–2.

Історія України та її державності / за наук. ред. Л. Є. Дещинського. — Л.: Бескид Біт, 2005. — 368 с.

Історія українського війська: у 2 ч. — Л.: Вид-во Івана Тиктора, 1993.

Історія української культури: підручник / за ред.: Л. В. Анучиної, О. А. Стасевської, О. В. Уманець. — Х.: Право, 2012. — 368 с.

История казачества Азиатской России: в 3 т. / В. В. Алексеев; Н. А. Миненко. — Екатеринбург, 1995.

Історія України. ЗНО за 30 днів / І. А. Коляда, О. Ю. Кирієнко. — К.: Генеза, 2013. — 256 с.

Князі Київські та правителі Києва до часу видання «Синописа» // І. В. Жиленко. Синопис Київський. Лаврський альманах / Ред. рада: В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. — Київ.: ВІПОЛ, — Спецвип. 2: Синопис Київський / І. В. Жиленко. — 2002. — 194 с.

Коваленко Сергій. Гладкий Матвій Іванович // Україна під булавою Богдана Хмельницького. Енциклопедія у 3-х томах. Том 2. — Київ: Видавництво «Стікс», 2008.

Коваленко Сергій. Джалалий Филон // Україна під булавою Богдана Хмельницького. Енциклопедія у 3-х томах. Том 2. — Київ: Видавництво «Стікс», 2008.

Козацькі вожді, гетьмани, кошові // Історія української культури. у 5 Т. — Т. 2 (Українська культура XIII — першої половини XVII століть). Київ, «Наукова думка», 2001.

Корсак І. Гетьманич Орлик / І. Корсак . — Луцьк: Твердиня, 2006. — 120 с.

Корсак І. Імена твої, Україно / І. Корсак . — Луцьк: Твердиня, 2007. — 300 с.

Косенко Л. Козаки: Лицарський орден України: Факти. Міфи. Коментарі.-Харків: ВД «Школа», 2007. - 576 с.

Костомаров Н. Южная Русь в конце XVI века. // Исторические произведения. Автобиография. — Киев, 1989.

Костомаров Н. И. Руина: гетманства Бруховецкого, Многогрешного и Самойловича 1663—1687 гг. // Исторические монографии и исследования: У 17 тт. — М.: Чарли, 1995. — [Т. 7]. — С. 7.

Кремень В., Табачник Д., Ткаченко В. Україна: альтернативи поступу. Критика історичного досвіду. — Прешов, 1996.

Кресіна І. О. Гетьман Пилип Орлик і його Конституція / І. О. Кресіна, О. В. Кресін. — К.: Фотовідеосервіс, 1993. — 80 с.

Кривошея В. В. «Генеалогія українського козацтва. Канівський полк». — К.: ВД «Стилос», 2006. - с. 121

Кривошея В. Українська козацька старшина. — Ч. 2. — К., 1998.

Кривошея В. Білоцерківський полк. — К., 2002.

Крип'якевич І. П. Історія України / І. П. Крип'якевич. – Л.: Світ, 1990. – 520 с.

Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – Львів, 1990.

Крип'якевич І. Історія українського війська. Л. 1936;

Криськов А. А. Діяльність Д. І. Дорошенка в еміграції (20 - ті роки ХХ ст.) // Духовні витoki Поділля: Творці історії краю: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (9 - 11 вересня 1994 р., м. Кам'янець-Подільський). — Хмельницький: Поділля, 1994. — С. 38 - 40.

Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. - К: Україна, 2001. - 240 с.

Кульчицький В. С. Історія держави і права України: підручник / В. С. Кульчицький, Б. Й Тищик. – К.: Ін Юре, 2007. – 624 с.

Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки // Збірник козацьких літописів. Густинський. Самійла Величка. Грабянки. – Київ, 2003.

Мазепа Н. Н. Гетман Мазепа: енцикл. справочник / Н. Н. Мазепа. – Х.: Оберіг, 2010. – 304 с.

Малий словник історії України. – К.: Либідь, 1997. – 464 с.

Мельник Л. Гетьманщина першої чверті ХVІІІ ст. — К., 1997.

Мельничук Олександр. Працював без упину на користь України // Історичний календар. — К., 1996. — С. 124–125.

Мицик Ю.А. Козацький край. — Дніпропетровськ, 1997.

Мицик Ю.А. Гетьман Іван Виговський. К., 2004.

Мицик Ю.А. Історія України. К., 2005.

Мицик Ю.А. Чигирин — гетьманська столиця. К., 2008.

Мицик Ю.А. За віру православну. К., 2009.

Мицик Ю.А. Іван Сірко. К., 2010.

Мільчев О.І. Запорозці у Банаті та Бачці: стан та перспективи дослідження проблеми // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. — Т. 6. — К., 2001. — С.86-95.

Мільчев О.І. Бахмутський козацький полк // Українське козацтво: Мала енциклопедія. — Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С. 31.

Мільчев О.І. Буджацька орда // Українське козацтво: Мала енциклопедія. — Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С.50-51.

Мільчев О.І. Джамбуйлуцька орда // Українське козацтво: Мала енциклопедія. — Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С. 127.

Моця О.П. Зрада й донос у контексті дослідження діяльності І.Мазепи // Український історичний журнал. - К: «КВІЦ», 2012. - № 5. - с. 76.

Моця О.П. Синьоводська битва та її наслідки в контексті історії середньовічної Європи // Український історичний журнал. - К: «КВІЦ», 2012. - № 2. - с. 10.

Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка: (Запорозька Січ у західноєвроп. іст.-літератур. пам'ятках) / Д. С. Наливайко. — К.: Дніпро, 1992. — 495 с.

Осипов К. Богдан Хмельницький. — 2-е изд., перераб. — М.: Мол. гвардия, 1948. — 480 с.

Осташко Т. С. Дорошенко Дмитро Іванович // Енциклопедія історії України. — Т. 2. — К., 2005. — С. 455 – 456.

Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. — К., 2004.

Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 р. / С. Павленко. — К.: Києво-Могилян. акад., 2008. — 267 с.

«Пакти і Конституції» Української козацької держави: до 300-річчя укладення. — Л.: Світ, 2011. — 440 с.

Петрикова В. Діячі бібліотечного краєзнавства на Поділлі та їх вплив на розвиток теорії краєзнавчої бібліографії в Україні в післяреволюційні роки // Вісник історико-культурологічного Подільського братства. — 1995. — № 4. — С. 88.

Петровський В. В. Історія України: неупереджений погляд: факти, міфи, коментарі / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. — К.: Школа, 2007. — 592 с.

Полонська-Василенко, Н. Д. Історія України: у 2 т. / Н. Д. Полонська-Василенко. — Репр. вид. — К.: Либідь, 1992. — Т. 1–2.

Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р.: законодавство. — К.: Книга, 1997. — 547 с.

Прицак О. Конституція Пилипа Орлика // Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік. — К., 1994;

Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / Вст. ст., упор. та примітки П. М. Саса, В. О.Щербака. — К.: Либідь, 1994.

Сергійчук, В. І. Іменем Війська Запорозького : укр. коз. в міжнар. відносинах XVI – сер. XVII ст. / В. І. Сергійчук. — К.: Україна, 1991. — 256 с.

Сергійчук В. Морські походи запорожців / В. Сергійчук. — К.: Фотовідеосервіс, 1992. — 60 с.

Сергійчук В. І. Богдан Хмельницький та його старшина.- К., 1996.- 56 с.

Слабошпицький М. Ф. З голосу нашої Клію : події і люди укр. історії / М. Ф. Слабошпицький. — К.: Махаон, 2003. — 224 с.

Смолій В. А. Богдан Хмельницький: Соціально- політичний портрет / В. А. Смолій, В. С. Степанков. — 2-ге видання, доповнене, перероблене. — Київ: Либідь, 1993. — 487 с.

Смолій В. А. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. — К.: Альтернативи, 1999. — 352 с. — (Україна крізь віки: у 15 т.; Т. 7).

Сорока Ю. В. Походи Богдана Хмельницького / Ю. Сорока. — Х.: Фоліо, 2011. — 120 с.

Станіславський В. Запорозька Січ та Річ Посполита. 1686–1699 рр. — К., 2004.

Станіславський В.. Взаємини Івана Мазепи з Семеном Палієм та українсько-польські стосунки на Правобережній Україні // Україна в Центрально-Східній Європі / Відп. ред. В. Смолій. — Вип. 8. — К., 2008.

Степанков В. С. Михайло (Станіслав) Кричевський // Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети. - К. , 1998. - Т. 1. - С. 181.

Стецюк К. І. Початок визвольної війни українського народу і переговорів про возз'єднання України з Росією в 1648 р., у книзі: «Визвольна війна 1648 — 1654 рр. і возз'єднання України з Росією», під редакцією В. А. Дядиченка, О. К. Касименка і Ф. П. Шевченка, К., 1954.

Субтельний О. Україна: історія: пер. з англ. / О. Субтельний. — 3-є вид. — К.: Либідь, 1993. — 720 с.

Субтельний О. Козацька ера // Україна: Історія. — Київ: Либідь, 1993.

Сушинський Б. І. «Козацька Україна: «Хмельниччина». - Одеса, «ВМВ» 2004. - 560 с.

Сушинський Богдан // Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV-XIX ст. - Одеса, 2006.

Таирова-Яковлева Т. Мазепа. — Москва: Молодая гвардия, 2007.

Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. — К. : Дніпро, 2001.

Трофимук О. Пилип Орлик: гетьман в еміграції, бароковий поет, автор першої Конституції. — Львів, 2008.

Україна: антологія пам'яток державотворення X–XX ст.: у 10 т. — К. : Основи, 2008.

Т. 2, кн. 1 : (XVI ст.). — 560 с.

Т. 2, кн. 2 : (Перша половина XVII ст.). — 536 с.

Т. 3, кн. 1 : (Третя чверть XVII ст.). — 504 с.

Т. 3, кн. 2 : (Остання чверть XVII – початок XVIII ст.). — 576 с.

Т. 4, кн. 1 : (Перша третина XVIII ст.). — 520 с.

Т. 4, кн. 2 : (Середина XVIII ст.). — 360 с.

Т. 3 : Битва за козацьку державу (XVI–XVII ст.). — 496 с.

Т. 4 : Спроби реанімації козацької держави (XVIII ст.). — 528 с.

Україна: хронологія розвитку / автори, кер. проекту : А. В. Толстоухов, В. О. Зубанов. — К.: Кріон, 2009.

Т. 3: Від Батієвої навали до Люблінської унії. — 696 с.

Т. 4: На порозі Нового часу. Від Люблінської унії до кінця XVIII століття. — 2009. — 864 с.

Україна — козацька держава / ред. Недяк В. В.; Наукові ред. Щербак В. О., Федорук О. К. — К.: Емма, 2004. — 1216 с.

Українська радянська енциклопедія. У 12-ти томах / За ред. М. Бажана. — 2-ге вид. — К.: Гол. редакція УРЕ, 1974-1985.

Українське козацтво: мала енцикл. — К. : Генеза, 2002. — 568 с.

Федорук А. В. Наймане козацьке військо (XVI — середина XVII ст.): ідеологія, організація та військове мистецтво. — Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю історія. — Чернівці, 2000.

Хмельницький Б. — славний син і видатний гетьман України / Гайбондюк В. Д. — Рівне, 1995. — 132 с.

Хорунжий Ю.М. Любов маєш — маєш згоду: Іст. роман. — К.: Вид.дім «КМ Академія», 2003. — 330 с.

Чайковський Андрій // Перед зривом. Полковник Кричевський. - Львів, 1992.

Чухліб Т. Самійло Іванович (Самусь) — полковник та наказний гетьман правобережної частини Українського гетьманату // «Істину встановлює суд історії». Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. — Т. 2. — К., 2004.

Чухліб Т. «Руїна» Гетьманщини чи боротьба за утвердження Козацької держави? (Спроба започаткувати наукову дискусію щодо одного історичного терміну) // Україна в Центрально-Східній Європі: Щорічник. — 2004. — № 4.

Чухліб Т. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663—1713). — К.: КМ Academia, 2004. — 250 с.

Чухліб Т. Ставленник турецького султана в Україні молдавський господар Г. Дука (1681 — 1683 рр.) // Київська старовина — 2002 — № 4 — С. 126 — 140.

Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648—1714 рр. — К.-Нью-Йорк, 2003.

Шевчук В. Козацька держава : етюди до історії укр. державотворення / В. Шевчук. — К.: Абрис, 1995. — 392 с.

Шкандрій М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби / Пер.П.Тарашук. — К.: 2004. — 496 с.

Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану. — К., 2000.

Шевчук В. Гетьман-вигнанець // Орлик Пилип. Конституція, маніфести та літературна спадщина. Вибр. твори. — К., 2006;

Шубравська М. Д. І. Яворницький. К. 1972.

Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. — Т. 1.-3. — К., 1990-1993 р.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – Київ, 2006.

Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XVI до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. – Київ, 2008.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Розділ V. Козацька ера. § 1. Козацька революція 1648–1657 рр. //— Київ, 1997.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Розділ V. Козацька ера. § 2. Руїна (1658–1686) //— Київ, 1997.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. — Розділ V. Козацька ера. § 3. Мазепа і мазепинці // - Київ, 1997.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. § 2. Згасання козацьких автономій у підросійській Україні //— Київ, 1997.

ЗМІСТ

ХАЛІФАТ.....	3
ХАММАРШЕЛЬД ДАГ.....	4
ХАММУРАПІ	17
ХАНТІНГТОН САМУЕЛЬ ФІЛЛІПС.....	31
ХАНЬ ДИНАСТІЯ.....	32
ХАНЬ ФЕЙ.....	35
ХАРИЗМА.....	37
ХАРТІЯ.....	40
ХИМЕРА.....	40
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ БОГДАН МИХАЙЛОВИЧ.....	42
ХОДЖА ЕНВЕР.....	57
«ХОДІННЯ В НАРОД».....	66
ХОЗАРСЬКИЙ КАГАНАТ.....	67
ХОЛІЗМ.....	79
«ХОЛОДНА ГОРА».....	80
ХОЛОДНОЯРСЬКА РЕСПУБЛІКА.....	81
ХОНЕККЕР ЕРІХ.....	88
ХОРЕМХЕБ.....	101
ХОЛЛ ГЕС.....	103
ХОРТІ МІКЛОШ.....	104
ХРАМОВ ВАСИЛЬ ОЛЕГОВИЧ.....	105
ХРЕСТ ЗА ЗАСЛУГИ БУКОВИНСЬКОГО КУРЕННЯ.....	107
ХРЕЩЕННЯ РУСІ.....	111
ХРИСТІЯНСТВО.....	119
ХРИСТІЯНСТВА РАННЬОГО ПОЛІТИЧНА ДУМКА.....	131
ХРИСТІЯНСЬКО-ДЕМОКРАТИЧНИЙ СОЮЗ.....	137
ХРИСТІЯНСЬКО-НАРОДНА ПАРТІЯ.....	137
ХРИСТІЯНСЬКО-СУСПІЛЬНА ПАРТІЯ.....	138
ХРИСТІЯНСЬКО-СУСПІЛЬНИЙ РУХ.....	140
ХРОНОГРАФ.....	141
ХУДОЖНІЙ НАДГРОБОК В УКРАЇНІ.....	142
ХУНВЕЙБІНИ.....	149
ХУНТА (ВІЙСЬКОВА).....	149
ХЬЮ ПЕРСІ НЬЮТОН.....	152
ЦАРИЗМ.....	154
ЦЕЗАР ЮЛІЙ ГАЙ.....	155
ЦЕНЗУРА.....	163
ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕННЯ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ.....	165

ЦЕНТР ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА НАН УКРАЇНИ І УТОПІК.....	169
ЦЕНТР ПОЛІТИЧНИХ СТУДІЙ І АНАЛІТИКИ.....	173
ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ.....	175
ЦЕНТРАЛЬНА РАДА.....	177
ЦЕРКВА.....	183
ЦЕРКВИ АВТОКЕФАЛЬНІ.....	185
ЦЕРКВА УКРАЇНСЬКА АВТОКЕФАЛЬНА ПРАВОСЛАВНА.....	193
ЦЕРКВИ АВТОНОМНІ.....	203
ЦЕРКОВНА ВЛАДА.....	204
ЦЕРКОВНИЙ УСТАВ ЯРОСЛАВА.....	213
ЦЕРКОВНІ БРАТСТВА.....	214
ЦИВІЛІЗАЦІЯ.....	216
ЦИВІЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНА.....	225
ЦИКЛ ЕКОЛОГІЧНИЙ.....	226
ЦИМБАЛЮК МАТВІЙ ОХРІМОВИЧ.....	227
ЦИЦЕРОН МАРК ТУЛЛІЙ.....	229
ЦІННОСТІ ПОЛІТИЧНІ.....	232
ЦІНЬ ДИНАСТІЯ.....	241
ЦІНЬ ШІ ХУАН ДІ.....	242
ЦЗІНЬ ІМПЕРІЯ.....	248
ЧАНДРАГУПТА МАУРЯ.....	249
ЧАРТИЗМ.....	250
ЧАЛІДЗЕ ВАЛЕРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ.....	252
ЧАУШЕСКУ НІКОЛАЄ.....	254
ЧЕ ГЕВАРА ЕРНЕСТО.....	256
ЧЕЛІДЗЕ ВАЛЕРІЙ.....	269
ЧЕЛІЩЕВ ІВАН АЛФЕРОВИЧ.....	270
ЧЕМБЕРЛЕН НЕВІЛЛ.....	270
ЧЕМБЕРЛЕН ДЖОЗЕФ ОСТІН.....	271
ЧЕРНІГІВСЬКЕ КНЯЗІВСТВО.....	273
ЧЕРНИШЕВСЬКИЙ МИКОЛА ГАВРИЛОВИЧ.....	276
ЧЕРЧІЛЛЬ ВІНСТОН ЛЕОНАРД СПЕНСЕР.....	277
ЧИЖЕВСЬКИЙ ДМИТРО ІВАНОВИЧ.....	291
ЧЖАН ЛІН.....	296
ЧЖОУ ДЕРЖАВА.....	298
ЧЖУАН ЦЗИ.....	302
ЧИНШОВЕ ПРАВО.....	305
ЧОРНА КОМУНІЯ.....	306
«ЧОРНИЙ ВИР».....	310
ЧУМНИЙ БУНТ У СЕВАСТОПОЛІ.....	311

ЧУТКИ ПОЛІТИЧНІ.....	313
ШАН ІНЬ ДЕРЖАВА.....	318
ШАНТАЖ ЯДЕРНИЙ.....	319
ШАН ЯН.....	320
ШАПОВАЛ МИКОЛА ЮХИМОВИЧ.....	322
ШАРІАТ.....	323
ШАХТ ЯЛМАР ХОРАС ГРИЛІ.....	324
ШВАРЦКОПФ НОРМАН.....	327
ШЕВЧЕНКО ТАРАС ГРИГОРОВИЧ.....	332
ШЕПТИЦЬКИЙ АНДРІЙ (МЕТРОПОЛИТ).....	356
ШИНКАРУК ВОЛОДИМИР ІЛАРІОНОВИЧ.....	370
ШИЛОВ ІВАН ОПАНАСОВИЧ.....	373
ШИРАХ БАЛЬДУР БЕНЕДИКТ.....	374
ШІЛЗ ЕДВАРД.....	378
ШКЛЯР ЛЕОНІД ЄВДОКИМОВИЧ.....	379
ШКОЛА ЧЕРВОНИХ СТАРШИН.....	380
ШЛЕЗІНГЕР ДЖЕЙМС РОДНІ.....	381
ШЛЕЗІНГЕР АРТУР МАЙЄР.....	382
ШЛЯХТА.....	384
ШМІДТ ГЕЛЬМУТ.....	395
ШМІТТЕР ФІЛЛІН.....	399
ШОВІНІЗМ.....	400
ШПЕЄР АЛЬБЕРТ.....	403
ШПЕНГЛЕР ОСВАЛЬД АРНОЛЬД ГОТФРІД.....	406
ШПОРЛЮК РОМАН.....	407
ШТАУФФЕНБЕРГ КЛАУС ФІЛЛІП.....	409
ШТРАССЕР ГРЕГОР.....	415
ШТРАУС ЛЕО.....	417
ШТРЕЗЕМАН ГУСТАВ.....	419
ШУЛЯВСЬКА РЕСПУБЛІКА.....	421
ШУЛЬГА МИКОЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧ.....	423
ШУМПЕТЕР ЙОЗЕФ АЛОІЗ.....	424
ШУМСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ЯКОВИЧ.....	425
ШУШКЕВИЧ СТАНІСЛАВ СТАНІСЛАВОВИЧ.....	429
ЩЕДРОВА ГАЛИНА ПЕТРІВНА.....	430
ЩЕПАНСЬКИЙ ЯН.....	431
ЮМ ДЕВІД.....	434
ЮНГ КАРЛ ГУСТАВ.....	436
ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ З ПИТАНЬ ОСВІТИ, НАУКИ І КУЛЬТУРИ (ЮНЕСКО).....	439

ДИТЯЧИЙ ФОНД ООН.....	450
ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.....	464
ЮРИСДИКЦІЯ.....	473
ЮРИСДИКЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ.....	473
ЮРИСПРУДЕНЦІЯ.....	483
ЮРИДИЧНА ОСВІТА.....	492
ЯВОРНИЦЬКИЙ ДМИТРО ІВАНОВИЧ.....	508
ЯГОДА ГЕНРІХ ГРИГОРОВИЧ.....	502
ЯДЕРНА ЗБРОЯ.....	505
«ЯДЕРНИЙ КЛУБ».....	522
ЯДЕРНИЙ ПАРИТЕТ.....	525
ЯКІР ЙОНА ЕМАНУЇЛОВИЧ.....	528
ЯКОВЕНКО НАТАЛЯ МИКОЛАЇВНА.....	530
ЯКОВЛІВ АНДРІЙ ІВАНОВИЧ.....	531
ЯН ЧЖУ.....	534
ЯРОПОЛК І СВЯТОСЛАВОВИЧ.....	535
ЯРУЗЕЛЬСЬКИЙ ВОЙЦЕК ВІТОЛЬД.....	536
ЯСПЕРС КАРЛ ТЕОДОР.....	538
ЯХМОС II.....	544
ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА.....	546
ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА.....	548